

УКРАЇНЦІ ХОРВАТІЇ

МАТЕРІАЛИ І ДОКУМЕНТИ

Книга шоста

Підготував Славко Бурда

УКРАЇНЦІ ХОРВАТІЇ / МАТЕРІАЛИ ТА ДОКУМЕНТИ

Книга шоста

Видавець

Українське культурно-просвітнє товариство «Кобзар» Загреб

Відповідальний за випуск

Славко Бурда

Автори наукових праць та статей, опублікованих у збірнику
Славко Бурда, Алла Атаманенко, Галина Саган, Валерій Власенко,
Олександр Курінной, Микола Нагірний, Павло Гай-Нижник, Юрій Латяк,
Ярослав Дашкевич, Олег Гірник, Янко Рамач, Оксана Гула, Ольга Моціяка,
Володимир Сергійчук, Михайло Ляхович, Віолетта Дутчак,
Ольга Фабрика-Процька, Олег Румянцев, Святослав Рублик,
Людмила Попович, Андрій Гевка

Матеріали зібрав та підготував до збірника

Славко Бурда

Рецензенти

Степан В. Віднянський, доктор історичних наук, професор

Василь М. Даниленко, доктор історичних наук, професор

Книга видана за підтримки Ради національних меншин Республіки Хорватія

Запис СІР доступний у комп'ютерному каталозі Національної та
університетської бібліотеки в Загребі під номером 001190997

ISBN 978-953-96527-7-5

Загреб, 2023 р

УКРАЇНЦІ ХОРВАТІЇ

МАТЕРІАЛИ І ДОКУМЕНТИ

Книга шоста

З М І С Т

- Славко Бурда: ВСТУПНЕ СЛОВО УПОРЯДНИКА / с.9
- Алла Атаманенко: РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА І УКРАЇНЦІ ХОРВАТІЇ / с.15
- Галина Саган: ВНЕСОК УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ РЕСПУБЛІКИ ХОРВАТІЯ У ВИЗНАННЯ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РОКІВ АКТОМ ГЕНОЦИДУ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ / с.31
- Валерій Власенко: ВАСИЛЬ АНДРІЄВСЬКИЙ – ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ДІЯЧ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В ЮГОСЛАВІЇ (за матеріалами його архівно-слідчої справи) / с.53
- Власенко В. М., Курінной О. С.: ДО ЛІТЕРАТУРНОЇ ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ АНДРІЄВСЬКОГО / с.61
- В.М. Власенко: ПРАЦІ С. В. БОРОДАЄВСЬКОГО У ЧАСОПИСАХ БАЛКАНСЬКИХ КРАЇН / с.85
- Павло Гай-Нижник: НАЧАЛЬНИКИ ТА ВИЩІ СТАРШИНИ ГОЛОВНОЇ КВАРТИРИ І ВЛАСНОГО ШТАБУ ГЕТЬМАНА УКРАЇНИ (1918 Р.): НОВІ ЕМІГРАНТИ В СЕРБІЇ ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХХ СТ. / с.89
- Юрій Латяк: СПІЛЬНИЙ І ОКРЕМИЙ ХАРАКТЕР ДІЯЛЬНОСТІ КЕРЕСТУРСЬКОЇ ТА ЗАГРЕБСЬКОЇ „ПРОСВІТИ“ / с.99
- Ярослав Дашкевич: ГАВРІЇЛ КОСТЕЛЬНИК – ПОСТАТЬ СКЛАДНА ЧИ УСКЛАДНЕНА? / с.109
- о. Олег Гірник: ЯРОСЛАВ ДАШКЕВИЧ ТА ЙОГО ОЦІНКА ГАВРІЇЛА КОСТЕЛЬНИКА / с.115
- о. Олег Гірник: ПОШУК ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК «PRINCIPIUM MOVENS» ТВОРЧОСТІ ГАВРІЇЛА КОСТЕЛЬНИКА / с.121
- Янко Рамач: РОЛЬ ЦЕРКВИ Й ДУХОВЕНСТВА У ЗБЕРЕЖЕННІ РЕЛІГІЙНОЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ НА ПОСТЮГОСЛАВСЬКИХ ПРОСТОРАХ / с.169
- Оксана Г. Гула: РОЛЬ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В ІДЕОЛОГІЇ ТА ПРАКТИЦІ УСТАШІВ (1930-ТІ – ПЕРША ПОЛОВИНА 1940-Х РР.) / с.179
- Ольга Моціяка: НАЦІОНАЛЬНА ДЕРЖАВА В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ХОРВАТСЬКИХ УСТАШІВ І УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ / с.191
- Володимир Сергійчук: ДНІ СУМНІ ТА БЕЗРАДІСНІ / с.197
- Галина Саган: ВІДРОДЖЕННЯ ГРОМАДСЬКИХ І КУЛЬТУРНИХ ІНСТИТУЦІЙ УКРАЇНЦІВ У 50–70-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ В БОСНІЇ І ГЕРЦЕГОВИНІ / с.215
- Михайло Ляхович: КОРОТКИЙ ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ УКРАЇНЦІВ КОЛИШНЬОЇ ЮГОСЛАВІЇ / с.225

Віолетта Дутчак, Ольга Фабрика-Процька: УНІВЕРСАЛІЗАМ ТВОРЧОСТІ ЕТНОМУЗИКОЛОГА ВІНКО ЖГАНЕЦА В КОНТЕКСТІ МИСТЕЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ ХОРВАТІЇ / с.241

Галина Саган: КОНТАКТИ У СФЕРІ КУЛЬТУРИ УКРАЇНЦІВ ЮГОСЛАВІЇ З ГРОМАДСЬКІСТЮ ІНШИХ КРАЇН УПРОДОВЖ 1980–1990-Х РОКІВ / с.253

Олег Румянцев: СТАНОВЛЕННЯ ТРАДИЦІЇ ВІДЗНАЧЕННЯ ЮВІЛЕЮ ПЕРЕСЕЛЕННЯ У ГРОМАДІ БОСНІЙСЬКО-СЛАВОНСЬКИХ УКРАЇНЦІВ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПРЕСИ УКРАЇНЦІВ БОСНІЇ І ВОСВОДИНИ ХХ СТ.) / с.265

Микола Нагірний: ОСОБЛИВОСТІ РЕІНТЕГРАЦІЇ ХОРВАТСЬКОГО ПОДУНАВ'Я (друга половина 1990-х років) / с.273

Микола Нагірний: ПЕРЕХІДНІ ПОЛІЦІЙНІ СИЛИ ПІД ЧАС РЕІНТЕГРАЦІЇ ХОРВАТСЬКОГО ПОДУНАВ'Я: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ / с.285

Микола Нагірний: КОЛАБОРАЦІОНІЗМ РУСИНІВ Й УКРАЇНЦІВ ХОРВАТІЇ ПІД ЧАС СЕРБСЬКО-ХОРВАТСЬКОЇ ВІЙНИ (1991–1995) / с.299

Галина Саган, Святослав Рублик: ДІЯЛЬНІСТЬ КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИХ ТОВАРИСТВ УКРАЇНЦІВ РЕС. ХОРВАТІЯ ЗА ПЕРШІ ДЕСЯТЬ РОКІВ ХХІ СТ. / с.313

Микола Нагірний: УКРАЇНСЬКА ТЕМАТИКА НА СТОРІНКАХ РУСИНСЬКИХ ВИДАНЬ ХОРВАТІЇ / с.329

Микола Нагірний: УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА СЕРБІЇ НА СТОРІНКАХ «НОВОЇ ДУМКИ» / с.339

Людмила Попович: МОВА УКРАЇНЦІВ У СЕРБІЇ: МИНУЛЕ, СУЧАСНЕ, МАЙБУТНЄ / с.351

Микола Нагірний: ПОЛІТИЧНЕ РУСИНСТВО ХОРВАТІЇ / с.377

Дюра (Юрій) Латяк: МОЄ ВІРТУАЛЬНЕ ЗНАЙОМСТВО І НЕЗВИЧАЙНА ЗУСТРІЧ З ЛЮБОМИРОМ БЕЛЕСМ / с.393

Славко Бурда: УКРАЇНЦІ ХОРВАТІЇ / с.397

Славко Бурда: РОЗДУМИ, ПРИКЛАДИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ З ХОРВАТІЇ ЩОДО ВИМУШЕНО ПЕРЕМІЩЕНОГО НАСЕЛЕННЯ З УКРАЇНИ / с.411

Юрій Латяк: П'ЯТЬ КНИГ „УКРАЇНЦІ ХОРВАТІЇ“ СЛАВКА БУРДИ – ДОРОГОЦІННИЙ ВНЕСОК ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНЦІВ НА ПРОСТОРАХ КОЛИШНЬОЇ ЮГОСЛАВІЇ / с.419

Андрій Гевка: УКРАЇНЦІ СЛОВЕНІЇ / с.425

Микола Нагірний: ВНЕСОК БЛИХ ХОРВАТІВ У ПРОЦЕС ЕТНОГЕНЕЗУ УКРАЇНЦІВ / с.441

Славко Бурда: ПАМ'ЯТНИК ІВАНОВІ ФРАНКУ У ЛОВРАНІ / с.453

Володимир Сергійчук: СЛАВКО БУРДА ЯК ОДИН У ПОЛІ ВОЇН / с.457

Славко Бурда
громадський діяч, публіцист, журналіст
Загреб, Хорватія

ВСТУНЕ СЛОВО УПОРЯДНИКА

Вже третій рік поспіль ми щороку видаємо по одному збірнику Українці Хорватії, за винятком 2021-го року, коли у зв'язку з проведенням у Загребі міжнародної наукової конференції з нагоди 120-річчя переселення українців на територію сьогоденної хорватської держави, ми видали дві книжки у 2021 році.

Цього року ми видаємо шосту книгу «Українці Хорватії: матеріали і документи», у якій понад тридцять статей двадцяти авторів на різні теми про життя та діяльність українців у Хорватії. Темі охоплювали всі етапи життя, від прибуття, адаптації в новому суспільстві, до налагодження та розвитку організованого культурно-духовного та освітнього життя на цій території.

Хочу окремо відзначити нашу налагоджену багаторічну співпрацю з українськими дослідниками, вченими та істориками різних університетів та інститутів, яка поступово стає традиційною.

З виходом другої книги вони активно залучені до написання статей та рубрик наших книг, публікуючись при цьому в різних наукових журналах та часописах, що виходять в Україні.

Пишучи пролог до цієї шостої книги я б ще раз виділив тих перших науковців з України, які були зі мною на самому початку, коли створювалася ця шоста книга і коли я збирав новий матеріал, який містять щойно написані тексти статей, які дотепер не були опубліковані, а вперше публікуються в цій антології до шостої книги «Українці Хорватії», та які першими написали - Валерій Власенко, Микола Нагірний, Галина Саган, Алла Атаманенко, Віолетта Дутчак, Ольга Фабрика Процька, Олег Гірник, Володимир Сергійчук.

Одразу за ними мої друзі, шановані та відомі, невтомні та творчі діячі культури, письменники та публіцисти, - автори Юрій Лятак, Андрій Хевка та Михайло Ляхович.

У темах, про які пишуть автори різноманітних статей, неможливо було оминати, та й не хотілося оминати тематики визвольної війни в Україні, яку мужньо веде український народ, українська влада на чолі з президентом України - Володимиром Зеленським, українська армія та захисники за допомогою дружніх з Україною країн.

У ХХІ столітті незрозуміло, чому і з якої причини Україна та український народ зазнали такого лютого нападу з боку сусіднього нечестивого агресора Російської Федерації.

Чи мало російським демократам під лапками 300 років тримати в покорі Україну і український народ як колонію? Невже за ті 300 років не вистачило крові і страждань, щоб це повторилося й сьогодні? Це не просто війна армій проти армій, - це винищувальна війна, безпрецедентних масштабів, терористична, геноцидна, яка хоче знищити одну з найдавніших європейських націй, жорстокими нападами, під час яких гинуть мирні громадяни, у тому числі велика кількість дітей, а на додачу тяжким болем відгукуються і тотальні руйнування збудованої інфраструктури багатомільйонної європейської української держави.

Чи потрібен такий жорстокий досвід з такою великою жертвою для українського народу, чи мало тим російським демократам у лапках, що українці під час тоталітарного комуністичного та більшовицького сталінського терору втратили життя десяти мільйонів українців у Голодоморі 1932-1933-х років в Україні, а під час Другої світової війни проти нацистської Німеччини, ще додатково 12 мільйонів українських військових і цивільних втрат.

Увесь цивілізований світ, у тому числі й ми в Хорватії, дивуються, як Російська Федерація дозволяє собі звинувачувати та називати український народ нацистами та фашистами, як і яким чином російський агресор (російська армія, президент та російський уряд і парламент) вдається пояснити це багатьом народам Російської федерації. Хіба вони не бояться Бога?

Якщо це їхнє пояснення вторгнення в Україну сприймають всі сторони російського народу - всі інші народи Російської Федерації на чолі з президентом, урядом і парламентом, то це може бути лише спільна агресія російського народу і всіх інших на Україну з метою знищення українського народу та суверенної міжнародно визнаної держави України.

Слава Богу, що світ визнав і засудив російську агресію і став пліч-о-пліч з українським народом, висловлюючи солідарність і надаючи йому всіляку допомогу для збереження своєї відновленої в 1991-му році країни, яка є міжнародно визнаною мирною країною, яка ніколи ні на кого не нападала, яка не є і ніколи не може бути фашистською і ніколи тільки націоналістичною, бо в ній, крім українського народу, проживає понад 100 національностей інших народів.

Це лише деякі з викладених причин, які згадуються і пишуться в книзі в статтях кількох авторів, всі знають, що українці – це слов'янська нація, яка має свою історію, свою культуру, свою духовність і релігійність, і більшість головне – свою українську мову і свою державу, яку не дозволимо російському агресору топтати й нищити.

Понад півтора року, близько 600 днів, мужнє українське військо та захисники визвольної війни визволяють окуповану територію, а війна закінчиться лише тоді, коли російський і злий агресор покине українську землю і коли вся українська територія буде повернена в міжнародно визнані кордони, які Україна мала як держава з моменту відновлення незалежності в 1991-му році.

З моменту окупації Криму минуло дев'ять років. З тих пір, вже починаючи від 2014 року мирні мешканці південного сходу України були змушені покинути своє вогнище та ховатися в тихих куточках України, а після цього російського вторгнення у 2022 році значна частина населення, трохи менше десяти мільйонів негайно залишає і виїжджає з України в інші країни світу на всі континенти, рятуючи себе і захищаючи своїх дітей, старих і немічних, жінок, матерів, сестер, бабусь, поки чоловіки призовного віку залишилися в Україні захищати свій народ і свою державу.

Від самого початку великої війни в Україні і до сьогоднішнього дня, коли я пишу цей редакторський вступ, ми маємо десь близько 24 000 тимчасово переселених українських біженців з України, більшість з яких жінки та діти. Останні дані, які зберігає хорватська влада, експертні міністерства та сформована міжвідомча комісія надають нам наступні дані:

З 25-го лютого 2022 року по 20-те серпня 2023 року через прикордонні пункти до Республіки Хорватія в'їхало загалом 22 819 переміщених осіб з України (жінок – 11 330 (49,7%), чоловіків – 3 909 (17,1%), дітей – 7 580 (33,2%)). Також із загальної кількості осіб, які прибули з України, 126 осіб є громадянами третіх країн. Станом на 20 серпня 2023 року в порядку тимчасового захисту перебувало 24 137 переселенців з України.

Тут слід зазначити, що існуючі українські організації та інституції, засновані корінними українцями в Хорватії, радо та із задоволенням включають тимчасово переселених українців до своїх спільнот. Разом вони організують велику кількість різноманітних заходів, щоб допомогти подолати цю воєнну ситуацію в Україні.

Також наголошуємо на величезній безкорисливій допомозі хорватського народу, хорватської влади, церкви, Карітасу, Червоного Хреста, цивільного захисту, численних урядових і неурядових організацій та установ, великої кількості громадських об'єднань та окремих осіб.

У шостій книзі *Українці Хорватії* – збірці статей виділяємо статтю директора Інституту з дослідження української діаспори імені професора Любомира Винара Національного університету «Острозька академія», науковця, доктора професора Алле Атаманенко, яка у написаній статті описала нам останні дії та те, як українці Хорватії організувалися та як вони діють під час цієї воєнної ситуації в Україні.

Незважаючи на обставини війни чи навіть попри наявність такого фактору як російський агресор, українці Хорватії зуміли вибороти підтримку, особливо в питанні, коли парламент Хорватії ухвалив Декларацію, якою засудив і визнав, що Голодомор 1932-1933 років в Україні був геноцидом проти українського народу.

Доктор і професор Галина Саган, науковець та історик Київського університету імені Бориса Грінченка, розповіла про 30-те щорічне наполегливе намагання українців Хорватії визнати Голодомор геноцидом українського народу.

Як упорядник серії книг зі збірки «Українці Хорватії», хочу подякувати науковцям та історикам пані Аллі Атаманенко та пані Галині Саган за чудово написані статті, які достовірно та реалістично описують діяльність українців у Хорватії.

Вже кілька років ми налагоджуємо співпрацю з чудовими знавцями українських можливостей в діяльності українців та їхніх організацій у Хорватії за останні 120 років. Тут я виділяю науковців, істориків кількох українських університетів: окрім уже згаданих науковців Галини Саган та Алле Атаманенко, невтомні та добре знайомі з українською діаспорою є науковці Володимир Сергійчук, Валерій Власенко, Микола Нагірний, Олег Румянцев, Віолетта Дутчак, Ольга-Фабрика Процька, Ксеня Гула та інші.

Вперше з великої кількості співавторів книжкової серії «Українці Хорватії» публікуємо статті науковців Павла Гай - Ніжника, Олега Гірника та покійного Ярослава Дашкевича.

Велике зусилля і видатна наукова стаття також вченого, священика Олега Гірника, про особистість д-ра Гаврієла Костельника, який народився і якийсь час жив і працював на цих теренах, а згодом продовжив жити в Галичині, у Львові.

Ми виділяємо наукову статтю, написану вченим і священиком Олегом Гірником, яка не тільки описує характер і діяльність д-ра Гаврієла Костельника, але й детальніше знайомить нас із його світоглядом з деякими його роз'ясненнями щодо християнства та релігії, знайомить нас з віхами його поетичного життя, описує його безпосередній внесок в культуру і літературу та будову русинської мови, граматики та правопису для русинів Воєводини, і врешті його втручання та співпрацю з радянською владою, яка призупинила діяльність греко-католицької церкви в Україні. Дякувати Богу, що з проголошенням відновлення незалежності України продовжила діяти Греко-Католицька Церква в Україні, яка діяла в катакомбах від 1946 до 1991 року. Др. Гавиріл Костельник народився і якийсь час

жив і працював в Войводині та Хорватії, а згодом продовжив жити в Галичині, у Львові.

Стаття покійного вченого та історика Ярослава Дашкевича також додатково прояснила постать і діяльність доктора наук і священника Гавриїла Костельника родом з Руського Керестура, нащадка русинів Бачки які переселелися до краю Войводини в XVIII столітті, колись Бачка та Войводина входили і були в складі Австрії та Угорщини, а сьогодні в складі сербської держави.

Мені також особливо приємно, що окрім більш досвідчених, відомих і визнаних науковців з України, до нас приєднуються молоді науковці, такі як Святослав Рублек та Ольга Моціанка.

Серед науковців, які сьогодні живуть і працюють у нових державах, утворених після розпаду Югославії, хочу відзначити статтю вченої та завідуючої кафедри української мови та літератури Белградського університету пані Людмила Попович. В статті, яку ми включили та взяли з наукового журналу «Славистика» доктор професор Людмила Попович пише про українську мову, якою користуються українці Сербії, Хорватії, Боснії та Герцеговини, а відтак і всі інші українці, які іммігрували на територію колишньої Югославії.

У попередніх книгах, а також у цій шостій книзі маємо кілька цінних статей, написаних діячами та публіцистами, які живуть на теренах колишньої Югославії і є нащадками осілих русинів і українців з кількох хвиль міграції.

Хочу виділити одного з найдавніших і безумовно найбільших знавців русинської та української історії, культури, освіти, науки і всього іншого, що стосується осілих русинів і українців на території колишньої Югославії, а це відомий Юрій Лагяк, багаторічний діяч культури, журналіст, публіцист, письменник, перекладач, живий енциклопедист, нащадок воєводинських русинів.

У цій шостій книзі Юрій Лагяк пише статтю про спільні та особливі характеристики освітньої діяльності Керестура та Загреба. Друга його стаття, яку ми публікуємо в шостій книзі, є рецензією на перші п'ять книжок «Українці Хорватії» з приміткою, що більш детальну, ширшу і повнішу версію його рецензії опублікували журнали «Шветлосц» і «Голос Союзу» та коротшу уже опубліковану у журналі «Слово Кобзаря», а тепер і в цій книжці.

Важливо також згадати, що маємо статтю Михайла Ляховича, журналіста і публіциста, культурного діяча, а нині диякона в Канаді з Торонто, який колись жив у Сріємі і Славонії та працював журналістом у нашому журналі «Нова думка», яка повідомляє читачам про літературу українців колишньої Югославії.

Маємо також статтю покійного доктора наук Янка Рамача про роль церкви та духовності у збереженні релігійної та національної ідентичності українців на

пост-югославських теренах, яку покійний Янко Рамач прочитав на міжнародній науковій конференції, що відбулася в Загребі 2021 року з нагоди 120-ліття переселення українців до Хорватії, а згодом також у Вербасі на Урочистій Академії з нагоди відзначення 130-ліття переселення українців на територію колишньої Югославії.

Від інших авторів нащадків українців, які емігрували на ці терени колишньої Югославії, до цієї постої книжки увійшли статті багатолітнього культурного діяча та упорядника всіх шести книжок «Українці Хорватії» та редактора журналу «Слово Кобзаря» - Славко Бурда, який інформує громадськість Хорватії про українців і важливі для українців події в Хорватії, а також стаття від письменника, автора кількох цінних книг і культурного діяча зі Словенії - Андрій Гевка, який пише про українців і важливіші події для українців із сусідньої Словенії.

Насамкінець, як редактор постої книги із серії «Українці Хорватії: матеріали і документи», висловлюю подяку всім співавторам і авторам статей, написаних і опублікованих у цьому постою збірнику.

Вірю, що ця наша шоста книга також як і п'ять попередніх сприятиме збереженню від забуття діяльності українців у Хорватії та на ширшому просторі, а також дасть поштовх молодим зацікавленим науковцям збагачувати історію української діаспори з їхніми дослідженнями та письмовими науковими працями, яка є лише частиною загальної багатой історії України.

У книзі ми торкаємось і теперішньої визвольної війни в Україні, нав'язаної нам агресором, коли ми, пролитою кров'ю наших найбільших синів і дочок, боронимо та визволяємо окуповану територію від злого російського агресора. Російський агресор не обирає засобів, щоб знищити український народ, нашу святую землю славетних предків-українців, які просочили її кров'ю і що, на жаль, і сьогодні, у 21 столітті, потрібно продовжувати проливати кров для досягнення свободи і суверенітету нашої держави України. В єдності і спільними зусиллями всіх, ми чекаємо перемоги та визволення нашої країни. Після закінчення війни в мирі ми збудуємо і оновимо ще кращу вільну та незалежну державу, яка стане для молодого покоління гарантією безпеки та нового життя у вільному демократичному суспільстві з високими європейськими та світовими цінностями процвітання. Майбутня незалежна і суверенна Україна буде сучасною, проєвропейською державою, в якій український народ буде пишатися і гідно на рівні з рівними цього світу, з усіма націями і державами вільного світу процвітати.

Загреб, 28 серпня 2023 року

Алла Атаманенко,
доктор історичних наук, професор,
директор НДЦ «Інститут досліджень української діаспори
імені професора Любомира Винара»
Національного університету «Острозька академія»,
Острог, Україна

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА І УКРАЇНЦІ ХОРВАТІЇ

Українці-русини оселились на хорватських землях понад 120 років тому. За цей час разом із хорватським народом вони пережили не одну радісну і сумну подію, пліч-о-пліч боролись за хорватську державність, відстоюючи вже рідну, на той час, землю. Зберігаючи власну ідентичність, вони створили і розвивали численні організації, з яких деякі працюють вже понад 100 років (Українське товариство «Просвіта»). У 2022 році виповнилось 50 років Українському культурно-просвітньому товариству «Кобзар»¹, що діє у Загребі і є активним не лише в житті української громади, а й своєю діяльністю багато років сприяє міжкультурній взаємодії між українським і хорватським народами. Того ж року виповнилось 55 років неполітичній організації «Союз русинів і українців Республіки Хорватія», 20 років – Товариству української культури. Від 2008 року дев'ять місцевих товариств об'єднались в Українську громаду Хорватії, яка видає журнал «Вісник». Виходять друком також часописи «Нова думка», «Віночок» та ін. Українське культурно-просвітне товариство «Кобзар»-Загреб весною 2022 року розпочало видання щоквартального журналу «Слово Кобзаря» за упорядкування та редагування багаторічного очільника Товариства, визначного громадського діяча п. Славка Бурди. Окремі українські організації і товариства діють поза межами Загреба. Крім українських громадських організацій, актив-

1 Назва товариства була змінена, початкова назва – Культурно-просвітне товариство русинів і українців Загреба. Докладно див.: Саган Г., Рублик С. Українське культурно-просвітне товариство «Кобзар»-Загреб. *Українці Хорватії: матеріали і документи. Кн.5: 100 років організованої праці та життя українців у Загребі, 100-річчя Українського товариства «Просвіта» в Загребі, 50-річчя Українського культурно-просвітнього товариства «Кобзар» - Загреб.* Підготував Славко Бурда. Загреб: Українське культурно-просвітне товариство «Кобзар»-Загреб, 2022, с. 53-87.

ною є діяльність Спільки українців Хорватії та Товариства хорватсько-української дружби.

Діяльність української громади в Хорватії неодноразово привертала увагу дослідників як з України і Хорватії, так і з інших держав. Серед досліджень помітне місце посідають роботи Славка і Сергія Бурдів, Валерія Власенка, Миколи Мушинки, Миколи Нагірного, Олега Рум'янцева, Галини Саган та ін.² Дослідження охоплюють різні історичні періоди та різні аспекти життя українців у Хорватії, чимала кількість досліджень присвячена видатним представникам хорватського українства, які зробили помітний внесок у ту чи іншу сферу діяльності. Важливе значення як зібрання джерельних матеріалів та збірка наукових досліджень мають спеціальні тематичні збірники «Українці Хорватії: Матеріали і документи», яких видано вже шість за редакцією Славка Бурди. Дуже вартісним з джерельної точки зору є засноване у 2022 році щоквартальне інформаційне видання «Слово Кобзаря» УКПТ «Кобзар»-Загреб. У виданні подаються звіти з діяльності організації та інформація про важливі події в Хорватії та Україні, включно із життям діаспори, а також дані про взаємодію держав у боротьбі з російським агресором. В публікації це інформаційне джерело використовувалось значною мірою. Іншими джерелами дослідження стали інформаційні повідомлення інтернет-ресурсів.

Метою дослідження є вивчення становища та діяльності української громади Хорватії з початком повномасштабного вторгнення російського агресора в Україну. Для цього будуть систематизовані та проаналізовані заходи, які здійснюються українською меншиною Хорватії, взаємодія громади з хорватською та українською державами, наявність у Хорватії українських втікачів від війни.

До повномасштабної російсько-української війни більшість серед хорватських українців протягом багатьох років складала «стара» громада: нащадки українців, що віддавна переселялись на терени країн регіону, в тому числі і сучасної Хорватії³. Серед українців Хорватії була й певна кількість трудових мігрантів, а також незначна кількість представників радянської, переважно, шлюбної, міграції. Існуючі неофіційні дані про реальну чисельність української меншини у кількості 3,8 тис.⁴ або близько 4 тис. осіб⁵, не підтверджено переписами населення країни

2 Докладніше див.: Нагірний М. Хорватські українці у фокусі української історіографії. Українці Хорватії: матеріали та документи. Книга четверта. Загреб: Українська громада Республіки Хорватія, Українське культурно-освітнє товариство «Кобзар», 2021, с. 8-21.

3 Бурда Славко. У Хорватії живе майже 2000 українців. Svoboda-News. 25 лютого 2016. <https://svoboda-news.com/svwp...>

4 Українська громада в Республіці Хорватія. Посольство України в Республіці Хорватія. 12 травня 2020 р. <https://croatia.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/pro-ukrayinsku-gromadu-v-respublici-horvatiya>.

5 Карацуба М. Діяльність з поширення української культури в Республіці

від 1991 по 2021 рік, які свідчать про зменшення кількості населення, яке визнає себе українцями. Припускаємо, що до повномасштабного вторгнення агресора в Хорватії мешкала частина громадян України – трудових мігрантів, які працювали або відкрили бізнес у країні. Зокрема, бл. 2 700 осіб перебували в Хорватії до початку повномасштабного вторгнення агресора і після нього звернулись за тимчасовим захистом⁶. Втім, їх наявність в Хорватії сама по собі не свідчить про залученість до українського громадського життя.

З Посольством України в Хорватії за даними на 29 жовтня 2019 р. співпрацювало 22 українських та русинських громадських організацій, кафедра української мови і літератури філософського факультету Загребського університету, Товариство українсько-хорватської дружби та Хорватсько-українське товариство⁷. Українські організації Хорватії є або стали у 2022-2023 роках членами Світового та Європейського Конгресів Українців, що включає їх у світову та європейську мережу українських організацій і дозволяє координувати власні дії з іншими організаціями, проводити спільні заходи.

Більшість українців від початків поселення обирали і продовжують жити у містах та селах Загреб, Вуковар, Осієк, Вінковці, Піпкоревці, Раємо Село, Славонський Брод, Шумече, Липовляни та ін.⁸ Мігранти часів незалежності оселялись переважно в містах Рієка, Спліт на заході та півдні Хорватії⁹. Значна частина українців Хорватії є греко-католиками.

Українці Хорватії офіційно визнані національною меншиною і, відповідно до законодавства держави, користуються широкими правами: наявністю української освіти і можливістю вивчення рідної мови, можливістю бути обраними до представницьких органів місцевого та регіонального самоврядування, можливістю фінансування суспільних потреб національних меншин тощо¹⁰. Відповідно,

Хорватія: історичний екскурс і сучасна ситуація. Українська діаспора в Хорватії. *Дриновський збірник*, т. XIV, Харків, 2021, с. 173.

6 Simmonds L. Status of Ukrainians in Croatia who are not refugees to be protected. May 11, 2023. <https://total-croatia-news.com/news/politics/ukrainians-in-croatia/>

7 Перелік громадських організацій закордонних українців, які співпрацюють з закордонними дипломатичними установами України (додаток до сторінки «Українська громада в країнах світу»). 29 жовтня 2019. <https://mfa.gov.ua/dvostoronnye-spirovbitnictvo/zakordonni-ukrayinci/ukrayinska-gromada-v-krayinah-svitu>

8 Бурда С. Історія і актуальні проблеми українців та русинів Хорватії. Виступ на семінарі «Культура етносів України та української діаспори, як складова української культури» в Києві 24-26 квітня 2002 року. *Українці Хорватії: матеріали та документи*. Книга перша. Загреб: Українська громада Республіки Хорватія, Українське культурно-освітнє товариство «Кобзар», 2021, с. 174.

9 Карацуба М. Діяльність з поширення української культури в Республіці Хорватія..., с. 173.

10 Республіка Хорватія: стан захисту прав національних меншин і аналіз

українська меншина представлена у парламенті Хорватії депутатським представником, її члени входять до регіональних і місцевих рад, представлені у Раді національних меншин Республіки Хорватія. Українці користуються правом отримання освіти у п'яти загальноосвітніх та літніх школах. Саме завдяки створеним в Республіці Хорватія умовам представники українства протягом тривалого часу налагоджують позитивну взаємодію з хорватськими урядовими структурами та громадянським суспільством, отримуючи й фінансову підтримку для реалізації різноманітних програм.

Від початку російсько-української війни у 2014 р. українці Хорватії у співпраці із Посольством України в державі організують зустрічі, круглі столи, презентації, виставки, які ширять правду про війну, збирають допомогу українським військовим, сприяють організації лікування та реабілітації українських військових, відпочинку дітей на Адріатичному морі. Вони продовжують знайомити хорватське населення з Україною під час Днів української культури та різноманітних культурних заходів, організуючи різноманітні культурні програми і події, Центральні маніфестації української культури, участі у фестивалях та конкурсах. Така діяльність сприяє, крім ознайомлення суспільства з українською культурою, збереженню національної ідентичності.

Повномасштабне вторгнення російського агресора в Україну змінило і ситуацію в Хорватії. Хорватський уряд і українці Хорватії встали на сторону українського народу в його боротьбі проти агресора, підтримуючи Україну. Вже 25 лютого 2022 р. парламент Хорватії у присутності членів української меншини та Посла України в Хорватії ухвалив Декларацію на підтримку України. Урядом було підтримано і європейські прагнення України¹¹, бажання увійти до НАТО¹², проведення парламентського саміту Кримської платформи та інших ініціатив. Хорватський уряд надає Україні фінансову та іншу підтримку, забезпечує лікування, реабілітацію та відпочинок українських поранених військових та дітей, підтримує розвиток українського книговидання тощо.

Хорватія прийняла і надала притулок втікачам з України. Як і в більшості країн ЄС, українці отримували тимчасовий притулок на основі імплементаційного рішення Ради ЄС від 4 березня 2022 року, яким було активовано Директиву 2001/55 від 20 липня 2001 року про тимчасовий захист. Це дозволяє особам, які виїхали

відповідного законодавства. Українська призма. Рада зовнішньої політики. http://prismua.org/ethno_cro/

11 Україна й Хорватія підписали спільну Декларацію щодо європейської перспективи нашої держави. 8 грудня 2022. <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-j-horvatiya-pidpisali-spilnu-deklaraciju-shodo-yevr-71917>

12 Україна й Хорватія підписали спільну Декларацію щодо європейської перспективи нашої держави. 8 грудня 2022. <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-j-horvatiya-pidpisali-spilnu-deklaraciju-shodo-yevr-71917>

з України 24 лютого 2022 року або пізніше, перебувати в країнах ЄС протягом року з можливістю продовження до трьох років. Мігранти, які матимуть статус особи, що перебуває під тимчасовим захистом, мають право на працю, повноцінний доступ до системи охорони здоров'я, освіти та соціальної допомоги. Урядом було створено щоденно оновлюваний хорватсько-український веб-сайт, на якому двома мовами роз'яснюються права українських шукачів тимчасового захисту, а також подається інформація для українських волонтерів.

Хорватський уряд спеціальним рішенням дозволив в'їзд втікачам з України. За офіційними даними Хорватії про осіб, що отримали тимчасовий захист (temporary protection) у країні, за період з 25 лютого по 31 грудня 2022 р. з України в'їхало 22 407 біженців (refugee), з яких 11 162 (49,8%) були жінки, 3 802 (16,9%) – чоловіки, 7 443 (33,3%) – діти¹³. При цьому правом на отримання прихистку (asylum-seekers) до 31 грудня 2022 р. звернулись лише дві особи походженням з України¹⁴. Водночас, дані Євростату дещо відрізняються від попередніх: йдеться про 19 275 осіб з України, зареєстрованих в Республіці Хорватія до 31 грудня 2022 року¹⁵. Хорватські урядовці у публічних виступах згадують про понад 20 000 українських шукачів тимчасового захисту. За даними Хорватського бюро зі статистики до країни з України в'їхали понад 11 000 осіб, що склало 19,3% від загальної кількості мігрантів¹⁶. Можна припустити, що для частини втікачів з України Хорватія стала транзитною країною, з якої вони переїхали далі до інших країн Європи. Але і ця кількість значно перевищує показник щодо чисельності української національної меншини Хорватії до початку повномасштабної війни. Більшість українських біженців проживає в Загребі, Спліті, Рієці та Осієку, а також в повітах Істрія, Вараждин та Ліка-Сень¹⁷.

На думку представника Української громади Загреба Віктора Філіми, частина втікачів може залишитись у Хорватії надовго¹⁸, що за певних умов створює нові

13 Temporary Protection Croatia. This annex on temporary protection complements and should be read together with the AIDA Country Report on Croatia, p. 3. https://asylumineurope.org/wp-content/uploads/2023/06/AIDA_HR_Temporary-Protection_2022.pdf.

14 Statistički pokazatelji osoba kojima je odobrena međunarodna zaštita u Republici Hrvatskoj zaključno do 31.12.2022. <https://mup.gov.hr/UserDocsImages/OTVORENI%20PODACI/Tra%C5%BEitelji%20me%C4%91unarnodne%20za%C5%A1tite/web%20statistike%202022%20Q4%20TMZ.pdf>.

15 Eurostat, Temporary protection for persons fleeing Ukraine - monthly statistics. <http://bit.ly/3z1ScEU>.

16 Migration of population of republic of Croatia, 2022. Croatian Bureau of Statistics. Retrieved from: <https://podaci.dzs.hr/2023/en/58062>.

17 Hina. Ukrainian refugees face language barrier in finding work in Croatia. <https://n1info.hr/english/news/ukrainian-refugees-face-language-barrier-in-finding-work-in-croatia/>

18 Trkanjec Z. Ukrainian refugee consider making Croatia their permanent residence.

можливості для життя громади. Позитивом для розвитку громади у випадку, якщо частина тимчасово переміщених осіб довгий час залишатиметься або назавжди залишиться в країні, може стати долучення «новоприбулих» до українського громадського життя в Хорватії. У випадку, якщо взаємодія з якихось причин не відбудеться, є небезпека асиміляції сучасних втікачів і втрата частиною з них української ідентичності. Водночас, за умови подальшої інтеграції біженців до хорватського суспільства можливим є і створення цієї хвилею втікачів з України нових громадських українських організацій. На сучасному етапі спостерігається робота українських організацій з метою інтеграції тимчасово осілих українців у суспільне життя Хорватії. Всі переселенці можуть долучитись до роботи існуючих товариств¹⁹.

Опіка над переселенцями з України від початку війни стала актуальним питанням для українців та урядових структур Хорватії, населення якої добре знало, що означає покидати власну землю через війну. Вже 28 лютого 2022 р. відбулась сесія уряду держави, на якій розглядалися питання ситуації в Україні. На ній було прийнято рішення про створення Міжвідомчої робочої групи з питань здійснення заходів по прийому та догляду біженців з України, а також Експертну робочу групу з координації та підтримки надання їм медичної допомоги. До складу групи по прийому біженців увійшли і представники української національної меншини²⁰.

Представники української національної меншини активно допомагають переселенцям з перекладами хорватською та вивченням мови, допомагають у реалізації щоденних потреб, сприяють у закупівлі українських книг, підручників та іншого, організують культурні та спортивні заходи. Водночас втікачі з України долучаються до діяльності українських творчих колективів у Хорватії²¹. Українці Хорватії постійно співпрацюють і з хорватськими організаціями і залучають їх до допомоги українським тимчасовим переселенцям та Україні. Активно допомогу біженцям, окрім Управління цивільного захисту, організують Карітас, представники якого неодноразово зорганізували допомогу також лікарням в Україні, Хорватський Католицький університет, Асоціація «Добро добрим» (DoDo), частина міських адміністрацій, волонтери.

Не можна переоцінити роль греко-католицької церкви Хорватії, священники якої надають душпастирську, духовну і гуманітарну опіку тим, хто потребує –

Euroactiv.hr. 4 квітня 2022. https://www.euroactiv.com/section/politics/short_news/ukrainian-refugees-consider-making-croatia-their-permanent-residence/

19 Діяльність УКПТ «Кобзар»-Загреб у першому кварталі 2023 року. *Слово Кобзаря*, №5, 31 березня 2023, с. 4.

20 Бурда С. Створення Міжвідомчої групи з питань здійснення заходів по прийому та догляду біженців з України. *Слово Кобзаря*, №1, 31 березня 2022, с. 9.

21 Бурда С. Слово головного редактора. *Слово Кобзаря*, №2, 30 червня 2022, с. 2.

не лише греко-католикам, а й православним. Вони взяли під опіку переселенців з України. Майже третину віруючих і священників, за словами Крижевецького єпископа Мілана Стіпіча на проповіді під час літургії, складають українці²². Таким чином, греко-католицька церква Хорватії багато років є однією із об'єднуючих ланок спілкування українців, що сприяє збереженню їх ідентичності, до якої долучились і частина переселенців, в тому числі й православних. Ще на початку повномасштабної війни (28 лютого 2022 р.) Крижевська єпархія створила Комісію у справах переміщених осіб з України, а 4 січня 2023 р. заснувала Місію в Загребі з метою надання душпастирської і духовної опіки людям з України. В різних містах Хорватії було створено центри душпастирської допомоги, а УКПТ «Кобзар» на сторінках свого інформаційного видання «Слово Кобзаря» також поширило інформацію про такі осідки²³. В Загребі єпархія відкрила садок для українських дітей²⁴.

До початку 2023 р. допомога Карітасу Крижевської єпархії та Асоціації «Добро добрим» (DoDo) складала майже 15 млн євро, а волонтерами було здійснено понад сотню виїздів у різні міста України, включно з районами, що перебували на лінії бойових дій²⁵. Під час осінньо-зимових ракетних атак рф на об'єкти критичної інфраструктури України не без участі українців Хорватії за підтримки донорів, Хорватського Карітасу та Посольства України в Республіці Хорватія Карітасом Крижевської єпархії було підготовлено і вислано в Україну 38 електричних генераторів.

Університети Хорватії з метою прискорення інтеграції українських біженців у суспільне та економічне життя запроваджують відповідні курси і програми. Зокрема, Хорватський католицький університет у лютому 2023 р. започаткував Інтеграційно-освітню програму для 40 учасників з України для навчання їх хорватській мові, історії та культурі в рамках трирічного проєкту «Інтеграція українських біженців у хорватське суспільство» за фінансової підтримки німецької фундації Renovabis²⁶. Центр мов Університету Дубровника у співпраці з Карітасом Дубровницької дієцезії для 25 учасників розпочав програму «Хорватська

22 Бурда С. Святкування Великодня за старим календарем у Крижевцях. *Слово Кобзаря*, №2, 30 червня 2022, с. 13.

23 Крижевська єпархія утворила душпастирську місію для українців у Хорватії. *Слово Кобзаря*, №5, 31 березня 2023, с. 8.

24 У Хорватії заснували українську місію у Загребі для душпастирської опіки українців – греко-католиків. 19 лютого 2023. <https://ugcc.ua/data/u-horvatiy-zasnuvaly-ukraynsku-misiyu-u-zagrebi-dlya-dushpastyrskoy-opiky-ukrayntsiv-greko-katolykiv-2176/>

25 Урочисте відзначення дня Крижевської єпархії. *Слово Кобзаря*, №5, 31 березня 2023, с. 7.

26 Для сорока учасників з України стартувала інформаційно-освітня програма. *Слово Кобзаря*, №5, 31 березня 2023, с. 13.

для іноземців А-1 – модуль А 1.1». Вивчення хорватської мови сприятиме інтеграції вимушених переселенців у хорватське суспільство, бо на сучасному етапі є однією з найбільших перешкод при працевлаштуванні за фахом навіть за умови визнання диплому, отриманого в Україні і дефіциту працівників певного фаху в Хорватії²⁷.

Активні кроки з підтримки видавничих проєктів і поширення української літератури, спрямовані не лише на знайомство українських переселенців з хорватською мовою, а й на можливість доступу українців до україномовної літератури, робить Міністерство культури та освіти Хорватії. Ним було підтримано видання хорватсько-українського словника, використання якого в освітньому процесі поруч із виданим три роки перед тим українсько-хорватського словника полегшить вивчення обох мов учням та студентам. Для хорватських публічних бібліотек у червні 2022 р. було закуплено літературу українських видавництв, що підтримує книговидавництво в Україні та дозволить користуватись сучасними українськими виданнями всім, у тому числі й наймолодшим, читачам. Це сприятиме психологічній підтримці українських мігрантів, збереженню їх ідентичності, а також зробить українську літературу доступною для хорватських поціновувачів літератури. Хорватсько-український зошит для допомоги у вивченні хорватської мови дітьми допоможе їх адаптації в приймаючій країні, а реалізація проєктів Першої Леді України Олени Зеленської «Українським дітям – українську книгу» та «Українська книжкова полицка» дозволить зберігати українську ідентичність.

Європейський банк реконструкції та розвитку розпочав проєкт зі сприяння економічній інтеграції українських біженців у Хорватії. Активно над цим працюють українська громадська організація, створена переміщеними у 2022 році українськими жінками – Асоціація «Своя» (SVOJA Association) і хорватська громадська правозахисна організація Солідарна фундація (Solidarna Foundation). Проєкт спрямований на залучення українських переселенців, особливо жінок, до хорватського ринку праці, проведення професійних тренінгів та допомоги з пошуком вакансій в сфері приватного бізнесу, в першу чергу в таких секторах як торгівля, готельний бізнес, місцевий ІТ-сектор. Асоціація протягом 2022 року створила мережу із 1 200 українських переселенців, яким надала консультації з працевлаштування (включно з пропозицією щодо робочих місць), допомогу у підготовці резюме та безкоштовні курси хорватської мови. Членами Асоціації було проведено по всій Хорватії та онлайн численні заходи для підтримки економічних можливостей для жінок та їхніх сімей, що постраждали від війни²⁸. Крім того,

27 Hina. Ukrainian refugees face language barrier in finding work in Croatia. <https://n1info.hr/english/news/ukrainian-refugees-face-language-barrier-in-finding-work-in-croatia/>

28 Pyrkalo S. EBRD partners with Croatian NGOs on employment for Ukrainian refugees. <https://www.ebrd.com/news/2023h/ebd-partners-with-croatian-ngos-on-employ->

Асоціація допомагає у психологічній реабілітації та адаптації дорослих і дітей, роз'яснює щодо можливостей підтвердження українського диплому в Хорватії, роз'яснює трудове законодавство та права працюючих, консультує щодо відкриття власної справи тощо²⁹.

Члени українських організацій Хорватії активно відреагували на початок повномасштабної збройної агресії в Україні. В храмах на початку агресії і дотепер відбуваються літургії та молебни за Україну, після яких часто, особливо на початковому етапі, відбувались маніфестації з лозунгами і прапорами України та Хорватії. Українська держава через пана Посла України Василя Кирилича та Світовий Конгрес Українців на початку вторгнення росії звернулись з проханням проведення інформаційної роботи з урядовими структурами та громадськістю країни щодо російської агресії та ситуації в Україні, на що українська меншина позитивно відреагувала.

Важливо, що з українцями Хорватії активно співпрацює Посольство України, яке ініціює і підтримує відзначення вагомих для України історичних дат і подій, підтримало ініціативи громади щодо відкриття Українського дому в Загребі та у Вуковарі. Відзначення українських державних свят перетворюється на маніфестації в підтримку України, в яких беруть участь не лише представники української громади та співробітники Посольства, а й численні представники влади Хорватії, різноманітних хорватських організацій і громадянського суспільства. Так, у липні 2022 р. українці Загреба відзначили День української Державності, День Державного прапора України, День незалежності України та інші. Урочистості часом супроводжувались благодійним збором коштів на підтримку України та ЗСУ. Активно українці долучились до всехорватської гуманітарної акції «Україна без мін: врятуймо життя в Україні», неодноразово у 2022 та 2023 роках проводили мирні акції протесту проти злочинів агресора в Україні.

До такої роботи долучаються й інші Посольства України в країнах регіону. За участі Посла України в Республіці Північна Македонія Лариси Дір та Посла України в Республіці Сербія Володимира Толчака в листопаді 2022 р. у м. Скоп'є відбулась Перша балканська зустріч закордонних українців «Роль української громади під час повномасштабного вторгнення рф в Україну. Виклики, які долас українська громада в державах перебування», в якій взяв участь і заступник голови Української громади м. Загреб п. Борис Гралюк. На зустрічі також обговорювались питання збереження української ідентичності, здійснення інформаційних кампаній проти московської пропаганди, гуманітарної підтримки України та надання допомоги тимчасово переміщеним особам³⁰. Українці Хорватії взяли

ment-for-ukrainian-refugees.html

29 SVOJA. <https://www.facebook.com/profile.php?id=100083309200576&sk=photos>.

30 Перша балканська зустріч закордонних українців – «Роль української громади

участь у конференції «Quo vadis, українська громади Південно-Східної Європи?», що відбулась у Новому Саді (Республіка Сербія), головними темами якої були: вплив війни в Україні в регіоні, підвищення активності української громади, боротьба з російською пропагандою, посилення регіонального співробітництва, культурна та публічна дипломатія³¹.

Українська громада та хорватські друзі від початку війни активізували роботу на інформаційному фронті, бо дуже важливо було проінформувати суспільство країн світу про події в Україні і повномасштабне криваве вторгнення росії на українську землю. Серед форм роботи були акції протесту (мітинги, демонстрації тощо) на вулицях Загреба та інших хорватських міст і біля посольства держави-агресорки. Так, вже 24 лютого 2022 р. відбулися акції протесту у зв'язку із військовим нападом на Україну перед посольством росії та на вулицях Загреба, 28 лютого відбулась акція в Зріньсваці, зорганізована Центром досліджень миру, за участі українців Хорватії та хорватських політичних діячів. Велика акція протесту, організована на заклик України 5 березня Українською громадою міста Загреба та Хорватським Гельсінським комітетом з прав людини об'єднала українців і хорватів. В акції взяли участь Посол України В. Кирилич, міністр освіти і науки Хорватії Р. Фукс, Посол Франції в Хорватії Г. Вейсьєр, колишній депутат парламенту Б. Гралюк, депутат парламенту З. Бушич та ін. Мітинг транслювався Хорватським радіо та телебаченням³². 22 березня на заклик Посольства України в Хорватії відбулась мирна акція протесту із закликами до ЄС і НАТО допомогти зупинити війну в Україні, 8 квітня Українська громада міста Загреба спільно з Хорватським Гельсінським комітетом у парку Зріньсвац провели мітинг при свічах у пам'ять жертвам війни.

Такі мирні акції протесту проти агресії відбувались і надалі неодноразово протягом 2022 і 2023 років. До них активно залучались і українці-переселенці. Українська громада міста Загреба у співпраці з Хорватським домом «Материнська казка» та Товариством української культури в Далмації «Квітка» за підтримки Ради національних меншин Республіки Хорватія до Дня української вишиванки 19 травня 2022 р. відкрили виставку українських вишиванок. В Загребі спочатку відбувся мітинг перед Хорватським національним театром, де виступили Віктор Філіма та Славко Бурда. Учасники, одягнуті в українські вишиванки, тримали банери зі словами засудження російської агресії, а потім із тридцятиметровим

під час повномасштабного вторгнення рф в Україну». Слово Кобзаря, №4, 31 грудня 2022, с. 14-15.

31 Конференції «Quo vadis, українська громади Південно-Східної Європи?». Слово Кобзаря, №4, 31 грудня 2022, с. 20.

32 Бурда С. На площі Бана Йосипа Єлачича в Загребі відбувся мітинг на підтримку України. Слово Кобзаря, №1, 31 березня 2022, с. 7-9.

українським прапором пройшли ходою по вулицям Загреба³³. Заходи з поширення традицій української культури продовжувались 22 травня у Культурному центрі Дубрава в Загребі, де була організована вишивка вишиванок та прозвучали українські музичні твори у виконанні професійних та самодіяльних артистів. Акцію протесту проти російського терору і підрив в'язниці з військовополоненими в Оленівці громада спільно з Посольством України в Хорватії провела 31 липня 2022 р.³⁴ На початку червня 2023 р. відбулась масова акція протесту проти техногенного екоциду – злочину рф, яка підірвала Каховську ГЕС³⁵.

Для інформування хорватського суспільства про Україну організуються різноманітні мистецькі заходи. При цьому до представлення України тут залучались і вимушені переселенці. Під час «Франкових днів», що відзначались у вересні 2022 р. в Ліпіку відбулась презентація виставки про Нову Каховку, підготовленої представницею української меншини Оксаною Чулят³⁶. Виставку української фотохудожниці Катерини Потлової відкрили 24 березня 2023 р. в атріумі Vanovina у Спліті. Авторка, родом із Маріуполя, через жіночі портрети показала Україну як країну спадщини і традицій³⁷. У травні 2023 р. в Культурному центрі Національного університету в Сесвете, галерії Oblok було відкрито виставку «Антиутопія ліній» студентки італістики в Загребі Софії Маслик³⁸. До відкриття виставок долучались хорватські урядовці, дослідники та представники громадськості.

Традиційно вшановуючи пам'ять Т. Шевченка, 10 березня 2022 р. учасники акції підписали і незадовго відправили звернення до лідерів ЄС про прискорення процесу вступу України до Союзу. У Хорватському національному театрі в Загребі, який ззовні підсвічувався кольорами українського прапора, з нагоди вшанування пам'яті Т. Шевченка 2022 р. було проведено вечір української поезії за участю хорватських акторів. У Спліті письменників тоді ж відбулась панельна дискусія з питань української літератури, під час якої Славко Бурда та Борис Гралюк згадали антологію хорватської поезії, в тому числі в перекладах українською³⁹. Зна-

33 Бурда С. Маніфестація до дня української вишиванки з 30-метровим прапором у Загребі. *Слово Кобзаря*, №2, 30 червня 2022, с. 21.

34 Акція протесту через тортури над українськими військовополоненими у в'язниці проросійських сепаратистів в Оленівці. *Слово Кобзаря*, №3, 10 жовтня 2022, с. 6.

35 Українці Хорватії в Загребі. *Слово Кобзаря*, №6, 30 червня 2023, с. 25.

36 Чудовий прикарпатський ансамбль пісні і танцю «Верховина» з Дрогобича порадував глядачів концертом у Ліпіку. *Слово Кобзаря*, №3, 10 жовтня 2022, с. 14.

37 Виставка української фотохудожниці Катерини Потлової у Спліті. *Слово Кобзаря*, №5, 31 березня 2023, с. 36.

38 Виставка фотографії Софії Маслик – «Антиутопія ліній». *Слово Кобзаря*, №6, 30 червня 2023, с. 22-23.

39 Бурда С. На знак дружби і солідарності з українським народом «Слава Україні». *Слово Кобзаря*, №1, 31 березня 2022, с. 14.

йомство з українською літературою продовжилось Академією, присвяченою Тарасові Шевченку, що відбулась 12 квітня 2022 р. в бібліотеці Богдана Огризовича, де прозвучали наукові доповіді, музичні твори та поезія. Наступного 2023 року Шевченківські дні й урочиста шевченківська Академія стали визначною культурно-інформаційною подією, в якій взяли участь українські та хорватські діячі.

Культурні і мистецькі заходи сприяють інформуванню про Україну, іноді мають благодійну мету. Зокрема, 23 березня 2022 р. музична школа Бркановича у співпраці з міською бібліотекою на площі Старчевича у Загребі провела благодійний концерт для допомоги в продовженні в отриманні музичної освіти дітьми з України⁴⁰.

У червні 2022 р. у містах Ловрані та Матулі відбулись міжнародні конкурси «Український сольний спів у Рісці» та «Ревю українського танцю». Тоді ж відбулась одна з перших презентацій чотирьох томів цінного видання «Українці Хорватії: матеріали і документи», яке містить важливі дослідження та джерела про життя українців у Хорватії. В Опатії трохи згодом відбулась XV Центральна маніфестація культури українців у Хорватії, за участю численних танцювальних і співочих колективів. Напередодні відкриття Маніфестації відбулась хода в підтримку України з банерами та великим українським прапором⁴¹.

В мистецьких заходах від початку повномасштабної війни з російськими агресорами все частіше беруть участь творчі колективи з України, представляючи українські пісенні, музичні та танцювальні традиції. Водночас, представлення української культури сприяє покращенню взаєморозуміння між народами. Цьому сприяли і проведені в жовтні 2022 р. Дні української культури в Загребі, насичені культурними подіями: презентацією п'ятої книги «Українці Хорватії: матеріали і документи», покладанням квітів до пам'ятника Т. Шевченку, декламацією поезії, відкриттям художньої виставки, проведенням урочистої Академії до 100-річчя організованої праці та діяльності українців у Загребі, Служби Божі в греко-католицькій церкві⁴². Окрасою Днів української культури стала низка концертів у виконанні гостей з України: квартету бандуристок «Гердан» та скрипальки Ірини Борух⁴³. Традиційні міжнародні фестивалі української пісні, музики, танцю та образотворчого мистецтва в Рісці також є важливим представленням української

40 Бурда С. Благодійний концерт музичної школи Брканович для дітей з України. *Слово Кобзаря*, №1, 31 березня 2022, с. 14.

41 Бурда С. Культурні події в Рісці, Ловрані, Матулі та Опатії. *Слово Кобзаря*, №2, 30 червня 2022, с. 30-31.

42 Бурда С. Дні української культури в Загребі. *Слово Кобзаря*, №3, 10 жовтня 2022, с. 16-20.

43 Карась Г. Незабутні дні української культури в Загребі. *Слово Кобзаря*, №3, 10 жовтня 2022, с. 20-22.

культури. В червні 2023 р. відбувся VII міжнародний фестиваль, присвячений Соломії Крушельницькій, у якому взяли участь українські виконавці з Хорватії та України⁴⁴.

До роковин Голодомору в Україні 1932-1933 р. українська меншина від 1993 року щорічно проводить заходи, присвячені пам'яті його жертв, що дає можливість хорватському суспільству ознайомитись із наслідками цього злочину радянського режиму, з 2006 р. вшановує пам'ять про нього кожної четвертої суботи листопада⁴⁵. Від 2008 р. громада кілька разів спільно з деякими хорватськими політичними партіями зверталась до парламенту Хорватії з пропозицією визнати Голодомор геноцидом українського народу. У 2021 і 2022 роках українську громаду підтримала Хорватська сувереністична політична партія, член якої Марко Міланович-Літра виступав перед хорватським парламентом з пропозицією визнати Голодомор геноцидом.

15 грудня Європейським парламентом було ухвалено Резолюцію про визнання Голодомору 1932-1933 років в Україні геноцидом. 15 червня 2023 р. Клубом хорватських сувереністів в парламенті Хорватії було проведено круглий стіл щодо визнання Голодомору геноцидом, в якому взяли участь депутати парламенту, члени Хорватського Гельсинського комітету з прав людини, Хорватсько-українського товариства та представники української національної меншини, зокрема, УКПТ «Кобзар»-Загреб⁴⁶. Того ж дня ініціативу визнання і проєкт декларації парламенту підтримав уряд Хорватії⁴⁷. 28 червня парламент схвалив Декларацію про визнання Голодомору 1932-1933 років геноцидом українського народу⁴⁸.

Представники української громади беруть участь у наукових заходах, що проводяться в Хорватії, самостійно організують академії, конференції та презентації. Зокрема, представники громади у 2022 р. взяли участь у зорганізованому в Хорватському католицькому університеті спільно з Посольством України в Хорватії

44 VII міжнародний фестиваль української пісні, музики, танцю і образотворчого мистецтва в Рієці. *Слово Кобзаря*, №6, 30 червня 2023, с. 29-30.

45 Запалення свічок та вшанування жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні перед пам'ятником Тарасу Шевченку на вулиці Українській у Загребі. *Слово Кобзаря*, №4, 31 грудня 2022, с. 18.

46 В парламенті Хорватії відбувся круглий стіл: «Голодомор – геноцид українського народу». *Слово Кобзаря*, №6, 30 червня 2023, с. 4-5.

47 Уряд Хорватії визнав Голодомор геноцидом українського народу. Радіо «Свобода», 15 червня 2023. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-khorvatiya-holodomor-ukrayina-henotsyd/32461156.html>.

48 Хорватія визнала Голодомор геноцидом українського народу. Радіо «Свобода», 28 червня 2023. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelenskyu-holodomor-khorvatiya-rosiya/32480487.html>.

круглому столі «Україна – вчора, сьогодні, завтра»⁴⁹. Іноді відбувалась кооперація з українцями інших країн у проведенні наукових заходів і презентацій. Так, президент УКПТ «Кобзар» Славко Бурда представляв українців Хорватії на презентації книги Джури Латяка «Національне відродження русинів в Бачці і Сріємі та Русинське народно-просвітне товариство (1919-1941)», що відбулась 6 травня 2023 р. в Новому Саді (Сербія)⁵⁰.

Такі заходи іноді транслюються на Хорватському телебаченні або радіо. Представник української громади в Загребі Борис Гралоук разом із хорватськими дослідниками брав участь у третій радіопередачі програми Хорватського радіотелебачення на тему: «Світ після вторгнення в Україну»⁵¹. Неодноразово у радіо та телепередачах брали участь і інші представники громади. Зокрема, очільник УКПТ «Кобзар» Славко Бурда до роковин повномасштабного вторгнення взяв участь у телефірах в студії «OTV Zagreb» та «24 sata»⁵². Інформування суспільства самостійно здійснювали і хорватські медіа, але часто в їх програмах активно брали участь українці Хорватії, використовувались для інформування й заходи в межах культурної діяльності.

Досягненням наукової дипломатії, реалізованої українцями Хорватії – УКПТ «Кобзар»-Загреб та Хорватсько-українського товариства є видання хорватською мовою книги Сергія Бурди «Історія України», проведені презентації якої поширюють знання учасників не лише про книгу, а й про Україну. Варто було б видати в перекладі хорватською і всі томи видання «Українці Хорватії: матеріали і документи», що дозволить хорватському читачеві побачити багаторічні зв'язки з Україною та її представниками на хорватській землі.

Непересічне значення для інформування світу про проблеми в Україні є зустрічі політиків, експертів та провідних громадських діячів у рамках Кримської платформи. До її парламентського саміту в Хорватії долучились і представники української громади, в також Світового Конгресу Українців на чолі з Павлом Іродом. Були також проведені зустрічі з високопосадовцями уряду і парламенту Хорватії та представниками українських організацій країни, Балкан та Південно-Східної Європи⁵³.

49 Круглий стіл – «Україна – вчора, сьогодні, завтра». *Слово Кобзаря*, №2, 30 червня 2022, с.7

50 У Новому Саді презентували книгу автора Джури Латяка «Національне відродження русинів в Бачці і Сріємі та Русинське народно-просвітне товариство». *Слово Кобзаря*, №6, 30 червня 2023, с. 12.

51 Трибуна на тему – світ після вторгнення в Україну. *Слово Кобзаря*, №5, 31 березня 2023, с. 10.

52 Члени УКПТ «Кобзар»-Загреб у річницю російської агресії в Україні. *Слово Кобзаря*, №5, 31 березня 2023, с. 21.

53 Короткий огляд діяльності УКПТ «Кобзар» Загреб за четвертий квартал 2022

Таким чином, українці Хорватії є надійним форпостом України на Балканах в умовах повномасштабної російської агресії від її початку. Вони не лише продовжують зберігати власну ідентичність і виховувати в українських традиціях молодше покоління української національної меншини, але й докладають всіх зусиль для інформаційної підтримки України у хорватському суспільстві та урядових структурах, щиросердно допомагають у підтримці постраждалих регіонів та переселенців, підтримуючи давні традиції благодійності. Українські священники з Хорватської греко-католицької церкви духовно допомагають втікачам від війни, а громада спільно з хорватським суспільством сприяють інтеграції тимчасових переселенців у життя країни, одночасно сприяючи збереженню української національної ідентичності.

Галина Саган
док. історичних н.,
професор кафедри всевітньої історії
Київського університету імені Бориса Грінченка

ВНЕСОК УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ РЕСПУБЛІКИ ХОРВАТІЯ У ВИЗНАННЯ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РОКІВ АКТОМ ГЕНОЦИДУ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Голодомор в Україні 1932-1933 років не був випадковим явищем природного чи соціального походження, як це стверджували спочатку радянські, а згодом проросійські історики. Смерть через голод стала наслідком цілеспрямовано застосованого тоталітарною владою терору голодом, тобто геноцидом. Він став покаранням українців за їхній спротив колективізації сільського господарства і небажання перебувати під владою Росії.

За даними істориків, на початку 30-х років ХХ-го століття основним центром опору більшовицькій політиці колективізації та форсованої індустріалізації було українське село. В Україні відбулося понад 4 тис. масових протестних виступів за участю близько 1,2 млн. осіб. З колгоспів вийшли 41 200 селянських господарств, близько 500 сільських рад відмовлялися приймати нереальні плани хлібозаготівель¹. На фоні цих протестів Сталін боявся втратити Україну як ресурс, без якого побудова могутньої індустріальної імперії, здатної завоювати світ, залишалася б тільки мрією.

Відтак радянський режим вибудував стратегію винищення частини української нації, що був замаскований під план здачі хліба державі. Насправді йшлося про повне вилучення всіх запасів зерна, а потім конфіскацію інших продуктів харчування та майна в якості штрафів за невиконання плану здачі хліба. Перетворивши Україну на територію масового голоду, режим перекрив всі шляхи до порятунку.

1 Інформаційні матеріали Українського інституту національної пам'яті до 88-х роковин Голодомору 1932–1933 років. 24.11.2021 <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/viyskovym/informaciynimaterialy-ukrayinskogo-instytutu-nacionalnoyi-pamyati-do-88-h-rokovyn-golodomoru-1932-1933-rokiv>

Відбулася ізоляція голодуючих. З цією метою був застосований режим «чорних дошок» і заборона голодуючим виїжджати за межі України. Колгоспи і села, занесені на «чорні дошки», оточувалися загонами міліції та радянських спецслужб. Звідти вивозили усі запаси їжі. Заборонялася торгівля та ввезення будь-яких товарів. Понад 22,4 мільйони людей було фізично заблоковано в межах території Голодомору².

Ще однією складовою геноциду стало свідоме блокування інформації про голод. У січні 1933 року радянською владою було зроблено заяву про відсутність голоду в країні. Сталінський режим відмовився від зовнішньої допомоги.

Голодомор 1932-1933 років охопив період з квітня 1932 року по листопад 1933 року. За ці 17 місяців було вбито понад 7 мільйонів людей в Україні і 3 мільйони українців поза її межами, в регіонах, що історично були заселені українцями: Кубань, Північний Кавказ, Нижнє Поволжя та Казахстан. Пік Голодомору припав на весну 1933 року. В Україні від голоду щохвилини вмирало 17 людей, 1 400 – щогодини, понад 30 тисяч – щодня... Питання кількості людських втрат України від Голодомору досі залишається відкритим³.

Реальні цифри загиблих замовчувалися, що підтверджується наданим владою розпорядженням не реєструвати смерть дітей у віці до одного року. Українці у віці від 6 місяців до 17 років становили близько половини всіх жертв Голодомору. У зв'язку з цим, середня тривалість життя українців у 1933 році становила 7,3 року в чоловіків і 10,9 років у жінок. За всю історію людства подібних показників ніде не було зафіксовано.

За антиукраїнською спрямованістю та масштабністю застосування, голод 1932-1933 років виявився найжахливішою зброєю масового знищення та соціального поневолення населення України, якою скористався тоталітарний комуністичний режим. Таким чином, Голодомор в Україні став соціально-гуманітарною катастрофою глобального масштабу.

Визначення злочину геноциду в міжнародному праві було дане у статті II Конвенції 1948 року про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього. Термін «геноцид» запровадив науковець єврейського походження Рафал Лемкін. Він був першим фахівцем в галузі міжнародного права, хто визначив злочини сталінського комуністичного режиму проти українців як геноцид та проаналізував геноцид

2 Там само

3 Інформаційні матеріали Українського інституту національної пам'яті до 88-х роковин Голодомору 1932–1933 років. 24.11.2021 <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/viyskovym/informaciynimaterialy-ukrayinskogo-instytutu-nacionalnoyi-pamyati-do-88-h-rokovyn-golodomoru-1932-1933-rokiv>

в Україні в контексті міжнародного права⁴. - Опір комуністів та домінування російських настроїв призвели до того, що навіть у незалежній Україні Голодомор 1932–1933 років не одразу був визнаний геноцидом українського народу. Лише через 15 років боротьби істориків, політиків та громадських активістів був прийнятий відповідний Закон України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні»⁵ (2006 р.) Під тиском громадськості, був організований судовий позов проти організаторів Голодомору. Постановою Апеляційного суду міста Києва від 13 січня 2010 року Йосипа Сталіна, В'ячеслава Молотова, Лазаря Кагановича, Павла Постишева, Станіслава Косіора, Власа Чубаря, Менделя Хатаєвича визнано винними в організації Голодомору: «...з метою придушення національно-визвольного руху в Україні та недопущення побудови і утвердження незалежної української держави, шляхом створення життєвих умов, розрахованих на фізичне винищення частини українців спланованим ними Голодомором 1932–1933 років, умисно організували геноцид частини української національної групи, внаслідок чого було знищено 3 млн. 941 тис. осіб, тобто безпосередньо вчинили злочин, передбачений ч.1 ст. 442 Кримінального кодексу України»⁶.

Та ще до прийняття закону України про Голодомор та інших державних документів, які засвідчили злочин комуністичного режиму, в Україні та світі загалом вшановували пам'ять загиблих від цього страшного геноциду.

Зокрема українці Хорватії вперше у 1993 році в музеї «Міміара» вшанували 60-ті роковини Великого голодомору 1932–1933 років. Цей захід було організовано українським активістом паном Славком Бурдою від імені Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. Пану Славку допомогли провести цей захід його колеги – Василь Сікорський, Мирослав Кіш та інші. На вшануванні був присутній Джууро Відмарович, який згодом став Надзвичайним і Повноважним Послом Республіки Хорватія в Україні (1995–1999 рр.), а на той час обіймав посаду голови Загребської міської ради Хорватського демократичного союзу (ХДС) і заступника голови ХДС (1992—1994)⁷.

З того часу українці Хорватії щороку вшановують пам'ять жертв Голодомору: запалюють свічки, відправляють служби Божі в церквах, презентують книги про цей жахливий злочин радянського режиму, організовують виставки та інші за-

4 Голодомор в Україні 1932–1933 років. <https://austria.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/golodomor-v-ukrayini1932-1933-rokiv>

5 Закон України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні». (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, № 50, ст.504) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-16#Text>

6 6 Постанова апеляційного суду м. Києва у кримінальній справі за фактом вчинення геноциду в Україні в 1932–1933 роках. В: Права людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи. <https://khpg.org/1265039604>

7 Інтерв'ю зі Славком Бурдою, записане 04.08.2023 р., м. Київ-Загреб (онлайн).

ходи, які засвідчують факт геноциду українців⁸. - Згодом вшанування пам'яті жертв Голодомору українською громадою Хорватії почало корелюватися із запровадженими традиціями в Україні. Слід згадати, що в Україні було прийнято кілька законів поспіль щодо зміни назв Дня вшанування жертв Голодомору. Так, першим указом Президента України Леонідом Кучмою №1310/98 від 26 листопада 1998 року було запроваджено «День пам'яті жертв голодоморів». Новим указом Л.Кучми № 1181/2000 від 31 жовтня 2000 року встановлювалася назва «День пам'яті жертв голодомору та політичних репресій», а указом Л.Кучми № 797/2004 від 15 липня 2004 року – «День пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій». Остаточна назва Дня була прийнята відповідно до указу президента Віктора Ющенка № 431/2007 від 21 травня 2007 р. і з того часу закріпилася назва «День пам'яті жертв голодоморів»⁹.

У 2003-му році американський та український історик, дослідник Голодомору в Україні Джеймс Мейс запропонував ввести традицію запалювати свічку у вікнах помешкань¹⁰. З цього часу до акції «Запали свічку» (у четверту суботу листопада о 16.00) долучаються всі, хто хоче вшанувати загиблих у роки Голодомору. До запропонованої пропозиції активно почали долучатися українці Хорватії. Звичайно, окрім цього, українські громади організовували низку інших заходів, які вшановували пам'ять загиблих, а також знайомили громадян Хорватії з подіями в Україні упродовж 1932-1933 років. Як правило, такі важливі заходи діаспоряни проводили з представникам українського дипломатичного корпусу різних містх республіки.

Наймасштабніші заходи, як правило, відбувалися уЗагребі. Особливо коли йшлося про ювілейні дати. Так, у 2003 р. представник української національної меншини пан Славко Бурда запропонував відзначити 70-ті роковини Голодомору. Ініціативу було схвалено і до організації заходу долучилися: Хорватсько-українське товариство, Товариство української культури, Центральна бібліотека русинів і українців РХ, Культурно-просвітне товариство русинів і українців Загреб. Співорганізаторами були: відділ слов'янських мов і кафедра українознавства філософського факультету Загребського університету, Інститут історії Республіки Хорватія, Матиця Хорватії, Організація українок при ГКЦ Св. Кирила і Мефодія

8 Саган Г., С. Рублик С. Діяльність Українського культурно-просвітнього товариства «Кобзар» (м. Загреб) з організації діаспорного життя в Хорватії / Київські історичні студії. Збірник наукових праць. Київський університет імені Бориса Грінченка К., 2022. № 2. С.9-18.

9 Указ президента України «Про заходи у зв'язку з 70-ми роковинами Великого терору – масових політичних репресій 1937-1938 років» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/431/2007#Text>

10 Свічка у вікні. Джеймс Мейс. День.18 лютого, 2003. <http://day.kyiv.ua/uk/article/panoramadnya/svichka-u-vikni-0>

у Загребі, Мішаний хор парафії Св. Кирила і Мефодія в Загребі. - Захід проходив за підтримки Посольства України в Республіці Хорватія. На початку вечора Кирило-Мефодіївський хор виконав «Отче наш» і «Достойно є». Із промовами виступили: Посол України в Хорватії пан Віктор Кирик; завідувачка Центральної бібліотеки русинів і українців РХ пані Катерина Тлустенко; професор Джуро Відмарович (який розповів про факти і наслідки Голодомору 1932/33 р.р.); професор Раїса Тростинська (розповіла про присутність теми Голодомору в літературі), а пан Алекса Павлишин доповів про роль української діаспори у знятті завіси мовчання й забуття про Голодомор в Україні.

Від імені Оргкомітету доповідь про Голодомор виголосив пан Славко Бурда. Наприкінці зібрання пан Славко Бурда, запропонував прийняти Декларацію про Голодомор і від імені Української громади РХ надіслали до її Парламенту Республіки Хорватія з проханням про її ухвалення¹¹. У Декларації йшлося про суть сталінських злочинів, які мають ознаки геноциду, оскільки призвели до багатомільйонних втрат українського населення. Також у документі зазначалося, що зібрання українців Хорватії засуджує політику радянського тоталітарного режиму і закликає Парламент Республіки Хорватія ухвалити Постанову про засудження Голодомору 1932-1933 років в Україні як геноциду проти українського народу¹². Власне, це була перша спроба подібного звернення українців Хорватії до Парламенту РХ.

Сімдесяту річницю Голодомору відзначили і в інших осередках української діаспори Хорватії. Так, українська громада Вуковару 1 грудня 2003 р. провела вечір вшанування жертв Голодомору. На цьому заході був присутній заступник посла України в Республіці Хорватія пан Олександр Левченко, який, після літургії і панахиди за жертвами Голодомору, прочитав доповідь про жахливу трагедію українського народу 1932-1933 рр. Бандуристка пані Маріанна Карпа виконала принагідні пісні та молитву «Боже великий, єдиний». Учні недільних шкіл прочитали вірші про Голодомор. Учасники вшанування відвідали виставку фотографій та документів про цю трагічну подію української історії¹³.

Значною проблемою на перших порах для організаторів подібних заходів була нестача матеріалів про події в Україні 1932-1933 років. Зокрема президент Культурно-просвітнього товариства русинів і українців «Рушняк» Приморсько-горанської жупанії з Рієки Володимир Провчі згадує, що, коли у 2004 році він взявся

11 Пам'яті голодомору 1932/33 рр. Наша газета. 17. 2003. С. 1, 2.

12 Декларація Української громади в Республіці Хорватія. Особистий архів Славка Бурди.
Загреб, 26 листопада 2003 р

13 Ласек Тетяна. Вивчення української мови та плекання української культури у Петрівцях і Липовлянах. Наша газета 2003. № 8. С. 4.

за організацію заходу зі вшанування жертв Голодомору, то найбільшою перешкодою була саме нестача матеріалів про тогочасні події в Україні. Перешкодою для нього також було незнання української мови. Тому він почав звертатися до друзів і знайомих з інших міст Хорватії. Значна інформаційна допомога надійшла від Джуро Відмаровича та Славка Бурди, Посольства України в РХ, а також від друзів з України та Словаччини¹⁴. На щастя, з кожним роком дефіцит необхідної інформації зменшувався.

Протягом багатьох років українська громада Рієки проводить у церкві Св. Флоріана і Себастіана панахиди за жертвами Голодомору. Також організують низку просвітницьких заходів з проблематики Голодомору. В ході підготовки заходів велику увагу приділяють пошуку відповідних приміщень, які мають вмістити велику кількість людей та знаходяться у центрі Рієки. За роки проведення вечорів пам'яті, українське товариство винаймало «Filodramatica» на Корзо, «Palaco Modello» також на Корзо, зал у Державному архіві в парку Нікола Хоста, «Matica Hrvatska» та інші представницькі приміщення. Під час карантинних обмежень, заходи проводили в приміщенні центру товариства з незначною кількістю людей. Таким чином було забезпечено безперервність вшанування жертв Голодомору¹⁵.

Значну увагу громада Рієки приділяла також оформленню приміщень, в яких проходили вечори пам'яті. Традиційно на стінах розвішували вишиті рушники, які є своєрідною візитною карткою України, організували виставки копій документів¹⁶, що засвідчували акт геноциду. Окремо робили виставку фотографій події, а останніми роками розвішували плакати на теми Голодомору від авторів з усього світу. Ці виставки під час заходів вшанування працювали ще довгий час і були доступними для широкого загалу відвідувачів.

У програмі заходу також завжди були просвітницькі лекції про історію жаклихих подій. Таким чином відбувалося інформування громадськості про визнання різними країнами світу Голодомору актом геноциду українського народу та висловлювалися сподівання, що Хорватія також приєднається до цієї когорти країн, що визнали Голодомор геноцидом українців. Часто присутнім пропонували переглянути фільми про трагедію. Переважно це була картина «Хлібна гільйотина» у 2-х частинах. Через обширну і насичену програму заходи із вшанування жертв Голодомору, як привило, тривали два дні¹⁷.

14 Інтерв'ю з Володимиром Провчі, записане 03.08.2023 р., м. Київ-Загреб (онлайн).

15 Інтерв'ю з Володимиром Провчі, записане 03.08.2023 р., м. Київ-Загреб (онлайн).

16 Копії документів були надані Посольством України в Республіці Хорватія, архівами України. Від приватних колекціонерів.

17 Інтерв'ю з Володимиром Провчі, записане 03.08.2023 р., м. Київ-Загреб (онлайн).

У не ювілейні роки заходи пам'яті проходили трохи скромніше, але вони організовувалися щороку. У столиці на таких заходах завжди були українські дипломати. Так, 5 грудня 2005 р. у загребському греко-католицькому храмі Св. Кирила і Мефодія відбулася літургія й панахида, на якій українці вшанували померлих у Великому голодоморі 1932-33 років. Службу українською мовою провів протоієрей о. Петро Ребчен, літургійний спів вів пан Алекса Павлишин, а під час панахиди – сестри василянки. На службі був присутній посол Віктор Кирик з дружиною пані Світланою, а також заступник посла пан Олександр Левченко та інші представники посольства України в РХ, а також українських громадських організацій. Після служби промови виголосили пан посол, протоієрей Никола Кекіч. З невеликою доповіддю виступив пан О.Левченко, який пригадав жахливі факти 1932-1933 років¹⁸. Подібний захід організували українці Загреб і у 2006 році¹⁹.

У 2007 році в Загребі жертв Голодомору вшановували двічі: 25 листопада в приміщенні КПТ русинів і українців м. Загреб та 3 грудня в церкві Св. Кирила і Мефодія. Діаспорна преса писала, що у приміщенні Культурно-просвітнього товариства зібралася чимала кількість учасників (близько тридцяти), серед яких були представники Посольства України в Хорватії, а серед решти присутніх, окрім членів КПТ, було кілька гостей і один журналіст. На початку заходу до присутніх звернувся виконуючий обов'язки посла України Анатолій Чернишенко й голова товариства Славко Бурда. Згодом усі мали змогу побачити телетрансляцію вшанування пам'яті з Києва. Третього грудня в церкві Св. Кирила і Мефодія, як і кожної першої неділі грудня, відправили літургію українською мовою. Храм був повністю заповнений прихожанами, а також від Посольства були присутні п'ять осіб. Зокрема, виконуючий обов'язки посла Анатолій Чернишенко, консул Микола Джигун й аташе з питань культури Ярослав Сімонов. Літургію за всіх померлих у Великому та інших голодоморах в Україні відправив о. Іван Гринишин²⁰.

У 2008 році відбулася ще одна знакова подія, яка засвідчує роль діаспори у процесі визнання Республікою Хорватія Голодомору в Україні актом геноциду. Зокрема Комітет з прав людини та прав національних меншин парламенту Хорватії 2 грудня 2008 року розглянув на своїй 15-й сесії пропозицію щодо Декларації про засудження Голодомору як масового вбивства від голоду, викликаного примусовою колективізацією, що була здійснена сталінським комуністичним режимом. Пропозицію (надійшла 12 листопада 2008 р.) про прийняття Декларації передав голова Хорватського парламенту від Клубу представників HNS (Хорватської на-

18 Літургія й панахида за померлих у великому Голодоморі 1932-33 рр. в Україні. Наша газета 2005. № 8. С. 2.

19 Панахида за померлих під час голодомору 1932/33 рр. Наша газета 2006. № 38. С. 2.

20 Цього року в Загребі жертв вшановували двічі. Наша газета. 2007. № 48. С.1-2.

родної партії) до Парламенту. Також Фуріо Радін – голова комітету, доповідаючи 2 грудня 2008 року зазначив, що до них надійшла заява Української громади Республіки Хорватія та Координації української національної меншини в Республіці Хорватія.

У Декларації українська спільнота пропонувала парламенту Хорватії ухвалити рішення:

1. Про те, що Голодомор в Україні 1932-1933 рр. визнано історичним фактом і засуджено як акт геноциду українського народу.
2. До 75-х роковин Голодомору, в пам'ять про жертви, необхідно вшанувати жертв Голодомору в Україні 1932-1933 років і визначити місяць листопад у Республіці Хорватія для щорічного вшанування цієї трагедії українського народу.
3. Засудити комуністичний режим Радянського Союзу за систематичне нехтування життями, правами і свободами людини, а також правом на самовизначення, що характеризувало репресивну політику Йосипа Сталіна та його прибічників під час Голодомору в Україні у 1932-1933 роках.
4. Щоб ті люди із Заходу, які підтримували та брали участь у приховуванні злочинів радянського режиму, були навіть посмертно засуджені, а їхні керівники та прибічники – публічно викриті.
5. Запросити істориків, науковців та депутатів долучитися до включення матеріалів про Голодомор в Україні 1932-33 років у програми навчальних закладів, а додаткові матеріали мають бути опрацьовані та систематизовані, щоб вони були доступні в усьому світі для глибшого вивчення цього злочину проти людяності та були застереженням для майбутніх поколінь, щоб Голодомор і Голокост не повторювалися»²¹.

Під час обговорення Декларації члени Комітету погодилися, що, ухвалюючи документ, Республіка Хорватія приєднується до багатьох країн і міжнародних інституцій у засудженні всіх злочинів тоталітарних комуністичних режимів і підкреслює свою прихильність до найвищих цінностей захисту прав людини, про які йдеться в Конституції Республіки Хорватія. Також було наголошено, що ця Декларація висловлює особливу шану мільйонам жертв, які були виснажені голодом лише за п'ятсот днів. Також у такий спосіб Республіка Хорватія солідаризується з українським народом та представниками української національної меншини в Республіці Хорватія. Після дебатів Комітет одногolosно вирішив запропонувати хорватському парламенту прийняти Декларацію²². Проте у 2008 р.

21 Prijedlog DEKLARACIJE sukladno članku 120. Poslovnika Hrvatskog sabora. Особистий архів Славка Бурди.

22 Звіт Комітету з прав людини та прав національних меншин щодо пропозиції

Декларація не була підтримана і проголосована у Парламенті Хорватії. - У 2008 році, в рік 75-х роковин трагедії, за узгодженням з Секретаріатом Президента України, Українським інститутом національної пам'яті та Міжнародним координаційним комітетом Світового конгресу українців, проходила міжнародна акція «Незгасима свічка». Акція відбулася у низці країн, де проживає українська діаспора. У рамках цього заходу у квітні 2008 року акція «Незгасима свічка» відбулася з Австралії і, побувавши в більш як 20 країнах Північної і Південної Америки, Західної та Центральної Європи, 13 вересня прибула в Хорватію.

Символічний вогонь пам'яті прибув у Хорватію через Вуковар, де Посол України в Республіці Сербія Анатолій Олійник та керівник української громади Мирослав Калинюк урочисто передали свічку-факел Послові України в Республіці Хорватія Маркіяну Лубківському, Голові Координації української громади Хорватії Віктору Філімі та Голові Союзу українців і русинів РХ Славку Бурді. У церемонії разом з українською громадою взяли участь відомі громадські діячі Хорватії, працівники дипломатичних представництв, представники ЗМІ та ін. Після Хорватії, пройшовши ще сім країн, факел у листопаді прибув до Києва²³.

Напередодні акції «Незгасима свічка» пан Сергій Бурда у діаспорній пресі писав, що українці Хорватії, долучаючись до заходу, прагнуть черговий раз нагадати хорватській спільноті про факти Голодомору як геноциду проти українського народу. Міжнародна акція «Незгасима свічка», на думку С.Бурди, є ще одним зі спроб Світового конгресу українців у співпраці з урядом України «не подати забуттю і замовчуванню факту Голодомору в країнах, де є українська діаспора»²⁴.

Українська громада у Славонському Броді, яка згуртувалася навколо Культурно-просвітнього товариства «Україна», також провела низку заходів із вшанування жертв Голодомору в Україні. Вони долучалися до акції «Незгасима свічка», провели презентацію книжки про Голодомор. Діаспорна преса писала, що до Славонського Броду на ці заходи були запрошені гості з різних установ і товариств, проте, на жаль, не було представників Посольства України, що сильно засмутило громаду КППТ «Україна»²⁵.

Культурно-просвітнє товариство українців «Карпати» у Липовлянах 13 березня 2009 року в громадському будинку провело літературний вечір, присвячений Тарасу Шевченку. На цьому заході було презентовано нову книжку хорватською мовою про Голодомор в Україні 1932-1933 років. Книжку видало хорватське това-

Декларації про засудження Голодомору. Особистий архів Славка Бурди.

23 «Україна пам'ятає! Світ визнає!» Наша газета. 2008. 64 р. С. 2-3.

24 Бурда С. Моральна відповідальність. Наша газета. Червень 2008. № 63. С.2.

25 Семенюк М. Наша газета. 2009. 68. С.4.

риство «Хорус» у співпраці з Посольства України в Хорватії²⁶. - З метою гідного вшанування пам'яті жертв геноциду українського народу, Культурно-просвітне товариство русинів і українців Приморсько-горанської жупанії, спільно з філією Матиці хорватської в Рієці, 24 листопада 2009 року, у малій залі «Філодраматики» в Рієці, провели скорботний захід «День пам'яті жертв Голодомору 1932-1933». Відповідно до програми тематичного заходу, було відкрито дві фотовиставки – «Голодомор в Україні» та «Хроніка комуністичної інквізиції в Україні 1932-1933».

З тематичною доповіддю «Чи був Голодомор 1932-1933 в Україні голокост чи геноцид?» на зібранні виступив професора Джуро Відмарович. Під час виступу доповідач зазначив, що «голокост був самотнім приміром – видом геноциду в історії людства, бо Гітлер мав бажання знищити один цілий народ, одну етнічну спільноту, зазначаючи, що вона є загрозою для людства, а зокрема для арійської раси»²⁷. З приводу Голодомору 1932-1933 років, пан Відмарович, посилаючись на Декларацію ООН про геноцид від 1948 року, зауважив, що Голодомор – це інший вид геноциду. Також Д.Відмарович упродовж своєї лекції наводив низку фактів, які засвідчували акт геноциду.

На початку заходу усіх присутніх привітав голова КПТ русинів і українців ПГЖ пан Володимир Провчі. Він запросив заступника голови Європейського конгресу українців, пана Славка Бурду прочитати лист від посла України в Республіці Хорватія Бориса Зайчука. Листа пан Славко прочитав двома мовами – українською та хорватською. Потім пан Славко, як заступник голови ЄКУ, передав вітання присутнім від ЄКУ та згадав, що у минулому році (2008 р. – Г.С.) Світовий конгрес українців і Україна успішно провели міжнародну акцію «Незгасима свічка» під гаслом «Україна пам'ятає – світ визнає!». Акція відбулася у 33 країнах світу та в Україні. Також він згадав, що станом на 2009 рік вже у 21 країні світу законодавчо визнано Голодомор актом геноциду. Оскільки Хорватії у цьому списку немає, то у 2008 році, українська громада звернулася до парламенту Хорватії з пропозицією визнати Голодомор 1932-1933 актом геноциду проти українського народу.

Наприкінці свого виступу, пан Славко Бурда згадав, що на XII-му з'їзді ЄКУ у Лондоні, Союз українців Британії, від імені Світового конгресу українців, кожній організації-члену передав картки з портретом відомого вченого Рафаеля Лемкіна – автора терміну «геноцид». Згадані картки потрібно було поштою розіслати у своїх країнах до усіх посольств та інших дипломатичних й іноземних установ, щоб поінформувати світову спільноту про комуністичний злочин в Україні та

26 В одному вечорі – про Шевченка і про голодомор. Наша газета 30 березня 2009 р. №3 (70). С. 2.

27 Бурда Славко. У Рієці вшанована пам'ять жертв Голодомору. Наша газета 30 листопада 2009 р. №9(76). С.2-4.

добитися визнання законодавчими органами 193 країнами ООН – Голодомор в Україні геноцидом²⁸.

Також усіх присутніх привітав голова філії Матиці хорватської у Рієці, проф. Црнкович. У своїй промові він висловив глибоку пошану до цього трагічного періоду в історії України, визнаного як Голодомор 1932-1933 рр.

На заході у Рієці усіх присутніх зворушив виступ очевидиці Голодомору – пані Лідії Беслугов-Кріле. Під час трагічних подій Голодомору 1932-1933 вона мала п'ять років. У її пам'яті залишилися картини залізничної станції у Харкові, де вона жила з батьками, та спогади про Харків, вулицями якого ходило багато голодних людей, а між ними було багато дітей.

Стратегічною метою заходу в Рієці було актуалізувати тему Голодомору та формувати громадську думку для визнання Голодомору геноцидом в Республіці Хорватія. Стараннями організаторів, всі виступи та події «Дня пам'яті» у Рієці були повністю записані Хорватським телебаченням. Таким чином хорватська спільнота була вчерегове проінформована про Голодомор 1932-1933²⁹.

Організаторами заходу із вшанування жертв Голодомору, що відбувся у Загребі 9 грудня 2009 року, були Культурно-просвітне товариство русинів і українців м. Загреб, Товариство української культури та Хорватсько-українське товариство. Вечір відбувся у залі КПТ русинів і українців. Після запалення свічки пам'яті і вшанували усіх загиблих хвилиною мовчання, присутні помолилися за жертв Голодомору. Панахиду відслужили о. Петро Рибчин та о. Іван Гринишин.

Вступне слово виголосив голова КПТ русинів і українців у Загребі Славко Бурда. Він привітав усіх присутніх, зокрема посла України в Республіці Хорватії п. Бориса Зайчука з дружиною, професора Джюру Відмаровіча, пана Андрія Карафіліповіча – головного секретаря Товариств дружби Хорватії з іншими країнами, заступників і секретаря Хорватсько-українського товариства пана Теодора Фріцького, пані Івіцу Трнокопа і пана Мирослава Кірінчіча, представника русинської національної меншини м. Загреб пана Іринея Мудрого та інших.

У залах Товариства була розміщена виставка плакатів, малюнків, фотографій про Голодомор. Присутні могли подивитися також слайди фотографій, документів та уривки з фільму про відзначення 75-ї річниці Голодомору в Лондоні. Матеріали для виставок і мультимедійну проекцію підготувало Товариство української культури і КПТ русинів і українців м. Загреб.

На вшануванні виступив посол України в Республіці Хорватії п. Борис Зайчук. Тематичні виклади мали професор Джюро Відмаровіч, Славко Бурда і Алекса Пав-

28 Там само.

29 Там само.

лишин. Практично всі доповідачі наголошували на тому, що українська спільнота Хорватії очікує від парламент РХ на 15-му засіданні затвердження декларації про осуд Голодомору 1932–1933 рр. в Україні і визнання його актом геноциду³⁰. Проте ще більше десяти років довелося чекати аби це сталося.

Своєрідним поштовхом до активізації дій українців Хорватії та діаспорян усього світу стали події квітня 2010 року. Зокрема 27 квітня 2010 р. у Страсбурзі, під час засідання Парламентської асамблеї Ради Європи, Президент України Віктор Янукович зробив протиправну заяву про те, що визнавати Голодомор 1932–1933 рр. як факт геноциду щодо того чи іншого народу є неправильним і несправедливим. Такою заявою він продемонстрував свою зневагу до мільйонів невинних жертв геноциду українського народу та порушив норми Закону України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні», який Верховна Рада України прийняла 28 листопада 2006 р. Стаття 1 цього Закону стверджує, що «Голодомор 1932–1933 років в Україні є геноцидом Українського народу»³¹.

Заява В.Януковича була зроблена навіть всупереч оцінки Голодомору в Україні міжнародними інституціями. Зокрема, ще 23 жовтня 2008 р. у Страсбурзі була прийнята Резолюція Європейського Парламенту щодо визнання Голодомору штучним голодом в Україні 1932–1933 років, у якій говориться, що: Європейський Парламент... Враховуючи те, що Голодомор 1932–1933 рр., який спричинив загибель мільйонів українців, був цинічно та жорстоко спланований сталінським режимом з метою насильницького запровадження Радянським Союзом політики колективізації сільського господарства всупереч волі сільського населення України... 1. Звертається до українського народу та зокрема до тих, хто вижив під час Голодомору, сімей та родичів жертв, і... визнає Голодомор (штучний голод 1932–1933 років в Україні) жахливим злочином проти народу України та людяності³².

На зухвалу заяву В.Януковича відразу відреагував Світовий конгрес українців, засудивши її та, вказавши на те, що стаття 2 ЗУ «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні» передбачає, що публічне заперечення Голодомору 1932–1933 років в Україні визнається наругою над пам'яттю мільйонів жертв Голодомору, приниженням гідності Українського народу і є протиправним³³.

30 Бурда Славко. Загребський вечір пам'яті жертв Голодомору 1932–33 рр. Наша газета 30 грудня 2009 р. №10 (77). С.2.

31 Закон України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні». (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2006, № 50, ст.504) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-16#Text>

32 Резолюція Європейського Парламенту щодо відзначення Голодомору - штучного голоду в Україні 1932–1933 років 23 жовтня 2008 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_882#Text

33 ЗУ «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-16#Text>

На той час Голодомор 1932-33 рр. в Україні визнали геноцидом 15 держав світу: Австралія, Бразилія, Грузія, Еквадор, Естонія, Канада, Колумбія, Латвія, Литва, Мексика, Парагвай, Перу, Польща, Сполучені Штати Америки та Угорщина. Президент Світового конгресу українців Євген Чолій 15 березня 2010 року від імені СКУ закликав Віктора Януковича відкликати висловлене ним у Страсбурзі твердження про Голодомор та публічно заявити, що Голодомор є геноцидом Українського народу, а також повернути розділ про голодомор на офіційний сайт Президента України, з якого якраз у день інавгурації новообраного Президента було знято тематичний розділ про Голодомор 1932-33 рр.³⁴.

Українська громада Хорватії уважно слідкувала за цими подіями і миттєво висловила свою солідарність із СКУ, оскільки сама вже роками боролася за визнання Голодомору геноцидом про українців. На сторінках діаспорних ЗМІ детально висвітлювалася вся інформація про скандал, що розгортався навколо питання Голодомору 1932-1933 років в Україні та світі загалом³⁵.

Українці Хорватії й надалі продовжувала щороку ретельно готуватися і проводити заходи вшанування пам'яті жертв Голодомору. Основі події, зазвичай, відбувалися у столиці республіки. Організатором вечорів пам'яті у Загребі було українське товариство «Кобзар». На ці заходи завжди приходив Посол України в Хорватії. Наприкінці 2013 року, у листопаді товариство провело низку заходів із вшанування 80-ї річниці Голодомору. Основний захід Товариство проводило у Загребській бібліотеці імені Богдана Огрівовича. Тут були присутні посол України в Республіці Хорватія Олександр Левченко, колишній посол Республіки Хорватії в Україні Джуро Відмарович та інші поважні гості-друзі Товариства. У всіх виступах йшлося про події Голодомору 1932-1933 років і важливість його міжнародного визнання як акту геноциду проти українців³⁶.

Зокрема з нагоди Дня пам'яті жертв Голодомору в Україні, голова УКТ «Кобзар» пан Славко Бурда для української громади Загреба прочитав лекцію на тему: «Роль та внесок Української грекокатолицької церкви та митрополита Андрея Шептицького у запобігання голоду в Україні та зупинці геноциду на українських землях у 1932–1933 роках»³⁷. Текст доповіді було надруковано у «Віснику» – органі Української громади Хорватії³⁸. Також було видано брошуру «Голодомор

34 З матеріалів Світового конгресу українців. Наша газета, квітень/травень/червень 2010 р. №2 (79). С.2.

35 Там само. С.1-3.

36 Інтерв'ю зі Славком Бурдою, записане 17.06.2022 р., м. Київ-Загреб (он-лайн).

37 Там само.

38 Burda S. Uloga doprinos Ukrajinske grkokatolicke crkve I mitropolita Andreja Sepytyckog u sprjecavanju gladi u Ukrajini te zaustavljanje genocida u ukralinskim zemljama u 1932/33. Vjesnik/Vіsник. Загреб. 2015.prosinac. С. 13-16.

1932-33», в якій йшлося про маловідомі сторінки історії страшної трагедії³⁹. - У 2015 році Посол України Олександр Левченко, окрім заходів, що проводила громада українців Загреба, відвідав також пам'ятний вечір у товаристві української діаспори «Карпати» у Липовлянах. У цьому ж році заходи із вшанування жертв Голодомору 1932-1933 рр. відбулися у багатьох осередках української громади в Хорватії. Зокрема у містах Рієка, Славонський Брод, Вуковар, Канижа, Шумече⁴⁰.

Зусилля української громади не залишалися марними. Кожного року все більше число політичної еліти та пересічних громадян Республіки Хорватія, завдяки низці діаспорних заходів, дізнавалися про злочини комуністичного режиму, поміж яких був Голодомор 1932-1933 років. До вшанувань жертв Голодомору щороку залучалося все більше урядовців і громадських діячів Хорватії.

Зокрема 27 листопада 2017 року 85 річницю пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років провели у Загребі в приміщенні Матиці Хорватської. У заході взяли участь керівник Офісу Президента Республіки Хорватія Звонімір Фрка-Петешич, Уповноважений Президента Республіки Хорватія Словен Сушнік, керівник Офісу Президента Хорватського парламенту Даніель Глунчич, Державний секретар Міністерства закордонних та європейських справ Республіки Хорватія Здравка Бушич, представники Посольства України в Республіці Хорватія, а також численні представники української національної меншини та хорватські гості.

Присутні вшанували пам'ять жертв Голодомору хвилиною мовчання. На самому початку вшанування від імені організаторів виступив Славко Бурда – президент УКПТ «Кобзар» м. Загреб. Також слово мав Тимчасово повірений у справах України в Республіці Хорватія Ярослав Сімонов. Президент Товариства письменників України, колишній посол Республіки Хорватія в Україні Джуро Відмарович прочитав лекцію на тему «Голодомор 1932/1933 рр., як акт геноциду українського народу».

Захід було організовано за підтримки Української громади Республіки Хорватія та УКПТ «Кобзар». Того ж дня черговий раз пролунав заклик української громади до парламенту Хорватії визнати Голодомор 1932-1933 років актом геноциду проти українського народу⁴¹.

39 Звіт про виконання плану та програми Української громади Республіки Хорватія. XI Світовий Конгрес Українців. Звіти. 2013 – 2018 (за період від 1 серпня 2013 року до 30 серпня 2018 року) <https://www.ukrainianworldcongress.org/wp-content/uploads/2022/06/2018-knyzhka-zviti-xi-sku.pdf>

40 28 листопада 2015 р. у Хорватії вшанували пам'ять жертв Голодомору в Україні. <https://croatia.mfa.gov.ua/news/42624-28-studenog-2015-u-republici-hrvat-skoj-su-obileili-dan-seanya-nartve-holodomora-u-ukrajini>

41 У Хорватії відзначили День пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років. Особистий архів Славка Бурди.

Про значний вклад української діаспори в «ознайомленні міжнародної громадськості з Голодомором» не одноразово зазначав Джуро Відмарович⁴². Говорячи про світове українство, пан посол також виокремлював помітні старання представників української громади Хорватії, які, на його шире переконання, активно працювали у цьому напрямі. Заодно, пан Д.Відмарович зазначав, що перебуваючи в Україні в якості посла, він отримав достатньо інформації і доказів, що Голодомор – це геноцид. Попри це, як зазначав пан посол, «мене засмучувала недостатня рішучість українських президентів активно виступити перед міжнародною громадськістю, щоб визначити голод геноцидом. ...Голодомор має увійти в міжнародну термінологію нарівні з терміном Голокост»⁴³.

Ми вже відзначали активність і роль Д.Відмаровича в інформуванні хорватського політикуму і громадськості республіки загалом про Голодомор в Україні. Пан посол не раз зазначав, що найважче буде «зламати опір російської дипломатії»⁴⁴. А тому після завершення повноважень посла, з 2000 року, маючи певні письмові напрацювання та політичний авторитет, почав активно інформувати громадськість Хорватії про Голодомор через ЗМІ.

Одне з найбільших його досліджень було опубліковано в 2010 році журналі «Dometi». Загалом Джуро Відмарович зазначав, що українська громадськість, місцева влада та хорватська інтелігенція вимагали, щоб парламент Республіки Хорватія визнав голод під назвою Голодомор як факт. Але це сталося лише після широкомасштабної агресії у лютому 2022 року Російської Федерації проти України. Посол оцінив повномасштабне вторгнення Росії як «прояв спадкоємності геноцидної політики цієї держави». На його переконання, Росія «тоді, у 1932-1933 роках 5-7 мільйонів українців вбила, тепер стільки ж вигнано, ще більше мільйонів піддаються фашистській обробці русифікації. Виявилось, що ті зусилля, які ми докладали для доведення геноцидного характеру Голодомору, були не конструкцією, а історичною правдою. І ось нарешті парламент Республіки Хорватія прийняв довгоочікуване рішення про визнання Голодомору»⁴⁵.

Шлях до такого визнання був довгий і наповнений великою і змістовною роботою як українців Хорватії, так і української дипломатії, хорватської інтелігенції та політиків. Зокрема, Українська громада Республіки Хорватія 23 листопада 2020 року вчергове звернулися до голови Сабору і наголосили, що хочуть ще раз привернути увагу до жахливого геноциду в історії українського народу, напра-

42 Інтерв'ю з Джуро Відмаровичем, записане 06.08.2023 р., м. Київ-Загреб (онлайн).

43 Там само.

44 Там само.

45 Інтерв'ю з Джуро Відмаровичем, записане 06.08.2023 р., м. Київ-Загреб (онлайн).

вивши звернення та прохання про засудження Голодомору 1932-1933 рр. в Україні як акту геноциду українського народу.

У зверненні зазначалося, що «члени української громади Хорватії своєю різноманітною діяльністю намагалися через численні ініціативи наблизити до широкої хорватської громадськості трагічну сторінку української історії. ...на попередніх скликаннях парламенту Хорватії питання про засудження Голодомору стояло на порядку денному, однак з невідомих нам причин воно не розглядалося і не висловлювалося підсумкових зауважень. Представники української національної меншини Республіки Хорватія знову просять Вас та всіх депутатів хорватського парламенту повернути це питання до порядку денного, щоб хорватський парламент, як і багато інших країн світу, засудив Голодомор 1932-1933 років як акт геноциду українського народу»⁴⁶.

Згадане звернення цього разу дало свої результати, оскільки 27 листопада 2020 року вперше з трибуни хорватського парламенту відбулося засудження Голодомору 1932-1933 рр. в Україні як геноциду проти українців. Це зробив депутат Марко Міланович Літре у своєму виступі. Депутат також зазначив: «У світлі багатівікових зв'язків та дружби між українцями та хорватами, фракція хорватських сувереністів подала, відповідно до парламентської процедури, за ініціативою української національної меншини, свій запит про ухвалення Декларації, що засуджує Голодомор як геноцид проти українського народу»⁴⁷. За словами пана Марко Літре, Голодомор є «цивілізаційним соромом, на який нам слід зважати, аби розуміти куди нас веде політика соціалізму та комунізму»⁴⁸. Наступного дня, 28 листопада 2020 року, у День пам'яті жертв Голодомору, пан Марко Літре спільно з українськими дипломатами долучився до жалобної акції біля пам'ятника Тарасові Шевченку в Загребі⁴⁹.

Проте ініціатива Марка Мілановича Літре не була підтримана депутатами Сабору. Тому 5 грудня 2020 року, від імені усіх українців Хорватії, пан Славко Бурда під час радіопередачі «Мультикультура» Першої програми Радіо Загреб звернувся до Парламенту країни з проханням повторно включити до порядку денного

46 Ukrajinska zajednica Republike Hrvatske. Особистий архів Славка Бурди.

47 У парламенті Хорватії ініціювали декларацію про визнання Голодомору геноцидом

<https://novynarnia.com/2021/03/12/u-parlamenti-khorvatiyi-initsiyuvaly-deklaratsiyu-pro-vyznannayaholodomoru-henotsydom/>

48 В парламенті Хорватії виступили із засудженням Голодомору і вшанували його жертв..30.11.2020 0553 <https://nspu.com.ua/novini/v-parlamenti-horvatii-vistupili-iz-zasudzhennyam-golodomoru-ivshanuvali-jogo-zhertv/>

49 У парламенті Хорватії ініціювали декларацію про визнання Голодомору геноцидом <https://novynarnia.com/2021/03/12/u-parlamenti-khorvatiyi-initsiyuvaly-deklaratsiyu-pro-vyznannayaholodomoru-henotsydom/>

питання засудження та визнання Голодомору 1932-1933 років геноцидом проти українського народу⁵⁰. На той час Голодомор 1932-1933 років в Україні офіційно визнали геноцидом українського народу вже 19 держав і понад 10 країн офіційно засудили Голодомор (як акт винищення людства, вчинений тоталітарним сталінським режимом) або вшанували пам'ять його жертв⁵¹.

Вагомі заходи із лобювання питань щодо визнання Голодомору геноцидом було проведено весною 2021 року. Так, 25 березня 2021 року українська громада Загреб, у співпраці з Посольством України в Республіці Хорватія, доклала зусиль для проведення тематичного засідання Міської координаційної ради з прав людини. Темою засідання було питання «Голодомор – злочин і кара?». Поміж почесних гостей зібрання були: Василь Кирилич – Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Хорватія; Євгеній Пащенко – професор, доктор філософії; Джуро Відмарович – письменник і колишній Посол Хорватії в Республіці Україна; Валерій Удовченко – член Української експертної групи з Дослідження Голодомору; Віктор Філіма – представник української національної меншини міста Загреб; Ярослав Сімонов – перший секретар Посольства України в Республіці Хорватія; доктор філософії Загреб Оксана Тімко Джітко та інші.

Під час свого виступу Посол Василь Кирилич наголосив на важливості зусиль українського народу для міжнародного визнання Голодомору геноцидом. Член міської координаційної ради прав людини Етна Нікіч пояснила причини, чому вона ініціювала проведення цієї тематичної сесії та попросила, щоб ця сесія була присвячена всім жертвам Голодомору. Професор Євген Пащенко провів презентацію та представив свою книгу «Геноцидний злочин тоталітарного режиму в Україні 1932-1933 рр.: Голодомор-Голод». Валерій Удовченко (в режимі онлайн) розповів про геноцид українського народу, про знахідки після відкриття історичних архівів та командну відповідальність у реалізації плану конфіскації майна та голодування українського народу, презентував нові документи з історичних архівів. Джуро Відмарович розповів про трагедію, яка спіткала український народ і була не випадковою, а спланована тодішнім режимом. Віктор Філіма підкреслив важливість теми для української національної меншини, яка проживає в місті Загреб⁵². - У 2022 році, напередодні Дня вшанування жертв Голодомору (24 листопада) депутат парламенту Марко Міланович Літре у парламенті Хорватії вже вдруге виступив із промовою про Голодомор 1932-1933 роках в Україні. З цієї

50 Українці Хорватії просять парламент повернути на розгляд питання про визнання Голодомору геноцидом <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3152962-ukrainci-horvatii-prosat-parlamentpovernuti-na-rozglad-pitanna-pro-viznanna-golodomoru-genocidom.html>

51 Міжнародне визнання Голодомору. <http://canada.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ca/holodomorremembrance/holodomor-international-recognition>.

52 На Староміській ратуші 25.03.2021. Особистий архів Славка Бурди.

нагоди він звернувся до парламентарів із проханням включити, обговорити та прийняти до порядку денного засідання парламенту Хорватії «Декларацію про Голодомор 1932-1933 років в Україні як акт геноциду українського народу».

У ці дні по всій Хорватії було організовано низку заходів зі вшанування жертв Голодомору. В учительській залі Старозагребської школи провели лекторій, на якому виступили Славко Бурда та Джуро Відмарович із співповіддю на тему: «89-ті роковини Голодомору 1932-1933 в Україні – акт геноциду проти українського народу». Після лекцій відбувся показ фільму про Голодомор режисера Тараса Каляндрука «Брати». Свої спогади про Голодомор презентували вцілілі свідки геноциду в Україні.

Поміж іншого, у фільмі згадується вчинок львівського митрополита Андрея Шептицького, його звернення та пастирське послання у 1933 році, в якому він закликав усіх християн молитися за жертв Великого Голоду в Україні та збирати гуманітарну допомогу для українського народу. Важливо зауважити, що дізнавшись про пастирське послання і звернення львівського митрополита Андрея Шептицького, того ж 1933 року в загребському соборі св. Кирила і Методія на Горньому гряді перший раз зібралися загребські українці, які висловили своє бажання допомогти співвітчизникам⁵³.

Повномасштабне вторгнення РФ в Україну продемонстрували усьому демократичному світу, що вкотре Росія має на меті позбавити Україну перспективи розвитку та виживання. Настрої у Парламенті Хорватії змінилися – визнання Голодомору геноцидом стало важливим і необхідним кроком у підтримці України. Основними прихильниками декларації виступили Сувереністи. Свого часу саме вони безуспішно зібрали депутатські підписи і розпочали дебати щодо Декларації. Згодом депутат Марко Міланович Літре згадавав, що Парламент був близький до прийняття рішення, а потім троє з шести членів правлячої коаліції відкликали свої підписи, «очевидно під політичним тиском, можливо, під шантажем з боку ХДС»⁵⁴. Зазначимо, що у хорватському Парламенті тривалий час саме правляча партія ХДС не проявляла жодної зацікавленості у підтримці Декларації.

Проте влітку 2023 року в ХДС дійшли висновку, що настав час Парламенту проголосувати за Декларацію про визнання Голодомору геноцидом українського народу. Для реалізації цієї ідеї було проведено низку важливих заходів, до яких активно долучалися представники української діаспори. Зокрема практична робота із прийняття Декларації розпочалася із спільної ініціативи опозиційної пар-

53 Запалення свічок та вшанування жертв голодомору 1932/1933 років в Україні перед пам'ятником Тарасу Шевченку на вулиці Українській у Загребі. Особистий архів Славка Бурди.

54 15 років тому була ініціатива парламенту визнати Голодомор геноцидом українців. Особистий архів Славка Бурди.

ламентської партії Хорватські сувереністи та представників української діаспори провести Круглий стіл про Голодомор як геноцид українського народу. Метою заходу було ознайомлення і зацікавлення тематикою парламентарів усіх партій. На Круглий стіл надіслали запрошення всім депутатам. В ході підготовки Круглого столу Клуби більшості політичних партій 7 червня 2023 р. запропонували нову, але подібну за змістом Декларацію. Представники усіх парламентських партій, які прибули на Круглий стіл, подали пропозицією обговорити та визнати Декларацію якнайшвидше.

Круглий стіл на тему «Голодомор – геноцид українського народу» відбувся 15 червня 2023 року. Захід був підготовлений представниками української національної меншини в Хорватії та Клубом хорватських Сувереністів. Основні доповідачі Круглого столу говорили про історичні, культурні та гуманітарні аспекти Голодомору 1932-1933 рр. Зокрема, депутат Марко Міланович Літре представив ініціативу хорватських Сувереністів щодо визнання Голодомору геноцидом. Також, депутат згадав про шлях просування теми Голодомору в хорватському Парламенті, який розпочався у 2008 році і зазначив, що хорватські сувереністи були першими, хто пролив світло на цей комуністичний злочин на сесії парламенту, і таким чином сприяли майбутньому прийняттю декларації.

Секретар Посольства України в Хорватії Руслан Єгоров подякував за організацію Круглого столу та наголосив на важливості визнання Голодомору. Разом з тим, Р. Єгоров зауважив, що важливо не тільки запалити свічку раз на рік, але й єдиним голосом світу визнати Голодомор геноцидом з почуттям морального обов'язку перед усіма жертвами цієї жахливої події української історії⁵⁵.

Президент Хорватського Гельсінського комітету з прав людини Іван Звонімір Чичак розповів про жахи геноциду та правові рамки цього злочину. Доповідач висловив своє переконання в тому, що поки Хорватія не визнає Голодомор геноцидом, доти вона – поза межами цивілізації. І. Чичак справедливо зазначив, що для визнання потрібна політична воля, оскільки це, перш за все, політичне рішення, яке прийматиме хорватський Парламент. Наприкінці виступу І. Чичак висловив сподівання, що під час голосування за декларацію в Парламенті буде консенсус⁵⁶.

Президент Хорватсько-українського товариства та колишній посол Хорватії в Україні Джуро Відмарович представив історичні корені геноциду. Він підкреслив, що в 1932 і 1933 роках український народ зазнав найбільшого лиха в своїй історії. «Радянський комуністичний режим винищив голодом близько 7 мільйонів, а можливо й більше, українців, спричинивши таким чином демографічні

55 Відбувся круглий стіл на тему «Голодомор – геноцид українського народу». 15.06.2023. Особистий архів Славка Бурди.

56 Там само.

втрата, від яких Україна ніколи не оговтається», – підсумував Д. Відмарович⁵⁷. - Основним доповідачем від українців Республіки Хорватія був Славко Бурда – президент Українського культурно-просвітницького товариства «Кобзар» в м. Загреб. У своїй промові С. Бурда наголосив на зусиллях представників української національної меншини в Республіці Хорватія щодо прийняття декларації про визнання Голодомору, які вони робили, починаючи з 2008 року. Від імені української національної меншини в Республіці Хорватія, пан С. Бурда висловив вдячність усім, хто виступив на Круглому столі і підтримав ініціативу української національної меншини в Республіці Хорватія щодо визнання та засудження Голодомору 1932-1933 років в Україні геноцидом проти українців.

Цікавим був виступ президента Словенського товариства «КиївЛюбляна» Андрея Гевка, який поділився досвідом прийняття Словенією декларації про Голодомор. Насамперед А. Гевка розповів про зусилля української національна меншини, яка з 2007 року неодноразово зверталася до парламенту Словенії з проханням ухвалити декларацію про визнання Голодомору геноцидом українського народу та зберегти пам'ять про мільйони жертв. Такий документ Словенія прийняла 31 березня 2023 року, що, на думку пана Гевка, засвідчило сміливість парламенту Словенії.

Загалом варто зазначити, що Круглий стіл став фундаментальною платформою для діалогу, самоаналізу та вирішення питання про визнання Республікою Хорватія Голодомору геноцидом. Учасники заходу наголосили на своїй відданості справедливості, правам людини та збереженню історичної правди. Наступним кроком були дебати у Парламенті Хорватії (19 червня 2023 року) щодо пропозиції Декларації про визнання Голодомору 1932-1933 років геноцидом українського народу. Ініціювали дебати (7 червня 2023 року) Клуб представників Хорватського демократичного союзу, Клуб представників Хорватської народної партії ліберальних демократів і незалежних представників Володимира Білека, Клуб представників національних меншин, Клуб представників Незалежної демократичної сербської партії та депутат Хрвое Зекановіч. Всі учасники дебатів 19 червня 2023 року, присутні депутати, а також усі президенти клубів політичних партій більшості, а також опозиції заявили, що підтримають на 16-й сесії 10-го скликання парламенту Хорватії пропозицію щодо Декларації про визнання Голодомору 1932-1933 рр.⁵⁸

28 червня парламент Хорватії одноголосно (129 голосами) прийняв Декларацію про визнання Голодомору 1932-1933 років актом геноциду українського народу.

57 Там само.

58 У парламенті Хорватії сьогодні, 19 червня 2023 року відбулися дебати щодо пропозиції Декларації про визнання Голодомору 1932-1933 рр геноцидом українського народу. Особистий архів Славка Бурди.

Хорватія стала 28 країною, яка офіційно в Парламенті прийняла подібну Декларацію. Україна в особі президента і міністра закордонних справ відразу висловила величезну подяку за позицію Республіки Хорватія⁵⁹. Посол України в РХ Василь Кирилич, дякуючи Хорватії за визнання Голодомору, зазначив, що надзвичайно важливо «нести зерно правди про злочин геноциду українського народу – Голодомор, щоб світ не забував про це диявольське діяння, свідомо визнавати його геноцидом проти українців і не допускати його повторення будь-коли і будь-де»⁶⁰.

Отже, титанічна робота українців Хорватії, представників Посольства України в Республіці Хорватія, їхніх однодумців поміж хорватських політиків та інтелігенції, завершилася тим, що Парламент Хорватії визнав Голодомор примусовим голодом, який був навмисно організований комуністично-сталінським режимом в Україні у період з 1932 по 1933 роки, є злочином геноциду проти українського народу, рішуче засудив геноцидні акти тоталітарного режиму, які призвели до загибелі кількох мільйонів українців, висловився проти будь-які маніпуляції історичною пам'яттю та ревізіонізмом, пов'язаним з Голодомором. Також із сумом згадав і вшанував усіх жертв Голодомору, висловив співчуття та солідарність з українським народом.

Варто зазначити, що повномасштабне вторгнення Росії в Україну у 2022 році стало вагомими поштовхом у прискоренні прийняття Декларації хорватським Парламентом. Проте без зусиль українських активістів у діаспорі, які тривали понад п'ятнадцять років, офіційного визнання Республікою Хорватія Голодомору в Україні могло і не бути.

Діяльність таких громадських діячів української діаспори, як Славко Бурда та Володимир Провчі, активність послів України в РХ Віктора Кирика (2001–2006), Маркіяна Лубківського (2006–2009), Бориса Зайчука (2009–2010), Олександра Левченко (2010–2017), Ярослава Сімонова (2018), Василя Кирилича (з 2019 до нині), а також сприяння хорватських політиків, передусім Марка Мілановича Літре, Джуру Відмаровича та інших, які впливали на зміну сприйняття проблеми політичною та громадською елітою Хорватії, і стали запорукою успіху у вирішенні проблеми.

Тепер Хорватія є прикладом для інших країн міжнародної спільноти у відстою-

59 Парламент Хорватії визнав Голодомор геноцидом українського народу <https://www.ukrinform.ua/rubric-elections/3728751-parlament-horvatii-viznav-golodomor-genocidomukrainskogo-narodu.html>

60 Посольство України в Республіці Хорватія [Embassy of Ukraine to the Republic Croatia], (28.06.2023). Голодомор. Світ уже не мовчить. Посол Василь Кирилич. Facebook https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid037FLrYHtsHt2J41SSjpdYqjdjem-VnegNHxBFQXcsC9zdb9pHxJcqLUAYkHjDXoAzeMI&id=100064365382446

ванні базових принципів демократичних країн світу, серед яких основою є право на життя. Адже визнання Голодомору 1932-1933 рр. в Україні актом геноциду проти українців – це не лише данина історії чи акт пам'яті вшанування жертв Голодомору. Це – запорука не повторення подібних жахів і звірств тоталітарних режимів.

**ВАСИЛЬ АНДРІЄВСЬКИЙ – ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ДІЯЧ
УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В ЮГОСЛАВІЇ**
(за матеріалами його архівно-слідчої справи)

У міжвоєнний період в Королівстві сербів, хорватів і словенців (Югославія) існувала українська політична еміграція, яка створила мережу громадських організацій. Одним з провідних її діячів був Василь Васильович Андрієвський. Він належав до керівного складу українського товариства «Просвіта», Української громади в Белграді та Союзу українських організацій Югославії, брав участь в об'єднувчому русі української еміграції в Європі, неодноразово зустрічався з Головним отаманом Української Народної Республіки Андрієм Лівіцьким. Проаналізована громадсько-політична діяльність В. Андрієвського крізь призму його архівно-слідчої справи, що зберігається у Галузевому державному архіві Служби безпеки України.

Ключові слова: Василь Андрієвський, радянська спецслужба, українська еміграція, Югославія.

During the interwar period the Ukrainian political immigration existed in the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes (Yugoslavia). The Ukrainian political immigration created the network of civic organizations. Vasyl Vasylyovych Andriyevsky was one of its prominent leaders. He belonged to the management team of the Ukrainian fellowship “Prosvita”, the Ukrainian community in Belgrade and the Union of Ukrainian organizations in Yugoslavia. He also participated in the uniting movement of the Ukrainian immigration in Europe and met Andriy Livytskyi, the Chief Otaman of the Ukrainian People’s Republic, on several occasions. Vasyl Andriyevsky’s public-political activity is analyzed through the prism of his archive – an investigation file which is kept in the Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine.

Keywords: Vasyl Andriyevsky, Soviet intelligence agency, Ukrainian immigration, Yugoslavia.

Після поразки Української революції 1917–1921 рр. декілька сотень тисяч укра-

їнців змушені були покинути Батьківщину. Вихід на еміграцію тривав з кінця 1918 р. і до початку 1920-х рр. переважно у західному та південному напрямках. Уряд УНР і більша частина Армії УНР перейшли на територію Польщі, менша – до Румунії. Багато українців, які були мобілізовані до білих армій А. Денікіна і П. Врангеля в Україні, евакуювалося з південноукраїнських портів, Криму та Північного Кавказу транзитом через Константинополь до балканських країн, Північної Африки та на острови в Егейському морі або безпосередньо до Болгарії, Румунії та Королівства сербів, хорватів і словенців (КСХС, з 1929 р. – Югославія). Із Західної Європи через Балкани прямували додому військовополонені колишніх російської й австро-угорської армій. Дехто з них не зміг або не захотів повернутися в Україну, залишившись у регіоні. У КСХС проживала ще й українсько-русинська громада, яка переселилася туди ще за часів Австрійської й Австро-Угорської імперій.

Не всі емігранти з України у складі білих армій вважали себе українцями. Велику частину з них складала так звані «малороси», які, визнаючи за собою особливість у мові та культурі, не виокремлювали себе від Росії взагалі та російської еміграції зокрема. Набагато менша частина емігрантів з колишньої Російської імперії, яка потрапила до КСХС, вважала себе українською політичною еміграцією. Це емігранти, які були політично вмотивованими, ідеологічно визначеними, організаційно структурованими та сповідували ідею незалежної української державності у будь-якій її формі. Тобто вони належали до певних політичних партій, організацій, рухів чи політичних середовищ або були їх прихильниками (симпатиками), сповідували ідеї республіканізму або монархізму, лібералізму, консерватизму або націоналізму тощо, брали участь у житті громадських організацій еміграції та виступали за відновлення суверенної і незалежної України.

Одним із провідних діячів української політичної еміграції в Югославії був Василь Васильович Андрієвський. І хоча його прізвище неодноразово згадувалося в науковій літературі з історії української еміграції в Югославії (Козлігін 1996; Власенко 2011; Власенко 2012; Власенко 2016; Власенко 2017; Гула 2018; Власенко 2019; Власенко 2020), але окремих праць про емігрантський період його життя не було. Лише нещодавно на сторінках журналу «Сумська старовина» була опублікована робота про участь В. Андрієвського в Українській революції 1917–1921 рр. на Чернігівщині (Власенко, Курінной 2021).

Після звільнення Сербії від німецьких окупантів восени 1944 р. Силами Національно-визвольної армії Югославії, червоної та болгарської армій радянська спеціальна служба СМЕРШ («Смерть шпіонам») почала виявляти колишніх, нинішніх і потенційних ворогів – українських та російських емігрантів. Щодо одних емігрантів, особливо колишніх військових, здійснювалося пришвидшене слідство, засудження (без доказів і показань свідків) та розстріл. Це відбувалося наприкінці 1944 р. А в 1946–1947 рр. радянська спецслужба намагалася дотри-

муватися хоча б елементарних процесуальних дій. Тоді заарештовували переважно цивільних. Слідство спочатку проводили в Югославії, потім заарештованих відправляли до СРСР, де відбувався суд (військовий трибунал) здійснювалося покарання (певні терміни ув'язнення).

Восени 1946 р. до рук радянських спецслужб потрапив і В. Андрієвський. У Галузевому державному архіві Служби безпеки України зберігається його архівно-слідча справа (ГДА СБУ). Саме тому автор поставив собі за мету розкрити громадсько-політичну діяльність Василя Васильовича Андрієвського в Югославії крізь призму матеріалів його архівно-слідчої справи.

Зі справи випливає, що В. Андрієвський народився 19 серпня 1895 р. У с. Рожнівка тогочасного Борзнянського повіту Чернігівської губернії, нині Ічнянського району Чернігівської області. Його батько – Василь Трохимович був відомим в Україні громадським діячем, журналістом, членом «Братства тарасівців», чернігівських «Громади» та «Просвіти». Василь Васильович здобув середню освіту, працював агрономом. Під час Української революції 1917–1921 рр. брав участь у чернігівських губернських і повітових українських з'їздах, належав до українських громадських комітетів та «Селянської спілки», що перебувала під впливом Української партії соціалістів-революціонерів, 1918 р. був комісаром Борзнянського повіту, інструктором-організатором Української Центральної Ради у Соницькому повіті, засновником загонів «Українського вільного козацтва», у січні 1919 р. працював в інституціях, які забезпечували діяльність Конгресу трудового народу в Києві. У лютому 1919 р. виїхав до Західної України, далі – до Будапешта, потім – Італії, сподіваючись звідти потрапити до Австралії. У місті Рієка (Фіуме) був заарештований італійською владою, півтора місяці перебував у в'язниці міста Трієст, а потім депортований до КСХС. Спочатку жив у Словенії, з 1921 р. – у сербському містечку Валево (Вальєво), де працював на складі у фірмі інженерів Цайса і Майзла (будівництво залізниці Валево – Осечина – Лозница), з 1923 р. – в Белграді. Працював у фірмі з будівництва залізниці, 1926–1939 рр. – у туристичній фірмі «Путнік» (вул. Коларчева, 1). Під час Другої світової війни проживав у Белграді, Берліні, Кенігсберзі. На момент арешту перебував у БаняЛуці (Боснія), мав статус особи без громадянства, був одружений з Мілевою Георгіївною Андрієвською (ГДА СБУ: 6–7, 15–17, 56–66). У справі є довідка про те, що обряд вінчання відбувся 2 листопада (20 жовтня за ст. ст.) 1939 р. у храмі святого архангела Михаїла м. Земун (нині в межах Белграда). Наречена була з роду Васіч, за першим шлюбом Демиденко. Свідками виступили українські емігранти інженер Борис Козиренко та торговець Микола Міхно. Після одруження молодята мешкали в Белграді у будинку по вул. Бранічевській, 21. Соціальний статус В. Андрієвського на той момент – торговець, його дружини – домогосподарка (ГДА СБУ: 185).

З численних допитів, що тривали з 21 жовтня 1946 р. і до 13 березня 1947 р.,

дізнаємося про широку і різноманітну громадсько-політичну діяльність В. Андрієвського в Югославії. Він належав до низки емігрантських громадських організацій. Так, у 1926 р. був одним із засновників в Белграді філії Українського товариства «Просвіта» (УТП) та перетворення її на централю, оскільки тоді до югославської столиці переїхало чимало членів правління на чолі з Іваном Будзем і кількість членів УТП белградської філії перевищувала число членів загребської централі у декілька разів. З того часу офіс УТП перебував у Белграді. В. Андрієвський належав до управи Товариства (секретар), сприяв здійсненню ним різноманітних культурних заходів. Але через прихильність голови управи І. Будзя до керівництва ЗУНР взагалі та Є. Петрушевича зокрема серед керівного складу УТП почалися непорозуміння (ГДА СБУ: 31–31зв).

У 1928 р. В. Андрієвський разом з частиною членів УТП, які симпатизували Уряду УНР в еміграції, вийшов з нього, заснувавши Українську громаду (УГ) в Белграді. Ще у 1926–1928 рр. він листувався з провідними діячами унерівського руху Іларіоном Косенком та Олександром Шульгиним, які проживали в Парижі. Звідти отримав зразок статуту УГ (ГДА СБУ: 32). В. Андрієвський не тільки належав до її управи, але й очолював її у 1932–1939 рр. У 1928 р. через О. Шульгина налагодив листовно зв'язок із представником військового міністра УНР на Балканах (Болгарія, Югославія) і в Туреччині підполковником Василем Филоновичем, який підтримував Громаду організаційно, матеріально та порадами (ЦДАГО: 43; ГДА СБУ: 32–32зв, 34). Василь Васильович як один з керівників УГ організував такі акції, як відзначення національних і державних свят (Шевченківські дні, День Незалежності України, Акт Злуки УНР із ЗУНР тощо), показ театральних вистав, концертів, вечорниць, літературних вечорів, панахид, академій (урочисті зібрання) з нагоди ювілеїв історичних подій чи постатей тощо.

Василь Васильович був причетний до об'єднавчого емігрантського руху під егідою Уряду УНР в еміграції. Він взяв участь у I Конференції української еміграції, що відбулася у червні 1929 р. в Празі, де виголосив доповідь про становище українських емігрантів в Югославії. Там же безпосередньо познайомився з О. Шульгиним, І. Косенком та іншими діячами унерівського руху. Під час роботи конференції її учасники, зокрема й В. Андрієвський, зустрілися з Головним отаманом УНР Андрієм Лівницьким, який спеціально на декілька днів прибув до Праги. Зауважимо, що на одному з допитів Василь Васильович помилково вказав на участь у конференції української еміграції, яка відбулася 1932 р. в Празі (ГДА СБУ: 35–36). Насправді йшлося про I Конференцію 1929 р. В. Андрієвський свідчив також, що з міністром закордонних справ УНР в еміграції О. Шульгиним він мав ще одну зустріч у 1932 р., коли той через Белградпрямував до Софії на відкриття пам'ятника М. Драгоманову (ГДА СБУ: 17–18,33–33зв).

В. Андрієвський брав участь і в об'єднавчому русі української еміграції в Югославії. У 1932 р. відбувся з'їзд, учасниками якого були представники українських

громад Белграда, Великого Бечкерека, Смедерева, філії УТП в Новому Саді, які орієнтувалися у своїй діяльності на Уряд УНР в еміграції. Було засновано Союз українських організацій Югославії. До його управи обрали і Василя Васильовича (ГДА СБУ: 92, 118).

З допитів випливає, що В. Андрієвський виявив себе і на ниві журналістики та літературної творчості. У 1912–1914 рр. публікувалися його оповідання на сторінках київських часописів «Огни» та «Маяк», під час Української революції 1917–1921 рр. – статті у «Черниговской земской газете» та журналі «Муравейник-Комашня», першій половині 1920-х рр. – львівській газеті «Діло» (також у 1928–1939 рр.), пражському журналі «Нова Україна» (редактори В. Винниченко та М. Шаповал), 1926–1927 рр. – журналі «Наша бесіда» (Львів), 1926–1929 рр. – часописі «Світ» («Свѣт», Львів), у 1930-х рр. – львівських журналах «Нові шляхи» та «Чар зілля». Друкувався під псевдонімами «Юрась», «В. Некрашевич», «Василь Некрашевич», «Анский», «Анський», «В. Анський» або без підпису. На початку 1930-х рр. він написав комедію на 1 дію «За кулісами театру» (В. Некрашевич), яку аматорська трупа при УГ в Белграді періодично представляла українському і сербському глядачу (Українська 1930: 30; Товариські 1937: 27), а 1932 р. у львівському видавництві «Русалка» вона була надрукована.

Після налагодження відносин з провідними діячами уенерівського руху та представником військового міністра УНР на Балканах і в Туреччині розпочалася тривала співпраця з редакцією друкованого органу Уряду УНР в еміграції паризького тижневика «Тризуб» (ГДА СБУ: 30зв, 32). Побачило світ кілька його праць про діяльність Української громади, Союзу українських організацій Югославії в Белграді, української театральної трупи, взаємини з російською еміграцією в Югославії, події на Закарпатті у березні 1939 р. Ця інформація підтверджується публікаціями на сторінках «Тризуба» під псевдонімом «В. Анський» та криптонімами «А.», «В. А.» таких статей, як «Відкриття Української громади в Білгороді» (1928, Ч. 50), «Українська театральна справа в Білгороді» (1930, Ч. 43), «З'їзд Союзу українських організацій Югославії» (1936, Ч. 37), «Дяка і сором» (1932, Ч. 47), «Тернистим шляхом» (1938, Ч. 46), Події й настрої в зв'язку з ними (1939, Ч. 16), а також короткими повідомленнями з підписом або без нього у рубриці «Хроніка. Югославія». Стаття «З українського життя в Югославії» та кілька повідомлень В. Андрієвського були опубліковані у журналі «Гуртуймося», який видавався В. Филоновичем спеціально для українських емігрантів у балканських країнах (ГДА СБУ: 52-55). Машинописний варіант статті міститься в архівно-слідчій справі (ГДА СБУ: 139-142).

Під час німецької окупації Сербії В. Андрієвський працював службовцем у продовольчому магазині. На початку червня 1941 р. в Белграді з ініціативи Л. Богунця й І. Будзя та дозволу німецької влади відбулася нарада кількох українських емігрантів, на якій було відновлено Українське товариство «Просвіта». В. Андрі-

євський погодився увійти до складу його управи, виконував обов'язки бібліотекара, але великої активності у роботі УТП не виявив. У жовтні 1941 р. з Берліна до Белграда прибув український письменник Юрій Косач, який, за завданням німців, організував українську редакцію радіо (відділ радіопропаганди), яка була складовою Міжнародного німецького радіо («Інтеррадіо») під егідою Міністерства преси і пропаганди. До її складу увійшли Мар'ян Тумір, Євбезій Черський, Володимир Вільковський, пізніше – доктор Возняк.

Запросили і В. Андрієвського, який серед них найкраще володів українською мовою. Погодився на це з кількох причин. По-перше, сподівався на допомогу німців у справі відновлення української державності, по-друге, не хотів вступати до «Русского охрального корпуса», по-третє, через матеріальні нестатки. Працював коректором та редактором текстів, які ретранслювалися на радіо. Згодом редакцію підпорядкували відділу «Венета» («Веннета») Міністерства преси і пропаганди. У лютому 1942 р. редакцію передислокували до Берліна, потім – до Кенігсберга, далі – знову до Берліна (ГДА СБУ: 38зв–41).

Влітку 1943 р. за завданням німецького відділу пропаганди В. Андрієвський разом з керівником української редакції Миколою Лівичким (син Андрія Лівичкого) відбув у відрядження до Вінниці для здійснення радіорепортажів з розкопок місця розстрілів жертв більшовицького терору. По дорозі в Україну вони відвідали у Варшаві А. Лівичкого, з яким Василь Васильович мав бесіду. Йшлося про можливість чи неможливість відновлення української державності за допомогою німців. Головний отаман УНР, на думку В. Андрієвського, не вірив у те, що німці підуть назустріч українцям у цій справі. Перебування в Україні (Київ, Вінниця) тривало декілька днів (ГДА СБУ: 18–22, 26, 41–42зв). Втретє В. Андрієвський зустрівся з А. Лівичким наприкінці 1944 р. в Берліні, коли Головного отамана УНР німці викликали для переговорів щодо об'єднання всіх українських сил та співпраці з генералом Власовим (ГДА СБУ: 36, 41–45).

У червні 1945 р. В. Андрієвський повернувся до Белграда, звідти переїхав до Баня-Луки, де у лютому 1946 р. взяв участь у створенні громадської організації «Народна рада» («Українська народна рада»). Його обрали секретарем управи. Був одним з організаторів Шевченківського свята у Баня-Луці, на якому виступали представники хорватського товариства «Напредак», сербського товариства «Просвета», чехословацького «Одбору» та редакції місцевої газети «Глас». Але наприкінці травня 1946 р. «Народна рада» була заборонена. Тоді місцеві українці створили нову організацію під назвою «Згода» (“Sloga”), статут якої написав В. Андрієвський. Він же брав участь у культурних акціях цього товариства (ГДА СБУ: 23–24, 185).

Внаслідок арешту у грудні 1946 р. громадська діяльність В. Андрієвського припинилася. 7 квітня 1947 р. військовий трибунал Українського округу МВС засудив його до 10 років позбавлення волі з конфіскацією майна. Подальша доля В.

Андрієвського автору невідома. У 1991 р. в Україні його реабілітували. - Отже, архівно-слідча справа Василя Васильовича Андрієвського є важливим джерелом не тільки щодо його біографії та громадсько-політичної діяльності, але і з історії української політичної еміграції в Європі взагалі та Югославії зокрема. Загалом наведені у справі дані є репрезентативними і релевантними, але у показах підозрюваного зустрічаються неточності щодо дат окремих подій і прізвищ певних персоналій. Перспективними, на думку автора, є дослідження подальшої (після ув'язнення) долі В. Андрієвського.

Використана література

Власенко, Валерій. Українська громада у Белграді у міжвоєнний період (за матеріалами паризького «Тризуба»). Київська старовина 1, 2011: 123–136.

[Vlasenko, Valerii. Ukrainiska hromada u Belhradi u mizhvoiennyi period (za materialamy paryzkooho «Tryzuba»). Kyivska starovyna 1, 2011: 123–136]

Власенко, Валерій. Шевченківські свята міжвоєнної української еміграції в Югославії (за матеріалами паризького тижневика «Тризуб»). Величина малих язичких, књижевних, культурних и историйских традицијах: зборник радова. Нови Сад: Филозофски факултет, 2012: 95–105.

[Vlasenko, Valerii. Shevchenkivski sviata mizhvoiennoi ukrainkoii emihratsii v Yuhoslavii (za materialamy paryzkooho tyzhnevika «Tryzub»). Veličina malih jezičkih, kњиževnih, kulturnih i istorijskih tradicijah: zbornik radova. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2012: 95–105]

Власенко, Валерій; Гузун, Вадим. Національно-демократичне середовище міжвоєнної української еміграції в країнах Південно-Східної Європи. Сумська старовина XLVIII, 2016: 25–49.

[Vlasenko, Valerii; Huzun, Vadym. Natsionalno-demokratyčne seredovyshe mizhvoiennoi ukrainkoii emihratsii v krainakh Pivdenno-Skhidnoi Yevropy. Sumska starovyna XLVIII, 2016: 25–49]

Власенко, Валерій. Громадські організації української еміграції в Сербії у міжвоєнний період. Поповић, Људмила (уредник). Украјинистика и словенски свет. Београд: Филолошки факултет, 2017: 436–446.

[Vlasenko, Valerii. Hromadski orhanizatsii ukrainkoii emihratsii v Serbii u mizhvoiennyi period. Popović, Ljudmila (urednik). Ukrajiniistika i slovenski svet. Beograd: Filološki fakultet, 2017: 436–446]

Власенко, Валерій. Міжвоєнна українська політична еміграція в Югославії: відносини з владою. Україна дипломатична XX, 2019: 132–140.

[Vlasenko, Valerii. Mizhvoienna ukrainka politychna emihratsiia v Yuhoslavii: vidnosyny z vladoiu. Ukraina dyplomatychna XX, 2019: 132–140]

Власенко, Валерій. Театральне мистецтво в середовищі міжвоєнної української політичної еміграції в Югославії. Русинистични студии 4, 2020: 23–37.

[Vlasenko, Valerii. Teatralne mystetstvo v seredovyschi mizhvoiennoi ukrainkoii politychnoi emihratsii v Yuhoslavii. Rusinistični studii 4, 2020: 23–37]

Власенко, Валерій; Курінної, Олександр. Василь Васильович Андрієвський в Українській революції 1917–1921 рр. на Чернігівщині (за матеріалами архівно-слідчої справи Василя Андрієвського). Сумська старовина LVIII, 2021: 18–24.

[Vlasenko, Valerii; Kurinnoi, Oleksandr. Vasyi Vasylovych Andriievskiy v Ukrainkii revoliutsii 1917–1921 rr. na Chernihivshchyni (za materialamy arkhivno-slidchoi spravy Vasylia Andriievskoho). Sumska starovyna LVIII, 2021: 18–24]

Гула, Оксана. Діяльність українських культурно-просвітницьких організацій у Королівстві КСХС/Югославія як чинник збереження національної ідентичності (1918–1941 рр.). Часопис української історії 37, 2018: 30–38.

[Hula, Oksana. Diialnist ukrainskykh kulturno-prosvitnytskykh orhanizatsii u Korolivstvi KSKhS/Yuhoslaviia yak chynnyk zberezhenntia natsionalnoi identychnosti (1918–1941 rr.). Chasopys ukrainskoi istorii 37, 2018: 30–38]

Козлітін, Володимир. Українські громадські організації в Югославії (20–30-ті рр. XX ст.). Українська діаспора 9, 1996: 52–69.

[Kozlitiin, Volodymyr. Ukrainski hromadski orhanizatsii v Yuhoslavii (20–30-ti rr. XX st.). Ukrainiska diaspora 9, 1996: 52–69]

Товариські вечерниці. Тризуб 47, 1937: 27. [Tovaryski vechernytsi. Tryzub 47, 1937: 27]

Українська вистава. Тризуб 18, 1930: 30. [Ukrainska vystava. Tryzub 18, 1930: 30]

Джерела

Галузевий державний архів Служби безпеки України, ф. 6, оп. 1, спр. 73081 фп.

[Haluzevui derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy, f. 6, op. 1, spr. 73081 fp.]

Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 269, оп. 2, спр. 262.

[Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy, f. 269, op. 2, spr. 262]

ДО ЛІТЕРАТУРНОЇ ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ АНДРІЄВСЬКОГО

Анотація. Публікація присвячена літературній творчості українського громадсько-політичного діяча, учасника Української революції 1917-1921 рр., одного з лідерів української політичної еміграції в Югославії, письменника і журналіста, уродженця Чернігівщини Василя Васильовича Андрієвського.

У передмові висвітлено біографію та громадсько-політичну діяльність В. Андрієвського в Україні та еміграції. Зазначено, що донедавна не була відомою його літературна творчість, оскільки свої оповідання він публікував під псевдонімами та криптонімами. Завдяки опрацюванню архівно-слідчої справи В. Андрієвського, що зберігається у Галузевому державному архіві Служби безпеки України, з'ясовано походження псевдонімів та визначено коло журналів, в яких публікувалися його прозові твори.

Вперше публікуються чотири оповідання В. Андрієвського під псевдонімом «Василь Некрашевич», які надруковані у місячнику письменства, мистецтва, науки і громадського життя «Нова Україна» (Прага, 1923 р., редактори В. Винниченко, М. Шаповал) та ілюстрованому двотижневику «Світ» (Львів, 1926-1927, гол. редактор І. Квасниця).

Ключові слова: Василь Андрієвський, Василь Некрашевич, література, українська політична еміграція, Українська революція 1917-1921 рр., часопис, Югославія.

Донедавна ім'я Василя Васильовича Андрієвського як літератора і журналіста було невідомим, оскільки його публікації друкувалися під кількома псевдонімами або криптонімами. Немає про нього і гасел в енциклопедично-довідкових виданнях, хоча у 10-х рр. ХХІ ст. у науковій періодиці про українську політичну

1 Власенко Валерій Миколайович – канд. іст. наук, доцент, Сумський державний університет, *ORCID*: 0000-0003-2220-2239 Курінної Олександр Станіславович – студент Сумського державного університету

еміграцію в міжвоєнній Югославії він був одним з головних персонажів [1-8]. І лише завдяки введенню до наукового обігу матеріалів архівно-слідчої справи В. Андрієвського, що зберігається в Галузевому державному архіві Служби безпеки України, на початку 20-х рр. ХХІ ст. з'явилися перші спеціальні публікації про нього, зокрема, про участь в Українській революції 1917-1921 рр. на Чернігівщині [9], зустрічі з Головним отаманом військ УНР і Головою Директорії УНР Андрієм Лівіцьким [10], його трудову і громадсько-політичну діяльність [11-12] та літературну і журналістську творчість [13].

Зауважимо, що у науковій літературі є публікація про його батька – відомого українського громадсько-політичного діяча, члена Братства тарасівців, чернігівських товариств «Громада» та «Просвіта» Василя Трохимовича Андрієвського, який у 1907-1918 рр. жив і працював у Кролевіці. У ній подана суперечлива інформація щодо окремих сторінок його біографії, які, за матеріалами архівно-слідчої справи сина, відносяться до Василя Андрієвського молодшого, зокрема щодо керівництва Борзнянською повітовою адміністрацією, участі у I Українському з'їзді в Чернігові у червні 1917 р., у справі організації загону «Українського вільного козацтва» у с. Рожнівка тогочасного Борзнянського повіту, а також авторства публікацій під псевдонімом у чернігівській пресі та інші [14].

Як випливає з архівно-слідчої справи, Василь Васильович Андрієвський народився 19 серпня 1895 р. (н. с.) в с. Рожнівка Борзнянського пов. Чернігівської губ. в родині службовця. Серед представників цієї родини було чимало священників. Священницьку службу пророкували і Василю Васильовичу. Але після здобуття середньої освіти він відмовився від такої перспективи. Працював агрономом на Трубчевських підприємствах Київського обласного військово-промислового комітету й у лісовому господарстві в Білорусі. Після лютневої революції 1917 р. поринув у громадську роботу, на численних мітингах і зборах агітував спочатку за незалежність України і скликання Українських установчих зборів, брав участь у роботі українських комітетів у Кролевіці, Новгород-Сіверському, Борзні, I Українському з'їзді у Чернігові (делегований Кролевецьким комітетом), був інструктором-організатором Центральної Ради у Сосницькому повіті та керівником Борзнянської повітової адміністрації на початку і наприкінці 1918 р., співорганізатором загону «вільного козацтва» у рідному селі. На початку 1918 р. загинув від рук більшовиків його батько. За часів гетьманату В. Андрієвський був заарештований і запроторений до в'язниці, звідки його звільнили повстанці отамана Ангела під час виступу проти гетьмана у листопаді 1918 р. На початку наступного року він відбув до Києва, де очолив інформаційний відділ Конгресу трудового народу. Там же познайомився з майбутнім Головою Уряду УНР А. Лівіцьким [15, арк. 15], з яким ще буде мати зустрічі у 1929, 1943, 1945 (двічі) рр.

На початку 1919 р. В. Андрієвський разом із братом Петром та своїм товаришем вирішив виїхати до Австралії, де планував здобути вищу освіту з агрономії.

Задля отримання закордонних паспортів вони рушили до Станиславова, а далі транзитом через Будапешт і Загреб потрапили до «республіки Фіуме» (невизнана держава, що прагнула до об'єднання з Італією, нині місто Рієка в Хорватії). Тамтешня влада, підозрюючи новоприбулих у зв'язках з більшовиками, заарештувала їх і відправила до в'язниці в італійському місті Трієст. Після майже трьох місяців ув'язнення їх відправили до Королівства сербів, хорватів і словенців (з 1929 р. – Королівство Югославія).

Спочатку В. Андрієвський жив у містах Блед і Птуй (Словенія), з 1921 р. – у сербському місті Валево, а з 1923 р. – в Белграді. Був службовцем у кількох компаніях з будівництва залізниці та туристичній фірмі «Путник». У столиці знайшов групу однодумців, з якими вирішив заснувати белградську філію Українського товариства «Просвіта» в Загребі (УТП, діяло з 1922 р.). Згодом белградська філія перетворилася на централю. У 1926-1928 рр. В. Андрієвський був секретарем управи УТП в Белграді. Але через непорозуміння між членами управи на політичному ґрунті, коли одна її частина підтримувала Є. Петрушевича, а інша С. Петлюру (згодом А. Лівіцького), з товариства вийшла група її членів і заснувала Українську громаду в Белграді. Весь час існування нової організації В. Андрієвський належав до її керівного складу, а в 1932-1939 рр. очолював її. Українська громада орієнтувалася у своїй діяльності на Уряд УНР в еміграції. Напередодні її утворення В. Андрієвський листовно налагодив зв'язок з членами уряду Іларіоном Косенком (адміністратор друкованого органу Уряду УНР в еміграції паризького тижневика «Тризуб») та Олександром Шульгиним (міністр закордонних справ УНР), а через них з представником військового міністра УНР на Балканах і в Туреччині Василем Филоновичем. В. Андрієвський брав активну участь в емігрантському об'єднанчому русі, був делегатом від українських організацій Югославії на I конференцію української еміграції, що відбулася 1929 р. в Празі, а також членом управи Союзу українських організацій Югославії.

Наприкінці 1941 р., коли Сербія вже перебувала під німецькою окупацією, нова влада дозволила відновити діяльність УТП в Белграді. В. Андрієвський увійшов до його управи. Після прибуття до Белграда українського письменника Юрія Косача, який ініціював створення місцевої редакції німецького «Інтеррадіо», майже вся управа УТП перейшла на роботу до неї. Оскільки В. Андрієвський мав літературний хист і добре володів українською мовою, то став коректором і диктором. Він погодився на роботу в редакції з кількох причин. По-перше, не хотів бути мобілізованим до «Русского охрального корпуса», куди вербували майже всіх емігрантів, по-друге, вбачав у цьому можливість боротися проти радянської влади не зброєю, а словом, по-третє, через матеріальну скруту.

В середині лютого 1942 р. уся редакція була передислокована до Берліна. Там В. Андрієвського перевели до редакції (з такими ж функціями) «Вінети» – підрозділу Міністерства пропаганди Німеччини. Невдовзі українську редакцію «Віне-

ти» очолив Микола Лівницький (майбутній Президент УНР в екзилі, син Андрія Лівницького). Влітку 1943 р. В. Андрієвський і М. Лівницький відвідали Вінницю, де німецька влада за допомогою місцевого населення виявила місце поховання жертв більшовицького терору кінця 1930-х рр. («Вінницька трагедія»). Підготували репортаж, який згодом транслювався на радіо кількома мовами.

У червні 1945 р. В. Андрієвський разом з дружиною повернувся до Югославії, жив у м. Баня-Лука, де знову долучився до українського руху. У 1946 р. взяв участь у створенні громадської організації «Українська народна рада», був секретарем її управи, організовував різноманітні культурні заходи.

Восени 1946 р. ним зацікавилася радянська спецслужба СМЕРШ («Смерть шпіонам»). Його було заарештовано, а на початку наступного року етаповано до Києва, де 7 квітня 1947 р. за статтями 54–4 та 54–11 Кримінального кодексу УРСР засудили до 10 років позбавлення волі у виправно-трудоному таборі з конфіскацією належного йому майна [15, арк. 176]. Подальша доля Василя Васильовича Андрієвського невідома. У 1996 р. в Україні він був реабілітований.

Донедавна діяльність В. Андрієвського на ниві красного письменства та журналістики не була відомою. Завдяки архівно-слідчій справі стали відомі його псевдоніми, що дозволило з'ясувати періодичні видання, на сторінках яких публікувалися його літературні твори (оповідання) та журналістські матеріали (статті, повідомлення, репортажі, хроніка тощо).

Перші проби пера В. Андрієвського припадають на період напередодні Першої світової війни, коли на сторінках київських часописів «Огни» та «Маяк» були опубліковані невеличкі оповідання під псевдонімом «Юрась». Під час Української революції 1917–1921 рр. його статті за підписом «Анський» або «Анський» публікувалися на шпальтах «Черниговской земской газеты» та кооперативного часопису «Муравейник-Комашня». В емігрантський період свої праці він підписував псевдонімами «Некрашевич», «В. Некрашевич», «Василь Некрашевич», «Анський», «В. Анський» та криптонімами А., В., В.А.

Після проведенної генеалогічної розвідки вдалося з'ясувати, що прізвище Некрашевич належить прадіду В. Андрієвського по батьківській лінії – Луці Івановичу Некрашевичу, який народився у с. Вишеньки, нині Бориспільського р-ну Київської обл., закінчив Києво-Могилянську академію та більше 40 років був священником у с. Рожнівка Борзнянського пов. Чернігівської губ. [16, с. 642–643]. Крім того, уродженцем с. Вишеньки був Іван Георгійович Некрашевич (1742–?) – відомий український поет, драматург і проповідник другої половини XVIII ст. Його вірші вважаються пам'ятками української мови [17–18]. Можна припустити, що на честь одного з Некрашевичів Василь Андрієвський обрав собі такий псевдонім при публікації своїх художніх творів. Літературні та публіцистичні твори В. Андрієвського друкувалися у таких виданнях, як «Нова Україна» (Прага), «Гуртуй-

мося» (Прага, Софія), «Тризуб» (Париж), «Діло», «Наша бесіда», «Нові шляхи», «Світ», «Чар-зілля» (Львів) [15, арк. 53], а у 1932 р. у львівському видавництві «Русалка» побачила світ комедія на одну дію «За кулісами театру» його авторства.

Нижче публікуємо чотири оповідання В. Андрієвського. Перше і друге були надруковані у часописі «Нова Україна» (Прага), третє і четверте – часописі «Світ» (Львів). Повністю збережено лексичні і правописні особливості текстів.

Література і джерела.

1. Власенко В. Українська громада у Белграді у міжвоєнний період (за матеріалами паризького «Тризуба») // Київська старовина. 2011. № 1. С. 123-136.
2. Власенко В. Шевченківські свята міжвоєнної української еміграції в Югославії (за матеріалами паризького тижневика «Тризуб») // Величина малих язичкиих, книжкових, культурних и исторических традициях [Електронски извор]: зборник радова. Нови Сад: Филозофски ф-т, 2012. С. 95-105.
3. Власенко В., Гузун В. Національно-демократичне середовище міжвоєнної української еміграції в країнах Південно-Східної Європи // Сумська старовина. 2016. № XLVIII. С. 25-49.
4. Власенко В. Українське товариство Просвіта в Загребі у 1922-1941 рр. (організаційна структура) // Русинистични студии. Нови Сад, 2017. № 1. С. 97-112.
5. Гула О. Діяльність українських культурно-просвітницьких організацій у Королівстві СХС/Югославія як чинник збереження національної ідентичності (1918-1941 рр.) // Часопис української історії. Київ, 2018. Вип. 37. С. 30-38.
6. Власенко В. Міжвоєнна українська політична еміграція в Югославії: відносини з владою // Україна дипломатична. Київ, 2019. Вип. XX. С. 132-140.
7. Власенко В.М. Театральне мистецтво в середовищі міжвоєнної української політичної еміграції в Югославії // Русинистични студии. Нови Сада, 2020. № 4. С. 23-37.
8. Власенко В. Сто років на культурно-просвітній ниві (До історії Українського товариства «Просвіта» в Загребі) // Українці Хорватії. Матеріали та документи. Книга п'ята. Загреб: Укр. культ.-просвітне т-во «Кобзар» в Загребі, 2022. С. 17-52.
9. Власенко В. Курінной, О. Василь Васильович Андрієвський в Українській революції 1917–1921 рр. на Чернігівщині (за матеріалами архівно-слідчої справи Василя Андрієвського) // Сумська старовина. 2021. № LVIII. С. 18–24.
10. Курінной О. До біографії Василя Андрієвського (трудоий шлях і громадсько-політична діяльність) // Суспільно-політичні процеси в Україні та світі: історія, проблеми, перспективи: матеріали ІХ Всеукр. наук.-ракт. конф. (Суми, 29 квітня 2022 р.). Суми, 2022. С. 94–100.
11. Курінной О. Василь Андрієвський й Андрій Лівницький: зустрічі в еміграції // Историко-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації : Міжнар. наук. конф. (СумДПУ ім. А. С. Макаренка м. Суми, 11–12 листоп. 2021 р.). У 2 ч. Ч. 2. Суми: ФОП Цьома С.П., 2021. С. 66–68.

12. Власенко В. Василь Андрієвський – громадсько-політичний діяч української еміграції в Югославії (за матеріалами його архівно-слідчої справи) // Славистика. Београд, 2022. № XXVI (2). С. 50–57.
13. Власенко В. Василь Васильович Андрієвський як літератор і журналіст // Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації: матеріали V Міжнар. наук. конф. (СумДПУ ім. А. С. Макаренка м. Суми, 11–12 листоп. 2021 р.). У 2 ч. Ч. 1. Суми: ФОП Цьома С.П., 2021. С. 41–44.
14. Демченко Т. Василь Андрієвський: штрихи до біографії // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр.: зб. наук. пр. Київ, 2013. Вип. 9. С. 168–180.
15. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), ф. 6, оп. 1, спр. 73081фп, 185 арк.
16. Рожновка // Чергниговские епархиальные известия. 1868. Ч. 13. С. 642–643.
17. Кістяківська Н. Твори Івана Некрашевича (Розвідка й тексти). Київ, 1929. 35 с. (Пам'ятки мови та письменства давньої України. Т. 2. Вип. 1: Сатиричне та побутове письменство XVIII в.).
18. Шевчук В. Іван Некрашевич, його вірші та діалоги // Муза Роксоланська: Українська література XVI–XVIII ст.: У 2 кн. Кн. 2. Розвинене бароко. Пізнє бароко. Київ, 2005. С. 608–616.

References

1. Vlasenko V. Ukrainska hromada u Belhradi u mizhvoiennyi period (za materialamy paryzkoho «Tryzub») // Kyivska starovyna. 2011. № 1. S. 123-136.
2. Vlasenko V. Shevchenkivski sviata mizhvoiennoi ukrainskoi emihratsii v Yuhoslavii (za materialamy paryzkoho tyzhnevnyka «Tryzub») // Velichina malikh jezichkikh, knizhevnikh, kulturnikh i istorijskikh traditsijakh [Elektronski izvor]: zbornik radova. Novi Sad: Filozofski f-t, 2012. S. 95-105.
3. Vlasenko V., Huzun V. Natsionalno-demokratychnе seredovyshe mizhvoiennoi ukrainskoi emihratsii v krainakh Pivdenno-Skhidnoi Yevropy // Sumska starovyna. 2016. № XLVIII. S. 25-49.
4. Vlasenko V. Ukrainske tovarystvo Prosvita v Zahrebi u 1922-1941 rr. (orhanizatsiina struktura) // Rusynystychny studyi'. Novy Sad, 2017. № 1. S. 97-112.
5. Hula O. Diialnist ukrainskykh kulturno-prosvitnytskykh orhanizatsii u Korolivstvi SKhS/Iuhoslaviiia yak chynnyk zberezhennta natsionalnoi identychnosti (1918-1941 rr.) // Chasopys ukrainskoi istorii. Kyiv, 2018. Vyp. 37. S. 30-38.
6. Vlasenko V. Mizhvoienna ukrainska politychna emihratsiia v Yuhoslavii: vidnosyny z vladoiu // Ukraina dyplomatychna. Kyiv, 2019. Vyp. XX. S. 132-140.
7. Vlasenko V.M. Teatralne mystetstvo v seredovyshechi mizhvoiennoi ukrainskoi politychnoi emihratsii v Yuhoslavii // Rusynystychny studyi'. Novy Sada, 2020. № 4. S. 23-37.
8. Vlasenko V. Sto rokiv na kulturno-prosvitnii nyvi (Do istorii Ukrainskoho tovarystva «Prosvita» v Zahrebi) // Ukraintsi Khorvatii. Materialy ta dokumenty. Knyha piata. Zahreb: Ukr. kult.-prosvitnie t-vo «Kobzar» v Zahrebi, 2022. S. 17-52.

9. Vlasenko V. Kurinnoi, O. Vasyl Vasylovych Andriievskiy v Ukrainskii revoliutsii 1917–1921 rr. na Chernihivshchyni (za materialamy arkhivno-slidchoi spravy Vasylia Andriievskoho) // Sumska starovyna. 2021. № LVIII. S. 18–24.
10. Kurinnoi O. Do biohrafii Vasylia Andriievskoho (trudovi shliakh i hromadsko-politychna diialnist) // Suspilno-politychni protsesy v Ukraini ta sviti: istoriia, problemy, perspektyvy: materialy IX Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Sumy, 29 kvitnia 2022 r.). Sumy, 2022. S. 94–100.
11. Kurinnoi O. Vasyl Andriievskiy y Andrii Livytskyi: zustrichi v emihratsii // Istoryko-kraieznavchi doslidzhennia: tradytsii ta innovatsii : Mizhnar. nauk. konf. (SumDPU im. A. S. Makarenka m. Sumy, 11–12 lystop. 2021 r.). U 2 ch. Ch. 2. Sumy: FOP Tsoma S.P., 2021. S. 66–68.
12. Vlasenko V. Vasyl Andriievskiy – hromadsko-politychnyi diiach ukraïnskoï emihratsii v Yuhoslavii (za materialamy yoho arkhivno-slidchoi spravy) // Slavystyka. Beograd, 2022. № XXVI (2). S. 50–57.
13. Vlasenko V. Vasyl Vasylovych Andriievskiy yak literator i zhurnalist // Istoryko-kraieznavchi doslidzhennia: tradytsii ta innovatsii: materialy V Mizhnar. nauk. konf. (SumDPU im. A. S. Makarenka m. Sumy, 11–12 lystop. 2021 r.). U 2 ch. Ch. 1. Sumy: FOP Tsoma S.P., 2021. S. 41–44.
14. Demchenko T. Vasyl Andriievskiy: shtrykhy do biohrafii // Problemy vyvchennia istorii Ukraïnskoï revoliutsii 1917–1921 rr.: zb. nauk. pr. Kyiv, 2013. Vyp. 9. S. 168–180.
15. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby bezpeky Ukrainy (HDA SBU), f. 6, op. 1, spr. 73081fp, 185 ark.
16. Rozhnovka // Chergnigovskie eparkhial'nye izvestiya. 1868. Ch. 13. S. 642–643.
17. Kistiakivska N. Tvory Ivana Nekrashevycha (Rozvidka y teksty). Kyiv, 1929. 35 s. (Pamiatky movy ta pysmenstva davnoi Ukrainy. T. 2. Vyp. 1: Satyrychne ta pobutove pysmenstvo XVIII v.).
18. Shevchuk V. Ivan Nekrashevych, yoho virshi ta dialohy // Muza Roksolanska: Ukraïnska literatura XVI–XVIII st.: U 2 kn. Kn. 2. Rozvynene baroko. Piznie baroko. Kyiv, 2005. S. 608–616.

Василь Некрашевич
ДІВЧИНА В БІЛИМ ЗОДЯЗІ
(Спогад).

Нас було троє в камері, й ми жили цілком окремим, своїм життям у цій в'язниці, бо ми були чужинці здалека. Тут були: Італійці, Німці, Серби, Хорвати, Словінці й Мадяри, але нас, Українців, було лише троє, і тому до нас усі відносилися з цікавістю і при першій нагоді зазирали в маленьке віконце в наших дверях, або зупинялися перед вікном під час гулянки на малому дворіщі біля в'язниці, при чому вартовий одганяв зараз же всіх, хто тільки на хвилину зупинявся біля нашо-

го вікна. - Але нас ніколи не пускали туди, у той двір. Ми не мали щастя ходити там із одного кінця у другий, як ходять цілою юрбою вони, сміючись і балакаючи різними мовами, або ходячи в похмурій задумі, як звичайно ходить один Хорват-учитель, котрого обвинувачують у якійсь змові проти місцевої влади. Декілька Сербів ходить широкими, непохашливими кроками взад та вперед, мало балакаючи між собою й похмуро дивлячись кудись уперед себе. Вони нагадують мені чомусь гірських орлів, котрих спіймали й посадили, приборканих до клітки, без даху, але за те добре обгородженої з усіх чотирьох боків.

Я маю одного приятеля-Німця, колишнього торговця, котрий сам гаразд не знає, за що сидить, як, наприклад, не знаємо й ми, й на його уже старечім обличчі, звиклім до іншої обстанови та життя, помітна одна й та сама німа уга, а коли звертається бува до нас, то — запит німий і з примішкою душевного болю. Він завжди, коли буває на дворіщі, на часок підходить до нашого заграбованого вікна і промовляє декілька німецьких речень. Він знає, що ми майже не знаємо його рідної мови, але він не знає й не розуміє ніякої іншої, крім своєї, німецької, й тому наші балачки дуже короткі. Але досить того, що ми обмінюємося співчуттям, і вираз наших облич говорить йому про це більш, аніж наші короткі слова.

— Шлехт, зер шлехт! ... — промовляє він до нас і похитує посивілою головою

— Я, я... — відповідає на це йому хтонебудь із нас, і ми теж похитуємо головами. Ми знаємо, що він багата людина, що має свій будинок і крамницю, що в нього десь там є жінка й діти, але вони нічого не можуть учинити, поки не надійде черга на розбір і його справи. І так сидить уже другий місяць, як і сотки інших, заарештованих нашвидку окупаційною владою.

Деякий час ми стоїмо мовчки, думаючи кожний про свою гірку долю, й коли до нього підходить вартовий, він повагом і покірно відходить од вікна та з сумним виглядом продовжує свій прохід дворіщем, поки не мине час гулянки.

Так буває тоді, коли випускають на гулянку котрунебудь із камер, де сидять інтелігентні в'язні, але вигляд цілком міняється, коли, з галасом і криком, цей невеличкий дворик наповнюється дикою юрбою контрабандистів, кишеньківців та різних інших представників портового міста. Найжвавіше почувають себе Італійці — вони підплигують, хутко жестикулюють руками, і, за іграшки, збивають один на одному шапки. Наше вікно в таких випадках негайно густо обсаджують, бо найхоробріші вилазять навіть на лутки, держучись за ґрати, і зрозуміло, що в таких випадках уже мало помагає навіть авторитет вартового.

— Здраво, товариші! — кричить насамперед Хорват, колишній полонений у Росії.

— Дайте цигарку, тютюну, сірників! — лунає зараз же з різних боків і різними мовами.

Цигарки й тютюн — це найпекучіші речі в в'язниці, і ми також страждаємо від недостачі їх, як і багато інших. Щоб не допустити до цих прохань, і щоб хоч трохи відучити цю настирливу юрбу від вікна, ми взяли собі звичку починати першими прохати в них закурити, бо завважили, що це має магічний вплив — юрба зараз же зникає від вікна, а ми сидимо і з заздністю дивимось на цих щасливих, що мають змогу рухатись не лише по вузькій камері, а й там, на дворіщі. Чому нас не пускають туди — ми не знаємо. Знаємо, що нас арештовано й посаджено сюди на донос російського офіцера, знаємо, що нас обвинувачують, завдяки „братній допомозі” Росіянина, в большевизмі, але й цього не досить усе ж таки, щоб нас замкнути в тісну камеру, де сидимо ось уже третій місяць, і нас досі ні разу не пустити хоч на декілька хвилин на той дворик. І нас налючує та ображує, коли часом буває з'являється в віконці дверей чиянебудь пика й потім чуємо балачку в коридорі, з котрої розуміємо лише те, що ми „важні большевики” ... Коли настрої буває особливо кепський, тоді хутко підходиш до того віконечка й говориш із обуренням та злістю:

— Неправда, ми не большевики — ми Українці! ...

Але одного разу надійшла переміна в життю в'язниці, і ми цілих два тижні не бачили на дворіщі жадного в'язня на гулянці. Лише вартові, котрі мінялися що дві години і служили нам за годинник, куняли по черзі на сонці, або ходили по дворіщу, апатично поглядаючи на загразовані вікна, де сиділи теж люде, що таксамо нудилися, як і вони, та лічили години, лише кожний по-своєму — вартові до переміни варти, а в'язні до обіду та до смерку, коли можна буде віддатись у обійми сна й забути про нудне життя. Ми не могли собі пояснити, чому не пускають нікого більше на гулянку й навіть перестали водити в'язнів на суд, що теж ми завважили, бо вони завжди проходили мимо наших дверей. І лише пізніше ми довідалися, що у в'язниці між в'язнями появилася була якась заразлива хвороба, але яка саме, так і не вдалось нам дізнатися.

І життя зробилося ще нуднішим, ще тяжче було дивитися на зелений горбок за стіною в'язниці, на п'ятиповерховий будинок за ним і на клаптик чистого італійського неба, котрий було видно з вікна... Сонце зазірало в нашу камеру лише над вечір, бо наш бік в'язниці був на захід, але ми бачили, як ясно воно сяяло на стінах будинку, бачили, як на наших очах зазеленів горбок, як зацвіли на ньому дерева, й як буяла весняна краса та життя там, за кам'яним муром.

Ми знаємо, що в далекій нашій батьківщині в цей час пробуджується від сну природа, що там лише тепер тільки почали гомоніти скрізь весняні струмочки, але тут уже пишались рожевим квітом міддали, вже розцвіла повним квітом природа й її пестило блакитне небо та ніжно цілувало непекуче ще сонце. І, дивлючись на цей зелений горбок та на високі мури будинку, ми найшли свою втіху й розвагу. Та хибі самі лише ми?! Ні, її знайшли майже всі в'язні трьох поверхів західної частини нашої в'язниці.

Ніхто з нас ізблизька не знав цієї дівчини, й ми не знали гаразд її віку, бо будинок був аж там, за горбком, а з нас ніхто не мав тут бінокля. Можливо, що їй було яких п'ятнацять років, можливо, що їй двадцять, можливо, що вона була вродлива, а можливо, що й ні — цього з нас ніхто не знав, як ніхто не знав і того, хто вона, якої нації й що робить. Цього не знали, та й не потрібно було знати. Ми знали лише те, що в одному з вікон третього поверха майже що-дня з'являється дівчина в ясному весняному вбранні з темним коротким кучерявим волоссям. Вона читала, сидючи біля вікна або дивлячись на в'язницю...

Нам здавалося, що вона дивилася на в'язницю, й навіть більше, — нам здавалося, що вона дивиться якраз на наше вікно й бачить когось із нас... А в душі тоді ж немов хтось говорив, хтось нашіптував: вона дивиться просто на тебе й лише для сього з'являється що-день біля свого вікна...

І я певний, що так думав майже кожний із тих, хто дивився з котрогонебудь вікна наших трьох поверхів на неї, хоча вона в дійсності, може, дивилась кудись поза нашу в'язницю на широкі блакиті моря. А, може, дивилась і на в'язницю — може, її цікавили заготовані вікна та невиразні обличчя людей за тими ґратами. Можливо й те, що з нас трьох ніхто навіть не подивився б на неї, зустрінувши на вулиці, але та психіка, що виробилась у нас за час нудного сидіння, робила своє. Вона була для нас ясною зорею, ми, кожний по-своєму, були в неї закохані.

Але бували дні, коли вона чомусь не з'являлась біля свого вікна, й тоді здавалося, що не такий ясний уже той клаптик неба біля будинку, і що наша камера зробилася ще темніша та ще з дебелишими ґратами на вікні, а вираз наших лиць робився ще похмурніший, і очі мимохіть журно, з німим питанням, дивилися на таємниче вікно на третьому поверсі. Ми силкувалися сховати один од другого наші почуття, але в такі дні вони особливо яскраво вимальовувалися на наших обличчях, і я ловив себе, наприклад, на тім, що декілька хвилин перед сим таксамо сидів біля вікна та з тугою дивився перед себе, як сидів оце тепер мій товариш.

Але за те, як же бучно й голосно зустрічала її другого дня наша сторона в'язниці та як ми, кожний по-своєму, висловлювали свої почуття з приводу її появи. Ми махали з вікна хусточкою, Італійці в сусідній камері починали голосно виспівувати свої палкі пісні, а з горішньої камери, де сиділи представники портового плебейства, лунав сміх, жарти й не занадто цензурні викрики. Вони теж раділи їй, але по-своєму... І ці вульгарні викрики та жарти нас ображували й викликали такі почуття, немов би хто ображав наших жінок або взагалі людину, котру безперечно шануєш і поважаєш. І нам було приємно, коли вона в таких випадках зникала з вікна, — це втихомирювало наші ображені почуття.

Доля чомусь не судила, щоб ми розпитались і довідались хоч що-небудь про нашу зорю, як це вирішили ми ще в в'язниці. По перегляді нашої справи нас негайно випроваджено через кордон до сусідньої держави...

Від того часу вже минули роки, але в душі, поруч із тяжким спомином про загублені дні в'язничного життя, виринає ясним спогадом і вона, та, котру ми любили якимсь особливим ніжним коханням. Коли часом смуток обгортає самотню душу, якось мимоволі згадаєш цю пригоду, згадаєш ту зіроньку, що так полегчувала нам нудні дні неволі, й перед очима встає зелений горбок із розцвілими мігдалами, клаптик чудового італійського неба й кучерява дівчина в білім веснянім зодязі в далекому вікні високого будинку...

Некрашевич В. Дівчина в білім зодязі (спогад) // Нова Україна. Прага, 1923. Ч. 9. С. 40–43.

Василь Некрашевич

ЇЇ ІМ'Я

Е, довго, синку, сидимо ми отутечки, слухаючи, як плещеться тихе море, але мій молодий пан не хоче, видко, ще спати, бо його очі мрійно дивляться на величезний простір неба, і він у-ряди-годи прислухається до ледви помітних шумів у гущавинах нетрів.

Слухай, слухай, мій синку, бо вони мої рідні старі нетри особливо таємничі сьогодні у своїй тишині, і такими їх найбільше любить твій старий Гекоба. Побачиш, що не помилився я, кажучи тобі, що після того, як бліде чоло місяця сховається за верхів'я отих бананів, що поруч дебелої, похиленої від старости літ пальми, ти почувеш, мій синку, як загомонять ураз усі нетри, від найтоншої стебелинки, до стрункої й гордої пальми. Почувеш, дитинко, як застогнуть у шаленій боротьбі з вітром верхів'я дерев, а срібно-блакитна блискавиця проріже темряви гущавини та пополахає її переляканих мешканців...

А ранком тебе знову розбудить пробудження буйного життя в нетрах, бо всі вони – від найменшої комахи, до гордого лева та велетня-слона, – будуть радіти, що знову встає сонце і пролетіло те страхіття, в передчутті котрого тепер так тихо й мертво в нетрах.

І я знаю, синку, що ти не хочеш іти тепер до хати, а будеш прохати старого Гекобу, щоб він розказав тобі щонебудь про таємниче життя в тих гущавинах. Але Гекоба не буде розповідати сьогодні своєму малому господареві й синові ні про смішну малпу, що гойдається висячи на своєму хвості, гризучи солодкий банан, ні про сердитого, жовтого kota, котрий бавиться зо своїми котятами, а розкаже йому одну гарну казку, котра стане мойому панові колись рідніша від усіх пригод у таємних нетрах, про котру вже чув ти стільки разів од твого Гекоби. Тому пильно

слухай, мій синку, що розкаже тобі старий слуга твого батька. - Я ще ніколи тобі, дитинко, не розказував про це, бо був ти ще занадто молодий і не зрозумів бо старого Негра. Але й тепер я не скажу тобі всього, бо я вірно виконую заповіт мого пана й чую, як инколи ночами він приходиться до свого єдиного сина й дивиться, чи вірно служить його колишній слуга молодому панові. От же слухай!

Так казав мені колись твій батько, а мій господар. Часом ми сиділи з ним у вечори отак біля цієї хати, як сидимо це тепер із тобою. Тоді вже не було твоєї бідної матері — вона зів'яла тут незабаром, як приїхала, через півроку після твоєї появи на світ. Вона навіть року не витримала цього палкого неба, цих густих туманів, що стелються часами від моря й цілу пущу закутують у сиву млу, перетворюючи її в дійсне море туману. І вона згасла тут, мій синку, зів'яла в журбі за рідним краєм, чи, може все пережите в минулому – знищило її кріккі сили, а, може, спалило її наше вогняне сонце, бо її не захищила від нього темна шкіра, як твого старого слугу, й не діставала вона навіть того загару, котрий маєш ти, мій синку, на своєму чолі...

І от раз сиділи ми з твоїм батьком, а моїм господарем, отут під хатою й мовчки слухали, як гомонять вечірніми звуками навкруги нас безмежні нетри, та дивились, любуючись, на синій захід неба, усіяний рукою вищого над нас незчисленим сьйвом зір, що створив він у ознаку своєї величезности й міці. Того разу не світив іще вічний сторож нетрів, як світить він ось тепер, й не мережив перед нами трави визерунками від верхів'я дерев та струнких пальм, як мережить оце ось переді мною. А того разу лежали лише скрізь густі тіні й невиразно темніли в загальнім мороці густі нетри. І ми сиділи отак, мій синку, сиділи отут обидва — твій батько й я, його вірний слуга, бо ти ще був тоді зовсім малий і спав у своїй колисці там — у хаті, і він сказав мені:

— Чуєш друже, - він казав мені инколи «друже», - і сказав мені знову саме того вечора. О, я добре ще пам'ятаю все, бо моя стара голова ще не зрадила мене, так, як починають уже инколи зраджувати оці руки. І він сказав мені: — Чуєш, друже мій, недоля занесла нас обох у ці пущі, тебе, обездоленого сина свого чорного народу, котрому ти робив добро, й котрий сам оддав тебе гнобителям, і мене, білого втікача, чи, може, теж вигнанця з своєї батьківщини. І спільна недоля з'єднала докупи білу й чорну людину, й ми, друже, не маємо нічого більше тут, на вигнанні, крім нашого сина. Кажу — нашого, бо й ти, Гекобо, любиш його не менше, ніж я, його рідний батько.

І я поцілував йому руку, твому батькові, а мойому панові і другові. А він казав далі:

— Ти знаєш, Гекобо, що туга, невміруща й сильна, як демон, впилася мені в серце, смокче його кров, винищує мої сили і крок за кроком веде мене туди, куди пішла вже раніш моя Галина... Ти знаєш, що моя батьківщина, як божа кара, ле-

жить, гарячим тавром у мене на серці й то кличе мене, то проклинає, й я чую той голос, чую тяжкий стогін тих братів, що полили своєю кров'ю ненаситну нашу землю, котра стала протягом віків од того мастка й чорна... Я чую, як кричить мені та кров із докором і прокляттям: «Зраднику, ти втік, ізлякавшись смерті; з борця зробився боягузом, зрадником!»... І коли цей голос починає лунати дужче й дужче, я кидаю тоді все й тікаю в нетри... Але ти знаєш, друже, я кажу тобі, що не втікач і не зрадник я. Я все віддав своїй жорстокій батьківщині й бажав умерти й оддати їй останнє, що ще лишилося в мене, але не винен у тому я, що не взяла вона мого життя, а тільки виссала потроху все — і сили й віру, і отруїла найтяжчою отрутою мою зпопелілу душу... Чого треба їй од мене, чому не дасть вона мені спокою й тут, у цих гущавинах. На що кличе ще й за що клене мене. О, друже мій, яка жорстока моя батьківщина й як тяжко бути її вірним сином...

І я, синку, бачив у п'їтмі, як закрив він руками своє змучене чоло. Я ніколи не бачив, що сльози котились мені по щоках затуманюючи мойому зорові й постаїтї дерев і ясність зір он там, над нетрями. А через мент він говорив знову і вже без давнїшної муки у тремкому голосі.

— Я не вернусь туди ніколи вже... Там залишив я своє життя, свою душу, я тут лишу своє вбоге тіло, бо тужно буде спати без мене в чужїй землі мойї біднїй Галині... Але, Гекобо, не зрадник я ще й тому, ще й тому, що я маю сина, й він піде колись туди, замість мене, щоб покласти рїдному краєві все, що має, як поклав ранїш усе на той крївавий вївтар його батько і клали колись давно його прадїди. І чуєш, друже, коли журба й туга доб'ють останнї мої сили, й коли ти закопаєш мене в землю разом із тїєю, котру ми поховали удвох із тобою, — візьми тоді мого сина і служи йому так щиро, як служив ти його матерї й менї... Ти чув, Гекобо, від мене про мїй несчасний край, про мою далеку батьківщину. Влий, Гекобо, в його молоде серце ту любов, котрою горів і жив його батько, любов до свого народу, до своєї обездоленої батьківщини. Намалюй йому, Гекобо красу нашого краю, розкажи йому про юнацьку боротьбу його прадїдів і навчи його палке серце любити те, де чекає його мука, й тяжка, жорстока боротьба. І коли буде він ще дитиною, розкажи йому, Гекобо, про безмежні блакитні степи, про синї могили на морі цих степів і про мої рїдні села з мрїйними садками побїля низеньких білих хат. Розкажи йому, друже, замість казок, про те, як гомонить старий наш батько сивий, обливаючи круги золотOVERХОї нашої столиці, розкажи, як шумлять і пїнятьсЯ пороги, свїдки минулої нашої слави, але ніколи, чуєш, Гекобо, ніколи не назви ім'я його батьківщини... І лише, коли побачиш, що він виріс в мїцного юнака, коли побачиш, що згїдний він піти на все за неї, тоді, Гекобо, назви йому святе ім'я, скажи йому, як зветьсЯ його рїдний край і скажи йому, що не лише за прагнення до волї батьківщини нас мордували і гнали на чужину, але й за те саме, святе для нас, ім'я нас катували вороги, і що від цього воно зробилося для нас ще дорожче, ще бильше стало символом у життї її синів!...

Так говорив мені того вечора твій батько, а мій єдиний пан і друг. І он там, під тими пальмами, де так ясно падає промінь місяця, там між квітками, два хрести і дві могилки. Там сплять, відпочиваючи, потомлені в житті твій батько і твоя мати. І вони лишили своєму старому Гекобі свого малого сина, лишили йому свою святу любов до рідного краю, про котрий, тобі, дитино, розкаже ще багато разів старий Гекобо, аж поки виростеш і ти, та зробишся сильним юнаком, яким був колись і твій батько. Тоді, синку, Гекоба, приготує тебе в далеку дорогу та скаже тобі її ім'я, ім'я твоєї батьківщини, котру любив так усім своїм серцем твій батько.

Некрашевич В. Її ім'я // Нова Україна. 1923. Ч. 10. С. 47–50.

Василь Некрашевич
ЧЕРНЕЧИЙ СКАРБ
НАРИС

Стояли на березі гірської річки і мовчки довго дивилися вгору на скелі по той бік. Обидва чорняві, кремезні, в убогій зодязі і старих картузах на головах. Мали в собі щось те невловимо характерне, почому можна завжди розпізнати емігранта, якому не занадто привітно посміхалася доля під чужими стріхами негостинних осель.

— Височенко! ... — нарешті промовив Іван.

Мав за плечима довгу, змотану, мотузяну драбину та мішок з харчами.

Сергій перекинув на друге плече клунок з різним приладдям, задумливо сплюнув у бурхливі хвилі річки і відповів:

— Поспитаємось. Може якось і доберемося. Ходім, пошукаємо броду, щоби перебраться на той бік.

Та темна пляма печері на високому виступі скелі над річкою була їхньою давньою мрією, а тепер стала метою, до котрої прагнули, котру рішили досягти хочби і з ризиком для життя. Небезпека для життя! ... Яка дурниця. Скільки разів вони ще там, на далекій Україні, дивилися в очі найбільшій небезпеці, скільки разів кидались у нерівну боротьбу з ворогом, ніколи не думаючи про холодні обійми тієї невмолимої бабусі, що звалась — смерть. А роки прогнання?! За них так обридло життя, так обридла тяжка боротьба за шматок хліба, твердого сербського хліба, помішаного з кукурудзою. Їм чомусь особливо нещасливилося в житті, немов

якесь прокляття гналося скрізь за ними та коверкало всі їхні життєві пляни. І це спільне неведіння сполучило в тісне побратимство двох товаришів, зробило їх нерозлучними в житті, з спільними завжди думками і жаданнями.

Перебрили річку, сіли біля холодного струмика, щоб трохи перекусити та відпочинути від довгої ходні між горами. Іван налив чарку горівки:

— Дай Боже, щоб здійснилася наша мрія! — випив раптом всю і скрутнув головою: — Кріпка бісова...

— Не чудо, — майже чистий спирт, — зауважив Семен і налив собі: — Дай, Боже! — Закусували і говорили про скарб. Про те, що в тій печері цей мітичний скарб дійсно існує, — не мали сумніву, бо занадто яскраво говорили уже перекази, як там за часів Турків ховалися сербські черці з недалекого монастиря та як одного разу віднесли туди свій скарб, а після були усі замордованими при несподіванім наскокові ворога на монастир. Переказували навіть люде, що колись одному смільчакові пощастило спуститись на мотузку до печери, але він повернувся назад з метелями в голові і лише розповідав про якийсь кістяк. Кажуть, що йому помішалось у голові від ляку, бо довго гойдався на шнурі над прірвою, не вмюючи злізти на гору, і колиб не зачепився був, падаючи, за гиллі дерева, швидкі хвили річки перемилиб в холодній воді його кісточки...

— Головне добратись, а там він не мине наших рук. Ех, і заживе тоді, Семене, трястя його матері! Підемо в кращий ресторан, звісно зодягнувшись перше по людськи, напемося, а потім уже будемо думати, як ліпше виконати наші ріжні життєві пляни.

— І ти ще маєш сумнів у те, що ми туди доберемося?! — промовив з докором Семен. — Доберемося, брате, і чернечий скарб заберемо на злість братушкам Сербам!

— Ну, ходім! Балачки балачками, а часу не треба гаяти.

Скоро почали дертися в гору, чіпляючись за камені, куці та дерева. Тяжка була ця мандрівка і вимагала вона уваги та пильнування за кожним кроком, щоб не зірватись на долину та не полетіти стрімголов до річки під ногами, в долині провалля. Так дісталися до продовговатого вузького карнизу на скелі, де могли відпочати. Перед ними, внизу, відкривався краєвид вузької долини, яку притисли з двох боків високі гори, мигтіла на сонці покручена смуга річки, манячили в далечі сірі руїни старинного монастиря і пекло, мерехкотіло сонце...

Невисоко над самими головами була печера. Її з одного боку загорожував виступ скелі, а з другого плюц, що поліз між дрібними розцілинами, сплів густу зелену завісу і наполовину закривав собою вхід до неї. Згори нависла скеля, велетенською сірою глибою випнулася вперед і затулила собою горішню частину неви-

сокого входу. - Стояли на вузькому карнизі, щільно притулившись до голого каміння і дивились вгору. Лише тепер розуміли усю трудність свого завдання. Вона була ось тут, над головою, але дістатися до неї з цього карнизу, злізти по гладкому камені, або прикріпити якусь примітивну драбину не було жадної можливості. А почуття висоти, прірви під ногами, — віднімало певність в рухах, лоскотало під колінами і викликало під серцем якесь чудне нидіння...

— Нічого не поробиш, треба з боку дертися вгору, а після спитаємося спустити нашу драбину.

Іван видко був дуже невдоволений від висновків із свого спостереження і похмуро відповів Семенові:

— Легко сказати: спустимо. Бачиш, що драбина неменше як на півтора метра буде висіти спереду від печери, дякуючи тому виступові вгорі.

— Чи не хочеш ти цім сказати, що треба відмовитись від затії, як це робили всі інші перед нами?!

— Ну, ні, голубе! Краще залишу тут голову, ніж повернусь, не побувавши в ній.

— Це инша річ...

Знову лізли, лише тепер ще з більшими перепонами, ще обережніше. Зпід ніг инколи зривалося каміння, із стогоном неслося до низу, збиваючи по дорозі инше і гуртом зникало в хвилях річки.

Був мент, коли Іван похитнувся, згубив рівновагу і замахнув у повітрі руками... Семен завчасу встиг підхопити товариша, хоча і сам держався в цей мент за камінь лише одною рукою. Нічого не промовили один до одного, тільки Іван, зблідши, постояв якусь хвилину, заплющивши очі, а потім знову полізли далі.

Коли вже були близько до верху гори, почали цілком губити сили. Руки тремтіли від постійного напруження, ноги мляво сковзались по камені і мусіли скупчити всю напруженість, щоб якое долізти, бо відпочивати не було де. Зате вгорі, на невеличкій полонині, попадали на траву і лежали довго, важко дишучи. Навіть не скинули з гілеч важких клунків з харчами та знаряддям.

— Оце, Семене, допекло! Ще трохи, то вжеб не вистарчило сили, прийшлобся вивчитись літати і без крил.

Семен витер рукою спітніле лице. Воно в цей час відбивало на собі лише втому і тупу апатію до всього. І ця втома була настільки сильна, що він на мент навіть було забув про мету їхньої мандрівки, а мав тільки одно бажання — лежати так хоч з пів години ні про що не думаючи, розкинувши по траві руки та ноги і відчувати з насолодою, як знову повертаються в організм сили. Але не минуло і двадцяти хвилин, як вони уже лізли над печерою, обережно спускаючись вниз.

Коли далі уже неможливо плазувати, бо зупинилися майже над берегом прірви,
— прикріпили до дерева мотузяну драбину.

— Я лізу перший! — промовив урочисто Іван.

— А може я? Я легчий від тебе.

— Нічого. Ти пильнуй мотуза, бо коли під тягарем натягнеться, може розвязатись.

Перехрестився і почав обережно спускатися.

Семен лежав на животі, дивлючись, як колихалась над безоднею мотузяна драбина і йому робилося і моторошно і страшно за товариша. Іван не дивився вниз, щоб не губити хоробрости. Він обережно спускав спершу одну, потім другу ногу, міцно тримався драбини руками і стискав чомусь зуби. Поминувши декілька щаблів, зробився сміливішим і скоро порівнявся ногами з низом печері. Шукав зачіпки, щоб ухопитися та притягти себе до входу, але простягнена рука не сягала до скелі. На мент зробилося чогось неймовірно страшно. Міцно стиснув у руках драбину і подумав про кам'яне дно річки внизу під ним. Тоді рішуче розгойднувся — раз, удруге і вчепився рукою за кущ біля самого входу в печеру.

— Ну, що? — скрикнув з гори стурбовано Семен.

— Все гаразд! — відповів, ставши на камінь і голос глухо відгукнувся в темряві печери.

Семен спустив на тонкій мотузці клунки і зліз сам. Йому було легше, бо не мусів гойдатися в повітрі на драбині, яку Іван добре прив'язав до куща. Стояли в якійсь нерішучосте, переповнені почуттям гордосте від перемоги та схвильовані від пережитої небезпеки. Печера дихала на них мовчазною вохкістю, була непривітно-похмурною і таємничо-темною.

— Засвіти карбїтну лямпу.

Семен мовчки засвітив лямпу і рушив вперед. Біле світло сполохало тіні, розігнало морок і освітило невисокі склепіння просторої печері. Кроки гулко лунали в тиші, віддавалися з кутків, немов там, у темряві, ходив іще хтось інший, невідомий їм...

— Стій!... — промовив пошепки Іван, вхопивши за руку товариша.

— Що?

— Кістяк...

Під стіною білили пожовклі кістки, шкірив зуби, дивлючись чорними дірками очей, череп. Відчули, як комашки побігли по спині, зробилося страшно, хотілось кинутись хутко назад до світла дня і сонця. Та Іван враз голосно засміявся, нещи-

ро і чудно в тиші темряви і тремтячого світла від лампи.

— Чого ти смієшся?!

— Та як чого? Мало не злякалися якогось кістяка, немов сільські баби. Бачили і страшніші речі й то не лякалися!...

Біля кістяка знайшли старий заржавілий ніж і зробили несподіване відкриття: кістяк лежав під муrom із невеликого каміння, котрого ця колишня людина видко намагалася копірсити ножем. Семен жартовливо посміхнувся:

— Очайдушний був чоловігя, цікаво тільки, чого він тут лишився чекати нас, щоб прийшли йому на поміч.

— Певно не зміг вилізти назад...

Камінь тяжко піддавався рушенню навіть під знаряддям, але всеж таки через якусь годину упертої праці мали вільний вхід до другої частини печері. То був досить вузький хідник, на перших кроках в якому Семен наткнувся на купу розгребаного дрібного каміння. Стали навколішки, освітлювали навкруги, шукаючи, бо скрізь бачили ознаки того, що тут колись перебували люде. Радісно в один голос скрикнули, коли загледіли чималого мідяного казанка. Вхопили тремтячими руками і потягли до себе... Був порожнім, лише випала одна золота маленька монета, котра лишилися, немов на взірєць, якось випадково приліпившись до стінки казанка...

Іван злісно скригнув зубами і відвернувся на бік, щоб скрити сльози на очах, а Семен, схиливши голову, сидів нерухомо, дивлячись тмняним поглядом на порожній казанок та жовтий відблиск дуката на сірій купі каміння. Вогка пітьма тяжко притискала мозки, наповнене гострим пахом карбїту повітря давило груди. Семен гірко, майже болоче, посміхнувся і глянув на Івана:

— Щож, побратиме, видко спізналися ми тай на багато, бо хтось давним давно забрав усе. Дурень, що лишив казанок, бо й він чогось вартий...

Іван мовчки взяв лампу і пішов вперед на низ по вузькому хідникові. Семен, як п'яний, спотикаючись на каміння, брив за ним. Так дісталися до вузької дірки під горою біля самої річки, вилізли рачки на світло дня і лише тоді подивилися один одному в очи.

— Тепер розумієш? — запитав Іван.

— Розумію те, що комусь усміхнулася доля без жадного ризика та напруження, а нам як невезе, то невезе. Ех, давай хоч допемо горівку з горя!...

Сіли на березі річки і, попиваючи, замислено дивилися один на каламутні хвилі річки, другий на синясті верхи похмурих гір.

— А ти забрав того золотого? — запитав Іван.

— Ні, забув.

— Ну і чорт з ним! Якось жили раніш без його, проживемо і на далі, — помовчав трохи, роздумуючи і добавив: — А все таки шкода...

— Шкода... згодився і Семен, кинувши до води порожню фляшку з горівки.

Некрашевич В. Чернечий скарб // Світ. 1926. Ч. 19–20. С. 6–8.

Василь Некрашевич ПРИ ВІДСЯЮ БАГАТТЯ

Увечері, коли легкі крила перших сутінків починали тремтіти над лісом, ми залишали працю і йшли до бараку. Там горіло уже розложене багаття і клекотіла у чималім казанку яка-небудь юшка, парувала і уже здалека дражнила своїм пахом наш гострий від зголоднілості смак.

По вечері часто засижувалися гуртом біля вогню, курили і розповідали якісь пригоди з минулого, щоби розігнати одноманітність життя в лісовій пуші та полинути хоч трохи згадками до колишнього минулого.

Нерівне, мінливе полум'я вогню освітлювало червонявим с'яйвом наші загрубілі обличчя і нашу подерту сдіж, від чого ми нагадували собою скоріще зборище якихсь непевних осіб, а не звичайних працівників у лісі. Хоча по тій мішанині, яку ми з себе уявляли, з нашого гурту дійсно могла б витворитися якась банда, бо тут були люде не лише ріжних соціальних станів у своєму минулому житті, але і ріжних, навіть ворожих національностей. Спільна сокира та пилка, спільні мозолі на руках об'єднали нас біля одного казанка. Виникали інколи дрібні непорозуміння та сварки, але здебільшого ми самі уникали розмов, які могли б нас дражнити та викликати суперечки. Ми занадто були відірваними від бурхливого життя і давили на наші почуття похмуро мовчазні гущі лісів з своїми таємничими пошумами та містеріями правічної природи.

— Щось, панове, ми всі сьогодні невеселі, — промовив кирпатий білобрисий Яцько, що дуже не любив похмурого мовчазного настрою, — хоч би збрехав хто-небудь щось цікаве.

— Нехай Олекса розкаже що-небудь із своїх любовних пригод. Він на це майстер, — зазначив завжди похмурий Зінько і криво посміхнувся під своїми вели-

кими трохи рудоватими вусами. - Вродливий кучерявий Олекса був відомий між нами розповідями своїх численних любовних пригод. Він лише недавно пристав до нашого гурту і вже почував себе зле, нудився в нашім товаристві, в яким не було ні одної жінки.

— А справді, нехай Олекса щось збреше! — підтримав думку Зінька і сліпий на одно око Іван.

Олекса не примусив себе довго чекати. По звичці поправив свої темно русьві кучері, прижмутив трохи праве око, щось пригадуючи, і почав:

— Не розповідав я ще, здається, вам, товариші однієї пригоди, що ледві не коштувала мене життя. Не думайте, хлопці, що баламутити дівчат та набивати роги чоловікам є не ризикозна річ! Буває інколи влетиш так, що і сам після дивуєшся, як виніс цілою своєю головою.

А велика шкода, якби і не виніс її?! — запитав іронічно Зінко.

— Як кому! Повір, що багато знайшлося би таких, що пролилиб за неї не одну цциру сльозу...

— Ну, розповідай уже, буде тобі хвалитись, — умішався одноокий Іван.

— Так от, трапилася мені, хлопці, пригода. Мабуть уже вам згадував раніш, що був я один час у більшовицькій кінноті.

— А не брешеш?... запитав знову Зінько.

— Та не мішай чоловікові говорити! — майже розсердився Яцько. Олекса блимнув на них бистрим оком, але не перервав свого оповідання:

— Занесло мене так у одно село аж на Київщину. Село, як село — негарне і непогане, тільки упала мені у око одна молодичка там. Ну такаж, скажу я вам, що аж пучечки оближеш!... Як то кажуть — усе на своєму місці і всего якраз у міру. Як побачив я її, так мені з того менту наче узяв хто тай перекинув серце до гори ногами. Роспитав людей, кажуть, що не затівай, мов, хлопче, — нічого не вийде, бо дуже не приступна.

„А що, — питаю, — вона вдова, чи як?

„Та ні, — кажуть, — чоловік десь у гайдамаках.

Ага, думаю, тим краще. Склав собі я в голові зараз же плян і над вечір пішов туди по службовим, мов, справам. Нічого, приняла мене досить увічливо, відповіда на мої питання і ні трохи, видко, не лякається. Бойова молодиця і не мужичка яка не обтесана, а чотирі кляси гімназії скінчила.

„А що ваш чоловік робив, — питаю, — чим займався?

„Служив у кооперативному товаристві за діловода, — відповіла.

„А тепер де він?

„Не знаю добре і сама, кажуть що десь у українському війську.

„У гайдамаках?

„Може, — каже, — не знаю, бо уже місяців зо три не був дома.

Так побалакали ми першого вечора, а на другого я взяв пляшку самогону та ще дечого та знову до неї. Спершу знаєте відмовлялася, не хотіла і покуштувати, а як я почав дуже був настоювати, — випила. Досиділи ми так, попиваючи, уже до пізна. Спершу моя Одарка чогось було засмутилася, зітхати почала, а після нічого, — розвеселилася від самогону, жартувати почала навіть. Ну, тепер, думаю, мое взяло...

— А в якому це селі було? — запитав несподівано Зінько, копирсаючи похнюпившись у багатті.

— Здається у Байраках, — відповів нехотя Олекса, — це не важно.

Та може і я там бував, — буркнув Зінько для оправдання що перебив.

— Так от, продовжив далі Олекса, підпила моя Одарка, я тоді цуп її в обійми та цмок у губи. А вона — лясь мене по щоці. Схопилася, мов та вовчиця:

„Не підступай — каже, — бо убю!... і ніж зі столу вхопила.

Е, думаю, голубке, не на того ти напала. За ніс водити не будеш. Вирвав я ножа та й давай борикатись з нею. Довгенько повозився поки таки зламав її...

— А таки піддалася?... запитав сміючись кирпатий Яцько, облизав з смаком свої потріскані губи, які мав дебелі, як у мурина.

— Який тоб я був мужчина, колиб не зміг скрутити в кулак жінку, відповів із значною посмішкою Олекса. — Минуло після того якихсь днів зо три а я знову до Одарки. Прихожу, а вона тільки запледіла мене та в сльози:

„Занапастив ти мене, Олексо, честь мені мою відняв жіночу, то хоч пожалій на далі, не губи мене зовсім...

Ледві втихомирив її. Повечеряли ми, потушив я світло та тільки що почав був втихомирювати, щоб не противилась, коли тут хтось з тиха — стук-стук у вікно. Одарка так і скаменіла. Притаїлись, мовчимо. А воно знову — тук-стук лише дужче.

„Спитай, — кажу, — хто там?

Коли воно і само стиха під вікном обзивається:

„Відчини, Одарко, це я...

— Ех, браття, у мене так і похолонуло під серцем. Не буду брехати, боявся я тих проклятих гайдамаків.

„Сховай, — кажу, — куди небудь.

А вона стоїть серед хати та лише трясеться вся, як листок осиковий. Бачу я що біда, ударив ногою в друге вікно та ходу! Пику пошкрябав усю об колочки, а він тільки — бах, бах! із револьвера мені в слід. Біля самої голови, як бжолі, так і продзиньчали кулі, поки я скочив у бурян.

Олекса замовк, скрутив головою і закурив цигарку.

Ну, а що далі було! — запитали ми зацікавлено.

— Та що?! Збудоражив я своїх, прибігли, оточили хагу, а там тихо усе, лише світло бачимо, горить у середині. Найшовся один смільчак і зазирнув у вікно, а там усе поперевертувано і Одарка лежить на долівці у калюжі крові.

— Убив?... — запитав Яцько.

— Яке там убив, дурна баба сама собі кулю увігнала у серце з мого револьвера. Забув його був, тікаючи, на столі у неї...

Ми якийсь час сиділи мовчки. З глибин, лісу дихнув вогкий вітер, сколихнув червонасте полум'я вогню і здавалося, що приніс з собою передчуття якогось лиха. Якесь пригноблення лягло на душу, відчулася темна таємниця ночі, що примусило нас присунутись ближче до багаття. Ото перемовились ми між собою ще кількома словами, а Олекса голосно, трохи штучно позіхнув і пішли до бараку спати. На дворі біля багаття лишився тільки Зінько, що курих свою невеличку люлечку і супив навислі брови. Ми звикли, що він часто лягав пізніше нас, сидячи довго при блідому відсяї догорілого вогню, і не звернули на це уваги.

Я лежав поруч Олекси на нашому спільному для всіх ліжку і чув як він у ночі чогось устав.

— Ти куди? запитав я з просоння.

— Та піду трохи на свіже повітря, бо чогось голова болить, — відповів мені похмуро.

У ранці Яцько перший запримітив, що у бараці немає ані Олекси ані Зінька. Та першого ми скоро знайшли біля потоку з розбитою сокирою головою, як лежав до гори весь задубілий і страшний на вигляд, а Зіньків слід прямував лісом до недалекого від нас кордону.

Того вечора ми уже не розповідали більше ніяких пригод, а лише мовчки курили свої цигарки та час-від-часу поглядали мимохіть у темряву лісової пущі, нем[о] в сподіваючись що ось звідти зявиться Зінькова постать і мовчки, похмуро, як і завжди, сяде між нами у гурті біля багаття.

Некрасевич В. При відсяю багаття // Світ. 1927. Ч. 21–22. С. 17–19.

Valeriy M. Vlasenko,

Oleksandr S. Kurinnoi

(Sumy State University)

ON THE LITERARY WORK OF VASYL ANDRIIEVSKYI

Annotation. The article is dedicated to the literary work of Vasyl Vasylovych Andriievskiy, the Ukrainian social and political figure, a participant of the Ukrainian revolution of 1917-1921 years, one of the leaders of the Ukrainian political emigration in Yugoslavia, a writer and a journalist, native of the Chernihiv region.

The preface highlights biography and social and political activity of V.Andriievskiy in Ukraine and emigration. It is specified that until recently, his literary work was not known, because he published his stories under pseudonyms and cryptonyms. Owing to processing of the archival-investigation case of V.Andriievskiy, which is stored in the Sectoral State Archive of the Security Service of Ukraine, the origin of pseudonyms was found out and the circle of magazines in which his prose works were published was determined.

Four stories by V.Andriievskiy under the pseudonym “Vasyl Nekrashevych” are published for the first time, which are printed in the month of writing, art, science and public life “Nova Ukraina” (“New Ukraine”) (Prague, 1923, editors V.Vynnychenko, M.Shapoval) as well as in the illustrated fortnightly “Svit” (“The World”) (Lviv, 1926-1927, chief editor I.Kvasnytsia).

Key words: Vasyl Andriievskiy, Vasyl Nekrashevych, literature, the Ukrainian political emigration, the Ukrainian revolution of 1917-1921 years, journal, Yugoslavia.

ПРАЦІ С. В. БОРОДАЄВСЬКОГО У ЧАСОПИСАХ БАЛКАНСЬКИХ КРАЇН

Охтирщина – багатий край на таланти. Тут народилося чимало відомих не тільки в Україні і Росії, але й у світі громадсько-політичних і військових діячів, письменників і поетів, акторів і художників, педагогів і науковців. До цієї когорти уродженців краю належить і Сергій Васильович Бородаєвський (1870-1942). Юрист, економіст, професор, урядовець, він більше 20 років вимушено перебував в еміграції, проте і там відзначився на науково-освітній, громадській та публіцистичній нивах. Його творча спадщина налічує близько 50 великих наукових праць, понад 500 фахових статей, опублікованих у періодичних виданнях України, Бельгії, Великобританії, Індії, Китаю, Німеччини, Росії, США, Франції, Чехословаччини й інших країн. Чимало уваги професор кількох українських і зарубіжних вищих шкіл приділив історії кооперації у світі й окремих його регіонах. Проте поза увагою дослідників залишилися його публікації у кооперативній періодиці балканських країн. Саме тому автор ставить собі за мету визначити творчий доробок відомого кооператора, опублікований на сторінках кооперативної преси балканських країн. У даній роботі не враховані праці С. Бородаєвського про розвиток кооперації в балканських країнах, які публікувалися українською мовою в журналах, що виходили у Львові, Чернівцях, Подєбрадах та Празі.

Біографія Сергія Васильовича Бородаєвського вже знайшла широке висвітлення у зарубіжній і вітчизняній науковій періодиці й енциклопедично-довідкових виданнях. У 2010 р. з нагоди 140-річчя від дня народження вченого побачив світ і його біобібліографічний покажчик [5].

Народився Сергій Васильович 28 серпня 1870 р. в Охтирці в родині титулярного радника Василя Йосиповича Бородаєвського. Закінчив юридичний факультет Харківського університету. Наприкінці 1890-х рр. переїхав до Петербурга, де працював на різноманітних посадах в інспекції Державного банку, Управлінні у справах дрібного кредиту, Міністерстві торгівлі і промисловості. Одночасно був спочатку секретарем, а потім і головою відділу Петербурзького відділення Комітету щодо сільських ощадно-позичкових і промислових товариств. Брав участь у міжнародних, всеросійських і регіональних кооперативних та сільськогосподарських з'їздах.

З 1900 р. С. Бородаєвський майже щороку виїжджав за кордон (Австро-Угорщина, Німеччина, Франція) з метою вивчення кооперативного досвіду. Під час Першої балканської війни 1912-1913 рр. вчений був одним з організаторів збору коштів для болгар, які воювали проти османських завойовників [6, с. 18-19]. До революційних подій 1917-1921 рр. вийшли його праці про установи дрібного кредиту в Румунії [4], кооперацію серед слов'янських народів, зокрема болгар, сербів, словенців та хорватів [3].

Набувши досвіду роботи у державних установах та кооперативах, С. Бородаєвський зайнявся викладацькою і науковою діяльністю. Викладав теорію й історію кооперації на курсах Победінського та в Політехнічному інституті в Петербурзі (Петрограді). Публікував свої роботи у Бельгії, Італії та Франції.

Після жовтневого перевороту 1917 р. Сергій Васильович залишив державну службу і повернувся в Україну. За часів Української Держави (гетьманат П. Скоропадського) обіймав посаду товариша (заступник) міністра торгу і промисловості. У січні 1919 р. в Одесі виконував важливе доручення Уряду УНР – у складі делегації вів переговори з представниками країн Антанти щодо визнання УНР. Брав активну участь у формуванні національних кооперативних установ. Організував й очолив Раду Всеукраїнського об'єднання виробничих кооперативів «Трудсоюз». Водночас читав лекції з історії кооперації в Західній Європі у місцевому Політехнічному інституті.

У грудні 1919 р. Сергій Васильович змушений був емігрувати. Виїхав до Стамбула, звідти – до Франції. У 1921-1922 рр. працював у Міжнародній академії в Брюсселі та Російському відділі Паризького університету. З лютого 1923 р. і до кінця життя жив у Чехословаччині, був професором Українського вільного університету, Українського технічно-господарського й Українського соціологічного інститутів в Празі та Української господарської академії в Подебрадах, членом Міжнародного інституту кооперативних студій у Базелі (Швейцарія).

Помер С. Бородаєвський 1942 р. у Празі, де і похований на Ольшанському кладовищі.

Празький період його життя був плідним на науковій ниві. Праці вченого публікувалися у кооперативних і наукових виданнях 20 країн світу, зокрема в балканських країнах. Про розвиток різноманітних видів кооперації у світі взагалі і на Балканах зокрема йшлося у двох виданнях його фундаментальної праці з історії кооперації [1-2].

У таких кооперативних виданнях Югославії, як «Zadrugar» (Спліт), «Zadružni vestnik» і «Narodni gospodar» (Любляна) та «Земльорадничка Задруга» (Смедерево, Белград) було опубліковано низку праць з історії кооперації й економічної ситуації в Чехословаччині: аграрну реформу, сільськогосподарські і виробничі кооперативи, вплив економічної кризи на кооперацію, німецькі сільськогоспо-

дарські кооперативи в Чехословаччині, кооперацію взагалі, хлібну монополію, Центральний союз сільськогосподарських кооперативів, ювілеї кооперації в Моравії, а також сільськогосподарську кооперацію в США.

У болгарських часописах «Кооператор» та «Кооперативен подем» (Софія) С. Бородаєвський писав про відомих діячів світової і болгарської кооперації, вплив світової економічної кризи 1929-1932 рр. на кооперацію в Чехословаччині, розвиток кооперації в Моравії напередодні Другої світової війни, Центральний союз сільськогосподарських кооперативів в Болгарії.

У румунських кооперативних журналах «Stafeta agricola», «Romania agricola», «Argus» та державному виданні «Buletinul informativ Ministerului Agriculturii Rumaniei» (Бухарест) були надруковані праці вченого про хлібну монополію в Чехословаччині, Центральний союз сільськогосподарських кооперативів у ЧСР, сільськогосподарську кооперацію в цій же країні, чехословацькі кредитні установи напередодні та під час світової економічної кризи.

Отже, Сергій Васильович Бородаєвський видав 2 монографії з історії кооперації, в яких йшлося і про балканські країни, та опублікував на сторінках кооперативних і державних періодичних видань більше 30 праць, що були присвячені різноманітним аспектам розвитку різних видів кооперації, кооперативним спілкам, окремим кооператорам, економічному розвитку переважно Чехословаччини, а також кооперативному руху в Болгарії, Румунії та Югославії. Вони були написані болгарською, румунською, сербською, словенською та хорватською мовами.

1. Бородаєвський С. Історія кооперації. Прага: Укр. громадський видавничий фонд, 1925. 438+7 с.
2. Бородаєвський С. Історія кооперації. Подебради: Видавниче т-во при УГА, 1924. II+658+IX с.
3. Бородаевский С. Кооперация среди славян. Санкт-Петербург: Издание Управления по делам мелкого кредита, 1912. II+VIII+80 с.
4. Бородаевский С. Организация мелкого народного кредита в Румынии. Справка. Санкт-Петербург: Типография В. Киршбаума, 1902. 25 с.
5. Бородаєвський Сергій Васильович: Короткий біобібліографічний покажчик / Сумський державний університет; уклад.: В. М. Власенко, О. В. Глушан. Суми: ФОП І. М. Панасенко, 2010. 88 с.
6. Вниманию кооператоров // Вестник мелкого кредита. 1913. № 11. С. 421-422.

**НАЧАЛЬНИКИ ТА ВИЩІ СТАРШИНИ ГОЛОВНОЇ
КВАРТИРИ І ВЛАСНОГО ШТАБУ ГЕТЬМАНА УКРАЇНИ (1918 Р.):
НОВІ ЕМІГРАНТИ В СЕРБІЇ ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХХ СТ.**

У статті висвітлюються особи – вищі чини-старшини Головної Квартири і Власного Штабу гетьмана всієї України П. Скоропадського під час існування Української Держави (29 квітня – 14 грудня 1918 р.), які емігрували в першій чверті ХХ ст. з України до Сербії.

Ключові слова: Власний Штаб гетьмана, Стеллецький, Аккерман, Богданович, Яценко- Борзаковський, Удовиченко.

The article covers the persons – senior ranks of the Headquarters and Own Staff of Hetman of All Ukraine P. Skoropadsky during the existence of the Ukrainian State (April 29 – December 14, 1918), who emigrated in the first quarter of the twentieth century from Ukraine to Serbia.

Keywords: Hetman's Own Headquarters, Stelletsy, Ackerman, Bogdanovych, Yatsenko- Borzakovsky, Udovychenko.

Адміністрація глави держави за владарювання П. Скоропадського мала військово-цивільний характер та структуру і називалася «Головна Квартира Пана Гетьмана»¹, що охоплювала три основні складові: «Штаб Пана Гетьмана», «Особі біля Гетьмана» (тобто його ад'ютанти), «Власна Його Світлості Пана Гетьмана всієї України канцелярія». Головна Квартира гетьмана являла собою центральну адміністрацію глави держави, яку було побудовано на військових за- садах і що мала виняткові контролюючі повноваження щодо всіх силових струк- тур країни

¹ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). – Ф. 2469. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 16.

та визначала основні напрями охоронної діяльності в Українській Державі. До її обов'язку входило також безпосередньо оповіщати гетьмана про стан і потреби національної та його особистої безпеки тощо. - Власний Штаб гетьмана всієї України був серцевиною Головної Квартири керманича держави і повноваження цієї інституції були надзвичайно широкими. Гетьманський Штаб займався питаннями призначень і звільнень зі служби, відпустками та відрядженнями усіх чинів Головної Квартири гетьмана, справами надання допомоги від самого П. Скоропадського тим особам, «які здійснили послуги Українській Державі»².

Окрім того, до компетенції Штабу гетьмана також входило: встановлення зв'язку між частинами, підлеглими начальникові гетьманського Штабу; повідомлення гетьмана за даними преси про політичний і економічний настрій населення; збереження справ і документів історичного значення; забезпечення утримання та інших видів задоволення особам Головної Квартири ясновельможного пана гетьмана; загальний нагляд за безпекою резиденції і мандрівок гетьмана; влаштування гетьманських прийомів і зустрічей; «обслідування всіх сторін діяльності політичних партій, організацій і окремих осіб, які намагаються підірвати Гетьманську владу і встановлену форму Правління в Українській Державі, а також висвітлення різних політичних течій в суспільстві і народних масах»³.

Головна Квартира і Власний Штаб гетьмана відігравали одну з ключових ролей в державотворчій роботі за часів гетьманування П. Скоропадського та являли, свого роду, особисту військово-цивільну адміністрацію гетьмана всієї України, почет, службу безпеки, розвідки, контррозвідки та охорони глави держави водночас. Цілком вірогідно, що через такі широкі (особливо силові) повноваження Гетьманської Квартири взагалі і Власного Штабу гетьмана, зокрема П. Скоропадського намагався створити власний «тіньовий уряд» і, водночас, силову структуру, які (у тіснішому колі найближчих і довірених йому особисто осіб) надали би гетьманові можливості діяти більш самостійно в управлінні державою, уникаючи тотального контролю окупаційної німецької влади та політичних галасів своїх супротивників (Гай-Нижник 2019).

Після повалення Гетьманату П. Скоропадського й, відтак, краху Української Держави 14 грудня 1918 р. внаслідок соціалістично-республіканського заколоту на чолі з Директорією (Гай-Нижник 2019), переважна більшість чинів Власного Штабу гетьмана або перейшла на службу до Добровольчої армії Півдня Росії, або ж емігрувала. Одним з гнізд тогочасної не лише російської, а й української нереспубліканської еміграції була була Югославія, зокрема Сербія.

2 Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф. 57. – Оп. 2. – Спр. 239. – Арк. 7.

3 Так само

Так, власне, на вигнанні у Сербії опинилися й два з трьох начальників Власного штабу гетьмана України Б. Стеллецький та О. Аккерман.

Борис Семенович Стеллецький (23 серпня 1872 р. – 25 лютого 1939 р.) був полковником російської служби, а опісля революції став генеральним хорунжим української служби. Від 27 червня по 24 жовтня 1918 р. Б. Стеллецький очолював Власний Штаб гетьмана всієї України і був командуючим Головною Квартирою П. Скоропадського. У 1918 р. перейшов на службу до армії Української Держави – генеральний хорунжий української служби. 27 червня 1918 р., після відставки В. Дашкевича-Горбацького, призначений начальником Власного Штабу гетьмана всієї України П. Скоропадського. Саме за Б. Стеллецького власну адміністрацію гетьмана було більш структуризовано, а гетьманська Головна Квартира, Власний Штаб та їхні підрозділи отримали ретельніше деталізовані обов'язки і завдання, які були визначені під грифом «Таємно» у Положенні «Про Головну Квартиру Гетьмана» та ухвалені 3 серпня 1918 р. Б. Стеллецьким. Утім Б. Стеллецькому не вдалося довго втриматися на престижній посаді й 24 жовтня 1918 р. його було звільнено. Про долю Б. Стеллецького після падіння Гетьманату у грудні 1918 р. практично нічого невідомо (Гай-Нижник, 2013). Достеменно відомо лише, що він емігрував до Югославії, де з ним жили три сини. Помер у Белграді 25 лютого 1939 р. і був похований на белградському Новому цвинтарі (ділянка 80-А). Залишилися для нащадків також його мемуари: «Спогади колишнього завідуючого пересуванням військ залізницями та водними шляхами сполучення Київського району», «Генерал-лейтенант Ніколай Іванович Іванов (Гамзунов)» та «Гетьман Павло Скоропадський. Спогади про події на Україні у 1918 році. Від Грушевського до Петлюри», що довгий час зберігалися у Російському закордонному історичному архіві у Празі, а нині перебувають у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України. Окремі документи Б. Стеллецького за 1926 р. зберігаються у Фонді T-RZIA Слов'янської бібліотеці (Slovanská knihovna) у Празі⁴.

Наступником Б. Стеллецького став Олександр Федорович фон Аккерман (von Akkerman; 4 квітня 1871 р. – після 1940 р.) – дворянин і генерал-лейтенант російської служби, який в армії Української Держави отримав чин генерального значкового. Він перебував командуючим Головною Квартирою П. Скоропадського і начальником Власного Штабу гетьмана всієї України від 24 жовтня по 14 грудня 1918 р. Від 27 квітня 1917 р. у чині генерал-лейтенанта він обіймав посаду виконуючого справами інспектора артилерії 34-го армійського корпусу, яким командував генерал П. Скоропадський і реформував його у 1-й Український корпус. Три гарматні бригади 1-го Українського корпусу дислокувалися у Білій

4 Slovanská knihovna (Praha). – F. T-RZIA. – Část 3. – Vnitřní orgány RZHA. – Kapitola 2 Oddělení dokumentů: budování sbírky archivních materiálů.

Церкві, Бердичеві та Вінниці й саме О. Аккерман зробив вагомий внесок у їх становленні. «Особливо багато праці вклав у неї чудова особа, мій інспектор артилерії генерал Аккерман», – згадував П. Скоропадський (Скоропадський 1995). Артилерія корпусу нараховувала 27 гарматних батареї, з них 12 – 76-мм польові гармати, 6 – 122-мм польові гаубиці, 6 – 152-мм важкі гаубиці та 3 – 107-мм далекобійні гармати. Усього корпус мав близько 3,2 тис. артилеристів, 108 гармат і гаубиць⁵. О. Аккерман був непримиренним ворогом радянської (більшовицької) влади. Восени 1917 р. разом з корпусом на чолі з П. Скоропадським брав участь у роззброєнні на Правобережній Україні більшовицьки налаштованих частин 2-го гвардійського корпусу під проводом Є. Бош, що насувався на Київ і мав за мету повалення Центральної Ради. За Гетьманату 1918 р. О. Аккерман служить в армії Української Держави, генеральний-хорунжий, був завідуючим артилерійською частиною 1-го Волинського кадрового корпусу⁶. Як досвідче ний генерал-артилерист, від травня по жовтень 1918 р. був також членом комісії для опрацювання штатів військових частин армії Української Держави (голова – начальник Генерального штабу О. Сливинський), яка розробляла організаційну структуру артилерії та штати її частин і підрозділів⁷. Від 24 жовня 1918 р. і до падіння Гетьманату 14 грудня 1918 р. був начальником Власного Штабу і командуючим Головною Квартирою гетьмана всієї України (змінив на цій посаді Б. Стеллецького). П. Скоропадський засвідчував, що за три дні після повалення Гетьманату О. Аккермана було заарештовано (Скоропадський 1995), проте згодом він опинився у Добровольчій армії Півдня Росії як учасник білого руху. Від 15 вересня 1919 р. перебував у резерві чинів при штабі Головнокомандуючого Збройними силами Півдня Росії, а з 11 грудня 1919 р. – у резерві чинів військ Новоросійської області. Відомо, що принаймні 25 березня 1920 р. О. Аккерман ще перебував у Феодосії, а вже в листопаді 1920 р. евакуювався з Криму у складі армії П. Врангеля у Константинополь (Істамбул) і певний час перебував у російських таборач в м. Галліполі, що на європейському березі Дарданелльської протоки. Згодом мешкав у Болгарії та Югославії, де у 1938–1940 рр. був представником полкового об'єднання лейб-гвардії 2-ї артилерійської бригади в Югославії. Від 1937 р. мешкав у Белграді (Сербія). Залишилися також спогади О. Аккермана, що були надруковані у Югославії та Франції: «Из воспоминаний строевого офицера» [про великого князя Сергея Михайловича] (Аккерман 1934), «Лейб-гвардии 2-я Артиллерийская бригада» (Фон Аккерман, 1931; Аккерман 1933; Аккерман 1933) та «Украинизация 34-го армейского корпуса» (Аккерман 1997). Відомо також про невеличку розповідь «ген.-майора Олександра Федоровича Аккермана, що живе в м. Белграді, в Сербії» про капітана О. Головачьова та о. Іоана Кронштадтського, що була вміщена у книзі І. К. Сурського «Отец Иоанн Кронштадтский» (Сурский

5 ЦДАВО України. – Ф. 1074. – Оп. 2. – Спр. 18. – Арк. 34–39.

6 Там само. – Ф. 2469. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 9.

7 Там само. – Ф. 1074. – Оп. 2. – Спр. 17. – Арк. 37 зв.

1941). Окремі документи про О. Аккермана за 1930–1931 рр. зберігаються у Фонді T-RZIA Слов'янської бібліотеці (Slovanská knihovna) у Празі⁸.

Певний час перебував у Сербії Олександр Олександрович Палтов (1867 – ?), що був у Власному Штабі гетьмана особистим радником та генеральним секретарем П. Скоропадського, а також заступником міністра закордонних справ Української Держави (Гай-Нижник 2016). Ця людина за Гетьманату відігравала неабияку роль у вищих офіційних сферах Української Держави та особливо поза їхніми лаштунками і мала чи не найбільший вплив на гетьмана майже аж до кінця його правління. Спогади практично жодного впливового державного діяча 1918 року не обходять більшою чи меншою мірою згадку про О. Палтова. Про його долю після падіння Гетьманату інформації надзвичайно мало. Відомо, що в еміграції він виявив активну діяльність у Сербії, де увійшов до складу Белградського закордонного комітету, до котрого також належали князь Гагарін, колишній державний секретар Української Держави М. Гіжицький, граф О. Бобринський та інші й який був суто русофільським і мав пронимецьке спрямування⁹.

Недовгий час у Югославії жив і комендант палацу гетьмана – колишній отаман Окремого Запорозького загону і герой визволення Києва від більшовиків, колишній губернський комендант Київщини, генерал-майор української служби (1918 р.), генеральний хорунжий Костянтин Адамович Прісовський (22 (10) вересня 1878 р. – 15 лютого 1966 р.) (Гай-Нижник 2011). Винятково важлива посада гетьманського коменданта при Головній Квартирі і Власному Штабі П. Скоропадського відповідала званню генерального значкового, дорівнювалася у правах з головноуправляючим і мала окремі права товариша (заступника) міністра. Після падіння Гетьманату К. Прісовський переховувався у Києві, а згодом подався до Добровольчої армії А. Денікіна й погін у Крим. 2 листопада 1920 р., після краху Російської армії П. Врангеля, на військовому транспорті «Дон» відплив з Криму й 13 листопада прибув в Галліполі (Константиновское 2012). 1 січня 1922 р. на пароплаві «Ак-Деніс» він прибув до містечка Горна Джумая у Болгарії, а потім – до Югославії, з якої у середині 1920-х років К. Прісовський перебрався на постійне життя до півдня Франції,

Від травня до середини літа 1918 р. начальником господарчого відділу управління гетьманського господаря Головної Квартири і Власного Штабу гетьмана був генерал-майор російської служби Сергій Ілліч Богданович (16 липня 1865 р. – ?), який, за словами П. Скоропадського, безпосередньо завідував усіма службовцями в домі, а за своєю вдачею поєднував «суміш дуже доброго з усілякими дива-

8 Slovanská knihovna (Praha). – F. T-RZIA. – Část 3. – Vnitřní orgány RZHA. – Kapitola 2 – Oddělení dokumentů: budování sbírky archivních materiálů.

9 Biblioteka Narodowa w Warszawie. – Спр. 23 XXIV-4a (11). – № м-ф. 87286. – Арк. 26.

цтвами» (Скоропадський 1995). У другій половині квітня 1918 р. С. Богданович прибув з Тамбова до Кисва. Став членом «Української народної громади» і був учасником гетьманського перевороту 29 квітня 1918 р. У 1918 р. він – старшина Армії Української Держави, генеральний хорунжий української служби. З травня по 13 серпня 1918 р. – начальник господарчого відділу управ-ління гетьманського господаря при особистому Штабі П. Скоропадського. Від 13 серпня 1918 р. – начальник 1-ї Київської пішої військової школи ім. Богдана Хмельницького. На 21 листопада 1918 р. перебував у Загальному списку офіцерів Генерального штабу Української Держави, генеральний хорунжий. Невдовзі після Гетьманату емігрував до Польщі, потім – у Румунію (Гай-Нижник 2019). У 1919 р. по березень 1920 р. – у Збройних силах Півдня Росії (Добровольчій армії). Навесні 1920 р. виїхав до Югославії. На 1930 р. мешкав у Соко-Банї та Белграді (Сербія).

Полковник російської служби Олександр Миколайович Яценко-Борзаковський (1872 р. – 8 вересня 1925 р.) потрапив в ад'ютанти гетьмана П. Скоропадського, вірогідно, з подачі начальника його Власного Штабу генерала Б. Стеллецького, адже саме за його рекомендацією 13 серпня 1918 р. саме О. Яценко-Борзаковський змінив С. Богдановича на посаді заступника господаря гетьманського палацу й почав завідувати безпосередньо усіма службовцями у будинку (Гай-Нижник 2019). Після повалення Гетьманату служив у Збройних силах Півдня Росії (Добровольчій армії). Емігрував до Восводина в Югославії (Бюлетень 1925). У банатському містечку Біла Церква викладав російську мову в Маріїнському донському дівочому інституті¹⁰, а також у Кримському кадетському корпусі¹¹ та Першому російському великого князя Константіна Константіновича кадетському корпусі¹², де О. Яценко-Борзаковський читав лекції від 15 вересня 1920 р. по 30

10 У XVIII ст. у Новочеркаську був відкритий Маріїнський донський дівочий інститут. У грудні 1919 р він евакуювався з Новоросійська й від 1921 р. по березень 1941 р розміщувався в Банаті у Білій Церкві. Атестати в ньому отримало близько 600 дівчат.

11 Кримський кадетський корпус формувался на півдні Росії в березні 1920 р. (з уламків Петровсько-Полтавського, Владикавказького і Сумського корпусів та Костянтинівського військового училища в Феодосії). Понад 600 кадетів до жовтня 1922 р були розміщені у Словенії (в таборі Стріще поблизу Птуя), а потім переправлені у Банат, в Білу Церкву. За дев'ять років свого існування в Югославії цей корпус закінчило 616 юнаків, з яких пізніше 150 отримали університетські дипломи, а 140 – військову освіту.

12 У вересні 1929 р з Сараєво в Білу Церкву був переведений Російський кадетський корпус (сформований з Одеського, Полоцького та Київського кадетських корпусів, а також з частин Сибірського і Хабаровського корпусів, які прибули на Балкани у 1925 р). До цього корпусу приєдналися кадети розформованого Кримського корпусу, а з серпня 1933 р. – й кадети зі скасованого в м. Горажде Донського кадетського корпусу. Зведений корпус, під новою назвою Перший російський великого князя Константіна Константіновича кадетський

квітня 1923 року (Арсеєв 1995; Кадетские 1970; Мариинский 1975; Памятка 1983). Помер 8 вересня 1925 р. у Панчево (Югославія).

Михайло Дмитрович Удовиченко (1878 р. – 30 серпня 1934 р.) був наближений до П. Скоропадського восени 1918 р., вже під завісу Гетьманату. У 1918 р. перейшов на службу Українській Державі, з 10 липня по 20 листопада 1918 р. командував 2-м Дніпровським піхотним полком до його розформування. Генеральний осавул гетьмана П. Скоропадського. 6 листопада 1918 р. наказом П. Скоропадського військовий старшина М. Удовиченко був також введений до президії Великої Козацької Ради, яка мала організувати нове козацтво в Україні під проводом гетьмана (Державний 1918). Після падіння Гетьманату служив у Збройних силах Півдня Росії. Переведений у генерал-майори. Емігрував до Югославії (Военный 2004; Волков 2003; Деникин 2006). У 1923 р. значився як один з керівників заснованого І. Полтавцем-Остриницею Українського національного козацького товариства (УНАКОТО)¹³. З 2 квітня 1930 р. значився як начальник кадру 4-ї стрілецької дивізії у Смередово. Помер 30 серпня 1934 р. у Панчево в Югославії. У Москві в Державному архіві Російської Федерації зберігаються спогади М. Удовиченка (Гай-Нижник 2019).

Як і більшість офіцерів-гетьманців, вищевказані службовці та старшини Головної Квартири і Власного штабу П. Скоропадського ненавиділи не лише російський більшовизм, а й український, з яким вони асоціювали українських соціалістів. Тож цілком закономірним було те, що чи не усі особи вищого рангу з оточення гетьмана не перейшли на службу до директоріальної УНР, що встановлювалася на республікансько-соціалістичних засадах після силового повалення Гетьманату. Не дивним є й те, що подалися вони до Добровольчої армії Півдня Росії як єдиної на той час й близької їм тереново антисоціалістичної збройної потуги, а опісля – в еміграцію саме на Балкани й, зокрема, до Югославії, що стала тоді осідком і прихистком для цілого каравану біженців від «червоного» більшовицького терору як з колишньої Російської імперії в цілому, так і з України зокрема.

Використана література

Аккерман, Александр Ф. фон. Лейб-гвардии 2-я Артиллерийская бригада. Париж: Объединение Лейб-гвардии 2-й Артилл. бригады, 1933.

[Akkerman, Aleksandr F. fon. Lejb-gvardii 2-â Artillerijskaâ brigada. Pariž: Ob"edinenie Lejb-gvardii 2-j Artil. brigady, 1933]

корпус, проіснував у Білій Церкві від 1929 по 1944 р його закінчило 906 юнаків. Університетські дипломи набуло більш 200, а югославські вищі військові училища закінчило 160 кадетів.

13 ЦДАВО України. – Ф. 4426. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 14 зв.

Аккерман, Александр Ф. фон. Из воспоминаний строевого офицера. Его Императорское Высочество Великий Князь Сергей Михайлович, генерал-инспектор русской артиллерии: сборник воспоминаний о его жизни и работе, и о развитии артиллерии в его время. Белград: Центральное правление Общества русских офицеров артиллеристов за рубежом, 1934: 136–140.

[Akkerman, Aleksandr F. fon. Iz vospominanij stroevogo oficera. Ego Imperatorskoe Vysočestvo Velikij Knâz' Sergej Mihajlovič, general-inspektor russkoj artillerii: sbornik vospominanij o ego žizni i rabote, i o razvitii artillerii v ego vremâ. Belgrad: Central'noe pravlenie Obšestva russkih oficerov artilleristov za rubežom, 1934: 136–140]

Аккерман, Александр. Ф. Украинизация 34-го армейского корпуса. 1917 год в судьбах России и мира. Февральская революция. От новых источников к новому осмыслению. Москва, 1997: 339–343.

[Akkerman, Aleksandr. F. Ukrainizaciâ 34-go armejskogo korpusa. 1917 god v sud'bah Rossii i mira. Fevral'skaâ revolúciâ. Ot novyh istočnikov k novomu osmysleniû. Moskva, 1997: 339–343]

Арсеньев, Алексей. Руска интеллигенција у Војводини (фельтон). Дневник (Нови Сад). 1995, 6–24 април. Бюлетень Союза русских педагогов в Королевстве СХС. Белград. 1925, 3.

[Arsenjev, Aleksej. Ruska inteligencija u Vojvodini (feljton). Dnevnik (Novi Sad). 1995, 6–24 april. Bûlleten' Soûza russkih pedagogov v Korolevstve SHS. Belgrad. 1925, 3]

Военный орден святого великомученика и победоносца Георгия. Биобиблиографический справочник. Москва: РГВИА, 2004.

[Voennyj orden svâtogo velikomučenika i pobedonosca Georgiâ. Biobibliografičeskij spravočnik. Moskva: RGVIA, 2004]

Волков, С. В. Энциклопедия Гражданской войны. Белое движение. Санкт-Петербург, 2003.

[Volkov, S. V. Ènciklopediâ Graždanskoj vojny. Beloe dviženie. Sankt-Peterburg, 2003]

Гай-Нижник, Павло П. Костянтин Прісовський – військовий і державний діяч Росії, УНР та Української Держави: біографічний нарис. Гілея. Науковий вісник. 2011, 45 (3): 20–24.

[Haï-Nyzfınyk, Pavlo P. Kostıântyn Prısovs'kyı – viıs'kovyı i derzhavnyı diiâch Rosii, UNR ta Ukraïns'koï Derzhavy: biohrafichnyı narys. Hileiâ. Naukovyı visnyk. 2011, 45 (3): 20–24]

Гай-Нижник, Павло П. Олександр Палтов – державно-політичний діяч, заступник міністра закордонних справ Української Держави. Дипломатична та консульська служба у вимірі особистості. Київ, 2016: 58–69.

[Haï-Nyzfınyk, Pavlo P. Oleksandr Paltov – derzhavno-politychnyı diiâch, zastupnyk ministra zakordonnykh sprav Ukraïns'koï Derzhavy. Dyplomatychna ta konsul's'ka sluzhba u vymiri osobystosti. Kyïv, 2016: 58–69]

Гай-Нижник, Павло П. Борис Стеллецкий – начальник Головной Квартиры та Власного Штабу Гетьмана П.Скоропадського. Національна та історична пам'ять: Збірник наукових праць. Вип. 7. Спецвипуск: «Павло Скоропадський – останній гетьман України (до 140-річчя від дня народження)». Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013: 175–183.

[Haï-Nyzfınyk, Pavlo P. Oleksandr Paltov – derzhavno-politychnyı diiâch, zastupnyk

ministra zakordonnykh sprav Ukraïns'koï Derzhavy. Dyplomatychna ta konsul's'ka sluzhba u vymiri osobystosti. Kyïv, 2016: 58–69]

Гай-Нижник, Павло П. 1918-й: два перевороти. Київ: Видавець Марко Мельник, 2019. [Haï-Nyzhnyk, Pavlo P. 1918-ï: dva perevoroty. Kyïv: Vydavets' Marko Mel'nyk, 2019] Гай-Нижник, Павло П. Павло Скоропадський і Власний Штаб гетьмана всієї України: боротьба за владу і державність. Київ: Крок, 2019.

[Haï-Nyzhnyk, Pavlo P. Pavlo Skoropads'kyï i Vlasnyï Shtab het'mana vsiïï Ukraïny: borot'ba za vladu i derzhavnist'. Kyïv: Krok, 2019]

Деникин, А. И. Путь русского офицера. Статьи и очерки. Москва, 2006.

[Denikin, A. I. Put' russkogo oficera. Stat'i i oçerki. Moskva, 2006]

Державний вістник. 1918, 14 листопада.

[Derzhavnyï vistnyk. 1918, 14 lystopada]

Кадетские корпуса за рубежом (в Королевстве СХС – Югославии). Нью-Йорк, 1970.

[Kadetskie korpusa za rubežom (v Korolevstve SHS – Ūgoslavii). N'û-Jork, 1970]

Константиновское военное училище: 1865–1922. Москва, 2012.

[Konstantinovskoe voennoe učiliše: 1865–1922. Moskva, 2012]

Мариинский донской институт (Новочеркасск – Белая Церковь). Нью-Йорк, 1975.

[Mariinskij donskoj institut (Novoçerkassk – Belaâ Cerkov'). N'û-Jork, 1975]

Памятка: Харьковский институт 1812–1932. Нью-Йорк, 1983.

[Pamâtka: Har'kovskij institut 1812–1932. N'û-Jork, 1983]

Скоропадський, Павло. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. Київ; Філадельфія, 1995. [Skoropads'kyï, Pavlo. Spohady. Kinets' 1917 – hruden' 1918. Kyïv; Filadel'fiâ, 1995]

Сурский, И. К. Отец Иоанн Кронштадтский. Т. 2. Белград, 1941.

[Surskij, I. K. Otec Ioann Kronštadtskij. T. 2. Belgrad, 1941]

Фон-Аккерман, Александр. Ф. фон. Лейб-гвардии 2-я Артиллерийская бригада. Белград, 1931.

[Fon-Akkerman, Aleksandr. F. fon. Lejb-gvardii 2-â Artillerijskaâ brigada. Belgrad, 1931] Akkerman, von Major-General. Leib-Gvardii 2-Ia Artilleriiskaia Brigada. Paris: Brigade Society, 1933.

СПІЛЬНИЙ І ОКРЕМИЙ ХАРАКТЕР ДІЯЛЬНОСТІ КЕРЕСТУРСЬКОЇ ТА ЗАГРЕБСЬКОЇ „ПРОСВІТИ“

Майже всім українцям колишньої Югославії відомо, що їхні предки на територію Боснії та Хорватії наприкінці 19-го століття переселювались переважно з Галичини, точніше – з теперішньої Тернопільщини, Іванофранківщини та Львівщини. В офіційних документах тодішньої Австро-Угорщини вони визнавали себе за віросповіданням греко-католиками (уніатами), а за національністю – русинами. Отже, всі згадані переселенці були русини.

На теренах Бачки й Срему в той час вже півтора століття проживали також русини-грекокатолики, але вони походять з північно-східних комітатів тодішньої Угорщини, переважно з нинішніх теренів західного Закарпаття, східної Словаччини та північно-східної Угорщини. Вони відрізняються від галицьких русинів мовою та деякими елементами традиційної культури, надбаними вже на теренах Панонії. Ця частина русинського населення була більш згуртована й економічно консолідована. Було вже побудовано церкви та конфесійні школи, в яких діти навчалися рідної мови, віри, грамотності та іншої науки.

Переселенці з Галичини в Боснії так само гуртувались в кількох боснійських оселях. Вже у 1900-му році основано й греко-католицькі парафії у Прняворі, Дев'ятині й Старій Дуброві, у 1906-му в Каніжі, у 1908-му в Сібінку, у 1909-му в Липовлянах, а в 1910-му в Баня Луці, Дервенті й Козарцю.

Спочатку боснійські парафії були під юрисдикцією Боснійського католицького єпископату, потім Апостольської адміністрації, а після її скасування 1924 р. підпали під юрисдикцію Крижевської єпархії. Таким чином, їх на релігійному плані об'єднано з бачко-сремськими русинами. Оскільки лише духовенство було в тісному контакті з народом, то не дивно, що воно хотіло об'єднати народ не лише в релігійному, а й в культурно-просвітному плані.

Незважаючи на значні мовні відмінності, і бачко-сремська і боснійсько-хорватська групи русинів вважали себе належниками до однієї національної спільноти і освідомлювали свою єдність з українською нацією. Оскільки бачко-сремська

група русинів мала численішу інтелігенцію, яка здобувала свою освіту в Ужгороді й Львові, зокрема священники та дяко-учителі, то з їх кіл з'явилася ініціатива для національно-культурного організування ще до першої світової війни. На жаль, війна перервала цю ініціативу, яку очолював священник Юрій Біндас.

По закінченні війни Біндас відновлює свою ініціативу для національно-культурного організування, з великою підтримкою відомого українського етніолога й культурного діяча Володимира Гнатюка зі Львова. Умові в новоствореній державі, Королівстві Сербів, Хорватів і Словенців (КСХС), для такої ініціативи були набагато сприятливіші, ніж у довоєнній Угорщині.

Так, уже неповний рік після підписаного перемир'я, на покликання ініціатора, зараз уже дюрдьовського пароха, Юрія Біндаса, 2-го липня 1919-го року до Нового Саду зійшлися представники „цілого південнослов'янського руського народу в державі сербів, хорватів і словенців (підкреслив Ю. Л.) домовитися про культурні потреби руського народу в новій південнослов'янській державі і встановити своє просвітне народне товариство, яке вже мають всі інші народи“ (цитовано із протокола, РК 1921, ст. 6). Як наведено в протоколі, кожне село післало кілька своїх представників, так, що всіх разом було біля 150 осіб.

На цих установчих зборах, на пропозицію о. Юрія Біндаса, прийнято оцю резолюцію:

„Південнослов'янські русини, зібрані з обідвох сторін Дуная, на першому народному собрані в Новому Саді, рішують від імені всіх своїх братів, негайно заснувати народне руське товариство, яке має мету зберегти народний характер русинів і розвивати та розповсюджувати руську народну просвіту, та в культурних справах всюди обстоювати інтерес південних русинів (підкреслив Ю. Л.)“ (РК 1921, ст. 7). Це товариство офіційно названо РУСКЕ НАРОДНЕ ПРОСВИТНЕ ДРУЖТВО“, РНПД (а популярно його названо „Просвіта“, по угляду на львівську „Просвіту“, з якою воно тісно співпрацювало від самого початку). А в статуті (Правилах) параграфом № 2 наведено, що „мета товариства: видавати та розповсюджувати популярною руською мовою написані книжки й брошури релігійного, навчального і забавного змісту, та видавати руську народну газету“.

Так само, на зборах, на пропозицію майбутнього голови товариства о. Михайла Мудрого, пароха керестурського, прийнято й оцю резолюцію:

„Оскільки наша південно-слов'янська руська мова показалася здібною для проведення культурного розвитку нашого народу, оскільки має в собі прикмети й силу подальшого розвивання, оскільки наш південнослов'янський руський народ не хоче покинути й забути свій прадідівський язик, але хоче вдосконалювати його, тому я пропоную, щоб мовою нашої руської писемності, на якій має ґрунтуватися, будуватися й розвиватися просвіта нашого південнослов'янського руського народу, було прийнято цю живу материнську мову, якою говорять зараз

наші русини в Бачці, Срему і Славонії“ (РК 1921, ст. 41-42) - Щоправда, після запропонованої резолюції відкрилася “більша дебата“, в якій представники Куцури й один представник із Срему були проти цієї резолюції й вимагали, щоб за літературну мову було прийнято вже одну із існуючих руських мов. Все-таки, під час голосування велику більшість голосів отримала резолюція о. Михайла Мудрого, майбутнього голови РНПД.

Після схвалення статуту, до першого складу керівництва РНПД увійшли: о Михайло Мудрі (голова) із Руського Керестура, Дюра (Юрій) Біндас (перший заступник голови) із Дюрдєва, Еміл Губаш (другий заступник голови) із Куцури, Михайло Поливка (Р. Керестур) і Юрій Павич (Новий Сад) (секретарі), Михайло Шімко (Р. Керестур) і Петро Колесар (Новий Сад) (скарбники).

Як бачимо, до першого складу керівництва не обрано нікого із Срема і Славонії. Імовірно тому, що тоді ще було складно їхати з території Хорватії на територію Воєводини. Була потрібна пропускна з фотографією, яку тоді важко було придбати. Мабуть тому й не прибули ані представники із Боснії й Загреба. Вдалося на збори приїхати кораблем тільки делегатам із Бачинців, Сремської Мітровиці, Шіду, Бікічу, Міклушевіц, Петровців, Раєвого Села та Пішкуревиц (Протокол, РК, 1921, стор. 7). Всі вони походять із території близько Дуная. З цим частинно можна виправдати відсутність делегатів з віддалених територій. А, можливо, і з інших причин.

Вже від самого початку передбачалося розширити діяльність РНПД і на територію Боснії та Хорватії, зрозуміло – українською літературною мовою. Але, чи з об’єктивних або суб’єктивних причин, до цього, крім деяких винятків, не дійшло.

На превеликий жаль, історично обумовлені різниці, зокрема мовні, вже не було можливо подолати. Боснійсько-хорватська група не могла обслуговуватися публікаціями друкованими мовою бачко-сремської групи русинів, а українською літературною місцевих публікацій не було. Все-таки, деякі її філії спочатку формально й були членами РНПД (Терлюк, УХ, кн I, ст. 80).

Треба мати на увазі, що це був час безпосередньо після закінчення першої світової війни, коли щойно створено Королівство Сербів, Хорватів і Словенців (згодом Югославію), в якій опинились і боснійські, и хорватські и бачко-сремські русини. Але, був це час коли тут опинилось і багато політичних емігрантів із царської Росії, переважно українців з „Великої України“ (Наддніпрянини), після перемоги Жовтневої революції. Будучи здебільшого інтелігентами, вони набагато допомогли національному відродженню галицького населення в Хорватії і Боснії. Між ними не було великих мовних різниць, та й почуття єдності з великим українським народом було майже однакове. Перш за все, завдяки цим емігрантам, галицькі русини Боснії й Хорватії дуже скоро покинули свою стару

національну назву і вже на початку тридцятих років минулого сторіччя почали називати себе українцями. - Імовірно з тих причин у Загребі 1922 р. створено ініціативну групу громадських діячів у складі: Іван Будз, Василь Войтанівський, Іван Дрогобецький, Іван Ерделі, Антон Жук, Іван Калай, М. Коміліч, Ілля (Ілько) Крайцар, Федор Лабош, Павло Луцький, Богдан Макарушка, М. Осідач, Олесь Спенула, Йосип Філас, Др. Григорій Шевчик, та Петро Шурман, з ініціативи якої 29-го червня 1922-го року (за деякими авторами це було 22-го червня 1922-го року) у Загребі було скликано установчі збори Українського товариства просвіти (УТП). Цікаво тут згадати, що в цій ініціативній групі були й чотири члени з групи бачко-сремських русинів (Іван Ерделі, Іван Калай, Ілля Крайцар і Федор Лабош. Всі вони походять із м. Шід у Срему).

Як було визначено в статуті (Pravila društva „Ukrajinsko društvo prosvjete“ u Zagrebu), завдання Товариства є: „об'єднати всіх українців проживаючих на території Королівства Югославії, та працювати на культурно-просвітному вдосконалюванню своїх членів“, а це воно досягне „а) заснуванням читалень і філій в інших місцевостях Королівства Югославія, б) відкриванням курсів для неграмотних серед українців, ц) громадськими соборами та іншими засобами...“ (Мизь, МІУБ, ст. 277-278) Треба тут згадати, що параграфом 6 наведено, що „товариство аполітичне й не засноване на релігійних принципах“ (Підкреслив Ю. Л.), що пізніше практика демантувала.

До першого складу управи УТП обрано Івана Будза (голова), Василя Войтанівського (заступник), Івана Калая (секретар), Йосипа Філаса (скарбник) Антона Жука (бібліотекар), а до ревізійної комісії Клименка й Іллю Крайцара.

Як згадує Іван Терлюк (УХ, кн. I, ст. 75), вже від самого початку дійшло до незгоди з боснійською „Просвітою“. Справа в тому, що загребська „Просвіта“ у своїй діяльності розпочала і політичну діяльність, хоч у статуті ясно стоїть, що товариство аполітичне. А боснійська намагалася залишитися на позиціях відгроджування від політизації.

Щодо загребської „Просвіти“, це можна й розуміти, бо навколо неї зібралися здебільшого емігрантські інтелігенти. Очолював їх Василь Войтанівський, який у 1925-му році став головою УТП, і сприяв, щоб діяльність товариства була пристосована потребам українських політичних емігрантів.

Як з попереднього можна довести висновку, і РНПД, і УТП мало амбіції стати „центральною“ організацією, яка б „в культурних справах всюди обстоювала інтерес південних русинів“. Різниця була тільки в тому, що у документах загребської „Просвіти“ вживається назва „українців“!

Оскільки новосадсько-керестурське РНПД було три роки „старше“, воно вважало себе довірливим для всіх південно-слов'янських русинів/українців. Тому виникнення нового українського товариства з такими самими амбіціями викликало

занепокоєння у керівництві РНПД. Заступник голови РНПД о. Юрій Біндас написав листа до голови загребської „Просвіти“ Василя Войтанівського, в якому висловлює свою незгоду, передбачаючи, що ці два товариства будуть собі конкурувати. Але Войтанівський у зворотньому листі переконав його до протилежного. На його думку, ці товариства ніяк не можуть конкурувати одне одному з простої причини, що РНПД переважно опікується своїм населенням, яке не володіє літературною мовою, і в своїй діяльності орієнтується на зберігання місцевого культурного надбання, а УТП має загальноукраїнську орієнтацію і займається поширенням української культури та підвищенням національної свідомості політичних емігрантів та українців, які проживають у Боснії й Хорватії. Тому вони можуть лише доповнюватися. Войтанівський у листі висловив надію, що, якщо між цими двома організаціями протягом певного часу буде злагода, легко дійде до об'єднання до спільного культурно-просвітнього союзу. Крім того, він підкреслив, що зокрема емігрантам, не підходить факт, що бачко-сремське товариство названо „руским“, ще й до того – без м'якого знака! На їх думку це мало політичну конотацію, бо натякувало на „російське“, до якого вони мали вороже ставлення.

Врешті-решт, треба сказати, що ворожнечі, після з'ясування початкових конфліктів, між цими двома організаціями не було.

Так діяльність Руського народного просвітнього товариства в той час було обмежено переважно на бачко-сремських русинів, а діяльність Українського товариства просвіти переважно на політичних емігрантів, а менше на місцевих українців у Боснії та Хорватії. Тому місцеві товариства діяли самостійно, більш-менш незалежно від керівництва загребського УТП, особливо після того як осідок УТП перенесено в Белград.

Треба згадати, що в рамках загребської „Просвіти“ часто відбувалися перерви й зміни як у керівництві, так і в програмі її діяльності, спричинені в головному з причин політичних суперечок, поки керестурське РНПД весь час „воювало“ зі своєю опозицією – Культурно-просвітнім союзом югославських русинів (КПСЮР, популярно названими „заряшами“, по їхньому друкованому інформаційному органу „Русска заря“), який був противний керівничої ролі греко-католицького духовенства у національному та освітньо-культурному житті бачко-сремських русинів і не визнавав окремість української нації від російської. Щодо релігійних питань, „заряші“ підтримували перехід бачко-сремських русинів на православну віру. Проте, переважна кількість русинської інтелігенції гуртувалася навколо РНПД і була набагато пліднішою від малочисельної інтелігенції, зібраної навколо КПСЮР. Тому й не була zagrożена керівнича роль РНПД у національному та освітньо-культурному житті бачко-сремських русинів.

Щодо освітньої діяльності серед боснійсько-хорватських українців, УТП спочатку не присвячувала відповідної уваги. Про це свідчить наступна заява Андрія Голочука з Дев'ятини:

„Читати і писати навчився я від батьків і (організував) курси мови з молоддю, старшими, а окремо з дітьми, бо вчителя не було, і коли прийшла весна, а сусіди і майже всі батьки тих дітей, яких я навчав мови, прийшли допомагати мені в польових роботах, і я був дуже задоволеним тим, що люди шанували те, що я зробив. А після війни заставили мене вчити основної грамоти всіх неграмотних у селі, а це майже виключно були серби і вони потім були вдячні за мою працю, а власті дивувалися, чому я відмовився приймати за це платню.“ (Терлюк, УХ, кн. I, ст. 79).

Як бачимо, найпоширенішою формою освітньої діяльності УТП були виклади та курси, поки РНПД намагалося відкривати початкові школи русинською мовою у всіх місцевостях, де за це існували реальні умови. А вони існували зокрема в Руському Керестурі та Куцурі, де раніше існували конфесійні школи. З такою метою воно, РНПД, вже в половині 20-тих років минулого століття підготувало та надрукувало граматику, перший буквар і читанку для цих шкіл.

Щодо інформування своїх членів, ставлення УТП і РНПД відрізнялося. Як автора цих рядків повідомив історикознавець отець професор др Роман Мизь, УТП од установа (29 червня 1922 р.) до 1934 року немала інформаційного засоба для своїх членів, крім викладів та лекцій. Аж у 1936-му році встановлено пресфонд і за редакцією голови Василя Войтанівського почав виходити „Вісник УТП“, розмножуваний ціклостилем. Щоправда, ще у 1934-му році з’явився „Український клич“, але відомості про нього після того не дійшли до нас. Керівництво УТП радше публікувало свої статті в закордонних часописах, паризькому тижневику „Тризуб“, берлінському „Український прапор“ та у львівській пресі, залежно від політичної орієнтації автора.

РНПД мало зовсім інакше ставлення щодо інформування своїх членів. Воно від самого початку намагалося видавати щотижневу газету, як це назначено в статуті. На жаль, реєстрація тоді була дуже складна і розтягнулася аж до 1924-го року. Перший номер тижневику місцевою мовою „Руські новини“ вийшов з друку аж 4. грудня 1924-го року. Упорядковував його новосадський грекокатолицький парох о. Юрій Павич. При кінці 1930-го року дійшло до перерви видавання газети. Павич відмовився від посади головного редактора через недостачу фінансів.

До відновлення дійшло від 28-го серпня 1931-го року, коли на пропозицію владики Діонісія редактуру газети неофіційно (але de facto) довірено тодішньому пароху пішкурєвському о. Михайлу Фіраку, а через законні норми формально (pro forma) за відповідального був призначений Др Матія Петліч (1931-1933), професор католицької богословії у м. Дяково, де друкувалася газета у єпископській друкарні. Згодом на цю формальну посаду був призначений др Франьо Дидович, католицький парох і декан у м. Дяково (1933-1936). Також, видавцем, замість РНПД на імпресумі газети формально був назначений о. Михайло Фірак, як приватна особа, щоб було вдоволено законним регламентам.

Цікаво згадати, що Михайло Фірак у 1933-му році стає членом Контрольної комісії Українського Товариства Просвіти в Загребі і в той самий час, попри „Руських новин“ русинською мовою, починає видавати й „Рідне слово“ українською, не без дозволу та сприяння Крижевської єпархії і її владики Діонісія. Таким чином „Рідне слово“ стає найстаршим засобом інформації українською мовою на теренах колишньої Югославії, але без домінуючого впливу політичних емігрантів. Серед священників згаданої єпархії, до якої належали всі югославські грекокатолицькі парохії, панувала згода щодо подвійного визначення національної назви боснійсько-хорватських та бачко-сремських переселенців. В той час емігранти, не без сприяння тодішньої влади, агітували за повернення всіх грекокатолицьких вірних на православ'я. Небезпека загрожувала як боснійсько-хорватських так і бачко-сремських грекокатоликів. Тому, щоб спільно зберегли грекокатолицьку віру, майже кожен священник, крім літуратурної мови, добре володів і мовою бачко-сремських русинів.

Михайло Фірак, в той час грекокатолицький парох між сремськими русинами у Пішкуревцях, народжений на Україні в с. Ляцьке Велике, ще як дитиною переселений в Канижу (Славонія) і, як священник, добре володів і мовою бачко-сремських русинів, не випадково був призначений редактором відновлених „Руських новин“. На нашу думку не випадково обрано його й до Контрольної комісії УТП. Таким чином він міг бути найважливішим координатором діяльності між УТП та РНПД.

До кінця 1936. року „Руські новини“ та „Рідне слово“ друковано в єпископській друкарні у м. Дяково. А коли у грудні 1936 р. РНПД збудувало власну друкарню в Руському Керестурі, з того часу не лише газети, але й усі публікації русинською та українською мовами друковано в цій друкарні. Так це потривало аж до початку квітня 1941-го року, тобто до окупації Югославії фашистськими німецькими та угорськими військами. Тоді перестало існувати як РНПД так і УТП. Їх місціде у Хорватії зайняло тзв. „Українське представництво в Загребі“, а у Воєводині під угорською окупацією тзв. філія ужгородської „Організації грекокатолицької молодіжи“ (ОГМ), по-угорськи названа КАЛОТ.

Дуже значне тут згадати ще одну подію, в якій РНПД, точніше: о. Михайло Фірак, заступник голови, та учитель Михайло Ковач, секретар, відіграло дуже важливу роль щодо біженців з Карпатської України 1939-року. Ілюструємо це з винятками із спогадів Михайла Ковача: під назвою „Березнева ніч“:

„І ось згаданий березень 1939 року. Заходить до мене о. Михайло Фірак, парох міста і каже: „Кличуть нас до Білгороду, чи хочемо прийняти біженців із Карпатської України, які чекають на кордоні між нашою державою і Румунією. Держава хоче лишитися нейтральною і залежить від нас, чи хочемо прийняти біженців на свою відповідальність і забезпечити тим людям тимчасовий побут і харчування. Час короткий. Кликати місто на пораду потребує час, а нам треба діяти швидко...“

Парох знає своїх парафіян, я знаю наших людей, між якими працюю, і ми готові прийняти на себе відповідальність. Справа у міністерстві (я вже не пам'ятаю – якому) у Білгороді полагоджена, і ми двоє сідаємо на поїзд, що їде до прикордонного міста Кікінда, де маємо прийняти біженців із румунського прикордонного міста Жімболія... (непотрібне викреслив – Ю. Л.)... Але з ким ми там уперше зустрілись, скільки того люду було, як ми опинилися із ними у Руському Керестурі, не пам'ятаю. Нам було сказано, що біженців є біля 200–300 (а за деякими даними і 400 – Ю. Л.). Отець Фірак, може, й мав облік. За деякими джерелами було їх 189 разом. Знаю лиш, що це були переважно інтелігенти...

Моє завдання було зорганізувати харчування та приміщення по хатах, і знайти засоби дальшого витримування наших рідних гостей. І ми не помилилися. Ціле село прийняло біженців, як справді своїх рідних. Мені допомагали селяни, учні, члени Товариства, всі. Зорганізовано збирання продуктів, харчів, тощо... І не лиш у Р. Керестурі, але й по селах і містах, де жили наші люди...

Якою була доля цих наших братів і сестер після виїзду з Югославії, не знаю. Знаю лиш, що кожна чужа земля – туга велика. Знаю теж, що гіркий хліб чужини, і тому тішуся тим, що ми разом із нашими краянами Р. Керестура допомогли бодай трохи нещасним людям відчути, що вони у великому світі мають приятелів і рідню, яка із ними хотіла й могла поділитися горем, котре спіткало їх – оборонців їхньої й нашої „Срібної Землі“. Особисто для мене дорогоцінний пожовклий папір, на якому уповноважений у справах біженців із Карпатської України в Югославію інж. Леонід Романюк пише:

„Вп. Пан Михайло Ковач, учитель у Руському Керестурі. По тяжкій, нерівній боротьбі і великій нещасті, що стрінуло Карпатську Україну, багато її синів та доньок мусить дочасно залишити свій Рідний Край та йти на еміграцію.

Гіркий хліб чужини й болючі незагоєні рани численних втрат. Але всюди є добрі, щирі серця й великі душі, що знаходять теплі слова співчуття і втіхи та простягають братню руку допомоги.

Ваше людяне ставлення та щира поміч у великій мірі полегшила перший, найтяжчий час відходу з Батьківщини нашої карпатоукраїнській еміграції. Прошу прийняти за це щирю подяку іменем нашої зажуреної Батьківщини і всіх наших біженців, що йдуть до дальшої боротьби за свої ідеали з найліпшими споминами на Вас.

З найліпшим побажанням інж. Леонід Романюк.“ (Ковач, КУіАВ, ст. 323-327)

Цім виняткам із спогадів М. Ковача автор цих рядків вважає, що коментар непотрібний.

На кінці нашого погляду на спільні та окремі характеристики загребської та ке-

рестурської „Просвіти“, можемо сказати, що голова Українського товариства просвіти Василь Войтанівський реально дефінував діяльність обох товариств у листі до заступника голови Руського Народного Просвітнього Товариства (РНПД) о. Ю. Біндаса, передбачаючи двосторонню співпрацю. Поки керівництву Українського товариства просвіти освітньо-культурна діяльність служила переважно як засіб, під яким можна було виконувати політичну діяльність, доти РНПД залишилось в головному на освітньо-культурній діяльності, а не протиставляючись проукраїнській політиці, в рамках своїх можливостей заповнюючи, з допомогою Крижевської єпархії, порожнечу на просвітянському плані, яку залишило в Хорватії та Боснії УТП. Щоправда, особистих офіційних контактів між керівниками обох товариств, скільки відомо автору цих рядків, не було.

Новий Сад, 21. липня 2023.

Примітки:

РК 1921: – Руски календар, за јужнославјанских русинох, на прости рок 1921, зложел у мену Руского Народного Просвитного друштва Дјора Биндас, дјордьовски руски парох и подпредседатель Р.Н.П.Д. Издаватель и властитель РУСКЕ НАРОДНЕ ПРОСВИТНЕ ДРУШТВО, Руски Керестур. Сремски Карловци, Српска манастирска штампарија, 1920 – 416.

Мизь, МІУБ: – МАТЕРІАЛИ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНЦІВ У БОСНІЇ, том VI, зібрав і зредагував о. др Роман Мизь; за видавців Мартіца Тамаш, о. др Роман Мизь; відповідальний редактор Микола Шанта, редактор Микола М. Цап, рецензенти др Янко Рамач, о. мгр Михайло Малацко; лектор с. Сремія Годісь, технічне оформлення Любомир Сопка, комп'ютерський макет Марія Гудак. Видавці: „Руске слово“, Новий Сад, Булевар визволення 81, Грекокатолицька парафія св. Петра і Павла Новий Сад, Войводе Бойовича 2., 2011.

ТЕРЛЮК, УХ, кн. I: – Іван Терлюк (м. Нові Сад): „Просвіта“ – берегиня національної ідентичності. Українці Хорватії, матеріали і документи, книга перша, Загреб, жовтень 2002 року. Видавець Культурно-просвітне товариство русинів і українців Загреба. Відповідальний за випуск Славко Бурда. Упорядники Славко Бурда і Борис Гралюк. Друкарня grafika d.o.o. grafičko-nakladnička djelatnost 31000 OSIJEK, J.J. Strossmayera 344.

КОВАЧ, КУіАВ: Карпатська Україна і Августин Волошин, матеріали міжнародної наукової конференції „Карпатська Україна – пролог відродження української держави“. Відповідальний редактор Павло Чучка. (Ужгород, 11-12 березня 1994 року), МПП „Гражда“, Ужгород 1955.

ГАВРИЇЛ КОСТЕЛЬНИК – ПОСТАТЬ СКЛАДНА ЧИ УСКЛАДНЕНА?

Так чи інакше, світло на життя і діяльність Г. Костельника та їх закінчення кидають і матеріали, що публікуються у часописі «Вірюю» (у 1995 р. - в числах 9, 14, 21 - статті, спогади, інтерв'ю, підготовлені Олегом Петруком), і документи, вміщені у збірнику «Культурне життя в Україні. Західні землі». - Т. 1 (1939-1953). - К., 1995 (збірник під відповідальною редакцією Юрія Сливки; документи - частина з них у минулому цілком таємні - і матеріали під № 63, 114-116, 139, 253, серед них - звіти про ліквідацію Греко-католицької церкви та реакцію громадянства на вбивство Г. Костельника), і спогади про обставини вбивства¹. Очевидно, це лише те, що важливіше. Прізвище Г. Костельника знову з'явилося в енциклопедіях та відвідниках, часом з відомостями, які дезорієнтують. Мирослав Дешиця твердить, що Г. Костельник «внаслідок шантажів НКВС (до речі, у 1946 р. діяв уже Народний комісаріат державної безпеки УРСР, і саме він, а не НКВС, займався політичними справами. - Я. Д.) змушений був очолювати ініціативну групу до проведення неканонічного Львівського собору (1946) про скасування Берестейської унії; вбитий в 1948 з невияснених причин»². У статті Олексі Мишанича «Костельник Григорій Федорович»³ про вбивство цілком не згадується. Очевидно, постать Г. Костельника ще довго притягатиме увагу дослідників історії українського церковного життя. Треба думати, що будуть знайдені далі документи про три останні роки його життя, може, й про обставини вбивства. Я був знайомий з Гавриїлом Костельником - наскільки знайомим може бути гімназист зі своїм катехитом, - а як сучасник подій та історик дійшов до певних висновків про отця Гавриїла та його роль у середині дуже важких 40-х років в Україні. - Г. Костельник навчав мене релігії у VI класі Академічної гімназії у Львові у 1941- 1942 шкільному

1 «Спомин» Володимира Козачка, надрукований у збірнику: *Україна в минулому*. Випуск 7. Київ-Львів 1995, с. 200-201.

2 Дешиця М. *Малий український церковно-історичний словник*. Львів 1994, с. 61.

3 *Українська літературна енциклопедія*. Т. 3. Київ 1995, с. 15-16.

році. Гімназію тоді, в перший рік німецької окупації, викинули з її традиційного приміщення біля Політехнічного інституту і помістили в будиночку на вул. Волоській, 1, поряд з сучасним Стрийським базарчиком. Нам, гімназістам і гімназісткам, було тоді по 14-15 років, але війна - йшов її третій рік - зробила нас старшими. Отець Костельник приходив до класу завжди напружений, заглиблений у свої думки. Посмішка, радість або доброта ніколи не відбивалися на його суворому обличчі. На стіл, за яким сидів, він дивився, як на церковний амвон, і з ораторським мистецтвом сипав на нас моральні науки. Та ми знали, хто такий Костельник. Львівська громадськість пов'язувала його зі стигматичною Настею Волошин, зі справами про «духів», з лікуванням у психіатричній лікарні. Менше - з екзотичними бачванськими українцями - але ми навіть пробували читати його літературні твори, писані тамошнім діалектом. Книжечка «З мого валала» була у нашій родинній домашній бібліотеці, інші його твори «кружляли» між гімназістами. Костельник легко спалахував гнівом, був неврівноважений. У пам'яті, мабуть, усіх гімназістів VI класу збереглася неприваблива лекція, коли катехит громовим голосом читав нам мораль на тему української немилозвучності дієвідмінювання деяких латинських слів, які, однак, і з латинської мови викинути було неможливо.

Костельник не користувався особливим авторитетом серед нас. Коли його повчань було надто багато, ми просили розповісти про стигматиків і стигматичок, про духів, і він дуже радо переходив на такі теми, наївно не підозрюючи, що його провокують, щоб припинити нудне моралізаторство. Це були, мабуть, єдині хвилини на лекціях, коли його обличчя прояснювалося і світліло. Ми, маючи вже за собою дуже суворий досвід війни, кривавої і жорстокої, не вірили в те, що вважали казками. У 1942 р. катехитування Г. Костельника в Академічній гімназії закінчилося. Ніколи він не був критичним до самого себе. На його місце прийшов спокійний, лагідний і виrozumілий отець Хомин, який довів нас до матури у 1944 р.

Пізніше прийшла чергова радянська окупація, «Ініціативна група» на чолі з Г. Костельником (її засуджували в середовищі патріотично налаштованої львівської інтелігенції, а Костельника вважали зрадником), вбивство біля Преображенської церкви.

Перебуваючи в ув'язненні, у спеціальних суворорежимних таборах для політичних в'язнів, у т. зв. «долині смерті» в Спаську, недалеко від Караганди (це була система «Песчлага»), я зустрівся з відомим католицьким діячем - професором Костянтином Чеховичем. Знав я його з виступів у львівському «Літературно-мистецькому клубі» 1942-1943 рр. Виступів високоерудованих, інтелігентних, деколи блискучих, але й завуальовано містичних. Дуже елегантний, зібраний, ввічливий. Страшний зовнішній контраст у таборі. К. Чехович мешкав у інвалідному бараці, розташованому у третьому лагпункті дев'ятого (спаського) табірному від-

ділення «Песчлага». У бараці низенькому, з невеличкими заграбованими вікнами, що ніколи не відчинялися, під глинобитним дахом, в атмосфері постійної задухи і сопуху. Деколи я заходив до нього туди, бо йому важко було ходити. У лаганому-перелатаному бушлаті, подібних штанах, на двох милицях, страшенно худий, але з блискучими очима за окулярами та з лагідною усмішкою - таким він досі стоїть у мене перед очима на фоні цього занедбаного барака. Хоча важко хворий, але завжди без скарг, з одухотвореним лицем. Велику духовну силу він черпав зі своїх релігійних переконань. Навколо нього гуртувалися українські священики.

Ми рідко говорили на церковні теми, але одного разу в розмові впало прізвище Костельника. Чехович посумнів, замкнувся. Розмова не вийшла. Пізніше - після звільнення з ув'язнення - ми зустрілися на вулиці у Львові. До теми Костельника не поверталися. Незабаром К. Чехович виїхав з т. зв. радянської України.

Пожвавлена дискусія довкола постаті Г. Костельника, а також інших фігур диригованого органами Львівського собору 1946 р.⁴, примусила мене зібрати докупи власні міркування та висновки про православного протопресвітера, раніше – професора Греко-католицької Богословської академії. Хотілося знайти відповідь на запитання «чому?» також шляхом реконструкції чогось у вигляді психологічного портрета.

Ще з родинного Руського Керестура Г. Костельник приніс зі собою наївне простонародне москвофільство, залишки якого зберігалися в ньому, незважаючи на безперечний щирий український патріотизм. У конфліктних ситуаціях між Львовом та Римом (що часто загострювалися, як наслідок польських впливів у Ватикані) Г. Костельник беззастережно висловлювався за східний, візантійський традиціоналізм у Греко-католицькій церкві, а, відповідно до свого вибухового темпераменту, різко реагував на справжні та уявні прояви латинізації в обряді, в церковній адміністрації, в релігійній політиці. Здається, з цього ж бачванського села він виніс своєрідний примітивний містицизм, який поглибився в ньому внаслідок пізніших - цілком не канонічних - студій, а також певних рис характеру, що доводило його до стадії крайнього нервового напруження і вичерпання, непохитної віри в раціоналістично необґрунтовані, нібито надприродні явища, свідком яких він був. Пригадаю знову його лікування в психіатрів.

Г. Костельник був глибоко віруючою людиною, але віру цю - може, й згідно з філософським неотомізмом, який визнавав своїм світоглядом - моделював за власними містичними переконаннями та уявленнями про персональне велике і високе

4 Див., наприклад: Саяк Й. *Діяльність о. Михайла Мельника задля збереження Церкви в радянський період // Історія релігій в Україні. Тези повідомлень VI Міжнародного круглого столу. Львів, 3-8 травня 1996 р. Львів 1996, с. 201-202.*

послаництво. Як теолог і як практичний церковний діяч, він був людиною, зачарованою на Схід, на Святу Русь, на реальне відродження цієї Святої Русі в Україні. В цьому, виходило б, бачив свою місію. Не вірю, що, монтуючи (чи беручи участь у монтуванні в ролі знаряддя) «Ініціативну групу», він піддався шантажеві НКДБ. Костельник був людиною особисто відважною (це доводять його часті в минулому конфлікти з церковною єрархією, непоступливість погрозам у 1941 р. після арешту наймолодшого сина), ідея мучеництва за віру, треба думати, не була для нього чужою. Так, як не була чужою для сотень і тисяч рядових українських священиків. Тому й шантаж через синів у есесівських військах не виглядає реальним. Віра в місію, яку йому треба здійснити, єднаючи Церкву зі Сходом, не була засобом шантажу, але тою нав'язливою і маніакальною (враховуючи амбіційність і психопатологічність цієї особистості) ідеєю, яку йому дали можливість реалізувати - і в цей спосіб з'єднати для вже цілком релігійних цілей.

Гуманні мотиви - думка, що греко-католицьке духівництво таким чином вдасться захистити від арештів, депортацій, переслідувань іншого роду - для нього, можна думати, відігравали також значну роль.

Замість Святої Русі Г. Костельник побачив цілком не святу Москву, але це вже був час, коли *alea jacta est* - «жереб кинуто», і вороття не було. Як і двох інших членів «Ініціативної групи», Михайла Мельника й Антонія Пельвецького, що забагато знали про механізм Львівського собору 1946 р. та явно не були політично вірними, Г. Костельника ліквідовано.

Я не богослов і не моє завдання визначати характер релігійного відступництва Г. Костельника та засуджувати його в зв'язку з цим. Так чи інакше, Г. Костельник переходив на православ'я цілком свідомо, він не вважав це зрадою, а поверненням до лона Східної Церкви. Таким стало логічне завершення його конфлікту з католицизмом. Не був він також православним лише *pro foro externo* («назовні»), залишаючись в душі - *pro foro interno* («всередині») - греко-католиком, як це було поширено серед значної частини греко-католицьких священиків, що перейшли на православ'я. Але це же ХХ ст., коли Римська столиця не визнавала замаскованої вірності католицизмові, хоча її визнавала у XVII-XVIII ст.

В національному відношенні, не підлягає сумніву, він був добровільним колаборантом окупантів - заклятих ворогів України, колаборантом дуже високого рангу, а чим ранг вищий, тим засудження мусить бути більше. Бо тут підключається моральноетичний фактор, про який немає причини забувати. Г. Костельник не був агентом НКДБ, це не підлягає сумніву, але добровільні помічники, саме ті, дуже високого рангу, роблять більше шкоди, ніж рядові секретні співробітники, історія не займається міркуваннями на тему «що би було, як би було», але зі сьогоднішньої перспективи ясно, що було б краще, якби в історії Української Церкви такої постаті не було. Повертаючись до запитання в заголовку статті, треба погодитися, що отець Гавриїл Костельник був фігурою складною, яку, однак, не треба ще

більше ускладнювати. Був і залишиться назавжди також особистістю трагічною.

В сучасній українській публіцистиці, а навіть у наукових дослідженнях простежується небезпечна тенденція всепрощаючого псевдолібералізму. Псевдолібералізму, бо справжній лібералізм і гуманізм завжди були за правду в історії і за об'єктивне визначення заслуг та гріхів. Так, пишуть і проповідують, Віктор Петров був довголітнім секретним співробітником ЧК (або й цього не пишуть і не говорять), але він - і видатний український вчений та письменник. Так, Микола Глушенко був тривалий час резидентом радянської розвідки в Парижі, але він був і прекрасним українським художником. Цей перелік можна продовжувати, цитуючи імена «видатних» і «великих» секретних співробітників, колаборантів з ворогом або просто хриstopродавців, для яких підшукують виправдовування, визнаючи вклад в українську науку, культуру, Церкву. Нічого, що на сумлінні цих виправдовуваних - десятки і сотні загублених людських існувань, культивування духовної і національної зради, розтоптування, знову ж таки, загальнолюдських принципів етики і моралі.

Виправдовування зради культивують, зокрема, ті, сумління яких і перед Богом, і перед Нацією не є чистими, або які в такий спосіб хочуть «вибілювати» батьків, близьких, приятелів, взагалі, людей своєї породи. Ця тенденція має й іншу, не менш, а ще більше огидливу сторону. Ось, бачите, які були і є українці: всюди - зрада, зрада, зрада. Такий це народ і такі його герої! Історична справедливість і звичайна чесність, якими так часто нехтують у повсякденному житті, вимагають класти на терези оцінки діяльності людей, постатей, фігур, і білі, і чорні їхні справи. І ледве чи є такий тягар позитивних досягнень, що давав би можливість рівноважити обидві сторони терезів або надавати перевагу правій стороні, якщо на лівій лежить непокаяна і неспокутувана національна зрада.

ЯРОСЛАВ ДАШКЕВИЧ ТА ЙОГО ОЦІНКА ГАВРІЇЛА КОСТЕЛЬНИКА

Автором статті у формі риторичного запитання «Гавриїл Костельник – постать складна чи ускладнена?» є найвидатніший український історик кінця ХХ і початку ХХІ століття Ярослав Дашкевич (1926-2010). Одразу слід зазначати, що не менш видатними були і його батьки. Батько, Роман Дашкевич (1892-1975), суспільно-політичний діяч, підполковник Українських Січових Стрільців, згодом генерал-хорунжий УНР, якого називають «батьком української артилерії». Не випадково указом Президента України від 6 травня 2019 року 26-а артилерійська бригада отримала почесне найменування «імені генерал-хорунжого Романа Дашкевича». Мати, Олена Степанів-Дашкевич (1892-1963), науковець, громадська та військова діячка, перша в світі жінка, котра була офіційно зарахована на військову службу в званні офіцера. В складі Легіону Українських Січових Стрільців, де її називали Олена Степанівна, обороняла Галичину від навали московських агресорів в Першій Світовій Війні. Протягом 1915-1917 рр. перебувала в російському полоні в Ташкенті.

Батьки Ярослава Дашкевича походили із греко-католицьких священничих родин. Отець Іван Дашкевич – дідусь по батьковій лінії – походив із древнього шляхетського роду Корибутів, сягаючи своїм корінням аж до Остафія Дашковича (1470-1536), котрого вважають організатором козацьких загонів, першим кошовим отаманом Війська Запорізького. Натомість, з боку матері, дідусем Ярослава Дашкевича був о. Іван Степанів – парох в с. Вишнівчик (Перемишлянський р-н, Львівська область). Отже, історія і життя Греко-Католицької Церкви не були чимось, що майбутній історик спостерігав ззовні, як дослідник, котрий вичитує її з книжок, наукових статей, чи пак архівних документів. Для Ярослава Дашкевича Греко-Католицька Церква була живою реальністю, дух якої він знав із середини, з життя своїх батьків, а в першу чергу дідусів-священників.

З огляду на факти біографії Ярослава Дашкевича залишається дивовижним, як він вижив в часи совієтського тоталітарного режиму, особливо у повоєнні кри-

ваві роки, коли сталінська репресивна машина жорстоко нищила не лише загни Української Повстанської Армії й рештки підпілля ОУН, але й церковних і культурних діячів. В 1949 р. Ярослава Дашкевича та його маму Олену Степанів арештовують органи НКДБ і засуджуються до десяти років заслання в концтаборах ГУЛАГ-у. Року 1951 Дашкевича переводять в особливий табір ГУЛАГ-у в Спаську, де, завдяки початковій медичній освіті (в 1944 році провчився один рік Львівському Медичному Інституті / Medizinische Fachkurse), працює фельдшером в нейропсихіатричному відділенні таборової лікарниці, а згодом, з огляду на добре опанований фах, навіть виконує обов'язки завідувача відділення. Ця сторінка таборової біографії Ярослава Дашкевича важлива, позаяк він практично єдиний з усіх дослідників зробив спробу підійти до проблеми зради о. Гавриїла Костельника з точки зору психопатології та особливостей характеру і вдачі.

У 1956 році, мабуть завдяки зразковій поведінці в концтаборі, з Ярослава Дашкевича знімають судимість і він повертається у Львів. Того ж року за станом здоров'я звільняють із табірного заслання і Олену Степанів. Вийшовши на свободу Дашкевич намагається знайти постійне місце праці в дослідницьких установах Львова, але довго не затримується, бо завше знаходився привід для його звільнення, як ото: «у зв'язку з відсутністю наукових кваліфікацій», «скороченням посади», чи пак «за порушення трудової дисципліни». Історик добре розумів, що для нього, як для колишнього політичного в'язня, українська тематика закрита, тому він скеровує свою увагу на дослідження вірменської історії і культури. Не виключено, що на такий вибір вплинуло знайомство з різними народами, мови яких він намагався вивчати на засланні. У всякому випадку в 1963 році Ярослав Дашкевич в Єревані захищає дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук на основі монографії «Вірменські колонії України в джерелах та літературі XV-XIX століть». Тим не менше, розпад СРСР Дашкевич зустрічає в статусі постійного безробітного і допіру за рік до проголошення незалежності України отримує посаду завідувача Львівським відділенням Археографічної комісії Академії Наук УСРС (нині це Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства НАН України ім. Михайла Грушевського), де працюватиме практично до кінця своїх днів. В 1994 році історик захищає докторську дисертацію на основі виголошеної доповіді «Стан і напрямки джерелознавчих та історичних досліджень історії України (друга половина XIX – XX ст.)». Допіру в 1995 році Ярослава Дашкевича реабілітували на підставі закону «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні», який був підписаний ще в квітні 1991 року. На сьогодні бібліографія наукових статей і досліджень історика нараховує близько двох тисяч позицій, а його учні до тепер вже видали шість товстезних томів праць свого вчителя.

Отже, різку і безкомпромісну оцінку, яку дає Ярослав Дашкевич особі о. Гаври-

їла Костельника краще розумітимемо, якщо матимемо перед собою подані вище деталі трагічної й, водночас, величній біографії історика. Як безпосередній свідок подій, котрий і сам дивом вижив в обставинах советського тоталітаризму, він мав цілковите право на таку оцінку. Вкотре звертаю увагу на спробу Дашкевича охарактеризувати особу Костельника з точки зору психопатології. В приватній розмові історик назвав зацікавлення Костельника спиритизмом «найслабшою точкою його творчості». Небезпечні експерименти на тлі спиритизму закінчилися для о. Гавриїла лікуванням у психіатричній лікарні, про що Дашкевич двічі згадує в статті. Втім, задля справедливості слід сказати, що історик не оминув і позитивних рис особистості Костельника, охарактеризувавши його як відважну, глибоко віруючу особу, для якої «ідея мучеництва за віру не була чужою» і т. д.

Для порівняння патріарх Йосиф Сліпий, в котрого свого часу з Костельником були дуже непрості стосунки, характеризував його доволі стримано, навіть по-блажливо: «Костельник був мегаломаном з нахилом до містики. Краще би було, якби він виїхав на еміграцію, і тоді не вкоїв би всього того лиха». В інших випадках, на прохання прокоментувати особу Костельника, коротко відповідав: «Дурне робив»¹. Особистий досвід Йосипа Сліпого, в тому числі життя в сибірському засланні, також був доволі важкий, про що свідчить наступний його висновок: «Голодування, безсонниця і допити можуть допровадити до безумія. І тоді я переконався, що не можна дивуватися нікому, якщо він підписує всякі ложні зізнання та наклепи або пристає до шпіонажу і тому подібне. То була велика ласка Божа, що я витривав ті всі муки»².

Стаття «Гавриїл Костельник – постать складна чи ускладнена?» вперше була опублікована в 1996 році в 17 числі релігійного видання «Вірую»³. Відтоді, з огляду на беззаперечний моральний і науковий авторитет Ярослава Дашкевича як безпосереднього свідка подій, статтю неодноразово передруковували в різних виданнях. Утім, з часом деякі тези історика не знайшли свого підтвердження, зокрема теза про «наївне простонародне москвофільство». Останнє спростовували учні самого Дашкевича, зокрема Ігор Гирич⁴. Гавриїл Костельник дуже рано покинув Керестур, опинившись в хорватському середовищі, спочатку у Вінковцях, потім у Загребі. Його контакти з відомим російським лінгвістом Олексієм Шахматовим (1864-1920) під час укладання першої поетичної збірки «З мого валала» ще ні про що не свідчить, бо Шахматов підтримував зв'язки з багатьма українськими діячами, зокрема М. Грушевським, С. Томашівським, А. Кримським, Б. Грінчен-

1 Сліпий Й. *Спомини* / ред. Дацько І., Горяча М., вид. 3-е. Львів-Рим 2017, с. 49.

2 Сліпий Й. *Спомини*, с. 161.

3 Тут статтю опубліковано за виданням: Дашкевич Я. *Постаті: нариси про діячів історії, політики, культури*. Друге, виправлене й доповнене видання. Львів 2007, с. 629-632.

4 Гирич І. *Від короля Данила до Омеляна Прицака* // Дашкевич Я. *Постаті*, с. 26.

ком і т. д. В історії Костельника Шахматов залишився, мабуть, єдиним росіянином, з яким він листувався. Не сприйняв Костельник ні галицьких москвофілів, які намагалися вербувати його у свої лави, критикував закарпатських русинів і прояви москвофільства в його рідній Бачці, називаючи москвофілів зневажливо «кацапо-православними». Відповідно, не знайшла свого підтвердження і теза, яка логічно випливає з попередньої, а саме: про свідоме бажання Костельника стати православним з метою «поверненням до лона Східної Церкви». Ні зовнішньо (pro foro externo), ні внутрішньо (pro foro interno) о. Гавриїл Костельник не виявляв особливого замилювання православ'ям, а навпаки, висміював як і зовнішність православних священників, так і їхню інтелектуальну відсталість. Про що свідчить праця «Священик наших часів», написана Костельником, що дуже важливо, в період підготовки «львівського псевдособору 1946»⁵. Приналежність Костельника до табору т. зв. «восточників», які боролися за чистоту східного обряду і публікували статті в церковному часописі «Нива» (виходив у Львові з 1904 по 1939 рр.), не суперечила церковній політиці митрополита Андрея Шептицького і не виходила за рамки її основної інтенції, пізніше охарактеризованої як «східний поворот»⁶. Іншими словами, о. Гавриїл Костельник жодним чином не потрапляє в духовний профіль класичних москвофілів⁷. Коли ж Ярослав Дашкевич пише про Костельникову зачарованість відродженням Святої Русі в Україні, складається враження, що він перед собою має образ чільного представника галицького москвофільського руху о. Івана Наумовича (1826-1891), читаючи присвячену йому критичну статтю Івана Франка «Двоязичність і дволичність»: «Виставлювані pro foro externo поклики оборони руської народності перед полонізацією і грецького обряду перед латинізацією показуються чимраз виразніше грубо підмальованими шильдами, під якими довгі літа провадився шиночок дуже нечистих інтересів, ішла потайна ліцитація на апостазію, відступство від служби інтересам рідного народу, ішов вербунок на службу різним темним силам дома й за границею»⁸. Справді, о. Наумович на певному етапі зачарувався ідеєю «святої Русі», а відтак: відпустив бороду і волосся на кшталт православного попа; заснував москвофіль-

5 Див: Костельник Г. *Священик наших часів* // <https://zbruc.eu/node/81994> (дата звернення 18.8.2023).

6 Див.: Гірник О. *Східний поворот як mysterium fascinans митрополита Андрея: від історичних досліджень до порівняльної антропології духовності* // <https://zbruc.eu/node/78503> (дата звернення 18.8.2023).

7 Детальніше про рух москвофілів в Галичині, див: Вендланд А. В. *Русофіли Галичини. Українські консерватори між Австрією та Росією, 1848-1915*. Львів 2015. Див. також рецензію о. Олега Гірника на книжку В. Вендланд, опубліковану в: *Наукові записки УКУ. Богослов'я* 3. Львів 2016, с. 339-348. Рецензію можна завантажити у форматі PDF за адресою: https://nz-theology.ucu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/01/oleg-girnyk_rets.pdf (дата звернення 18.8.2023).

8 Фрако І. *Двоязичність і дволичність* // <https://www.i-franko.name/uk/Publicistics/1905/Dvojazychnist.html> (дата звернення 19.8.2023).

ське «товариство ім. Михайла Качковського», яке мало протистояти «Просвіті»; підтримував активні зв'язки російськими державними і церковними діячами; писав про «общность між галицькими русинами і великим російським народом»; агітував за православ'я, за що потрапив до в'язниці за підозрою в шпигунстві на користь Росії. Відтак, закінчує свою статтю Франко: «Вийшовши з тюрми, він поперед усього відкликав свої голосні заяви про свою вірність унії – і прийняв православіє. Потім відкликав своє австрійське горожанство і перенісся до Росії. А побачивши там, що його мрії про російський рай полягали на ілюзіях, відкликав усе своє життя – і зажив отруту». Щодо закінчення життя о. Івана Наумовича не було одностайної думки. Москвофіли твердили, що його отруїли австрійські агенти. Не виключено також, що це могли зробити московські служби, бо ні Росії Наумович також не був потрібний. Так само досі немає одностайної відповіді на питання хто вбив Костельника. Мабуть в цьому о. Гавриїл Костельник був схожий на о. Івана Наумовича. У всьому решта ні.

В історії о. Гавриїла Костельника не було ні православної рясї з широкими рукавами, ні бороди, ні довгого волосся. Все це він вважав старосвітськими пережитками. Ні ідея відродження Святої Русі, ні фальшива велич російського православ'я, ні східне благочестя не вабили о. Гавриїла. Що ж тоді його вабило? Він сам і його власна ідея реформи християнського богослов'я шляхом узгодження його з новими досягненнями природничих, в першу чергу в царині квантової механіки. Спиритичні експерименти, які він робив, звертаючись до різних медіумів (найвідомішою з них була Настя Волошин), мали виконати роль доказової бази на користь існування надприродного світу в полеміці з атеїстами. Гавриїл Костельник вважав, що ні святоотцівське богослов'я, яке так полюбляють православні, ні католицька схоластика більше не здатні конкурувати наростаючим атеїзмом. Тож він вирішив скористатися поточним історичним моментом, вишукуючи в катастрофічній ситуації, яка з приходом советського тоталітаризму спіткала Галичину й Греко-Католицьку Церкву, власний *modus vivendi*, запропонувавши свої послуги православним, мовляв: ваші попи старосвітські і відсталі, вони не можуть більше конкурувати із сучасним світом, в якому перемагає атеїзм; але якщо бажаєте, щоб православна церква стала найпередовішою і наймодернішою в сучасному світі, я до ваших послуг. Іншими словами, ідея модернізації християнства, простір для реалізації якої Костельник помилково побачив в московському православ'ї, і було цією маніакальною, нав'язливою ідеєю, з якою Костельник жив ціле своє життя, сприйнявши «львівський псевдособор 1946 р.» як шанс для її реалізації. Очевидно, це не одинока причина. Гуманні мотиви, про які згадує Дашкевич, також мали місце.

Отже, риторичне запитання статті «Гавриїл Костельник – постать складна чи ускладнена?» і надалі залишається відкритим, оскільки остаточної відповідь на нього ускладнюється відсутністю ґрунтовних студій на тему історії богослов'я Греко-Католицької Церкви міжвоєнної доби. Існують поодинокі статті, пооди-

нокі монографії, але бракує всеохопного погляду на всі тенденції, які панували в греко-католицькому середовищі у першій половині ХХ ст. Тож не дивно, що навіть такі досвідчені науковці, як Ярослав Дашкевич, допускалися певних помилок, тим більше, що він був істориком, а не богословом, що наголошує в статті. Зрештою, професор Дашкевич був достатньо критичним до самого себе і під кінець життя піддавав ревізії власні погляди на причини, які спонукали Костельника стати на чолі «львівського псевдособору 1946». Але, як любив повторювати історик, «аки написав, написав».

ПОШУК ІДЕНТИЧНОСТІ ЯК «PRINCIPIUM MOVENS» ТВОРЧОСТІ ГАВРИЇЛА КОСТЕЛЬНИКА

Передмова до публікації у збірнику «Українці в Хорватії»

Пропонований нижче текст був написаний як передмова до видання вибраних творів о. Гавриїла Костельника «Ultra posse» і минуло вже п'ятнадцять років від часу його публікації.¹ Більшість причетних до цього дослідження постатей вже покійні. У 2010 переставилася у вічність пані Христина Костельник – дочка о. Гавриїла, котра проживала у Загребі. Саме вона надала оригінали і копії численних неопублікованих творів свого батька. Цього ж року закінчив свій земний шлях і видатний український історик, директор львівського відділення Інституту археографії й джерелознавства НАНУ професор Ярослав Дашкевич. Починаючи з 2005 року історик науково курував працю над рукописами, формально зарахувавши мене до Львівського відділення Інституту археографії та джерелознавства НАНУ ім. М. Грушевського в рамках наукового проекту «Гавриїл Костельник – дослідження джерел».² Наукова безкомпромісність Дашкевича, беззаперечний український патріотизм і статус політичного дисидента у моєму випадку забезпечували такий самий безкомпромісний підхід до спадщини Костельника. Пригадую, як під час однієї з розмов Дашкевич наголосив: «Ви мусите писати правду». Саме це я намагався робити: захоплюючись шириною наукових зацікавлень Костельника, не оминав негативних сторін, пов'язаних з етнопсихологічними особливостями його вдачі, небезпечними експериментами в царині спіритизму й парапсихології, чи пак надто вільним і некритичним ставленням до сучасних наукових досягнень, які він мав намір імплементувати в християнську доктрину з метою її оновлення.

1 Див.: Гірник О. *Пошук ідентичності як «principium movens» творчості Гавриїла Костельника* // Костельник Г. *Ultra posse. Вибрані твори*. Ужгород: Гражда 2008, с. 17-89.

2 Перше дослідження в рамках цього проекту опубліковане у 2005 році хорватською мовою. Див.: Hirnyk O. *Gabriel Kostelnyk – terra incognita ukrajinske (i hrvatske) filozofije* // *Obnovljeni život*, (60) 4 2005, с. 373-387.

Крім цього, Дашкевич був безпосередньо знайомий з о. Гавриїлом Костельником, будучи його учнем під час навчання у Львівській академічній гімназії, де 1941-1942 Костельник викладав основи християнської віри. Відповідно, оцінка участі колишнього викладача релігії в подіях «львівського псевдособору 1946» з боку Дашкевича була різкою і безкомпромісною. У статті «Гавриїл Костельник – постать складна чи ускладнена?» львівський історик виголосить безжалісний вердикт: «Історія не займається міркуваннями на тему “що би було, як би було”, але зі сьогоденної перспективи ясно, що було б краще, якби в історії Української Церкви такої постаті не було».³ Дашкевич застерігає супроти т. зв. «всепрощального псевдолібералізму», який переріс в небезпечну тенденцію «виправдання», «відбілювання» осіб, які співпрацювали з московсько-радянськими спецслужбами: «Так, пишуть і проповідують, Віктор Петров був довголітнім секретним співробітником ЧК (або й цього не пишуть і не говорять), але він - і видатний український вчений та письменник. Так, Микола Глушенко був тривалий час резидентом радянської розвідки в Парижі, але він був і прекрасним українським художником. Цей перелік можна продовжувати, цитуючи імена “видатних” і “великих” секретних співробітників, колаборантів з ворогом або просто христородавців, для яких підшукують виправдовування, визначаючи вклад в українську науку, культуру, Церкву».⁴ Слова українського історика набувають актуального значення і тепер в контексті практично дев’ятилітнього протистояння України московській агресії. Ледь не щодня дізнаємося імена все нових і нових діячів культури, політиків, бізнесменів, військових, ба навіть звичайних людей, які добровільно стали колаборантами московських рашистів. Та що там казати, ціла релігійна організація під назвою «українська православна церква» знаходиться сьогодні під підозрою за поширення московської пропаганди та співпрацю з московськими терористами.

Як історик-джерелознавець, Ярослав Дашкевич дуже добре розумів значення рукописів, які проливають світло на багато тасмниць, часами міняючи погляд, вносячи корективи в оцінку історичної події, чи пак постаті. Це, мабуть, головний мотив, задля якого безкомпромісний історик-дисидент погодився курувати дослідження рукописної спадщини о. Гавриїла Костельника, вважаючи останнього «добровільним колаборантом окупантів - заклятих ворогів України, колаборантом дуже високого рангу, а чим ранг вищий, тим засудження мусить бути більше».⁵ До того ж, «московська церква» намагалася саме «оправдати», «відбілити» діяльність Костельника на чолі «ініціативної групи», трактуючи його загибель в 1948 році як «мученицьку смерть за торжество православ’я на Галицьких

3 Дашкевич Я. *Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури*. Львів: Піраміда 2007, с. 632.

4 Там само.

5 Там само.

землях», щоб в кінцевому рахунку надати «псевдособору 1946 року» легітимний характер канонічної церковної події. Не виключено, що Москва мала намір проголосити Костельника «священномучеником» у 2008 році, себто в 60-ту річницю його загибелі під мурами львівського храму Преображення Господнього. У всякому випадку до цієї дати вже була намальована «ікона», укладений «акафіст», перевидані «вибрані твори», в основу яких лягли написані Гавриїлом Костельником після 1946 року для «Православного вісника» статті.

Того ж таки 2008 року вийшов збірник вибраних творів Гавриїла Костельника «Ultra posse», в який увійшли підібрані мною публікації і праці Г. Костельника, що максимально розкривали особу автора. У розділ «Поезія» включено патріотичну поему «Встань, Україно!» та збірку «Помершій донечці». Розділ «Публіцистика» презентують статті Г. Костельника на сремсько-бачванському варіанті русинської (читай – української) літературної мови: «Чом сом постал Українец?» і «Яка наша народна назва?». У розділ «З неопублікованої спадщини» увійшли деякі праці з останнього періоду життя Г. Костельника: «Зависть Богів. Діалог між фізиком і теологом» (1944), «Матеріалізм» (1945), «Квіти на престолі» (1948). В останньому розділі подано статтю «Архів Гавриїла та Елеонори Костельників», що містить список та опис рукописів, які зберігалися в приватному архіві Христини Костельник у Загребі та перебували на збереженні в Андрія Савицького у Львові.⁶ Все разом, включно із пропонованою нижче вступною статтею «Пошук ідентичності як *grünprinzip* творчості Гавриїла Костельника» творять комплексне наукове дослідження, підготоване мною під керівництвом професора Любомира Белея в очолюваному ним Інституті україністики ім. М. Мольнара при Ужгородському національному університеті. Минуло вже п'ять років з моменту відходу у вічність видатного українського мовознавця Любомира Белея, без всебічної підтримки якого навряд чи б побачив світ збірник «Ultra posse». За рік до смерті професор Белей опублікував важливу монографію про т. зв. «русинський сепаратизм» як штучне явище, існування якого залежало від надходження спонсорського капіталу, переважно з Москви та Будапешта. Показово, в останньому розділі книги Любомир Белей торкається вельми складної проблеми «Церква як знаряддя сепаратизму».⁷ Тоді він обмежився лише ситуацією на Закарпатті, сьогодні, мабуть, професор Белей написав би цілу монографію з ідентичною назвою

6 Після смерті Христини Костельник й Андрія Савицького подальша доля рукописів невідома. Першу публікацію про рукописну спадщину Костельника я підготував під керівництвом Ярослава Дашкевича для фахового видання Інститут археографії й джерелознавства НАН України. Див.: Гірник О. *Архів Гавриїла Костельника // Український археографічний щорічник*. Київ 2006. Випуск 10/11, с. 83-98.

7 Белей Л. *«Русинський» сепаратизм: націєтворення in vitro*. Київ: Tempora 2017, с. 277-304.

про актуальну ситуацію на території всієї України. - Очевидно, що найкращий спосіб боротьби з маніпуляціями національним питанням в церковному контексті – це опертя на історичні факти й документи. Останнє було принциповою засадою як історика Ярослава Дашкевича, так і мовознавця Любомира Белея. Цієї ж засади намагався дотримуватися і я, працюючи під їхнім керівництвом над виданням вибраних творів Гавриїла Костельника «Ultra posse». Випадково чи ні, але після публікації «Ultra posse» московська церква припинила активні дії в напрямку канонізації Гавриїла Костельника як «мученика за православну віру». Готуючи до видання вибрані твори Костельника, ні я, ні тим більше Ярослав Дашкевич і Любомир Белей, не ставили собі за мету спеціально протистояти підступними задумами московської церкви, та й про наміри «канонізувати» Костельника дізналися згодом. Нам йшлося не про ідеологію, а про науку. Про те, щоб дослідити, наскільки це можливо, спосіб мислення Костельника та ідейні маркери, які сформували його світогляд і психологічно-духовні характеристики, що в кінцевому рахунку привели його до трагічних подій «псевдособору 1946 року». Внутрішньо ми були навіть готові, що, рано чи пізно, московська церква канонізує Костельника, позаяк ця псевдорелігійна, ідеологічна структура відома процесами канонізації багатьох одіозних «святих», не включаючи й перспективи визнати «святість» і самого Йосипа Віссаріоновича Сталіна. Тому, коли після 2008 року все раптово припинилось, це викликало радше здивування в парі із зацікавленням: що ж таки налякало в особі Гавриїла Костельника московську церкву? Припускаю, що після публікації «Ultra posse» визнати Костельника «святим» – для московської церкви означало автоматично «канонізувати» його абсолютно неправославні, еретичні ідеї, про які йде мова у пропонованій нижче статті.

Після публікації «Ultra posse» я практично припинив з дослідженнями рукописної спадщини о. Гавриїла Костельника, зосередившись на проблематиці побудови сучасного контекстуального богослов'я Унійної (греко-католицької) Церкви та богослов'я духовності митрополита Андрея Шептицького.⁸ Втім, сама проблематика значною мірою була інспірована ідеями, які Костельник подав у невеличкій брошурі «Нова доба нашої Церкви» (Львів 1926). В її основу лягла програмна промова Костельника на урочистостях з нагоди 25-ліття перебування Андрея Шептицького на кафедрі Львівської митрополії.⁹ Видається, що ця тема зачепила і Ярослава Дашкевича. В тому ж таки 2008 році, – в промові до випус-

8 Див.: Гірник О. *У пошуках моделі постконфесійної рефлексії: богословський авангард.* // *Наукові записки УКУ. Богослов'я* 2. Львів: УКУ 2015, с. 433-462; Гірник О. *Порівняльна антропологія духовності митрополита Андрея Шептицького: уява, серце, lectio divina.* // *Наукові записки УКУ. Богослов'я* 7. Львів: УКУ 2020, с. 225-250.

9 З текстом брошури «Нова доба нашої Церкви» можна ознайомитись на сторінці інтернет-видання «Zbruc» за посиланням: <https://zbruc.eu/node/104896> (дата звернення 07.07.2023).

кників Українського католицького університету та Львівської духовної семінарії св. Духа, – Ярослав Дашкевич зараховуватиме відсутність «справжньої української теології» у число «незвичайно болючих прогалин, що відкидають нас на десятки років назад». «Цитування західних авторів не можна вважати досягненням українського богослов'я. Якимось забувається специфіка української теології, що мусить враховувати становище української Церкви не лише на межі між католицизмом і православ'ям, а й (що, мабуть важливіше в сучасних умовах) – на межі між християнством і мусульманством», наголосив абсолювентам історик.¹⁰

Отже, після 2008 року до спадщини о. Гавриїла Костельника я звертався лише періодично. Отож, в 2013 році виголосив відкритий семінар «Міфи і контраверсії о. Гавриїла Костельника», який організувала кафедра богослов'я УКУ.¹¹ Одним із найважливіших текстів, який Костельник написав на межі 1945-1946 рр. – тобто в період активної фази підготовки «львівського псевдособору» та його проведення, – є «Священик наших часів». З огляду на контраверсійність цього тексту у 2018 році я прийняв рішення опублікувати його в інтернет-виданні «ZBRUC»¹², доповнивши текст вступною статтею.¹³ У поданій нижче статті дуже часто звертають до рукопису «Священик наших часів», особливо у розділі «Зміна акцентів після подій 1946». Саме про події 1946 року, та про участь в них о. Гавриїла Костельника востаннє писав у 2021 році в статті «Камінь, що не долетів до Юди: проблемні питання теології історії на прикладі львівського псевдособору 1946».¹⁴ Тож, загадані вище статті будуть корисним доповненням до поданого нижче тексту, який надаю для публікації в збірнику «Українці в Хорватії».

...

10 Дашкевич Я. *Україна на перехресті світів: релігієзнавчі й соціокультурні студії*. // *Silva rerum: Виступ на урочистостях з нагоди вручення дипломів випускникам УКУ та Львівської духовної семінарії св. Духа 5 липня 2008*. Львів: УКУ 2016, с. 23-28.

11 Відео семінару можна переглянути за посиланням: <https://youtu.be/coUS-w3JPI0> (дата звернення 07.07.2023).

12 Костельник Г. *Священик наших часів* // <https://zbruc.eu/node/81994> (дата звернення 07.07.2023).

13 Гірник О. *«Троянський кінь» vs «козел відпущення»: вступні зауваги до публікації рукопису о. Гавриїла Костельника* // <https://zbruc.eu/node/81992> (дата звернення 07.07.2023).

14 Гірник О. *Камінь, що не долетів до Юди: проблемні питання теології історії на прикладі львівського псевдособору 1946*. // <https://zbruc.eu/node/104897> (дата звернення 07.07.2023).

Прихід постіндустріального інформаційного суспільства забезпечив основи постмодерного світогляду. Життя у «глобальному селі» поглиблює свідомість строкатої культурної різноманітності, що спонукає засвоїти інтелектуальну парадигму, в основі якої повага до іншості різних культур. Ці, здавалось би цілком позитивні характеристики, одночасно вказують на «втрату підґрунтя, серцевини», як передумову виникнення постмодерного стану культури. Складається враження, що вже не існують жодні спільні критерії, з допомогою яких можна б було дати оцінку та осмислити ідеї, думки, вибір світогляду. Мішель Фуко (Michel Foucault) позбавлений серцевини постмодерний світ окреслив терміном «мульті-універсум», який витіснив «універсум»; натомість Жак Деріда (Jacques Derrida) веде мову про «деконструкцію логоцентризму».¹⁵

Боротьба за незалежність та право на самовизначення – важливий феномен постмодерного стану, який своїм корінням сягає у добу Модерну. Малі етноси, спираючись на «Декларацію прав людини», вимагають щодо себе рівноправності й відповідальності великих культур та цілого європейського співтовариства. І все це відбувається в процесі зростаючої взаємозалежності на всіх рівнях існування, які презентує мережа (інформаційна, біологічна, етнічна), формуючи свідомість взаємовідповідальності, бо ж, як відомо, у мережі не існує менш важливих чи більш важливих елементів: руйнація найменшого виводить з ладу цілу систему. На зміну діалектиці великих суб'єктів модерної культури (держава, партія, релігія) приходять агностицизм малих суб'єктів (громадянське суспільство, меншини, духовні спільноти). Завдяки мережі відбувається циклічний рух символічного й культурного капіталу, забезпечуючи умови для творення нових, чи пак віднайдення забутих середовищ творчих можливостей.

Середовищем спалаху нових творчих можливостей української культури на початку ХХ століття стало поселення Руський Керестур (Bačs Kerestur, Nagy Kerestur, Ruski Krstur), що загубилося серед рівнинних просторів регіону Бачки, який входить до складу автономного краю Воєводина (Сербія). Саме там вже понад 250 років компактно проживають русини (або руснаки, руснаци) – переселенці з території сучасного Закарпаття (Україна), східних теренів сучасної Словаччини та Угорщини. Саме там 15 червня 1886 р. у родині Федора Костельника та Анни (з дому Макай) народився майбутній засновник й кодифікатор літературної мови бачванських русинів – Гавриїл (Габор, Гавро) Костельник Гомзов. Окрім Гавриїла, у родині Костельників було ще п'ятеро дітей: два брати – Михайло та Янко; три сестри – Маря, Юля та Гелена. З них лише Гавриїл отримав вищу

15 Див.: *Енциклопедія постмодернізму*. Київ: Основи 2003, с. 114-116, 250-251.

освіту.

1. Гавриїл Костельник та його *lingua incognita*

Здобувши початкову освіту у рідному Керестурі (1894-1898), молодий Гавриїл продовжує навчання у хорватських класичних гімназіях – спочатку у Вінковцях, згодом у Загребі. Він опиняється у вирі державотворчих й націотворчих процесів, які відобразились на літературних процесах Хорватії кінця XIX початку XX століть. Саме тоді активно розвивається література романтичного католицизму, представники якої гуртуються навколо духовного лідера хорватської католицької інтелектуальної еліти та студентської молоді Івана Мерца.¹⁶ В академічному середовищі романтичний напрямок презентує поет і філософ Франьо Маркович (Franjo Marković). Повертається з вигнання покоління молодих хорватів, які за антималярські виступи в другій половині XIX століття були відраховані із Загребського університету. Здобувши освіту у Відні й Празі, вони закладають основи хорватського літературного модерну. Тоді ж, поряд з процесом формування хорватської літературної мови, за основу якої був взятий т. зв. «štokavski» діалект, паралельно розвивається й регіональна хорватська література, в основі яких «kajkavski» й «čakavski» діалекти.

1.1 Між бачванською говіркою та хорватською мовою

Маючи за приклад хорватів, Г. Костельник і сам наважився «поетизувати» говіркою, що була поширена серед бачванських русинів. У 1904 році писатиме із Загреба до відомого українського етнографа й громадського діяча Володимира Гнатюка: «Сам не знаю, як це трапилось, але минулого року (коли ми в гімназії вивчали поезію) отримав я натхнення до поезії – і то так, що ніхто тоді не міг і подумати, по-руськи тобто на моїм „мацеринским язичку”. І заспівав я. Спочатку тяжко мені це давалось, бо ані граматики, ані книжок на нашій говірці немає, не мав я на що опертись. Але через декілька тижнів мені вже легко пішло».¹⁷ У цьому ж листі Костельник зазначає, що не має наміру створювати «окрему літературу», позаяк це, на його думку, було б безумством. Для нього зразок – хорвати, які,

16 Папа Іван Павло II беатифікував Івана Мерца (Ivana Merza) 22 червня 2003 р. в Баня-Луці. Його мощі спочивають в базиліці Серця Христового в Загребі.

17 Костельник Г. *Писма Володимирови Гнатюкови // Проза на бачванско-сримским руским литературни язичку*. Нови Сад, 1975, с. 316.

вживаючи три цілком відмінні діалекти, збагачують свою літературу, не ставлячи під питання свою національну ідентичність.¹⁸ За короткий час Г. Костельник «вспівав» свою першу збірку поезії «З мойого валала» («З мого села»), яку того ж таки 1904 року надрукує в Жовкві (Галичина), у друкарні оо. Василіян. Володимир Гнатюк та відомий російський лінгвіст Олександр Шахматов допоможуть йому оплатити друк.¹⁹

На перший погляд виглядає дивним, що Г. Костельник у пошуках друкарні попрямував аж до Галичини, минаючи Угорську Русь (себто Закарпаття). Втім, русинами Бачки тоді вже практично ніхто не цікавився, в тому числі й на Закарпатті. Лише український етнограф і громадський діяч з Галичини Володимир Гнатюк завдяки своїм експедиціям у Бачку в 90-х роках XIX ст. та науковим публікаціям практично врятував бачванських руснаків від забуття.²⁰ Хоча на початках молодий Гавриїл покладав якісь надії на інтелектуальну еліту Закарпаття і навіть мав намір опублікувати свою поезію в тижневнику для закарпатських селян «Неділя» (видавався у Будапешті протягом 1898-1918 рр.), тим паче, що його головним редактором був Михайло Врабель – колишній учитель з Руського Керестуру, автор першого фольклорного збірника «Руській соловей» (1890). Якою була надія – таким і розчарування: редактор відмовився друкувати поезію Костельника, мотивуючи тим, що говірка бачванських русинів надається лише для фольклору, а «справжню» поезію слід писати мовою часопису, тобто «язичієм».²¹

У 1906 році, розпочавши студії у Загребському університеті, Костельник знайомиться із Франьом Марковічем.²² Уже наступного року за підтримки остан-

18 Там само, с. 319.

19 Там само, с. 322.

20 Див.: Гнатюк В. *Західно-Угороруські комітати*. Том III. *Бач-Бодрогський комітат* // *Етнографічний збірник НТШ. Етнографічні матеріали з Угорської Руси*. Том IX, 1900; Гнатюк В. *Казки з Бачки* // *Етнографічний збірник НТШ. Матеріали з Угорської Руси*. Том XXIX, 1910; Гнатюк В. *Байки, легенди, історичні перекази, новелі, анекдоти з Бачки* // *Етнографічний збірник НТШ. Матеріали з Угорської Руси*. Том XXX, 1911 та ін.

21 «Язичіє» – мішанина старослов'янської, російської та діалектів української мови. Текст відповіді М. Врабеля див.: Костельник Г. *Писма Володимирови Гнатюкови*, посилання 29, с. 326.

22 Марковіч Франьо (Franjo Marković, 1845-1914) – перший професор філософії на оновленому Філософському (мудрословному) факультеті Загребського університету. Першим почав досліджувати історію хорватської філософії. Див.: Zelić I. *Vodić kroz flozofiju*. Split: Verbum 2006, с. 217. Дмитро Дорошенко згадує про Франя Марковіча (у Дорошенка – Франц Маркевич) як про автора історичних драм, епічних поем, засновника естетичної критики в хорватській літературі. Див.: Дорошенко Д. *Слов'янський світ у його минулому й сучасному*. Ужгород: Гражда 2005, с.

нього, виходить перша збірка поезії Гавриїла Костельника хорватською мовою «Romance i balade» (Zagreb, 1907).²³ Можна було сподіватись, що, отримавши такого доброго покровителя, як Франьо Маркович, Гавриїл Костельник продовжить працювати на ниві хорватської культури. Однак, він приймає рішення стати греко-католицьким священиком і після першого року навчання на теологічному факультеті у Загребі перебирається до Львівської духовної семінарії.

Кількома роками перед трагічною загибеллю Костельник ось так пояснить свій вибір: «Я гімназію скінчив у Загребі і міг писати або по-хорватському, або в бачвансько-українському діалекті. Хорвати (тоді ще не було Югославії) – малий і убогий народець. А писати тільки в бачвансько-українському діалекті – це означало писати для 25 000 селяхів. І одне, і друге було замалим полем для моєї душі! (...) Хоч я почувався напівхорватом, все-таки я волів би був писати для мого „руського“ народу (назва „українець“ тоді в нас ще й відома не була). (...) Та я ще не мав тієї думки, що в Галичині залишуся. Я тільки цікавий був розглянутися, що в Галичині є? „Руська“ самосвідомість перлась у мені, щоб краще утвердити себе».²⁴

1.2. Українська мова та проблеми Закарпаття

У Львові Гавриїл Костельник робить перші спроби перекладати власну хорватську поезію українською мовою, про що повідомляє В. Гнатюка в листі з 1908 року²⁵, а вже наступного року пише йому про свій намір перейти остаточно на українську мову.²⁶ Відтак, природно було б очікувати, що Г. Костельник шукатиме якихось контактів із закарпатськими діячами культури, адже поетичну збірку «З мойого валала» Володимир Гнатюк називатиме унікальним твором Угорської Русі, тобто, говорячи сучасною мовою, зараховував поезію Костельника до закарпатської літератури.²⁷ Тим часом, як твердить один із найавторитетніших

233.

23 Згодом вийшли друком ще дві збірки хорватською мовою: «Žumberak. Gorske simfonije» (Zagreb, 1911) і «Trenuci» (Zagreb, 1917).

24 Костельник Г. *Священик наших часів* (Рукопис, Львів, 1946), с. 2-3 (тут і далі нумерація подається згідно з сторінками, зазначеними в рукописі). Рукопис зберігався у А. Савицького у Львові. Подальша доля цього рукопису, як і всіх інших, що зберігались у А. Савицького, не відома. В автора цих рядків зберігається копія.

25 Костельник Г. *Писма Володимирови Гнатюкови*, с. 329.

26 *Там само*, с. 331.

27 Тамаш Ю. *Гавриїл Костельник медзи доктрину и природу*. Нови Сад: Руске

знавців творчості Г. Костельника академік НАН України, професор Ю. Тамаш, про літературні твори Лучкая, Ріпи, Довговича, Духновича, Павловича та ін. Костельник не чув, а якщо і чув, завдяки вчасному відходу до центру (тобто до Львова), у ньому переміг український інтегративний напрямок: «Від самого початку Костельник читає і пише про Шевченка, як і Гнатюк, уникає дезінтегративні тенденції закарпатської культурної й національної традиції. (...) Вже на самих початках Костельник перевершить Духновича і Павловича у мовних питаннях. (...) Закарпаття набагато тяжче й значно пізніше прийде туди, де Костельник був на самих початках своєї творчості; русинські сепаратистські тенденції його навіть не торкнулись».²⁸

Насправді Костельник не був байдужий до подій на Закарпатті. У 1919 році в листі до церковного й громадського діяча бачванських русинів о. Дюри Биндаса писатиме: «Пиши до своїх знайомих горняків, щоб зберігали живу бесіду, бо до Унгару (Ужгороду. – О. Г.) прийшли кацапи й запроваджують московський язык. Україна самостійна чи ні, але це вже певне, що на ній пануватиме лише жива українська мова».²⁹ Гавриїл Костельник навіть гадки не припускав, що Закарпаття можна вилучати із українського національного й культурного контексту. Всякий прояв їхньої невизначеності дратував його, і він не шкодував тоді різких висловів: «Нічого брати приклад з горняків. Вони досі не можуть виплисти на чисту воду! Втрачений народ! Але, напевно, Бог їх просвітить!».³⁰ Проти течії довго плисти не можливо, рано чи пізно і на Закарпатті мусить бути полагожене мовне питання і українська мова має витіснити «московський язык», вважає Костельник.³¹

Попри виразний український патріотизм, Г. Костельник не був прихильником різких дій щодо запровадження української мови серед бачванських «руснацох», будучи свідомим тих реалій, які склалися у Бачці внаслідок тривалої ізоляції русинів від культурних й націотворчих процесів України. В листі до керестурського пароха М. Мудрого Костельник висловлює побоювання з приводу «насильної українізації», яку провадив один із місцевих священиків (о. Фірак³²): «Боюсь,

Слово 1986, с. 297.

28 Тамаш Ю. *Гавриїл Костельник межи доктрину и природу*, с. 298.

29 Костельник Г. *Писма Дюрови Биндасови // Проза на бачванско-сримским руским литературним языку*, с. 337.

30 Там само, 345.

31 Костельник Г. *Чом сом постал Українц? // Проза на бачванско-сримским руским литературним языку*, с. 136.

32 Михайло Фірак (1897-1984). У 1924-1927 рр. – сотрудник парафії в Руському Керестурі. У 1936 Апостольським престолом призначений парохом в Руському Керестурі. Одночасно працює як редактор «Рідного слова» і «Руских новин», провадить друкарню «Просвіти».

що ця насильна „українізація“ у Коцурі дуже пошкодить, тобто допоможе кацапо-православним». ³³ Гавриїл Костельник займав виважену, дипломатичну тактику, в основі якої ставив загальну освіту: зберігаючи місцеву говірку і розвиваючи її до рівня літературної мови, забезпечити бачванських «руснацох» від сербських і московських впливів.

1.3. Дискусії довкола говірки бачванських русинів

Гавриїл Костельник зосереджує свою увагу на лінгвістиці, намагаючись дати науково обґрунтовану відповідь на питання: до якої мовної групи належить говірка бачванських «руснацох» і яких мовних впливів вона зазнала?

У 1922 році в календарі «Руского Народного Просвітного Дружтва» Костельник публікує статтю «Дзе спада наша бешеда?», вказуючи на помилку деяких вчених, які зарахували говірку бачванських руснаків до словацької мови. «Цілком справедливо можемо нашу говірку зарахувати і до польської мови, бо від поляків масмо у нашій говірці не менше, ніж від словаків. Та правда є така, що ми за своєю мовою та за своїм походженням справжні русини, лиш через багатівкове й близьке сусідство прийняли дещо від поляків і словаків», вважає Костельник. ³⁴ Відтак перераховує й аналізує спочатку польські, потім словацькі та найновіші сербські впливи на говірку бачванських русинів.

Щоб закріпити існуючий стан бачванської говірки і забезпечити її від подальших впливів сербської мови, Костельник пише «Граматику бачванско-рускей бешеди», пильнуючи, щоб «там, де немає в цьому потреби, не віддалятися від української мови». ³⁵ До питання мовної ідентичності Г. Костельник знову повертається у статті «Наша бешеда», надрукованій у календарі «Руского Народного Просвітного Дружтва» за 1937 рік. Цього разу він заперечує твердження чеського лінгвіста й етнографа Франтішека Тішого (František Tichý), що говірка бачванських русинів належить до «чехословацької мовної групи». ³⁶ Костельник

У 1941 р. окупаційним мадярським урядом усунений з посади пароха, після чого засновує парафію Христа Царя в Осієку (Хорватія). З 1958 р. – почесний парох у Крижівцях. З 1969 р. – управитель маєтків Крижівської єпархії.

33 Костельник Г. *Писма Михайлови Мудрому* // *Проза на бачванско-сримским руским литературним язикау*, с. 373.

34 Костельник Г. *Дзе спада наша бешеда* // *Проза на бачванско-сримским руским литературним язикау*, с. 199.

35 Костельник Г. *Писма Дюрови Биндасови*, с. 344.

36 Костельник Г. *Наша бешеда* // *Проза на бачванско-сримским руским литературним*

спочатку вказує на антропологічні особливості русинів Бачки, які, на його думку, ідентичні із зовнішніми характеристиками лемків, що проживають у Польщі, і що самі русини «відрізняють типово словацьку твар від руснацької».³⁷ Говірка, яку руснаки принесли з собою в Бачку, сформувалась на кордоні трьох народів: русько-українського, польського й словацького. Основу (корінь) її становить русько-українська мова. Однак вплив інших мов на неї був неоднаковий. «Практично все, що у нашій мові Ф. Тіхий вважає словацьким, насправді є польського походження», вважає Костельник.³⁸ Після детального аналізу всіх мовних впливів на говірку бачванських русинів робить наступний висновок: «Насправді наша бесіда – це русько-українська мова, дуже сполонізована і лиш трохи словакізована».³⁹ Те, що навколо Пряшева тисячі словаків розмовляють практично ідентичною говіркою, називаючи її «словенською» мовою, для Костельника є незаперечним фактом, що «не наші руські діди від тих словаків, але вони від наших дідів прийняли цю бесіду».⁴⁰ Сучасні ж дослідники мовознавчої спадщини Г. Костельника зараховують його до творців бачвансько-сримського варіанта української літературної мови.⁴¹

2. Terra incognita, або пошук національної ідентичності

Прийшовши до Львівської духовної семінарії (1907 р.), Г. Костельник натрапив на москвофілів, яких на той час було в семінарії до 30%.⁴² Молодий Гаври-

язку, с. 185. Про Франтішека Тішого див.: *Закарпаття в енциклопедії українознавства*. Ужгород: Гражда 2003, с. 171-172. Порівняй: Поп И. *Енциклопедия Подкарпатской Руси*. Ужгород 2006, с. 345-346.

37 Костельник Г. *Наша бешета* // *Проза на бачванско-сримским руским литературним язку*, с. 185-186.

38 *Там само*, с. 186.

39 Костельник Г. *Наша бешета* // *Проза на бачванско-сримским руским литературним язку*, с. 198.

40 *Там само*, с. 198; Див. також: Костельник Г. *О нас* // *Проза на бачванско-сримским руским литературним язку*, с. 127-128.

41 Детальніше див.: Горбач О. *Літературна мова бачвансько-сримських українців («Русиніє») // ЗНТШ*. Т. 169. Париж – Нью-Йорк, 1962; Белей Л. *Про статус літературної мови русинів Югославії // Українські Карпати. Матеріали міжн. конф.* Ужгород 1993; Белей Л. *Русинська мова в Югославії та Хорватії // Українська мова. Енциклопедія*. Київ 2000.

42 Костельник Г. *Чом сом постал Українц?* // *Проза на бачванско-сримским руским литературним язку*, с. 134.

їл долучився до українців, бо так йому підказували серце і розум.⁴³ На спроби москвофілів переманити його на свій бік відповів: «Ви хочете нашому народові допомогти, але насправді ви є його найбільшими ворогами, бо не даєте йому можливості відродитись у його власному дусі так, як відродились всі європейські народи. Я до таких ніколи не приєднаюсь».⁴⁴

Закінчивши Львівську духовну семінарію і отримавши ступінь доктора філософії у Фрібурзькому університеті (Швейцарія), Г. Костельник у 1913 одружується з донькою директора української гімназії в Перемишлі – Елеонорою Ріттер фон Зарицькою (Eleonora Ritter von Zarzyska) і приймає єрейські свячення. Згодом він зізнаватиметься, що довго зважав до Галичини і, «якби не одруження, то правдоподібно б, не вдержався».⁴⁵

2.1 «Liber memorabilium»

Події Першої світової війни, зокрема окупація Львова російськими військами, змушують Гавриїла Костельника покинути Галичину й виїхати на деякий час до рідного Керестура, де навесні 1915 року розпочинає писати історичну хроніку «Liber memorabilium греко-католицької парафії Бачкерестурської», яку доповнить у 1918 році. Практично, це є перша серйозна праця, присвячена історії русинів не лише в Руському Керестурі, але й на всій території колишньої Югославії.

«Керестур – як наші руснаки кажуть – всім руснакам мати, всім руснакам голова». Цими словами Г. Костельник розпочинає свою хроніку.⁴⁶ Під поняттям «руснаки» (руснаци), якщо до цього слова не додається уточнення, розуміють руснаки лише самих себе, тобто тих русинів, які проживали на південних (долішніх) теренах колишньої Австро-Угорської монархії й походять з Керестура, або Коцури (село в Бачці, друге після Керестура за кількістю руснаків).⁴⁷ Далі о. Гавриїл уточнює: «Руснак *simpliciter dictum* – це ім'я в нашому народі гідне поваги, а горняк – це ім'я зневажливе. Горняк – передовсім означає руснака з Горниці»⁴⁸,

43 Костельник Г. *Чом сам постал Українець?* с. 134.

44 Там само.

45 Костельник Г. *Священик наших часів*. (Рукопис), с. 3–4.

46 Костельник Г. *Liber memorabilium грекокатолицької парафії Бачкерестурської*. Нови Сад 1998, с. 3.

47 Там само.

48 У вузькому значенні «Горниці» – територія східної Словаччини, звідки в основному походять руснаки. У ширшому значенні – це східні терени Словаччини,

але також означає руснака, який культурно стоїть на значно нижчому щаблі, ніж руснак *simpliciter*. Наші руснаки вище себе ставлять понад горняків й галичан».⁴⁹

Автор передмови до сучасного видання «*Liber memorabilium*» др. Янко Рамач вважає, що таку «високу думку» про самих себе у першій половині ХХ ст. руснаки створили без реального на це підґрунтя, що швидше нагадує «самопотішання каліки». Насправді Керестур, а разом з ним і руснаки, що проживали в Бачці, знаходились у доволі невтішній господарській й культурно-національній ситуації. Я. Рамач вважає, що «таке „високе” думання про самих себе є феномен, який ще треба вивчити не лише з точки зору історії, але соціології й психології».⁵⁰

2.2. Від русинства до свідомого українства

Після повернення до Галичини, перебуваючи під впливом визвольних змагань українського народу, Г. Костельник пише поему «Встань, Україно!» (Львів, 1918)⁵¹, в якій чітко стає на бік української національної ідеї. Відтоді у його творах все рідше зустрічаємо терміни «русин», «руснак», його поступово витісняє назва «українець». У «Календарі Просвіти» за 1920 рік Гавриїл Костельник опублікує статтю про бачванських русинів під назвою «Бачванські українці». Згодом у статті «Яка наша народна назва?» він переконливо доказує, що назва «українець», незважаючи на те, що вона практично не відома й не поширена у Бачці, однаково належить бачванським «руснакам», як і галицьким «русинам». У цьому немає нічого дивного, вважає Костельник, адже і інші народи відомі під двома назвами: «Так ми сербів називаємо „срби” й „раци”; німців – „німці” і „шваби”, мадярів – „угорці”, і т. д. То ж і ми маємо два імені: русини й українці».⁵² Передбачаючи, можливе звинувачення у намірах штучно накинути назву «українець» бачванським русинам, Г. Костельник доказує, що і назва «руснак» у свій час була

включно із Закарпаттям і східними теренами Угорщини. Г. Костельник вживає також термін «Горня Мадярска».

49 Костельник Г. *Liber memorabilium*, с. 6.

50 Костельник Г. *Liber memorabilium*, с. XIII. Див. також: Гарди Д. *Менталитет руснакох у историографским дѣлу Гавриїла Костельника // Гавриїл Костельник на тлі доби: пошук істини*. Львів 2007, с. 140-149.

51 Поему включено до видання: Костельник Г. *Ultra posse. Вибрані твори*. Ужгород: Гражда 2008.

52 Костельник Г. *Яка наша народна назва? // Проза на бачванско-сримским руским литературним языку*, с. 121. Статтю включено до видання: Костельник Г. *Ultra posse. Вибрані твори*. Ужгород: Гражда 2008.

«накинута» і насправді є «чужого походження», маючи на увазі її скандинавські витоки.⁵³ Натомість, у статті «Чому я став українцем?» Костельник подає вже іншу теорію: «русинами» називалось давнє галійське плем'я, від яких походять назви „Галичина” й „Русь”». ⁵⁴ Відповідь на поставлене у заголовку питання «Яка наша народна назва?» Г. Костельник подає на завершення статті: «Не може бути краща й відповідніша назва для нашого народу, як назва українець, а для батьківщини нашого народу – Україна. З цією назвою пов'язане й нове відродження нашого народу».⁵⁵ Остаточню власну національну ідентичність Г. Костельник задекларує у статті «Чом сом постал українець?» (1935), де багато уваги присвятить проблемі москвофільства.⁵⁶ Можливо, саме тому «Енциклопедия подкарпатской Руси», видана Карпато-руским этнологическим исследовательским Центром США під редакцією Івана Попа, повністю проігнорувала Г. Костельника та інших культурних і громадських діячів бачванських русинів.⁵⁷

3. Релігійно-конфесійна ідентичність

Питання національно-культурної ідентичності русинів Бачки тісно пов'язане з їхньою релігійною ідентичністю. Переселившись у Бачку, русини опиняються в оточенні сербського населення і від самих початків змушені боротись проти експансії Сербської православної церкви. Іноді ця боротьба набувала драматичного характеру, про що свідчить лист одного з перших керестурських парохів Юрія (Георгія) Рожі до ігумена Марієповчанського монастиря від 2 серпня 1756 року.⁵⁸

3.1. Греко-католицька церква та русини Бачки

Завдячуючи Греко-католицькій церкві й духовенству, бачванські русини вистояли перед національною деградацією. «Коли б наші руснаки були православної (як кажуть в нашому народі „рацької віри”), а не католицької віри, то поза всяким

53 Костельник Г. *Яка наша народна назва?* с. 121.

54 Костельник Г. *Чом сом постал Українець?* с. 129-130.

55 Костельник Г. *Яка наша народна назва?* с. 123.

56 Костельник Г. *Чом сом постал Українець?* с. 129-136.

57 Див.: Поп И. *Энциклопедия Подкарпатской Руси*. Ужгород 2006.

58 Удвари И. *Собрание источников для изучения русинской письменности*. П. Ниредьхаза, 2005, (*Studia Ukrainica et Rusinica Nyíregyháziensia* 17), с. 123-136.

сумнівом вже давно були б сербізовані; якби були «лютерани», то через словаків «лютеранів» могли б словакізуватися; якби вони були римо-католицької віри, то стали б «шокцями» (хорватами - О. Г.)», вважає Г. Костельник.⁵⁹

Релігійна й національна ідентичність настільки поєдналися у свідомості руснаків, що греко-католицизм практично стало у них «руською вірою»: «Що руснак греко-католик, це вже зрозуміле само по собі, так само, як рац (серб) православний нез'єдинений. Віра у нашій народі засимілювала націю, нація – віру: одне і друге взаємно підтримувались, взаємопомагались. Тому історія нашого національного життя ототожнюється з історією релігійного життя».⁶⁰ Цю думку підтверджує сучасний угорський публіцист закарпатського походження Андраш Бенедек: «Їх (русинів) національний ідентитет, самостійний ентитет визначається греко-католицькою вірою».⁶¹

Опинившись у непростій ситуації міжконфесійних та міжнаціональних стосунків міжвоєнної Галичини, Гавриїл Костельник починає переосмислювати характер Унії і роль Греко-католицької церкви на тлі стосунків між Православною та Римо-католицькою церквами.⁶² Відносини між греко-католиками і римо-католиками у тодішній Югославії подає як приклад, протиставляючи його реаліям міжконфесійних стосунків у Галичині.⁶³ Ставлення хорватів римо-католиків, котрі й самі боролися за власну ідентичність, до русинів греко-католиків було шанобливе. Практично, завдяки хорватам русини (пізніше українці) зберегли свою як релігійну, так і національну ідентичність. «З хорватами в'яже нас одна віра (католицька – О. Г.) і багато наших людей виховані у Хорватії», почуттям вдячності писатиме Костельник в одній зі своїх статей.⁶⁴

3.2. Дискусія довкола «львівського псевдособору»

Найбільше клопотів навколо конфесійної ідентичності самого Гавриїла Костельника створили події т. зв. «львівського псевдособору 1946 р.», на якому він ви-

59 Костельник Г. *Liber memorabilium*, с. 9.

60 Там само.

61 Бенедек А. Ш. *Сосїди добрі и вшелякі. Русинь, gens fidelissima*. Ужгород: Полі Прінт 2001, с. 5.

62 Див.: Костельник Г. *Нова доба нашої Церкви*. Львів, 1926.

63 Див.: Костельник Г. *Писма Михайлови Мудрому // Проза на бачванско-сримским руским литературним язку*, с. 368.

64 Костельник Г. *По штирох рокох // Проза на бачванско-сримским руским литературним язку*, с. 137.

ступив як голова «ініціативної групи» з переходу частини греко-католицького духовенства під юрисдикцію Російської православної церкви. Це стало приводом для деяких дослідників трактувати Костельника як особу, котра, вийшовши із «москвофільського» середовища русинів Бачки, мала природну схильність до православ'я, і тому, його участь на чолі «ініціативної групи» була завершальним етапом закономірного процесу. Читаємо в спогадах одного з найвидатніших сучасних українських істориків проф. Ярослава Дашкевича: «Ще з родинного Руського Керестуру Г. Костельник приніс із собою наївне простонародне москвофільство, залишки якого збереглися в ньому, незважаючи на безперечний щирий український патріотизм».⁶⁵

Проте, на основі швидше сказаного, «москвофільство» Г. Костельника можемо однозначно заперечити. Ставить під сумнів москвофільську орієнтацію Костельника Ігор Гирич, покликаючись на оцінку москвофільства самим Г. Костельником у статті «Чому я став українцем?»: «Це справжній боляк на організмі українського народу. Його треба що скоріше зліквідувати, бо наш національний організм доти не буде здоровий, доки цей новотвір розсаджуватиме його».⁶⁶

Говорячи про мотиви його участі в діяннях «львівського псевдособору», слід зосередити більше уваги на їхньому психологічному, а не ідеологічному і релігійному аспектах. Зокрема, слід звернути більшу увагу на «феномен високого думання про себе» – як етнопсихологічну особливість русинів Бачки, про що була мова у попередньому розділі. Історик Ярослав Дашкевич, який був учнем Г. Костельника в Академічній гімназії у Львові (1941-1942 рр.), зазначає, що його вчитель релігії «легко спалахував гнівом, був неврівноважений», «ніколи не був критичним до самого себе».⁶⁷

Справді, вже в юнацьких листах Костельника до В. Гнатюка натрапляємо на висловлювання, що підтверджують думку Я. Дашкевича щодо відсутності самокритики та вказують на «феномен високого думання про себе». Молодий Гавриїл хвалиться, що його вчитель у загребській гімназії радить не обмежувати себе

65 Дашкевич Я. *Гавриїл Костельник – постать складна чи ускладнена? // Постаті. Нарис про діячів історії, політики, культури.* Львів, 2006, с. 593. Див. також: Паславський І. *Львівський псевдособор 1946 року в документах і матеріалах // Львів (1256-2006): церква і суспільство.* Львів: Логос 2006, с. 97.

66 Гирич І. *Від Данила Галицького до Омеляна Пріцака: штрихи до історіографічних студій Ювіляра // Дашкевич Я. Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури.* Львів 2006, с. 24.

67 Дашкевич Я. *Гавриїл Костельник – постать складна чи ускладнена? // Гавриїл Костельник на тлі доби: пошук істини. Збірник наукових праць.* Львів-Ужгород: Гражда 2007, с. 291.

лише одним слов'янським народом, а стати «зіркою всього Слов'янства».⁶⁸ Спираючись на знання творчості багатьох поетів (німецьких, українських, хорватських, угорських, російських), молодий Гавриїл приходить до висновку, що його лірика заслуговує стати поряд із доробком відомих хорватських поетів Прерадовича й Врази, ба навіть самого угорського Петефі.⁶⁹ Згодом, в одному з листів до митрополита А. Шептицького із Фрібургу (Швейцарія) Костельник знову хвалитиме свою поезію, запевняючи, що незабаром його (Костельника) поезія буде зарахована до кращих зразків класики світової літератури.⁷⁰ Не став Г. Костельник скромнішим ні у старшому віці. Про «Пісню Богові» писатиме до Дюри Биндаса, що це його «архитвір» і подібного твору немає у слов'янському світі.⁷¹

Вочевидь, брак елементарної скромності й самокритики сформували у Г. Костельника «певні риси характеру», які довели його до «стадії крайнього нервового напруження й вичерпання».⁷² В одному з листів до о. Михала Мудрого Костельник радить у церковних питаннях «мати два розуми, а не лише один», але з такою тактикою важко зберегти внутрішню рівновагу.⁷³

Існує достатньо доказів, які засвідчують, що після окупації Західної України більшовиками, органи державної безпеки постійно шантажували й здійснювали психологічний тиск на Гавриїла Костельника та його родину. Проте, історик Ярослав Дашкевич не вірить, що страх за родину змусив Костельника піддатися шантажеві НКДБ. Професор Дашкевич вважає, що о. Гавриїл був відважною людиною, яка встояла перед погрозами більшовиків після арешту середущого сина Богдана. Як свідчать листи Г. Костельника до брата Михайла в Бачку (а цю думку поділяє і проф. Я. Дашкевич), ідея мучеництва за віру не була йому чужою.⁷⁴ Тому львівський історик заперечує думку, що Г. Костельник міг бути агентом НКДБ, і відводить йому роль «добробільного колаборанта окупантів».⁷⁵

Отже, Гавриїл Костельник не міг позбутися бажання за будь-яку ціну зреалізу-

68 Костельник Г. *Писма Володимирови Гнатюкови*, с. 327.

69 *Там само*, с. 328.

70 Див.: Рамач Я. *Писма Гавриїла Костельника митрополитови Андрийови Шептицькому (I) // Шветлосци*, Нови Сад, 2001. XXXIX. Ч. 2. Април-юний, с. 190.

71 Костельник Г. *Писма Дюрови Биндасови*, с. 350.

72 Дашкевич Я. *Гавриїл Костельник – постать складна чи ускладнена?*, с. 293. З усіх сучасників Г. Костельника та дослідників його творчості лише Я. Дашкевич згадує про факт «лікування у психіатричній лікарні». Див.: *Там само*, 291.

73 Костельник Г. *Писма Михайлови Мудрому*, с. 368.

74 Див.: Цап М. *Писма Гавриїла Костельника братови Михайлови // Шветлосци*, число 3-4, Нови Сад, 1995, с. 294-313.

75 Дашкевич Я. *Гавриїл Костельник – постать складна чи ускладнена?*, с. 294.

вати змодельоване «за власним містичним переконанням уявлення про персональне велике і високе післанництво», яке згодом перетворилось у «нав'язливу і маніакальну (враховуючи хворобливу амбіційність цієї особистості) ідею».⁷⁶ Він свято вірив у свій «неперевершений» талант, вірив, що, застосовуючи тактику «двох розумів», йому вдасться перехитрити більшовиків. Гуманні мотиви – захистити греко-католицьке духовенство від арештів, депортацій, переслідувань, на думку проф. Ярослава Дашкевича, «відігравали також значну роль».⁷⁷

3.3. Зміна акцентів після подій 1946 р.

Після зустрічі з «цілком несвятою Москвою» Костельник кардинально трансформує стиль своєї риторики: починає мислити, як типовий представник «латинізаторського» табору станіславського єпископа Г. Хомишина. У 1946 р. в неопублікованій праці «Священик наших часів»⁷⁸ Г. Костельник писатиме: «Модерні вимоги душпастирювання кажуть, щоб священик щодня відправляв у церкві – і то Службу Божу. Читана Служба Божа і під цим поглядом придатна, бо годі вимагати, щоб священик ціле життя співав Службу Божу щодня (sic!). Взагалі Богослуження в православній Церкві пристосовані до давніх часів, коли загал народу був неграмотний. Вірним подається все готове, вони мають тільки слухати й часто хреститися. Це масове, спільне релігійне виховання (на що вже й самі православні теологи звернули увагу), бо при загальній неграмотності вірних воно й не може бути інше. Але нині світ змінився, всі люди грамотні і всі наражені на лібералістичну та атеїстичну агітацію. Тому рішуче треба заховувати вірних також індивідуально, щоб кожний вірний і сам молився із молитвенника, як це є в римській Церкві (sic!). А тут великою проблемою стає, власне, читана Служба Божа, бо вона найбільше причиняється до індивідуального релігійного виховання».⁷⁹ Слід зауважити, що греко-католицькі «візантійники», до чийого табору належав і Костельник, вважали (і вважають) читану Службу Божу одним із найхарактерніших проявів латинізації.

76 Там само, с. 293.

77 Там само.

78 Повний текст рукопису «Священик наших часів» опубліковано в інтернет-виданні «ZBRUCЬ»: Костельник Г. *Священик наших часів*. // <https://zbruc.eu/pode/81994> (дата звернення 07.07.2023). Див. також мою передмову з поясненнями до публікації тексту: Гірник О. «Троянський кінь» vs «козел відпущення»: вступні зауваги до публікації рукопису отця Гавриїла Костельника // <https://zbruc.eu/pode/81992> (дата звернення 07.07.2023).

79 Костельник Г. *Священик наших часів*. (Рукопис), с. 65.

Показовим є зневажливе ставлення Костельника і до зовнішності православних священників: «Православний священник – взагалі тяжкий, неповоротний тип у нинішньому світі. Уявіть собі, що священник у всіх церковних ризах, або навіть єпископ ще й з мітрою на голові ходить по вулиці, в хаті, в полі – всюди і завжди. Що він міг би зробити? Тільки благословити й побожну проповідь говорити. Але яку дивовижу він викликав би в нинішньому, релігійно-розгубленому світі? Православний священник, який завжди і всюди ходить у старосвітській рясі з довгими й широчезними рукавами, на 50% є так в’язаний у нинішньому світі, як коли б ходив у всіх церковних ризах. Тому він – тяжкий тип священника. Він привик до того, що він завжди зодягнений „на показ”, тому вже і вся психіка його просякла тим почуттям – „на показ”, на святий показ, а не „до роботи”. Він, навіть, коли йде по вулиці, несе руки коло себе, як перед престолом у церкві стоїть, бо знає, що на нього всі звертають увагу. А ще додайте йому нагрудний хрест і монаший клубок – як єпископи ходять».⁸⁰

Кпить о. Гавриїл з довгого волосся православних священників: «А вже найбільше старосвітським робить православного священника довге волосся (...) Довге волосся люди носили в історії або для краси, або з недбалості про себе; можемо ще третє додати: або на знак погорди до „цього світу” (в монахів). В нинішньому світі ні одна з цих рацій не може виправдати того звичаю, щоб священники носили довге волосся. Той звичай виправдується тільки традицією; але ж та традиція нині вже втратила ґрунт під собою. Православні священники носять довге волосся і не для краси, і не з недбалості, і не з погорди до „цього світу”. З погорди? Так тоді, послідовно, треба б ходити в грубій, найпростішій рясі, а навіть полатаній, або й подертій (...) Горе нам, священникам, якби ми в нинішньому світі так ходили! Ми втратили б усякий авторитет у всіх людей! Я вже сказав, що часи стовпників і затворників минули. Нині всі змагають до культури і культурного життя, тому і священники мусять одягатися, нехай бідно, але чисто, огрядно і привітно (...) А коли довговолосий священник не дбає про свій зовнішній вигляд, то це куди гірше буває: ходить собі священник по ярмарку, в волоссі і в бороді полова, ряса заталяпана по коліна, кошик під пахвою... Господи, яка це репрезентація Церкви! Чи не краще, щоб ніхто не бачив і не знав, що це священник?».⁸¹

Аби сучаснішою бути, Г. Костельник радить Православній церкві брати приклад з Римської: «Думаю, що конче треба б православної Церкві взоруватися на римській, і ввести в себе канонічні посади пароха, адміністратора та сотрудника. (...) Дисципліна сама не прийде, треба так використовувати психологічні моменти, як їх використовує римська Церква. Це значить, що треба православної Церкві в дечому взоруватися на римській Церкві. А чи православна Церква дозріла до того?

80 Костельник Г. *Священник наших часів*. (Рукопис), с. 57.

81 Там само, с. 58-59.

Чи її фанатики не зчинять бурю: „Щоб ми щось приймали від єретиків-римлян? Ми православні саме тому, що ми задержали всю благочестиву старовину, а римляни все попусували (испортили)!” В дійсності, так могли б говорити тільки наївні священики, які не знають історії. У світському житті все в нас із західної Європи: і фасон одежі, і мода, і вся техніка, і вся наука, і всі поняття. (...) А в Церкві хочете „китайським муром” відгородитися від західної Європи? Де ж тут сурозмірність, де логіка?»⁸²

Не виявляв Костельник особлившої любові до студій Отців Церкви, ні до їхньої науки, що знову робить його далеким від справжнього «восточництва»: «Що ви скажете? Чи думаєте тим завоювати світ, що св. Отці сказали про небо і землю? Католики виносять перед світ, крім філософії св. Отців, ще й схоластику, а світ відпав від них! Очевидно, цього не може зрозуміти простий монах, я апелюю до тих православних, які можуть зрозуміти, про що йдеться. А вони, маючи авторитет, нехай потягнуть за собою монахів».⁸³

Недовподобі о. Гавриїлу ні т. зв. «православні обрядові цілування», вони бо не зрозумілі для Заходу: «Православні обрядові цілування по руках також разять західних людей. Православний єпископ вічно благословляє і вічно цілують його по руках. Для західних людей це виглядає і неповажно (вони це беруть за прояв сервілізму, для якого нині вже нема місця на світі) і несмачно (з огляду на свідомість про бактерії). Тому треба б ті цілування обмежити і казати цілувати не голу руку, а рукав, або рам'я єпископа, чи священика».⁸⁴

Справді, тут до повного комплексу «латинізаторських» ініціатив бракує хіба що пропозиції запровадження примусового celibату православного духовенства. Така позиція Костельника ставить перед нами нові проблеми у справі «львівського псевдособору». Беручи під увагу високий рівень освіти о. Гавриїла, важко повірити в те, що, очоливши «ініціативну групу» і скликавши «собор», він не усвідомлював його неканонічність і нелегітимність. Наведені швидше цитати із праці «Священик наших часів» (1946), а також амбіційний характер і месіанська свідомість Костельника дають підстави висунути наступну гіпотезу: скликавши нелегітимний «собор» і продемонструвавши таким чином свою лояльність до більшовиків, Костельник, можливо, мав намір розпочати підготовку культурного підґрунтя для широкомасштабної Унії «нового стилю», яка мала б охопити не лише Україну, а навіть і Росію. Інакше, що він мав на увазі, коли у неопублікованій праці «Покликання нашої уніатської Церкви» (1945) звертався до своїх сучасників наступними словами: «Не забуваймо, що саме ми, українці, найваж-

82 Костельник Г. *Священик наших часів*, с. 54-56.

83 *Там само*, с. 41.

84 *Там само*, с. 66.

ніші наслідники греків у Церкві. Наше покликання тепер таке, щоб усій Церкві дати найвищу науково-релігійну свідомість і наймодерніший тип священика. А це повинно витворити ментальність, яка зближуватиме всіх християн, і з часом повинна зреставрувати давню, дійсно католицьку Церкву».⁸⁵

Підсумовуючи, можемо сказати, що львівський історик Ярослав Дашкевич з усіх дослідників найбільш точно вказав на основні мотиви участі Г. Костельника (звичайно, якщо відкинемо його твердження про «наївне простонародне москофільство» Костельника) в подіях 1946 року. Це передовсім мотиви психологічного, а ще точніше – етнопсихологічного характеру. Вийшовши із маргінального середовища Руського Керестуру – середовища, яке століттями перебувало у культурній, духовній ізоляції від основного пласту українства, Гавриїл Костельник відчував несамовите бажання до самореалізації, до пошуку власного місця у світовому культурному просторі. Але ні *pro foro externo* (назовні) ні *pro foro interno* (в душі) він не мав намір стати православним.⁸⁶

4. У пошуках філософського самовизначення

Автор єдиної на теперішній час наукової монографії про Г. Костельника академік Ю. Тамаш охарактеризував його як людину, яка «серцем була спрямована на Схід, а розумом і освітою на Захід».⁸⁷ Насправді, до кінця життя і серцем, і розумом о. Гавриїл залишався типово західною людиною. Християнський Схід так і не заповнив його серце.⁸⁸ Звідси походять всі його переваги, рівно ж і недоліки.

4.1. Інтелектуальна формація

Основна інтелектуальна формація Костельника проходить у західному католицькому середовищі. У 1906 після закінчення загребської класичної гімназії, окрім богословських студій, Г. Костельник відвідує лекції з філософії Загребського уні-

85 Костельник Г. *Покликання нашої уніятської Церкви*. (Рукопис, Львів, 1945), с. 93. Рукопис зберігався у А. Савицького. В автора цих рядків зберігається копія.

86 Порівняй: Дашкевич Я. *Гавриїл Костельник – постать складна чи ускладнена?*, с. 293.

87 Тамаш Ю. *Гавриїл Костельник: медзи доктрину и природу*, с. 9.

88 Пор.: Костельник І. *Мій батько завжди був восточником // Гавриїл Костельник на тлі доби*, с. 251-265.

верситету. Зберіглася залікова книжка цього періоду з якої довідуємося, що він слухав лекції провідних на той час хорватських філософів: Франя Марковича (вибрані питання логіки та психологію), Дюри Арнольда (психологію пізнання) та Альберта Базали (вибрані питання з етики).⁸⁹

У записній книжці цього ж періоду занотована бібліографія літератури, з якою мав намір ознайомитись Костельник: Mach «Analyse der Empfindungen und das Verhältnis das Physischen zum Psychischen»; Ziehen «Psychophysiologische Erkenntnistheorie»; Liebmann «Die Klimax der Theorien»⁹⁰; Volkelt «Erfahrung und Denken»; Lange «Geschichte des Materialismus»; Erhards «Kritik der kantischen Antinomienlehre»; Karol Libelt «Kwestja żywotna filozofii: O samowładztwie rozumu».⁹¹ Про зміст викладів та професорів у Львівській духовній семінарії, в якій Костельник навчався з 1907 року, – відомостей немає.

У 1910 році Г. Костельник розпочинає студії у Львівському університеті. Збережена залікова книжка з якої дізнаємось про прослухані лекції з логіки у засновника Львівсько-варшавської філософської школи Казимира Твардовського, учня німецького філософа Ф. Brentano.⁹² Окрім Твардовського, із філософії Костельник слухав лекції Вартенберга (філософія Канта, проблематика свободної волі) й Сінка (грецька софістика).⁹³

Прослухавши один семестр у Львівському університеті, роком пізніше Г. Костельник продовжує навчання у Швейцарії у Фрібурзькому університеті (Universitas Friburgensis Helvetiorum). Перелік дисциплін із залікової книжки

89 Залікова книжка зберігається у Загребі в приватному архіві Христини Поляк – доньки Г. Костельника. В автора цього тексту зберігається копія. Детальніший опис залікової книжки у статті «Архів Гавриїла та Елеонори Костельників», яка включена до цього збірника. Про згаданих хорватських філософів див.: Zelić I. *Vodič kroz filozofiju*. Split: Verbum 2006, с. 217-218.

90 У записній книжці Костельник зазначив, що ця книга – найкраща критика позитивізму.

91 Архів Христини Поляк, Загреб. У автора цих рядків зберігається копія. Див. також опис записної книжки у статті «Архів Гавриїла та Елеонори Костельників», яка включена у видання Костельник Г. *Ultra posse. Вибрані твори*. Ужгород: Гражда 2008.

92 Франц Brentano (1838-1917), німецький філософ й психолог. Підпорядкував логіку психології і вважається засновником феноменології (опис законів, які керують феноменами свідомості). Написав: «Психологія з емпіричної точки зору» (1874-1928), «Про джерело моральної свідомості» (1889), «Про класифікацію психічних феноменів» (1911).

93 Архів Христини Поляк, Загреб. У автора цих рядків зберігається копія. Детальний опис залікової книжки знаходиться у поданій у збірнику статті «Архів Гавриїла та Елеонори Костельників».

(Tabela Scholarum) засвідчує про поглиблене студювання психології (Psychologia generalis, La psychologie de l'intelligence, Conferences: la psychologie de la religion), історії нової філософії (Geschichte der neueren Philosophie, Seminar: Kants Kritik der reinen Vernunft, Conferences: L'idée de Dieu et l'agnosticisme moderniste) та етики (Ethica specialis seu ius naturale, Ethica generalis, Konferenzen: Ethische Probleme, Philosophisches seminar: Spinozas Ethica more geometrico demonstrata).⁹⁴ Докторський ступінь Г. Костельник оборонив із тезою «De principis Cognitionis Fundamentalibus» (Про фундаментальні принципи пізнання).⁹⁵

4.2. «Логіка» і Львівсько-варшавська філософська школа

Відповідно до студій у Костельника сформувалась сфера основних його зацікавлень, а це передовсім філософія пізнання, логіка, психологія. Праці, присвячені логіці, займають чи не найбільший об'єм філософського спадку Г. Костельника. У 1929 році у Львові надрукована праця «Das Prinzip der Identität – Grundlage aller Schlüsse» (переклад на німецьку мову здійснив о. Домет Садовський). Практично, це чи не єдиний твір Г. Костельника (якщо не рахувати докторської дисертації), котрий був перекладений іноземною мовою. Зберігся рукопис та машинопис українського тексту цієї праці «Засада тотожності – основа для всіх висновків».⁹⁶ У 1931 році накладом Богословського наукового товариства у Львові виходить праця «Ordo logicus». В рукописному варіанті збереглися «Логіка» із 1922 року та недокінчена праця «Логічно-математичні парадокси і їх розв'язки».⁹⁷

Як синтезу всього філософського доробку Костельник задумав написати саме логіку. Зберігся рукопис першого тому праці «Логіка як аналіза техніки людського думання», написана у 1940-1941 роках, тобто за часів російсько-більшовицької окупації Львова.⁹⁸ У вступі Гавриїл Костельник зазначає, що вже давно мав намір

94 Архів Христини Поляк, Загреб.

95 Kostelnik G. *De Principiis Cognitionis Fundamentalibus*. Leopoli 1913.

96 Зберігався у Львові у А. Савицького. В автора цих рядків зберігається копія. Опис рукописів у статті «Архів Гавриїла та Елеонори Костельник».

97 Обидва рукописи також зберігалися у Львові у А. Савицького. В автора цих рядків зберігаються копії.

98 Рукопис праці вивезла Христина Поляк до Загребу. Відтак його перевезли до Лондона її брати Іреней та Зенон Костельники. У Загребі залишилась лише його копія, в якій бракує декількох сторінок. Детальніше див. мою статтю «Архів Гавриїла і Елеонори Костельників» у виданні: Костельник Г. *Ultra posse. Вибрані твори*. Ужгород: Гражда 2008.

написати свій головний філософський твір, лише вагався щодо назви: «метафізика» чи «логіка»? Остаточо Костельник надав перевагу «Логіці». Десятилітній викладацький досвід засвідчив, що логіка є найменш популярною, проте, як каже Костельник, «в ній можна найбільш переконливо виказати помилки в думанні». Метафізика, на думку Костельника, – в наших часах не могла б мати тієї переконливої сили. Він ставить собі за мету максимально достосувати «Логіку» до досягнень природничих наук. У «Логіці» є розділи, що займаються нетиповими для логіки питаннями і належать радше до компетенції метафізики, розглядається проблематика взаємодії душі й тіла, проблематика чуда, ба навіть, парapsихологічні проблеми (зокрема стигматизація), що вже цілком не вкладаються у рамки звичних для нас «логік». ⁹⁹ Одна із фундаментальних праць Г. В. Гегеля називається «Wissenschaft der Logik» («Наука логіки»). У ній також метафізика є складовою частиною логіки. Перші дві частини логіки Гегеля присвячені проблемам онтології (вчення про буття та вчення про сутність). Можливо, Г. Костельник за прикладом Гегеля також мав намір написати свою «велику логіку».

Проблемам логіки велику увагу приділяла заснована Казимиром Твардовським Львівсько-варшавська школа аналітичної філософії. До цієї школи належали логіки із світовим іменем: Ян Лукасевич, Станіслав Лесьневський, Альфред Тарський (які не були байдужими й до філософських проблем), а також психолог Владислав Витвицький (не надавав великого значення логіці). ¹⁰⁰ Не позбавлена психологічного забарвлення й філософія самого К. Твардовського, який запозичив у Brentano психологічну концепцію предмету та методику філософського дослідження. ¹⁰¹

Діяльність Львівсько-варшавської школи не могла пройти повз увагу Г. Костельника, на що вказує й академік Ю. Тамаш: «Засновник цієї школи Казимир Твардовський, завдяки своєму зацікавленню експериментальною психологією, теорією пізнання, логікою відкривав шлях для примирення науки й віри, що давало нові можливості для польських католицьких неотомістів (Саламуха, Дреновський, Бохеньський) і буде близьким й до поглядів Костельника, який вважав,

99 Детальніший опис рукопису «Логіки» див.: Гірник О. *Аналіз рукопису головного філософського твору Гавриїла Костельника «Логіка» // Гавриїл Костельник на тлі доби: пошук істини*, с. 200-210.

100 Васюков В. Л. *Метапарадигма Львовско-варшавской философской школы // Исследования аналитического наследия Львовско-Варшавской философской школы*. Выпуск 1. С-Петербург: Мир 2006, с. 12.

101 Див.: Твардовский К. *К вопросу о классификации психических явлений // Исследования аналитического наследия Львовско-Варшавской философской школы*. Выпуск 1, с.161-171.

що віра й наука не суперечать одна другій, а навпаки, взаємодоповнюються».¹⁰² Психологізація логіки, почасти її семантизація, на думку академіка Ю. Тамаша, роблять Г. Костельника доволі близьким до поглядів Львівсько-варшавської школи аналітичної філософії.¹⁰³ Проте, сам Костельник у своїх філософських працях (мабуть, з ідеологічних причин) практично ніде не згадує представників цієї школи. Відповідь на питання: наскільки о. Гавриїл був під впливом Львівсько-варшавської школи аналітичної філософії і чи мав він свої оригінальні погляди – зможе дати лише окреме дослідження.

4.3. Про «томістичну орієнтацію»

Академік Ю. Тамаш зарахував Костельника до філософів томістичної орієнтації, «чия система – гармонізуючий теоцентричний волюнтаризм і енергетизм».¹⁰⁴ Але якщо складовою філософії Костельника є волюнтаризм, то його жодним чином не можна вважати філософом томістичної орієнтації. Відомо, що у християнській схоластичній філософії до волюнтаристів зараховували прихильників Дунса Скота (Duns Scot, 1256-1308), який у питаннях пізнання Бога перевагу надавав ласці (Божій благодаті) та волі, на відміну від Томи Аквінського, котрий у пізнавальному чині на перший план висував знання й розум.¹⁰⁵ Згодом усіх схоластиків почали поділяти на томістів й скотистів, іншими словами на раціоналістів та волюнтаристів.

Волюнтаризм продовжив своє існування вже в новітніх часах у формі т. зв. «ірраціональної метафізики». До числа видатних представників «ірраціональної метафізики» зараховують Геракліта, а з новіших Шопенгауера (воля становить сутність усього універсуму) й Ніцше (жадання влади, воля як необмежена потреба самореалізації). Їхня філософія містить основні напрямки т. зв. «філософії життя», що безпосередньо торкається основних філософських поглядів А. Бергсона, який замість епістемологічно-онтологічної філософської діади «мислення – буття» запропонував «інтуїція – пережиття реальності».¹⁰⁶

Цікаво, що друга складова системи філософії Костельника – енергетизм, на яку

102 Тамаш Ю. *Гавриїл Костельник медзи доктрину и природу*, с. 31-32.

103 *Там само*, с. 260-261.

104 *Там само*, с. 263; Див. також: Tamaš J. *Istorija rusinske knji ževnosti*. Novi Sad: Prometej, Ruske slovo 2002, с. 102.

105 O'Collins G., Farrugia E. *Zwięzły słownik teologiczny*. Kraków: WAM 1993, с. 227.

106 Devčić I. *Bog i filozofija*. Zagreb: KS 2003, сс. 162-163.

вказує Ю. Тамаш, пов'язана з «філософією життя», зокрема з бергсонівською ідеєю Бога як «творчої життєвої енергії».¹⁰⁷ Виходячи з цієї позиції, Бергсон критикує природничі науки й філософію Ніцше. На його думку життя неможливо описати математично-механістичною методою природничих наук. Життя є якісний феномен, а методам природничих наук доступні лише кількісні характеристики, тобто наука визнає лише те, що можна повторити. Таким чином, життя у своїй повноті доступне лише для «інтуїції», і лише вона може досягнути глибинну реальність буття.

Роздумуючи над причинами занепаду релігійного світогляду, Г. Костельник як і А. Бергсон, вдається до критики природничих наук, передовсім фізики. На його думку, занепад релігії та розвиток природничих наук – основні рушії сучасної епохи.¹⁰⁸ Поняття «занепад релігії» і пов'язане з ним поняття «безрелігійна людина» у розумінні Костельника мають лише релятивне значення. «Кожна людина *necessitate naturae* (задля своєї природи) мусить мати якусь релігію. Людина – *ce ens religiosum* (релігійна істота)».¹⁰⁹ Атеїзм Костельник також вважає релігією, і, на його думку, «ніщо для релігії не є таке шкідливе, як вилучення атеїзму з категорії релігії».¹¹⁰

Виходячи із панівного становища, яке зайняла фізика в сучасному світі, Костельник пропонує поділити всі релігії на дві основні групи: фізикальні (атеїстичні) і надфізикальні (теїстичні) релігії. Психіку фізикальних релігій Костельник називає фізикалізмом і розглядає психологічні мотиви, які привели до формування «реалістичної, фізикалістичної ментальності нашої епохи».¹¹¹

Дисгармонійний розвиток науки Костельник наводить як найголовніший психологічний мотив виникнення фізикалістичної ментальності. «Природничі науки відкрили безмірний і безконечно скomплікований матеріальний світ. А наука про душу не перевищила того ступня, на якому полишила її ще старинна грецька філософія».¹¹² Це сприяло непомірному розвитку реалістичної ментальності, яка придушила у душі нерозвинену містичну реальність. «Під той вплив підпало і духовенство, – вважає Костельник, – бо і воно виховане в тій самій натуралістич-

107 Там само, с.147-150.

108 Костельник Г. *Упадок релігії*. (Рукопис, Львів, 1940), с.1. Рукопис зберігався у збірці А. Савицького. В автора цих рядків зберігається копія. Нумерація сторінок згідно з рукописом.

109 Костельник Г. *Упадок релігії*, с. 3.

110 Костельник Г. *Релігійні фалші нових часів*. Львів 1937, с. 23.

111 Костельник Г. *Упадок релігії*, с.118.

112 Костельник Г. *Упадок релігії*, с. 119.

ній та раціоналістичній школі, з якої виходить світська інтелігенція».¹¹³ - Поняття «науки» – другий мотив. Сучасна наука розвивалась у антагонізмі до теології, яку трактувала як «не-науку». «Від теології сучасну науку різнить ціль і метода: вона хоче пізнати тільки природний світ, а її метода експериментально-математична».¹¹⁴ Репрезентативною і зразковою наукою стала фізика, яка диктувала свої закони гуманітарним дисциплінам. «Ментальність філософів і психологів, приглушена і ув'язнена експериментально-математичною метою фізики (бо це її метода), також і на духовні явища гляділи крізь окуляри тієї методи», – вважає Костельник.¹¹⁵ Психологія не змогла розвинути власної методи, власної науки про духовний світ, а перетворилась, за визначенням Костельника, у «ancilla physicae» (служницю фізики).¹¹⁶

«Хто стає спеціалістом, той одночасно стає й своєрідним калікою-людиною, непропорційно розвиненою», – так визначає третю проблему Костельник.¹¹⁷ Кожний вузький спеціаліст: чи то фізик, хімік, біолог, лікар, теолог – формує свою специфічну ментальність, відповідно до того формується його точка зору, погляд на світ. Кожну дійсність, яка не є згідна з їхнім світоглядом, вони намагаються достосувати до того світогляду, несвідомо спотворюючи дійсність. Тому Костельник полишає рамки вузької спеціалізації. Сфера його зацікавлень доволі широка: від «Границь демократизму» (1919) до «Границь вселенної» (1924); від «Ordo Logicus» (1931) до генези людської душі та її природи на підставі біологічних фактів у праці «Зародкова душа» (1931), включаючи «Генезу жіночого і мужеського полу» (1933), і закінчує пошуками «Божих слідів» у явищах стигматизації.

Задля вузької спеціалізації Костельник піддає критиці схоластику, яка після свого розквіту (XIII ст.) «перестала бути творчою і продовжила своє життя то як традиція, то як штучна, марна умовá гімнастика».¹¹⁸ Уже в часи Томи Аквінського (1225-1274) появилвся філософ-опозиціонер, англієць Роджер Бекон (1214-1294), якого Костельник хвалить за широту зацікавлень різними природничими науками і філологією. Позитивно Костельник відгукується також про Миколу Кузанського (1401-1464), називаючи «геніальним німцем», і вважає, що «теологи ніколи не попадали би в конфлікт з природничими відкриттями, якби мали якусь пайку з „docta ignorantia” Cusanus-a».¹¹⁹

113 Там само.

114 Там само.

115 Там само, с. 120.

116 Там само, с.121.

117 Там само.

118 Костельник Г. *Упадок релігії*, с. 25.

119 Там само, с. 30.

Із сучасних науковців Костельник ставить за приклад французького біолога Алексіса Каррела (Aleksis Carrel), автора книги «Людина – невідома істота»: «Carrel відзначається тонкою й всесторонньою обсервацією. Хоч він стоїть на позитивістичному становищі і дуже в'яється натуралізмом, все-таки його мова вже нова: він виказує, що дотеперішня наука тільки поверховно і дуже легкодушно розв'язувала проблеми людського духа і життя, признає містичні явища і чуда за певні факти та виразно заявляє, що наука вже не має права обходити ті явища. Carrel бачить життя-буття таке, яке воно дійсно є в своїй дивній повноті, а не як філософи із спеціальним наставленням, що приглядаються світові кризь свої вузькі, скривлені й убогі абстракції».¹²⁰

«Quotidiana vilescunt» (те, що щоденне, блідне) – так Костельник називає останню, четверту ознаку.¹²¹ Філософ, свідомість якого переповнена абстрактними поняттями, втрачає свою вразливість на явища делікатного характеру. Така свідомість «грубіє» і з часом реагує тільки на поверхневі явища, і лише їх сприймає як щось позитивне, варте уваги. «Чим довше й усильніше займається людство наукою, тим більше тратить смак у розумі, розумовий смак – себто розумові інтуїції, святі, ніжні й ясновидючі, які нам природа сама з себе дає. І стає людський розум невразливий на вищі правди буття, а зате осягає рутину в нижчих правдах», – пише Костельник у праці «Світ як вічна школа».¹²² Як засіб боротьби проти такої рутини Костельник пропонує застосовувати «гігієну свідомості», тобто пускати «контрасти в рух»: з одного боку необхідно стреміти до спеціалізації, бо без неї неможливо дійти до глибшого розуміння якогось явища; з другого боку слід вікати від засліплення і обмеження горизонту, яке спеціалізація неминуче викликає.¹²³

Г. Костельник займається пошуками універсального чинника, з допомогою якого можна б було подолати створену картезіанською доктриною прірву між *res cogitans* і *res extensa*, яку він називає «*crux philosophorum*» (хрест філософів). Розкритикувавши науку, Г. Костельник звертається саме до науки (зокрема фізики) по допомогу, запозичаючи від новітньої фізики поняття енергії. Він зізнається, що нове пояснення матерії є настільки привабливим, «що можна спокуситися вважати енергію за самостійне єство, за субстанцію, як се зробив німецький хімік і фізик В. Освальд (-1932)».¹²⁴ Костельник не встояв перед тією «спокусою», бо далі зазначає: «Маючи на увазі нинішнє поняття про будову матерії, мусимо не-

120 Там само, с.125.

121 Там само.

122 Костельник Г. *Світ, як вічна школа*. Львів 1931, с. 21.

123 Костельник Г. *Упадок релігії*, с. 127.

124 Костельник Г. *Матерія й дух*. Відчит. Львів 1934, с. 10.

обхідно приймати, що життя се якийсь окремий рід енергії». ¹²⁵ Відповідно душу він вважає «вищим ступенем енергії». ¹²⁶ Таким чином, проблему зв'язку між душею і тілом Костельник вважав вирішеною: «Сполука душі з тілом для нас нині не робить ніяких надзвичайних труднощів, бо знаємо про посереднє звено між тілом і душею, яке утворюють енергії, а душу вважаємо за вищу форму енергії». ¹²⁷

Людина, як і кожне живе єство, випромінює своєрідні психічні енергії, що створює можливості для телепатії. ¹²⁸ Костельник також застосовує термін психічна аура, яка є випроміненням внутрішніх переживань людини і «осідає» на предметах, з якими пов'язані певні переживання людини. Саме психічною аурою (свояю і чужою) послуговуються ясновидці у містичних екстазах. ¹²⁹

Поняття енергії, нове трактування якому надала сучасна фізика, Костельник розглядав як важливий контраргумент для боротьби проти матеріалізму: «Панспіритуалізм був відомий у філософії (Лайбніц, Берклі); а тепер прийшла черга й на паненергетизм. Це був знак часу – до якої міри енергія вже виемансипувалась у науці. Проти матерії піднялась уже й енергія. Так матеріалізм став розкладатися». ¹³⁰

Чи був Костельник самотній у своїх поглядах? У трактуванні запозиченого із фізики поняття енергії існує вражаюча подібність між Костельником та його сучасником – польським науковцем Станіславом Маєвським, котрий у 1925 р. в Познанському університеті опублікував працю «*Wszechenergja wobec materji i życia*». ¹³¹ Вона складається з трьох книг. Перша книга носить назву: «Безмежне просторове середовище або всеенергія». Книга друга займається проблематикою органічного життя. У розділі «Біологічні сили» є підрозділ «Явища медіомічно-психічні і медіомічно-матеріальні». Книга третя називається: «Таємниці всебуття». Один із розділів носить назву «Надприродні психічні явища згідно останніх понять про матерію і енергію». Дотепер у працях Костельника не траплялись посилання на С. Маєвського і не відомо, чи Костельник знав про нього, але подіб-

125 Там само, с.11.

126 Костельник Г. *Зародкова душа. Генеза людської душі та її природа на підставі біологічних фактів*. Львів 1931, с.15.

127 Костельник Г. *Упадок релігії*, с. 52.

128 Костельник Г. *Зародкова душа*, с. 19.

129 Костельник Г. *Логіка*, с. 204.

130 Костельник Г. *Матеріалізм* (Машинопис, Львів, 1945), с. 84. Зберігається у приватному архіві Христини Поляк (Загреб). У автора цих рядків зберігається копія. Працю включено у видання: Костельник Г. *Ultra posse. Вибрані твори*. Ужгород: Гражда 2008.

131 Majewski St. *Wszechenergija wobec materji i życia*. Poznań 1925.

ність їхніх поглядів очевидна і заслуговує на подальше дослідження. Таке трактування енергії немає нічого спільного з схоластичним поняттям енергії.

Цікаво, що у 1936 році в Атенах на Всеправославній конференції був започаткований богословський рух, який, на протигагу неотомізму, ставив собі за мету відродження вчення св. Григорія Палами й був названий неопаламізмом.¹³² В основу цього теологічного напрямку покладене вчення про різницю між Божою неодосяжною сутністю і його енергіями, які є доступними для людського пізнання та приймають безпосередню участь в освяченні (деїфікації) людини. До числа неопаламістів зараховують багатьох православних теологів – сучасників Г. Костельника, зокрема: Г. Флоровського (1893-1979), В. Лоського (1903-1958) й П. Євдокімова (1900-1971), однак, «енергетичні» погляди Г. Костельника не можемо зарахувати до цієї течії. Трактування енергії в нього залежне від модерної фізики і зовсім не бере до уваги східну патристичну християнську традицію.

Підсумовуючи сказане академіком Ю. Тамашем про філософську орієнтацію Г. Костельника, зазначимо, що він правильно вказав на волюнтаризм, який пов'язує Костельника із «ірраціональною метафізикою» й «філософією життя», передовсім з Бергсоном; на енергетизм, який пов'язує філософію Костельника знову ж з бергсонівською ідеєю «Бога як творчої енергії», та з найновішими на той час досягненнями фізики, квантової механіки зокрема. Помилковою залишається спроба академіка Тамаша зарахувати Костельника до філософів «томістичної орієнтації». Можливо, цієї помилки Ю. Тамаш допустився цілком несвідомо, позаяк, для більшості «томізм» ототожнюється з католицькою традицією й католицькою вірою в цілому. Це поєднання настільки глибоке, що зарахувати когось до «томістів», практично означає визнати його «твердим католиком». Починаючи з середини ХІХ століття, у Католицькій церкві починає діяти рух за відродження схоластичної філософії, який намагався повернути назад колись потужну філософсько-теологічну систему з метою протистояння модерністичним тенденціям у католицизмі. Намагання консервативної течії католицької думки були підтримані папою Левом ХІІІ, який у 1897 енциклікою «*Aeterni Patris*» проголосив томізм обов'язковим для вивчення у всіх католицьких вищих навчальних закладах. Відтак, кодекс канонів Католицької церкви з 1917 року називає св. Тому з Аквіну «найкращим вчителем філософії й теології в католицьких семінаріях».¹³³

Бажанням «врятувати католицькість» Г. Костельника керувались львівські дослідниці М. Кашуба й І. Мірчук, роблячи наступний висновок: «Сам мислитель (Г. Костельник – О. Г.) визнавав, що його ідеалом у філософських та теологічних працях було гармонійне поєднання природного й надприродного. З цього можна зробити висновок, що Костельник належить до філософського напрямку ХХ ст.,

132 O'Collins G., Farrugia E. *Zwięzły słownik teologiczny*, с. 156-157.

133 O'Collins G., Farrugia E. *Zwięzły słownik teologiczny*, с. 274.

який розвиває вчення Томи Аквінського про поєднання віри і знання й носить назву неотомізм. Нині цю філософію проповідує й сповідує папа римський Йоан Павло II». ¹³⁴ Не коментуючи необґрунтованість такого висновку, скажемо наступне: якщо в чомусь і можна порівнювати Костельника і Войтилу, то лиш в тому, що в обидвох філософія і поезія взаємно доповнюються, створюючи інтерпретативний ключ. Філософія уточнює поетичні інтуїції обох філософів, поезія ж занурюється у таємницю людського життя-буття там, де закінчуються можливості логічного силогізму і принципу непротиріччя. Костельник і Войтила були виховані на томістичній традиції, обидва користали з її спадщини, однак жоден з них не став рабом схоластики.

Проти своєї «томістичної орієнтації» свідчить сам Г. Костельник. Адже, чи не у найважливішій праці «Три розправи про пізнання» (Львів, 1925), у розділі «Стан квестії в середньовічній і в новочасній філософії» Костельник взагалі не згадує Тому Аквінського. Про схолатиків каже наступне: «Схоластики розчитувалися в Аристотилеві і узгіднювали його філософію з об'явленням. Напрочуд розвинули вони теологію та етику – се й було їх ціллю і призначенням. Але в філософії не пішли далеко поза Аристотеля (винявши ті місця, де їм вже саме об'явлення піддавало розв'язку). Нашу проблему полишили вони на тій стадії, на якій полишили її Плятон і Аристотель. (...) Не розрізняючи набутих інтуїцій від природних, грішили вони саме протиповно: що „забагато знали”, що не було квестії, якої вони не вміли розв'язати». ¹³⁵ Цього ж таки 1925 року виникла дискусія між Костельником і Й. Сліпим з приводу праці останнього «Св. Тома з Аквіну і схоластика» (Львів, 1925). У часописі «Нива» Г. Костельник опублікував рецензію на згаданий твір. ¹³⁶

Наступного року, на святковій академії з нагоди 25-ліття перебування А. Шептицького на митрополичій катедрі, о. Гавриїл скаже наступне: «Від часів унії всі наші богословські книжки – це просто плагіати – переклади або перерібки – західних книжок. Усі західні течії це – взір, це просто канон думання для нас. Схоластична філософія, яка виробилася на Заході і має там могутню традицію, в нас уважається за обов'язкову так, що і в думці не можуть припустити, щоб ми могли не приймати її – це означало би майже ересь» ¹³⁷. Швидше всього, слова ці були скеровані в бік о. Йосипа Сліпого, в якому Костельник вбачав консервативного представника «схоластичної традиції» у Греко-католицькій церкві.

134 Кашуба М., Мірчук І. *Гавриїл Костельник: філософські погляди*. Дрогобич: Вимір 2002, с.128.

135 Костельник Г. *Три розправи про пізнання*. Львів 1925, с.151.

136 Костельник Г. Рец.: Сліпий Й. *Св. Тома з Аквіну і схоластика*. Львів 1925 // *Нива*, 1925, Т. 204. ч. 10, с. 346-348.

137 Костельник Г. *Нова доба нашої Церкви*. Львів 1926, с.11.

4.4. Г. Костельник – «восточник»?

Чи не єдиною фундаментальною богословською працею Г. Костельника стала книга «Спір про епиклезу між Сходом і Заходом» (Львів, 1928). Була це реакція на книгу вікарія Пряшівської єпархії о. Н. Руснака «Епиклезис» (Пряшів, 1926). Костельник намагається вирішити не стільки складну, скільки ускладнену теологами впродовж століть проблематику трансубстанціації (пересуцествлення): коли на св. Літургії хліб і вино стають Тілом і Кров'ю Ісуса Христа – після виголошення священником Христових слів встановлення Євхаристії «Прийміть їжте... Пийте з неї всі...», чи після заклику Св. Духа, тобто «Епиклези»? Г. Костельник переконливо доводить, що у візантійській св. Літургії трансубстанціація відбувається після заклику Св. Духа, тобто Епиклези. Отець Н. Руснак зайняв протилежну, абсолютно сретичну позицію: «Так как св. Евхаристия совершается словами Иисуса Христа, то догматически совершенно ясно, что епиклезис, т. е. слова призывания Св. Духа, догматически можно без всякого ущерба пропустить (sic!)».¹³⁸ Міркування Г. Костельника зовсім не суперечили католицькій східній догматиці на противагу сретичним думкам о. Руснака, і тому цензура митрополитичого ординаріату дозволила надрукувати книгу. Немилосердна критика римської цензури із погрозою екскомуніки надійшла, із незрозумілих причин, на адресу Костельника.

Академік Ю. Тамаш вважає, що публікацією «Спір про епиклезу» о. Гавриїл займає позицію «радикального восточництва», яке стає у його творчості щоразу виразнішим, досягнувши апогею у розриві з Католицькою церквою і переході під юрисдикцію Російської православної церкви на «львівському псевдособорі» 1946 року. І не лише це. Ю. Тамаш вважає, що відтоді погляди Костельника впритул наблизились до філософських ідей Соловйова, Бердяєва й інших російських релігійних філософів.¹³⁹

Насправді, якщо детальніше вивчати філософські твори Г. Костельника, впадає в око його повне незнання (а можливо й свідоме ігнорування, з огляду на його антипатію до москвофілів) російської релігійної думки і православного світу. І саме це є суттєвим недоліком у філософській спадщині Костельника. Адже, ще в 1888 р. Вл. Соловйов, виголошуючи в Парижі доповідь «Русская идея», сказав наступне: «Эта тираническая руссификация, тесно связанная с еще более тираническим разрушением греко-униатской церкви, представляет воистину национальный грех, тяжелым бременем лежащий на совести России и парализующий

138 Цитовано за: Костельник Г. *Спір про Епиклезу між Сходом і Заходом*. Львів 1928, с. 4.

139 Тамаш Ю. *Гавриїл Костельник между доктрину и природу*, с. 261-262.

ее моральные силы».¹⁴⁰ Знаючи це, Г. Костельник можливо би не поспішав у 1946 р. брати на себе «національний гріх», що лежить на совісті Росії.

Дуже шкода, що Г. Костельник нічого не знав про свого сучасника, російського релігійного філософа о. П. Флоренського, який у 1924 р. в англійському часописі «The Pilgrim. A review of Christian politics and religion» опублікує статтю «Записка о христианстве и культуре», де писатиме: «Выработать особое, более частного характера тезисы объединения с Римско-Католической Церковью; главным образом тут должно быть сформулировано первенство чести и всехристианской инициативы, по праву принадлежащее Римскому Епископу».¹⁴¹ У 1937 році, перебуваючи в ув'язненні на Соловецьких островах, о. П. Флоренський відмовився зректися священства, за що й був розстріляний разом з українським театральним діячем Лесем Курбасем.¹⁴² Не дивлячись на святість життя і мученицьку смерть о. Павла, Російська православна церква досі не проголосила його священномучеником. Сучасні ж дослідники творчого спадку Флоренського говорять про «по-смертне мучеництво» і «другу Голготу» о. Павла, яка триває і досі.¹⁴³

Перебуваючи вже в «лоні» московського православ'я, тобто після подій 1946 року, о. Гавриїл і тоді нічого не знав про існування російської релігійної думки. У неопублікованій праці «Священник наших часів» (1946) Костельник писатиме: «Коли православні не видумують нової християнської філософії, яка представила б усі новітні природничі науки і змусила б усіх інтелігентів з респектом ставитися до тої нової християнської філософії, то православна Церква нічого великого не зробить у світі, не станеться наймодернішою Церквою».¹⁴⁴ Необ'єктивність о. Гавриїла тут очевидна. Задля справедливості необхідно сказати, що така філософія вже існувала в російському православному середовищі (на відміну від українського), наverting «невоцерковлену» інтелігенцію до християнства. Отець Павел Флоренський¹⁴⁵ та його близький приятель і однодумець о. Сергій Булгаков¹⁴⁶ належали до числа новонаверненої інтелігенції.

140 Соловьев В. *Русская идея*. Брюссель: Жизнь с Богом 1987, с. 24.

141 Флоренский П. *Записка о христианстве и культуре // Собрание сочинений в 4-х томах*. Том 2. Москва: Мысль 1996, с. 558.

142 Игумен Андроник (Трубачев А. С.). *Жизнь и судьба // Флоренский П. Собрание сочинений в 4-х т.* Том 1. Москва: Мысль 1994, с. 34.

143 Исупов К. Г. *Павел Флоренский: наследие и наследники // П. А. Флоренский: pro et contra*. Санкт-Петербург: РХГИ 2001, с. 29.

144 Костельник Г. *Священник наших часів*, с. 41-42.

145 Див.: П. А. Флоренский: *pro et contra*. Санкт-Петербург: РХГИ 2001.

146 Див.: Аржаковський А. *Отець Сергій Булгаков. Нарис про християнського філософа та богослова*. Львів: УКУ 2007.

Книга о. Павла Флоренського «Столп и утверждение истины» сприяла поверненню у лоно Церкви інших представників російської інтелектуальної еліти, в тому числі філософа Н. О. Лоського.¹⁴⁷ Релігійно-філософський світогляд Флоренського, окрім традиційної православної доктрини, опирався також і на досягнення логіки, математики, медицини, філології та природничих наук.¹⁴⁸ Не диво, що його книга «Столп и утверждение истины» справила велике враження і на засновника Української Академії Наук академіка В. Вернадського.¹⁴⁹ Хоча священник П. Флоренський і академік Вернадський знаходились на різних ідейно-філософських площинах (перший на перше місце висував релігію, другий – науку), однак релігійна філософія о. П. Флоренського була саме тією християнською філософією, яка змушувала навіть таких, індеферентних по відношенню до релігії і Церкви позитивістично налаштованих інтелегентів, як академік Вернадський, з респектом ставитись до неї.

Що ж стосується Н. О. Лоського – це практично єдиний із когорти російських філософів, з чийми думками зацікавився Г. Костельник. У неопублікованій «Логіці» Костельник аналізує видану в Берліні в 1923 р. «Логіку» Н. Лоського, зараховуючи його до «платоніків найновішого типу».¹⁵⁰ Про обставини навернення Н. Лоського, про книгу П. Флоренського та про оцінку його філософської думки академіком Вернадським Костельник нічого не знав і швидше всього не цікавився. Складається враження, що для нього на схід від Збруча не існувало ні філософії, ні науки. Всім своїм єством о. Гавриїл був скерований на Захід.

Якщо Костельника і приваблювало щось на Сході, то це передовсім «сильний східний індивідуалізм», який приносив «неоціненні плоди для католицької Церкви, а не тільки для себе».¹⁵¹ Відсутність індивідуалізму та самостійності, на думку Костельника, є головною проблемою греко-католиків: «І так ось одні пруться на Захід, інші на Схід – стрімголов, без розбору. А це вічна болячка нашої Церкви – ота внутрішня неопределеність, несамоцінність в житті, сліпе й необмежене підлягання чужим впливам».¹⁵² Така невизначеність не сприяє творчості, не може принести жодних плодів в царині філософської й богословської думки. Від часів унії вся богословська література, що повставала у греко-като-

147 Лосский Н. *История русской философии*, с. 232.

148 Див.: Флоренский П. *Столп и утверждение истины. Опыт православной теодицеи*. Москва: АСТ 2003.

149 Воронкова Л. П. *В поисках истины и красоты. Культурология П. А. Флоренского*. Москва 1992, с. 32.

150 Костельник Г. *Логика*, с. 288-291.

151 Костельник Г. *Новая доба нашей Церкви*, с. 10.

152 Костельник Г. *Новая доба нашей Церкви*, с. 12.

лицькій Церкві, була лише плагіатом творів римо-католицьких теологів.¹⁵³ «Унія не створила у нас нічого дійсно великого, класичного – ні одного літературного твору. Чому? Тому що ми (я сам особисто ні) були «духові невільники» Римської мудрості, і тільки насичували свій ум римською мудрістю, а своїм розумом не думали. Галицькі москофіли також нічого великого не створили в літературі, тому що стали „духовими невільниками” царської Росії, і були так наставлені до неї, як уніати до Рима: ніби там уже все є, а нам приходится тільки брати з того славного джерела... На всіх наших визначніших теологах я сконстантував, що вони були б куди мудріші, більші духом і корисніші для Христа та нашого народу, якби їм Рим не зачадив розуму», – писатиме о. Гавриїл у 1945 р. в неопублікованій праці «Покликання нашої уніятської Церкви».¹⁵⁴

Закликаючи «реставрувати стару Візантію», Костельник не мав на увазі перехід на православ'я, а радше первісний стан в якому перебувала Візантія, «доки була в єдності з Римом»¹⁵⁵. Ніщо тоді не перешкоджало їй будувати свій власний тип культури, цілком відмінну обрядову традицію й канонічний устрій. «Тисячу років на тому становищі пробував Схід у єдності віри з Заходом і витворив спеціальну, високу християнську культуру. Це найкращий доказ, що те становище не є небезпечне для єдності Церкви, але лише одиноко відповідне», наголошує о. Гавриїл.¹⁵⁶

4.5. Г. Костельник та католицький модернізм

Беручи до уваги швидше сказане, філософську орієнтацію Гавриїла Костельника можна радше охарактеризувати як католицький релігійно-філософський модернізм. Тема модернізму у Католицькій церкві довгий час була заборонена. У середовищі Греко-католицької церкви проблематика модернізму взагалі не розглядалась. Втім, нещодавно з'явилися перші публікації, які пробують розглядати католицький модернізм в контексті української історії, зокрема в контексті українсько-польського конфлікту в Галичині у 1914–1923 рр. Маємо на увазі доволі сміливе і неординарне дослідження Ліліани Гентош «Ватикан і виклики модерності. Східноєвропейська політика папи Бенедикта XV та українсько-польський кон-

153 Там само, с. 11.

154 Костельник Г. *Покликання нашої уніятської Церкви*, с. 91-92.

155 Костельник Г. *Нова доба нашої Церкви*, с. 3.

156 Там само. Висловлені Костельником ідеї пізніше розвинув патріарх Йосип Сліпий. Щойно тепер вони почали набирати свого конкретного оформлення в рамках дискусії про канонічний статус самоуправної Київської Церкви.

флікт у Галичині (1914–1923)» (Львів, 2006). Слід мати на увазі, що перші ідейні хитання і розчарування о. Гавриїла були спричинені саме українсько-польським конфліктом.¹⁵⁷

Для розуміння філософського світогляду Гавриїла Костельника дуже важливим є перший розділ згаданої вище книги «Католицька церква наприкінці XIX – на початку XX ст.: модерністські дискусії та діяльність папи Бенедикта XV (1914–1922)», в якому коротко подано історію виникнення католицького модернізму та його основні філософсько-богословські засади.¹⁵⁸

Модернізм – це рух, який постав у католицькому середовищі початком XX ст. та поширився в Англії, Італії, Франції, частково у Німеччині. «Модерністський рух – це радше умовний термін, бо прихильники модерністських ідей не були об'єднані в якусь одну організацію і не поділяли якоїсь єдиної сукупності поглядів і переконань».¹⁵⁹ Модерністи ставили за мету переглянути традиційні релігійні істини, достосовуючи їх до модерної філософії та поступу гуманітарних і природничих наук у XVIII–XIX ст.; наголошували на значенні індивідуального релігійного досвіду і применшували значення правд віри.¹⁶⁰ Особливо акцентували на «історичному контексті» виникнення церковних догм. Цьому сприяли нові дослідження біблійної археології, біблійних мов, студії Отців церкви. Саме із середовища модерністів вийшов термін «Sitz im Leben» (з нім. – «місце» в житті, життєвий контекст), який перетворився на *terminus technicus* (лат. – технічний термін) сучасної теології.

На відміну від консерваторів-традиціоналістів (інтегрисів), модерністи закликали до діалогу із модерним, секулярним світом та з представниками інших Церков і релігій. Екуменічний рух в середовищі Католицької церкви на початках трактувався саме як прояв модернізму. Більшість модерністів була зосереджена серед викладачів католицьких університетів та семінарій, значно менше – серед рядового парохіального священства і найменше серед преставників вищої ієрархії (кардиналів та єпископів). Вони не були ворогами Церкви, а лише прагнули її оновлення та пристосування до нових суспільно-політичних умов. Більшість їхніх ідей були пізніше закріплені у документах і постановах II Ватиканського собору (1962–1965).

Модерністський рух був надто строкатий, щоб можна було перерахувати всі

157 Костельник Г. У відповідь проф-ви Станиславови Смольці з нагоди єго книжки «Die reussische Welt». Львів 1917.

158 Гентош Л. *Ватикан і виклики модерності*. Львів: ВНТЛ-Класика 2006, с. 29–94.

159 Там само, с. 31.

160 O'Collins G., Farrugia E. *Zwięły słownik teologiczny*, с. 144–145.

спільні критерії. Це був своєрідний дух часу. У випадку Г. Костельника для нас будуть важливими три моменти модерністичного руху: необхідність достосування християнської релігійно-філософської думки до сучасних досягнень природничих наук (передовсім фізики та біології), потреба реформування Католицької церкви з метою її демократизації (у випадку Костельника – це автономія культурного й релігійного життя Української церкви, ідея «реставрації старої Візантії») та соціально-політичний аспект.

Найяскравішим і найконтroversійнішим представником модернізму вважається французький теолог і ексегет Альфред Луазі (A. Loisy, 1857-1940). Його «червона книжечка» (саме так називали видану в Парижі 1902 року студію «Євангеліє і церква» задля її обкладинки) викликала справжній ажіотаж у Європі та потрапила на індекс заборонених Католицькою церквою книг.¹⁶¹ Саме Луазі висунув ідею про постійну еволюцію Церкви як інституції, що ставило під сумнів постійність і непорушність ієрархічної структури Католицької церкви. Цитата з цієї книжки «Христос проповідував царство небесне, а нам дісталась церква» і досі є крилатим висловом в колах ліберальної, антиклерикально налаштованої інтелігенції. Так і не примирившись з Церквою, під кінець життя писатиме у своїх спогадах: «Якщо головною чеснотою християнства є любов, то тепер головною чеснотою католицизму є безумовний послух папі».¹⁶²

Подібний ажіотаж викликала у 1905 р. у Галичині невеличка науково-популярна студія Івана Франка «Поема про сотворення світу», що була написана із застосуванням історично-критичної методи та компаративного релігієзнавства.¹⁶³ Галицьке духовенство не спромоглося дати адекватну відповідь на працю Франка і вдалося до середньовічних методів: викупили весь тираж і знищили.¹⁶⁴

Справжні переслідування модерністів почались після 1907 року, коли декрет Святої Римської інквізиції «Lamentabili» подав 65 «сретичних» тез, а папа Пій X енциклікою «Pascendi dominici gregis» запровадив термін «модернізм», назвавши агностицизм та іманентизм основними світоглядними концепціями «модерністів». Він був переконаний, що модернізм є тасмною організацією, яка становить загрозу Католицькій церкві. Папа вдався до конкретних, радикальних заходів: у 1908 році відлучив А. Луазі й інших «модерністів» від Церкви, а з 1910 р. доку-

161 Див.: Гентош Л. *Ватикан і виклики модерності*, с. 33-36.

162 Gibellini R. *Teologija dvadesetog stoljeća*. Zagreb: KS 1999, с. 157.

163 Франко І. *Сотворення світу* / Передм. В. Погребенника. Київ, 2004.

164 *Там само*, с. 39. Кампанія цькування І. Франка продовжувалась і після його смерті. У цій кампанії, на жаль, активну участь брав і Г. Костельник. Див. статтю «Плюси і мінуси поезії І. Франка», яка ввійшла до збірника літературно-критичних статей Г. Костельника «Ламання душ. З літературної критики» (Львів, 1923).

ментом «Sacrogum antistitum» запровадив для католицьких священників спеціальну антимодерністичну присягу, яка була відхилена щойно після II Ватиканського собору (1962-1965).¹⁶⁵

Методи боротьби часто нагадували тоталітарні. Були складені спеціальні «чорні списки», в які потрапили архієпископ Болонський дела К'єза (майбутній папа Бенедикт XV) та молодий Анджело Ронкаллі (майбутній папа Іван XXIII). Підозрювали у модернізмі й митрополита А. Шептицького.¹⁶⁶

У 1914 оо. Товариства Ісусового (єзуїти), викладачі папського університету «Греготіана», з метою викорінення модерністичних ідей із католицьких навчальних закладів опублікували т. зв. «24 тези філософії св. Томи», які були затверджені Конгрегацією у справах семінарій та католицьких університетів. З критикою тез виступив домініканський теолог о. Марі-Домінік Шену¹⁶⁷, вважаючи, що таким чином вчення св. Томи вилучене із історії і контексту та перетворене у «сакралізовану метафізику».¹⁶⁸ Відтоді не лише о. Марі-Домінік, але й усі його послідовники потрапляють під пильний нагляд римської цензури, а у 1942 р. їхні книги беруть на індекс. Подібна участь спіткала о. Жана Данелу (Jean Daniélou) – чільного представника заснованої в Ліоні після Першої світової війни єзуїтської теологічної школи.¹⁶⁹ В одній із статей він виступив із критикою томістичної філософії: «Необхідно на перше місце поставити поняття історії. Сучасні філософські напрямки, від Гегеля до Маркса і аж до Бергсона, ставлять історичний принцип на центральне місце сучасної думки. Але поняття історії немає в томізмі. Великі патристичні системи засновані саме на принципі історичності. (...) Історичність та індивідуалізм дають можливість теологічній думці розширити свій світогляд. Зрозуміло, що схоластична теологія не містить згадані категорії».¹⁷⁰

165 *Хроника христианства*. Москва 1999, с. 383.

166 Гентош Л. *Ватикан і виклики модерності*, с. 67.

167 Отець Марі-Домінік Шену (Chenu) – засновник домініканської теологічної школи, яка ставила собі за мету «оздоровлення теології», продовжуючи томістичну традицію. Заснована о. Шену школа не приймала участі у модерністичному русі і стояла осторонь антимодерністичних дебатів.

168 Щось непорушне, недоторканне, що не можна піддавати сумнівам і над чим не можна дискутувати. Г. Костельник називав схоластику «порожньою умовою гімнастикою».

169 Ліонська єзуїтська теологічна школа була відома своєю видавничою діяльністю, передовсім виданням серії «Sources chrétiennes» (Християнські джерела), в якій публікувались тексти стародавніх християнських авторів і Отців церкви.

170 Цитовано за: Gibellini R. *Teologija dvadesetog stoljeća*, с. 169.

У 1950 р. виходить енцикліка папи Пія XII «*Humani generis*», в якій засуджує небезпечні тенденції представників т. зв. «*nouvelle théologie*», вважаючи, що їхні ідеї ведуть до суб'єктивізму і догматичного релятивізму, себто до відновлення модернізму. Отці Шену, Данелу та інші провідні теологи зазнають переслідувань. Але, вже наступник Пія XII, папа Іван XXIII їх реабілітує і покличе до праці над документами II Ватиканського собору. Подібне в історії Церкви траплялося вже неодноразово: те, що попереднім поколінням трактувалось як еретичне, наступне покоління сприймало вже як правовірне.

Наведені факти з історії модернізму в Католицькій церкві є дуже важливими для розуміння обставин, які склалися довкола Г. Костельника. Його філософсько-богословські студії, а також викладацька й наукова діяльність припадають на період бурхливих дискусій і драматичних подій довкола католицького соціально-політичного й релігійно-філософського модернізму. І це не можна не брати до уваги. Хоч Галичина знаходилась на маргінесах католицького світу і, на перший погляд, була недосяжною для духовних процесів, які вирували в католицькому середовищі Західної Європи на початку ХХ ст. Тим часом вже І. Франко попереджав, що «могуча течія до відродження релігійного чуття», заповонивши Західну Європу, рано чи пізно досягне і Галичину та й всю Україну. Релігійний процес, на думку Франка, є набагато потужніший від політичного, оскільки проникає «в глибину душ і сумнів людських», на відміну від політичного, який займається лише зовнішніми формами життя суспільства.¹⁷¹

Ні «томістична традиція», ні, тим більше «радикальне восточництво» московського штибу не відповідали філософським пошукам Костельника та, передовсім, його психологічним характеристикам. Найбільше, що лякало його у священничому званні – це втрата свободи у мисленні. «Я був завжди „свобідний дух“, що шукав собі доріг для життя, а не задовільнявся „утертими шляхами“. Тому я й боявся, що, як священник, буду дуже спутаний у своїх письменницьких летах, бо в церкві панує святий консерватизм, який не раз доводить аж до спліснілості (як церковні ризи плісняють по шафах, коли їх дуже шанують і рідко уживають)», так образно і влучно опише свої сумніви Г. Костельник перед обранням священничої дороги.¹⁷²

Католицький модернізм, не будучи доктринально оформленим як конкретна релігійно-філософська течія, найкраще відповідав «свобідному духові» Г. Костельника. Лише на такій платформі останній міг займатись пошуками власного шляху в релігійній філософії. Одним з перших філософських досліджень Костельника стала праця «Границі демократизму» (Львів, 1919), яка була присвячена соці-

171 *Церква. Нація. Культура*. Вип. 1. *Іван Франко і питання релігії: Збірник наукових праць*. Дрогобич 2004, с. 233.

172 Костельник Г. *Священик наших часів*, с. 5.

альним питанням і стала першою книгою із числа заснованої митрополитом А. Шептицьким серії «Християнська бібліотека». Цілком можливо, що праця була написана на прохання самого митрополита, який багато уваги приділяв соціально-політичним проблемам.¹⁷³ «Границі демократизму» були написані в період боротьби за становлення Української держави. Г. Костельник детально аналізує соціалістичні ідеї, які після більшовицької революції 1917 р. почали приносити конкретні «плоди». Торкаючись питання релігійної свободи, о. Гавриїл вважає, що держава повинна толерувати й надати свободу атеїзму, який Костельник принципово вважає однією з форм релігії. У протистоянні між християнством й атеїзмом держава не повинна ні захищати релігію, ні забороняти атеїзм. Їхнє протистояння має бути подолане шляхом діалогу й наукових дискусій. В іншому випадку держава «наразилася би на небезпечну війну з модерним духом горожанської свободи».¹⁷⁴ Така позиція Костельника на той час могла бути потрактована як модерністична. Для порівняння: консервативне крило Католицької церкви (інтегристи), яке на той час практично вже святкувало перемогу в антимодерністичній кампанії, сприймало сучасний світ вороже і вважало, що Церква має вести непримиренну боротьбу з секуляризованим світом, а держава має обов'язок їй у цьому сприяти. У «Границях демократизму» присутні й інші думки, які при «бажанні» можна б було вважати модерністичними. Праця написана у період понтифікату Бенедикта XV (1914-1922), завдяки якому антимодерністична кампанія на певний час була призупинена. Тоді Католицьку церкву більше переймав українсько-польський конфлікт, який ставив під загрозу далекосяжні плани поширення католицизму на Схід.

Костельник знав про модерністів і поділяв їхні думки, хоч висловлювався про це обережно. У 1925 році, тобто саме тоді, коли тривала його полеміка з о. Й. Сліпим довкола схоластичної філософії, виходить друком книга «Три розправи про пізнання». Перший розділ книги присвячений взаємовідношенню свідомого і несвідомого у процесі людського пізнання. Костельник звертає увагу на ризик пізнавальних можливостей людини на рівні підсвідомості в момент гіпнозу або спиритичного трансу.¹⁷⁵ Він вважає, що свідомість обмежує наші можливості пізнання, вона наче вогонь, в якому згорають «найсубтельніші сили нашої душі», і навпаки, коли процес пізнання відбувається без втручання свідомості, тоді визво-

173 Одне із перших пастирських послань митрополита А. Шептицького носило назву «О kwestii соціальной», в якій він критикує соціалістичні ідеї, опираючись на енцикліку папи Лева XIII «*Quem novatum*». На це послання позитивно відгукнувся І. Франко. «Як будувати рідну хату» було практично останнім посланням митрополита Шептицького на соціально-політичну проблематику.

174 Костельник Г. *Границі демократизму*. Львів 1919, с. 122.

175 Костельник Г. *Три розправи про пізнання*. Львів 1925, с. 30-31.

ляються психічні сили, які у звичайному стані поглинає (абсорбує) свідомість.¹⁷⁶ До такого переконання Г. Костельник дійшов на основі власного досвіду під час навчання у Загребі. Приїжджаючи на вакації додому, молодий Гавриїл був вражений, коли його мама через свої алегоричні сни переповідала йому всі події, що мали місце в Загребі. Власне це і наштовхнуло його на думку, що «у несвідомому стані зростають пізнавальні можливості підсвідомості».¹⁷⁷

Згадує о. Гавриїл і про відомого американського філософа Вільяма Джеймса, який вважав, що релігія належить до ірраціональної сфери людини. Сублімінальне «Я», згідно з Джеймсом, і є тим місцем, де постають всі релігійні переживання і почуття, що з великим захопленням сприйняв Костельник: «Сублімінальне Я – ось джерело таємних, містичних сил; воно має власну свідомість, відмінну від звичайної, власний ум, власні відчуття. (...) Знайдено шлях для пояснення релігійних екстаз, релігійного єднання з Богом, пророцтв і чудес».¹⁷⁸ При цій нагоді Костельник згадує про католицьких модерністів, які також заступали тезу про підсвідоме як головне джерело релігії (Луазі, особливо Тайрель). Згадує він і про енцикліку Пія Х «Pascendi dominici gregis», яка засудила їхнє вчення. Спочатку о. Гавриїл наголошує, що не погоджується з вченням Джеймса і модерністів, але потім уточнює: «Мусимо таки визнати, що у підсвідомості дійсно скрите джерело релігії – але воно не єдине, не «повне»».¹⁷⁹

У середовищі католицьких модерністів існувала група, яка критично ставилася до папської авторитарної системи влади й догми непомильності, виступаючи з відкритою критикою Ватикану й папи. До критики «папського абсолютизму» вдавались навіть жінки, зокрема леді Мод Петр, що походила з аристократичної католицької родини і була провінційною настоятелькою згромадження «Доньки Марії» в Британії та Ірландії. Вона стала першим істориком модерністичного руху і видавцем їхніх творів.¹⁸⁰

У 1931 році о. Гавриїл написав працю «Апостол Петро і римські папи, або догматичні підстави папства», яка була надрукована в 1945 році, зазнавши редакційних поправок НКДБ.¹⁸¹ Після подій 1946 року в «Єпархіальному віснику» (пізніше

176 Там само, с. 31.

177 Там само, с. 33.

178 Костельник Г. *Три розправи про пізнання*, с. 86.

179 Костельник Г. *Три розправи про пізнання*, с. 86. Більше про науку Г.

Костельника про свідомість див.: Hirnyk O. *Consciousness in the Philosophy of Gabriel Kostelnyk // Proceedings of the Symposium on the topic Consciousness*. Zagreb 2006, с. 56-70.

180 Гентош Л. *Ватикан і виклики модерності*, с. 48.

181 Боцюрків Б. *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава*

«Православному віснику») почали з'являтися інші статті з подібною тематикою.¹⁸² Згодом вони були включені у виданий Російською православною церквою збірник «Гавриїл Костельник. Вибрані твори» (Київ, 1987). Львівські дослідниці М. Кашуба та І. Мірчук зауважили, що включені у збірник статті містять «чимало історичних неточностей, грубих помилок і огріхів», що викликає у них сумнів щодо авторства Г. Костельника.¹⁸³

Критика Г. Костельником авторитету папи швидше всього була інспірована «духом модернізму». Її використали не конче освічені «редактори» з НКДБ, попередньо «підретушували» під православ'я. У всякому випадку критика папської влади ще не може слугувати підтвердженням чиєїсь конверсії (навернення) на православ'я, як це було у випадку з католицьким модернізмом.

У 1931 році о. Гавриїл власним коштом друкує брошуру «Зародкова душа. Генеза людської душі та її природа на підставі біологічних фактів», в якій є достатньо модерністичних тверджень. Скажімо, о. Гавриїл вважає, що після того, як енергія перестала бути «станом матерії (маси)», а стала «своєрідним еством», душа «дістала свій первовізор у матеріальному світі». Відповідно, душу він визначає як «вищий ступінь енергії», яка «заокруглилася в індивідуальну форму існування».¹⁸⁴ Далі о. Гавриїл натякає на реінкарнацію, твердячи, що «душа родженням може повторити свою природу – регенеруватися в цілості і то не один раз».¹⁸⁵ Остаточно о. Гавриїл приходить до висновку, що Бог створив лише перші душі людей, тварин і рослин, «але слідує генерация душ Бог уже не потребував безпосередньо творити, бо дав душам силу регенерации»¹⁸⁶ і пропонує «розпрощатися зі старою думкою, наче б кожна людську душу Бог окремим актом творив і «вливав» її в людський зародок».¹⁸⁷ У цьому випадку зустрічаємося з прикладом радикального модернізму.

Можливо, саме тому брошура «Зародкова душа» була видана коштом автора і без дозволу церковної влади. На обкладинці Костельник вказав лише своє ім'я та прізвище без «о. др.», як це він звично робив на публікаціях, що виходили з дозволу церковної влади. І все-таки, брошура пройшла повз увагу не лише єпархіальної, але й римської цензури. Цікавим є також і той факт, що вона була видана

(1939-1950). Львів 2005, с. 123.

182 «Непомилність папи і римської церкви» (1947), «Примат латинської церкви і уніятські церкви» (1948), «Римська церква та єдність Христової церкви» (1948) і т. д.

183 Кашуба М., Мірчук І. *Гавриїл Костельник: філософські погляди*, с. 8-9.

184 Костельник Г. *Зародкова душа*, с.15, 24.

185 Там само, с. 25.

186 Там само, с. 31.

187 Там само, с. 32.

тоді ж, коли було написано «Апостол Петро і римські папи, або догматичні підстави папства», тобто у 1931 р. Можливо, це випадковість, а можливо і ні...

Як типовий представник модернізму Костельник цікавиться індивідуальним релігійним досвідом. Починаючи з 1935 року, він активно займається парапсихологічними явищами, вивчаючи спочатку феномен стигматичок Насті Волошин та Євстахії Бохняк, а відтак єврейських спіритистів-медіумів Макса Шлосера та Єлизавети Шмаль. Про це мав намір детально описати у праці «Справжній світ», подаючи спочатку науку модерної фізики про енергію, відтак на її основі вивчаючи генезу та характер парапсихологічних явищ.¹⁸⁸ Костельника приваблюють науковці: фізик М. Планк, астрофізик А. Едінгтон та біолог А. Каррел. Саме на їхніх ідеях він засновує свій світогляд.

Варто зазначити, феномен стигматизації характерний лише для західного католицького світу, де в духовно-аскетичних практиках активно застосовується сила уяви, зокрема у молитві-спогляданні ран Ісуса Христа. На християнському Сході явищ стигматизації не було.¹⁸⁹

Захоплення Г. Костельника парапсихологічними феноменами привернули увагу сучасних «дослідників-мисливців» за різними езотерично-окультурними цікавинками. Часопис «Політика і культура» у 2004 році опублікував статтю Лади Фокс, в якій авторка приписує не лише Г. Костельнику, але й всім мешканцям Руського Керестуру (у статті Руський Керестур чомусь названий сербським містечком Кесетур) надзвичайне вміння, зокрема «здатність бачити внутрішні органи людини», які вони осягнули перебуваючи на духовному вишколі у «сербській Шамбалі» – тобто у православних монастирях, що розташувалися на пагорбах Фрушкогора довкола Нового Саду.¹⁹⁰

У тому ж таки езотерично-окультурному руслі трактується творчість Г. Костельника в інтерпретації київської «дослідниці» Ліни Вежель. Почуття здивування з'являється одразу після прочитання першої сторінки вступу «наукової» монографії «Філософсько-естетична та журналістська діяльність Гавриїла Костельника у руслі духовних процесів України I пол. ХХ ст.» (Київ, 2003): «Г. Костельник, оперуючи досягненнями науки, зокрема характером спалахів на головному світилі

188 Костельник Г. *Справжній світ*. (Фрагмент машинопису, Львів, 1946), с. 15.

Зберігався у збірці А. Савицького. Копія в автора цих рядків.

189 Флоренский П. *Оккультизм. Стигматизация. Душевные тела. Экстериоризация чувствительности*. // *Сочинения в четырех томах*. Том 3 (2). Москва 1999, с. 422.

190 Фокс Л. *Корисна хвороба духу. Як священик намагався розібратися у потойбічних «дивах» цьогобічного світу* // *Політика і культура*, 2004. Ч. 7 (27 лютого – 4 березня), с. 31-32.

Галактики та циклічним розміщенням планет, встановив чіткі періоди в еволюції християнства й житті Церкви, зі схемою яких в'яжеться вся його творчість».¹⁹¹ В інтерпритації Л. Вежель Костельник легко виходив у «Австрал» (саме так написано у Л. Вежель)¹⁹² та космічний простір: «Навіть жертвуючи фізичним життям, Г. Костельник не раз пірнав у простори космосу, відчуваючи там абсолютний комфорт для душевних поривів, знаходячи саме там джерело натхнення й енергію поетичного лету (...) Коли на нього напливала космічна інформація, він, як засвідчували очевидці, полишав усі справи, віддаючись всеціло творчій стихії».¹⁹³ Коментарі зайві.¹⁹⁴

Думки таких «дослідниць» жодним чином не стосуються особи Г. Костельника. Підхід Костельника до різних явищ містичного характеру був позитивістичний й раціоналістичний. Так у праці «Матеріалізм» (яка увійшла до пропонованого збірника) Г. Костельник описує свій експеримент із пляшечками свяченої води, який проводив над стигматичкою Настею Волошин. При цьому зазначає, що Настя цьому всіляко опиралась, твердячи, що «Бог не хоче дослідів». Але це не було переконливим для Костельника, і він вперто наполягав на своєму, допоки Настя не виконала прохання. Подібні експерименти Г. Костельник проводив над єврейським медіумом Максом Шлосером, про що йдеться також в праці «Матеріалізм».

Власні містичні пережиття Г. Костельник згадує дуже рідко. У незакінченій праці «Справжній світ» писатиме: «Ще, як студент філософії, я молився, щоб Бог дав мені нагоду бути свідком якихось чудесних явищ, щоб я мав «насичену душу» того роду явищами».¹⁹⁵ У брошурі «Світ як вічна школа» о. Гавриїл одним реченням опише свій містичний досвід: «І коли я через щілини муру сього світа намагався заглянути в райони «того світа», коли вдалося мені схопити кілька таємних промінів «вічного дня» прапричини, я зрозумів, що наймудріші слова, які написані про прапричину, знаходяться в св. книгах: «Чого око не бачило, ні вухо не чуло, що й через розум людині не перейшло».¹⁹⁶ Г. Костельник залишив згад-

191 Вежель Л. *Філософсько-естетична та журналістська діяльність Гавриїла Костельника у руслі духовних процесів України I пол. XX ст.* Київ 2003, с. 5.

192 Там само, с. 169.

193 Там само, с. 156-157.

194 Детальніше про «дослідження» Л. Вежель див.: Гірник О. *Рецензія на монографію Ліни Вежель «Філософсько-естетична та журналістська діяльність Гавриїла Костельника у руслі духовних процесів України I-ї пол. XX ст.» (Київ, 2003) // Львів (1256-2006): Церква і суспільство. Статті й матеріали.* Львів: Вид-во Львівського музею історії релігії «Логос» 2006, с. 182-184.

195 Костельник Г. *Справжній світ* (машинопис), с. 1.

196 Костельник Г. *Світ як вічна школа.* Львів, 1931, с. 18.

ку про спроби зафіксувати згадане містичне пережиття «в одній із хорватських поезій».¹⁹⁷ На жаль, він не подав назву поезії і можна лише припустити, що мова йде про вірш «Пророк», присвячений хорватському письменнику Йовану Храніловичу.¹⁹⁸

Пережитий досвід спонукав о. Гавриїла звернути увагу на зміни стану свідомості під час поетичного натхнення: «Я досвідчив на собі (що кождий поет мусить досвідчити), що під час поетичного настрою моя свідомість якась інакша, ніж звичайно. «Поетичне натхнення» се наче розщіплення світла свідомости: біле світло дня розщіплюється в райдугу. А через сей контраст відріжнив я нормальний стан свідомости, схопив його неутральність».¹⁹⁹

Останній твір Г. Костельника «Квіти на престолі» (1948), який теж увійшов до збірника, може слугувати прикладом своєрідної зраціоналізованої, натуралістичної, з присмаком сецесії містики. Вся увага зосереджена на квітах, а Божественна Літургія є лише фоном, на тлі якої відбувається діалог Костельника з квітами як Божим створінням.

Найяскравіше модерністичні погляди Костельника були задекларовані в неопублікованій праці «Покликання нашої уніатської Церкви» (1945). Він вважає, що жодна з теперішніх Церков не достосована до сучасного рівня природничих наук. Тому уніати (себто греко-католики), якщо достосуються до сучасного рівня наукової свідомості, мають шанс «витворити щось вище і від православія і від римокатолицизму».²⁰⁰ Для цього греко-католицьке духовенство має відмовитись від клерикалізму (замість терміну «клерикалізм» Костельник вживає термін «кастовість»): «В наших часах усяка кастовість геть зникає, отже, й духовенство мусить скинути з себе всі познаки, які нагадують його кастовість. Кастовість – це концепція примітивної душі, яка всюди бачить гострі й абсолютні розмеження».²⁰¹

Розкритикувавши догму про непомильність папи, о. Гавриїл підходить до типово модерністичного висновку: «Ні св. Письмо не є непомильне, ні апостоли не були непомильні, ні Церква не є непомильна, ні вселенські собори не були непомильні. „Непомильність” – це поняття, яке на землі стосується тільки до машини, а

197 Там само, с. 36.

198 Тамаш Ю. *Гавриїл Костельник медзи доктрину и природу*, с. 303-304. Текст поезії див.: Тамаш Ю., *Ошлспени соловей. Антология русской поэзии*. Нови Сад 2005, с. 47-48.

199 Костельник Г. *Світ як вічна школа*, с. 36.

200 Костельник Г. *Покликання нашої уніатської Церкви*, с. 93.

201 Там само, с. 44.

людина – це не машина!».²⁰² Бог, на думку Костельника, не вимагає від людини «непомилності» у справах віри, для нього важлива «тільки наша гра, наше змагання з загадковою темрявою, яка нас оточує».²⁰³ У цих словах помітна типова для модерністів релятивізація догматичних істин та церковної традиції. Тепер зрозуміло, на яку ідейну платформу опирався Костельник, подаючи у жовтні 1945 року московському патріарху пропозицію: попри заборону церковних канонів дозволити одружитись священникам-целібсам, що мали долучитись до т. зв. «ініціативної групи».²⁰⁴ Така ліберальна пропозиція Костельника шокувала навіть московського патріарха.

Підводячи ризику під проблемою філософської орієнтації Г. Костельника, варто процитувати модерністичний маніфест хорватського письменника Мілівоє Дежмана Іванова: «Модерн – це боротьба індивідуума за свободу. Модерний митець не належить до жодної школи. (...) Кожен нехай живе своїм життям. Реалізм намагався зруйнувати будь-яке відчуття чогось надприродного. Але в людській душі неможливо притупити трансцендентні пориви. Модерн визволив нас від обмеженості. Відкрив нам цілий світ, відкрив нам нові горизонти. Модерн намагався охопити цілу людину, він стремить до синтезу ідеалізму і реалізму, прагнучи віднайти засіб, з допомогою якого б людина найкраще і найповніше виразила свою сутність і виконала своє покликання».²⁰⁵ Ці слова найкраще відображають філософський світогляд Г. Костельника, який у поезії був романтиком, у прозі реалістом, а у філософії став українським модерністом, хоча прижиттєво себе до таких не зараховував.

Підсумкові рефлексії

Вивчаючи історію української філософсько-релігійної думки, помічаємо дивну закономірність: як тільки в Україні виникали сприятливі умови для формування власної інтелектуальної школи, як тільки з'являлась особа здатна очолити і гідно повести процес творення незалежної думки, одразу створювались обставини на її знищення. Це трапилось із київським філософом-платоніком Памфілом Юркевичем, це трапилось із львівським філософом-модерністом о. Гавриїлом Костельником. Обидва, виконавши послугу окупантам, були знищені.

202 Там само, с. 55-56.

203 Там само, с. 58-59.

204 Боцорків Б. *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, с. 126-127.

205 Šicel M. *Pregled novije hrvatske književnosti*. Zagreb 1979, с. 87.

Попри всі недоліки Г. Костельника, не намагаючись жодним чином оправдовувати мотиви його співпраці з більшовиками-окупантами на «львівському псевдосборі», необхідно зазначити: о. Гавриїл справедливо і гостро заакцентував проблему відсутності в українському середовищі (передовсім в середовищі Української греко-католицької церкви) оригінальної, самостійної як філософської, так і богословської думки. На відміну від своїх сучасників, він не боявся висувати сміливі (навіть еретичні) ідеї. Помилки, відхід від усталених здогматизованих уявлень – це закономірність, яка неодмінно супроводжує будь-який творчий процес. Лише той, хто нічого не творить – не помиляється.

Як реформатор-модерніст із відчуттям особливої місії України Г. Костельник також вказав на проблеми Української церкви. Мирослав Антонович, учень Г. Костельника в Українській академічній гімназії у Львові, згадає слова свого вчителя релігії: «Українська Церква повинна бути одним із стовпів, на який спирається Вселенська Церква, а не мишачим хвостом, що крутиться навколо чужих стовпів».²⁰⁶

Допіру тепер активно дискутується ідея «Київської церкви» як одна із можливостей поєднання українських Церков. Прихильники цієї ідеї всю увагу зосереджують на канонічних питаннях, начебто структури мали забезпечити вільний розвиток Київської церкви. Тим часом, реалізація ідеї «Київської церкви» неможлива без власної, автентичної філософсько-релігійної школи, про яку знатимуть у світі саме як про Київську, так як знають про Александрійську, Антіохійську, Римську чи ту ж таки російську релігійно-філософську традицію.

Однак, не зважаючи на факт незалежності України, а відтак на можливість творення власних філософських і богословських шкіл, українські релігійні й філософські «мислителі» далі демонструють лякливу обережність, по-рабськи озирюючись на чужі ідейні «стовпи». Вже давно прийшов час, за прикладом Григорія Сковороди, полишити «стовпів неотесаних», бо в іншому випадку самі залишились такими на тлі світової історії.

Процес дослідження життя і діяльності Гавриїла Костельника перебуває на початковому етапі, бо на сьогодні зроблено надто мало, щоб можна було робити остаточні висновки про його філософські погляди та життєвий шлях. А на закінчення зацитую слова професора Ярослава Дашкевича: «Отець Гавриїл Костельник був фігурою складною, яку, однак, не варто ще більше ускладнювати, а тим більше демонізувати. Був і залишається назавжди також фігурою трагічною».²⁰⁷

206 Ювілейна книга Української академічної гімназії у Львові. Третя частина. Філадельфія-Львів 1995, с. 410.

207 Дашкевич Я. Гавриїл Костельник – постать складна чи ускладнена?, с. 294.

РОЛЬ ЦЕРКВИ Й ДУХОВЕНСТВА У ЗБЕРЕЖЕННІ РЕЛІГІЙНОЇ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ НА ПОСТЮГОСЛАВСЬКИХ ПРОСТОРАХ

Наприкінці 80-их – на початку 90-их років XIX ст. почалась перша еміграція українців греко-католиків з Галичини до Боснії. Найменування першого греко-католицького священника та заснування перших парафій у Прняворі у 1900 р., а відтак у Дев'ятині, Козарці і Дервенті, стало важливим кроком у організації церковного життя українців. Аж у 1909 році до Боснії прибувають священники, а потім і монахи з Галичини. Коли вже мали своїх священників і церковну організацію, а життєві умови стали кращими, українці в Боснії почали засновувати перші культурно-освітні організації. При парафіях влаштували курси української мови, де викладачами були священники й місцева інтелігенція. Греко-католицькі священники внесли вагомий вклад не тільки в релігійне, але й в освітнє, культурне і суспільне життя нечисленної громади, яка дуже постраждала під час двох світових війн. Українські й русинські священники Крижевецької єпархії плідно співпрацювали з метою збереження національної ідентичності свого народу.

Ключові слова: українці, греко-католики, священники, культура, освіта, Крижевецька єпархія.

In the late 1880s and early 1890s the first emigration of Greek Catholic Ukrainians began from Galicia to Bosnia. The ordination of the first Greek Catholic priest and the establishment of the first parishes in Prnjavor in 1908, later in Devjatina, Kozarac and Derventa, was an exceptionally important step in organising their church life. It was only in 1909 that priests, later also monks from Galicia, arrived in Bosnia. As they had their own priests and church hierarchy, and their economic position also improved, the Ukrainians in Bosnia founded their first cultural-educational organisations. The parishes initiated Ukrainian language courses taught by priests and local intellectuals. The Greek Catholic priests made a tremendous contribution not only to the religious,

but also to the cultural life of the small community, which suffered heavy casualties in both world wars. The Ukrainian and Ruthenian priests within the Eparchy of Križevci maintained a fruitful collaboration with a view to preserving the national identity of their people.

Keywords: Ukrainians, Greek Catholics, priests, culture, education, Eparchy of Križevci.

Про переселення українців з Галичини в Боснію і Славонію наприкінці XIX та на початку XX ст. існує доволі багата література¹. Причини та початки переселення також достатньо висвітлені. Головна причина масової еміграції українців з Галичини з 80-их років XIX ст. до початку Першої світової війни було скрутне економічне становище селян. Початки життя переселенців, їхні зламані надії, бідкування і страждання в новому краї яскраво описані в книжечці о. Йосифа Гродського *Положене Русинів в Боснії* (Гродський 2003) чи в записках о. Леонтія Куницького (Куницький 2004) і майже не відрізняються від того, як Василь Стефаник описує своїх страждальників Гриця Летючого в новелі *Новина* чи Івана Дідуха у новелі *Кам'яний хрест*.

Ціль нашої доповіді не в тім, щоб повторювати вже відомі в історіографії, а в тім, щоб на підставі цих фактів проаналізувати й визначити основні чинники, які сприяли успішному проведенню колонізації або негативно впливали на неї, сприяли збереженню релігійної та національної ідентичності українських переселенців на новій землі чи призводили до її втрати.

Наприкінці 80-их – на початку 90-их років XIX ст. почалась перша еміграція населення Галичини. Перші українські переселенці прибувають до Боснії незабаром після австрійської окупації 1878 року. Це були головним чином державні службовці й фахівці, які поселялися в містах. Вони спочатку не мали своїх священників і своєї церковної організації, змішувалися з місцевим населенням, а частина їх відносно швидко асимілювалася. Крім того, тут була й певна кількість вояків українців за походженням з Галичини (Busulandžić 2007: 94; Румянцев 2008: 23).

На початках організованої колонізації уряд матеріально підтримував переселенців, наділяючи селян-колоністів «царською» землею (Hauptman 2007). Хоча в Галичині переселенський рух на той час був дуже сильний і агенти намовляли

1 Найвичерпніший огляд минулого українців у Боснії подає Олег Румянцев у монографії *Галичина – Боснія – Восводина. Українські переселенці на території югославських народів 1890–1990 роках* (Румянцев 2008). Велика кількість статей, часто й передруковуваних, подається у виданні *Матеріали до історії українців у Боснії*, т. I–VII (Мизь 2004–2013).

людей переселятися до Боснії, спочатку зацікавлених не було. Перші групи українців-переселенців з Галичини прибувають до Боснії 1890 року, коли перша фаза колонізації вже була закінчена, а найбільша частина «царської землі» була розділена. Добре зауважив о. Гродський, що й тут українець став «пізнім Іваном» (Гродський 2003: 20). Це запізнення стало головною причиною дуже важких початків українських переселенців у Боснії. Перше слід було добратися на місце і зареєструватися, а на наділення землею треба було чекати навіть декілька років. Люди бідні, запаси грошей (у кого їх було, коли вирушали в далеку дорогу) швидко витрагались на основні потреби, а часто й марно, на підкупних службовців, які обманювали людей, обіцяючи швидку допомогу тощо. Мови місцевого населення українці не знали, тому і за це не раз заплатили. Врешті, після кількох років бідкування переселенці почали отримувати землю – ліси й чагарники, які спочатку було порібно з великими потугами викорчовувати (Гродський 2003: 34–39). Багато хто не міг дочекатися землі, а жити без роботи й заробітку у чужому краї не могли, тому чоловіки шукали роботу і часто знаходили її у деревопереробній промисловості, яка тут швидко розвивалася. У матеріальних скрутах деякі впадали у безнадійність, у пияцтво, а все це мало дуже негативні наслідки на життя переселенців (Гродський 2003: 26, 41).

Повсякденне життя чи виживання найбільшої частини українських переселенців від самого початку як тень провадить невирішене питання їхнього релігійного життя. Як греко-католики вони не мали в місцях переселень своєї церковної організації. Треба було хрестити новонароджених, ховати померлих, а своїх священників не було. Крім того, православні серби часто не дозволяли українцям, щоби своїх покійних ховали на їхніх цвинтарях (Гродський 2003: 23). За певними обрядовими послугами люди найчастіше зверталися до православних священників, оскільки їм вони були за обрядом і мовою ближчі від римо-католиків. За такі послуги не раз треба було дорого платити. Православним сербам не було до вподоби, що тут поселяються греко-католики тобто уніати, оскільки вважали, що українці поселені за планом уряду, з метою переведення православних до унії. Тому православна церковна ієрархія через своїх священників і вірян робила різні заходи, щоби українців греко-католиків перевести до православ'я або вижити їх та їхніх священників з Боснії (Гродський 2002: 41).

Українці неохоче зверталися за обрядовими послугами до римо-католицьких священників. Причиною, з одного боку, міг бути обряд, богослужіння латинською мовою тощо. На нашу думку, була ще одна причина: українці римо-католиків ототожнювали з поляками, а поляків відверто недолюбили. На відміну від Сербської православної церкви, Римо-католицька церква, її верхівка та священники, прихильно ставилися до українців греко-католиків. З перших зустрічей з греко-католиками римо-католицькі священники застерігали їх, щоби зверталися не до православних священників, а до них, бо вони їм ближчі за релігійним станом. Численні джерела засвідчують, що римо-католицькі священники не робили

це задля своєї особистої матеріальної користі, ані з метою переведення українців у римо-католицьку конфесію. Так, наприклад, римо-католицький священник Крунослав Бешлич 1899 року звертається до греко-католицького крижевецького єпископа Юлія Дрогобецького, повідомляючи його про українців греко-католиків у Боснії, які, без духовної опіки своїх священників, звертаються до Православних. Він вважав, що тим греко-католикам треба якомога скоріше надіслати священника їхнього обряду, щоб вони не переходили на православу віру (Гралюк 2007: 215).

У 1897 році Верхбоснійський архієпископ Йосиф Штадлер відвідав крижевецького єпископа Ю. Дрогобецького. Однією з тем їхньої розмови було питання греко-католиків Боснії, які мали б належати до церковної юрисдикції грекокатолицької Крижевецької єпархії, яка на той час там не мала своїх парафій. Йосиф Штадлер добре розумів, що ставлення православної церкви до римокатолицької дуже вороже, тому й не хотів робити заходів, які давали б їй приводу для відкритої реакції. У домовленості з Ю. Дрогобецьким він звертанням до боснійського уряду намагався поладити питання церковної організації греко-католиків у Боснії. Він вважав, що на початку Ю. Дрогобецький мав би надіслати хоч одного свого священника, який буде опікуватися греко-католиками у Боснії і формально буде підлеглим римо-католицькій біскупії у Баня Луці, але вповні незалежний у своїй духовній діяльності (Гралюк 2007).

Крижевецький єпископ Ю. Дрогобецький 1900 року направив до Боснії, до Прнявора, свого священника Андрія Сегеді, наголошуючи, що посилає «русина тобто малороса», який розуміє мову галицьких греко-католиків. Банялуцький римо-католицький біскуп Маркович прихильно прийняв о. Сегеді і з самого початку у всьому допомагав йому. Численні джерела засвідчують, що римо-католицька ієрархія і окремі священники не робили перешкод українцям греко-католикам і їхнім священникам, а дуже часто допомагали їм. Правда, згадуються і деякі недобррозичливі священники, які намагалися використати важке становище греко-католиків.

Багато хто з переселенців не знайшов в «обіцяній землі» навіть крихти кращого життя, про яке мріяли, і найчастіше прибулі даремно зверталися до чиновників, до уряду, вимагаючи те, що їм було обіцяно. Коли вони почали переселятися, вже не було «царської» землі, якою раніше уряд наділяв переселенців. Державні службовці були «глухими» й не хотіли розуміти глибину злиднів галицьких переселенців. Не бракувало й таких, хто на їхній біді хотів ще й заробити або навіть насміхатися з них. Вбогі селяни не мали до кого звернутися, від кого отримати пораду. Люди почали збиратися, домовлятися, що робити, стали писати до крижевецького греко-католицького єпископа, посилати депутації, просити, щоби той послав їм священників. - Першим греко-католицьким священникам й монахам було важко зібрати всіх

греко-католиків своїх парафій, розсіяних по численних селах, а тут ще й клопоти з державною і місцевою адміністрацією, з братами у Христі – православними. Тому спочатку не могли більше уваги присвячувати іншим потребам своїх вірян, освіти і культурно-суспільному життю.

Якщо українці в Боснії під кінець XIX і на початку XX ст. й мали свою інтелігенцію, то вона переважно була зосереджена в Сараєво та інших містах, а зі своїми співвітчизниками в селах не мала налагодженого зв'язку. Звичайний же люд, часто і неграмотний, не міг сам дбати про освіту, про навчання своїх дітей, навчати їх рідної мови, організувати культурне життя.

Найменування першого священника для греко-католиків у Боснії та заснування перших парафій у Прняворі 1900 р., а відтак у Дев'ятині, Козарці і Дервенті було дуже важливим кроком у організації їхнього церковного життя. А. Сегеді у своїх звітах згадує, як він багато працював і подорожував, оскільки його віряни були розсіяні на великій території, а в духовному відношенні дуже занедбані. За кілька років він зумів позбирати своїх вірян, відновити їхнє духовне життя, побудувати церкви. Однак, на той час сил й змоги для організації культурно-освітнього життя не було.

Галицький митрополит Андрій Шептицький у 1902 році відвідав українців Боснії і своїм архіпастирським старанням, словом підтримки, звертанням до боснійського уряду та особистим авторитетом дуже багато посприяв їхньому матеріальному і духовному піднесенню. Обіцяв народові, що надішле ще священників, оскільки один о. Сегеді не міг фізично дбати про всіх греко-католиків у Боснії. Митрополит Андрій звертався й до уряду, вимагаючи, щоби українців наділили обіцяною землею, і невдовзі деякі сім'ї врешті отримали землю (Казимира 2004: 158).

Справа забезпечення греко-католиків у Боснії священниками свого обряду не йшла легко. Хоча й закликали священників, охочих поїхати до Боснії, ніхто туди не поспішав (Гралюк 2007). Добре зауважив о. Гродський: «якби треба було їхати до Америки, було б багато таких, які б радо поїхали, але до Боснії – ні». Аж у 1909 році до Боснії прибувають священники, а потім і монахи з Галичини.

Коли вже мали своїх священників і церковну організацію, а й основні життєві умови стали кращими, українці в Боснії починають засновувати перші культурно-освітні організації. Тоді ж започатковано навчання дітей рідною мовою. Викладачами були священники і вчителі.

Архієпископ Штадлер добре розумів, що для греко-католиків, кількість яких, як і їхніх священників у Боснії, постійно зростала, треба заснувати незалежну церковну організацію і в цьому плані робив заходи в уряді Боснії разом з митрополитом Андрієм Шептицьким. У 1910 році (або 1907) (Казимира 2004: 158) засновано Вікаріат для греко-католиків у Боснії в рамках Верхбоснійської архієпископії.

Це вже великою мірою полегшувало діяльність греко-католицьких священників, а віряни звільнялися зневіри, що вони тут забуті чи покинуті на милість православних чи римо-католиків.

Українці у Прняворі 1909 року за статутом Львівської «Просвіти» заснували свою «Просвіту», незабаром в Камениці заснували Читальню, в Сараєво заснували «Український кружок». При парафіях влаштували курси української мови, де викладачами були священники й місцева інтелігенція. Підручники отримували зі Львова. Однак, аж коли 1914 року засновано Апостольську адміністрацію для греко-католиків у Боснії і Герцеговині в Сараєво, були створені кращі умови як для церковного, так і для розвитку освітнього і культурного життя українців. Та це вже було напередодні Першої світової війни, а під брязкіт зброї музи мовчать.

Хоча Вікаріят надавав греко-католикам у Боснії більше можливостей для розвитку їхнього церковно-релігійного життя, однак відчувалося певне невдоволення, що все-таки вони в рамках римо-католицької церковної організації. Щоб уникнути такого стану, після звертання до Святішого престолу, у 1914 році засновано Апостольську адміністрацію для греко-католиків, що означало повну самостійність і пряму залежність від Риму. Коли 1917 р. Апостольську адміністрацію перенесено до Баня Луки, вона стала ближчою до парафіян, а розширена церковна автономія сприяла розвитку просвітницького руху. На жаль, коли були створені кращі умови для загального розквіту церковно-релігійного, культурно-освітнього і національного життя українців у Боснії, почалась Перша світова війна, під час якої українці в цьому краї дуже важко постраждали.

У новій державі, Королівстві сербів, хорватів і словенців, греко-католиків Боснії і Герцеговини у 1924 році приєднано до Крижевецької єпархії. Знову починаються намагання організувати культурно-національне життя. Єпископ Д.Няраді звертався до митрополита А. Шептицького і просив у нього священників для греко-католиків у Боснії, але й в Галичині на той час у всіх єпархіях бракувало священників (Казимира 2004: 166). Тому Няраді був змушений направляти туди священників русинів і хорватів, а рівночасно деякі священники з Боснії були переміщені в інші парафії.

Дехто вважав, що для українських громад це не найкраще рішення, тому що українських священників часто скеровували до інших громад, русинських та хорватських, а в українські парафії призначали священників русинів або хорватів, які не знали української мови і менше могли посприяти розвитку освітнього й культурного життя українців. Все ж згодом виявилось, що співпраця українців, русинів й хорватів в рамках Крижевецької єпархії можлива і може посприяти культурно-національному розвитку обох громад. Священники успішно діяли на церковно-духовній ниві, а також були активними в культурно-освітньому і національному житті своєї громади. Треба сказати й те, що українські громади часто зверталися за допомогою до русинських громад у Бачці і Сремі і отримували її. І

русинські священники, які працювали в українських парафіях, і українські священники, які певний час діяли в русинських, сприяли зближенню двох братніх спільнот і розвитку їхнього культурного життя.

Українці в Боснії в міжвоєнний період досягли певного рівня господарсько-економічного розвитку. До Югославії прибували священники-українці з Галичини. Тут була певна кількість української білої еміграції, яка також активно діяла у культурно-освітньому і національному житті. У Загребі формується невелика група української білої еміграційної інтелігенції, яка також внесла свій вклад у розвиток української освіти та культури в рамках Крижевецької єпархії.

Зростанню національної свідомості українців у Боснії найбільше сприяли греко-католицькі священники та члени «Просвіти». Вони організували курси української мови, запроваджували курси для неграмотних. Священники проповідували українською мовою, проводили катехизацію.

Для українців у Югославії 1933 р. почала видаватися щомісячна газета «Рідне слово». Редактором був священник Михайло Фірак, який на початку так визначив ціль газети: «... будити в наших людях народну свідомість, учити любити рідну мову і все наше, українське. А буде теж поучати і утверджувати нас в прадідівській греко-католицькій вірі».

Якраз в той час, коли виглядало, що українська громада в Боснії може власними силами організувати своє життя, у її церковно-релігійному житті стався розкол. Причини цього ще недостатньо з'ясовані. На нашу думку, це сталося, з одного боку, через брак тактовності греко-католицьких священників, які інколи неприйнятними способами домагалися своєї данини. Це зуміла використати Сербська православна церква для своїх цілей і прозелітською пропагандою роздмухувала невдоволення між українцями греко-католиками. Православна церква використовувала бідність українських селян, обіцяючи їм, що кожний, хто перейде до православ'я, отримає невеликий земельний наділ, а крім того православним священникам віряни не будуть платити данин (Гродський 2003: 55). Подібним чином Сербська православна церква в міжвоєнний період діяла між греко-католиками Русинами у Бачці і Сремі. Так само як і в Боснії, і там мала певні успіхи (Biljnja 1987). Треба також зауважити, що у спірних ситуаціях і сутичках між українцями греко-католиками і православними уряд завжди підтримував православних.

У церковно-релігійному житті українців Боснії, напевно, із-за особистих непорозумінь чи нетерпимості, стався розквіт у греко-католицькій громаді: Василь Стрільчик перейшов до православ'я і перевів з собою в православну церкву парафію в Хорвачанах і ще деяких вірян. Без сумніву, це мало негативні наслідки не тільки для релігійних обставин греко-католиків, але й набагато ширші, які відобразилися й у освітньому, культурному та політичному житті української громади, оскільки уряд підтримував Стрільчика, православну пропаганду і пра-

вославних українців у всіх зіткненнях з греко-католиками. - Друга світова війна приносить українцям у Боснії і Славонії нові страждання. Вони з самого початку опинилися в дуже складній ситуації. У міжвоєнний період між ними вкоренилася ідея незалежної української держави. На початку війни треба було орієнтуватися й вибрати позицію в дуже складних обставинах: з одного боку були німецькі окупанти, з іншого – сербські четники(націоналісти), з третьої – партизани, очолювані комуністами. Люди не знали кого підтримати, на кого спиратися. Під час війни українці найбільше постраждали від четників. Партизани також брутально розправлялися з усіма, кого вважали співпрацівниками ворогів – німців та усташів.

Після війни комуністичний уряд Югославії продовжує насильницьке ставлення до українців і греко-католицької церкви. Деякі священники були ув'язнені через свою релігійну та національну діяльність. Все це мало дуже негативний вплив і наслідки на життя української громади. Люди втратили довіру до уряду, до правди. Зростає страх за життя, за майно, за майбутнє. В таких обставинах, у важких матеріальних умовах, під політичним тиском, багато українців шукає кращого майбутнього, переселяючись у Воєводину, у Бачку і Срем. В Боснії залишилася приблизно половина колишньої української громади. Для оновлення церковно-релігійного, культурно-освітнього і національного життя не було достатньо сил інтелігенції. Недовіряючи нікому, люди певний час неохоче включалися в культурно-освітню працю.

У післявоєнний період на ниві освіти українців у Боснії багато зробила вчителька Ярослава Біленька, разом зі своїм чоловіком, священником Феліксом Біленьким. Вона підготувала до друку перший український Буквар. Пізніше подружжя переселилося до м. Вербас у Воєводині (Сербія), де продовжило освітницьку й культурну працю в українській громаді.

Священник Роман Мизь як парох у Липовлянах активно працював на радіо, брав участь у передачах українською мовою, які транслювало Радіо Баня Лука. Пізніше, як парох греко-католицької парафії в м. Новий Сад, упродовж десятиліть невтомно працював на ниві освіти і культури русинів та українців.

На початку 90-их років ХХ ст. в рамках своєї парафії зібрав представників молоді русинської й української інтелігенції і заснував видавництво, яке видавало книжки, християнський часопис «Дзвони», християнський календар «Дзвони» русинською й українською мовами. Крім того, о. Мизь підготував до друку 7 томів Матеріалів до історії українців Боснії і Славонії (Мизь 2004–2013) а також багато інших видань. Священники, брати Онуфрій, Іриней і Володимир Тимки, внесли великий вклад у розвиток музичного життя русинів та українців як композитори й диригенти хорів, в яких русини і українці разом виконували церковну й народну музику. Русинські й українські священники брали участь і в суспільному житті української і русинської громад, активно співпрацювали в Союзі русинів і

українців Хорватії та в його видавничій діяльності, в діяльності Союзу русинів і українців Югославії, у встановленні та підтримці освітніх, культурних і релігійних стосунків русинської і української громад з Україною, українськими інституціями та організаціями в Україні, з українською діаспорою тощо. На підставі цього можна сказати, що греко-католицькі священники внесли вагомий вклад не тільки в релігійне, але й в освітнє, культурне і суспільне життя своїх громад – української та русинської.

Використана література

Біляк, о. Олександр. «Українців Боснії і Славонії». [У:] Ювілейний календар 1940, Дервента, 1940: 37–48, 100–106.

[Biľjak, o. Olexsander. «Ukraïnci v Bosnii i Slavonii». [U:] Úvilejnijkalendar 1940, Derventa, 1940: 37–48, 100–106]

Гралоук, Антін. «З історії українців в Боснії». [У:] Роман Мизь (ред.). Матеріали до історії українців у Боснії, т. III. Новий Сад, 2007: 127–176.

[Gralúk, Antin. «Z istorii Ukraïnciv v Bosnii». [U:] Roman Miz' (red.). Materiali do istorii Ukraïnciv u Bosnii, t. III. Novij Sad, 2007: 127–176]

Гродський, Йосиф. Положенє Русинів в Боснії. Львів: Євросвіт, 2003.

[Grodskij, Josif. Položenê Rusiniv v Bosnii. L'viv: Èvrosvit, 2003]

Казимира, Богдан. «Українці в Югославії». [У:] Роман Мизь (ред.). Матеріали до історії українців у Боснії, т. I. Новий Сад, 2004: 155–178.

[Kazimira, Bogdan. «Ukraïnci v Úgoslavii». [U:] Roman Miz' (red.). Materiali do istorii Ukraïnciv u Bosnii, t. I. Novij Sad, 2004: 155–178]

Куницький, Леонтій. «Над Босною». [У:] Роман Мизь (ред.). Матеріали до історії українців у Боснії, т. I. Новий Сад, 2004: (Передрук: «Нива». Львів, 1917–1918).

[Kunic'kij, Leontij. «Nad Bosnou». [U:] Roman Miz' (red.). Materiali do istorii Ukraïnciv u Bosnii, t. I Novij Sad, 2004: (Peredruk: «Niva». L'viv, 1917–1918)]

Лиський, Богдан. «Огляд культурно-освітнього життя українців у Боснії (1890–1990)». [У:] Роман Мизь (ред.). Матеріали до історії українців у Боснії, т. V. Новий Сад, 2008: 69–76.

[Lis'kij, Bogdan. «Oglád kul'turno-osvitn'ogo žittá Ukraïnciv u Bosnii (1890–1990)». [U:] Roman Miz' (red.). Materiali do istorii Ukraïnciv u Bosnii, t. V. Novij Sad, 2008: 69–76]

Малиновська, Олена. «Українська діаспора в південно-слов'янських землях: короткий історичний нарис». [У:] Роман Мизь (ред.). Матеріали до історії українців у Боснії, т. VII. Новий Сад, 2013: 7–26.

[Malinovs'ka, Olena. «Ukraïns'ka diaspora v pìvdenno-slov'áns'kih zemláh: korotkij istoričnij naris». [U:] Roman Miz' (red.). Materiali do istorii Ukraïnciv u Bosnii, t. VII. Novij Sad, 2013: 7–26]

Мизь, Роман (ред.). Матеріали до історії українців у Боснії, т. I–VII. Новий Сад, 2004–2013.

[Miz', Roman (red.). *Materiali do istoriï Ukraïnciv u Bosniï*, t. I–VII. Novij Sad, 2004–2013]

Романюк, Михайло. «Еміграція населення Галичини». [У]: *Глас Союзу* 3, Нови Сад, 2000: 42–47.

[Romanûk, Mihajlo. «Emigraciã naseleñã Galičini». [U]: *Glas Soûzu* 3, Novi Sad, 2000:42–47]

Румянцев, Олег. *Галичина – Боснія – Воєводина. Українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890–1990 роках*. Київ: ФАДА, ЛДТ, 2008.

[Rumãncev, Oleg. *Galičina – Bosniã – Voëvodina. Ukraïns'ki pereselenci z Galičini na teritorii ũgoslavs'kih narodiv v 1890–1990 rokah*. Kiïv: FADA, LDT, 2008]

Војић, Мирко. „Progon grkokatolika u Bosni“. [U:] Роман Мизь (ред.). *Матеріали до історії українців у Боснії*, т. I. Новий Сад, 2004 [Roman Miz' (red.). *Materiali do istoriï Ukraïnciv u Bosniï*, t. I. Novij Sad, 2004]: 199–222.

Буњевац, Стипан. „Izvorni dokumenti o biskupu dr. Janku Šimraku i “prekrštavanju” pravoslavnih u NDH“. [U:] Роман Мизь (ред.). *Матеріали до історії українців у Боснії*, т. VI. Новий Сад, 2011 [Roman Miz' (red.). *Materiali do istoriï Ukraïnciv u Bosniï*, t. VI. Novij Sad, 2011]: 97–134.

Бусуланџић, Аднан. „Pojava grkokatoličkog stanovništva u Bosni i Hercegovini (od 1789. do najnovijeg doba).“ [U:] Роман Мизь (ред.). *Матеріали до історії українців у Боснії*, т. III. Новий Сад, 2007 [Roman Miz' (red.). *Materiali do istoriï Ukraïnciv u Bosniï*, t. III. Novij Sad, 2007]: 83–104.

Гаврановић, Берислав. „Ukrajinski grkokatolici na teritoriji Banjalučke biskupije“. [U:] Роман Мизь (ред.). *Матеріали до історії українців у Боснії*, т. I. Новий Сад, 2004 [Roman Miz' (red.). *Materiali do istoriï Ukraïnciv u Bosniï*, t. I. Novij Sad, 2004]: 75–88.

Хауптман, Фердо. „Reguliranje zemljišnog posjeda u Bosni i Hercegovini i počeci naseljavanja stranih seljaka u doba austrougarske vladavine“. [U:] Роман Мизь (ред.). *Матеріали до історії українців у Боснії*, т. III. Новий Сад, 2007 [Roman Miz' (red.). *Materiali do istoriï Ukraïnciv u Bosniï*, t. III. Novij Sad, 2007]: 7–32.

Гралјук, Борис. „Organiziranje Grkokatoličke Crkve u Bosni i Hercegovini za vrijeme nadbiskupa Stadlera“. [U:] Роман Мизь (ред.). *Матеріали до історії українців у Боснії*, т. III. Новий Сад, 2007 [Roman Miz' (red.). *Materiali do istoriï Ukraïnciv u Bosniï*, t. III. Novij Sad, 2007]: 209–240.

Šimrak, Janko. „Dokumenta o martiriju grkokatolika u Bosni.“ [U:] *Матеріали до історії українців у Боснії*, т. II. Роман Мизь (ред.). Новий Сад, 2006 [Roman Miz' (red.). *Materiali do istoriï Ukraïnciv u Bosniï*, t. II. Novij Sad, 2006]: 177–200.

Вукмановић, Милан. „Neki sadržaji vjerske, političke i kulturne djelatnosti Ukrajinaca u Bosni i Hercegovini između dva rata“. [U:] Роман Мизь (ред.). *Матеріали до історії українців у Боснії*, т. III. Новий Сад, 2007 [Roman Miz' (red.). *Materiali do istoriï Ukraïnciv u Bosniï*, t. III. Novij Sad, 2007]: 175–204.

Вуковић, Томислав. „Iskaz križevačkog biskupa dr. Janka Šimraka istražiteljima OZNE“. [U:] Роман Мизь (ред.) *Матеріали до історії українців у Боснії*, т. VI. Новий Сад, 2011 [Roman Miz' (red.). *Materiali do istoriï Ukraïnciv u Bosniï*, t. VI. Novij Sad, 2011]: 65–134.

РОЛЬ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В ІДЕОЛОГІЇ ТА ПРАКТИЦІ УСТАШІВ (1930-ТІ – ПЕРША ПОЛОВИНА 1940-Х РР.)

У статті досліджено роль та місце католицької церкви в усташській ідеології як на початку зародження організації, так і у проголошеній усташами 1941 р. Незалежній державі Хорватія (НДХ). Висвітлено зміну ставлення католицького кліру до усташської діяльності протягом 1930-х– першої половини 1940-х рр. Проаналізовано позицію церкви в питанні проведення етнорелігійної уніфікації в НДХ. На основі залучення до аналізу документів А. Степінаца доведено недоречність однозначного трактування місця та ролі церкви в політиці усташів.

Ключові слова: усташі; НДХ; католицька церква; етнорелігійна уніфікація; радикальний націоналізм.

The paper researches the role and place of the Catholic Church in ustasha's ideology from the emergence of organization to the proclamation of the Independent State of Croatia (NDH) in 1941. The change in attitude of the Catholic clergy to activity of ustasha during the 1930s – early 1940s is highlighted. The church's position on the issue of ethno-religious unification in NDH is analyzed. Using A. Stepinatz' documents for the analysis the irrelevance of unambiguous interpretation of place and role the Church in the politics of Ustasha is proved.

Keywords: Ustasha; NDH; the Catholic Church; ethno-religious unification; radical nationalism.

Католицька церква завжди відіграла важливу роль у долі хорватського народу. Тривалий час перебуваючи розділеними та під владою інших багатонаціональних держав (Італія, Австрія, Угорщина), хорвати навчилися зберігати і відстоювати власну національну ідентичність. Саме католицизм став для них ключовим елементом при підтвердженні окремішності від інших національностей у період існування централізованого Королівства СХС/Югославія (1918–1941 рр.). При

становленні НДХ (Незалежної держави Хорватія), що стала результатом діяльності профашистської організації усташів і проіснувала з 1941 до 1945 р., в офіційних документах та заявах політичних діячів римо-католицька віра фігурувала як визначальний чинник належності того чи іншого громадянина до хорватського народу. Саме тому для розуміння внутрішньої політики НДХ необхідно з'ясувати роль католицької церкви у становленні та легітимізації режиму, а також її ставлення до етнічних чисток в «незалежній» Хорватії.

Історіографія проблеми почала формуватися одразу після ліквідації НДХ та еміграції прибічників усташів у країни західного світу. Хорватська націоналістична емігрантська історіографія не приділяла суттєвої уваги дослідженню місця католицької церкви в Хорватії 1941–1945 рр. Відмічався великий вплив церкви на формування хорватської національної свідомості, втім клерикальний характер усташської диктатури заперечувався¹. У соціалістичній Югославії з'явилися перші наукові публікації з даної проблематики. Особливо варто відзначити працю В. Новака «Магнум крімен. Півстоліття клерикалізму в Хорватії»². В цій праці автор узагальнив велику кількість джерел (особливо, матеріали католицької преси). Концепція В. Новака була політично детермінована: дослідник намагався виставити хорватський релігійний фанатизм як основний чинник сербофобської політики усташів та інструмент контролю з боку Ватикану над хорватською територією. Подальші наукові розвідки югославських вчених не підтвердили ці погляди, хоча сучасна сербська історіографія загалом продовжує започатковану В. Новаком традицію трактування НДХ як клерофашистської держави³. Історіографія проблеми в Республіці Хорватія після 1991 р. вирізняється багатовекторністю порушуваних питань та ґрунтується на теоретико-методологічному інструментарії хорватської еміграції: применшення масштабів геноциду сербів, виправдання внутрішньої та зовнішньої політики НДХ, тощо⁴. 1996 р. у Загребі були опубліковані архівні матеріали стосовно архієпископа А. Степінаца та політики Ватикану в НДХ⁵, що багато в чому ставлять під сумнів концепцію кле-

1 Omrčanin I. Croatia 1941-1945. – Washington D.C., 1988. – 432 p.; Jareb J. Pola stoljeća hrvatske politike 1895-1945. – Buenos Aires, 1960. – 180 s.

2 Novak V. Magnum crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj (pretpisak). – Beograd: Nova knjiga, 1986. – 1118 s.

3 Жутић Н. Римокатоличка црква и хрватство. Од илирске идеје до великохрватске реализације. 1453–1941. – Београд: Институт за савремену историју, 1997. – 336 с.; Джуретич В. Развал Югославији: основные течения 1918–2003 гг. – М.: Кобекс интернешнл, 2003. – 650 с.

4 Matković H. Povijest Nezavisne Države Hrvatske Zagreb: Naklada Pavičić, 2002. – 332 s.; Krišto J. Sukob simbola: politika, vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2001. – 445s.

5 Dokumenti obrane u sudskom procesu protiv nadbiskupa Alojzija Stepinca // Fontes: Izvori za hrvatsku povijest. – Zagreb, 1996. – № 2. – S. 45–463.

рофашизму. З-поміж доробку західних авторів варто відзначити праці А. Рівелі «Архієпископ геноциду»⁶, Д. Бартона «Хорватія 1941–1946»⁷. Якщо перший з них повністю знаходиться під впливом В. Новака, то другий спробував продемонструвати не лише жорстоку релігійну політику усташів, але й ті позитивні моменти проявів добра, взаємодопомоги, які траплялися у важкий воєнний час. Отже, в історіографії склалось кілька протилежних поглядів на місце католицької церкви в НДХ, що вимагає спроби неупередженого аналізу джерельних свідчень та доробку світової історичної науки.

Католицька церква справді мала велике значення в ідеології усташів. Вона являла собою уособлення національної ідентичності хорватів на противагу православному сербам. Приналежність хорватів до католицької церкви була втіленням приналежності цього народу до європейської цивілізації, що очільниками усташського руху позиціонувалася як прогресивна порівняно з іншими, особливо із православною цивілізацією. Антагонізм між православ'ям та католицизмом мав світоглядне коріння, сутність якого полягала у прагненні католицької церкви збудувати ідеальне суспільство на землі. Своїм корінням такі прагнення сягали римської доби (цезаризм) та були втілені у самій ієрархії католицької церкви, на чолі якої знаходиться одна непогрішима особистість. Спроби перенести подібний устрій на все суспільство періодично траплялись в історії католицизму й раніше (держава ієзуїтів у Парагваї, Іспанія часів реконкісти). У випадку Незалежної держави Хорватія причини такого колосального впливу католицької церкви криються не тільки в тоталітарній сутності її організації, а й у соціально-економічних чинниках.

У складі Королівства СХС/Югославія хорватські землі були найбільш економічно розвиненим регіоном, адже на цих територіях концентрувалось більше 70% усієї промисловості країни, а банки Хорватії були тісно пов'язані з фінансовими структурами багатьох інших держав і були найбільшими в Королівстві. Однак це твердження стосувалось насамперед міст, розташованих на Адриатичному узбережжі. Решта території Хорватії та особливо Боснії, що була включена до складу НДХ, належали до сільсько-господарських регіонів. Суспільство зберігало багато традиційних рис, основною з яких був високий авторитет церкви. Політичний устрій Королівства СХС, за якого основні посади в центральній владі обіймали представники сербського народу, призводила до того, що в усіх соціально-економічних негараздах звинувачувалась саме серби, сербська влада. В умовах багатонаціональної держави це призводило до зростання радикального націоналізму.

6 Ривелі М. Архиепископ геноцида. Монсеньор Степинац, Ватикан и усташская диктатура в Хорватии 1941–1945. – М., 2011. – 224 с.

7 Barton D. Croatia 1941–1946. – URL: www.churchinhistory.org (дата звернення: 23.08.2015).

Хорватський націоналізм зародився ще наприкінці XIX ст. у вигляді Чистої партії права (очолювалась Й. Франком, з 1915 р. – А. Павелічем). Утворилась вона внаслідок складного перегрупування Партії права (виникла у 50-х рр. XIX ст.; на чолі партії стояли А. Старчевич і Є. Кватерник в середині 80-х рр. XIX ст. Виступала за надання Хорватії незалежності на підставі існування в добу сербсько-хорватської війни, до початку ХІІ ст., самостійної хорватської держави. Ця політична організація діяла легальними методами, однак вже мала яскраво виражену антисербську спрямованість (що було вельми доречно з точки зору австро-угорської зовнішньої політики). Особливістю хорватського націоналізму також була терпимість до євреїв, що пояснювалося єврейським походженням більшості очільників партії Права та усташів. Проте, після проголошення НДХ, репресії проти єврейського населення проводилися дуже активно. Це було спричинене тиском гітлерівської Німеччини на керівництво маріонеткової держави.

Радикалізація хорватського націоналістичного руху припадає на 1929 рік, період встановлення в Королівстві СХС особистої диктатури короля Олександра Карагеоргійовича: А. Павеліч, який був прихильником незалежності хорватського народу і виступав проти режиму особистої влади короля Олександра, емігрував до Австрії, потім до Болгарії, а згодом – до Італії, де дістав підтримку у своїй діяльності від Б. Мусоліні. Таким чином майбутній лідер усташів налагоджував зв'язки з тими політиками-емігрантами, котрі підтримували ідею створення незалежної Хорватії. Зокрема, у Відні А. Павеліч зустрівся з групою «франківців», серед членів якої виділялись активною діяльністю генерал С. Саркотіч, офіцери колишньої австро-угорської армії І. Перчевіч, С. Дуїч. Саме вони стояли біля витоків широкого руху проти створення Королівства СХС в Австрії і Угорщині, центром якого був Хорватський емігрантський комітет. Очолював його І. Франк, син відомого «франківця» Й. Франка⁸.

Результатом перебування А. Павеліча у Болгарії стала поява «Декларації» про подальшу спільну роботу хорватських і македонських сепаратистів задля встановлення «народних законів» і досягнення політичної свободи Хорватії і Македонії⁹. Такий порядок справ став відомий Белграду, тому політик мусив залишити Софію і попрямувати до Італії. На Апенінах хорватські усташі на чолі з А. Павелічем на початковому етапі діяльності створювали невеликі військові формування, члени яких здійснювали терористичні акції проти центральної влади в Югославії. Поступово, завдячуючи фінансовій підтримці італійської влади, усташі організували спеціальні табори для проживання і діяльності. Вже у 1929 р. А. Павелічем було створено нову організацію – Усташа – хорватський визвольний рух, до складу якої увійшли хорватські емігранти з різних європейських кра-

8 Jelić-Butić F. Prilog proučavanju djelatnosti ustaša do 1941 // Časopis za suvremenu povijest. – 1969. – Br. 1-2. – S. 59–60.

9 Ibid. – S. 60.

їн, яких на італійських територіях об'єднала спільна мета. - Головне завдання організації було висвітлено у конституції руху, прийнятій на основі положень програми Чистої партії права – за допомогою збройного повстання визволити хорватські землі для подальшого самостійного і незалежного існування в межах історичних кордонів¹⁰. Відстоюючи політичні права хорватів, усташі проголошували: «... ми боронитимемо хорватську державну самостійність і боротимось, щоб у Хорватії панували лише хорватський народ...»¹¹. Вони вважали свою боротьбу невідривно пов'язаною з Божим благословінням, адже у Присязі, яку проголошував кожен член руху, звучало: «Клянемось Богом і усім святим, що ... виконуватимемо усі вказівки Поглавника ... та зберігатимемо таємниці ... Нехай допоможе нам Бог!»¹². Проте, варто зауважити, що на цьому етапі своєї діяльності члени руху не були прихильниками клерикального напрямку. Католицька віра сприймалася ними як основна ознака належності до хорватського народу і не більше. На цей же час припадає і широке залучення діячів католицької церкви до хорватського націоналістичного руху. Проводилося це у формі агітаційної роботи зі студентами католицьких навчальних закладів або монахами (переважно францисканцями) – вихідцями із Хорватії. Економічна криза 1930-х рр. підготувала ґрунт для сприйняття ними праворадикальних ідей¹³.

Усташі взагалі не сприймали панування на Батьківщині сербської влади. Підтвердженням цьому слугує обнародований А. Павелічем 1933 р. документ під назвою «Принципи хорватського усташського руху», де зверталась увага на історичне право хорватського народу на проживання у власній незалежній державі, що повинна мати всі складові державності¹⁴. Автор стверджував, що хорвати завжди були вільним народом, створивши свою державу в час, коли інші народи були роздрібнені і неорганізовані. Хорватська держава завжди забезпечувала добробут своїх громадян, кожен хорват відчував підтримку влади. На особливу увагу заслуговувало селянство як основа всього існування держави¹⁵. Цим документом усташське керівництво вкотре засвідчило серйозність своїх намірів щодо зброй-

10 Hrvatski državni arhiv (далі – HDA) 0249 (GUS). – Glavni ustaški stan, kut. 1, Inv. br. 2592. GUS. Propisnik o zadaći, usrojstvu radu i smjernicama «Ustaša» – Hrvatskog oslobodilačkog pokreta (1941), str. 41.

11 Ibid, str. 42.

12 Ustav hrvatske revolucionarne organizacije – Ustasa. – URL: https://hr.wikisource.org/wiki/Ustav_hrvatske_revolucionarne_organizacije_Ustasa (дата звернення: 23.08.2015).

13 Ривели М. Архиепископ геноцида. Монсеньор Степинац, Ватикан и усташская диктатура в Хорватии 1941–1945. – С. 58.

14 Jelić-Butić F. Prilog proučavanju djelatnosti ustaša do 1941 // Časopis za suvremenu povijest. – 1969. – Br. 1–2. – С. 62.

15 Matković H. Na vrelima hrvatske povijesti. Dokumenti. – Zagreb: Golden marketing, 2006. – С. 323–326.

ного відстоювання власних прав та виокремлення етнічних хорватських земель у цілісну самостійну державу. Спираючись на підтримку фашистів Італії, хорватські усташі намагались знайти контакти і з Німеччиною для посилення своїх позицій та поширення націоналістичних ідей, але жодне німецьке відомство не звернуло уваги на малочисельну хорватську організацію.

З 1937 р. почалось поступове повернення хорватських крайніх правих – М. Будака, Ю. Францетіча, Й. Мілковіча та інших – в хорватські землі. Для організації їхньої діяльності голова усташського руху А. Павеліч написав спеціальні «Правила» щодо організації і подальшої діяльності усташських формувань¹⁶. Документ датований 1938 р., і на його сторінках чітко зазначені головні завдання усташів, методи їхньої боротьби, мету і засоби її втілення: «...усташі мають завдання усіма засобами ... звільнити Хорватію, щоб вона стала самостійною ... на всьому історичному просторі»¹⁷. Крім того, було прописано склад руху, умови приєднання до нього та організаційну структуру усташських організацій. Таким чином, з допомогою цього документа усташський лідер прагнув консолідувати і структурувати хорватських повстанців, маючи на меті ідею повної незалежності хорватських земель. З 1940 р. діяльність усташів активізувалася, що пов'язано було з успішним ходом військових дій їх головних союзників – Італії та Німеччини. Так, в листопаді зі Спліту до керівництва щойно утвореної Хорватської бановини (1939) прийшло повідомлення про необхідність посилення охорони прикордонних з Італією територій у зв'язку з можливою загрозою нападів усташів з їхніх баз, що ймовірно розташовуються у м. Задарі, Лошінь¹⁸. Тому перед владою автономії постало завдання будь-якими методами (нагляд за кореспонденцією, таємне стеження за особами, які повернулися з-за кордону) попередити діяльність усташів, адже це загрожувало існуванню утвореної напередодні Другої світової війни автономії. Варто зауважити, що розвідка Бановини працювала достатньо добре, адже керівництво мало повну інформацію (дата і місце народження, походження, вид занять, соціальне та матеріальне становище, політичні погляди) про кожного із 839 членів усташських організацій, які перебували на 1940 р. в Італії¹⁹.

Задля координації та підтримки тих усташів, які підпільно діяли на території Бановини Хорватія, А. Павеліч видав «Повідомлення Батьківщині»²⁰, де вказувалось: головною метою організації залишається звільнення країни, запевнивши,

16 HDA 0249 (GUS). – Glavni ustaški stan. Inv. br. 2592. GUS. Propisnik o zadaći, usrojstvu radu i smjernicama «Ustaša» – Hrvatskog oslobodilačkog pokreta – 43 lis.

17 Ibid. – L. 41.

18 HDA. Banovina Hrvatska.F.155. Kabinet bana. Kut.1, inv.br. 14686/40.

19 HDA. Banovina Hrvatska.F.155. Kabinet bana. Kut.1, inv.br. 14686/40.

20 Ustaša. Dokumenti o ustaškom pokretu / Priredio P. Požar. – Zagreb: Zagrebačka stvarnost, 1995. – S. 119.

що воно втілиться в життя за допомогою союзників. Для таких сподівань були всі підстави: взимку 1940 р. Б. Муссоліні запропонував лідеру усташів А. Павелічу створити спільний план поділу Королівства Югославія, утворивши з частини її території «незалежну» хорватську державу під італійським протекторатом. На початку березня 1941 р. А. Павеліч виїхав із Флоренції, де проживав останні роки, до Риму для подальших консультацій, а вже 10 квітня, після окупації Югославії військами Осі, очолив уряд НДХ.

Варто зазначити, що за винятком мети здобуття незалежності й заклику до католицького інтегралізму, усташський рух не мав чіткої політичної програми. Цю прогалину заповнив «поглавник» (корманич) в якості диктатора і прем'єр-міністра НДХ шляхом створення «програми намірів»: дії держави повинні бути спрямовані на перетворення Хорватії в батьківщину чистого душею і тілом народу, позбавленого расових сумішей і очищеного від особистостей, далеких його католицькій релігії. Хорватська держава, якою А. Павеліч збирався керувати, налічувала близько шести з половиною мільйонів жителів; з них близько двох мільйонів ненависних православних сербів (тобто близько третини населення) і трохи менше дев'яноста тисяч євреїв²¹.

Справжнім «остаточним рішенням» для усташської диктатури було винищення сербів. Останні вважалися нацією, яка могла «забруднити» «чисту хорватську расу»; це були православні «розкольники», противники римської церкви. Вже 18 квітня поглавник видав перші постанови расистського змісту: вони передбачали призначення державних комісарів на приватні підприємства, що належать сербським або єврейським підприємцям, і конфіскацію всіх їх автотранспортних засобів. Того ж дня було поширено й інше розпорядження Центрального усташського управління (тимчасова назва майбутнього Міністерства внутрішніх справ), яке передбачало «арешт всіх сербів і всіх євреїв, відомих як комуністів, навіть на підставі одних лише підозр»²².

Постанова уряду, видана 25 квітня 1941 р., забороняла «використання кирилиці як у приватному, так і в суспільному житті». Через п'ять днів після цього указ «про захист арійської раси і честі хорватського народу» заснував «комісію з расової політики, уповноважену ухвалювати або змінювати рішення у всіх випадках сумнівної расової приналежності». Цим указом передбачалася суспільне розпізнання расово-релігійної приналежності, примусивши сербських громадян носити на рукавну пов'язку синього кольору з літерою «П» (початкова літера слова «православний»), а євреїв носити на рукаві (згодом на спині) зірку Давида²³.

21 Ривели М. Архиепископ геноцида. Монсеньор Степинац, Ватикан и усташская диктатура в Хорватии 1941–1945. – С. 57.

22 Там же. – С. 61.

23 Там же. – С. 62.

Після того як всі політичні партії були проголошені незаконними, їх керівники були заарештовані і відправлені в концентраційні табори, що тоді створювалися. Скасовувалась свобода друку: єдиними дозволеними «інформаційними» виданнями були усташські і католицькі газети²⁴. Католицька релігія була оголошена «офіційною державною релігією». У НДХ мали право голосу лише два органи: усташський уряд і католицька церква. Саме з цього періоду усташське керівництво все більше схиляється до клерикалізму як єдино істинного шляху в розвитку національної держави.

Расова програма поглавника була викладена і підтверджена на всіх рівнях, починаючи з вищих кіл усташської влади, при повному мовчанні хорватської католицької церкви. Майбутній міністр закордонних справ Младен Лорковіч, наприклад, 27 липня 1941 р. в місті Дони Міхольяц заявив наступне: «Усташський рух рішуче прагне до вирішення сербської проблеми в Хорватії. Ті, хто знаходиться по інший бік Сави і Дріни, кричать, що ми нетерпимі, що застосовуємо нелюдські методи щодо сербів. Ми відповідаємо всім, що зобов'язання хорватського уряду зробити так, щоб Хорватія належала тільки хорватам. Наш обов'язок змусити мовчати назавжди ті елементи, які найбільше сприяли потраплянню Хорватії під сербське панування в 1918 р. Одним словом, ми повинні знищити сербів у Хорватії! Це наш обов'язок, і ми це виконаємо. Ми дійдемо до кінця, не звертаючи уваги на те, що говорять по той бік Сави і Дріни про гуманність. Уряд хорватської держави під керівництвом нашого чудового поглавника взяв до своїх вмілих рук рішення цієї проблеми і вирішить її радикально»²⁵.

Усі підрозділи усташських силових структур мали в розпорядженні католицьких священиків; деякі з них, хоча і носили сутану, особисто брали участь у масових вбивствах; інші обмежувалися тим, що виправдовували етнорелігійні масові страти тим, що вони відбувалися «в ім'я Бога». Військових священиків було небагато, і вони підпорядковувалися військовому папському вікарію, тобто А. Степінцу. Підтримка архієпископом А. Степінцем усташської диктатури втілилась також у спробах добитися дипломатичного визнання НДХ з боку Ватикану. Однак де юре цього не вдалося: Ватикан відмовлявся офіційно визнавати державу, з незавершеним військовим конфліктом. Хоча фактичне визнання відбулося – А. Павеліч був прийнятий папою Пієм XII.

Отже, католицька церква як в Хорватії, так і у Ватикані підтримала усташську диктатуру. Католицька газета сараєвського архієпископства від 31 серпня 1941 р. писала: «До сьогоднішнього дня Бог говорив з нами за допомогою папських ен-

24 Matković H. Na vrelima hrvatske povijesti. Dokumenti. – Zagreb: Golden marketing, 2006. – S. 376–382.

25 Ривели М. Архиепископ геноцида. Монсеньор Степинац, Ватикан и усташская диктатура в Хорватии 1941–1945. – С. 76.

циклік, проповідей, книг Закону Божого, християнської друку, місії, героїчних прикладів святих. Але вони не слухали. Вони залишилися байдужими. Тепер Бог вирішив використовувати інші методи. Він надихне нас на дії, на виконання загальної місії! Нею будуть керувати не релігійні діячі, а справжні солдати Гітлера. Нарешті проповіді будуть слухатися за допомогою гармат, автоматів, танків і бомбардувальників»²⁶. Варто зауважити, що католицькі кола боснійських територій, що стали частиною НДХ, проявляли значно більше радикалізму у своїх висловлюваннях та діях, ніж їхні хорватські однодумці. Пов'язано це було із полірелігійністю місцевого населення, що породжувало постійну конкуренцію між різними конфесіями та бажання утвердити керівною власну релігію.

Хорватська влада активно підтримувала перехід сербів із православ'я до католицизму. А. Степінац вважав розкол християнства прокляттям Європи, в чому його підтримували не лише інші ієрархи католицької церкви, а й очільники НДХ. 30 липня 1941 р. був виданий навіть окремий закон про перехід з православ'я до католицизму. Спеціальну державну комісію, яка з листопада 1941 р. займалася наверненням у католицизм, спочатку очолював особистий капелан А. Павеліча – францисканський священник Діонісій Юріч, а після його смерті в 1943 р. – інший францисканський священник Радослав Главаш. Втім, 17 листопада 1941 р. в Загребі відбулася конференція католицьких архієреїв Хорватії, яка у своїй резолюції з питання переходу сербів у католицизм (мусульмани вважалися хорватами по крові, переведеними у іслам) зазначила: «Щоб поширювати місію Церкви серед народів східного обряду, тільки Церква має право виділяти і направляти місіонерів». Для проведення цієї акції на конференції було обрано раду з трьох членів: архієпископа А. Степінаца, Всенського єпископа В. Бурича і апостольського адміністратора уніатської Кріжевачкої єпархії єпископа Я. Шімрака²⁷. Перехрещували здебільшого малограмотних селян, адже освічені серби вважалися власне носіями «сербської свідомості» і не могли перетворитися на справжніх хорватів.

Згідно з доповіддю архієпископа А. Степінаца римському папі, на 8 травня 1944 р. 240 тис. сербів перейшло в католицизм. Інші джерела, у тому числі Сербської православної церкви, говорять про приблизно 350 тис. перехрещених за весь період війни (після травня 1945 р. більшість з них повернулося в православ'я)²⁸.

Водночас в особистому спілкуванні з очільниками держави католицькі ієрархи висловлювали невдоволення проведенням етнорелігійної чистки. А. Степінац у

26 Там же. – С. 27.

27 Novak V. Magnum crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj (pretisak). – Beograd: Nova knjiga, 1986. – S. 621–622

28 Шкаровский М. Русская церковная эмиграция и деятельность Хорватской Православной Церкви в 1942–1945 гг. – URL: <http://irpz.ru/science/743> (дата звернення: 23.08.2015).

листі до А. Павеліча від 24 лютого 1943 р. засудив Ясеновацкій табір «як чорну пляму на репутації незалежної хорватської держави ... і ганьбу всієї Хорватії». А. Степінац, за деякими відомостями, намагався припинити масові вбивства, розуміючи, що вони дискредитують процес «добровільного» переходу сербів у католицизм. Архієпископ неодноразово писав хорватським керівникам, висловлюючи протест проти поголовного знищення сербів. Так, у листі до А. Павеліча від 20 листопада 1941 р. Степінац вказував, що влада заважає Церкві проводити справу переходу сербів в католицизм, зазначаючи: «Видно, що багато сербів переходять у нашу віру, тому що їх змушують, вони перебувають в жаху і страху від жорстокого режиму. Так одна група сербів з міста Вировитиця говорила, що їм безпосередньо погрожували смертю і знищенням, якщо вони не відмовляться від православ'я». У червні 1943 р архієпископ навіть публічно виступив проти беззаконних переслідувань православних жителів Хорватії²⁹. Особисто Степінац надавав допомогу окремим сербам і євреям, особливо їх дітям; деякі католицькі священики також допомагали православним врятуватися від вбивства.

При цьому Степінац неодноразово виправдовував усташський режим перед папою. Зокрема, у травні 1943 р архієпископ зустрівся з папою і потім сказав новому хорватському посланнику у Ватикані Е. Лобковичу, що на прийомі «мовчав про деякі речі, з якими не зовсім згоден, для того, щоб показати Хорватію в найбільш вигідному світлі»³⁰.

Отже, співставлення фактів дає підстави зробити наступні висновки. Ідеологія та внутрішньополітична практика усташського руху зазнавали істотного впливу релігійного фундаменталізму. Вплив цей був спричинений як тією роллю, що відіграла католицька церква в збереженні хорватської національної ідентичності, так і політичними прагненнями очільників усташів за допомогою асоціювання себе із католицькою церквою досягти легітимації політичного режиму, встановленого за допомогою іноземних сил. Без участі останніх усташі не мали шансів на перемогу, підтвердженням чого є невдалі спроби шляхом заслання агентів підняти народне повстання всередині 1930-х рр. В той же час сама католицька церква в особі її вищих ієрархів підтримала становлення НДХ як втілення хорватської національної ідеї. Ставлення церкви до етнорелігійної чистки, що проводилась в НДХ проти сербів та євреїв, було неоднозначним. Окремі діячі повністю підтримували такі дії та навіть особисто брали участь у масових страхах. Позиція вищих ієрархів, зокрема архієпископа А. Степінца, була більш поміркованою. Вони відкрито не пов'язували себе із подібними акціями, але й не висловлювалися публічно проти них. Лише в особистому спілкуванні з очільниками держави та в щоденниках висловлювалось засудження злочинів проти людяності. На загал же,

29 Там же.

30 Там же.

католицька церква повністю, на всіх рівнях підтримувала курс на етнорелігійну уніфікацію НДХ, часом висловлюючи невдоволення лише методами проведення усташської політики. Основною причиною такої її позиції позиції був тісний зв'язок кліру з хорватським національним рухом, що простежується до самого краху режиму 8 травня 1945 р.

НАЦІОНАЛЬНА ДЕРЖАВА В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ХОРВАТСЬКИХ УСТАШІВ І УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

У національних рухів України і Хорватії у ХХ ст. було багато чого спільного. Передовсім, це тривалий (аж до новітнього часу) бездержавний період і перебування українського і хорватського народів у складі різних держав. Це накладало свій відбиток на їхні національні стремління, які знайшли своє втілення у відповідних націоналістичних ідеологіях. Цікаво, що організаційно оформилися рухи також одночасно – в 1929 р. Як «Організація українських націоналістів» (ОУН) та «Усташа – хорватська революційна організація».

Не зважаючи на велику кількість точок дотику, не було знайдено жодних спроб порівняти ці дві військові організації. Фактично історіографічна база з даного питання відсутня, тож за основу бралися лише загальні праці по ОУН та усташах. У зв'язку з цим метою даної статті є порівняння та висвітлення спільних і відмінних аспектів цих двох націоналістичних рухів.

Не вдаючись до аналізу передумов виникнення націоналістичних організацій (це тема іншого дослідження), зауважимо тільки, що їхнє створення відбулося тоді, коли перспективи національно-державного будівництва українців і хорватів виглядали мало не безнадійними. Більша частина території України перебувала у жорстоких лещатах тоталітарного СРСР, а менша – у складі відразу трьох держав – Польщі, Чехословаччини та Румунії. Стосовно ж хорватів, то вони, втрапивши після Першої світової війни свій автономний статус у складі Австро-Угорщини, опинилися у складі начебто федеративного Королівства сербів, хорватів і словенців, але насправді унітарного королівства з домінуванням сербів. 2

Як же уявлялося тоді українцям і хорватам створення національних держав, і чим була для них держава?

У пункті 9 першого розділу «Устрою організації українських націоналістів» зазначалося: «Умовою, що забезпечує нації тривалу активну участь у світовому середовищі, є найбільш пристосована до всебічних інтересів національного життя політична організація, якою є суверенна держава» [Книш, с. 103-104], а саме (п.13): «Для Української Нації в стані її політичного поневолення начальним постулятом є створення політичноправної організації, означеної: Українська

Самостійна Соборна Держава» [Книш, с.104]. У розділі про державний устрій (п. 5 «Устрою») зазначалося: « Основою адміністративного устрою Української Держави буде місцеве самоврядування; зокрема кожний край буде мати свій представницький законодавчий орган , покликаний місцевими організованими суспільними верствами, та свою виконавчу владу» [Книш, с.105]. Стосовно ж того, які території повинні увійти до складу суверенної України, то в розділі про зовнішню політику (п. 4) читаємо наступне: «В своїй зовнішньо-політичній чинности Українська Держава стремітиме до досягнення найбільше відборонних меж, що охоплюватимуть усі українські етнографічні терени й забезпечуватимуть їй належну господарську самовистарчальність» [Книш, с. 110]. Оскільки паралельно з творенням держави мало йти завершення формування нації, то ОУН ставила такі завдання: «Спираючись на творчі елементи українського громадянства та об'єднуючи їх вколо українського національно-державного ідеалу, Організація Українських Націоналістів ставить собі завдання оздоровити відносини внутрі нації, викликати в українському народі державно-творчі зусилля, розгорнути українську національну силу на всю її ширину і таким чином забезпечити великій Українській Нації відповідне місце серед інших державних народів світу». [Книш, с.112-113]. Це свідчило про те, що новопостала організація навряд чи буде діяти винятково у конституційному полі, адже ще раніше Д. Донцов зауважував, що «всяка велика ідея є непримирима, безкомпромісова, брутальна, фанатична, аморальна» [Цит. за: Феденко , с. 240]. У свою чергу, ідеолог ОУН М. Сціборський повторив цю думку Донцова, приклавши її до української визвольної боротьби: «У виборі засобів визволення української нації націоналізм не обмежує себе ніякими «загально-людськими» приписами справедливости, милосердя і гуманізму» [Цит за: Кентій, с. 240]

Говорячи про створення ОУН як революційної організації нового типу, не можна обминути й питання про те, що ж ця організація пропонувала українському народу. Вона закликала народ до національної революції – збройного повстання українського селянства, пролетаріату і культурних робітників проти окупантів українських земель. Про це у стислій і динамічній формі йде мова у відозві-летючці ОУН, яка на початку 30-х рр. ХХ ст. розповсюджувалася «на українських землях під московськобольшевицькою окупацією»:

«Які завдання матиме Українська Держава ? Вона 1)забезпечить всім працюючим політичні права, громадську свободу і участь у державному кермуванні; 2) передасть трудовому селянству всю землю в приватну власність, лишаючи колгоспи лише там, де цього добровільно бажатиме саме населення; 3) встановить вільну торгівлю і вартісні гроші; 4) доповнить продукцію удержавлених фабрик, заводів і копалень приватним виробництвом щоденних життєвих потреб для найкращого забезпечення населення; 5) сприятиме розвиткові вільної кооперації у всіх її формах; 6) забезпечить українському пролетаріатові працю, гідні умови існування і право організації у вільних професійних спілках; 7) унеможливить

визиск народу з боку капіталістів; 8) видалить поза межі свої ворожий московський і польський елемент, який відбирає працю і землю в українців та допомагає їм поневоленню, а на тих українських землях (під польською та іншими окупаціями), де ще залишилися поміщики, проведе експропріацію поміщицької землі й передасть її без викупу селянству; 9) поширить національну школу, освіту і культуру; 10) створить сильну національну армію для оборони державних границь та інтересів українського народу перед імперіалізмом ворожих і чужих народів» [Кентій, с. 86-87] До речі, від того часу і до закінчення Другої світової війни всі зазначені положення у тій чи іншій редакції входили до програмних документів ОУН, в тому числі і після розколу організації, тобто II великого і III надзвичайного великого зборів бандерівської ОУН (1941, 1943), частково сприймалися вони також мельниківцями і бульбівцями [Кентій, с. 87]

Центральне місце в ідеології усташського руху посідав етнічний націоналізм. В основі усташської «національної концепції» лежали уявлення про самобутність хорватського народу, його особливу місію, про природу хорватської ідентичності, а також уявлення про необхідність створення моноетнічної хорватської держави, яка охоплюватиме всі землі, які є, на їхню думку, хорватськими [1, с. 142].

Ідея самобутності хорватського народу стала основою для розробки усташської концепції національної держави. Уявлення про національну державу, про те, що нація складає особливу політичну спільність, яка має монополію на державно-політичну владу в рамках національної держави, є однією з основоположних, базових характеристик ідеології цього націоналістичного руху. Визволення Хорватії з-під «іноземного ярма» і створення «повністю самостійної і незалежної держави» було визначено в усташському «Статуті» в якості першої, основної цілі організації [Цит. за: 1, с. 179].

Одним з найважливіших постулатів, які лягли в основу усташської концепції держави, стала ідея безперервності хорватської державності. У «Принципах хорватського усташського руху» стверджувалося, що хорватський народ, прийшовши на Балкани, «відразу ж заснував власну державу зі всіма атрибутами державності [...] Свою державу [...] хорватський народ зберігав через віки аж до кінця [Першої] світової війни» [Цит. за: 1, с. 181]. А сам поглавник (вождь) усташського руху А. Павеліч у праці «Хорватське питання» писав: «Хорвати не змиряться з югославською державою [...] Ця держава заснована проти волі хорватського народу» [Цит. за: 1, с. 183]. У зверненні Анте Павеліча до хорватського народу у листопаді 1940 р. створення незалежної хорватської держави називалося найвищим ідеалом, до досягнення якого повинні прагнути всі хорвати [1, с.180].

З самого початку діяльності усташі були заклопотані проблемою єдності хорватських земель. У першій половині 1930-х рр. А Павеліч неодноразово заявляв не тільки про право хорватів на власну державність, але й прагнув довести права хорватів на володіння значними територіями на Балканах. У 1932 р. у одному з

перших номерів газети «Ustaša» А. Павеліч писав, що усташі борються, щоб до складу хорватської держави увійшли Далмація, Срем і Герцег-Босна, а в «Хорватському питанні» він стверджував, що до вторгнення турків «в період національної династії і персональної унії з Угорщиною Хорватія простягалася від річок Мура, Драва і Дунай на півночі до Дрини [...] на сході і Адриатичного моря на півдні» [Цит. за: 1, с. 190].

Слідування принципам етнічного націоналізму, відповідно до якого поняття «етнос» і «нація» ототожнювалися, привело до того, що найважливішою характеристикою національної хорватської держави в уявленні ідеологів руху став його моноетнічний характер. У пункті 11 «Усташських принципів» зазначалося, що не хорватське населення Хорватії не могло займатися «національними і державними справами». У «Статуті» говорилося, що після того, як буде досягнуто головної мети руху – створення Незалежної Держави Хорватської, усташі будуть «боротися за те, що у хорватській державі правив тільки хорватський народ, щоб він був повним хазяїном всіх матеріальних і духовних цінностей у своїй країні» [Цит. за: 1, с. 198]. Засоби, якими усташі прагнули досягти зазначеної мети, були схожими на українські – їхній лідер А. Павеліч роз'яснював досить популярно: «Ніж, револьвер і бомба – ось ті ідоли, які повинні повернути селянинові плоди його землі, робітникові – хліб і свободу Хорватії» [6, с. 85], а революціонер, за його словами, «повинен бути жорстоким і безжальним, без милосердя і прощення, тому що це його обов'язок» [6, с. 86].

В. Віперман у своїй праці про європейський фашизм зазначав, що своїми утопічно-реакційними намірами і своєю радикальною та безкомпромісною волею до знищення усташі нагадують німецький «радикальний фашизм», але вони водночас багато в чому від нього ж і відрізняються. Насамперед цій партії бракувало антикапіталістичної складової, та й антикомуністичний компонент у її діяльності був доволі слабким. Виникнення, соціальний склад та функціонування усташів зумовлювалося не стільки мотивами класової боротьби, скільки передусім боротьбою національностей. Саме цим усташі суттєво відрізнялися від «звичних фашистських» рухів в Італії, Австрії та Угорщині, а їхні національно-релігійні настанови є доволі близькими до румунської «Залізної гвардії» [2, с. 121].

Література:

1. Беляков С. Усташі: между фашизмом и этническим национализмом.- Екатеринбург: Издательство НОУВПО Гуманитарный университет, 2009. - 320 с. [Електронний ресурс] режим доступу: <http://www.ex.ua/75186819>.
2. Віперман Вольфганг. Європейський фашизм: порівняльний аналіз. (1922- 1982).- К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2008. 278 с.
3. Кентій А.В. Збройний чин українських націоналістів. 1920-1956. Історикоархівні нариси. – Т.1. Від Української Військової Організації до Організації Українських

- Націоналістів. 1920-1942 /А.В. Кентій.- К.:Інститут історії АН України, 2005. – 332 с.
4. Книш З. Становлення ОУН /З. Книш.- К.: Вид-во ім. О. Теліги, 1994. – 128 с.
5. Феденко П. Український рух у 20 столітті /П. Феденко.- Лондон: Наше слово, 1959. – 269 с. [Електронний ресурс] режим доступу: <http://diasporiana.org.ua/>.
6. Krizman Bogdan. Ante Pavelić i ustaše /Bogdan Krizman.- Zagreb: Globus, 1978. - 619 s.

Володимир Сергійчук,
завідувач кафедри історії світового українства
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
доктор історичних наук, професор.

«ДНІ СУМНІ ТА БЕЗРАДІСНІ...»

Кілька років тому відомий український діяч канадського Ванкувера Мирослав Петрів попросив мене ознайомитися з манускриптом, який починався такими словами: «Записки Ростислава Дениса «Дизя» Петріва знайдені в родинному архіві (правопис оригіналу, де не можна розшифрувати письмо ставлю xxxx). Служив у Дивізії Галичина. Успішно вирвав був свою десятию із Брідського котла. Воював проти комуністичних партизан у Словаччині. А на кінець війни воював проти Тітових партизанів на Словенії, де був ранений в стегно, і, як бачимо з опису, опинився у військовій лікарні. Далі оповідає».

Мирослав Петрів, виявивши ці спогади, тривалий час роздумував над драматичною долею невідомого своїх родичів. Довірившись мені з ними, хотів дізнатися, чи ці рядки свого кривняка, котрий у лавах дивізії «Галичина» пройшов важкими дорогами Другої світової, варті уваги широкого читацького загалу, адже про цей бойовий підрозділ українського вояцтва написано вже чимало.

Справді, про дивізію «Галичина» вже відомо багато, але в кожного з її вояків своя доля, яка відрізняється від будь-кого з бойових побратимів. Саме такою вона виявилася в Ростислава Петріва, якому пощастило не тільки самому вижити в Брідському котлі в липні 1944 року, а й вивести з-під більшовицького вогню своїх товаришів. З ними він ще довго буде в одному строю – аж до свого поранення наприкінці війни від партизанів Тіто.

З того часу, відставши від дивізії, він мав сам вирішувати свою долю. Зорієнтувавшись у ситуації, що здача в полон партизанів Тіто грозить йому видачею в руки «освободітелів» зі сходу, відтак його чекає в кращому разі сибірська каторга, Ростислав Петрів видав себе за німця-сілезця, якому вже загрозувало югославське покарання. Знання німецької мови допомогло цю версію втілити в життя і таким чином вижити в тому пеклі, яке витворилося для українця вже в мирний час на теренах комуністичної Югославії.

Про це читачі зможуть дізнатися з пропонованої сповіді Ростислава Петріва, яка в скороченому варіанті друкувалася 2020 року в календарі-альманасі «Соборна пам'ять України» під заголовком «Коли мир страшніший за війну».

I

Травень 45 року. Ніхто нічого не знає. Майже цілковитий хаос.

В польовій лікарні Ново Цельє масово звільняють с'як-так вилікуваних раних. Між них попав і я. Дали карточку звільнення і післали на «фронтлайт-штельле» у містечко Цельє. Зголосився там і я, дістав дещо їсти та розвідався, де і куди податися, щоб знайти свою частину. Кажуть – моя частина стоїть десь коло Марбурга (над Дравою). Розвідався на залізничній станції: потяги не їдуть, залізничну лінію перервали партизани. Гарна історія – що робити? Усі усюда бояться партизан, бояться майже цього слова. Залишитися в цій «дірі», зрезигнувати хоч би з найменшої можливості дістатися до своїх не подобалося мені. Обдумав ціле положення та постановив пішки манджати до Марбурга.

В місцевому магазині зброї дістав Scharfschutergewehr-а та зорганізував дві пістолі та наплечник. Муніції дістав досить, можна було цілу сотню нею постачити. З харчевих возів стягнув стільки пров'янту, скільки в наплечник вмістилося. Змучений «організацією» положився я вечором на сінник та передумав цілий план: шкода, що я самотній українець між цією мішаниною німців, хорватів та руських (козаків); шкода, що з них усіх ніхто не прилучився до мого плану, їм ця мандрівка зарисковна. Отже, прийдеться самому манджати. Черевики були в мене ще майже нові, однострій також. Для безпеки та маскуванню віддер я вечором усі підстаршинські «ліди» та відзнаки. До косхххлиш ххххх бракувало мені лише карти околиці, але де її тут дістати. В «шрайбстубі» мали, але тяжко буде її викрасти. Передумав ще раз усе від початку та заснув.

Спав твердо та глибоко. Збудив мене холод, забув вікно замкнути. На дворі сіріло. Час зникнути, шукати за мною не будуть. Убрався, перекинув наплечник, перевісив кріса, запхав пістолі у великі кишені масківної блюзи та нишком подався на коридор. Заглянув у канцелярію, нікого там не було. Настільний календар показував 5-го травня, на будильнику бракувало 15 хвилин до 3-ої ночі, на столі лежала карта «Унтерштаермарку». Зложив її, запхав в кишеню та зник з будинку. Вартовому при воротах сказав що йду на зал. станцію, на що він муркнув «Гав аб». По 15 хвилинним ході був і за місточком та подався здовж залізу напрямом на Марбург. - Перші дві чи три години манджав жваво, підспівуючи дещо під носом. Нікого та нічого не було видно. Партизани спали мабуть або може й їх цілковито не було. Ранішня мряка не дозволяла далеко глядіти. Моя

права нога почала дещо боліти, ще недавно загоєна рана не була призначена до такого маршу. Сонце з'їдало поволі молочну заслону і змусило мене поволіше та обережніше посуватися, щоб, як щоб на правду які небудь партизани були, в кожну хвилину цілковито міг зникнути з поверхні землі. В одному ліску, доходила мабуть 10-та година, заліз я в густі корчі, прикрився як міг та чекав на вечір. Попоїв дещо, закурив цигарку та й заснув.

Збудила мене нім. мова – залізничники провіряють дрезиною штреку. Спитав їх, чи партіс не бачили? «Uns hab keine xxx augxxxxx» дали мені знати та поїхали далі в напрямку Целя. Я позбирав мої манатки, та поманджав. Зишпнув карту, перевірів, обрахував і дійшов до висновку, що в 3-ох днях дійду до Марбурга. Манджав далі, старався залишитися непоміченим, обминав зал. станції та приштречні блок-хатки та бункери. Чорт їх знає чи не зробили б з чоловіка дезертира.

Вечоріло. Присів в корчах щоб дещо відпочити та з'їсти. Манджував далі та шукав місце на нічліг. Хотілося скоріше до своїх, до моїх частин, моєї чоти. При вечірньому холоді йшлося легше. Щоб скоріше дійти до мети, постановив також ніччю машерувати, хоч самотна нічна мандрівка не дуже приємна. Боязнь – це прикмета майже кожної людини, – думав я, – партизани бояться нічної мандрівки мабуть так само, як і я. Спробував і мені вдалося. 3-ого дня ранком стояв я на одному з останніх горбів та вираховував, що до Марбурга мабуть ще 15 км. Розглядав околицю та побачив – це ж штовкнуло моє серце майже аж до п'ят – повзи, сов. повзи Т-34. Чортове насіння!

Поглянув докладніше далековидом мого кріса та прокляв себе і цілий світ. Це ж повзи славної РСЧА, а ці піхотинці це мішанина «сов. бойцов» та тітовських вояк, болгар та румунів. Переглянув цілу частину від чола до «хвоста» та майже призабув моє «щасливе» положення. Поки що сидів я безпечно під корчами та молодими деревами на стрімкому горбі. Витягнув з наплечника шматок хліба, отворив яку попало консерву та почав їсти та передумувати наново моє положення. Глянув на карту. Сов. повзи – вони мабуть прорвалися з мадярських низів і машерують здовж Драви на захід, щоб нім. балканській армії відрізати дорогу відступу через Марбург та Клягенфурт. Отже, залишилося мені лише одно: ліворуч марш напрямком захід вздовж Драви.

Передумав ще раз, зліз з горба і подався горбами, горами та лісами, минаючи села, оселі й хати на захід. Хоча нога дошкульно перешкоджала, волікся я цілий день і цілу ніч і слідуючого ранку манджав уже вздовж Драви. Вздовж Драви їхали, манджали та воліклися розбитки та рештки нім. армії, тисячі мужів, возів, авт. Цей вузький гірський гостинець забили вони до останку їхніми возами та зброєю. Ця здеорганізована маса посувалася, як це мені здавалося, раком, більше назад як вперед. Я переліз з правого на лівий берег Драви та манджав знову лісом та верхами на захід. Ще два рази на дві доби я положився дещо відпочити. Якраз

заплющив очі та хотів придрімати, та зірвали мене на ноги вибухи гранатометних стрілен та скорострільне цокотання. Це мабуть чоло колони потрапило на спротив. Подався сейчас на дорогу і до чола. Ворога не видати. Гостинець залишає в цьому місці долину Драви і пнеться праворуч серпентинами вгору до Айзенкапель. Цю частину гостинця взяли партизани під вогонь і стріляють на кожного, що спробує дертися гори дорогою.

Я зник у лісі та поліз на першу ліпшу гору, щоб дещо краще зорієнтуватися. З цього обсерваційного горба лежало усе перед мною як у вишкільному таборі при теоретичному вивчанні тактики бою. Зліва від серпантинної частини гостинця у глибокій дебрі розташувалися 2 хххх (4 штуки) 8см гранатометів, перед ними на гребені гори мабуть сотня піхоти із 2 тяжкими скорострілами. Зправа не міг нічого та нікого знайти, мабуть замалі були парт. сили, щоб виставитися обстрілові цілої маси нім. частин, що стояли вздовж гостинця над Дравою. З моєю 1 чотою 1-ої сотні 1 го куреня 29 полку обчистив я був цю халепу в 2 – 3 годинах. Я поліз знову долів на дорогу, щоб спантеличеним німакам вияснити їх положення.

Але, але! Це не була нім. армія 41 року! Ця здеморалізована купа нім. вояків не хотіла і слухати, що їх стримує лише не ціла сотня партизан. Нім. старшини були ще більш безголовні. Вони призвичаїлися на Югославії до доброго життя без боїв та парт. нападів, до життя серед жінок та з усіма можливими вигодами. Одному Гавбшманові (сотнику) грозив я навіть пістолем, але ті збаламучені та здеморалізовані бабії боялися і скидали відповідальність на тих «von oben» (з гори), на цілий кілометр позаду стояло декілька повзів типу «Тигр», їх треба б негайно командувати на чоло колони, вони прочистили б дорогу! Але! Дорога забита та заблокована возами, автами та тяжкою зброєю. Ніхто не хоче уступитися ні місця зробити. Куди їм з цим добром? Залишилася лише одна можливість – долів у Драву! Але! Нім. вояки хотіли забрати їхні манатки навіть «in die xxxxx» (до хати). Я грозив, благав, хотів їх усіх переконати, що це одинока можливість вирватися звідси на зайти «in die Nxxxh». Нічого не допомогло. Ці твердолобі нім. «бавери» не хотіли.

Цілковито вичерпаний та зрезигнований поліз я пополудні ще на мій обс. горбок. В між часі стягнули партіє більше сил і обсадили ще декілька горбів вздовж дороги. Я придивився до терену та постановив вечором чи ніччю перелізти їхні лінії. Щоб їх трішки подразнити, я прицілювся до перших із них із кріса та потрапив гранатометну муніційну скринку. Блиск, грім і дим – одного гранатомету менше. Другим стрілом потрапив мун. коробку скорострілу англ. продукції. Я обсервував через далековид як парт. скорострільчик здивовано змінив коробку. Я прицілювся ще раз і ще раз потрапив в коробку. Парт. скорострільчик змінив її ще раз і збентежений моїми стрілами поліз назад і сховався. Не знаю чому я три рази на мун. коробки прицілювся. Мені було мабуть жаль тих партизан стріляти. Вони ж в святому переконанні боролися за їхню батьківщину проти нім. окупантів.

Вони ж боролися за ці самі цілі, що й наші укр. партизани. Вони воюють за їхню вітчизну, за свободу Югославії.

Вже вечоріло. Зліз з горба і пішов в ліс. Попоїв та чекав вечірної мряки та нічної темноти. Обдумував всі можливості та перешкоди та способи їх перемогти. Ще раз поліз я на мій обс. горб та розглянув терен вечором. Із кріса стрілив кільканадцять разів в напрямі парт. лінії та подався бігцем в ліс, звідки обережно зліз униз та почав поволеньки драпатися вгору до парт. лінії. Місяць сидів десь за хмарами, нічого докладного не було видно. Це сприяло моему планові. Я драпався поволеньки та обережно горі. Нараз стало ясніше, місяцеві скучилося сидіти нишком за хмарами, він кинув одним оком через діряву хмару на землю. Я притиснувся як міг долів та глянув горі. Яких десять метрів понад мною побачив я цівку кулемету та голову партизана з черв. зіркою на шапці. Не знаю чи мене світло місяця чи ця черв. зірка подразнила: я прицілився з пістолі та бахнув вогнем партизанові між очі.

II

Вмить обернувся та скочив долів. За мною посипалися постріли та вибухи ручних гранат. На моє щастя місяць сховався знову. Як на шалену кличку партизани почали стріляти на цій лінії та на кожную підозрілу тінь. Я поліз знову назад та сховався в лісі. Проклинав себе за цей стріл, проклинав місяця та усе і уся. Пробував ще два рази продертися та не вдалося. У цій темряві то тріскотіло під ногою галуззя, то покотився долів камінь. На кожне таке зворушення нічної тиші сипали «партіс» вогнем усіх їхніх калібрів. Зрезигнований та змучений крутився я без цілі з гори на гору. Голова боліла мене, я був близько розпуки. Над ранком знайшов малу скельну печеру, поліз туди та заснув.

Збудився десь пополудні. Ще раз поліз на обсерваційний горб. Тепер не було і мови продертися, на кожному метрі лінії сидів партизан. Я зрезигнував цілковито з пролону та пішов на гостинець. Між німцями довідався, що вони постановили здатися в полон. «Лише 3 дні, для перевірки паперів, опісля пішлють усіх домів» - запевнювали вони. Я їм тих 3-ох днів не вірив, але не хотів їх у їх переконанні дразнити. Я передумував моє положення. Прорватися самому не можливо, в полон іти – це друга справа! Як українець, для них отже «русский», а як такого поставлять під стіну або передадуть москалям. Це мені не смакувало!

Крутився ціле пополудне між «вермахтівцями» та присівся вечором до ватри щоб трохи завітати. Прислухувався їхніми оповіданням. В моїй голові вешталася думка «що ж мені робити?» Безвихідне положення. Приплющив очі та пробував заснути. Не міг. Перед очима з'явилися образи, неначе фата моргана:

Львів – Високий Замок, Лиса Гора, а там в далі Знесіння, Збоївка, Замарстинів, Голосько, Янівське, Городок, Стрийська, Зелена, Личаків. Величава панорама нашого Львова, катедра св. Юра, ратуш, вежі церков, зелена смуга Брюховицького лісу, вдалині вежа Чорт-Скали. З'явилася наша хатка на Замарстинові. Не міг заснути. Витягнув з кишені знімки та розглядав. Пок. батько усміхався до мене його добрими очима. Мама, бабуся – що роблять вони? Мої брати та наша шкільна чвірка – партія «не журися – якое воно буде». Де вони тепер? Знайшов також знімки товаришів зброї. Цього підпоручника поховали ми на Словаччині, ройовий Віршук ранений, ройовий Мамалига та інші. Що сталося з ними? Закурив цигарку, сховав знімки.

Передумав майже сотий раз моє положення. Українцям іти в неволю неможливо! Але хто докаже мені, що я українець? На чолі не стоїть написано. Не для чорта змусив мене мій пок. батько та мучився зі мною мій старший брат при навчанні нім. мови. Тепер придається вона мені. Мій план застрашив мене. Треба б докладно передумати та систематично виконати, щоб не попасти в сліпу вуличку. Військову книжку та ці знімки, які могли б мене зрадити, кинув я в вогонь. Якщо за книжечкою питатимуть – просто загубив. Треба б мені мати і нім. ім'я і прізвище, моє правдиве не пригодиться – отже, як називатимуся? Ну ж кожний другий німець - це Фріц, а кожний третій - це Міллер. Чому б мені не бути Фріцом Міллером, до цього самішним гефрайтер? Моя нім. мова була не дуже чистокровна, але на що ж існує на світі Горішний Шлеск? Мішай, чоловіче дещо польського «псякрєв» та «пйорунє» і ти 100% шлесський земляка – обершлезієр.

Слідуючого ранку рушила ціла «дорога» на схід у Марбург. Між ними і я – новоспечений санішитсгефрайтер обершлезієр Фріц Міллер. Доходили до Марбурга. Уже другий день живу німцем, присвоїв собі деякі питомі вислови нім. військової мови, а також стараюся вишліфувати мою вимову. Дотепер ніхто мною не піклувався, ганять нас усіх, як стадо худоби. Ніхто не звертав на мене уваги, бо ж тут багато пів-німців, хорватів і т.п. Прислухуюся тут і там до розмов. Німці переважно переконані що їх після перевірки паперів пустять домів. Дехто сумнівається але тих менше.

Ввійшли в місто. Мені вдається відлучитися від колони та перейти на зал. двірць, забитий потягами з нім. полоненими. Декілька разів питають мене стійкові, куди я вештаюся, але вдається мені їх переконати, мовляв, шукаю води. Вкінці, щоб не звести на мене підозріння, влажу в останній вагон потягу, в якому переважно цивільні австрійські залізничники з родинами. Вагон порожній, і я кладуся в кут. Пополудні відходить потяг за потягом, одні на північ, другий на полудні. Двірць опорожнюється і вкінці стоїть лише наш потяг. Починає злегка вечоріти і здається мені, що цей потяг залишать. Як цілковито стемніє, зникну звідсіля, попробую ще раз моє щастя – проскочило головою. Але... - На двірць вмашерувала чота тітівців і, обставивши потяг, вигнала усіх з вагонів. Повели нас. Кудюю?

Замало я знав це містечко, щоб докладно зорієнтуватися, але за це хтось із німців пізнав вулиці і вмить знала уся колона: до в'язниці. Поволеньки, бо до цього змушували нас старики, жінки з малими дітьми та немовлятами, вмашерували ми на в'язничне подвір'я та уставилися в партову колону. Відбирають у нас гроші, ножі та т. п., у цивілістів відбирають валізки та клунки. З великою бідою вдається матерям дещо з їхніх пакунків врятувати, стараються дістати принайменше дещо теплішого одягу та пеленок для найменших. Найбільше крику та шляку спричинює заквартировання. Розривають жінок від мужів. Мене ще з десятком іншими ведуть на 3-ій поверх. За нами замикають незчисленні двері і ґрати і вкінці ми у нашому такому помешканні. Сідаємо кожний на своєму ліжку і чекаємо дальшого. Приносять нам по кускові хліба та тарілці ненайпершої зупи. Дещо пізніше приходять три тітівці, незле одягнені і як показується з незлими маніра-ми та опануванням нім. мови. Запитують наші прізвище, деякі дати та відходять. Кладемося до сну, бо в'язнична сторожа погасила світло. Сон до нас не береться, крутимосся з боку на бік. Передумую ще раз моє положення. Тепер попався я! Звідсіля не вилізеши і рачки. Передумав сюди й туди, не знаходжу ніякого кінця. Не знайшовши в моїй голові нічого в моєму положенні путнього, пригадав собі нашу приповідку – якось воно буде – не журися! – і заснув.

Збудили мене крики та зойки. Інші сиділи вже на ліжках і прислухувалися. На в'язничному подвір'ї метушня, звідси і чуємо і зойки і крики. Тихонько лізу до вікна і стараюся дещо докладніше побачити та почути. Подвірря освітлюють два прожектори. З вікна видно лише кілька тітівців. Прислухуюся докладніше, прикладаю до шиби вухо. Відрізняю деякі слова між іншими: «еСеС – ройбербанде». Ага! Звідсіля віє вітер! Крик катів та стогін катованих закінчується глухими пострілами пістолі: Бах! Бах! Бах! Скачу з вікна в моє ліжко.

Ось попався! Крути не крути, звідси не вилізеши. Независне положення! Майже в розпуці перешуюю кишени. Переглядаю ще раз знімки. Знаходжу також пачку тютюну, паперці та декілька цигарок лише вогню немає. Питаю сусіда. В заміну дістаю пачку сірників. Курю ланцюжком усі цигарки. Присипляю дещо роздратовані нерви. Успокоююся!

Вже друга ніч у в'язниці. Нічого не читаєм, нічого не розвідувалися. Сидимо і похвально подивляємо малюнки та наших в'язничників, що колись перед нами сиділи в цій санаторії.

Прийде цієї ночі черга на мене. Чорт їх знає! Викурив вже половину тютюну. Година за годиною минають, це вже мабуть північ. На коридорі стукіт чобіт. Черга мабуть на нас. Виапелюють нас усіх на подвірря. Виганяють і жінок із дітьми. Це успокоює нас. Через в'язничні ворота в'їжджають два автобуси. Заладовують жінок з дітьми і зникають. По кільканадцятьох хвилинах ладується і нас на відкрити автомашину і везуть. Від сторожі довідався один австрієць, що їх перевозять до Австрії і передадуть англійцям. Я їм цього не вірю і придивляюся зорям, щоби

знайти великого воза. Ось там він! Ага! До чорта нас везуть на полудне, а Австрія ж на півночі. Шторхаю сусіда і шепотом передаю йому моє спостереження. За декілька хвилин цю вістку знали всі. Похнюплено та зрезигновано вдивлялися австрійці північні зорі. Їх не везуть до Австрії, нас усіх везуть в глибину Югославії. Машина гналася добрим шляхом. З обох сторін чорнів ліс. Почало розвиднюватися. Хтось пізнав околицю і ми знали ціль нашої поїздки: Карний табор праці Штерншалъ, тепер концентраційний табор Стрійще.

III

Ми були першими мешканцями цього нового Югославського кацету. Нам повідбирали усе, знимки, папери, добрі черевики та порядне убрання. Мені вдалося врятувати мій пюжон, бо він висипався з пачки в кишеню. Відобрали і в мене усі знимки. Я просив їх мені залишити бодай знимку батька та матері, але вони усміхалися цинічно і кинули мені цигарку зі словами «Знимка вже тобі до нічого не придасться, закур за це». Приділили нам бараки і ми розгостилися.

За дня приглядався я таборові. Порядний табор! Усе в порядку. Купальні бараки, кльозети, кухні. Сильні дротяні загорожі, подвійні, почтвірні. Високі сторожні наріжні вежі зі скорострілами та прожекторами. Ось собі нім. «Штрафлагер» конц. табор в малих розмірах. Австрійських залізничників тривожила лише думка, що не привезли сюди їхніх жінок. Вони розпитували у сторожі, але не дістали ніякого вияснення.

Кожного дня привозили нових. Число таборян росло. Поволі недоставала кухня. З дня на день більше води – менше хліба. З початку ділили денно 900гр бохонець на чотирьох, пізніше мусіло 8, 12, та 24 таборян 1-ним хлібом ділитися. До цього спочатку діставали вранці каву, на обід і вечерю зупу, в якій можна було ще й 484 зерн квасолі і гороху начислити. (484 зерн квасолі начислив я особисто як рекорд лише один раз!) Опісля була це лише вода – зупа до цього без солі!

Число таборян зросло в першому місяці на 800 осіб, з кінцем червня на 1500, а опісля і не вдалося їх почислити. Казали що 12000 людей в таборі сиділо. Табор поділено на райони, в одному з них замкнули всіх німців.

Одної ночі вигнали в «швабському» (швабами називали югославяни усіх німців) районі усіх на подвірря. Начальник табору виголосив промову, якої б і Сталін не застидався. Проклинав фашистів, німців, славив Сталіна – героя генія та комуністичний рай. Між іншими загрозив перешуканням табору, щоб віднайти захованих «нсів еСеСів». Від цього дня вештався я обережніше по таборі. В заміну на кусок хліба (1/12 частина 900гр бохонця) дістав 3 цигарки. В ночі закуривши

цигарку випалював я її жаром знак групи крові під раменом. Це була неприємна справа, пекло і боліло, до цього мусів старанно уважати, щоб хтось не спостеріг і не зголосив управі кацету. Після кількох ночей лишилася лише рана величиною пучки палюка. Вправді було там ще декілька чорних пунктів, але не міг я роздобути більше цигарок а то й голод дошкулював.

В місяці липні прийшли в табір Югославяни, що їх німці стягнули до Німеччини на роботу. Вони приїхали з цілим їхнім майном, куфтами, валізами, скринями. Вони перейшли до 12 різних переселених таборів, німецьких, російських, польських, австрійських, англійських; перейшли десятки разів відвошвилення та контролі без ніяких втрат. Щойно на батьківщині в Югославському таборі Стрище обікдали їх «свої» до сорочки, вони не могли нічого врятувати, крім цього, що в цю липневу спеку одягли: чоловіки в штанах та сорочці, а жінки в легких суконках. Їх прийняла їхня батьківщина з отвертими руками, щоби їх до сорочки одерти. «Данк дер Гайххх зах ойх Геххх» дяка батьківщини вам замкнена – казали німці і трапляли цею приповідкою в чорне.

Ці масові транспорти мали для мене і німців і добрі сторінки. Від цього часу не мала управа та сторожі табору багато часу для нас. Зникли цілковито нічні «апелі», побої та цькування. Ми могли спокійніше спати та не тривожитися, що вночі прийдеться нам виконати якийсь чортівний сербський танок. А приводилося ж нам кожного тижня два або три рази цілими ночами вистоювати на «апелях», які влаштувала управа табору після п'ятик для їхньої розваги. Начальник табору в'їздив на коні, а часом і на мотоциклі між скупчену масу полонених та частував нагайкою кожного куди попало.

Це «фрайдайт гештальтунг» (оформлення свобідного часу) зникло. Зате дістали ми малих, але й сильних кровопивців – воші. Брак мила та білля (сорочка як частина людського одягу зникла цілковито!) сприяв їх розвоєві. Кожного дня обшукував я мої штани та блюзу і знищував в 15ох випадках майже 200 Т-34 (так називали ми воші.) До цих малих кровопивців прилучилися ще й «парашутисти». Не знаєте їх? Це прекрасні сотворіння – це блощиці. В білий день машерували вони гусаком та групами по підлозі, стінах та столах. В ліжках та сінниках годі було витримати. Одного ранку викинули ми усі сінники з барак на подвір'я. Холод змусив цих кровопивців згуртуватися і вони сиділи одна на одній купками завбільшки п'ястука дорослого чоловіка. Щоб принайменше цих у сінниках остаточно позбутися спалили ми усі сінники. Багато це не допомогло. Ці тваринки сиділи усюда в бараках і капали вночі зі стелі прямо на нас. Моє щастя, що я після таких нічних відвідин не запухав як інші. Вони виглядали як після тяжких побоїв, ціле тіло та обличчя було засіяне великими пухлинами.

На превелике щастя таборян не знайшли доступу в табір ніякі заразливі хвороби, не числючи недогодування (тиф – голодовий) та кількох випадків затроєння.

Смертні випадки в таборі зростали. Перші наслідки недоїдання. Вмирають масово старики та діти. Число померлих зростає з дня на день, таборова столярня працює день і ніч і не може стільки трун виконати, скільки людей вмирає. Нормальний день приносив 20-30 умерших випадків, були і дні з 40, а то й більше померших. По розв'язанні табору начислювали неофіційно понад 2000 померших.

Частину таборян запряжено до праці на близькій незакінченій вирібні алюмінію. В двох 12-годинних змінах працювало також при бараці управи табору. До цієї команди праці попався і я. Керівництво цієї команди мав один австрієць, бувший сотник (гауптман) піонерів «вермахту» (нім. військо). Одної ночі вдалося йому і ще трьом австрійцям та одному хорватові втекти з табору. Хорвата привели в кількох днях назад і замкнули, після тяжких побоїв, в таборовому карному бункрі. Австрійців не привели, їм мабуть удалося продертися. Праця при розбудові барака управи табору ішла далі, провід перейняли самі тітівці. До цього часу не вдалося нікому втекти з табору, це був перший випадок втечі з позитивним вислідом.

Від втечі сотника Б. минуло майже два тижні. В цей день працюю я на першому поверсі барака управи табору. Придивлюся через вікно сторожі при вхідних воротах та роздумую, коли ж для мене вони відчиняться. Та поchtвірна дротова загорода держить нас в неволі. Ох, як зненавидів я колючий дріт! Очі звернулися вправо і гляділи на чорні дахи барак та зелень лісу за ними.

Мої думки перервав гурк самоходу та кличка сторожі. Перед «еспанським вершникам» (колюча пересувна загорода, якою забезпечували вхід у табор.) стояли три особові авта. З першого висіли два югославські старшини в мундурах «ОЗНИ» (югославське НКВД) та домагалися вступу в табор. Стійковий покликав начальника сторожі і по короткій та голосній «розмові» відчинили ворота та прочистили від заборол дорогу.

- Позаду бараку управи табору почувся звук пущеного в хід мотору мотоцикля. Скаженим темпом прогнався через табор його начальник та зник задніми воротами. – Головними воротами в'їхали три особові авта та затрималися перед баракою управи.

З мого вікна обсервую докладно і стараюся зрозуміти кожне слово. З авт висіли майже десять осіб, між ними кілька в сірих одностроях з перевязкою Червоного Хреста на рамені. Розмови не міг зрозуміти але вдається мені розшифрувати напис на нараменних перев'язках: Данмарк (Данія). Моє серце забилося голосніше. Невже ж? Звідкіля? Чи це не мрія? Хто ж дав їм знати про цю «санаторію стрункої лінії» (гумористична назва нашого табору)? Цікавий на дальші події, злажу драбиною долів. На кожному щаблі летить головою лише одна думка: «невже ж»?

IV

Зникли з табору стійкові, що звичайно перевірювали при кожній фіртці з району в район. В таборі метушня. Данська комісія черв. хреста перевірює кухні, житлові бараки, та санітурядження. Пополудні вона відїжджає.

В таборі стало легше. Сторожа залишила нас в цілковитому спокої. Минає тиждень. Приходять перші транспорти від УНРРА. Дістаємо більше хліба, зупа стає майже нормальною. З Марбурга приїжджає місія ОЗКа звільняє денно 600-800 таборовиків. Організуються також транспорти чужинців, переважно австрійців. Табор опорожнюється.

Одного вечора кличуть мене і ще 11 інших до комісії. Записують наші прізвища та під тяжкою ескортою відводять до нормального табору воєнно полонених – Гайдіна, табор No. 303.

В таборі воєннополонених нас відоживлюють. Їжа в порівнанні з кацетом прекрасна. Дістаємо денно 600гр хліба та на обід і вечерю добру зупу. В таборі також дві лазарет-бараки. Пацієнти хворують переважно на червінку та плямистий тиф. Цілими днями приводиться нам залишати табор – т. зв. «Танненадель сух командо» (шукали на землі за чаттинням та зівялим листом) Це заняття для умово хворих людей. Але «дер Менш іст ауф геборнгайтс шіф» - (людина при звичається до усього) і ми шукаємо цілими днями чай-листя. Це дає прекрасний образ: 300-400 чоловіків крутяться по таборі, звичайно втрійку, озброєні мітлюю, граблями та кошиком і шукають зів'ялого листя.

З початком жовтня відїжджає 120 полонених на лісорубку. До цієї лісової команди приділяють і мене. Їдемо залізницею на південь минаємо Штайнбрюк. Виладовують нас на якійсь маленькій станції, переночуємо в напів розваленій бараці. Ранком машеруємо в гори до села Печіце. Село Печіце не заслужило назви «село», це докладніше 5 хліборобських господарств та напіврозбомблена школа. Розташовуємося хто де і як. Я кладуся з одним австрійцем (текстильний купець з Брегену – Нідермаєр) між кукурудзяну солому. Інші знаходять притулок на стріхах, у стайнях і т.п.

Розглядаюся по «селі». Хати брудні та занедбані, ззовні та всередині. Господарства бідні, примітивні, «мій» господар має 2 свині, 1 вола, 1 корову на 2 вівці. Стодоли не знає ніхто, стайні майже розпадаються. Мешкальні будинки в дещо кращому стані, але й не багато ліпші.

Наша кухня розгорталася над потоком 2км від села, недалеко місця нашої праці. Нас розділяють на групи по 10 мужів та приділяють кожній відтинку праці. Приділяють нам стрімке узбіччя гори, перерізане стрімким яром потоку. Денна норма

0.75мЗ для поодинокого не була б великою, коли б не це непригоже місце праці. (Як ми пізніше довідалися, приділювали полоненим ці місця праці, яких цивільним не хотіли. Цей ліс належав перед війною югославським багачам, тепер його вирубували в найскорішому темпі. Мабуть бояться, що вернуться старі «пани».) В групах ділимося працею, двох зрізують дерева, 2 відрубують галуззя, 2 розрізують пень та галуззя на 1.20м довгі кусні, 2 колють, 2 складають. Найбільше праці маємо з деревами в ярі потоку. Мимо усяких штучок та заходів кладуться букові велетні впоперек яру і нам доводиться витрачувати багато сил та часу, щоб їх порозтинати та відтранспортувати.

Харчева ситуація погіршилася. Дістаємо т. зв. «Діргемізе» не добре переховували і в зупі плавало більше білих хробаків як ярини. Ця сама історія із горохом. Горохова зупа звичайно темно жовтого кольору, наша чорна. Почорніла вона від маси масенної горохових хрущиків, їх було в їдунці більше, ніж гороху. На казан зупи для 120 мужів приділяють 1л олію. Найапетитнішою була зупа з т. зв. «Вассеррюбе» (мабуть білі буряки для худоби), за це ж вона не давала ні трішки сили. При обіді вишукали ми ту т. зв. «Фляйшууляду» (додаткова порція мяса), але вечором без світла приходилося нам ковтати зупку з «Фляшуулядою». До тих приємностей долучилися т. зв. харчові періоди. (Це пригадає мені часи рос. ком. окупації Львова 39–41р.) Що це таке? Не чували? Отже, читайте: н. пр. привозять харчі, привозять на 1 ½ місяця діргемізу, на 1 ½ місяця гороху. Приходиться їсти кожного дня це саме: обід горох, вечеря діргемізе або навпаки. Чудове улегшення для управи, для кухарів і т. п. Вони не потребують морочити собі голову різними стравами. Пізніше продовжили харчовий періоди на 3–4 місяці.

Минає жовтень та листопад. Ми привикли до лісорубки та виконуємо сяк так нашу норму. З початком грудня мороз і сніг. Одної ночі присипав таки сніг в нашій спальні. Доводилося перепровадитись. Нідермаєр лізе на найближчий стрих, я в одну стайню. Зі мною розгостилися в стайні ще 4 інші. Від нашого господаря дістаємо два старі ліжка. Кладемося по двох в ліжку. П'ятий чолов'яга постарався кілька дощок та монтує над нашим ліжком 2 поверх. Я сплю разом із старшим комуністом (сидів в нім. кацеті біля Берліна 1 ½) Рудольфом. (Тому що він в Сх. Нім. живе, не подаю прізвища!) Йому майже 5 хрестиків (50 літ). Після праці сидимо разом в ліжку. Руді розповідає про його Берлін, про часи в кацеті і т. п. Обережно стараюся зломити його ком. світогляд. З часом переконуюся, що він комуніст з переконання і його погляди не згоджуються із сталінськими чи тітовим комунізмом. Він національно німецький комуніст, в багатьох пунктах його думки цілковито гітлерівські, нім. патріот червоної фарби.

З початком січня закінчуємо лісорубку та транспортуємо дерево на гостинець. При цьому занятті минає січень. З початком лютого (9 або 11-го) приїздить до нас т. зв. лікарська комісія з табору Гайдіна. Нас зганяють на шкільне подвір'я та переглядають. (Шукали не за хворобами чи вошами, а лише за групою крові під

рам'ям). В мене та ще двоє інших знаходять таку «вошку». Нідермаєр попадається до нашої як 4-ий - промінєв у селянина пол. пляшку при чому його захопила сторожа.

Інших посилають на квартири, а з нами починають чортовий допит. Нас нічого не питали, нас збили на квасне яблуко. Букове галуззя завгрубшки мужеського рамя молотила лікарна комісія на наших головах та плечах, нас частували по-більше в живіт та груди. Після майже 1-годинного «допиту» замкнули в школі під тяжкою сторожею. Під вечір витягнули нас ще раз на допит. Ще раз посипалися удари та копняки, десятки разів падали ми під цими «штохххххх» в боляче. Цілий час стараюся стояти в такій позиції, щоб удари трапляли лише одну сторону голови чи тіла, щоб якщо попадуть, бодай одно око здоровим лишилося.

Вкінці змучилася лік. комісія цими допитами і нас замкнули наново. В моїй голові гуділо і шуміло, як після тяжкої пиятики, ліве око та ухо запухли цілковито, цілі плечі це одна спухлина, на грудях теж декілька ххххх місць. Лице та уста згубіли та відмовляють послуху.

Кладуся на підлогу. Поволі трачу притомність. Пам'ятаю лише що нас четверо поклалося.

Пробуджуюся в ліжку. Незапухлим оком розглядаюся по чистій бараці.

Де я? Хто я?

Мов в сні приходять поволі перед очі образи. Печіце, масакра. Мов майже затерті – трактори автом та залізницею, табор Гайдіна.

Де я? Хто я?

Над моїм ліжком відцифруюю моє прізвище: Фріц Міллер -10-8-23. Отже, Фріц. Не хоче це в голову, але стоїть білим на чорному. Отже називаюся Фріц.

Довідуся від сусіда, що я в Марбургу, в таборі для еСеСів No. 325. Отже, сюди нас завезли. Довідуся також, що сторожа та управа табору спокійна, немає по-боїв чи чогось подібного. Після двох тижнів викидають мене з хххххх (медичного?) бараку і для мене починається знова злидень полоненого. В бараці до якої мене приділили стрічаю товариша недолі з Печіц. Довідуся від нього, що вони мене два дні волочили, мов тяжко п'яного. Щойно в цьому таборі передали мене в лікарську опіку. Довідуся, що Нідермаєра в Гайдіні залишили, а четвертий мабуть втік ще в Печіцах. (Рік чи два пізніше довідався я від Рудольфа, що цього четвертого знайшли повішеним в лісі. Мабуть повісила його сторожа, бо ж втекти в цьому стані не міг!)

Приділяють мене до команди «Штайнехххххххх» очищувати цеглу від вапна, опісля до т. зв. «Кадетсантальт» (школа кадетів). Обидві команди працюють при ка-

сарнях. Приходиться нам чистити коридори, кльозети, сходи і т. п. Два тижні працюю електриком та виконую правдиві «чудеса».

На цій команді стрічаю перших сербських новобранців. (до того часу ми мали «присмність» лише із словенськими сторожами, вони були сяк так одягнені, взуті та озброєні). Описавши такого новобранця не вдасться мабуть нікому. Я бачив вже жебраків – простаків, обідраних сов. полонених, усяку гнилу «бідку», але щось такого! – ще ніколи не видав. До цього минув майже рік після війни! Ми полонені встидалися щось подібного одягнути. Одиноким цілим «продуктом» був його кріс на мотузку. Одиноким відзнакою, що він жовнір Тітової армії була червона цяпка на шапці. (Треба було мати надзвичайну фантазію, щоби назвати цей клаптик червоної матерії звіздою!)

Його однострій був збираниною брудних цивільних лахів, обдертих, частинно полатаних штанів, якогось сербського жупана, ще решток черевиків. Так виглядали майже усі нові тітово вояки. Бідна ж ти Тітова Югославія!

Змінюють команди. Попадаюся з 30-ома іншими на фільварок Шербавл. Праця тяжка, від світанку до пізньої ночі, їдження мало. В міжчасі ліквідують табір No. 325, нас приділяють до табору 301 в Марбургу. (полонених, усі з «блютгрупою» з табору 325 перевозять в Монтенегро).

Одного дня при підгортанні картоплі (росло більше бур'яну, ніж бараболі) розлучений керівник фільварку розпитує нас, хто з нас хлібороб (ми знищили більше бараболі, ніж буряну). Зголосився лише один, решту відсилають в табір 301, звідкіля беруть інших. («Вайндерслягер» -301- це довгий будинок, в якому колись переховували бочки з вином)

В таборі попадаю до команди при місцевому складі зброї, опісля знова на лісорубку недалеко Марбурга, а в осені на лісорубку у Шварценбах, недалеко Айзенкапель, де перед 1 ½ роком рішилася моя доля.

(В таборі (No.301) дістаю новий No. полоненого 301-14961. Цей номер малюють нам на штанах і на блюзі.)

З початку мешкаю в селі Чрна Вода (Шварценбах), опісля, з причини довжезного маршу до місця праці (денно 5 ½ годин), заквартирували нас недалеко нашої лісорубки в stodолі одного господаря. Їсти дістаємо сяк так досить, праця не найтяжча, можна витримати. Як показалося, лісорубка була закінчена і нам довелося транспортувати дерево. Тому що ніяких транспортним середником не можна дістатися на гору, що на ній лежить зрубане дерево, будуємо 2км довгу ковзанку. Одна група лишається долі і витягає з ковзанки дерево. Вздовж цілої ковзанки розділяються 3-4 групи і промивають її водою та стараються тримати ковзанку порожньою (від часу загачують пні дерев ковзанку). Мене приділяють до групи на вершку гори, на початку ковзанки. Нашим завданням є стягати пні та пускати

їх на ковзанку. Ділимося на дві групи по 5 чоловіка та стягаємо пні дерев. Зелене дерево тяжке, до цього ці «бички» грубенькі (проміром до 80см) й довгі (4 ½ м). З часом константуємо, що «шпиці» (вершки дерев довжиною 8 ½ м) пущені тонким кінцем на ковзанку, часто загачують іншим пням шлях. Пускаємо час від часу одну за одною 5 «шпиць» за ними 2 «бички» і в цей спосіб одержуємо паузу. Десь на ковзанці загатила наша «серія» шлях і до нас доходить наказ «Гальт» - стій.

Під час таких павз сідаємо та відпочиваємо, дехто розповідає жарти, історійки чи воєнні пригоди. Під час тих перерв змушую мою здурнілу «капусту» пригадати собі дещо з мого минулого. Тяжко тебе побили, мій «гарбузе», але поволі зліплюю розбиту мозаїку моїх споминів. Знайшов моє правдиве прізвище, віднайшов батька, матір, братів і майже усіх знайомих. Одного лише не можу собі пригадати: адреси та дати народження чи чогось подібного. Вони ніяк не хочуть зібратися в «порядку». Ніяк не можу розшифрувати, хоча темно пригадую собі, що десь там, у такій то вулиці, під таким то номером хтось жив.

Мені приходять завсіди образи мого Львова, батьків, братів та товаришів. В голові скачуть думки: Вирвалася моя мама з Єни? Єна? Там поховали нашого покійного Батька. Де залишилися брати С. і К.? Де волочаться тепер товариші із нашої чвірки «не журись»? Що сталося з Дивізією? Відповіді не знаходжу; бо ж і не хочеться вірити, що всі попали москалям в руки. Боже мій! Не допусти їх до сталінського «раю»! Пішли їх краще до капіталістичного «пекла»!

Хоч австрійська границя під носом, не хочеться мені ризикувати, бо ж сам бачив як в Марбурзі в «Вайндеплагері» розстріляли тітові герої одного біженця. Ще й дефілювати перед трупом полоненого мусіли. «Смерть фашизму – свобода народів» - кричав німець-антифашист і в цей мент впали стріли з МПІ (машинової пістолі). Антифашисти в полоні – це проблема для себе, це зграя лінюхів, донощиків та т. п. що в цей спосіб улегшали собі життя в полоні. Були між ними й добрі люди – не можна на всіх колективно плювати.

Пізньої осені, в горах лежав вже сніг, кінчимо транспортування і нас везуть в табір у Марбург. Приділяють мене до команди при виноградській школі. Їм цілими днями яблука та виноград. Після праці в таборі примусові курси для молодших річників. Викладають старі історії про «вождя пролетаріяту» Леніна, «генія людства» Сталіна та про комуністичний «рай» в Сов. Союзі. От тобі стара пісенька! (спеціально для мене!).

Зиму 46-47 років переживаю в Табор Боровица (№. табору мабуть 314). Відбудовуємо залізничий шлях Трієст – Лайбах (Любляна). Їжа задовільна, сторожа не зла. Дістаю перші від 45р. штани та блюзу. Відвідує нас муз. капеля полонених з Любляни (І щось таке в полоні бувало!) Поволі нормуються відносини між полоненими та сторожами.

Літом 47 року «подивляю» нове місто (Рудольфевеффт)(таборовий No. мабуть 319 або 317). Табор лежить над річкою Крк (по нім. Гурк). Сторожа та командант табору поводяться з нами майже по товариськи (трохи переборщую!). Дістаємо виказки полонених із знимкою (беруть у нас відтиски усіх 10-и пальців!). Кожного вечора та кожної неділі купаємося в річці. Дістав перший білий одяг полоненого, навіть сорочку та калісони (!).

Будуємо бараки для югославського війська. Його ж виштафування покращало. Усі носять нові сірі однострої, нові черевики, зброя майже уся нова сов. походження.

Новиною для нас це грошева заплата нашої праці. Дивуємося. Щось такого в Югославії не чували і не видали. Денно 10 динарів! За 1 динар дістанеш від 1 до 3-ох цигарок. Платять навіть «ібернорму» (понад норму). Перша моя зарплата 350 динарів! Можна вже дещо за це купити. По-перше, щось до «втикання» (ідження). Купую смалець та мармаладу, першу від 45р. зубну щіточку та пасту до зубів. Чищу мої майже чорні зуби (їх в мене не багато – 4 вилетіли в Печіцах а ще декілька мусів вирвати на «гохфляну»). Купую також цигарки на «запас». Життя стає цікавішим. Закурити «активну» фабрична цигарка (не самокручена) і майже забудеш що в неволі. Ніхто (майже!) тебе не наганяє, ніхто (із сторожі) тобою не інтересується. Роби твою працю і все в порядку.

В грудні 47р. перевозять мене до Панчево (біля Београду), де цілий місяць сиджу в таборі, бо мої черевики розсипалися. Як «шукранк» - хворого на черевики (то така хвороба в полоні – дукат і хворі на одяг!). Первозять мене до Београду в табор No.4.

Табор No.4 лежить над Дунаєм. Дунай ніяк не заслужив назви гарний або синій (Штравсовий валець!). Це брудна каламутна вода, все одно чи весною, літом, осінню чи зимою. Сам табор це колишні магазиніві галі із цементовою підлогою та без ogrіття.

В таборі дістаю широке сербське взуття – гумові Гальощі (вони зимою зимні, а літом печуть як вогонь.) Після кількох малих недовготривалих команд попадаю на будову Нового Београда. Новий Београд це гігантний проєкт тітового уряду – побудова нової ділянки міста для міністерств та партії та т. п. вельмож. (Сам Тіто живе в королівській палаті недалеко Београду). Для будови вибрано трикутник між Дунаєм та Савою. Цей терен лежить не багато вище рівня води в тих річках і тому першим завданням - це нівеляція і піднесення терену. З цією метою стягають Тітову молодь (щось подібне до нім. гітлерюгенд) Кадри цієї молоді це хлопці та дівчата віком між 8 та 18 роками. Щодня стрічаємо тих дітей, яких забава лялею чи т. п. не завстидала б при одній із найтяжчих робіт. (Навантажують на льори землю). Стрічаємо майже кожного дня колону дівчат, мабуть із глибини Сербії чи Монтенегро. Вони майже босі, одягнені в чорні по кістки довгі сукні,

роблять на нас враження більше знедолених та примушених, ніж ми самі є. Стрічаю хлопців віком 10-12 років, що щодня возять повно наладованими тачками землю та цеглу. Бачу дівчат, що виладовують авта з мішками цементу. Ціле їхнє життя зле зорганізоване. Живуть одні поруч других без усяких (на європейське поняття) санітетських уряджень. Цю крішку моралі, яка живе ще мабуть у кожній людини (а на Балкані її с'як-так не багато), забиває це співжиття хлопців з дівчатами. Це на здоровий хлопський розум, державою легалізоване та зорганізована деморалізація молоді з прикритою метою - зломити в молоді поняття християнської моралі та віри.

Нас приділяють до будови перших кам'яних хат (Тітова молодь живе в дерев'яних бараках). Ці хати призначені для робітників, що пізніше будуватимуть цю нову дільницю. Наша праця зовсім примітивна, без машин -мішалок та вінд. Приходиться ручно мішати вапно чи бетон та на плечах носити цеглу. Одного дня (мабуть в березні або квітні 48-го) приділяють мене до іншої команди. Попадаю у село Раковіца, 6 км від Београду. На південь від села буде югославській армії спеціально летунство якусь фабрику. Хххххх полонених викопує фундаменти та бетонує галі (60мх90м), а я попадаюся до будови тунелю. Працюємо на три зміни без сторожі. Вперше полонені працюють разом з цивільними робітниками. Б. молодий роками, мабуть 20-22, та М. старший, десь біля 40-ка. Від них довідуюся щойно, які обставини завів тітовий режим. Щось подібне до советизації, колективізації чи націоналізації. Дорожнеча харчів та мала заробітна плата (я заробляю при будові тунелю місячно до 3000 динарів (харч, одяг, приміщення безкоштовно) – цивільний фаховець в тунелі між 5 до 6000 динарів. Харч, одяг, мешкання мусить платити! Покупна сила динара в порівнянні з королівською Югославією менша в 10-15 разів. Населення незадоволене, мовчить, без ОЗНа функціонує. Довідуюся, що не вдалося Тітові заселити Банат, звідкіля виселили банатських німців. Нові поселенці, серби чи т. п. привикли до гір, овець та пастухування. Їм хліборобство не вподоби, і вони залишають господарства та їдуть назад в свої гори. Через це брак харчів, бо Банат найурожайніша закутина Югославії.

Будовою тунелю керує якийсь руський-москаль емігрант з першої світової війни. Йому на руку прийшов злом Тіта з «батьком» Сталіном. Цей злом приніс і для нас добрі сторінки: маємо спокійне життя і не турбуємося сторожею. Вона сторожить тепер табор перед цивілістами. Кожної неділі та в свобідні хвилини мандруємо по околиці та селах. Ходжу кілька разів на базар в Београд на закупи (нас ніхто не контролює і не задержує). В Београді не має слідів війни. Тих кілька руїн, що їх спричинив наступ німців 41 року, вже відбудували. Довколишні села не паскудні. Хати та господарські будови солідні, навіть плоти в порядку. Селяни привітні.

Будова тунелю поступає вперед. Наша штольня вдерлася 700 м. в гору. З другого боку те саме. Кожного дня мусимо стрінутися. Одної ночі не потребуємо перелазити гору, щоб домів дістатися, ідемо тунельом в табор.

Вже від кілька місяців доводять до нас вістки, що Югославія звільняє полонених. Одного дня розпитують нас, куди хто з нас звільнитися бажає. Подаю на хххххх Гісен в ххххї, Зах. Німеччина. З кінцем грудня перевозять нашу команду до матірнього табору No.17, Залізник, а звідтіля до табору звільнення Земун, біля Београду (Земун це табор звільнення в Зах. країні; табор No. 4 в Београді для країн за залізним кордоном). Ще раз починається на нас перевірка паперів та «фільцування» (обшук). Врешті ладують в товарові вагони і їдемо. На дорогу дають навіть багато харчу. Минаємо Брод. Ще одна ніч, минаємо Загреб. І ще одна ніч в полоні.

В'їжджаємо в словенські гори. Потяг пнеться вгору, кожний стукіт коліс везе нас ближче до волі. Врешті граничний тунель. В'їжджаємо. За нами лишається Тіто і 43 місяці нашого життя, спроба побудови комуністичного «раю», дні сумні та безрадісні. О, як приємно нам вдивлятися в цю темноту тунелю. Вона сіріє, ясніє і в мить – день! Поїзд мчить ще кілька закрутів далі та задержується. Ми – вільні, свободні! На нас чекає «гнило-капіталістичний» потяг з великими «буржуазними» пасажирськими вагонами.

А що для мене? Який буде мій дальший шлях? Пригадав я собі «не журися – якось воно буде» та усміхнувся. З-за хмар усміхнулося в цю мить до мене сонце, сонце волі.

Примітки:

Повз – tank

Гостинець – highway

Двірець – railway station

Манджати – мандрувати, іти (жаргон)

Тіто – вождь югославських комуністичних партизанів, а опісля голова держави

Блотгруп – група крови – Ваффен СС мали цю букву витатувану під лівим раменом для швидкої меддопомоги на полі бою

Кацет – концентраційний табір.

**ВІДРОДЖЕННЯ ГРОМАДСЬКИХ І КУЛЬТУРНИХ
ІНСТИТУЦІЙ УКРАЇНЦІВ У 50–70-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ
В БОСНІЇ І ГЕРЦЕГОВИНІ**

Анотація. У статті розглянуто особливості відродження громадської та культурної діяльності українців на теренах югославської республіки Боснія і Герцеговина (БіГ). Показано залежність діяльності української діаспори в регіоні від політичних протистоянь між Югославією та Радянським Союзом. Проаналізовано основні види культурницьких заходів громадських інституцій українців Боснії і Герцеговини, спрямовані на відродження національного життя в республіці. Вказано фактори, які стали на перешкоді досягнення кращих успіхів культурного та національного відродження українців республіки. Упродовж 50–70-х років ХХ ст. у БіГ працювало шість культурно-мистецьких товариств, які пропагували українську культуру.

Ключові слова: українці Боснії і Герцеговини, громадське і культурне відродження, національне життя.

Halyna SAHAN

Candidate of Historical Sciences, associate professor of
Borys Hrinchenko Kyiv University

**REVIVAL OF PUBLIC AND CULTURAL UKRAINIAN INSTITUTIONS IN
50's–70's OF THE 20th CENTURY IN BOSNIA AND HERZEGOVINA**

Annotation. In the article author examined peculiarities of the revival of public and cultural activities of Ukrainians on the territory of Bosnia and Herzegovina. The dependence of the Ukrainian diaspora in the region from political confrontation between Yugoslavia and the Soviet Union is shown. The main kinds of cultural activities of the Ukrainian public institutions in Bosnia and Herzegovina aimed to revive the national life in the republic are analyzed. The factors that oppose achieving better results of

cultural and national revival of Ukrainians in the mentioned territory are determined. During the 50's–70s of the 20th century six cultural and artistic associations spreading the Ukrainian culture existed in Bosnia and Herzegovina.

Key words: Ukrainians of Bosnia and Herzegovina, social and cultural revival, national life.

Питанню відродження громадської та культурної діяльності українців на просторах Югославської Федерації після Другої світової війни мало приділялося уваги у вітчизняній історичній науці. Натомість є чималі доробки, які охоплюють міжвоєнний період. Велику роботу в цьому напрямі виконали вітчизняні науковці В. Козлітін [3, 4], В. Трощинський [21], О.Малиновська [10] та ін. В. Козлітін у монографії «Русская и украинская эмиграция в Югославии (1919–1945 гг.)» [3] показав російську й українську еміграції в Югославії як особливу цілісну спільноту людей одного етнічного кореня. Внаслідок спільної історичної

долі вони опинилися поза межами своєї батьківщини і, незважаючи на відмінності в традиціях, культурі, соціальному походженні та освіті, зберегли внутрішню солідарність інтересів та намірів, вважає автор. Водночас слід зазначити, що з боку російської спільноти спостерігався тиск і прагнення поглинути українську частку емігрантів, насамперед тих, які прибули на землі югослов'ян у хвилі так званої білої еміграції. Українці прагнули виокремитися із загальної маси російської еміграції, донести до місцевого населення свою окремішність у національному та культурному вимірах.

Життя та діяльність емігрантів на Балканах, які прибували з просторів Російської імперії, вивчали і югославські вчені. Хоча ця проблематика стала предметом дослідження в Югославії ще у 20–30-ті роки ХХ ст., однак до середини 80-х років ХХ ст. рівень її вивчення був незначним. Праці, що з'явилися на початку 90-х років, продемонстрували не тільки кількісне зростання інтересу до проблеми, але й концептуально нові підходи до дослідження теми. Чимало наукових розвідок опубліковано в науково-популярних виданнях [11, 18, 19]. З друку вийшли окремі наукові збірки, присвячені проблемі емігрантів у Югославії, у яких свої статті презентують такі сербські історики, як О. Джурич [2], В. Косич [5] та ін.

Уперше почали розглядати емігрантів як окремішні національні потоки українські діаспорні дослідники М. Марунчак [12], М. Мушинка [14], С. Наріжний [15], О. Рум'янець [16, 17]. Взявши до уваги результати згаданих вище праць, до даного дослідження нами долучено невідомі матеріали періодичних видань 177 Україна у світовій історії №3 (52) 2014 Саган Г. Відродження громадських і культурних інституцій...української діаспори на Балканах, у яких публікувалися спогади активних діаспорян, звіти діяльності українських громадських організацій регіону тощо.

Після Другої світової війни Югославія почала розбудову народної демократії під керівництвом Комуністичної партії, що поставило українців разом з іншими народами країни у нові умови, в яких вони вимушені були розвивати свої національні та культурні потреби. Культура, як жодна інша сфера життя, потрапила під ідеологічний тиск нового суспільного устрою. Через усі канали інформування велася щоденна пропаганда нового щасливого комуністичного життя. Майже щотижня проходили різні збори громадян, де члени Комуністичної партії Югославії розповідали про переваги змін, які мають відбутися в ФНРЮ. З цією метою у селах утворювалися так звані «читацькі групи», у яких за графіком активісти вечорами вголос читали усім присутнім газети. У газетах друкувалися різні постанови уряду, статті про засудження капіталізму і возвеличення СРСР. Не з'явитися на таке засідання було дуже небезпечно, оскільки в цьому вбачалася нелояльність до «найсправедливішого» уряду в світі. Було скасовано усі існуючі раніше українські культурно-освітні організації, де провідну роль грало духовенство або члени організації під час війни контактували з профашистськими силами. Одночасно у селах відкривали хати-читальні. У тих населених пунктах, де компактно проживали українці, жодна читальня не мала української книжки. На полицях знаходилися переклади письменників радянської класики та атеїстичні пропагандистські твори. Українці та інші мешканці сіл заходили туди вечорами, щоб пограти в карти (у такий спосіб вони заощаджували на світлі).

Перші українські видання, які потрапили на полиці таких читалень, надходили до Югославії з Чехословаччини (з Пряшева). Про ці пересилки домовлялися самі українці, які мали зв'язки з Греко-католицькою церквою Пряшева. Так, з 1948 р. у деяких югославських регіонах отримували греко-католицький часопис «Благовісник» з календарем і дитячим журналом, які були в додатку до цього видання [1, 38].

Охолодження відносин між Й. Сталіним та Й. Тіто призвело до тотальної блокади Югославії з боку східних комуністичних країн. З читалень і книгарень протягом ночі зникли переклади радянської літератури. Незабаром з'явилися переклади світової класики, і хоч комуністична пропаганда не зникла, вона вже стала не такою жорсткою. У селах українці почали відкривати українські школи. Так, у Боснії одна з перших шкіл була відкрита у 1949 р. в Дев'ятині. Школа розмістилася у колишньому польському громадському приміщенні, яке звільнилося після того, як поляки у 1946 р. виїхали до Польщі. У школі функціонував лише один клас, але бажаючих навчатися у ньому було понад сотню [1, 38].

З приходом до влади в СРСР М. Хрущова відносини Радянського Союзу з Югославією покращилися. З України через посольство СРСР у Белграді стали надходити українські книги безпосередньо до населених пунктів, де проживали українці. Там були видання українських письменників радянського періоду, дещо з української класики і багато фотоальбомів про життя в Україні. Представників

діаспори розчарувала символіка радянської України, яку вони побачили у цих альбомах, заідеологізованість практично всіх творів, а тому інтерес до книг, які привозило посольство, незабаром втратився.

Культурний розвиток української діаспори в Югославії у повоєнні роки ускладнювався міграційними процесами, які розпочалися в регіоні. Найчисленніші потоки переселенців йшли з Боснії і Герцеговини (БіГ). Частина українського населення переселялася до Західної Європи, Канади, Австралії та США, а інша, не менша за обсягом, – до Воєводини (Сербія) та Славонії (Хорватія). У результаті в Боснії залишилася майже половина колишнього українського населення, що, у свою чергу, ускладнило відновлення навіть того рівня культурно-національної організації, який сформувався в українців до війни. Попри це, розглянемо, як саме відновлювалося та розвивалося громадське і культурне життя українців в одній із республік Югославії – Боснії і Герцеговині.

Упродовж 50–70-х років ХХ ст. у БіГ працювало шість товариств: Культурно-мистецьке товариство (КМТ) імені Тараса Шевченка у Бая-Луці, Культурно-мистецьке товариство імені Тараса Шевченка у Прняворі, товариство «Українець» у Дев'ятині, Товариство імені Б. Лепкого в Лішні, Товариство імені І. Франка у Хорвачанах, товариство «Братство» у Тернях. КМТ імені Тараса Шевченка у Прняворі виникло на основі передвоєнної прняворської «Просвіти» і активно працювало з 1947 р. Головою організації був В'ячеслав Симак, секретарем – Еміль Мельник. Створення нової організації пояснювалося заборонаю відновлення довоєнних організацій. Також довелося відмовлятися від старої назви «Просвіта» і писати новий статут. Місцева влада спочатку забороняла називати новостворену організацію на честь видатного українця. Врятувала ситуацію випадкова присутність під час обговорення назви товариства офіцера радянської армії, який захистив ім'я Т. Шевченка і переконав місцевих чиновників, що така назва не має ніякого політичного підґрунтя [16, 205].

1949 р. у Хорвачанах засновано Товариство імені І. Франка. Очолив його Степан Сулима, співкерівниками стали Михайло Сулима, Антін Гралоук, Василь Нетьфор, Галина Біляк. При Товаристві працювали музичний, драматичний і танцювальний гуртки. Створення організації збіглося з ускладненням відносин ФНРЮ та СРСР, тому воно отримало максимум сприяння з боку влади щодо своєї діяльності. Через міграційні процеси, коли українці з Хорвачан масово переселилися до Дервенти в Славонії та до Воєводини, у 1951 р. Товариство припинило свою діяльність [6, 61 – 63].

Залишилось обмаль інформації про діяльність товариства «Братство» у Тернях. Відомо, що воно було міжнародним гуртком, у якому важливе місце належало українському фольклору. Організатором діяльності товариства був Семен Музичка. Товариство готувало концерти і презентувало їх у містах і селах Боснії та Хорватії. Найактивнішими його учасниками стали Павло Бутинський, Соня

Недогін, Франко Вукович, Михайло Сайдак та інші [16, 206]. - Товариство імені Б. Лепкого у Лішні було створено на ґрунті передвоєнного Товариства імені Т. Шевченка, яке працювало у рамках тодішньої «Просвіти». Лішнянську організацію заснували у 1951 р. Її керівниками були Микола Чорний, Іван Тимків, Дмитро Мороз, Микола Рудак, Дмитро Стасюк, Михайло Данчук, Степан Матус, Юстина Чорна. При Товаристві працювали хор, декламаторський та театральний гуртки. Члени Товариства імені Б.Лепкого виступали у різних місцях компактного проживання української діаспори – Пряворі, Хорвачанах, Гаєвих, Мачиному, Баня-Луці, Дервенті та ін. У ньому брали участь і серби, які добре знали українську мову. Їх важко було відрізнити від українців. Останні свої концерти Товариство дало у 1960 р. Пізніше, внаслідок урбанізаційних та міграційних процесів, село опустіло і діяльність Товариства припинилася [7, 51 – 52].

Про товариство «Українець» у Дев'ятині відомо, що найпліднішим у його діяльності став період 1951–1968 рр. Керівниками товариства були Михайло Рацький, Андрій та Йосиф Головчуки, Іван Гуцман, Славко Гнатак, Мирослав Питель. Діяльність товариства припинилася у 1978 р., коли з села виїхали останні українці, переселившись у міста [16, 206].

Товариство імені Т. Г. Шевченка в Баня-Луці було засноване, найвірогідніше, в 1966 р. На перших порах воно швидко розвивалося за рахунок українських переселенців з Прнявора та інших навколишніх сіл. За двадцять років діяльності Товариство поставило 12 драм, підготувало 50 хорових пісень і 30 танців тощо. Щороку вони в середньому давали до 30 концертів [20, 20 – 21]. Ці виступи користувалися популярністю серед широкого загалу югославської громадськості, артистів знали у різних регіонах країни.

Основним напрямом діяльності українських товариств у БіГ була інсценізація драматичних творів. Вони ставили такі п'єси, як «Украдене щастя» (1946, Хорвачани), «Сватання на Гончарівці» (Лішня), «Безталанна» (1957, Прнявор), «Данило-чарівник, або Урядоване супружжя» (1960, Лішня), «Невільник» (1967, Дев'ятин), «Поворот з Чернігова» і «Чорт не жінка» (1968, Дев'ятин), «Маруся Богуславка» і «Мати-наймичка» (1968, Прнявор), «Чорт не жінка» (1971, Дев'ятин), «Ганнуся» (1971), «Пошилися в дурні» (1971) і «Тихоморський рай» (1971, Прнявор), «Іван Сірко» (1971, Баня-Лука), «Тарас Бульба» (1972, Баня-Лука), «Вечорниці» (1973), «Я забув» (1973) і «Скампало» (1973, Прнявор), «Чудотворний цвіт» (1973), «Запорозька Січ» (1973, Баня-Лука), «На першій гулі» (1974, Тернополь, Козарац), «Ой, не ходи, Грицю» (1974, Баня-Лука), «Пісні вірності» (Прнявор), «Сорочинський ярмарок» (1980) і «Танго для тебе» (1983, Баня-Лука) [9, 70 – 71].

Поширеною формою згуртування українців у Боснії і Герцеговині у соціалістичній Югославії були вечорниці під назвою «Український баль», на яких панувала атмосфера справжніх українських вечорниць, яку створювали культурно-мис-

тецькі товариства своїми фольклорними виступами і співом, українська музика й українські національні страви. Традицію цю започатковано у Баня-Луці у листопаді 1974 р. Останній такий «баль» було влаштовано у Прняворі 9 лютого 1991 р. Крім зазначених заходів, українські культурноосвітні товариства в Боснії і Герцеговині намагалися розвивати інші форми діяльності. Зокрема, у 1966 р. Культурно-мистецьке товариство імені Тараса Шевченка з Прнявора видало збірку «Українські народні пісні», а Культурно-мистецьке товариство імені Тараса Шевченка з Баня-Луки випустило першу в Югославії українську грамофонну платівку з українськими піснями [9, 71].

Велику роль у відродженні національних інтересів відіграло запровадження радіопередач українською мовою. З 1966 р. раз на тиждень транслювали їх на радіо Баня-Луки. Упорядковував програми о.Роман Мизь, який приїжджав з Липовлян, а допомагали йому диктори і співробітники – Надія Сапуй і Павло Головчук з Баня-Луки. Згодом редактором став Петро Мирецький [8, 54].

Через малу чисельність українського населення боснійський уряд не надав українцям статусу національної меншини, а це означало, що вони не мали права на державні дотації, хоча на той час в урядових та політичних інституціях Боснії було чимало українців. Боснійські українці, насамперед ті, які працювали в уряді, – Іван Сваток, член ЦК СК БіГ, Іван Пецюх з Баня-Луки, Микола Каган теж з Баня-Луки та інші – активно домагалися прав для народу, з якого вони виходили [8, 51]. За активної позиції представників української діаспори у Боснії і Герцеговині створювалися організації, які координували культурну діяльність українців після Другої світової війни. З 1946 р. працювала Українська народна рада. У 1951 р. її було реорганізовано в Союз українських товариств у Баня-Луці. Упродовж 1965 – 1968 рр., теж у Баня Луці, працювала Регіональна українська рада. Її стараннями до Боснії прибували режисери, диригенти і хореографи, які підносили мистецький рівень самодіяльних товариств української громади в регіоні. У тісній співпраці з Союзом русинів і українців Хорватії влаштовувалися поїздки до України, підтримувалися зв'язки з українцями у Польщі, Чехословаччині, Німеччині, Канаді, США [13, 4 – 5]. Такий стан справ не влаштовував окремих представників влади, які стали наполягати, аби Регіональна українська рада змінила назву на Регіональну раду народностей і у своїх завданнях передбачала опіку над циганами, італійцями і чехами, які теж мешкали у цьому регіоні. Тому з 1968 до 1980 р. у Баня-Луці працювала Регіональна рада народностей. У 1980–1989 рр. це був Комітет при обштинних організаціях Соціалістичного союзу трудового народу Боснії і Герцеговини (колишня організація «Народний фронт»), а з 1989 р. кілька місяців пропрацював Координаційний комітет з питань міжнаціональних відносин при Міжобштинній конференції Соціалістичного союзу трудового народу у Баня-Луці [9, 73]. На жаль, змінювалася не лише назва органу, який відстоював права українців у БіГ, але щоразу зменшувалися і його повноваження, й українська національна община з кожним роком ставала все менш захищеною з боку

влади. - Протягом 50 – 70-х років ХХ ст. У БіГ проведено низку заходів, які підтримували і пропагували у діаспорному середовищі і серед народів республіки українську культуру. Відбулося чотири семінари української молоді у 1966 р. у Прняворі (другий – у Югославії); 1971 р. – на горі Козарі; у 1976 р. – у БаняЛуці (дев'ятий – у Югославії); 1979 р. – у Челінці (дванадцятий – у Югославії). П'ять оглядів творчості українських культурно-мистецьких товариств під назвою «Червона калина» проведено у 1976 і 1977 роках у Баня-Луці, 1978 р. – у Тернополі, 1979 р. – у Прняворі. Тоді ж і 1980 р. у Баня-Луці вперше виступили разом з українськими циганські, чеські й італійські колективи. Пізніше ця демонстрація творчості українських товариств внаслідок політики, що її проводила місцева влада, переросла в огляд творчості народностей Боснії і Герцеговини. Таких оглядів відбулося шість упродовж 1981 – 1987 рр. [9, 73].

Загалом діяльність українських товариств у Боснії і Герцеговині після Другої світової війни до 80-х років ХХ ст. зазнала інтенсивного розвитку саме у 60–70-х роках. Наприкінці 70-х років ХХ ст. Їхня активність призупинилася, а у багатьох осередках практично зовсім зникла. Занепад був викликаний, по-перше, міграційними та урбанізаційними процесами. По-друге, землетрус у Боснії 1969 р., який мав трагічні наслідки – людські жертви та розруху, підірвав матеріальне становище українців і змусив їх до міграції. По-третє, українці з Боснії через закритість радянської України не мали контактів з культурними установами в Україні і не могли одержувати від них кадрової та іншої допомоги. Досягнення українців БіГ на ниві розвитку рідної культури були меншими, ніж могли би бути у співпраці з Україною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головчук П. Про освіту в Дев'ятині (Перша половина ХХ століття) / Павло Головчук // Українське слово: Видання товариства «Просвіта». – Новий Сад, 2007. – № 3. – С. 38 – 39.
2. Джурич О. Шестдесят лет Русскому дому имени императора Николая II в Белграде (1933 – 1993) // Культурное наследие российской эмиграции, 1917–1940. – Кн. I. – М., 1994.
3. Козлитин В.Д. Русская и украинская эмиграция в Югославии (1919–1945 гг.) / Харьк. гос. пед. ун-т им. Г. С. Сковороды. – Харьков: РА, 1996. – 476 с.
4. Козлітін В. Українські громадські організації в Югославії (20 – 30-ті рр. ХХ ст.) // Українська діаспора. – Київ, 1996. – Число 9. – С. 48 – 57.
5. Косич В.И. Русская церковь в Югославии. 1921–1939 годы // Славяноведение. – 1996. – № 6. – С. 67 – 72.
6. Кулеба Є. З минулого – в майбутнє (розповідь Степана Сулими з Вербасу) / Євген Кулеба // Українське слово: Видання товариства «Просвіта». – Новий Сад, 1997. – Рік II. – Ч. 4. – С.61 – 63.
7. Лаврів Р. З пам'яті народної / Р. Лаврів // Нова Думка: Часопис Союзу русинів і

- українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1979. – Рік X. – № 20. – С. 51 – 52.
8. Лятак Ю. Інформування українською мовою на просторах колишньої Югославії (1922 – 1992) / Юрій Лятак // Глас Союзу: Союз русинів і українців Сербії і Чорногорії. – Новий Сад, 2000. – № 3. – С. 50 – 54.
9. Ліський Б. Огляд культурно-освітнього життя українців у Боснії (1890 – 1990) / Богдан Ліський // Українська діаспора. – Київ – Чикаго: Інститут соціології НАН України; Редакція Енциклопедії Української Діаспори при НТШ, 1997. – Число 10. – С. 70 – 73.
10. Малиновська О. Українська діаспора в південнослов'янських землях: короткий історичний нарис // Українська діаспора. – Київ – Чикаго, 1995. – Число 8. – С. 12 – 28.
11. Мариновић Н. Допринос руских емиграната српској култури / Фелтон у 44 наставка // Политика. – 1994. – 24. Април.
12. Марунчак М. Українці в Румунії, Чехо-Словаччині, Польщі, Югославії. – Вінніпег, 1969. – 64 с.
13. Мизь Р. Біля колиски двох союзів і одної Регіональної Ради / о. мгр. Роман Мизь // Голас Союзу: Союз русинів і українців Сербії і Чорногорії. – Новий Сад, 2005. – № 8. – С. 4 – 5.
14. Мушинка М. Нас поєднав Володимир Гнатюк / Микола Мушинка // Голос Союзу. – Новий Сад: Союз русинів і українців Сербії і Чорногорії, 2005. – № 8. – С. 12 – 15.
15. Наріжний С. / Симон Наріжний. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919 – 1939. – К.: Видво імені Олени Теліги, 1999. – 370 с.
16. Румянцев О. Галичина – Боснія – Воеводина: українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890 – 1990 роках / Румянцев О.Є. – К.: ФАДА, ЛТД, 2008. – 256 с.
17. Румянцев О. Проблема збереження національної ідентичності українців колишньої Югославії вчора і сьогодні / Олег Румянцев // Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті. Українська діаспора у світовій цивілізації. Тези доповідей. 18 червня 2008 року. – Львів: Львівська політехніка, 2008. – С. 116.
18. Сибиновић М. Руска емиграција у српској култури // Политика. – 1993. – 10. Април.
19. Симић П., Додер М. Руска емиграција у Југославији / Фелтон у 7 наставка // Новости / Београд/. – 1994. – 9 – 15. Мај.
20. Стрехалюк В. Банялуцькому КМТ ім. Тараса Шевченка минуло двадцять / В. Стрехалюк // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – 1987. – Рік XIV. – № 59. – С. 20 – 21.
21. Трощинський В.П., Шевченко А.А. Українці в світі / В. П. Трощинський, А. А. Шевченко. – К.: Видавничий дім «Альтернатива», 1999. – Т. 15. – 350 с.

REFERENCES

1. Holovchuk P. Pro osvitu v Devyatyni (Persha polovyna XX stolittia) / Pavlo Holovchuk // Ukrainske slovo: Vydannia tovarystva «Prosvita». – Novyi Sad, 2007. – № 3. – С. 38 – 39.

2. Dzhurich O. Shestdesyat let Russkomu domu imeni imperatora Nikolaya II v Belgrade (1933 – 1993) // Kulturnoe nasledie rossiyskoy emigratsii, 1917–1940. – Kn. 1. – M., 1994.
3. Kozlitin V.D. Russkaya i ukrainskaya emigratsiya v Yugoslavii (1919–1945 gg.) / Khark. gos. ped. un-t im. G. S. Skovorody. – Kharkov: RA, 1996. – 476 s.
4. Kozlitin V. Ukrainski hromadski orhanizatsii v Yuhoslavii (20 – 30-ti rr. XX st.) // Ukrainska diaspora. – Kyiv, 1996. – Chyslo 9. – S. 48 – 57.
5. Kosich V.I. Russkaya tserkov v Yugoslavii. 1921–1939 gody // Slavyanovedenie. – 1996. – № 6. – S. 67 – 72.
6. Kuleba Ye. Z mynuloho – v maibutnie (rozpovid Stepana Sulymy z Verbasu) / Yevhen Kuleba // Ukrainske slovo: Vydannia tovarystva «Prosvita». – Novyi Sad, 1997. – Rik II. – Ch. 4. – S.61 – 63.
7. Lavriv R. Z pamiaty narodnoi / R. Lavriv // Nova Dumka: Chasopys Soiuzu rusyniv i ukrainsiv Respubliky Khorvatiia. – Vukovar, 1979. – Rik X. – № 20. – S. 51 – 52.
8. Latiak Yu. Informuvannia ukrainskoiu movoiu na prostorakh kolyshnoi Yuhoslavii (1922 – 1992) / Yurii Latiak //Hlas Soiuzu: Soiuz rusyniv i ukrainsiv Serbii i Chornohorii. – Novyi Sad, 2000. – № 3. – S. 50 – 54.
9. Liskyi B. Ohliad kulturno-osvitnoho zhyttia ukrainsiv u Bosnii (1890 – 1990) / Bohdan Liskyi // Ukrainska diaspora. – Kyiv – Chykhah: Instytut sotsiologii NAN Ukrainy; Redaktsiia Entsyklopedii Ukrainskoi Diaspory pry NTSh, 1997. – Chyslo 10. – S. 70 – 73.
10. Malynovska O. Ukrainska diaspora v pivdennoslovyanskykh zemliakh: korotkyi istorychnyi narys //Ukrainska diaspora. – Kyiv – Chykhah, 1995. – Chyslo 8. – S. 12 – 28.
11. Мариновић Н. Допринос руских емиграната српскојкултури / Фелтон у 44 на-ставака // Политика. – 1994. – 24. Април.
12. Marunchak M. Ukrainsi v Rumunii, Chekho-Slovachchyni, Polshchi, Yuhoslavii. – Vinnipeh, 1969. – 64 s.
13. Myz R. Bilia kolysky dvokh soiuziv i odnoi Rehionalnoi Rady / o. mhr. Roman Myz // Holas Soiuzu: Soiuz rusyniv i ukrainsiv Serbii i Chornohorii. – Novyi Sad, 2005. – № 8. – S. 4 – 5.
14. Mushynka M. Nas poiednav Volodymyr Hnatiuk / Mykola Mushynka // Holos Soiuzu. – Novyi Sad: Soiuz rusyniv i ukrainsiv Serbii i Chornohorii, 2005. – № 8. – S. 12 – 15.
15. Narizhnyi S. / Symon Narizhnyi. Ukrainska emihratsiia. Kulturna pratsia ukrainskoi emihratsii 1919 – 1939. – K.: Vyd-vo imeni Oleny Telihi, 1999. – 370 s.
16. Rumiantsev O. Halychyna – Bosniia – Voievodyna: ukrainski pereselentsi z Halychyny na terytorii yuhoslavskykh narodiv v 1890 – 1990 rokakh / Rumiantsev O.Ye. – K.: FADA, LTD, 2008. – 256 s.
17. Rumiantsev O. Problema zberezhenntia natsionalnoi identychnosti ukrainsiv kolyshnoi Yuhoslavii vchora i sohodni / Oleh Rumiantsev // Diaspora yak chynnyk utverdzhennia derzhavy Ukraina u mizhnarodnii spilnoti. Ukrainska diaspora u svitovii tsyvilizatsii. Tezy dopovidei. 18 chervnia 2008 roku. – Lviv: Lvivska politehnika, 2008. – S.116.
18. Сибиновић М. Руска емиграција у српскојкултури // Политика. – 1993. – 10.

Април.

19. Симић П., Додер М. Руска емиграција у Југославији /Фелтон у 7 наставака // Новости /Београд/. – 1994. – 9 – 15. Мај.

20. Strehaliuk V. Banialutskom KMT im. Tarasa Shevchenka mynulo dvadtsiat / V. Strehaliuk // Nova dumka: Chasopys Soiuzu rusyniv i ukrainsiv Respubliky Khorvatiia. – 1987. – Rik XIV. – № 59. – S. 20 – 21.

21. Troshchynskiy V.P., Shevchenko A.A. Ukrainci v sviti / V. P. Troshchynskiy, A. A. Shevchenko. – K.: Vydavnychi dim «Alternatyva», 1999. – T. 15. – 350 s.

H. Sahan

Revival of Public and Cultural Ukrainian Institutions
in 50's–70's of the 20th Century in Bosnia and Herzegovina

Abstract

Cultural development of the Ukrainian diaspora in Yugoslavia after the Second World War was complicated with the migration processes which began in the region. The most numerous flows of immigrants came from Bosnia and Herzegovina (B and H). A part of the Ukrainian population moved to Western Europe, Canada, Australia and the U.S., another part – to Vojvodina (Serbia) and Slavonia (Croatia). As a result, nearly half of former Ukrainian population was left in Bosnia and Herzegovina. The communist regime that was established in the postwar Yugoslavia, did not contribute to the revival of the Ukrainian national life of the region. However, the break of relationships between Y. Stalin and Y. Tito in 1948 positively reflected on the revival of cultural life of Ukrainians in B and H. Books with translations of Soviet literature disappeared from reading rooms and bookstores during the night. Soon there were examples of world classics and though communist propaganda still existed, it has been not so tough. Ukrainians began to open Ukrainian schools in the villages.

During the 50's-70's of the 20th century six associations began working in B and H: Cultural and Artistic Association (CAA) named after Taras Shevchenko in Banja Luka, Cultural and Artistic Association named after Taras Shevchenko in Prnjavor; Association «Ukrainian» in the Deviatyn, B. Lepkyi Society in Lishnia; Franko Society in Horvachany; «Bratstvo» Society in Terniany. The direction of activity of these associations was staging dramatic works. Speeches were popular among the Yugoslav public, actors were well known in various regions of the country. On such evenings dominated Ukrainian national atmosphere.

In general activity of the Ukrainian associations in Bosnia and Herzegovina after the Second World War had the most intensive development during the 60's – 70's of the 20th century. In the late 70's of the 20th century their activity gradually broke down, and in many places almost completely stopped. The decline was caused by several factors. Firstly, migration and urbanization processes. Secondly, earthquake in Bosnia and Herzegovina in 1969, which had tragic consequences – casualties and destruction, blew income Ukrainians and forced them to additional migration. Thirdly, Ukrainians from B and H through the closed Soviet Ukraine had contact with cultural institutions in Ukraine and could not get them to staff and other assistance.

КОРОТКИЙ ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ УКРАЇНЦІВ КОЛИШНЬОЇ ЮГОСЛАВІЇ

Українці колишньої Югославії мають свою літературну традицію та своїх поетів і письменників. Ці письменники створили і продовжують творити літературу на цих теренах, внаслідок непростого життя далеко від батьківщини. Їхня література унікальна, бо створюється невеликою українською громадою, розкиданою по Балканах. Цей огляд має на меті розпочати переоцінку літературного руху серед українців колишньої Югославії. Це дослідження потрібне перш за все тому, що ця літературна традиція існує і потребує вивчення та розуміння.

Ключові слова: українці, література, Югославія, Воєводина, Боснія, Хорватія

The Ukrainians of former Yugoslavia have their own literary tradition and their own poets and writers. These writers created and are still creating literature on this territory, as a result of their challenging life away from their homeland. Their literature is unique as it is created by a small Ukrainian community scattered throughout the Balkans. This review intends to begin to reevaluate the literary movement among the Ukrainians of former Yugoslavia. This study is needed, first of all, because this literary tradition exists, and it needs to be studied and understood.

Key words: Ukrainians, literature, Yugoslavia, Vojvodina, Bosnia, Croatia

Огляд, який тут пропонується, має за мету розпочати процес переоцінення літературного процесу між українцями колишньої Югославії. Критика цього процесу потрібна перш за все тому, бо цей літературний процес існує, і яким він не був би, він потребує осмислення. Українці колишньої Югославії увійшли до 21-го століття без цієї важливої цеглини у будові, що зветься Рідна культура. Настав найвищий час, щоб надбання літератури цієї маленької громади переоцінити і закласти у фундаменти не лише культури українців кол. Югославії, а і цілого

українського народу. - Чому воно так сталося, що ми до тепер цього не зробили? Чому ми не маємо цілу низку персональних збірок поезії чи прози, чи інших творів? Не один "добронамірний" критик буде спокушений сказати, що ми не мали що друкувати, що ми просто не були спроможними. Авторів цього тексту здається, що це була би не тільки неправильна відповідь, але і несправедлива. Для українців у Воєводині дійсність останніх 30-ти років була невтішною. Аж занадто довго ми були змушені обертати неправду у правду, а зроблену нам кривду розглядати, як вчинене нам добро. Совість наказує нам ствердити, що ми зазнали утисків, майоризації, аж і переслідувань.

У 70-ті роки минулого століття влада у Воєводині мусила вирішувати українсько-русинське питання¹. Під час перепису 1971 року українців прилучено до русинів, внаслідок чого русини одержали такі можливості щодо національного розвитку як ніде у світі. На словах українцям гарантувалася можливість розвивати національну культуру, і як доказом цього у тижневику на русинській мові "Руске слово" почав виходити "Додаток на українській мові". Іншим поступком для українців став Фестиваль русинів і українців "Червона ружа", який щорічно відбувався у Руському Керестурі. Та коли українці почали домагатися, щоб друковані матеріали Фестивалю були друковані і в українській мові і щоб частина конференси була в українській мові, назву Фестивалю змінено на Фестиваль культури "Червона ружа". Отже у Воєводині українцям дали потанцювати і поспівати, але друкувати книжку, мати газету, радіо, чи ТВ передачу у Сербії було неможливу. Про ці вигоди, яких русини одержали завдяки долученню нас до них, ми могли тільки снити.

Задля справедливості потрібно згадати, що цьому періоді у Воєводині передував період, в якому русинська інтелігенція прихильно ставилася до українців. Видання «Руского слова» друкував твори українських поетів, наші поети, такі як Павло Головчук, Євген Кулеба та Борис Ѓралюк, брали участь на «Мітингу поезії і музики молодих» у Руському Керестурі. Але цей період скінчився початком 70-их років, русинську інтелігенцію української ор'єнтації усунуено від проводу русинських інституцій, а тим самим українці у Воєводині залишилися без можливостей розвивати свою літературу.

У Боснії обставини були подібними: було можливо мати свої товариства, навіть радіо-передачу по Раді-Баня Лука, але не друковане слово. Вся діяльність на збереженні національної культури українців відбувалося під пільним оком відповідних "органів". Часто наші працівники культури у Боснії були "запрошувані" на співрозмови, а деякі з них, бажаючи уникнути утискам, покидали Боснію на-

1 Товариство української мови, літератури і культури «Просвіта»: До III Всесвітнього Форуму українців: Стан і положення українців у Воєводині, «Українське слово», ч. 9, 2002 р.

завжди. - У Хорватії обставини були набагато кращими. За те у Вуковарі, де був розміщений Союз русинів і українців Хорватії і редакція "Нової думки", працівники культури теж працювали під наглядом певних структур. Припускаємо, що цей нагляд був вставлений місцевою владою. Все-одно, «Нова Думка», на чолі з своїм невтомним редактором Володимиром Костельником, відіграла надзвичайно важливу роль для розвитку літератури українців кол. Югославії. Так, як Союз русинів і українців Хорватії почав гуртувати біля себе українські сили не тільки з Хорватії, але і з Воєводини та Боснії, так і «Нова думка» стала тою трибуною, де свої твори могло друкувати нове покоління поетів з-поміж югославських українців.

Умовно, літературний процес між українцями колишньої Югославії, можна поділити в чотири історичні періоди. Перший період у розвитку цієї літератури відбувся між Першою і Другою світовими війнами. Зв'язаний він з газетою «Рідне слово», яка почала виходила в Королівстві Югославія весною 1933 р і виходила до квітня 1941 р. під редагуванням о. Михайла Фірака, та журналом «Думка», який виходив у Хорватії напередодні Другої світової війни. Редагував його о. Микола Бучко. Там з часу на час появлялися вірші таких авторів як З. Бореспілець, Еміліян Дяків, Михайло Сушко, Володимир Сенишин, Віктор Баранов та інші. Про цей період та цих авторів мало знаємо. Здається, що Дяків і Сушко належали до українських громад у Славонії, з Шумеча. Інші могли належати до групи білих емігрантів, які після більшовицької революції опинилися у Белграді, чи інших частинах Югославії. Про цих людей писав о. Роман Мизь у «Новій думці»². Між двома світовими війнами у Белграді була велика українська громада біженців з України. До них, мабуть, належав і З. Бореспілець, який свій вірш «Зелені свята в Україні» присвятив «югославському письменникові Д. Ніколаєвичу.» Ці автори мали живий духовний зв'язок з Україною, про що говорить і їхня поезія. Бореспілець з захопленням пише про Зелені свята в Україні, з чого видно, що він це особисто пережив. Він каже:

Голосно дзвін закликає
До церкви побожний наряд,
Соловейко в садочку співає,
На землю святий небозвод
Пахощі скрізь розливає
І весело сонце вітає
Пташок лісових хоровод.

2 Роман Мизь: Українські громади у Белграді, «Нова думка» ч. 30, Вуковар 1981 р.

О Боже! – кілька розлито краси!...

Жайворонок в небі сміється

Блищить діамантом роса,

В повітрі тихо несеться

І джміль, і пчола, і оса.

Та красу рідного краю затьмарило горе, неволя, страждання:

Та горе! Край мій коханий, рідний

Сумні тепер пісні співа,

Його нарід скатований, бідний

В кайданах, в неволі кона.

Подібний сентимент знаходимо у вірші «Поглянь, Маріє» Еміліяна Дякова. В ньому він звертається до Богородиці, молячи її за свій народ:

Поглянь, о Маріє, на нарід вкраїнський,

Поглянь на страждання і на тяжкий гніт,

Поглянь на кайдани, на сльози і плач,

Як тяжко і страшно той нарід терпить!

Володимир Сенишин у своїй вірші «О Україно» каже:

О, Україно, земле рідна!

О, мамо моя безталанна!

В неволі твої діти бідні,

В чужого, а не свого пана...

Можна ствердити, що у цьому першому періоді любов до рідного краю, до рідного народу, який опинився в большевицькій неволі, були в центрі уваги цієї групи поетів. Це і зрозуміло, бо власне чуже панування і примусило їх покинути рідний край і податися на чужину. Та духовно, рідного краю вони ніколи не покинули.

Другий період у розвитку літератури українців кол. Югославії розпочався після Другії світової війни, і зв'язаний він з Воєводиною і русинськими виданнями «Шветлосц», «Літературний додак», в газеті «Руске слово», Альманаху «Руского слова» та «Додатку на українській мові» «Руского слова», якого редагував Іван Терлюк. Провід у русинських культурних колах у той час належав до проукраїнської течії. Ці люди щиро хотіли допомогти своїм братам галичанам. У цих виданнях почали появлятися вірші українських поетів Павла Головчука, Івана Терлюка, Бориса Гралока, Євгена Кулеби, Ярослава Комбіля, Ореста Власова, Надії Сапун, Анни Коростіль, Марії Псальмістер, та інших. Павло Головчук у своїй Автобіографії згадує, що свого першого вірша «Заповіт ньеньки» він надрукував у «Літературному додатку» «Руского слова». Він додає, що того самого року виступив на Мітингу поезії у Руському Керестурі з віршем «Моєму старому сусідові», і що цей вірш вийшов друком у Альманаху «Руского слова» за 1967 рік. Наступного, 1968 року він знову виступив на Мітингу поезії з віршем «Ненаписана пісня» і посів перше місце³. Наступного року на «Мітингу» брав участь Євген Кулеба, а ще наступного Борис Гралока. Обудва вони завоювали другі нагороди.

Ці поети писали вже у умовах комуністичної Югославії, і мусили вони більш обережно підбирати свої мотиви і спосіб висловлювань. Хоча, щодо патріотизму і сентименту до власного українського народу, всі вони до одного були послідовниками Бореспілля, Дякова і Сенишина, вони про це не могли вже так відверто писати. Офіційна політика комуністичної Югославії була спрямована на поборювання націоналізму. А тому що український патріотизм був відверто анти-російський і анти-комуністичний, права на існування у комуністичній Югославії він не мав. Треба було писати про щось інше, або добре приховувати правдиве значення своїх творів. Ці поети задумують над коханням, ціллю життя і існування, красою природи. Та дуже часто в їх віршах прихований той самий патріотизм, якого знаходимо і в поетів попереднього покоління. У своєму вірші «Не народився я» Євген Кулеба стверджує:

Не народився я,

Щоб бачити, як другі умирають.

Не народився я для того,

3 Павло Головчук: Автобіографія, www.koukyu.ca

Щоб байдужість любити
І другим на посміх бути.
Не буду дивитися у очі ганьби,
Ні на кайдани закованого розуму.

.....
А народився я, щоб намагатися
Світом сіяти надію
І страждати зі всіма,
Бо ми одної крові,
Бо ми маємо право на життя.

Вірш цей на перший погляд рефлексивний. Поет задумується над сенсом свого життя. Він ясно стверджує, що байдужість не те, чого він бажає. Він хоче досягнути якоїсь вищої мети, він хоче сіяти надію, він хоче страждати з страждаючими бо – він з ними тої самої крові. Про кого поет власне тут пише? На мою думку, це добре прихований патріотизм, переживання за долю власного народу, з яким поет тої самої крові, і який має право на життя. Отже ідея патріотизму і любови до власного народу з попереднього періоду вижила, і, у прихованій формі, продовжила існувати.

Подібну ідею знаходимо і у вірші «Весна» Ярослава Комбіля:

Сніг високий, по коліна,
Зверху хмари б'ють,
Ніди стежки – але вперто
Нові сили йдуть.

Сніг під ними аж топиться,
Втікає зима.
Де-де видно – зеленіє,

Приходить весна.

Цей вірш ясна алюзія на кращі часи для власного народу, які ось-ось прийдуть.

Цей другий період в розвитку літератури українців кол. Югославії обірвався в 1971 році, коли власть чомусь стала на позицію відокремлення русинів від українців, та приборкання національного відродження українців. З цією зміною було пов'язане ім'я тодішнього високого політичного посадовця, русина, Миколи Москаля. Бувши членом Комітету Союзу комуністів Воєводини, він, скориставшись своєю позицією, вплинув на власті Воєводини зайняти цю цілком нелогічну і несправедливу позицію, яка принесла величезної шкоди, не лише воєводянським українцям, але і русинсько-українським відношенням на майбутні десятиліття. Провідників української ор'єнтації між русинами, такі як Михайло Ковач, Янко Фейса, Дюра Сопка, Симеон Сакач, Янко Сабадош, Микола Кочіш, та інші, відсторонено від проводу, а до влади добралися сепаратисти, дуже часто ненависники усього українського. Внаслідок цих змін «Шветлосц» та «Літературний додаток» «Руского слова» перестали друкувати твори українських поетів. Одиноке, що українцям було дозволено робити – потанцювати на «Червоній ружі» без можливості почути навіть конферансу у рідній мові.

Третій період у літературному процесі між українцями у кол. Югославії зв'язаний з Хорватією, а саме містом Вуковар. В 1968 році там заіснував Союз русинів-українців Хорватії, який в 1971 році почав видавати журнал «Нова думка». Засновник Союзу і «Нової думки» був письменник і журналіст Володимир Костельник. З самого початку Союз і «Нова думка» стали на проукраїнські позиції, трактували русинів і українців як один народ. Тому Союз і «Нова думка» стали просто магнетом для нечисленної української інтелігенції кол. Югославії, як рівно ж і кузнею нових сил на полі літератури. Ті, яких відкинули русини у Воєводини почали друкувати свої твори у «Новій думці». Це перш-за-все стосується Павла Головчука та Бориса Іралука. Євген Кулеба, Іван Терлюк, Ярослав Комбіль та Орест Власов рідше а то і зовсім не друкувалися у «Новій думці». Зате там почали появлятися нові імена, такі як Іван Герич, Василь Стрехалюк, Роман Лаврів, Михайло Петрів-Гардовий, Надія Ляхович, Михайло Ляхович, Юліана Ружицька, та інші. У «Новій думці» випробував і свої літературні сили і наш знаний публіцист і країнознавець о. Роман Мизь.

Характерним для цього періоду є те, що крім поезії з'являються тепер і твори інших жанрів – короткі оповідання та сагира. В сагирі випробував свої сили Павло Головчук, який витворив героя, такого собі діда Панаса Бездольного. Він у формі листів звертається до своїх краян промовляючи до них на різні теми. Це є деколи болючі теми збереження національної самобутності та рідної мови. Торкається він і проблем України, Чорнобильської трагедії тощо. Тобто, дідо Панас

Бездольний виконує роллю колективної совісті югославських українців, він хоче їх виховати, хоче щоб вони стали гідними нащадками своїх предків.

Вперше в «Новій думці» та альманаху «Думки з Дунаю» друкуються і короткі оповідання пера Василя Страхалока, Михайла Ляховича, Юліани Ружицької та інших. Особливу увагу на себе привернуло оповідання Василя Страхалока «Клич старої стодоли.»

Четвертий період розпочався після війни 1991-1995 рр. Внаслідок політичних змін на Балканах та в Україні, українці у Воєводині нарешті одержали можливість розвивати свою культуру. В грудні 1989 року в Новому Саді засновано Товариство української мови, літератури і культури Воєводини «Просвіта», яке на себе взяло обов'язок відродити культуру українців Воєводини. Вже після війни, в 1996 році, вийшло перше число часопису з питань культури, літератури та суспільного життя «Українське слово.» Першим редактором часопису був Євген Кулеба, а в редакції крім нього ще були Борис Небесний та Іван Терлюк.

Вже у першому випуску поміщено літературну частину під заголовком «Наш літланок». В ньому поміщено вірш Віктора Баранова «До українців», вірш Івана Терлюка «Дід і онук», вірш Павла Головчука «Так мамо», та вірш Євгена Кулеби «Слава народові.»

В другому випуску часопису, який появився в 1997 році, знаходимо вірші Петра Лисенка⁴ «На могилі Шевченка», та оповідання «Моя розповідь» Бориса Гриба.

Цей період являє собою закриття географічного і тематичного кола в розвитку літератури українців кол. Югославії. Знову Воєводина стає важливим центром української культури, хоча і «Нова думка» у Хорватії не закриває своїх сторінок для українських літераторів. Знову українські поети сміло заговорили про те, над чим вони насправді глибоко переживають: на збереженні власного Універсуму, але вже у контексті вільної України. У цьому періоді очевидно є відсутність нових імен. Всі ці автори вже друкувалися у попередніх періодах. Різниця цей період від попередніх хіба зміненням контекстом, тобто повстання України, як незалежної держави, та надзвичайно сприятливими умовами для творчості: наявність друкованих органів, таких як часопису «Українське слово» та газети «Рідне слово», наявність Національної Ради українців та товариства «Просвіта», яке могло би виступити видавцем нових видань літератури. Мені здається, що українські поети ще повністю не скористалися цими явно позитивними зрушеннями у Воєводині.

То ж, що можна сказати про літературну творчість українців кол. Югославії?

4 Псевдо поета Віталія Петровського, народився він в селі Лопавша, на Волині, Україна, 1909 року, помер 1981 року в Загребі.

Чи є в ній щось такого, що відрізняє її від літератур інших етнічних груп, чи літератур інших діаспорних українських громад?

На мою думку існують принаймні дві характерні риси, які забезпечують цій літературі свого роду унікальність. Обидві відносяться не до жанру, чи до стилю. Відносяться вони до площини контексту, який в свою чергу відобразився до змісту, підходу до дійсності, підбір мотивів тощо.

То ж, яким є контекст, в якому творилася ця література? Творилася вона в умовах діаспори, в умовах боротьби за виживання, при чому духовне і фізичне. І це не була діаспора недавня, в якій були б живими свідки переселення. Ця діаспора столітньої давності, і більшість з тих, які писали, не народилися в Україні. Вони виростали в чужомовному оточенні, формували свій світогляд під впливом того оточення і, хоча вони відчували себе українцями, психологічно вони відрізнялися від тих українців, які народилися на материку. Це теж відбилося на їхній творчості, як у площині сприйняття дійсності, так і у площині мови.

Похідним моментом цієї літератури, подія, яка являє собою сотворення їхнього Універсуму є Переселення. І не випадково я пишу ці слова з великої букви. Переселення бідних галичан до Боснії кінцем 19-го століття стало рівновартісним Сотворенню світу у Старому Заповіті. Це була подія коли почалася їхня власна історія, їхнє власне життя у нових умовах, і це нове життя було тільки їхнє, не належало воно ані до тих українців, які залишилися у старому краю, ані до тих, які поселилися у інших державах. Це і є першою рисою літератури українців колишньої Югославії – їхня obsesivna зв'язаність з цим Універсумом, їхнє постійне переживання за його долю, за його виживання. У своїх творах вони часто висловлюють нестерпний жаль, коли бачать, що їхній Універсум занепадає, зникає. Вони свідомі того, що коли цей Універсум зникне, з ним зникне і їхній зв'язок з повноцінним життям. Тому часто автори пишуть про занедбані цвентарі, дитинство, яке часто ідеалізують, народні звичаї, які зникають. У своєму вірші «Тут мої мертві» Борис Іралоук висловлює цей сум, бо невблаганна смерть забирає тих, які були будівничими його Універсуму:

Тут мої мертві

обгороджені й обколені зеленим терном

рожевого цвіту

Тут востаннє їх випровадили

і поклали дерев'яний хрест...

Так, вони колись тут були,

де стежки нема і нема огороди...

Там внизу і під горбом були їх доми...

Поет переживає, що разом з тими, які спочивають тут десь у Боснії, відходить у забуття і все чим вони жили і чим дорожили, усе, що вони старалися передати наступним поколінням. Вони тут жили, але стежки, якими вони ходили, поросли бур'яном. Так само і садиби їхні занепали, а то і зникли.

Михайло Ляхович у своєму вірші «Село Камениця більше не існує» стверджує факт зникнення цього українського села у Боснії, якого заснували українці. Це село являє собою своєрідний феномен і воно, в очах автора, могло би послужити передвісником подібної долі, для цілої громади: люди приїхали з Галичини, викорчували ліс, загосподарилися, збудували церкву і монастир, zorganizували читальню «Просвіти», мали церковний хор і – все це зникло. Люди порозходилися по світі, а їхні садиби занепали і нарешті зникли. На тому місці знову ліс росте, такий самий, який був і перед тим, як українці сюди прийшли. Залишився лише цвентар.

У оповіданні «Клич старої стодоли» Василь Стрехалюк повертаються у своє минуле, до якого його кличе стара стодола, що стояла біля батьківської хати. Ця стодола була свідком його дитинства і його молодості, не раз він в ній спав на пахучому сні, прислухоуючись до української пісні, яка лунала над боснійськими горбами. Це є ті ідеалізовані часи, цей Універсум, занепадання якого автор є свідком. Стара стодола і є символом того занепаду, вона є тим фізичним прикладом того, що могло би статися з його народом, якщо він занедбає свою духовність.

Іван Терлюк у своєму оповіданні «Сівачі» підходить до цієї проблеми у стилі романтизму. Він відтворює звичай засівання, який був популярний між боснійськими і воєводянським українцями в новорічний день за Юліанським стилем. Для дітей це було радісне свято, і очевидно, автор відчув цю радість будучи дитиною. На жаль, цей звичай занепав і автор відчуває, що це могло би статися не тільки з іншими звичаями, але і з цілою духовною спадщиною. Тому він хоче зберегти її хоча б у своїй творчості.

Зрозумівши, що, скоріше чи пізніше, їхній Універсум все таки зникне, автори починають задумуватися над самим фактом Переселення. Чи цей вчинок предків був доцільним? Чи треба було покидати рідний край, відрубати себе від свого коріння? У своєму оповіданні «Хата» Надія Ляхович подає подію, яка була частиною формування Універсуму югославських українців: рішення однієї галицької родини поїхати до Боснії. Мати, яка не хоче покидати рідну Галичину, звертається до свого сина:

- Андрію, Андрію, ти ще молодий, думаєш що там краще, легше жити будемо. А може краще там, але мені й тут добре. Якби хоч ти мене отут залишив, а ти йди.

А знов, як мені самій тут? Ой, Боже...

Очевидно письменниця висловлює свої власні сумніви, щодо Переселення. Вона сама не знає чи краще було залишатися і жити зі своїм народом, хоча і у важких умовах, або їхати у невідоме, у чужий край, де кусник хліба буде легше заробити, але зате треба буде розплатитися своєю духовністю.

Михайло Ляхович висловлює подібний погляд своїому вірші «Прняворську церкву зруйнували». Він стверджує:

.....
У Прняворі церкву зруйнували,
У Прняворі помилку предків
Ми нарешті
Збагнули..!

Факт зруйнування прняворської церкви відбирає у автора усі ілюзії, щодо виживання його Універсуму. Переселення було помилкою, і цю помилку ми збагнули на руїнах прняворської церкви.

Це занурення у власному Універсумі, який крешиться і зникає у авторів на очах, призвело до другої характеристики літературної творчості українців кол. Югославії. Це їхній безпрецедентний патріотизм щодо України. Якщо наш народ тут не встоїть, є Україна. Вона є і буде нашим духовним оберегом, джерелом нашої сили. Цей спосіб думання дивовижний тому, бо більшість з поетів про яких тут мова в Україні не народилися, і в Україні не жили. Все одно, цей патріотизм можна прослідити у творчості майже усіх авторів. У творі «Умирають соколи» Євгена Кулеби стверджує що,

Умирають соколи.....
Але живуть у наших серцях,
Вони є символами
Правди закутої в кайданах.
Віддаймо їм єсть,
Глибокий поклін до землі,
На прапор піднімім славу,

Будьмо і ми такі!
Ще не вмер і не вмере!
Твердий горіх
Засаджений на городі.....
Вічно буде жити
Мій славетний народ!

Автор не розкриває хто ті соколи, чия смерть спонукала автора написати цього вірша, але його патріотичний тон очевидний, про що свідчать і рядки «ще не вмер і не вмере», які прямо нагадують український національний славень «Ще не вмерла Україна». Фраза «Вічно буде жити / Мій славетний народ» у повному світлі розкриває суть почувань українців колишньої Югославії до українського народу. Це ІХНІЙ народ. Вони належать до нього, хоча народилися на чужині, вирости на чужині, писали на чужині. Павло Головчук у своєму вірші «Прочитане з грудки землі» задумується над грудкою землі з могили Тараса Шевченка, яку він бачив у хаті о. Романа Мизя. Він каже:

Стоїть твоя могила,
Реве Дніпр твій славетний
І славу України світом проносить,
А Кобзар твій золотий
Пророчі слова голосить
І кожний українець,
В якійнебудь частині світу,
Виконуватиме слово твого Заповіту.

Це твердження, на думку автора, відноситься і до українців колишньої Югославії. І вони теж повинні виконувати слова Тарасового Заповіту, тобто вкласти свій внесок у святе завдання: визволення України. І це власне автори і старалися зробити. Їхня творчість, їхні вірші, свідчили про незламність українського духа, про невмирущу силу українського слова, яке збериглося на чужині, коли в рідному краю воно занепадає. Ці поети знали, що їхній приклад сильніший від зброї, бо він надихав багатьох українців надією, що прийде час і в Укра-

їні українська культура буде розвиватися вільно. - Щодо опублікованих книжок, надбання поетів між українцями кол. Югославії зовсім невеличке. Здається, що першою книжкою, збіркою поезії, яку було опубліковано на цих просторах була книжка Михайла Петрова-Гардового «Слово о полку Ігореві». Книжку опублікував Союз русинів і українців Хорватії в 1980 році. У цій книжці міститься переклад цього славетного епосу на українську мову, як рівно ж і оригінальні вірші з історичною тематикою «Від Св'ятослава до Богдана». Михайло Петров-Гардовий народився в 1892 році на Херсонщині, в Україні. Належав до політичних біженців з України. Ціле своє емігрантське життя прожив у Скоп'є, у Македонії, де і помер в 1983 році. У своїй статті про Гардового Павло Головчук згадує, що за даними одержаними від о. Романа Мизя Михайло Петров-Гардовий правдоподібно видав збірку поезії у Загребі у 20-ті роки ХХ століття. Однак, це неперевірена інформація, яка потребує додаткових досліджень⁵.

В 1990 р. появилася збірка поезії Надії Ляхович «У мене жіноче серце» у виданні «Руского слова» у співпраці з Союзом русинів і українців Хорватії. Це є і перша збірка поезії автором якої є людина, яка народилася, виросла і писала в кол. Югославії.

Наступне видання літературного характеру являє собою збірка поезії та подорожніх нотаток Михайла Ляховича «Хресна дорога українців Боснії». Появилася вона в Ужгороді 1993 року накладом автора, з передмовою д-р Любомира Белея.

Наступні видання належать Павлові Головчукові. Це його три книжки: «Корінням з України»⁶, «Кольорові сни»⁷, та «Тут я почув своє рідне слово»⁸. Це є свого роду трілогія нашого найпродуктивнішого поета, письменника і гумориста. В них поміщені його найкращі вірші, листи діда Панаса Бездольного, та його спогади про дитинство та село Дев'ятина, в якому він виростав. Павло Головчук один з рідкісних наших літараторів, який творить і по сьогодні. Він появилася у нашій літературі на початку другого періоду, писав під час третього періоду, а в четвертому періоді виступив на повну силу своїми трьома книжками. Без Павла Головчука важко задумати літературу українців кол. Югославії. У його літературі знаходимо все чим жив боснійський/югославський українець. Там і любов до України, і любов до традиції, до власного народу, і до власної церкви. Там і докір тим, які це все покинули, занедбали, забули.

В 2003 році появилася книжка Андрія Гевки з Любляни під назвою «Мисли и сећања». Це є віршовані спогади про село Селище у Боснії, в якому народився

5 Павло Головчук: Михайло Петров-Гардовий (1892-1983), www.koukyu.ca

6 Павло Головчук: Корінням з України, Бібліотека Альманаху українців Європи «Зерна», Париж-Львів-Цвікау, 2000 р.

7 Павло Головчук: Кольорові сни, Коло, Дрогобич, 2003 р.

8 Павло Головчук: Тут я почув своє рідне слово, накладом автора, 2005 р.

і виростав автор. Книжка написана сербською мовою в душі сербської народної поезії. Хоча її літературна вартість є сумнівною, вона являє собою спробу осмислити Переселення і Універсуму боснійського українця з характерної для автора точки зору.

До кінця року має вийти з друку нова збірка поезії автора цього огляду під назвою «Мандри» з передмовою члена спілки письменників України Петра Гринчишина. Книжка вийде у бібліотеці «Відродження» Канадського Об'єднання Українців Колишньої Югославії в Торонто, Канада.

В 1997 році в Ужгороді, в Україні, вийшла друком Антологія русинської і української поезії Югославії, яку упорядкував Михайло Рамач. З українських поетів до Антології поміщено Надію Ляхович⁹.

Три поети з поміж українців кол. Югославії поміщені в «Антології поезії і прози русинів і українців Хорватії», яку видав Союз русинів і українців Хорватії 2000 року¹⁰. Це Борис Гралоук, Надія Ляхович та Михайло Ляхович.

Та найкращим джерелом для пізнання літератури українців кол. Югославії залишаються згадані видання: «Рідне слово», «Думка», «Літературний додаток Руского слова», «Альманах Руского слова», «Додаток на українській мові Руского слова», журнал «Нова думка», альманах «Думки з Дунаю», та «Українське слово.» Там знайдемо твори усіх тих, які вирішили поспробувати свої сили на полі літератури. Деякі з них залишилися на тому полі і творять і сьогодні, деякі з них залишили помітний шлях, але на решті здалися і перестали писати, а інші зробили лише перші кроки і згасли, як падаюча зірка. Тривожним є факт, що дуже мало нових поетів з'явилися в останні десятиліття. Сьогодні, коли, внаслідок політичних змін на Балканах і в Україні, Воеводина знову стає важливим центром українського життя на просторах кол. Югославії, нам усім потрібно зробити більше для відновлення літературного процесу між українцям на цих просторах. Потрібно заохочувати тих, які, через різні причини перестали писати, щоб знову взяли перо в руки, щоб знову почали публікувати свої твори, бажано у формі збірок. В рамках шкіл українознавства нам потрібно заохочувати молоде покоління почати писати, забезпечуючи їх потрібною допомогою. Відкриймо сторінки відновленої газети «Рідне слово» для поетів, можливо у формі «Літературної сторінки». Відновім часопис «Українське слово» і зробім з нього трибуну для наших літераторів. Адже, щоб література розвивалася, потрібний форум, де можна було би публікувати твори, рецензії, огляди.

9 «Ми тут не гості», Антологія русинської і української поезії Югославії, упорядкування Михайла Рамача, переклад Петра Скунця, видавництво «Карпати», Ужгород, 1997 р.

10 Поезія і проза русинів і українців у Хорватії, упорядник Любка Фалц, Вуковар, 2000 р.

Українці колишньої Югославії мають свою літературу і мають своїх поетів та письменників. Їх потрібно наблизити до народу, організувати літературні зустрічі, особливо в рамках фестивалю »Червона калина«. Ці літератори творили і творять літературу, яка виникла на цьому ґрунті, як наслідок їхнього нелегкого життя на чужині. Ця література унікальна і неповторна бо твориться вона цією маленькою українською громадою розпорошеною на Балканах. Але, у той сам час вона є універсальною, вселюдською, бо вона говорить про проблеми, які тривожать кожну людську душу. Це є проблеми приналежності, проблеми фізичного і духовного виживання, проблеми самоусвідомлення. Тому вона важлива для кожного українця, де б він не жив. Але, понад усе важлива вона для нас, бо вона нам дає почуття самопошане, почуття приналежності. Вона нам говорить хто ми є у цьому глобалізованому світі.¹¹

11 Коментар і повідомлення редактора книги «Українці Хорватії: матеріали та документи» - Славка Бурди: Стаття автора Михайла Ляховича «Короткий огляд української літератури в колишній Югославії» вперше опублікована у другому номері. за 2023 рік «Шветлосц» - журналу для науки і культури, мистецтва та літератури русинів Воєводини (Сербія) с.71 - 85. Прочитавши статтю, я запитав автора статті Михайла Ляховича, чи погоджується він, щоб ця ж стаття була опублікована ще раз без жодних змін у шостій книзі «Українці Хорватії: матеріали і документи». Автор відповів, що я можу опублікувати статтю за умови, що як я згадаю, що стаття вже була опублікована в журналі «Шветлосц». Поважаючи побажання автора, я вважав за доцільне опублікувати це уточнення в кінці його статті, і, крім публікації статті, про яку йде мова, я користуюся нагодою подякувати автору Михайлу Ляховичу за дозвіл на публікацію статті та для налагодження нашої співпраці.

Віолетта Дутчак,
Доктор мистецтвознавства, професор,
завідувачка кафедри музичної україністики
та народно-інструментального мистецтва
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна)

Ольга Фабрика-Процька
Доктор мистецтвознавства, професор,
професор кафедри музичної україністики
та народно-інструментального мистецтва
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна)

УНІВЕРСАЛІЗМ ТВОРЧОСТІ ЕТНОМУЗИКОЛОГА ВІНКО ЖГАНЕЦА В КОНТЕКСТІ МИСТЕЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ ХОРВАТІЇ

У дослідженні представлено внесок відомого етномузиколога, академіка Вінко Жганеца (1890–1976) в розвиток музичної фольклористики Хорватії, України та загалом Європи. Здійснено аналіз взаємодії напрямів його творчої діяльності в контексті актуальних потреб національної ідентифікації суспільства засобами мистецтва. Проведено аналіз найважливіших здобутків митця в галузі етномузикології та запропоновано тематичний аналіз його авторського збірника «Русинські пісні».

Етномузикологічна (музично-фольклористична) діяльність – помітне явище в історії будь-якого народу, що бореться не лише за своє самовизначення, але й за можливість збереження і розвитку культурної спадщини для майбутніх поколінь. В історії європейських народів творчість етномузикологів часто ставала переломним моментом у зверненні до унікальних явищ музичної культури народу, багатства

його фольклорних жанрів, інструментарію, обрядів, традицій, їх письмовій (чи звукозаписній) фіксації. У переважній більшості етномузикологія як окрема наука формується на зламі XIX – XX ст., як результат втілення здобутків епохи романтизму. Слід згадати, що фольклористичні (усного словесного і музичного жанрів) розвідки розпочали історики, філологи, етнографи. Лише поступово формується окремий етномузикологічний напрям у сфері гуманітаристики. У етномузикології дослідження ґрунтуються на двох підходах – антропологічному та музикознавчому. Етномузикологи, які використовують антропологічний підхід, зазвичай досліджують музичні явища з позиції історії культури та діяльності її представників. Натомість ті етномузикологи, хто практикує музикознавчий підхід, вивчають людей і культури, щоби дослідити музику.

Серед знакових постатей європейських етномузикологів межі XIX – XX ст. слід згадати Миколу Лисенка, Філарета Колессу, Бела Бартока, Золтана Кодаї, Карла Штумпфа, Еріха Горнбостеля та ін. З початку XX ст. етномузикологія активно розвивається в слов'янському світі. Серед її представників – такі відомі дослідники як Климент Квітка, Станіслав Людкевич, Гнат Хоткевич, Опанас Сластіон, Петро Сокальський, Василь Верховинець, Володимир Гошовський (Україна), Оскар і Аліца Ельшеки (Словаччина), Карел Веттер, Йозиф Станіслав (Чехія), Ян Стеншевський, Людвіг Білявський (Польща), Вінко Жганец (Хорватія) та інші. Їх внесок концентрувався на зборі, класифікації, звукозапису, розшифруванні музичного фольклору (вокального та інструментального), аналізу порівнянь і взаємовпливів на етнічних територіях та в пограничних регіонах.

Життєвий і творчий шлях В. Жганеца

Однією з найвидатніших постатей в історії хорватської науки та культури був етномузиколог Вінко Жганец, який народився у 22 січня 1890 році у маленькому містечку під назвою Вратишинець на території Меджимур'я – пограничної території між Хорватією та Угорщиною. Початково Вінко навчався у рідному селі, а згодом – у Вараждіні та Загребі. Відомо, що він є сином Марієродени Ріхтарец і Павла Жганеца, які виховали, окрім Вінко, ще семеро дітей (Мія, Рудольф, Мартін, Мірко, Роза, Аг і Терезія). Мати Вінко знала багато пісень і заохочувала сина до збору народних скарбів, часто сама записувала звичаї у Вратишинці. З дитинства Вінко Жганец проявив талант до музики, співу фольклору. Сімейний архів налічував понад тисячу сторінок рукописів, зібраних його матір'ю, частину з яких, переважно записи звичаїв, згодом опублікував сам Вінко Жганец у 1968 році. Батьки швидко помітили талант Вінко Жганеца та за рекомендацією тодішнього пастора Мартіна Котера відправили сина навчатися до містечка Вараждина. Стара середня школа цього міста була відома тим, що навчала хорватів

із Меджимур'я. Професор Іван Мільчетич працював у цій школі, і він відіграв особливу роль у становленні Жганеца як фольклориста, а також у житті багатьох поколінь. Професор – викладач хорватської мови – вплинув на своїх студентів своїм патріотизмом і науковим прикладом (Bartolić, 2006).

Навчаючись пізніше у архієпископській гімназії, Вінко вирізнявся різнобічними зацікавленнями, особливо в галузі літератури, фольклористики та музики. Вступивши на теологічний факультет, він активно продовжує вивчати фольклор і музичне мистецтво. Після короткого служіння в Декановаці Вінко Жганец закінчивши теологію, залишив священство і створив сім'ю.

У 1906 і 1907 роках він стає дописувачем відомого хорватського молодіжного журналу «Pobratima» (Bartolić, 2003). З 1908 року він писав вірші та прозу під псевдонімами Mesopotamskii Miška Prprišov, яку публікував у пресі (Bartolić, 2003). До цього періоду належать і його перші записи фольклору – у 1908 р. він записав від сестри хорватську народну співанку «Megla se kadī, hajdina cvete» (Bartolić, 1978). За словами Бартоліча (1978), це був вирішальний крок для хорватської народної поезії Меджимур'я та для хорватського фольклору. У 1911 році Жганец співпрацював з різними газетами та журналами. Він став одним із найплідніших дописувачів журналу «Sv. Cecilija». У часописі «Hrvatska prosvjeta» він писав про літературні та культурні проблеми угорських хорватів (Bartolić, 1978).

У 1912 році на основі п'ятдесяти записаних співів він склав доповідь, яку прочитав у Загребській семінарії на засіданні Хору духовної молоді. Поряд із навчанням на богословському факультеті Вінко Жганец приватно вивчав контрапункт і гармонію у професора Франї Дуган.

Юридичний факультет у Загребі Вінко Жганец закінчив у 1919 році (Krader, 1991). Відразу після закінчення навчання він активно включився в рух за звільнення Меджимур'я від тодішнього угорського уряду. Разом з іншими видатними хорватами-інтелектуалами, Вінко Жганец під час Першої світової війни працював над приєднанням Меджимур'я до Хорватії, визволенням регіону від угорської окупаційної влади. Цьому значно допоміг перший опублікований у 1916 році його авторський репертуарний збірник під назвою «Хорватські народні пісні з Меджимур'я», який налічував понад вісімдесят записаних популярних пісень. Саме ідентифікація регіону через хорватський музичний і словесний фольклор стала доведенням приналежності Меджимур'я як історичної частини хорватської території. Вінко Жганец брав активну участь у культурному житті щойно звільненого Меджимур'я, редагуючи місцеві газети «Glas Međimurje» і «Zagorje», опублікував етномузикологічне дослідження про весільні звичаї та кілька правничих книг (Bartolić, 2003). – У тридцятирічному віці В. Жганец переїхав з сім'єю до Сомбора, де присвятив себе юридичній роботі, відкрив власну адвокатську контору. Він написав і опублікував кілька юридичних книг, але поряд з правни-

чою справою не забував і про запис народних пісень. У вільний час працював над гармонізацією пісень для різних хорів, а також записував мелодії. У той період Вінко Жганец також створював власні музичні твори. Вук (1991) вказує на те, що цінність записів, записаних Жганцем у період між 1925 і 1941 роками, є безцінною. Велику цінність цим записам надавали самі люди, тобто співаки, яким на момент запису було від 60 до 80 років. Стільки років засвідчили, що співаки, до яких приїжджав Жганец, були чудовими знавцями автентичного народного мелосу свого краю. Варто наголосити, що протягом життя в Сомборі Вінко Жганец записав близько двох тисяч пісень і мелодій народних танців з Воєводини та Хорватії (Fracile, 1991).

Після Другої світової війни Вінко Жганец переїхав жити до Загреба, де повністю присвятив себе музиці. Працюючи у вищих державних культурних і наукових організаціях, Вінко Жганец продовжував займатися дослідницькою та збирацькою діяльністю, а також виступав як теоретик, редактор, організатор і педагог. Щоб полегшити роботу чоловікові, дружина Анджела залишила свою професію, щоб завжди бути його опорою. Згодом етномузиколог опублікував авторські гармонізації та вільні обробки народних пісень для дітей, жінок, чоловіків і мішаних хорів (Безич, 1991). У перші роки повернення Жганец виконував обов'язки державного прокурора. Через втрату державної прокуратури Жганец відновив свій бізнес як приватний адвокат, але це також тривало недовго (1943–1945). Пізніше він стає секретарем Товариства хорватських авторів (HAD). Універсалізм творчості Вінко Жганеца помітний навіть у ці роки. З 1945 по 1948 рік він працював в Етнографічному музеї в Загребі, водночас обіймаючи посаду радника комісії з питань демаркації з сусідніми країнами. З відкриттям Інституту народного мистецтва в Загребі в 1948 році Вінко Жганец став його першим директором. Це стало поштовхом до багатоманітної роботи з організації експедицій, створення нових фольклорно-етнографічних колекцій, запису численних нових книг і творів, редагування попередніх. Вінко Жганец брав участь у багатьох лекціях, показах і конгресах (Bartolić, 1989).

Дослідник також присвятив частину свого життя викладацькій діяльності, тому, окрім роботи в Інституті, він викладав музичний фольклор в Академії музики в Загребі. Крім того, він працював над створенням Товариства хорватських фольклористів і Асоціації фольклористів Югославії. Вінко Жганец належав до групи експертів, які брали участь у підготовці та організації Четвертої конференції Міжнародної ради народної музики (IFMC) у 1951 році в Опатії, а також у супутньому великому фольклорному фестивалі (Безич, 1991). Визначившись своєю роботою в галузі фольклору, він був удостоєний честі бути президентом Югославського комітету Міжнародної ради народної музики з 1952 року (Bartolić, 2006). З 1955 року Жганец був членом Виконавчої ради Міжнародної ради народної музики, музичної ради, центр якої був у Лондоні. З 1948 року Вінко Жганец був членом-кореспондентом Югославської академії наук і мистецтв (JAZU), але в

1966 році став її постійним членом. За свою величезну наукову, композиторську та музикознавчу роботу Вінко Жганец отримав премію AVNOJ у 1970 році. Протягом життя він опублікував 184 книги та публікації (31 збірник і монографію, 99 досліджень, дискусій і статей, 27 рецензій і презентацій і 27 індивідуально опублікованих віршів).

У шістдесятих роках ХХ століття митець почав готувати матеріали для видання великої збірки «Medimurje» («Меджимур'я»). Він розмістив пісні у 25 тематичних групах та 11 рукописних книгах. Відійшов у вічність Вінко Жганец, на жаль, до публікації праці свого життя у Загребі 12 грудня 1976 р. Похований у Вратишинаці.

Загалом, творчий науковий доробок Вінко Жганаца можна згрупувати за трьома напрямками: теоретичні етномузикологічні та музикознавчі праці; практично-виконавські гармонізації, аранжування, композиції; наукові публікації в галузі права.

Перший період його діяльності (1908–1925) був відзначений публікацією збірок записів і гармонізацією народної музики. Пісні Меджимур'я. Жганец зумів зібрати 81 пісню, яку він опублікував у першому томі хорватських народних пісень з Меджимур'я. Чотири роки потому вийшов другий том із 43 піснями, тоді як у 1921 році він опублікував друге видання першого тому хорватських народних пісень з Меджимур'я (Bezic, 1991). У 1922 році в загребському журналі «Нова Європа» він опублікував статтю «Організація нашої мелографії», у якій сповіщав про майбутній успіх збирання вокальної фольклорної музики в Хорватії. У 1924 і 1925 роках Вінко Жганец опублікував 638 світських і 264 церковних меджимурських народних пісень у виданні Югославської академії наук і мистецтв у Загребі (JAZU) і за підтримки професора Дугана (Bezic, 1991).

Другий період (1926–1944) діяльності В. Жганеца дослідник Безич називав перехідним. Етномузиколог вирішує не лише записувати і публікувати колекції народних пісень як результати польових досліджень, але й здійснювати їх обробку, аранжування з метою активізації використання народних пісень на сцені, у творчості нових колективів.

Третій період (1945–1964) діяльності засвідчується інтенсивною професійною етномузикознавчою роботою – польові дослідження, студійна робота, видання збірок тощо. Саме в цей період виходить друком збірка «Русинські пісні» (1946), яку автор ідентифікує як співаник – для практичного вжитку.

Польові дослідження етномузиколога стають набагато активніші після того, як у 1952 році Вінко Жганец почав записувати на плівку. У середині шістдесятих років ХХ століття В. Жганец почав готувати зібрані матеріали до друку. - Четвертий період (1965–1976) – завершальний. Вихід на пенсію наприкінці 1964 року не зупинив Вінко Жганеца від напрямів його роботи, він продовжував активно бра-

ти участь у наукових зустрічах, як у Хорватії, так і за кордоном. Вінко Жганаць мав нагоду опублікувати свої матеріали, зібрані в Зеліні та її околицях, але, на жаль, він не дожив до публікації цієї збірки в 1979 році. Але в Чаковці в 1974 році була видана збірка народних пісень хорватів з околиць Великої Каніжі, про що сам Жганаць зазначив в угорському виданні. Обидві збірки підготував до друку Звонімір Бартоліч. Після вісімдесятирічного віку Вінко Жганаць поволі зменшує інтенсивність і обсяг своєї роботи. Вінко Жганаць мав помічника при підготовці рукопису нової Меджимурської збірки. Це був Мирослав Вук, професор музики в Загребі. Упорядкувавши зібрані ноти, Жганаць і Вук систематизували біля 2000 пісень, які вони класифікували на 25 тематичних груп. Після цього ще потрібно було завершити запис нот для обраних пісень. Вінко Жганаць успішно розпочавши цю роботу ще наприкінці шістдесятих років, з середини сімдесятих поступово зменшує інтенсивність праці. 12 грудня 1976 року він помирає, залишивши по собі кілька необроблених записів і записів (Bezic, 1991).

До сьогодні значимість постаті й здобутків Вінко Жганаця для хорватської музичної культури залишаються надзвичайно важливою у контексті проблематики музичної ідентифікації, фольклорних взаємовпливів, популяризації народної творчості. У Вратишинаці досі функціонують інституції, товариства та проводяться заходи, які з гордістю носять ім'я доктора Вінко Жганаця. У рідному селі етномузиколога, поряд з вулицею та будинком культури, є також школа імені Вінко Жганаця, діє мішаний хор, який кілька разів на рік організовує заходи, де звучить меджимурська пісня зі сцени (Муніципалітет Вратишинець, доступ 30 серпня 2018 р. за адресою: <http://www.vratisenec.hr/>).

Етномузикологічні дослідження Вінка Жганаця

Найбільшу частину своєї етномузикологічної праці В. Жганаць присвятив систематичному мелографуванню народних пісень, їх науковій обробці та оглядовому представленню в збірниках. У Хорватії у нього не було безпосередніх попередників у цій сфері. Єдиним етномузикознавцем до появи Вінко Жганаця у Хорватії був Франьо Ксавер Кухач – австро-угорський викладач фортепіано, хоровий диригент, композитор і музикознавець, який вивчав хорватську народну музику, провадив велику польову роботу в цьому районі, зібрав та опублікував 1600 народних пісень. Творчість Ф. К. Кухача Вінко Жганаць добре знав, починав із неї та розвивав її, був її продовжувачем, використовуючи досвід європейської етномузикології свого часу. Проте саме В. Жганаць запропонував наукові підходи в аналізі фольклорної музики.

Після кількох десятиліть перерви, під час яких хорватська етномузикологія не знайшла більш видатного діяча, В. Жганаць продовжує шлях, прокладений Ку-

хачем у ХІХ столітті. Проте Франя Кухач, натхненний ідеєю культурної єдності всіх південних слов'ян, ігнорував особливості народної музики певних етнічних областей, і у своїй збірці південнослов'янських народних пісень представив багату, хоч і недостатньо науково досліджені місця поселення носіїв музичного фольклору. У зв'язку з цим Вінко Жганец зосереджується саме на дослідженні особливостей фольклорно-музичній виразності окремих хорватських регіонів, пропонує ретельний та вичерпний музикознавчий аналіз народних співанок.

Свій метод Жганец виклав у кількох працях :у статті «Мої досвіди запису народних мелодій», опублікованій 1940 р у журналі «Склад», у посібнику «Як лексикографувати народні пісні?», опубліковано в музичній газеті за 1948 р. та у звіті «Über das Redigieren der Volkliedersammlungen» за 1966 р. у збірці «Sudosteuro-pa-Schriften, Volksmusik Sudosteuropas» (Мюнхен).

Окрім цього, одним із наважливіших джерел для вивчення методу Жганця є, безперечно, його авторське етномузикологічне дослідження, яким він супроводжував збірку «Народних пісень Хорватського Загор'я (1950, 1952)», яка була опублікована лише у 1971 році.

Початки етномузикологічної діяльності Вінко Жганця припадають на період між двома світовими війнами, коли музичне життя і творчість потребували виразної національної ідентифікації. Фокус відродженого інтересу до фольклору на той час був спрямований майже виключно на старіші прошарки сільської фольклорної музичної традиції з метою аналізу їхніх характеристик для визначення особливостей автохтонної хорватської народної музики, на основі якої композитори могли б надалі створювати оригінальні композиції, формувати власний національний стиль. Тому етномузикологічні напрями досліджень В. Жганця спрямовані на виявлення особливостей народної музики в певних регіонах: «Дотепер ми багато говорили про характеристики народної музики, використовуючи загальні фрази, без реальної статистичної бази щодо індивідуальних характеристик. Ми воліли говорити про «спеціальності», про індивідуальні та екзотичні явища, як правило досить рідкісні та не дуже важливі. А основні питання не вивчалися». Ми відчуваємо, що окремі народні пісні походять із Меджимур'я чи Далмації... але якби нам довелося вказати характеристики її суто музичних елементів: ритму, тональності, каденції, структури строфи – ми б не змогли скористатися встановленими правилами. Така праця по ретельному розбору і порівнянню, заснованому на результатах аналізу, дасть нам ті правила, за якими ми зможемо не тільки розрізнити народні пісні окремих місцевостей, але й скласти цілком самостійні й оригінальні мелодії, які не будуть чужі розумінню найширших верств нашого народу». (1948 , 2). (Marošević G. Zgančeva metoda zapisivanja i objavlivanja narjeva. URL: <https://hrcak.srce.hr/file/115995>).

Особливу проблему для нього створював запис метроритмічних схем наспіву, що виконується у вільному ритмі слів. Ця проблема при польових дослідженнях і

розшифруванню музичного фольклору залишається актуальною. - Значимість праць В. Жганеца полягає не лише у їх спрямованості на хорватську народну музику. Він залишив універсальні наукові дослідження, що можуть успішно застосовуватися іншими дослідниками національних культур. Окрім того В. Жганець, враховуючи етнічний склад у різних регіонах Хорватії, записував й інші пісні. Окрім Меджимур'я, у поле досліджень митця увійшов фольклор Бачки, Хорватського Загір'я, Подравіни, Хорватського примор'я, Істрії, Далмації (на території Хорватії), Градища (в Австрії), Барані (на пограниччі Сербії та Хорватії), Д'юкського району (на пограниччі Хорватії та Угорщини). Загалом, його спадщина нараховує понад 15 000 мелодій з текстом, які були опубліковані. Також, усі його записи були не лише розшифровані, але й проаналізовані – за структурою народних мелодій, визначенню тональних і модальних структур, визначенню фольклорних елементів у католицьких і православних літургійних співах, метричних і ритмічних елементах пісень. Також важливим його здобутком постають записи й обробки русинських пісень, що відображали результати міграційних процесів на балканському півострові, зокрема поселенню там русинів (українців).

«Русинські пісні» В. Жганеца:

жанрово-тематична й композиційна характеристика

Збірник Вінко Жганеца під назвою «Pjesne igoslavenskih Rusina» («Пісні югослав'янських русинів») був опублікований у Загребі в 1946 р. Автор у передмові зазначає, що пісні є зібрані між Русинами (Українцями), котрі проживали у Федеративній республіці Югославія. Далі уточнено, що це період, коли русини поселилися в Бачці, Сриму та Боснії (регіонах) ще з кінця XVIII ст. Констатує, що русини – «це мала частина великого й братнього українського народу, яка зберегла у новій вітчизні свою високу культуру, яка особливо проявляється у народних піснях і в народній музиці. До нової вітчизни приніс цей нарід свої прастарі народні пісні, а дивучи в нових обставинах створив і нові» (Zganec, 1946: 5). Загалом, автор робить акцент на взаємодії територіального поселення русинів (українців) та їх релігійній приналежності (до греко-католицьких парафій). На початку 40-вих рр. XX ст. у вищезгаданих регіонах проживало понад 40 000 русинів (українців).

Збірник пісень В. Жганеца містить 116 пісень, записаних від співаків греко-католицької семінарії Загреба. Зокрема, 58 співанок записано народним учителем та письменником Михайлом Ковачем у Бікіч-Долу від різних співаків (Фабрика-Процька, 2021).

Пісні збірника В. Жганец гармонізував для чотириголосого хору. До частини пісень поряд з русинським (кириличним) текстом подав і хорватсько-сербську транскрипцію (латиницею). Загалом автор зазначив жанр збірника як співаника

– «для наших потреб і обставин», щоби ним могли скористатися і хори і співаки, зокрема й ті, що не знають мови й письма. Всі пісні збірника мають традиційну куплетно-строфічну будову.

В. Жганец зазначав, що ці «прекрасні русинські мелодії дуже підгадують своєю будовою, та своїм духом, на наші медіумські напиви, що так популярними стали нині між нами. Най нас вони духово притягнуть і звяжуть з братним українським народом, в одність зі всіми славянськими народами» (Žganec, 1946: 6).

Через велику популярність серед пошанувачів пісенної спадщини у 1996 р. з нагоди 50-річчя першої публікації, збірник було перевидано у Загребі під назвою «Rusinske pjesme» – «Русинські пісні» (Žganec, 1996).

Загалом, слід зазначити, що більшість творів, що увійшли до збірника, містять фольклорне походження, але представлені в опрацьованому вигляді – аранжовані для мішаного хорового чотириголосся. Цим самим автор репрезентував не лише фольклорні, але й власні композиторські набутки, досвід гармонізації, хорового багатоголосся, голосоведення, поліфонії комплементарного, контрапунктичного, імітаційного типів. Проте пріоритетними в обробках стали не класична гармонізація і поліфонізація, а збереження типових особливостей музики регіону – гармонії, ритму, багатоголосся.

Тематично збірник уміщує твори різного характеру, але в переважній більшості – ліричного та танцювального спрямування, які відтворюють настрої етнографічного побуту, сімейних стосунків. Більшість пісень не мають історичного контексту, а швидше соціально-етнографічний.

«Виберай ше, сину» (Ля бемоль мажор), «У недзелю рано» (Соль мажор), «Хижочко стара» (мі мінор), «Ой верше» (соль мінор) – протяжні ліричні пісні. «Дванац рочки мала» (Ля бемоль мажор) – оброблена для мішаного хору, з типовими вже південно-слов'янськими впливами – змінний розмір (4/4 і 3/4).

Пісні «Мой отец, моя мац» (Соль мажор) – танцювального характеру, з використанням типових для обрядових пісень-танців співставлень жіночих і чоловічих голосів. Для пісні «Шлідом, апочко» (Ля мажор) характерне використання бурдонного квінтового басу, імітаційних перегуків чоловічих та жіночих голосів.

«Кориточко за грош» (Соль мажор) – пісня аранжована для жіночого хору, танцювального характеру. «А чийо то волки», «Орали би штири волки» (Ля бемоль мажор) – танцювальні пісні для мішаного хору з використанням поліфонії комплементарного типу.

«В щирим полю грушка-древко» – цікава за обробкою пісня, в якій презентовані два варіанти мелодії та ритму. У першому (Сі бемоль мажор) повторення мелодії гармонізуються кожен раз по-іншому, що створює цікаве композиційне розгор-

тання, у другому (Мі бемоль мажор) мелодія і ритм більш статичні, проте це підкреслює танцювальність пісні (Приклади в додатках). Також варіанти запропоновані й для пісні «Ой ти, дзивочко, уж заручена» (соль мінор), де два зразки мелодії гармонізовані з урахуванням можливостей поділу чоловічих голосів. Варіантність запропонована й для ліричних пісень «Коло обали» для мішаного (Мі мажор) і чоловічого хору (Соль мажор), «Була єдна» – для мішаного хору з двома мелодичними варіантами (Ля бемоль мажор і Сі бемоль мажор).

«А там далей при поточку» (соль мінор) – повільна пісня з елементами підвищеного IV ступеня і гармонічного кадансу. «Пол феталя жеми мам» (соль мінор) – емоційно рухлива пісня з цікавими змінами ритмічних конструкцій відповідно до тексту. «Облечем кепень» (ля мінор) – лірично-протяжна пісня з елементами підвищеного IV ступеня і гармонічного кадансу, за тематикою може бути як відповідна козацьким пісням.

«За горами» (фа дієз мінор) – танцювальна весела пісня, в якій автор дуже цікаво обіграв основний мелодичний хід в імітаційному перегуку різних жіночих і чоловічих голосів. «Кед сом ишов» (соль мінор) – весела рухлива пісня, в якій цікаво обіграні імітації ходи в чоловічих голосах, низхідний рух гармонічного мінору та висхідний – мелодичного мінору. «Качур на долине» (Ля бемоль мажор) – рухлива танцювальна пісня.

«Ой пада, пада росичка» (фа дієз мінор) – лірична пісня, в якій оптимально гармонізовані мінорні та мажорні елементи. «По конец валала» (Соль мажор) – різнохарактерна пісня, що поєднує ліричну (повільну) і веселу (танцювальну) складову.

Дуже цікаво презентована гармонізація пісні «А чи же то легинь», в якій відбувається контрастне відтворення мажорних і мінорних гармонічних функцій (Соль мажор, мі мінор), яка завершується домінантою мажору.

Мелодика пісень однозначно визначає їх українське походження, а окремі пісні практично повністю ідентичні й тим українським пісням, які досі побутують, наприклад «Ой під гаєм зелененьким», «Під дубиною, під зеленою», «Ой ти дівчино, заручена», «Посилала баба діда по студену воду», «Червена ружа трояка» та ін. Окремі пісні також мають епічні прототипи – наприклад «Ой плач ти, Ганьчо» (з нерівноскладовими віршами, мелізматичними розспівками).

Кілька пісень збірника подані із супроводом фортепіано – «З карловського поля», «Пила бим з Дунаю водичку», окремі з сольними партіями – сопрано, баритона чи тенора – «Миленко моя», «Додому», «Засадзел я черешеньку», «Полюбел я» та ін.

Загалом, збірник В. Жганеца репрезентує професійний підхід автора до музичного фольклору, орієнтацію на виконавців з музичною освітою та навиками хо-

рового (ансамблевого) співу. Це засвідчується і вибором складних тональностей, і хроматизацією партій, і різноманітною фактурою викладу (гомофоно-гармонічною, акордово-хоральною, поліфонічною).

Висновки

Вінко Жганец розвивав свій метод написання та редагування послідовно і повільно, паралельно вдосконалюючись та набираючи досвіду, який він отримував у своїй роботі. Поступове вдосконалення методу запису проглядається у його опублікованих репертуарних збірках. За висловом фахівців та очевидців він ніколи не приховував своїх помилок у напрацюваннях, робив критичний огляд на них і виправляв їх. Своєю працею Жганец заклав основу, на якій сучасна етномузикологія у Хорватії продовжувала розвивати науковий аналіз фольклорної музики. Із застосуванням магнітофонів та інших технічних засобів метод запису докорінно змінився. При послідовному відтворенні магнітофонного запису можна спостерігати й точніше фіксувати набагато більше тонкощів, ніж це було можливо під час одного прослуховування, додаючи нових деталей як до самого запису, так і до аналізу фольклорних пісень. Тому деякі з аналітичних процедур В. Жганеца обов'язково зазнавали подальшого вдосконалення, доповнення і навіть зміни.

Опубліковані збірки Жганеца, незважаючи на вищезгадані недоліки, є, безперечно, відправною точкою, як у дослідженні хорватської народної музики, так і в будь-якій етномузикологічній проблематиці загалом, у т. ч. в українській фольклористиці. Тому етномузикологи завжди повертаються до них у своїй роботі, щоразу відкриваючи в них нові, цікаві нюанси (Marošević G. Zgančeva metoda zapisivanja i objavlivanja narjeva. URL: <https://hrcak.srce.hr/file/115995>).

Русинські (українські) пісні, записані й опрацьовані Вінко Жганцем, репрезентують не лише теоретичні підходи автора у фіксації та публікації музичного фольклору. Як і багато діячів української культури – Микола Лисенко, Микола Леонтович, Олександр Кошиць та ін., – Вінко Жганец пропонує не одноголосі наспіви пісень, а готові хорові обробки фольклорного матеріалу для практично-виконавського ужитку, використання хоровими колективами професійного та аматорського рівнів.

Список літератури

Фабрика-Процька О. (2021). Пісенність бачавансько-сремських русинів Воєводини у спадщині фольклористів кінця XIX – I половини XX ст. Українці Хорватії: Матеріали та документи / Книга четверта. Міжнародна науково-практична конференція

в Загребі з нагоди 120 – річчя переселення українців до Хорватії. Загреб: Українська Громада Республіки Хорватія, Українське культурно-освітнє товариство «Кобзар», 2021 [Відповідальний за випуск Славко Бурда]. С. 103–109.

Bartolić, Z. (1978). *Za vuglom provincija: studije, rasprave, eseji, kritike, feljtoni, glose*. Čakovec: Zrinski.

Bartolić, Z. (2003). *Hrvatski narodni pokret međimurskih Hrvata: Sjevernohrvatske teme VII*. Čakovec: Matica hrvatska.

Bezić, J. (1991). Četiri razdoblja u etnomuzikološkom radu Vinka Žganca. U J. Bezić, (ur.), *Narodna umjetnost*. „(str. 31–37). Zagreb: Zavod za istraživanje folklor.

Hrčak. URL: <https://hrcak.srce.hr/broj/6292>

Lukačić, D. (2018) Dr. Vinko Žganec – melograf i zapisivač međimurske popijevke. Zagreb. URL: <https://core.ac.uk/reader/197821241>

Marošević G. Zgančeva metoda zapisivanja i objavlivanja napjeva. URL: <https://hrcak.srce.hr/file/115995>

Žganec V. (1946). *Pjesne igoslavenskih Rusina*. Nakl. autorova.

Žganec V. (1996). *Rusinske pjesme*. Zagreb.

КОНТАКТИ У СФЕРІ КУЛЬТУРИ УКРАЇНЦІВ ЮГОСЛАВІЇ З ГРОМАДСЬКІСТЮ ІНШИХ КРАЇН УПРОДОВЖ 1980–1990-Х РОКІВ

У статті показано співпрацю у культурній сфері українців Югославії з громадськістю інших країн упродовж 1980–1990-х рр. Дослідження проведено на основі аналізу звітів українських культурно-мистецьких товариств, які розгорнули свою діяльність на землях південних слов'ян, які входили до складу Югославії.

Halyna Sahan. Cultural contacts of Yugoslavian Ukrainians with residents of other countries in the period 1980–1990.

The paper focused on Cultural Cooperation Ukrainian Yugoslavia with the public in other countries during 1980–1990's. The researching was conducted by analyzing reports of Ukrainian cultural societies which launched its activities on the lands of southern Slavs, who were part of Yugoslavia.

Key words: cooperation in the culture, Ukrainian Yugoslavia, community contacts.

Налагодження творчих зв'язків українців Югославії із зовнішнім світом розпочалося з утвердженням демократичних стандартів у Югославії та в Центрально-Східній Європі в середині 80-х років ХХ ст. До того часу такі контакти були незначними. Як правило, вони розвивалися з країнами Заходу, де проживали українці. Югославські українці також мали інтерес і до своїх співвітчизників в Україні та інших країнах ЦСЄ, але через закритість країн соціалістичного табору, така співпраця до початку демократичних змін у цьому регіоні Європи видавалася малоімовірною. У 90-ті рр. ХХ ст. з'являється низка перешкод, викликаних військовими конфліктами на югославських теренах. Та, попри усі перепони зв'язки розвивалися, і, як показало дослідження, їх обсяги перевищують реалії сьогодення. Сучасні тенденції глобалізації, які поглинають наші країни, вимагають від світової громадськості уваги до розвитку контактів у культурній сфері. Це вагомий чинник збереження традиції, взаємозбагачення і передачі своїх духовних цінностей прийдешнім поколінням.

Порушені питання не ставали предметом дослідження науковців. Матеріали для вивчення проблеми можна почерпнути з періодики, що видавали українці в Югославії. Зокрема “Українське слово” (Нові Сад), “Голос Союзу” (Нові Сад), “Нова думка” (Вуковар) та ін., друкують звіти про мистецьку діяльність югославських українців. Аналіз цих матеріалів дозволяє зробити низку висновків про розвиток співпраці українців Югославії з міжнародною громадськістю.

Свої перші контакти українці Югославії почали розвивати з Україною. Так, Культурно-мистецьке товариство (КМТ) імені Івана Сенюка з Кули (Сербія) у 1986 р. відвідав відомий український ансамбль “Волинянка” з Луцька, який перебував у Нові Саді на фестивалі подунайських країн “Дунаю, голубий”.

У Кулі гостей з України зустрічали з великою радістю та захопленням. Помітний інтерес викликав концерт, який дав ансамбль, – зал на 1200 глядачів був переповнений. Для багатьох

югославських українців це був перший концерт професійних артистів з України. Захід надав поштовх розвитку і плеканню національних традицій у представників діаспори, а також сприяв зародженню ідеї колективного візиту до України.

Проте для здійснення цього задуму існували перепони, породжені т. зв. “залізною завісою, яка на той час ще не до кінця була зірвана. У результаті таких стримуючих факторів югославські українці на деякий час вимушені були відкласти наміри про поїздку на землю свого походження. Через два роки (1988) до Кули знову приїхала “Волинянка”, і тоді директор ансамблю Юрій Войнаровський пообіцяв вислати запрошення на гастролі до Луцька. Від бажаючих приїхати в Україну вимагалось підготувати якісну концертну програму. 1989 р. така нагода випала. До Югославії було надіслано запрошення на перший фестиваль “Червона рута”, який проходив у Чернівцях. Під час фестивалю провели низку переговорів про запровадження співробітництва з культурними та громадськими організаціями України, перш за все з Товариством “Україна” [8, с. 53].

На підставі цих домовленостей та на пропозицію КМТ ім. Івана Сенюка, на початку 1990 р. делегація культурно-просвітньої спілки Воєводини у складі Мирона Канюха (секретаря Спілки) та Євгена Кулеби (голови КМТ з Кули) підписала у Києві Угоду про співробітництво з Товариством “Україна”, у якій 5 з 13 пунктів стосувалося КМТ ім. Івана Сенюка.

Виконуючи зобов’язання з Угоди, Товариство “Україна” послало до Кули львівського музиканта Станіслава Чуєнка для допомоги у фаховому вдосконаленні кульських аматорів. Одночасно львівський клуб творчої молоді імені Володимира Івасюка відрядив до Кули вокальноінструментальний ансамбль “Львівські музики”. - Спільними зусиллями С. Чуєнка та членів львівського ансамблю вдалося покращити підготовку кульських музикантів та співаків, які разом з львів’янами взяли участь у традиційному розважальному вечорі – “Український бал”, що був

організований у Кулі. Разом з ансамблем “Львівські музики” гастролювала молода солістка, лауреат фестивалю “Червона рута”, солістка дівочого ансамблю “Мальви” Інеса Братушич. За посередництва та сприяння КМТ імені Івана Сенюка “Львівські музики” з Інесою Братушич у телестудії Нові Саду записали півгодинну музичну передачу. Водночас, Євген Кулеба і Максим Міщенко підписали Угоду про співробітництво КМТ імені Івана Сенюка та КТМ імені Володимира Івасюка [8, с. 54].

Відповідно до Угоди з Товариством “Україна”, 1990 р. був здійснений обмін концертами між КМТ імені Івана Сенюка та ансамблем “Галичина” зі Львова. Тоді КМТ ім. Івана Сенюка вперше відвідало Україну, виступаючи з концертами у Львові, Новому Роздолі, Луцьку. При нагоді з ансамблем “Галичина” домовилися про надання фахової допомоги з удосконалення роботи в танцювальних та музичних гуртках Югославії. У межах цієї домовленості хореограф Олексій Бобків і музикант Петро Рачинський з ансамблю “Галичина” для кульських аматорів здійснили постановку танців “Подільський козачок”, “Гуцулка” і “Гопак”. Одночасно двом танцюристам з Кули (Михайлу Летвенчуку та Івану Ключковському) за кошт України було влаштовано стажування у танцювальному колективі “Галичина”.

Міська влада Луцька 1991 р. організувала I Міжнародний фестиваль української пісні і танцю “Берегиня – 91”. Це була чудова нагода виконати давню обіцянку керівництва ансамблю “Волинянка” – запросити до себе діаспорян. Відтак, творчий колектив КМТ імені Івана Сенюка отримав запрошення взяти участь у фестивалі. Кілька своїх номерів кульські аматори виконали у фінальному концерті фестивалю. Після такої реклами кульський колектив отримав запрошення на гастролі в Червоноград та Колодяжне, а також відвідав історичні місця Берестечка.

Успішний виступ кульських артистів сприяв тому, що товариству імені Івана Сенюка запропонували підписати угоду про всебічне творче співробітництво зі ще однією українською інституцією – з Палацом культури міста Луцька. На увагу заслуговують пункти угоди, якими передбачалося навчання студентів з Кули у луцьких вищих навчальних закладах за спеціальностями українська мова і література, музика й хореографія. Та ця домовленість не була реалізована, оскільки не знайшли бажаних серед кульської молоді. Поряд з цим плідною була угода з керівником Івано-Франківського театру фольклору, народних свят і видовищ Володимиром Нестеренком про обмін виступами та виготовлення гуцульських костюмів для кульських артистів. Умови угоди були повністю реалізовані.

Під час літніх канікул 1991 р. КМТ спільно з Товариством української мови, літератури і культури Воєводини організували першу поїздку дітей до літньої школи україністики, яка працювала в Карпатах у дитячому таборі “Едельвейс”, що поблизу Яремчі. Цю школу україністики для українських дітей з Воєводини профінансувало підприємство ТОС “Барва” з Івано-Франківська. Цього ж року,

на запрошення голови філії Союзу українців Румунії у Банаті Юрія Семенюка, артисти з Кули гастролювали у місті Лугож та навколишніх українських селах. Декілька місяців по тому вже українці Кули приймали український ансамбль з Лугожа.

Союз русинів і українців Сербії та Чорногорії неодноразово ініціював наукові дискусії з метою вивчення та збереження традицій регіональних культур у контактах з українцям зарубіжжя. Так, у березні 1991 р. в Ужгороді було організовано науковий семінар “Українці-Русини в Карпатах і діаспорі”. На форумі виступили з доповідями Олекса Мишанич, Микола Мушинка, Олена Дуц-Файфер, Іштван Удвари, Любомир Медєши і Павло Магчи – українці Югославії [7, с. 25].

Згодом члени Союзу взяли участь у науковій конференції з нагоди 120-річчя етнографа Володимира Гнатюка (28 червня – 1 липня 1991 р., Тернопіль). Союз презентували Д. Лягак, М. Цап і С. Сакач. Наприкінці літа (26 серпня – 1 вересня) 1991 р. в Ужгороді відбувся черговий науковий форум “Українські Карпати: етнос, історія, культура”, в якому брали участь члени Союзу русинів і українців Сербії та Чорногорії.

У рамках культурної співпраці з Україною Союз розвивав і багато інших напрямів взаємин. Зокрема, з ініціативи Союзу 1991 р. студіювати хореографію до Львова відправилася Анастасія Бесермія з Вербаса та до Рівного Стефан Семянів зі Сремської Митровиці. Також Союз спрямовував свою діяльність на встановлення зв'язків з подібними українськими організаціями в інших європейських країнах. Такі зусилля не раз проявлялися у матеріальній підтримці українських колективів, які фінансово були забезпечені гірше, ніж Союз. Так, Союзом було оплачено участь творчого колективу “Жатва” з Коцура у польському фестивалі “Лемківська ватра” у Ждині.

У червні 1991 р. Союз опікувався гостюванням в Югославії п'ятдесятьох учасників дитячого хору радіо і телебачення України з Києва. Заслугою керівництва Союзу було те, що у грудні 1991 р. Союз письменників України прийняв до своїх рядів М. Ковача і Ю. Тамаша [7, с. 25]. 1991 р. товариство приступило до ще одного важливого напрямку своєї діяльності – допомогідітям Чорнобиля. У рамках цієї програми мешканці Нові Саду, Пнрявора, Бачинців, Вербаса, Кули, Коцура і Руського Керестура приймали на оздоровлення дітей із забруднених радіацією населених пунктів України [7, с. 25].

Військові події, які розпочалися в Югославії наприкінці 1991 р. надзвичайно ускладнювали культурну співпрацю діаспори з Україною, українцями в інших країнах. Розуміючи складність ситуації, Україна намагалася полегшити становище українців в Югославії. Окрім участі у миротворчих процесах, до яких долучилися українські політики, громадські організації теж організовували низку заходів з підтримки української громади. Зокрема товариство “Україна” 1992 р.

замість запланованих трьох студентів, прийняло на післядипломне стажування чотирнадцять. У липні наступного року організувало десятьом членам Союзу круїз Дніпром (Київ-Одеса), а бібліотека діаспори в Києві подарувала Союзу тридцять книг.

Попри нестабільну ситуацію в Сербії українські товариства не згортали свою культурно-просвітницьку діяльність. На їхні запрошення відгукувалися політики та громадські діячі з України. Зокрема, 1992 р. КМТ з Кули організувало виступ театру з Івано-Франківська. З цієї нагоди перед глядачами виступили відомі особи громадського й культурного життя Івано-Франківщини – депутат обласної Ради Марта Когутяк та історик Петро Арсенич. Вони презентували основні напрями розбудови молодшої української держави та роботу з налагодження співпраці між усіма українцями в світі.

Також 1992 р. інше товариство з Кули – КМТ імені Івана Сенюка – організувало в місті літературно-музичний вечір, присвячений річниці народження Лесі Українки. Ініціативу українців з Кули і Вербаса підтримали поетеса та депутат Верховної Ради України Марія Куземко з Тернополя, Генеральний секретар Товариства “Україна” Валерій Собко, депутат Львівської обласної Ради та редактор газети “Молода Галичина” Михайло Батіг, тріо бандуристів радіо і телебачення з Києва [8, с. 55-56].

Міжнародну відкритість Союзу русинів і українців Югославії демонстрували його контактизи СКУ (Світовий конгрес українців). У листопаді 1993 р. делегація Союзу брала участь у засіданні конгресу, який проходив у Торонто. Тоді ж Союз подав заявку і 28 серпня 1995 р. його прийняли до СКУ, членами якого на той час вже були 130 українських організацій зі всього світу [7, с. 26]. Наступного року (у червні 1996) представники СРУЮ взяли участь у засіданні Секретаріату СКУ у Торонто. Вони презентували свої дослідницькі здобутки. Ю. Тамаш доповідав про початки християнської та національної ідентичності русинів та українців Югославії, М. Ляхович – про українців та русинів колишньої Югославії [9, с. 2].

Активісти Союзу відслідковували зв’язки Союзної Республіки Югославії з Україною та при нагоді зустрічалися з представниками українських делегацій або відправляли свого представника з делегацією СРЮ до України. Це розширювало міжнародні можливості Союзу і дозволяло встановити контакти з громадськістю України.

Одна із перших таких можливостей з’явилася під час візиту до Югославії голови Верховної Ради України О. Мороза у березні 1996 р. Представники СРУЮ познайомили О. Мороза з тенденціями суспільного життя українців у СРЮ, обговорили можливі шляхи подальшої співпраці. Зустріч з політиком відкрила дорогу до більш практичних кроків. Так, 1996 р. хореографи – Г. Горбачук з Чернігова і Ю. Яковенко з Рівного – упродовж двох тижнів перебували у Сербії. У Шиді при

товаристві “Дюра Кіш” вони поставили кілька танців, провели мистецькі консультації з українцями Біхіча і колективом ансамблю “Коломийка” у Сремській Митровиці [1, с. 15].

Громадськість СРЮ вітала міжнародну діяльність українських товариств, оскільки це демонструвало відкритість та інтерес до світової співпраці країни в цілому. Коли делегації чи творчі колективи української діаспори відправлялися за кордон, представники югославської спільноти чи уряду теж долучалися до цих процесів. Залежно від змісту заходів, що проходили у зарубіжжі, організатори ініціювали ту чи іншу форму участі. Інколи з боку Югославії були свої пропозиції, що теж віталось українською спільнотою.

Так, у вересні 1998 р. делегація Секції юристів СРЮ у складі Федора Колесара і Сімеона Сакача взяли участь у четвертому Світовому конгресі українців, який проходив у Львові. Висловлюючи повагу до такого заходу, Адвокатська контора Югославії передала вітальне слово за підписом керівника Слободана Белянського, яке на пленарному засіданні зачитав Ф. Колесар. Українська делегація з СРЮ взяла участь у засіданні керівних органів конгресу. С. Сакача обрали представником від Югославії до Керівної ради СКУ [10, с. 27].

Наприкінці 90-х рр. ХХ ст. до міжнародної співпраці долучилося Товариство українців і русинів Загреба. Так, 20 березня 1998 р. активісти товариства разом з ансамблем “Кобзар” побували на Шевченківському святі в м. Сегедин (Угорщина), яке організувало сегединське Товариство української культури в Угорщині. Це було перше Шевченківське свято в Сегедині. На нього прибуло понад 100 учасників. Готували його студенти та викладачі кафедри слов’янських мов відділу української мови і літератури Сегединського університету. У програмі заходу прозвучали доповіді про життя і творчість Т. Шевченка, декламували вірші поета, відбувся концерт-огляд українських народних колективів. На святі також був присутній секретар Посольства України в Угорщині професор С. Панько, культурні і громадські діячі з Будапешта і Сегедина, професорські студенти Сегединського університету [10, с. 27].

Наприкінці 90-х рр. громадські організації українців Хорватії долучаються до міжнародних заходів, організованих урядом Хорватії та дипломатичною місією України в Хорватії. Під патронатом дружини президента Хорватії пані Анкіци Туджман, за підтримки Міністерства культури Республіки Хорватії і Посольства України у Республіці Хорватія, 29 квітня 1998 р. в Хорватському народному театрі, що у Загребі, було організовано гуманітарний концерт артистів театру Одеської опери і балету. У програмі концерту були твори М. Лисенка, П. Чайковського, К. Дашкевича, твори світової класики опери та балету. Диригував концертом Василь Василенко, співали солісти опери Неля Макуйленко (мецо сопрано), Анатолій Капустін (тенор), Анатолій Бойко (бас). Танцювали солісти балету Оксана Демченко та Володимир Борисов [2, с. 30].

Наступного дня, 30 квітня, в Європейському домі у Загребі гості з Одеси організували вечір українських народних пісень. Велика зацікавленість хорватської публіки та висловлені враження після концерту черговий раз підтвердили, що подібні заходи мають стати традиційними і регулярними [3, с. 35].

Важливий аспект діяльності діаспорних товариств – підготовка своїх наступників. Робота з молоддю та дітьми є чи не найважливішою справою кожного товариства, оскільки ця категорія громади зможе продовжити те, що розпочали їх засновники. Керівництво українських організацій дбає про спадкоємців, готує їх до майбутньої самостійної діяльності як в межах країни, так і за кордоном. Зокрема, у серпні 1998 р. в м. Бокотолорантгозо в Угорщині проходив Міжнародний мовний семінар.

Товариство українців і русинів Загреба заявило серед учасників одинадцять хлопців, найактивніших серед численної молоді, які відвідували різні секції організації. Семінар організувало Товариство української культури Угорщини, з яким загребське товариство мало плідну співпрацю. Своє перебування у Північній Угорщині (поблизу українського кордону) частина студентів з Хорватії використала й для відвідин Ужгорода і Закарпатської області. Інша група академічної молоді відправилася до Словаччини, де у Татрах відбулося Таборування (літня школа) української молоді Словаччини [4, с. 71].

У серпні 1998 р. Київ став центром гуртування зарубіжної та вітчизняної української молоді. Тоді тривав IV Конгрес молодіжних організацій. Організаційний комітет Конгресу запросив дороботи представників молодого покоління Товариства українців і русинів Загреба. До Києва делегували двох студентів – Даріо Шагадина і Ореста Гралока. Вони розповідали про діяльність української молоді в Хорватії та переймали досвід аналогічних українських організацій у зарубіжжі, що створювало цілісну картину суспільного життя українців у світі.

Мистецькі колективи українців у Хорватії налагоджували зв'язки не тільки з українськими зарубіжними культурними центрами. Вони були активними учасниками міжнародних заходів, що організовувалися в різних країнах Європи іншими народами. Так, Кирило-Мефодіївський хор у жовтні 1998 р. брав участь у восьмому Міжнародному фестивалі духовної пісні візантійського обряду в Кошице (Словаччина). Фестиваль тривав два дні. За цей час виступили чотирнадцять хорів з Португалії, Словаччини, України, Росії, Польщі та Хорватії [4, с. 69-71]. Тут були представлені колективи, які працювали при православних громадах зарубіжних країн.

Міжнародні контакти українських організацій у 90-ті рр. на постюгославському просторі засвідчили почергову участь тієї чи іншої організації в співпраці із зарубіжжям. Практично жодне товариство не мало регулярних і стабільних зв'язків з міжнародною громадськістю. Зокрема, 1999 р. був плідним для Союзу русинів і

українців Сербії та Чорногорії. Тоді на фоні інших організацій їхня міжнародна діяльність виглядала успішною. Союз налагодив тісні контакти зі своїми колегами у Словаччині, Польщі, Хорватії та інших країнах Європи й Америки.

Закономірно, що найбільша частка співпраці припадала на взаємини з Україною, а саме з Товариством “Україна”, з яким вони щороку підписували План про співпрацю. Також Союз мав домовленості з Міністерством освіти і науки України щодо безкоштовного навчання студентів в Україні. Низку планових заходів було проведено завдяки сприянню Посольства України в СРЮ.

СРУСЧ налагодив ділові зв'язки з Державним комітетом України у справах національностей і міграції. Зокрема, було організовано пересилку періодики з України. Комітет пересилав Союзу газети “Урядовий кур'єр”, “Демократична Україна” і “Молодь України”. Ще одну газету – “Український форум” – Союз отримував від Товариства “Україна”. Окрім цього, двічі на рік Союз відправляв свою делегацію для участі у святкуванні Дня незалежності України та Дня Збройних Сил України.

На запрошення Союзу на початку 1999 р. у Нові Саді перебувала делегація представників місцевої влади з м. Львова. З цієї нагоди було підписано Протокол про співпрацю з Союзом на два роки. У рамках запланованої співпраці Львів відвідали Ф. Колесар і Р. Мизь. Також результатом досягнутих домовленостей було виділення допомоги українцям Нові Саду. Так, керівництво міста та області погодилося прийняти близько 60 жінок та дітей з СРЮ на проживання у Львівській області упродовж 3-х місяців. Оскільки на той час продовжувалися військові дії в Югославії, то надана допомога була актуальною. Організацією приїзду та перебування, яке, до речі, збільшилося до шести місяців, займався член Верховної ради Союзу адвокатів Ф. Колесар.

Така гуманітарна акція активізувала зв'язки Львівської влади з Югославією і започаткувала інші форми контактів. Так, у грудні 1999 р. делегація Львівської обласної державної адміністрації під час візиту в Автономному краї Воєводина обговорила перспективи політичної, господарської та культурної співпраці. Делегацію з України очолював Тарас Федак – заступник голови Львівської обласної державної адміністрації, а в її складі були Марія Суха – директор Управління із зовнішньоекономічних зв'язків Львівської державної адміністрації; Роман Лубківський – начальник Управління культури Львівської державної адміністрації; група керівників великих промислових гігантів Львівської області (Нафтогазбуд, Львівліс, кондитерської фабрики “Світоч”, нафтопереробного комплексу “Галичина”, виробників водо та газопроводів, енергетичних підприємств, підприємств по відбудові мостів).

Делегацію з України прийняв Бошко Перошевич – голова Виконавчої ради Воєводини. Під час розмови Б. Перошевич представив своє бачення майбутньої

співпраці. Також зазначив, що у Воєводині проживають представники 26 національностей, які мають можливість і право в усіх сферах життя зберігати і розвивати свою національну самобутність. Як саме львівська громадськість могла допомогти у цьому українцям, і стало однією із тем зустрічі львівської делегації у Воєводині.

Під час переговорів сторони запропонували налагодити співпрацю Матиці Сербської з Науковим Товариством імені Тараса Шевченка, музею Воєводини з Львівським історичним музеєм, університетами у Нові Саді та Львові. Крім того, обговорювалася можливість співпраці між спілками письменників, видавництвами, театрами, культурно-мистецькими товариствами. Окремо вирішувалося питання про організацію Днів культури Львівської області у Воєводині та днів культури Воєводини у Львові [4, с. 70-71]. Загалом усе це вилилося у підписання “Листа про налагодження дружніх відносин та взаємні інтереси і співпрацю у галузі науки і культури”, який від імені воєводинського правління підписав Горан Латинович, а з боку Львова Роман Лубківський [4, с. 69-71].

Під час перебування делегації Львівської обласної державної адміністрації в Автономному краї Воєводина за видатні заслуги у розвитку українсько-сербських культурних зв'язків магістрові Луці Хайдуковичу від імені Спілки письменників України було вручено міжнародну премію імені Івана Франка за книгу перекладів творів українських поетів (Тараса Шевченка, Івана Франка і Євгена Маланюка). Премію вручив Р. Лубківський у будинку Матиці Сербської у присутності представника крайового секретаря з питань культури Горана Латиновича, представників Посольства України, громадських товариств. Книга Луки Хайдуковича вийшла двома мовами – сербською та українською. Профінансувала видання фабрика з випуску підручників у Сербії. Випуском книги займалися Сербсько-українське товариство з Нові Саду та Товариство української мови, літератури і культури Воєводини. Спеціально для цього видання академічний художник з Челарева Віктор Зубко написав портрети письменників та ілюстрації до їх поезій [5, с. 71-74].

Незважаючи на складні внутрішньополітичні процеси в Югославії наприкінці 90-х рр. XX ст., Союз намагався долучатися до співпраці та обміну культурними надбаннями з українцями вітних країн. Так, у січні 1999 р. його активісти побували у Свиднику (Словачина) на Святі культури, яке організував Словацький Русинсько-Український Союз. Влітку 1999 р. в польському місті Горлице відбувся 17 міжнародний фестиваль лемківської культури “Лемкова ватра”. Делегація з Нові Саду взяла участь у святі.

Зокрема, до Польщі відправився інструментальний ансамбль культурно-просвітницького русинського товариства. Очолив делегацію секретар Союзу С. Сакач. Виступи колективу мали великий успіх на фестивалі. На запрошення Союзу Русинів та Українців Хорватії, 11-12 вересня 1999 р. делегація Союзу (Ф. Колесар, Р.

Мизь, В. Паплацко, С. Сакач) побувала у Вуковарі та Міклошевцях, де відзначалося 150-річчя переселення русинів до Міклошевичів. На офіційному засіданні, яке відкривало свято, з доповіддю виступив Р. Мизь [6, с. 42].

Загалом упродовж 80–90-х рр. ХХ ст. українці Югославії своєю міжнародною діяльністю спрямовували перш за все на спілкування з культурно-мистецькими та громадськими організаціями в Україні, що було викликане природною тягою до землі свого походження та співвітчизників, з якими за радянських часів спілкуватися було вкрай складно. Рідше розвивалися контакти з представниками інституцій українських діаспор в інших країнах зарубіжжя. Успішно почавши налагоджувати контакти з середини 80-х рр., вже на початку 90-х рр. ХХ ст. українці Югославії змушені були прилаштуватися до нових суспільно-політичних реалій, викликаних розпадом СФРЮ, СРСР і змінами в усій Центрально-Східній Європі.

З одного боку, утвердження демократичних норм, як наслідок цих геополітичних змін, сприяло міжнародному спілкуванню, з іншого – низка криз, які супроводжували ці зміни, ускладнювали процес встановлення зв'язків українців Югославії з міжнародною спільнотою. Співпраця насамперед поширювалася на географічно найближчі країни Центрально-Східної Європи Польщу, Словаччину та Угорщину. У контактах з Україною спостерігалася певна закономірність – представники української культури намагалися поєднати спілкування в культурній сфері з матеріальною підтримкою, яку могли надати українцям Югославії в період військових конфліктів, які тривали там у 90-ті рр. ХХ ст.

Українські організації Югославії не мали стабільних та регулярних міжнародних зв'язків із зарубіжжям. Однак щоразу хоча б одне товариство презентувало українців Югославії на томучи іншому міжнародному заході. Подібні форуми консолідували українців, як і представників інших народів, які проживали поза межами країни свого походження.

Джерела та література:

1. Бурда С. Гастролі Культурно-просвітнього товариства русинів і українців із Загреба на Шевченківському святі у Сегедину в Угорщині / С. Бурда // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1998. – Рік XVIII. – № 104. – С. 15.
2. Бурда С. З роботи Культурно-просвітнього товариства русинів і українців Загреба у другому півріччі 1998 року / С. Бурда // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1998. – Рік XVIII. – № 106. – С. 30.
3. Виступ Кирило-Мефодіївського хору // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1998. – Рік XVIII. – № 106. – С. 35.
4. Дацишин В. Делегація Львова у Новому Саді / В. Дацишин // Українське слово. – Новий Сад, 2000. – № 7. – С. 70–71.

5. Дацишин В. Премія за заслуги / В. Дацишин // Українське слово. – Новий Сад, 2000. – № 7. – С. 71–74.
6. Звіт о роботи союзу у 1999 року // Глас Союзу. – Новий Сад, 2006. – № 9. – С. 42.
7. Значнейши події през 15 роки // Глас Союзу: Союз русинів і українців Сербії і Чорногорії. – Новий Сад, 2006. – № 9. – С. 25.
8. Кулеба Є. 30 років культурно життя українців у Кулі (II) // Українське слово. – Новий Сад, 2000. № 7. – С. 53–56.
9. Сакач С. Діялносц Союзу у 1996 року / Симеон Сакач // Глас Союзу. – Новий Сад: Союз русинів і українців Сербії і Чорногорії, 2004. – № 6-7. – С. 2.
10. Чудовий виступ гостей з Одеси // Нова думка: Часопис Союзу русинів і українців Республіки Хорватія. – Вуковар, 1998. – Рік XVIII. – № 104. – С. 27

**СТАНОВЛЕННЯ ТРАДИЦІЇ ВІДЗНАЧЕННЯ ЮВІЛЕЮ
ПЕРЕСЕЛЕННЯ У ГРОМАДІ БОСНІЙСЬКО-СЛАВОНСЬКИХ
УКРАЇНЦІВ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПРЕСИ УКРАЇНЦІВ
БОСНІЇ І ВОЄВОДИНИ ХХ СТ.)**

Відзначення ювілею є міцним ідеологічним інструментом у процесі становлення національної ідентичності. Протягом ХХ століття українці на теренах країн (колишньої) Югославії заснували традицію відзначення ювілею переселення, яка зберігається до наших днів. Можливість відзначення цього ювілею залежала від політичних обставин, у яких мешкали представники діаспори. Традицію досліджено на основі періодичних видань українців у Боснії та Воєводині.

Ключові слова: ювілей, переселення, українська діаспора, Югославія, преса, ідентичність.

The celebration of an anniversary is a strong political tool in the process of formation of national identity. During the twentieth century, the Ukrainians in the countries of (the former) Yugoslavia established a tradition of celebrating the commemoration of resettlement, which persists to this day. The possibility of celebrating this anniversary depended on the political circumstances in which the diaspora lived. The tradition has been studied on the basis of periodicals of the Ukrainians in Bosnia and Vojvodina.

Keywords: commemoration, anniversary, migration, Ukrainian diaspora, Yugoslavia, press, identity.

Ювілей, як «річниця якоїсь знаменитої події, життя й діяльності визначних осіб» (Мельничук 2012: 518), відіграє важливу роль у культурно-політичному житті будь-якого сучасного суспільства. Це поняття частково втратило оригінальне значення – *Jubilaeus annus*, рік відпущення гріхів – і набуло міцної соціально-політичної функції. У сучасному суспільстві ювілеї стали ідеологічним інструментом держав або соціальних угруповань і виконують важливу

соціально-політичну функцію у процесі становлення національної ідентичності (Ankersmit 2002; Hobsbawm 1983). В Україні про важливість ювілейних заходів свідчить відповідна законодавча база, зокрема Указ Президента України № 1583/99 від 17/12/1999 Про впорядкування відзначення пам'ятних дат.

Ювілеї історично відігравали важливу функцію у процесі становлення ідентичності також на периферії українського національного масиву. Наприклад, для русинів Буковини важливою подією стало відзначення 25-річчя літературної діяльності Юрія Федьковича у 1886 році. Тоді мовознавець Степан Смаль-Стоцький зауважив, що зрозуміти важливість такого заходу можуть лише «люди з цѣлковито выобразованымъ почутємъ народнымъ, люди, що прійшли вже до самопознання народного, що стрясли зъ себе оковы духового рабства, на котрыхъ видно слѣды поступу и признаки свободнѣйшого вѣку; однимъ словомъ: люди, одродивши ся національно. [...] Тому-то у насъ сегодня велике, превелике народне свято – праздникъ національного одродження буковинсько-русского народа» (Старик 2009: 134).

На сьогодні є усталеною думка, згідно з якою буття української громади галицького походження у Боснії розпочалося 1890 року, у Славонії – 1900 року.

Поява традиції відзначення відповідних ювілеїв є наслідком тривалого процесу самоусвідомлення, що залежав від епохи та соціально-політичного оточення діаспори. У цьому дослідженні розглянуто еволюцію цього питання на сторінках української публіцистики в Югославії в XX столітті (до друку подається скорочений варіант).

На Великдень 1933 року для українських переселенців з Галичини почала виходити газета «Рідне слово», що мала релігійну, культурно-історичну, господарську, політичну тематику; редактором газети був священик галицького походження о. Михайло Фірак; газета виходила до 1941 року. У першому номері, у статті «Українські оселі в Югославії», розміщено інформацію про дату переселення: «пред 40 літ почали наші люди переселюватись з Галичини до Босни і Славонії»; зазначено, можливо помилково, що до Славонії «зачали наші люди приїздити з Галичини теж пред 50 літ» (Фірак 1933: 2). Інформація про відзначення культурних та релігійних ювілеїв була послідовно присутня на сторінках видання, утім не йшлося про відзначення дати міграції до Югославії.

Першу згадку про ювілей переселення містить «Ювілейний календар» на 1940 рік (редактор Михайло Фірак): «Дві небуденні річниці, два значні ювілеї¹, історичної ваги для українців в Югославії, спричинили видання цієї книжки – календаря на 1940-вий рік.

1 Другою ювілейною датою було 25-річчя висвячення єпископа Д. Няраді.

Перше: в 1940 році минає сорок літ з того часу, як перші наші переселенці забрили за землею та за кращими умовами життя, чого не було в ріднім краю – в Галичині, до цих країв і осілись на горбах північної Босні та на узгір'ях південної Славонії» (Від редакції 1940: 20).

Ювілей 40-річчя переселення, зауважують редактори, накладав на громаду обов'язки, зокрема на представників нової генерації: «Перегляд цих змагань, цього розвою та поступу, а теж підсумок сучасного стану, що подаємо в цій книжці, повинні пригадати старшим поколінням минуле та збудити в них почуття радості й гордості, а молодшим послужити дороговказом, як треба продовжати в майбутньому, щоб українці в Югославії стояли в усьому поруч усієї Нації» (Від редакції 1940: 20).

В опублікованій у «Календарі» статті о. Олександра Біляка також подано інформацію про міграційний рух та визначено дату його початку: «Перші переселенці, переважно поодинокі родини, приїзять коло 1890. р. до Босні»; автор також зазначає: «Численна колонізація йшла від 1900 р. далі та тривала десь аж до 1913. р.» (Біляк 1940: 37). Отже, датою переселення вважали дату численнішої міграції.

У повоєнний період умови існування української громади в Югославії були скрутними з економічних та політичних причин. Югославсько-радянський конфлікт 1948 року ускладнював контакти українців з національним материком. Численні українці вимушені були переселитися з Боснії до Воєводини, аби уникнути голоду та репресій. Це нове переселення хоча й гарантувало мінімальну економічну стабільність, але разом з тим руйнувало усталені соціальні зв'язки й територіально віддаляло й без того розпорошену громаду. Мине два десятиліття по закінченні війни, поки українці у Воєводині побачать перші перспективи культурно-освітнього розвитку. У таких умовах питання відзначення ювілею переселення знов стане актуальним вже за часів тимчасової політичної відлиги у другій половині 60-х років.

У 1966 році провідний культурний діяч о. Роман Мизь на сторінках «Літературного слова» (додаток до газети «Руске слово») писав про необхідність заснування українського музею, оскільки «200-річний побут Українців у Бачці й Сремі, та 70-літний побут у Босні й Славонії полишив за собою матеріальні й духовні пам'ятки про це» (Мизь 1966: 15). А 22 вересня 1967 року в газеті «Руске слово» опубліковано статтю цього автора «70-ліття переселення» («Напередодні великого ювілею»), у якій обґрунтовано дату переселення та мотивовано необхідність його відзначення. Зазначено, що «майже неможливо ствердити рік прибуту першої української родини до Боснії», однак прибуття сезонних працівників до містечка Завидовичі (Zavidovići) у 1890 році, як і ще раніше прибуття українських державних службовців до Сараєва, не можна було вважати початком еміграції,

оскільки мігранти згодом поверталися до батьківщини або асимілювалися до місцевого. Роман Мизь стверджує, що суто інформацію «архівальних документів у архіві римокатолицької єпархії у Баня Луці, та грекокатолицької в Кріжевцях» та історичні записи Йосипа Гродського, згідно з якими перші родини прибули до Прнявора 1889 року, слід вважати початком переселення. Цікавою є семантика ювілейної події, яку автор визначає як «наше народне ювілейне свято»: тут спостерігаємо проекцію минулої події на теперішній час («Ми маємо обов'язок віддати уклін і згадати цих піонерів переселення і будівельників нашого нинішнього життя»), повернення теми обов'язку зберегти історичну спадщину («[...] годиться улаштувати й центральне свято та цей ювілей відзначити споминами загальної і тривкої вартості. Такими споминами загальної і тривкої вартості, являється видання історичної публікації про переселення українців до Боснії та життя цих наших піонерів, відтак поставлення пам'ятника українській родині в Прняворі»). Свято мала б фінансувати громада, і заклик до жертвовності набуває сакрального значення: «Якраз ця жертва, грошовий даток кожного нашого громадянина, включно зі шкільною дитиною, буде не лише символічна, але й дійсна подяка і уклін піонерам нашого переселення і перших років життя у новій вітчизні».

Громада формально готувалася до відзначення, серед пріоритетів значилися «урочисти позначування 70-річчя переселювання українців у Боснії» (Т[ерлюк]1967). І все ж, підготовку відзначення важко визнати справою цілої українсько-боснійської громади: у одній зі статей зазначено, що існували організаційні й фінансові проблеми та що про організацію святкування дбала лише частина громади: «Ускладненість проблематики полягає й у тому, що цих вісім общин цього регіону кожна по-своєму ставиться не лише до ювілею українців, але взагалі до вирішування проблем із культурного життя національностей» ([Терлюк] 1968: 8). Стаття свідчить про наявність кризи ідентичності в широких верствах громади, що було пов'язано із загальним критичним, поневоленням станом світового українства. Складається враження, що почуття перспективності, необхідне для відзначення ювілею, відчували лише нечисленні представники інтелігенції.

У статті Романа Мизя від 11 жовтня 1968 року набагато більше уваги приділено концепції ' нової вітчизни': «Відзначаючи ювілей сімдесятої річниці поселення до Боснії, ми всю увагу присвячуємо історичному шляху цієї горстки нашого народу, котра вже три чверті століття живе у своїй новій вітчизні» (Мизь 1968: 8). Щодо дати переселення нагадаємо, що саме в цей період знайдено лист о. М. Кіндія від 1911 року в церкві у м. Козарац (Kozarac), у якому священник писав «про русько-українську громаду, що виемігрувала з Галичини в роках 1890 — до нинішнього дня» (Мизь 1969: 85). І все ж, Роман Мизь наполягає на даті переселення 1898 року і так це аргументує: «Перші родини наших селян прибули до Боснії, переважно в околиці Козарця, 1890 року, як про це свідчить записка знайдена у замурованій пляшці в стіні козарецької церкви. Вісім років пізніше, в 1898 р. напливає до Боснії велике число нашого селянства і насамперед поселя-

ються у Прняворі, а звідти до Камениці, Старої Дуброви, й інших сіл. [...] Як раз цю останню дату, 1898 рік, взято як рік нашого поселення до Боснії, бо від цього часу українці в цих краях не є поодинокі особи, але окрема етнічна група, яка має свою культуру, свої вимоги й потреби. Натомість незамітних одиниць, яких уряд нічим не відрізняв від іншого боснійського населення, тепер вже тут один малий народ, котрий зветься – міграція.

Ця етнічна група й сьогодні живе на цій землі. Нині не вживаємо більше слова – економічна міграція, але, на підставі нашої Конституції – югославська народність. Ця назва не є лише вдала юридична формуляція, але реальна оцінка нашого стану й наших почувань» (Мизь 1968: 8).

Очевидним є факт релігійної (і соціальної) консолідації колишніх колоністів, який перетворив 'поодиноких осіб' на 'етнічну групу' – саме цей факт визнано початком буття громади. Важливими є ствердження про те, що українці на цьому етапі почували себе суто югославською народністю. Наскільки б не були політично обумовленими ці висловлення Романа Мизя, в них спостерігаємо критику дійсного стану речей, занепокоєння асиміляційними процесами: «Принесені і вже трохи пережиті надбання уступили місце сучасній югославській культурі. [...] На підставах власної культури розбудовується загальноюгославська культура з своєю різноманітністю. І ми надаємо до неї свій внесок, але рівночасно не зростаємо з своєю власною культурою таким же темпом» (Мизь 1968: 8).

В українській пресі регулярно публікувалися згадки про інші ювілеї: дати велетнів української літератури, річниці українських радіопередач і товариств, югославські політичні ювілеї тощо. Натомість, у разі відзначення ювілею переселення йшлося про інакшу, більш знакову подію, про зв'язок із територією походження, тобто про концепцію, що погано сполучалася з югославською концепцією інтегрального унітаризму.

Після тимчасового пожвавлення культурно-освітньої діяльності українців наприкінці 1960-х років, надійшла фаза занепаду. Зі згадок про 80-річчя переселення можемо навести лише статтю о. Ігоря Мизя, у якій відзначення ювілею було нібито під питанням: «Мабуть у наступному році будемо відзначати цей ювілей». У дописі підкреслена відокремленість і самотність громади: «Тривким слідом за людиною і за цілим народом лишаються їх здобутки й досягнення. Подібно буває і з відтинками народу, які опинилися відокремлені від свого материка й остали залишені на власних своїх силах» (Мизь 1977: 3). Критичні зауваження до 90-річчя українців у Югославії висловлює журналіст І. Терлюк: «Не можна назагал стверджувати, що про майже 90-річне проживання українців, тобто галицьких переселенців на югославській землі, нічого не писано, але так само можна сказати, що все те, що до того часу у нас написано не можна назвати історією» (Терлюк 1984: 1).

Ситуація кардинально змінюється за часів поступової демократизації наприкінці 1980-х років. Святкування сторіччя переселення українців з Галичини до Югославії призначено, без додаткових обґрунтувань, на 1990-й рік: «Наступного року прийдеться відзначати сторіччя переселення українців на югославські землі. [...] Перша масовіша міграція галицьких переселенців до Боснії починає саме з 1890-им роком, [...]» (Терлюк 1989). Протягом 1990-го року на сторінках «Додатку на українській мові» опубліковано чимало статей, присвячених потребі належного відзначення ювілею переселення і організаційним фазам цієї події. 1990-й рік визначено 'ювілейним роком' (Терлюк 1990б: 2). Організація ювілею увійшла до програм центральних новозаснованих організацій українців Югославії — Товариства української мови, культури і літератури (1989) і Союзу русинів і українців Югославії (1990) (Терлюк 1989: 2; 1990а: 1). Вже не йшлося про боротьбу за право і можливість влаштувати відзначення, а суто про працю з реалізації відповідного заходу.

17–19 серпня 1990 року у Прияворі запроваджено головне ювілейне свято. Дмитро Павличко з трибуни визнав громаду невід'ємною часткою світового українства й зауважив: «[...] якщо ми будемо знати, що ця гілка нашого народу усохла, якщо ми будемо знати, що цей палець нашого народу кимось обрубаний – нам це буде боліти». Україна, що сподівалася стати незалежною державою, високо оцінила століття культурної праці переселенців. Святкування стало довгоочікуваною проєкцією в майбутнє, тобто було спрямовано не лише на збереження спадщини, але й на новий культурно-національний розвиток: «Наше ювілейнесвято залишило міцне враження, що є чим пишатися, що перед нами починається друге століття проживання на цих просторах» (Терлюк 1990б: 2). Відзначення століття переселення було першим повноцінним святкуванням ювілею й ознаменувало завершення процесу становлення цієї важливої традиції.

Використана література

Біляк, Олександр. «Українці в Босні й Славонії». [У:] Ювілейний Календар. Дервента, 1940: 37–48, 100–106.

[Bilyak, Oleksandr. «Ukrayintsi v Bosni y Slavoniyi». [U:] Yuvileynyy Kalyendar. Derventa, 1940: 37–48, 105–106]

«Від редакції». [У:] Ювілейний календар. Дервента, Йосип Лай, 1940: 20.

[«Vid redaktsiyi». [U:] Yuvileynyy kalyendar. Derventa, Yosyp Lay, 1940: 20]

Славистика XXVI/2 (2022)

Становлення традиції відзначення ювілею переселення у громаді боснійско-славонських...63

ЕСУМ: Етимологічний словник української мови (О. С. Мельничук гол. ред.) т. 6, Київ: Наукова думка, 2012: 518.

- [ESUM: Etymolohichnyy slovnyk ukrayins'koyi movy (O. S. Mel'nychuk hol. red.). t. 6, Kyiv: Naukova dumka, 2012: 518.]
- «Здійснення давніх бажань». Руске слово. Додаток на українській мові 25.05.1990: 1.
- [«Zdiysnennya davnikh bazhan'». Ruske slovo. Dodatok na ukrayins'kiy movi 25.05.1990: 1]
- Мизь, Роман. «Як зберегти позитивні здобутки нашого минулого?» Руске слово. Додаток на українській мові 14.10.1977: 3.
- [Myz', Roman. «Yak zberehty pozytyvni zdotuky nashoho mynuloho?» Ruske slovo. Dodatok na ukrayins'kiy movi 14.10.1977: 3.]
- Мизь, Роман. «Діло починає початком», Літературне слово 1, 1966: 14–16.
- [Myz', Roman. «Dilo zachynaye pochatom», Lyteraturne slovo 1, 1966: 14–16]
- Мизь, Роман. «70-ліття переселення». Руске слово 22.09.1967: 4.
- [Myz', Roman. «70-littya pereselennya». Ruske slovo 22.09.1967: 4]
- Мизь, Роман. «Наше минуле, сучасне й майбутнє», Руске слово 11.10.1968: 8.
- [Myz', Roman. «Nashe mynule, suchasne y maybutnye», Ruske slovo 11.10.1968: 8]
- Мизь, Роман. «Історичні образки», Християнський календар, 1969: 85–87.
- [Myz', Roman. «Ystorychni obrazky». Khrystyuansky kalendar, 1969: 85–87]
- Терлюк, Іван]. «На шляху від завдань до рішень». Руске слово 1.12.1967.
- [Terlyuk, Ivan]. «Na shlyakhu vid zavdan' do rishen'». Ruske slovo 1.12.1967]
- Терлюк, Іван]. «Хто хоче, тому й свято», Руске слово 2.8.1968: 8.
- [[Terlyuk, Ivan.] «Khto khoche, tomu y svyato», Ruske slovo 2.8.1968: 8]
- Терлюк, Іван. «Хто пише історію?» Руске слово 20.07.1984: 1.
- [Terlyuk, Ivan. «Khto pyshе istoriyu?» Ruske slovo 20.07.1984: 1]
- Терлюк, Іван. «Шляхами тернистими». Руске слово 27.01.1989: 2.
- [Terlyuk, Ivan. «Shlyakhamy ternystymy». Ruske slovo 27.01.1989: 2]
- Терлюк, Іван. «Хто кого чекає?» Руске слово 16.02.1990а: 2.
- [Terlyuk, Ivan. «Khto koho chekaye?» Ruske slovo 16.02.1990a: 2]
- Терлюк, Іван. «Наше горде століття». Руске слово 24.08.1990б: 2.
- [Terlyuk, Ivan. «Nashe horde stolittya». Ruske slovo 24.08.1990b: 2]
- Указ Президента України № 1583/99 від 17.12.1999 Про впорядкування відзначення пам'ятних дат і ювілеїв. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116/95> 27.12.2021.
- [Ukaz Prezydenta Ukrayiny № 1583/99 vid 17.12.1999 Pro vporядkuvannya vidznachennya pam'yatnykh dat i yuvileyiv. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116/95>> 27.12.2021.]
- Фірак, Михайло. «Українські оселі в Югославії». Рідне слово, Великдень 1933, рік I, число 1: 2–3.
- [Firak, Mykhaylo. «Ukrayins'ki oseli v Yuhoslaviyi», Ridne slovo, Velykden' 1933, rik I, chyslo 1: 2–3]
- Ankersmit, F.R. «Commemoration and National Identity». *Textos de história* 10, 1/2,

2002: 15–40.

Hobsbawm, E. “Mass-Producing Traditions: Europe, 1870–1914”. [In:] *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, 1983, 263–307.

Микола Нагірний
Вищий комунальний навчальний заклад
“Володимир-Волинський педагогічний
коледж імені А. Ю. Кримського”
Володимир-Волинський, Волинська область,

ОСОБЛИВОСТІ РЕІНТЕГРАЦІЇ ХОРВАТСЬКОГО ПОДУНАВ'Я

(друга половина 1990-х років)

У статті простежується процес повернення контрольованих повсталими сербами районів Хорватії під владу Загреба, визначаються його особливості, характер і тривалість. Акцентовано на труднощах на шляху до успішного завершення реінтеграції, показано заходи хорватської влади, спрямовані на вирішення цих проблем. Аналізується діяльність учасників процесу реінтеграції та їх співпраця. Висвітлюються наслідки реінтеграції для Хорватії та її оцінка у хорватському суспільстві. Наголошено на значенні цього процесу для сучасної України.

Ключові слова: Хорватія, Подунав'я, Східна Славонія, серби, УНТАЕС, реінтеграція, миротворці.

Вихід Хорватії зі складу соціалістичної Югославії та її конституювання як держави у 1990–1991 рр. відбувалися паралельно зі створенням сербських автономних територій у цій республіці. Так, 21 грудня 1990 р. у Кніні було проголошено Сербську автономну область Країна (САО Країна), до якої увійшли історичні області Ліка, Банія, Кордун і Північна Далмація з округами Кнін, Обровац, Бенковац, Грачац, Тітова Кореніца, Двор на Уні, Войніч та Хрватська Костайніца (Pavličević, 2000, s.526). 25 червня 1991 р. на сході Хорватії була утворена Автономна область Славонія, Бараня і Західний Срієм (АО СБІЗС).

19 грудня 1991 р. у Кніні проголошено утворення Республіки Сербська Країна (РСК) шляхом об'єднання САО Країни і АО Славонії, Барані і Західного Срієму. 5 січня 1992 р. до них приєдналася Західна Славонія (Каличанин, ред., 1996). Сербська Країна оголосила про своє прагнення об'єднатися з Сербією або увійти

до складу Югославії як самостійний суб'єкт (Bilandžić, 1999, s.795). - Наприкінці 1991 р. хорватські серби під захистом Югославської народної армії (ЮНА) фактично вийшли з-під юрисдикції офіційного Загреба. Цікаво, що уряд Сербії та керівництво ЮНА тривалий час заперечували свою участь у збройній агресії проти Хорватії, хоча неодноразово заявляли про потребу “захистити беззбройний сербський народ” у цій республіці (Pavličević, 2000, s.542).

Повернення згаданих втрачених земель (а це близько 25% території держави) стало першочерговим завданням хорватської влади. Тривалий час офіційний Загреб надії на відновлення територіальної цілісності покладав на міжнародні структури.

Оскільки діяльність миротворчого контингенту ООН у Хорватії впродовж 1992–1995 рр. виявилася неефективною, Хорватія змушена була вдатися до силового розв'язання конфлікту. В результаті операцій “Блиск” і “Буря” (відповідно у травні і серпні 1995 р.) офіційний Загреб взяв під свій контроль Західну Славонію і Кнінську Країну. При цьому Східну Славонію, яка межувала з Сербією, хорватський президент Ф. Туджман вирішив повертати мирним шляхом, із залученням міжнародних миротворчих структур.

Мета пропонованої статті – висвітлення тих аспектів реінтеграції, які можуть слугувати прикладом для гіпотетично можливих кроків України у вирішенні проблеми Донбасу. Власне подібність процесів на Балканах наприкінці ХХ ст. та в сучасній Україні і зумовлює актуальність обраної теми.

Війна за незалежність Хорватії (1991–1995), яку в хорватській історіографії називають Вітчизняною (Domovinski rat), широко висвітлюється науковцями цієї країни. Це, без перебільшення, найпопулярніша тема сучасних хорватських істориків, і не тільки. Процес реінтеграції, тобто мирного повернення контрольованих сербами територій під владу Хорватії, широко представлений у працях Н. Барича (Barić, 2011; 2012), А. Холевац-Тукович (Hoļjevac Tuković, 2015a; 2015b), Д. Живича (Živić, 2016), Р. Якешевич (Jakešević, 2012) та ін., а також у тематичних наукових збірниках (Antunović Lazić, ed, 2015).

Рішення Ф. Туджмана про мирну реінтеграцію окупованої території Хорватії хорватська громадськість сприйняла не дуже прихильно, особливо хорватські переміщені особи, інваліди, жертви сербських злочинів, ті, хто втратив сім'ю у нав'язаній війні. Усі вони сподівалися на швидке силове звільнення Подунав'я. Однак таким кроком хорватська влада хотіла продемонструвати прагнення зберегти життя всіх хорватських громадян – як сербів, так і хорватів.

Досі залишається дискусійним питання, чому Ф. Туджман вдався до такого кроку. Офіційна хорватська історіографія пояснює це миролюбністю тодішньої влади

Хорватії. Однак існує й протилежна точка зору – начебто, хорвати не зважувалися воювати у регіоні, який безпосередньо межує з Сербією і куди безперешкодно могли надходити зброя та людські ресурси з Белграда (Hoļjevac Tuković, 2015b, s.625–626). Не можна ігнорувати і той факт, що після низки військових поразок сербів у Боснії Сербія була більш схильна до укладення компромісних угод – про це свідчить ряд її кроків. Так, 3 жовтня 1995 р. у Східній Славонії в м. Ердут хорватський уряд і місцеве сербське керівництво підписали договір, який повинен був відрегулювати спірні питання. Наступним став договір, підписаний 12 листопада 1995 р. Загребом і місцевими сербами, за участю представників ООН і США, під назвою “Основна угода про поступову мирну реінтеграцію Східної Славонії, Барані та Західного Срієму до конституційного простору Хорватії” (Tatalović, 1997, s.284–285). Він вводив дворічний “перехідний період” для реінтеграції (спочатку йшлося про 12-місячний термін, який міг бути продовжений ще на рік за бажанням однієї зі сторін). На цей час Рада Безпеки ООН мала встановити Перехідну адміністрацію як орган управління у Східній Славонії. Ця адміністрація повинна була організувати місцеві вибори (не пізніше, ніж за 30 днів до закінчення своїх повноважень) і забезпечити повернення біженців та вигнанців. Передбачалася демілітаризація території Східної Славонії упродовж 30 днів після розташування в регіоні військового контингенту ООН (Klemencic and Schofield, 1996, p.397). План мирної реінтеграції охоплював демілітаризацію регіону, адміністративну реінтеграцію, соціальну реінтеграцію, введення перехідних поліцейських сил, проведення виборів, відродження економіки (Klein, 2010, s.22).

15 січня 1996 р. Рада Безпеки ООН прийняла резолюцію № 1037 про створення Перехідної адміністрації ООН у Східній Славонії під назвою УНТАЕС (англ. UNTAES – United Nations Temporary Administration in East Slavonia), у розпорядження якої було надано 5 тис. миротворців ООН (Pavličević, 2000, s.553).

УНТАЕС виникла не на порожньому місці. Попередні миротворчі операції ООН на території Хорватії (УНПРОФОР, УНКРО) поширювались, зокрема, і на територію Подунав’я, утворюючи так званий сектор “Схід”. Однак тоді, у 1992–1995 рр., миротворці стояли не на хорватсько-сербському кордоні, як того вимагали у Загребі, а на лінії розмежування вогню між хорватською армією та сербськими сепаратистами. Перебували там і миротворчі підрозділи з України (Українські УНПРОФОРці, 1994, с.55) та з інших країн. Декого з миротворців (зокрема, з російського контингенту) хорватська преса звинувачувала у підтримці етнічних чисток, сприянні торгівлі з окупантами, контрабанді (Owen, 1998, s.416).

...

Загалом у процесі реінтеграції брали участь такі сили:

- 1) миротворча місія ООН, яка містила військову та цивільну складові: а) цивільна Перехідна адміністрація ООН (УНТАЕС) і б) військові сили миротворчої місії ООН;
- 2) перехідні поліцейські сили;
- 3) хорватське Бюро тимчасового управління зі встановлення хорватської влади у Східній Славонії, Барані та Західному Сріємі;
- 4) державна комісія зі встановлення конституційного ладу Республіки Хорватії у Вуковарсько-Сріємській і Осієчко-Баранській жупаніях;
- 5) хорватський Національний комітет зі здійснення програм встановлення довіри, прискореного повернення і нормалізації життя в постраждалих від війни районах Хорватії;
- 6) сербські політичні сили;
- 7) група підтримки цивільної поліції ООН;
- 8) міжнародна місія ОБСЄ з цивільного моніторингу.

Кожна з цих структур виконувала свої функції, мала свої сфери відповідальності.

Цивільна Перехідна адміністрація ООН (УНТАЕС) здійснювала адміністративний контроль над територією Подунав'я; налагоджувала контакти з сербським населенням; виконувала роль “третейського судді” у конфліктних ситуаціях між сербами і хорватами; організовувала відвідини хорватами кладовищ, церков, домівок, звідки їх було вигнано; забезпечувала та проводила вибори у місцеві органи влади; моніторила кроки хорватської влади у регіоні; налагоджувала загальний контроль за процесом реінтеграції (Klein, 2010, s.22).

Завдання військових сил миротворчої місії ООН полягало у сприянні демілітаризації регіону, взятті під контроль території Подунав'я, моніторинг добровільного і безпечного повернення біженців до своїх домівок у співпраці з УВКБ (Управління Верховного комісара ООН у справах біженців), підтримка миру і стабільності в регіоні (Jakešević, 2012, s.195).

Перехідні поліцейські сили здійснювали контроль правопорядку у регіоні. Спочатку змішані за національним складом патрулі, де було по два сербських і хорватських поліцейських, під міжнародним контролем забезпечували безпеку в зоні роз'єднання сторін, тоді як на території УНТАЕС діяла лише “Сербська міліція”. У ході реінтеграції частка хорватів у Перехідних поліцейських силах зростала. З середини 1997 р. почалася реструктуризація цього органу і поступове переведення його співробітників до складу хорватського МВС (Barić, 2012, s.327–332; Hojčević Tuković, 2015a, s.105–117). - Хорватське Бюро тимчасового управління зі встановлення хорватської влади у Східній Славонії, Барані та Західному Сріємі, створене на початку 1996 р., мало на меті в ході реінтеграції співпрацювати

з міжнародною спільнотою та місцевими сербами, виробляти спільну з ними позицію. Бюро проводило свою політику через виконавчі комітети з питань сільськогосподарства, охорони здоров'я, культури та освіти, проблем біженців, відбудови, релігійних справ та ін. (Vrkić, 1997, s.400).

Державна комісія зі встановлення конституційного ладу Республіки Хорватії у Вуковарсько-Сріємській і Осічко-Баранській жупаніях, створена після місцевих виборів навесні 1997 р., у співпраці з УНТАЕС контролювала і координувала роботу органів хорватських державних органів і органів місцевого самоврядування, ініціювала заходи з реінтеграції судової системи, застосування закону про амністію, вела роботу з повернення біженців та з відбудови регіону (Vrkić, 1997, s.402).

Хорватський Національний комітет зі здійснення програм встановлення довіри, прискореного повернення і нормалізації життя в постраждалих від війни районах Хорватії створений у жовтні 1997 р. під тиском міжнародної спільноти через невирішеність деяких проблем реінтеграції з метою успішного завершення цього процесу. Його завдання – створити загальну атмосферу толерантності і безпеки, забезпечити соціальні, політичні, економічні умови для нормалізації життя, організувати повернення переміщених громадян Хорватії, а також будівництво демократичного суспільства. Сербські політичні сили (зокрема, Сербська самостійна демократична партія – ССДП, яка зважилася на співпрацю з хорватами, брала участь у локальних виборах і стала одним із їх переможців) та сербські представники новообраних органів місцевої влади, співпрацюючи з хорватськими інституціями, таким чином легалізували хорватську владу на цій території (Barić, 2011, s.430–434).

Група підтримки цивільної поліції ООН (180 осіб) забезпечувала нагляд за регіоном після завершення мандату УНТАЕС (з січня по жовтень 1998 р.) (Krmprotić, ed., 1998, s.594). Міжнародна місія ОБСЄ з цивільного моніторингу (250 осіб) перейняла функції цивільної поліції. В її обов'язки входило також підтримувати розвиток демократії і прав людини в Хорватії, виконувати частину повноважень щодо двостороннього повернення біженців і переміщених осіб (Škare-Ožbolt i Vrkić, ed, 1998, s.318).

Першим кроком у реінтеграції Подунав'я стала демілітаризація, яка передбачала роззброєння всіх військових і поліцейських сил у регіоні. План демілітаризації миротворці розробляли спільно з Генеральним штабом югославської армії і командуванням 11-го корпусу ЮНА. Місцеві сербські командири мали надати карти, які містили точне розташування всіх мінних полів, боєприпасів, що не розірвалися, і підготувати процес розмінування цих територій. З регіону у Югославію необхідно було вивести сучасне важке озброєння (Škare-Ožbolt i Vrkić, ed, 1998, s.56).

Сербське військове керівництво намагалося уникнути роззброєння своїх військ. Воно мало на меті зберегти 11 загонів чисельністю 1350 осіб, з яких планувалося сформувати спеціальний підрозділ МВС у регіоні. Однак керівництво УНТАЕС не пристало на ці сербські пропозиції (Barić, 2011, s.412).

Завдяки зусиллям усіх перелічених структур, 20 червня 1996 р. демілітаризацію Подунав'я було завершено. Підрозділи югославської армії було виведено до Сербії, місцеві сербські паравійськові формування розпущено. Перехідна адміністрація взяла під свій контроль казарми, аеродром і нафтові родовища (Barić, 2011, s.409–415).

Загалом за перший рік реінтеграції (1996) було встановлено поштовий і телефонний зв'язок між Подунав'ям і рештою Хорватії; відкрито водний шлях Драва – Дунай; прийнято рішення виплачувати пенсії тим, хто взяв хорватські паспорти; організовано відвідини хорватськими біженцями кладовищ у Подунав'ї; встановлено хорватські митниці на прикордонних переходах (Barić, 2012, s.324–325; Škare-Ožbolt i Vrkić, ed, 1998, s.11).

Сербське населення Східної Славонії докладало зусиль, щоб загальмувати процес реінтеграції. Зокрема, воно намагалося продовжити термін перебування миротворців ООН, вимагало надати виборчі права кожному, хто проживав у регіоні на той час, незалежно від громадянства, відмовлялось від визнання хорватських законів і політичних інститутів, висувало додаткові умови для повернення хорватів у їхні будинки. Ці дії заохочувалися з Белграда, який намагався утримати Східну Славонію як своєрідну проміжну зону і зберегти там якнайбільшу кількість сербів. Наприкінці січня 1997 р. у регіоні місцеві серби вбили представника Перехідної адміністрації ООН (Pavličević, 2000, s.556–557).

Серби сподівалися, що у перехідний період під контролем УНТАЕС зможуть реалізувати свої вимоги особливого статусу так званих Сербських областей Східної Славонії, Барані та Західного Срієму (Barić, 2011, s.424–429), хоч Ердутська угода не передбачала існування сербської територіальної автономії, оскільки ця область за довоєнним складом населення не мала сербської більшості. Тобто, сербські претензії були необґрунтованими.

Хорватські серби активно протестували проти підписання 23 серпня 1996 р. угоди про повну нормалізацію і встановлення дипломатичних відносин між Хорватією і Югославією, погрожуючи югославському керівництву масовими втечами з Хорватії в Сербію (Krmptić, ed., 1998, s.566).

Велике невдоволення сербської сторони спровокували хорватські списки сербів, підозрюваних у військових злочинах. Щоправда, у процесі мирної реінтеграції ці списки неодноразово коригувались у бік зменшення, що викликало обурення вже у хорватської громадськості (Barić, 2012, s.344–353).

Хорватський уряд намагався здобути лояльність сербів різними поступками. Він обіцяв надати право голосу на майбутніх виборах 1997 р. навіть тим сербам Східної Славонії, які на час перепису 1991 р. тут не проживали. Сербам пропонувалася посада піджурана у обох жупаніях Подунав'я. Уряд гарантував представникам сербської меншини широкі права у сфері культури і освіти. Вони отримали звільнення від проходження служби у війську протягом двох років після закінчення мандату УНТАЕС. Сербам – жертвам війни – було обіцяно право на охорону здоров'я і соціальний захист (Tatalović, 1997, s.286–288).

Одним із найважливіших проєктів УНТАЕС стало відкриття ринку на трасі Осієк–Вуковар як місця для зустрічі розділених сімей з обох сторін та торгівлі хорватів і сербів. При розрахунках легально перебували в обігу хорватські куни, німецькі марки та сербські динари. Адміністрація УНТАЕС теж мала на ринку своє представництво, яке поширювало власні газети хорватською і сербською мовами. Спочатку ринок приваблював лише сотні людей, але згодом його відвідало майже 7000 осіб (Škare-Ožbolt i Vrkić, ed, 1998, s.106).

Важливим етапом реінтеграції стало проведення виборів у Подунав'ї навесні 1997 р., на яких перемогли правлячий Хорватський демократичний союз і новостворена Сербська самостійна демократична партія (Škare-Ožbolt i Vrkić, ed, 1998, s.205).

У 1997 р. в Подунав'ї були проведені такі заходи з реінтеграції:

- прийнято План повернення в Подунав'я, який дав можливість віддати будинки всім хорватським громадянам, незалежно від їх національності;
- розпочато активну відбудову житла;
- проведено обмін югославських динарів на хорватські куни;
- реінтегровано Дунайську залізничну систему;
- за міжнародної фінансової підтримки проведено роботу з повернення переміщених осіб;
- підписано угоди про реінтеграцію систем охорони здоров'я, освіти, агропроми- слового комплексу;
- поступово (у два етапи) виведено збройні сили УНТАЕС з одночасною передачею повноважень Хорватії (Barić, 2012, s.324–325; Pavličević, 2000, s.559).

Одним із яскравих моментів реінтеграції стало прибуття до Вуковару у червні 1997 р. “Потягу миру” з президентом Хорватії Ф. Туджманом, що складався з 21 вагона (за кількістю жупаній) – він знаменував повернення Подунав'я до складу Хорватії, а також символізував повернення переміщених осіб до своїх домівок.

19 грудня 1997 р. Рада Безпеки ООН прийняла резолюцію № 1045, якою підтвердила завершення дії мандату УНТАЕС 15 січня 1998 р. Після цього реінтеграція Східної Славонії в адміністративно-правову систему Хорватії офіційно завершилася. Щоправда, на території регіону продовжували працювати вже згадані Група підтримки цивільної поліції ООН та Міжнародна місія ОБСЄ з цивільного моніторингу.

Мирна реінтеграція Подунав'я, що відбувалася під міжнародним контролем і з урахуванням європейських стандартів прав людини та свобод національних меншин, стала тим важливим комплексом заходів хорватського керівництва, який сприяв закінченню сербсько-хорватської війни.

Однак завершення війни не означало вирішення всіх проблем. Давався взнаки економічний чинник (загалом Хорватія витратила на відновлення регіону 1,7 млрд. євро), а також ціла низка невирішених питань: покарання винних, співжиття колишніх ворогів, психологічні труднощі, уникання дратівливих тем у Подунав'ї тощо. Хорватський історик Дражен Живич влучно зауважив: реінтеграція території завершена, тепер залишилося реінтегрувати людей (Živić, 2016, s.7).

Під тиском міжнародних структур Хорватія взяла на себе чимало зобов'язань у сфері забезпечення прав національних меншин, зокрема сербів, і тепер хорватське законодавство вважається найкращим у світі в питанні забезпечення прав і розвитку нацменшин. Закономірно, що закони про амністію обурили хорватське суспільство, оскільки жертвам довелося співіснувати з фактично військовими злочинцями, які їх піддавали тортурам чи виганяли. При цьому і сербам, і хорватам здається, що саме вони стали жертвами війни.

Без сумніву, Хорватія багато зробила для того, щоб закінчити війну мирним шляхом та нормалізувати відносини між сербами і хорватами. При цьому у сербів – як у Хорватії, так і в Сербії – не спостерігається каяття за минуле. Сьогодні очевидно, що Сербія не хоче відмовлятися від надзвичайно небезпечних історичних намірів територіальної експансії в Хорватію. Це дає сигнал про те, що ще може чекати Хорватію у майбутньому.

Між Хорватією 1990-х років і сучасною Україною в питанні збереження територіальної цілісності можна знайти чимало спільного: підтримка сепаратистів з боку сусідніх держав (Сербії та Росії) та їх офіційне заперечення присутності власних військ на чужій території; безпосереднє межування проблемних регіонів із державою-агресором; перебільшені сподівання на миротворчі місії тощо.

Тож досвід проведення Хорватією реінтеграції Подунав'я може бути корисний для України під час імовірного мирного повернення своїх східних територій. Мережа хорватських урядових установ з питань реінтеграції та їх діяльність, налагодження порозуміння та співпраці між сторонами протистояння за міжнародного посередництва – усе це може бути корисним для успішного вирішення проблеми

окремих районів Донбасу. Однак різні зовнішньополітичні гравці (Сербія в одному випадку і Росія – в другому) та їх різна вага у світі дають підстави припустити, що сліпого копіювання хорватського досвіду для України бути не може.

Список посилань

- Каличанин, З., ред., 1996. Република Српска Крајина. Книг–Београд. Українські УНПРОФОРци, 1994. Нова думка, 100, с.55.
- Antunović Lazić, D., ed., 2015. Mirna reintegracija hrvatskog Podunavlja – zaboravljeni mirovni projekt? Zagreb: Friedrich Ebert Stiftung; Vukovar: Europski dom Vukovar.
- Barić, N., 2011. Srpska oblast Istočna Slavonija, Baranja i Zapadni Srijem – od “Oluje” do dovršetka mirne reintegracije hrvatskog Podunavlja (prvi dio). *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, 11 (1), s.393–454.
- Barić, N., 2012. Srpska oblast Istočna Slavonija, Baranja i Zapadni Srijem – od “Oluje” do dovršetka mirne reintegracije hrvatskog Podunavlja (drugi dio). *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, 12 (1), s.323–370.
- Bilandžić, D., 1999. Hrvatska moderna povijest. Zagreb: Golden Marketing.
- Holjevac Tuković, A., 2015a. Proces mirne reintegracije Hrvatskog Podunavlja. Zagreb: Despot infinitus.
- Holjevac Tuković, A., 2015b. Temeljni sporazum o području istočne Slavonije, Baranje i zapadnog Srijema (Erdutski sporazum) i uvjeti za njegovu provedbu. *Časopis za suvremenu povijest*, 47 (3), s.617–634.
- Jakešević, R., 2012. Mirovne misije Ujedinjenih nacija i rješavanje etničkih sukoba: studija slučaja Istočne Slavonije. *Politička misao: časopis za politologiju*, 49 (2), s.186–203.
- Klein, J. P., 2010. UNTAES – sažeto izvješće misije. In: D. Živić i S. Cvikić, eds. *Mirna reintegracija Hrvatskoga Podunavlja – znanstveni, empirijski i iskustveni uvidi*. Zagreb – Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, s.17–22.
- Klemencić, M. and Schofield, C., 1996. Croatia’s territorial consolidation and prospects for the future. *GeoJournal*, 38 (4), pp.393–398.
- Krmpotić, M., ed., 1998. *Kronologija rata: agresija na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu (s naglaskom na stradanja Hrvata u BiH): (1989.–1998.)*. Zagreb: Hrvatski informativni centar.
- Owen, D., 1998. *Balkanska odiseja*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Hrvatski institut za povijest.
- Pavličević, D., 2000. *Povijest Hrvatske*. Zagreb: Naklada P. I. P. Pavičić.
- Škare-Ožbolt, V. i Vrkić, I., ed., 1998. *Olujni mir: kronologija hrvatske misije mira na Dunavu*. Zagreb: Narodne novine.
- Tatalović, S., 1997. *Manjinski narodi i manjine*. Zagreb: IP Prosvjeta: SKD Prosvjeta.
- Vrkić, I., 1997. *Istočno od zapada, Politički putopisi hrvatskim istokom*. Zagreb: INTERPUBLIC, Marketing agencija d.o.o.

Živić, D., 2016. Mirna reintegracija hrvatskog Podunavlja, 1996. – 2016. Političke analize, 7 (25), s.3–8.

References

Antunovic Lazic, D., ed., 2015. Peaceful reintegration of Croatian Danube region – forgotten peace project? Zagreb: Friedrich Ebert Stiftung–Vukovar: European House of Vukovar. (In Croatian)

Baric, N., 2011. The Serb district of Eastern Slavonia, Baranja and Western Sylvania – from the Croatian operation “Storm” to the completion of the peaceful reintegration of the Croatian Danube region (Part one). *Scrinia Slavonica: Yearly Branch for the History of Slavonia, Srijem and Baranja of the Croatian Institute for History*, 11 (1), pp.393–454. (In Croatian)

Baric, N., 2012. The Serb district of Eastern Slavonia, Baranja and Western Sylvania – from the Croatian operation “Storm” to the completion of the peaceful reintegration of the Croatian Danube region (Part two). *Scrinia Slavonica: Yearly Branch for the History of Slavonia, Srijem and Baranja of the Croatian Institute for History*, 12 (1), pp. 323–370. (In Croatian)

Bilandzic, D., 1999. Croatian modern history. Zagreb: Golden Marketing. (In Croatian)

Holjevac Tukovic, A., 2015a. The process of peaceful reintegration of the Croatian Danube region. Zagreb: Despot infinitus. (In Croatian)

Holjevac Tukovic, A., 2015b. The Basic Agreement regarding the area of Eastern Slavonia, Baranja and Western Sylvania (the Erdut agreement) and the conditions for its enforcement. *Journal of Contemporary History*, 47 (3), pp.617–634. (In Croatian)

Jaksevic, R., 2012. UN Peacekeeping missions and the solving of interethnic conflicts: case study of Eastern Slavonia. *Political Thought: Journal of Political Science*, 49 (2), pp.186–203. (In Croatian)

Kalicanin Z., ed., 1996. Republic of Serbian Krajina. Knin–Belgrade. (in Serbian)

Klein, J.P., 2010. UNTAES – summary mission report. In: D. Zivic and S. Cvikic, eds. Peaceful reintegration of the Croatian Danube region: scientific, empirical and experiential insights. Zagreb – Vukovar: Institute of Social Sciences Ivo Pilar, pp.17–22. (In Croatian)

Klemencic, M. and Schofield, C., 1996. Croatia’s territorial consolidation and prospects for the future. *GeoJournal*, 38 (4), pp.393–398.

Krmpotic, M., ed., 1998. Chronology of the War: Aggression on Croatia and Bosnia and Herzegovina (with emphasis on the suffering of Croats in BiH): (1989–1998). Zagreb: Croatian Information Center. (In Croatian)

Owen, D., 1998. Balkan odyssey. Zagreb: Croatian University Publishing, Croatian Institute of History. (In Croatian)

Pavlicevic, D., 2000. History of Croatia. Zagreb: Edition P. I. P. Pavičić. (In Croatian)

Skare-Ozbolt, V. and Vrkic, I., ed., 1998. Stormy peace: chronology of the Croatian mission of peace on the Danube. Zagreb: National newspapers. (In Croatian)

Tatalovic, S., 1997. Minority peoples and minorities. Zagreb: IP Education: SKD Education. (In Croatian)

- UNPROFOR's peacekeepers, 1994. New opinion, 100, p.55. (In Ruthenian)
- Vrkic, I., 1997. East of the West, Political Travels in the Croatian East. Zagreb: INTERPUBLC, Marketing agencija d.o.o. (In Croatian)
- Zivic, D., 2016. Peaceful reintegration of Croatian Danube region, 1996–2016. Political analysis, 7 (25), pp.3–8. (In Croatian)

FEATURES OF THE REINTEGRATION OF THE CROATIAN DANUBE REGION IN THE SECOND HALF OF 1990s

Mykola NAHIRNYI

Higher Communal Educational Institution

“Volodymyr-Volyns’kyi Pedagogical College named after A.Yu.Krymsky” 42,
Ustyluz’ka str., Volodymyr-Volyns’kyi, Volyn region, 44700

e-mail: mykola76@hotmail.com

Abstract

Background: The breakup of socialistic Yugoslavia caused separatism of the Croatian Serbs and separation of their self-proclaimed territories from Croatia. The return of the lost territories became the urgent task of the Croatian government.

The peacemaking activity of the UNO contingent in Croatia from 1992 till 1995 turned out inefficient. Therefore Croatia seized under its control the Western Slavonia and Kninska Krajina during 1995. As for the Eastern Slavonia, the Croatian President.

F. Tudjman decided to return it peacefully with the help of international pecekeeping organizations.

Purpose: The purpose of our work is to highlight those aspects of the peaceful Danube region reintegration which could be an example of possible steps of Ukraine in solving the problems in Donbas.

Results: On the 12th November, 1995 the official government of Zagreb and the insurgent Serbs with the participation of the UNO representatives and the USA signed “The main treatment about the gradual peaceful reintegration of the Eastern Slavonia, Baranja and the Western Syrmia to the constitutional area of Croatia”. This agreement suggested a two- year “transitional period” for reintegration. At that time United Nations Security Council had to establish Transitional Administration (UNTAES) as the governing body in the Eastern Slavonia. The other elements of the peaceful reintegration were: demilitarization of the region, administrative reintegration, social reintegration, transitional police forces, realization of elections, economic renovation.

Three different representatives participated in the process of reintegration: international structures (civil and military components), special Croatian government bodies and Serbian political forces eager to cooperate with official Zagreb. Transitional (temporary) police forces which consisted of the Croatians and the Serbs were created and stayed under the international guidance.

Among the main benefits of the first (1996) year of the reintegration should be highlighted the following: demilitarization; restoration of the post and telephone

connection; pension payment to those who received the Serbian passports; establishment of the Croatian customs on the borders.

Amid the most prominent achievements of the second year of the reintegration (1996) it is worth to mention: conduction of the local elections; adoption of the Plan of the return of the Danube region, exchange of Yugoslavian dinars to Croatian kunas; agreement of the reintegration of health care, educational, agricultural systems; withdrawal of UNTAES armed forces and the synchronous delegation of authority to Croatia.

The Serbian population of the Danube region tried to slow down the process of the reintegration, believing to receive the special status to their region while being under the control of UNTAES during the transitional period. But the peace treatment of 1995 didn't regard the existence of the Serbian territorial autonomy, thus the Serbian complaints were groundless.

The Croatian government tried to gain the Serbs favour. It guaranteed them wide rights in the spheres of culture and education, health care and social protection.

On the 19th November, 1997 United Nations Security Council adopted the resolution № 1045 which confirmed the end of UNTAES authority since the 15th January, 1998. But it is incorrect to claim the absence of problems. There is a certain amount of unsolved questions: punishment of guilty, cooperation of the former enemies, psychological problems. While the Serbs are sure that they are the war victims, the Croatsians have the opposite view.

The experience of the Croatian reintegration of the Danube region could be beneficial to Ukraine whilst the probable return of its eastern territories. But different external policy players (Serbia on the one side and Russia on the other) and their different influence in the world make us suppose that Ukraine would not entirely follow the Croatian experience.

Key words: Croatia, Danube region, Eastern Slavonia, the Serbs, UNTAES, reintegration, peace

ПЕРЕХІДНІ ПОЛІЦІЙНІ СИЛИ ПІД ЧАС РЕІНТЕГРАЦІЇ ХОРВАТСЬКОГО ПОДУНАВ'Я: УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті розглянуто процес створення та діяльність національно змішаних правоохоронних сил на території хорватського Подунав'я під час реінтеграції цього регіону до складу Хорватії у другій половині 1990-х років. Проаналізовано труднощі у діяльності перехідної поліції, вимоги сторін конфлікту під час формування «нової поліції». Висловлено припущення, чи можна хорватський досвід зі створення тимчасових багатонаціональних поліцейських сил використати у сучасних українських реаліях.

Ключові слова: УНТАЕС, реінтеграція, перехідні політичні сили, Подунав'я

Сучасні геополітичні виклики, з якими стикається Україна з 2014 р., спонукають шукати їхнього вирішення на прикладах нещодавньої історії близьких нам (територіально, історично та ментально) країн. Щодо досі невирішеного питання т. зв. ОРДЛО – а це фактично одна з ключових проблем сучасної України – знаходимо подібності у хорватському досвіді.

Вихід Хорватії зі складу Югославії на початку 1990-х рр. не проходив безболісно. Проблема стосунків хорватів і сербів займала важливе місце у житті республіки. Останні, складаючи 12% населення Хорватії, займали ключові пости у поліції й адм ністрації республіки.

Майже всі серби сприйняли демократичні зміни у Хорватії на межі 1980-90-х років як перемогу радикальних правих сил¹. Більшість сербів не могли уявити своє життя поза Югославією.

Непопулярні кроки хорватського уряду (масові звільнення з адміністративних посад сербів) посилювали сепаратистські настрої найбільшої національної мен-

1 Bilandžić D. Hrvatska moderna povijest. Zagreb: Golden Marketing, 1999. S. 777.

шини Хорватії, чому сприяла і пропаганда з Белграда ідей «Великої Сербії». Хорватські серби взяли курс на автономію та максимальне дистанціювання від Загреба, а з серпня 1990 р. почали переймати контроль над територіями з сербською більшістю (це був початок так званої барикадної революції)².

Важливість сербського питання хорватський уряд спочатку недооцінював, а вигоди культурної автономії для сербів відкидав³.

Із переходом сербських військ через Дунай (хорватсько-сербський міжреспубліканський кордон) у липні 1991 р. розпочалася повномасштабна війна, яка посилила міжнаціональний антагонізм, спричинила практику етнічних чисток і виникнення величезної кількості біженців і вигнанців. Під захистом регулярних сил сербської армії хорватські серби на кінець 1991 р. повністю відокремилися від Хорватії, узявши під контроль чверть її території. Повернення втрачених земель стало нагальною та першочерговою потребою хорватської влади.

Задля повернення відокремлених сербських областей під юрисдикцію Загреба на початку 1992 р. у Хорватію було введено миротворчий контингент ООН. Однак його діяльність виявилася неефективною. Незадоволена миротворцями Хорватія, за сприяння США, відновила воєнні дії та повернула більшу частину втрачених територій. У цій ситуації ООН спромоглася лише вирішити мирним шляхом проблему Східної Славонії та суміжних земель (т. зв. хорватське Подунав'я), що залишалися під контролем сербських сепаратистів.

3 жовтня 1995 р. у східнославонському місті Ердут хорватський уряд і місцеве сербське керівництво підписали договір з 11-ти пунктів, спрямованих на урегулювання суперечливих питань. Іншим кроком у напрямку мирного врегулювання був договір, підписаний 12 листопада Загребом і місцевими сербами, за участі представників ООН і США, під назвою «Основна угода про поступову мирну реінтеграцію Східної Славонії, Барані та Західного Срієму до конституційного простору Хорватії».

Договір пропонував дворічний «перехідний період» для реінтеграції⁴. Для цього передбачався 12-місячний термін, який міг бути продовжений ще на рік за бажанням однієї зі сторін. На цей час Рада Безпеки ООН мала встановити Перехідну адміністрацію як орган управління у Східній Славонії. Перехідна адміністрація повинна була сприяти поверненню біженців і вигнанців, які отримали право на

2 Нагірний М. Становлення та розвиток Республіки Хорватія: державно-політичний аспект. Нововолинськ: Мінотавр, 2007. С. 37.

3 Lukić R. Greater Serbia: A New Reality in the Balkans // Nationalities Papers (New York). 1994. Spring. Vol. 22. No. 1. P. 52-53.

4 Klemenčić M., Schofield C. Croatia's territorial consolidation and prospects for the future // GeoJournal (Dordrecht; Boston; London). 1996. April. Vol. 38. No. 4. P. 397.

повернення майна. Територія Східної Славонії мала бути демілітаризована. Перехідна адміністрація повинна була організувати місцеві вибори та допомогти сербській спільноті вибрати Віче общин (виборний орган влади регіону – Авт.)⁵.

Правоохоронна система Подунав'я теж мала бути реінтегрована. Це було зроблено шляхом створення перехідних і змішаних хорватсько-сербських поліцейських сил. Одним із елементів поступової реінтеграції регіону у державно-правове поле Хорватії стала організація роботи Перехідних поліцейських сил (ППС, або TPF – Transitional Police Forces).

Саме особливості організації правоохоронних органів та їх роботи на території, яка підлягала реінтеграції, і присвячена дана стаття. Її актуальність посилюється подібністю процесів у Хорватії другої половини 1990-х років і сучасних подій на сході України). Можливість повернення частини Донбасу до правового поля України безумовно поставить питання організації сил правопорядку на звільнених територіях. Й у цьому контексті вивчення досвіду Хорватії буде дуже корисним.

Сербсько-хорватська війна – найпопулярніша тема сучасної хорватської історичної науки. А от проблемам реінтеграції присвячено значно меншу кількість розвідок. Зокрема, питання діяльності Перехідної поліції у своїх дослідженнях підіймали хорвати Н. Барич⁶ та А. Холевац Тукович⁷, а також західні представники міжнародних структур у регіоні – Ж.-П. Клейн⁸ і К. Колейро⁹. Джерельним матеріалом слугують тогочасні публікації у періодичних виданнях Хорватії та Сербії – *Vukovarske povine*, *Borba*, *Glas Slavonije* тощо. - Метою нашої статті є показати ті сторони діяльності ППС, які можна використати в якості прикладів для ефективної реінтеграції тимчасово окупованих територій до складу України.

5 Tatalović S. Manijinski narodi i manjine. Zagreb: IP Prosvjeta: SKD Prosvjeta, 1997. S. 284-285.

6 Barić N. Srpska oblast Istočna Slavonija, Baranja i Zapadni Srijem – od «Oluje» do dovršetka mirne reintegracije hrvatskog Podunavlja (prvi dio) // *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*. 2011. № 11 (1). S. 409-415; Barić N. Srpska oblast Istočna Slavonija, Baranja i Zapadni Srijem – od «Oluje» do dovršetka mirne reintegracije hrvatskog Podunavlja (drugi dio) // *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*. 2012. № 12 (1). S. 327-328.

7 Holjevac Tuković A. Proces mirne reintegraciji Hrvatskog Podunavlja. Zagreb: Despot infinitus [etc.], 2015.

8 Klein J.P. UNTAES – sažeto izvješće misije // *Mirna reintegracija Hrvatskoga Podunavlja – znanstveni, empirijski i iskustveni uvidi* [ured. D. Živić, S. Cvikić]. Zagreb-Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2010. S. 17-22.

9 Coleiro C. *Bringin Peace to the Land of Scorpions and Jumping Snakes: Legacy of the United Nations in Eastern Slavonia and Transitional Missions*, canadian Peacekeeping Press, 2002.

Завданнями даної роботи є висвітлення причин створення Перехідних сил поліції, розгляд особливостей їхньої діяльності у регіоні, аналіз взаємодії правоохоронців у трикутнику «хорвати – серби – світова спільнота».

15 січня 1996 р. Рада Безпеки ООН прийняла резолюцію № 1037 про створення Перехідної адміністрації ООН у Східній Славонії під назвою УНТАЕС (англ. UNTAES – United Nations Temporary Administration in East Slavonia), у розпорядження якої було надано 5 тис. миротворців ООН¹⁰.

Окрім міжнародного контингенту, відповідно до положення згаданої Резолюції, під адміністративним наглядом ООН на території хорватського Подунав'я мала бути створена багатовітчарна поліція. Перехідна адміністрація отримала мандат на створення тимчасових поліційних сил, повноваження визначати їх склад і розмір, розробити навчальну програму для працівників і контролювати її виконання. УНТАЕС також брала на себе зобов'язання контролювати кримінальні провадження у регіоні та здійснювати там моніторинг пенітенціарної системи, інформуючи про усе це Генерального секретаря ООН. Контроль за правопорядком у регіоні покладався на Перехідні поліцейські сили.

Робота ППС тривала паралельно з іншими процесами, які були складовими елементами реінтеграції: демілітаризація регіону, адміністративна реінтеграція, соціальна реінтеграція, проведення місцевих виборів, відновлення економіки¹¹.

Запровадження Перехідної поліції залежало від першого кроку з реінтеграції Подунав'я – демілітаризації. Вона передбачала роззброєння всіх паравійськових сил регіону. План демілітаризації миротворці розробляли спільно з Генеральним штабом югославської армії та командуванням 11-го корпусу ЮНА. Сербське військове керівництво намагалося уникнути роззброєння своїх військ, однак керівництво УНТАЕС відкинуло сербські пропозиції.

20 червня 1996 р. демілітаризацію Подунав'я було завершено. Підрозділи югославської армії було виведено до Сербії, місцеві збройні формування розпущено. Перехідна адміністрація взяла під свій контроль казарми, аеродром і нафтові родовища¹².

Ще до завершення демілітаризації поступово почали формуватися ППС. Очільник УНТАЕС Жак-Поль Клейн запропонував сторонам направити своїх правоохоронців пройти спільні навчання у Відні та Будапешті, після чого вони повинні

10 Pavličević D. Povijest Hrvatske. Zagreb: Naklada P.I.P. Pavičić, 2000. S. 553.

11 Klein J.P. UNTAES – sažeto izvješće misije... S. 22.

12 Barić N. Op. cit. (prvi dio). S. 409-415.

були повернутися до Подунав'я та взяти на себе обов'язки поліції¹³. У квітні 1996 р. перша така група (150 сербських міліціонерів і 150 хорватських поліціантів) відправилася до Будапешту, де почалася підготовка мультинаціональних поліцейських сил. Це була перша (з часів вибуху сербсько-хорватської війни у 1991 р.) спроба реалізувати програму, в якій брали участь разом хорвати та серби. Попри поширений скепсис щодо ефективності такого кроку, навчання у Будапешті підготувало їх до спільної роботи в етнічно розділених районах Подунав'я¹⁴. За задумом Ж.-П. Клейна, загалом у Будапешті повинні були пройти підготовку 440 хорватських і сербських поліціантів¹⁵.

Однак сербське керівництво регіону прагнуло затягнути процес реінтеграції загалом і створення ППС, зокрема. Так, самопроголошений сербський лідер Подунав'я Горан Хаджич заявляв, що відправка сербських поліцейських на навчання до Угорщини була просто символічним актом, а «хорватська міліція не хоче приїжджати у цей регіон із такою структурою населення, навіть ціною власного звільнення». Висновком можна вважати його заяву: «Якщо ми підемо, то втрачимо все»¹⁶. Тобто, керівники сепаратистів розраховували, якщо у регіоні залишиться якомога більше сербів, то хорвати будуть менш схильні повернутися сюди. Такою політикою вони прагнули утримати якомога більше сербів у Подунав'ї (як місцевих, так і прибулих після 1991 р.), а також отримати чисельну перевагу задля майбутнього розширення прав місцевого самоврядування й у кінцевому підсумку досягнення територіальної автономії¹⁷.

Сербська сторона по-своєму трактувала положення Резолюції РБ ООН про багатовінаціональну поліцію. У лютому 1996 р. на громадському форумі в Ілоку, присвяченому статусу та проблемам сербів у регіоні, тодішній лідер сербської переговорної групи Мілан Міланович заявив, що у змішаних поліцейських патрулях не буде хорватських поліцейських, а тільки представники УНТАЕС і сербська поліція. Він також додав, що «сербські поліцейські на одному рукаві будуть носити знак «УНТАЕС», а на іншому – традиційний знак сербської поліції»¹⁸.

Уніформа була однією з перших проблем Перехідної поліції, оскільки для хорватської влади було неприйнятним, щоб серби носили однострої «країнської міліції»¹⁹ під час перехідного періоду, і вона наполягала, аби ті носили нейтральну уні-

13 Barić N. Op. cit. (drugi dio). S. 327-328.

14 Coleiro C. Op. cit. P. 99.

15 Barić N. Op. cit. (drugi dio). S. 328.

16 Poštovaće se volja naroda // Borba (Beograd). 1996. 11-12.05. S. 6.

17 Koga 'prelaze' prijelazni policajci // Glas Slavonije (Osijek). 1997. 28.01. S. 12.

18 Stop' za hrvatsku policiju // Vukovarske novine (Vukovar). 1996. 17.02. S. 1.

19 Республіка Сербська Країна – самопроголошене державне утворення на території Хорватії у 1990-х роках. – Авт.

форму. Зокрема, в якості основного було запропоновано чорний колір. Сербська сторона відмовилася від пропозиції з поясненням, що така форма нагадує про фашизм (у часи Другої світової війни хорватські усташі носили чорні сорочки)²⁰.

7 березня 1997 р. на зустрічі з представниками МВС Хорватії та представниками УНТАЕС серби взагалі вимагали, аби нова уніформа не була схожою з офіційною хорватською формою. Те ж саме стосувалося і транспортних засобів, які не повинні були нагадувати поліційні машини хорватського МВС. Ідентифікаційні картки поліціантів також мали бути без національних або регіональних знаків.

У результаті тристоронніх перемовин було вирішено, що уніформа поліціантів буде темно-синьою і без позначок (за винятком напису «Поліція» англійською мовою), і що їхні ідентифікаційні картки друкуватимуть тільки із написом «Тимчасова адміністрація ООН». Єдиною ознакою службових машин Перехідної поліції мало бути маркування «ППС»²¹.

Своєю чергою, хорватська сторона подала клопотання вилучити 197 осіб зі списку працівників сербської міліції, яка мала бути складовим підрозділом Перехідної поліції. Заступник прем'єр-міністра Хорватії Івіца Костович заявив, що спочатку застереження були щодо 600 осіб сербської національності, оскільки вони брали участь у збройному повстанні проти Республіки Хорватія. Однак близько 400 з них згодом підпали під дію Закону про амністію. На решту претендентів дія цього закону не поширювалася, оскільки їх підозрювали у тяжких і військових злочинах. Деррек Бутбі (Derrek Boothby), заступник глави УНТАЕС, прийняв це обґрунтування, але попросив, щоб перелік було повторно переглянуто у бік зменшення «з урахуванням тяжкості злочину»²².

Перехідні поліційні сили почали працювати у регіоні 1 липня 1996 р. на контрольно-пропускному пункті між Бршадіном і Нуштроу²³. Очільником ППС було призначено серба Петара Джукіча, його заступником – хорвата Йосипа Мілічевича. Передбачалося, що Перехідні поліцейські сили комплектуватимуться професіоналами, які виконуватимуть свою місію, забезпечуючи мир і безпеку для кожного громадянина²⁴.

На той час навчання у столиці Угорщини завершило 1600 поліціантів, з яких 1200 було сербами і 400 – хорватами²⁵. Хоча, за даними заступника Перехідної поліції

20 Holjevac Tuković A. Op. cit. S. 105.

21 Barić N. Op. cit. (drugi dio). S. 327-328.

22 Holjevac Tuković A. Op. cit. S. 106.

23 Barić N. Op. cit. (drugi dio). S. 327-328.

24 Zajedničke policijske patrole // Vukovarske novine. 1996. 12.07. S. 1.

25 Klein J.P. UNTAES – sažeto izvješće misije... S. 23.

Й. Мілічевіча, у складі ППС було 1300 сербів і тільки 195 хорватів²⁶. - Територію хорватського Подунав'я розділили на сектори «Північ» (Осієцько- Баранська поліцейна адміністрація, з осідком у містах Белі Манастір та Осієк) і «Південь» (Вуковарсько-сріємська поліцейна адміністрація зі штаб-квартирою у Вуковарі та Вінковцях). Згідно з Меморандумом про взаєморозуміння, підписаним між МВС Хорватії й УНТАЕС, у секторі «Північ» командувати поліцією мав серб за національністю, а у секторі «Південь» – хорват. Поліційні патрулі мали складатися з одного хорвата, одного серба й одного представника від УНТАЕС. Також до складу Перехідної поліції увійшло 400 представників Перехідної адміністрації ООН²⁷.

Ж.-П. Клейн заявив, що на лінії розмежування між хорватською та сербською сторонами і на частині автомагістралі Загреб-Белград поліція працюватиме у співвідношенні «половина хорватів – половина сербів» (по два з кожного боку), але у межах Східної Славонії буде діяти винятково «сербська міліція»²⁸. Тому УНТАЕС у м. Ердут також проводила додаткове навчання т.зв. «обласної міліції», яка налічувала 600 сербських міліціонерів.

Одразу ж гостро постало питання національного співвідношення поліціантів, оскільки переміщені особи хорватської національності не хотіли повертатися у Подунав'я, допоки співвідношення сил у ППС було виразно на користь сербів. Тому Й. Мілічевіч пропонував поступово (кожні 15 днів) збільшувати кількість хорватів у структурі ППС на 530 осіб, беручи до уваги тогочасний національний склад регіону²⁹.

На межі 1996-97 рр. на території Подунав'я трапилася низка неприємних для Хорватії інцидентів: напади на журналістів у Вуковарі, на автобус співробітників МВС Хорватії та місцеві банки; вбивство хорватки у м. Ілок, коли місцева влада через правоохоронців сприяла злочинцям, аби ті втекли до Югославії. У всіх випадках правоохоронні органи показали свою неефективність. У зв'язку з цими подіями та нестабільністю у хорватському Подунав'ї міністр внутрішніх справ Хорватії Іван Пеніч направив скарги до Ж.-П. Клейна на роботу Перехідної поліції, підкреслюючи необхідність зміни національної структури поліції, в якій більшість було сербами, і наполягаючи, що ППС повинна адаптувати роботу та структуру до норм МВС Хорватії. Однак УНТАЕС оцінювала вищезгадані події як поодинокі інциденти³⁰.

26 Gdje su hrvatski policajci? // Večernji list (Zagreb). 1996. 29.10. S. 6.

27 Zajedničke policijske patrole // Vukovarske novine. 1996. 12.7. S. 1; Holjevac Tuković A. Op. cit. S. 106.

28 Holjevac Tuković A. Op. cit. S. 107.

29 Gdje su hrvatski policajci?... S. 6.

30 Koga 'prelaze' prijelazni policajci... S. 12; Holjevac Tuković A. Op. cit. S. 107.

Хорватський уряд пропонував сербським працівникам ППС отримати громадянство Хорватії, після чого вони підписували трудові договори та ставали повноправними хорватськими поліціантами. Це викликало незадоволення сербської сторони. Сербська преса Подунав'я повідомляла, на сербів – співробітників ППС тиснуть, аби ті погодилися взяти хорватські документи й отримувати зарплату в кунах (національна валюта Хорватії. – Авт.)³¹. Це питання також хвилювало й УНТАЕС. Зокрема, Ж.- П. Клейн наводив дані, що 100 працівників поліції сербської національності готові приймати документи Хорватії, але 800 поліціантів не хочуть цього робити³².

Інші побоювання сербів стосувалися змін у складі ППС, оскільки туди щомісяця входили по 50 поліцейських (як правило хорватів). Станом на 1 червня 1997 р. Перехідні поліцейські сили склалися з 2000 чоловік, з яких 1150 – серби, а решта – хорвати та члени інших національностей³³.

Коли у квітні 1997 р. хорватська влада призначила пенсію сербському начальнику ППС П. Джукичу, він відмовився, пояснивши, що залишиться у поліції, доки усім сербським поліціантам не гарантують забезпечення усіх їхніх прав. Очевидно, йшлося про задум хорватського уряду запровадити для членів ППС випробувальний період для прийому на роботу тривалістю протягом трьох місяців, з обов'язковим фаховим іспитом до 1 червня 1998 р. П. Джукич заявив, що кількість членів ППС по суті зменшилася на третину, і що більшість поліціантів не мають чіткого майбутнього³⁴.

Процес реінтеграції територій під контролем УНТАЕС проходив не завжди спокійно. Мала місце низка інцидентів на міжнаціональному ґрунті. Зокрема, серби блокували відвідини хорватськими біженцями своїх домівок та костелів, намагалися зірвати регіональні вибори навесні 1997 р.; хорвати ж мстилися сербам, якщо ті опинялися на підконтрольних офіційному Загребу територіях³⁵.

31 Menja li se sastav PPS? // Vukovarske novine. 10.1.1997. S. 1.

32 Holjevac Tuković A. Op. cit. S. 108.

33 Barić N. Op. cit. (drugi dio). S. 329.

34 Petar Đukić odbio penzionisanje // Vukovarske novine. 1997. 26.4. S. 3.

35 Šeks V. Mirna reintegracija Hrvatskoga Podunavlja i izbori za tijela lokalne samouprave // Mirna reintegracija Hrvatskoga Podunavlja: znanstveni, empirijski i iskustveni uvidi. [Uredili Dražen Živić i Sandra Cvikić]. Zagreb – Vukovar, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Vukovar, 2010. S. 38- 44; UNTAES razočaran hrvatskom vladom // Vukovarske novine. Br. 92 (26 april 1997). S. 3; Danju i noću 720 vojnika UN čuvaće gradove i sela // Vukovarske novine. Br. 96 (26 juli 1997). S. 5; Obrenović M. Eksplozija na groblju u Vukovaru // Vukovarske novine. Br. 84 (9 novembar 1996). S. 6; Specijalci UNTAES-a upotrebili suzavac // Vukovarske novine. Br. 87 (10 januar 1997). S. 2; Članovi zvanične srpske delegacije fizički napadnuti // Vukovarske novine. Br. 93 (17 maj 1997). S. 2.

ППС разом із представниками УНТАЕС мали кілька варіантів залагодження конфліктів і стабілізації ситуації: переговори зі сторонами конфлікту; використання сльозоточивого газу та фізичної сили; залякування населення, що у випадку ескалації напруженості може бути гірше. Наприклад, після відкриття шосе Осієк-Вінковці, яке проходило по території під контролем УНТАЕС, сербське населення з Ернестінова на початку 1997 р. скаржилося на агресивну поведінку прибулих хорватів. Селяни вимагали посилити контроль за в'їздом на територію під тимчасовим управлінням ООН, а також збільшити чисельність Перехідної поліції у регіоні. У відповідь, начальник поліційного посту ППС у с. Маркушіца порадив незадоволеному населенню не реагувати на хорватські провокації, тому що це могло дати привід хорватській владі вдатися до інтервенції зі своєю поліцією й армією³⁶.

З продовженням реінтеграції частка хорватів у Перехідних поліцейських силах зростає. Із середини 1997 р. розпочалася реструктуризація цього органу та поступове переведення його співробітників до складу хорватського МВС³⁷.

Ж.-П. Клейн і хорватський міністр внутрішніх справ Іван Пеніч узгодили реформування Перехідної поліції з 1 липня 1997 р. Відбулася ротація у керівництві ППС: серба П. Джукича замінив хорват Іван Бабіч. Припинила діяти тодішня система подвійного управління. Перехідна поліція надалі залишалася під керівництвом Ж.-П. Клейна, але відбувався поступовий процес її інтеграції до складу МВС Хорватії. Усім сербським поліціантам було запропоновано роботу в хорватському Міністерстві внутрішніх справ, і вони повинні були визначитися до 15 липня 1997 р. З реформуванням поліції були внесені інші необхідні зміни, що стосувалися зміни форми та відзнак³⁸.

Станом на середину 1997 р. 750 правоохоронців сербської національності підписали нові трудові договори для майбутньої служби у хорватській поліції³⁹.

Сербська сторона обурювалася такими реформами Перехідної поліції. У своїх заявах серби наголошували на необхідності адекватного та своєчасного вирішення соціальних питань тих працівників ППС, що припинять роботу в поліції. Також висувалася вимога звести до мінімуму направлення співробітників Перехідної поліції до інших відділків поза місцем проживання працівників.

36 Barić N. Op. cit. (drugi dio). S. 330-332. Srbi strahuju za svoj opstanak // Vukovarske novine. Br. 88 (1 februar 1997). S. 3.

37 Problemi u Prelaznim policijskim snagama // Vukovarske novine. Br. 95 (5 juli 1997). S. 3.

38 Holjevac Tuković A. Op. cit. S. 109.

39 Vučković G. Nepristrasnost i profesionalnost // Vukovarske novine. Br. 95 (5 juli 1997). S. 3.

За посередництва УНТАЕС було скасовано тримісячний випробувальний термін, щоб мінімізувати суб'єктивність оцінки роботи окремих поліціантів. Також було скасовано вимогу здавати професійні іспити, за винятком тих працівників, які не мали достатньої кваліфікації⁴⁰.

Після регіональних виборів у Подунав'ї навесні 1997 р. хорватська влада на вимогу УНТАЕС почала працювати над тим, аби національний склад поліції у регіоні відповідав перепису 1991 р. Згідно з доповіддю уряду Хорватії від 22 вересня 1997 р., цього вдалося досягти стосовно начальників та їхніх заступників на 15-ти поліцейних пунктах і двох поліцейних дільницях Подунав'я⁴¹.

Керівництво ППС у жовтні 1997 р. заявило про успішність діяльності правоохоронних органів регіону, зазначивши, що у районі хорватського Подунав'я були припинені два великі потоки контрабанди сигарет та автомобілів⁴². Задля збільшення безпеки громадян у роботі Перехідної поліції було введено телефонну «гарячу лінію», куди можна було б подати будь-які скарги на роботу співробітників поліції. Заявники мали право отримати результати розслідування від відповідних працівників цивільного підрозділу УНТАЕС⁴³.

У листопаді 1997 р. депутати Віча общин звернулися до громадян підтримати сербських членів ППС, котрі відповідно до рішення нового (з вересня 1997 р.) глави УНТАЕС Вільяма Волкера повинні були вдягнути хорватську поліцейну форму та поступово (упродовж грудня) ставати частиною хорватської поліції⁴⁴.

15 грудня 1997 р. В. Волкер у штабі УНТАЕС у Вуковарі передав міністру МВС Хорватії Івану Пенічу командування над ППС. Безпосереднє управління Перехідною поліцією поклали на заступника міністра МВС Йошко Морича. На той час вона складала 1715 осіб (829 хорватів, 834 сербів і 52 представники інших національних меншин)⁴⁵. Керівник Перехідної адміністрації до завершення терміну дії мандату УНТАЕС (тобто, до 15 січня 1998 р.) зберігав свої повноваження з можливістю втручатися у разі необхідності, якщо діяльність ППС суперечитиме Ердутській угоді або резолюціям РБ ООН. Було наголошено на необхідності збереження збалансованого співвідношення хорватських і сербських працівників, а також представництва інших національних меншин. Цивільна поліція УНТА-

40 Problemi u Prelaznim policijskim snagama... S. 3.

41 Holjevac Tuković A. Op. cit. S. 109.

42 Stanje sigurnosti // Glas Slavonije. 1997. 27.10. S. 4.

43 «Halo, je l' to 'vruća' linija» // Glas Slavonije. 1997. 10.10. S. 12; Holjevac Tuković A. Op. cit. S. 109.

44 Obrenovic M. Veliki problemi i niz nerešenih pitanja // Vukovarske novine. 1997. 5.12. S. 2.

45 Olujni mir: kronologija hrvatske misije mira na Dunavu. [ured. V. Škare-Ožbolt, I. Vrkić]. Zagreb: Narodne novine, 1998. S. 326.

ЕС (400 членів) залишилися до кінця мандату Перехідної адміністрації⁴⁶. - На прес-конференції, присвяченій передачі ППС до складу хорватської поліції, І. Пеніч заявив, що впродовж 1997 р. Хорватія приділяла велику увагу підготовці працівників ППС, серед яких було багато тих, хто взагалі не закінчив школу поліції. Для них, незалежно від їх національної належності, було організовано підготовчі курси в Академії поліції у Загребі, а в Істрії пройшла підготовка для членів спеціальних підрозділів⁴⁷.

Офіційно ППС влилися у хорватську поліцію 16 січня 1998 р. – після завершення мандату УНТАЕС у Подунав'ї⁴⁸.

Включення Перехідної поліції до складу Міністерства внутрішніх справ Республіки Хорватія завершило процес реформування поліцейських сил у хорватському Подунав'ї. Були задоволені численні вимоги щодо національного складу працівників поліції, що було гарантією безпеки всіх громадян цієї місцевості. На прохання уряду Хорватії, задля забезпечення додаткової безпеки для мешканців регіону цивільна поліція ООН залишилася ще на дев'ять місяців після відходу УНТАЕС, що було підтверджено Радою Безпеки у Резолюції № 11454⁴⁹.

Загалом поза полем зору даної розвідки залишаються питання наявності (чи відсутності) міжетнічних конфліктів у лавах ППС і деякі інші аспекти діяльності Перехідної поліції. Сподіваємося, вони стануть предметом подальших досліджень цієї проблематики.

Таким чином, упродовж реінтеграції Східної Славонії до державно-правового поля Хорватії у другій половині 1990-х років важливим елементом цього процесу стало створення та функціонування Перехідних сил поліції. Задумані як тимчасовий міжнаціональний (переважно хорватсько-сербський) збройний допоміжний контингент, вони діяли у період 1996-1997 рр. Різне бачення сторонами конфлікту ролі та місця ППС утруднювало їхнє створення та функціонування. Головними проблемами Перехідної поліції були знаходження оптимального балансу національного співвідношення у підрозділі, боязнь сербів втратити роботу після ліквідації ППС. Почавши свою роботу як переважно сербська міліарна одиниця, з плином реінтеграції Перехідна поліція поступово «хорватизувалася» і наприкінці 1997 р. була передана керівництвом УНТАЕС у підпорядкування МВС Хорватії.

Зрозуміло, що повністю проводити паралелі між хорватськими й українськими прикладами неможливо – зважаючи на обставини, умови, геополітичних гравців

46 Holjevac Tuković A. Op. cit. S. 109.

47 Pandža L. Prijelazna policija pod nadzorom MUP-a // Vjesnik (Zagreb). 1997. 16 prosinca. S. 1-2.

48 Barić N. Op. cit. (drugi dio). S. 329-330.

49 Holjevac Tuković A. Op. cit. S. 109.

і т.д. Однак досвід Хорватії, зокрема в організації перехідної поліції, можна використати, аби по можливості уникнути помилок і мінімізувати труднощі, з якими зіштовхнеться Україна під час ймовірної реінтеграції своїх східних територій.

REFERENCES

- Baric, N. (2011). Srpska oblast Istočna Slavonija, Baranja i Zapadni Srijem – od «Oluje» do dovršetka mirne reintegracije hrvatskog Podunavlja (prvi dio) [The Serb district of Eastern Slavonia, Baranja and Western Sylvania – from the Croatian operation «Storm» to the completion of the peaceful reintegration of the Croatian Danube region (Part one)]. *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, 11 (1), 393-454 [in Croatian].
- Baric, N. (2012). Srpska oblast Istočna Slavonija, Baranja i Zapadni Srijem – od «Oluje» do dovršetka mirne reintegracije hrvatskog Podunavlja (drugi dio) [The Serb district of Eastern Slavonia, Baranja and Western Sylvania – from the Croatian operation «Storm» to the completion of the peaceful reintegration of the Croatian Danube region (Part two)]. *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, 12 (1), 323-370 [in Croatian].
- Bilandzic, D. (1999). *Hrvatska moderna povijest* [Croatian current history]. Zagreb: Golden Marketing [in Croatian].
- Coleiro, C. (2002). *Bringing Peace to the Land of Scorpions and Jumping Snakes: Legacy of the United Nations in Eastern Slavonia and Transitional Missions*. Canadian Peacekeeping Press.
- Holjevac Tukovic, A. (2015). *Proces mirne reintegraciji Hrvatskog Podunavlja* [The process of peaceful reintegration of the Croatian Danube region]. Zagreb: Despot infinitus [in Croatian].
- Klein, J.P. (2010). *UNTAES – sažeto izvješće misije* [UNTAES – summary mission report]. In: D. Živić,
- S. Cvikić (Eds). *Mirna reintegracija Hrvatskoga Podunavlja – znanstveni, empirijski i iskustveni uvidi*. Zagreb-Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 17-22 [in Croatian].
- Klemencic, M. & Schofield, C. (1996). *Croatia's territorial consolidation and prospects for the future*. *GeoJournal*, 38 (4), 393-398.
- Lukic, R. (1994). *Greater Serbia: A New Reality in the Balkans*. *Nationalities Papers*, 22 (1), 49-70.
- Nahirnyi, M. (2007). *Stanovlennia ta rozvytok Respubliky Khorvatiia: derzhavno-politychnyi aspect* [The creation and development of the Republic of Croatia]. Novovolynsk: Minotavr [in Ukrainian].
- Pavlicevic, D. (2000). *Povijest Hrvatske* [History of Croatia]. Zagreb: Naklada P.I.P. Pavicic [in Croatian].
- Seks, V. (2010). *Mirna reintegracija Hrvatskoga Podunavlja i izbori za tijela lokalne samouprave* [Peaceful reintegration of the Croatian Danube region and elections for local self-government bodies]. In: D. Živić, S. Cvikić (Eds). *Mirna reintegracija Hrvatskoga Podunavlja – znanstveni, empirijski i iskustveni uvidi*. Zagreb-Vukovar:

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 38-44 [in Croatian].

Škare-Ožbolt, V. & Vrkić, I. (Ed.). (1998). *Olujni mir: kronologija hrvatske misije mira na Dunavu*. Zagreb: Narodne novine [in Croatian].

Tatalovic, S. (1997). *Manjinski narodi i manjine* [Minority peoples and minorities]. Zagreb: IP Prosvjeta; SKD Prosvjeta [in Croatian].

Mykola Nahirnyi

(Volodymyr-Volyn Pedagogical College named after A.Yu. Krymskyi, Volodymyr-Volyn, Ukraine) ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9319-8540>

Transitional Police Forces During the Reintegration of the Croatian Podunavlje Region: Lessons for Ukraine

The peculiarities of creation and activity of the Transitional Police Forces in the territory of the Croatian Podunavlje region during the reintegration of this region to the state legal framework of the Republic of Croatia are disclosed in the paper.

At the beginning of 1996, the UN Security Council adopted resolution № 1037 on establishing the United Nations Transitional Authority for Eastern Slavonia (UNTAES). It had the tasks of reintegration of the territory into the structure of Croatia. The components of reintegration were demilitarization of the region, administrative reintegration, social reintegration, holding local elections, recovery of economic activity. The organization of the Transitional Police Force (TPF) work became one of the elements of gradual reintegration.

The work of the TPF was preceded by the combined training of the Croatian and Serbian law enforcers abroad and after that they were sent to certain sections of the demarcation line in the Podunavlje region.

A different vision of the role and place of the TPF by the parties of the conflict complicated its creation and functioning. The main problems of the TPF were searching for an optimal balance of the national proportion in the division, and the Serbians fear of losing the job after elimination of the TPF.

With the continuation of reintegration, the proportion of Croats in the TPF increased. Restructuring of the body and gradual transfer of its officers to the structure of the Croatian Ministry of Internal Affairs began from the middle of 1997.

At the end of 1997, the headquarters of the UNTAES relinquished command over the TPF to the Ministry of Internal Affairs of Croatia. Officially the TPF joined the Croatian police on January 16, 1998, after the end of the credentials of the UNTAES in Podunavlje region.

Inclusion of the TPF in the structure of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Croatia completed the process of police forces reforming in the Croatian Podunavlje region. Croatia's experience in the establishing of the TPF could be used to resolve the situation in Donbas.

However, it is inexpediently to draw complete parallels between the Croatian and Ukrainian examples.

Keywords: UNTAES, reintegration, TPF, Podunavlje region

Надійшла до редакції / Received: 14.08.2019 Схвалено до друку / Accepted: 13.09.2019

КОЛАБОРАЦІОНІЗМ РУСИНІВ Й УКРАЇНЦІВ ХОРВАТІЇ ПІД ЧАС СЕРБЬСЬКО-ХОРВАТСЬКОЇ ВІЙНИ (1991–1995)

У статті розглядається явище колабораціонізму русинсько-української діаспори Хорватії під час сербсько-хорватської війни наприкінці ХХ ст. З'ясовуються причини цього явища, визначаються фактори, які сприяли співпраці русинів та українців із владою самопроголошеної Республіки Сербська Країна. Окреслюються масштаби такого колабораціонізму, його прояви та особливості. Проаналізовано наслідки цього явища для русинсько-українського населення краю.

Ключові слова: Хорватія, русини, українці, серби, колабораціонізм, терор, сербсько-хорватська війна.

Переселенці з українських земель, самоідентифікуючись під двома етнонімами, спочатку як русини, а з кінця ХІХ ст. – як українці, почали з'являтися на землях південних слов'ян з 1745 р. Із часом вони утворили тут кілька анклавів – у Воеводині, Сріємі (самі діаспоряни називають цей регіон “Срим”), Бачці та Боснії. Хорватських русинів й українців, які століттями проживали на територіях з поліетнічним населенням, не могли оминати міжнаціональні протистояння. Пікові моменти таких протистоянь у Югославській державі припадають на Другу світову та сербсько-хорватську (1991–1995) війни.

У Другій світовій війні бажанням бачити Україну самостійною, за прикладом Незалежної Держави Хорватія, можна пояснити факт співпраці частини хорватських українців з усташами⁵⁰. Ними було створено Український та Військово-морський легіони (Ліський, 2002, с.69). Однак з часом хорватські українці розчарувались у політиці усташів і поступово переходили на бік югославського партизанського руху Й. Броз Тіто. - Що ж до русинів, то вони з самого початку війни стояли на прокомуністичних позиціях, борючись проти як хорватських усташів, так і серб-

50 Усташі – хорватські націоналісти часів міжвоєнного періоду та Другої світової війни.

ських четників. В Югославській народній армії (ЮНА) та партизанських загонах боролось приблизно 4 тис. русинів й українців, що становило 10% представників русинсько-українського населення держави (Малиновська, 2002, с.14).

Децю іншим було ставлення русинсько-української діаспори до хорватсько-сербського протистояння у 1990-х роках. Якщо у 1941–1945 рр. їхні погляди різнилися або еволюціонували у бік прокомуністичних симпатій, то наприкінці ХХ ст. Абсолютна більшість русинів й українців підтримала Хорватію. І все ж серед них були ті, хто симпатизував сербам і кого в умовах проживання під владою самопроголошеної Республіки Сербська Країна (далі – РСК) можна назвати колаборантами.

Сербсько-хорватська війна (для сербів – громадянська, для хорватів – вітчизняна) – одна з улюблених тем хорватської історіографії періоду незалежності. Дослідники розглядали її насамперед як протистояння хорватів та сербів. Питання ж становища національних меншин Хорватії під час війни порушувало лише кілька науковців (Perić Kaselj, Škiljan i Vukić, 2015; Szekely, 1996; Tatalović, 1997). Саме українській меншині присвячено лише кілька розвідок – переважно публіцистичного або мемуарного характеру (Biki, 2001; Burda, 1998; Pap, 2015).

Хорватські дослідники фактично не вивчають питання колабораціонізму 1990-х років. Загалом прийнято спрощено вважати, що усі хорвати підтримали власну новопосталу державу, а всі серби, які опинилися на території, контрольованій РСК, стали ворогами офіційного Загреба. Стосовно інших національних меншин Хорватії переважає думка, що вони активно піднялися на її захист (Radoš i Šangut, 2013), окрім православних ромів (Perić Kaselj, Škiljan i Vukić, 2015, s.21, 26).

Мета нашої розвідки – оцінити масштаби колабораціонізму русинів та українців у сербсько-хорватській війні 1991–1995 рр., з'ясувати причини, мотиви та характер цього явища. Задіяна джерельна база – тогочасні матеріали діаспорної періодики та свідчення очевидців. Додатково актуальність теми зумовлена гібридною війною України з Російською Федерацією, адже події у Криму, на Донбасі та південному сході загалом продемонстрували наявність там значної кількості колаборантів.

Сербсько-хорватська війна 1991–1995 рр. була спричинена дезінтеграцією СФРЮ, намаганням Хорватії вийти зі складу Федерації та наявністю на її території великої сербської меншини, яка не поділяла такого бажання.

Наприкінці 1991 р., внаслідок військових кампаній, хорватські серби під захистом ЮНА (а на той час де-факто – регулярних сил сербської армії) повністю відокремилися від Хорватії, узявши під контроль чверть її території. Упродовж 1990–1991 рр. відбулося конституювання самопроголошених сербських державних утворень, які у грудні 1991 р. утворили Республіку Сербська Країна, на території якої проживала значна частина несербського населення, зокрема, нащадки

переселенців з українських земель, найбільше яких було у місті Вуковар, селах Петровці і Миклушевці (Східна Славонія). Це були єдині села, де представники нашої діаспори становили абсолютну більшість населення: у Петровцях із майже півтори тисячі мешканців проживало близько 1000 русинів і 300 українців (Simunović, 1995, s.26), у Миклушевцях із понад 670 селян русинами й українцями було понад 500 осіб (Wertheimer-Baletić, 1993, s.463). Решту мешканців становили серби та хорвати. Варто зазначити, що до масового переселення до Петровців русинів у 1830 р. з Бачки та Срієму і українців у 1950–1960-х роках з Боснії це село було заселене переважно сербами, проте на 1991 р. останні становили лише 9% (Такач, 1992d, с.24; Такач, 1992f, с.13).

Традиційно русини й українці Хорватії мало цікавилися політикою. Переважно представлені аграріями, виховувані впродовж кількох десятиліть на принципах “братерства і єдності” в Югославії, вони здебільшого до певного часу не проявляли особливої політичної активності і не займали чіткої позиції стосовно хорватсько-сербських суперечностей. Винятком була політика їхнього представницького органу – Союзу русинів і українців Хорватії (СРiУ). Лідери СРiУ схвально сприйняли зміни, що відбувалися на зламі 1980–90-х років у Хорватії, зокрема, обіцянку нової влади (антикомуністичної й антисербської за змістом) на чолі з президентом Франьо Туджманом підтримувати і захищати інтереси національних меншин (Furminc, 1990).

Навесні 1990 р. на місцевих виборах у русинсько-українських селах теж відбулася зміна керівників. До того часу були лише серби-комуністи. У Петровцях переміг колишній комуніст⁵¹, українець за національністю Семен Музичка (Такач, 1992d, с.24). У Миклушевцях до влади, посунувши стару комуністичну еліту, прийшли молоді люди, які сповідували демократичні принципи. У червні 1991 р. вони створили тут осередокправлячої у Хорватії партії ХДС – найчисленнішу політичну організацію села, до якої увійшло 40 осіб – 6% усього населення. Водночас було оприлюднено інформацію про численні помилки попереднього керівництва та зловживання ним владою (Такач, 1991). Ображені місцеві комуністи зачаїлись і чекали слушного часу, аби поквитатися з новою елітою.

У травні 1991 р. на референдумі русини й українці переважно висловилися за незалежність Хорватії. У Петровцях і в Миклушевцях кількість тих, хто проголосував “за”, становила відповідно близько 64 і 73 % від тих, хто взяв участь у голосуванні (Костелник і Такач, 2008, с.113). - Із початку повномасштабної хорватсько-сербської війни у липні 1991 р. русини й українці взяли активну участь у захисті хорватської державності. На середину листопада 1991 р. на фронті во-

51 Компартія перейменувалась на Партію демократичних змін. 3 Скупщина – орган представницької влади в югославських республіках; Скупщина опчини – аналог обласної ради в Україні.

ювало 180 русинів і українців з Вуковара (Jurista, 1991). У вересні 1991 р., коли війна дійшла до Західної Славонії, українці з Липовлян, не чекаючи офіційної мобілізації, одними з перших вступали до добровільних відділів хорватського війська (Липовлянці на першій лінії фронту, 1992).

Щоправда, серед русинів й українців були й незадоволені новою хорватською владою. Так, окремі серби і кілька русинів Миклушевців (Зденко Магоч, Янко Киш та ін.) бойкотували розпорядження Скупщини опчини з Вуковар про збройну охорону полів від диверсій. Це завдання було доручено силам територіальної оборони, створеним у кожному населеному пункті ще за правління Й. Броз Тіто (Marijan, 2000, s.292–293). Згадане розпорядження Скупщини зігнував кожен десятий з усіх мобілізаційно зобов'язаних у Миклушевцях. Також окремі миклушевські серби і двоє-трьох русинів-сербофілів, прихильників комуністів та ЮНА, виступали проти хорватського прапора над сільрадою, проти чергування озброєної охорони на виході з села тощо (Такач, 1991; Такач, 1992а, с.20). У Петровцях проти формування загону захисту села виступали місцеві серби та кілька русинів й українців: Кирило Рацмишка, Желько Цирба, Владо Цирба, Янко Сегеді та деякі інші (очевидці згадують дев'ять прізвищ) (Такач, 1992d, с.25–26).

На початку вересня 1991 р. ЮНА підійшла впритул до Миклушевців. 19 вересня між селянами і частинами ЮНА було досягнуто домовленості, що військові братимуть воду з села за умови, що заздалегідь попереджатимуть про прихід своїх людей. Ставлення русинських селян до вояків було доволі толерантним, без серйозних інцидентів (Такач, 1992а, с.21).

27 вересня частини ЮНА окупували сусіднє село Чаковці, і Миклушевці опинилися в повному оточенні. Село залишили місцеві серби та кілька русинів, які їм симпатизували (Янко Лікар, Зденко Магоч та ін.) (Такач, 1992а, с.22), а попередні комуністичні керівники Миклушевців (русини Яким Лендер і Дюра Лікар та серб Слободан Анделич) з власної ініціативи вирушили на перемовини з ЮНА. Під тиском більшості селян, які втомилися жити під постійним обстрілом, сільський голова Джуро Бикий змушений був пообіцяти співпрацювати з армією і місцевою новоствореною владою (Biki, 2001, s.44; Такач, 1992а, с.23). Посередником у перемовинах виступав русин Мірко Пап, який і привів вояків до села (Такач, 1992а, с.21).

Окремі петровчани вірили, що ЮНА – це все ще військо югославських народів, і очікували від цих вояків толерантного ставлення до себе як до простих людей поза політикою. Ці селяни переконували захисників Петровців (на той час їх було 42 особи), аби ті залишили село. Вони вважали, що таким чином Петровці будуть врятовані від обстрілів, руйнувань і знищення, що фронт швидко відійде від села і ситуація у ньому нормалізується (Biki, 2001, s.37; Такач, 1992d, с.27).

Варто зазначити, що ставлення регулярної ЮНА до місцевих мешканців загалом було нормальним, чого не скажеш про сербів-односельчан чи представників сербських парамілітарних (четницьких) угруповань, про яких очевидці казали, що ті були “гіршими за скажених звірів” (Такач, 1992f, с.11).

Несербське населення Сербської Країни (у тому числі русини та українці) опинилося в умовах “сербізації” захоплених територій. Тож фактично для русинів й українців краю було встановлено окупаційний режим. Руйнування, грабежі, гвалтування, побиття, пошкодження греко-католицьких церков, “етнічні чистки”, жорстокі вбивства окремих родин – це перелік діянь нової влади (Такач, 1992b, с.11–12; Živić, 2006, s.438; Wiki, 2001, s.80).

Миклушевські серби звинувачували своїх сусідів-русинів, що вони кон’юктурно підтримували ті сили, які приходили до влади у регіоні. Богдан Анделич, представник нової влади, заявляв: “Шкода мені, що наші русини так повелися. Більшість стала на той бік, на який не варто було ставати. Подумайте, відійшли найбагатші люди, найкращі господарі” (Wiki, 2001, s.43–44).

Душанка Мишленович, сербська мешканка села, зазначала: “Знаєте, наші русини – як соняшники. Прийшов Туджман до влади – вони всі за нього, оскільки Туджман обіцяв їм землю, житло і нову механізацію. А тепер, коли Туджман зник, вони всі за Югославію. Тепер імагають, щоб їх шанувала армія, і кажуть, що вони невинуваті та що є лояльними мешканцями свого села. Яка влада прийде, то вони за неї. Знаєте, ми з такими жити не хочемо: або вони, або ми. Коли ми, серби, йдемо селом – вони відвертаються і підсміюються. Ми цього не хочемо. Всі винуваті мають покинути село... Ми з такими не хочемо жити. Ми їх не виганяли, вони просто спокусилися на обіцянки Туджмана, інших причин не мали. Русини постійно кричали: “Геть комуністів!”. А самі добре господарювали, коли комуністи були при владі” (Wiki, 2001, s.43).

У кожному зайнятому ЮНА та повсталими сербами населеному пункті організовувалися штаби Територіальної оборони (ТО), причому туди входили й представники русинсько-української діаспори – просербськи налаштовані мешканці Петровців та Миклушевців. Зокрема, з русинів до миклушевського штабу ТО увійшли сербофіли Яким Бучко (політичний комісар; комендантами були, як правило, місцеві серби) та рядові члени Янко Киш, Петро Лендер, Мірко Ждиняк; головою села призначено Антона Мудрого. Серед інших симпатиків нової влади, які активно допомагали штабу ТО, у спогадах очевидців згадуються Зденко Магоч, Янко Лікар, Нада Папуга, Яким Лендер, Янко Мудрий, Мирон Бабинчак та ін. (Такач, 1992b, с.10). Варто зазначити, що до миклушевського штабу ввійшли тільки ті особи, які свого часу залишили село

після перемоги ХДС (Wiki, 2001, s.41). Нова влада села з кількома русинами у складі запровадила такий терор, якого миклушевські русини й українці не знали

упродовж 150-річного перебування на цих землях (Такач, 1992b, с.12). - Штаб ТО у Петровцях очолив серб Дуле Самардич, якому допомагали кілька русинів та українців. Так, Владо Кисіль як колишній голова місцевої громади радісно зустрів прихід ЮНА. В інтерв'ю для телебачення Нового Саду він заявив про потребу очищення села від “усташів” як запоруку миру та стабільності. Серед інших русинсько-українських прихильників нової влади відзначилися Володимир Магоч, Петро Бойко, Йозо Токарський, Янко Сопка, Желько Гачов та інші (загалом названо 11 імен колаборантів у Петровцях) (Такач, 1992с, с.14).

Деяким миклушевським русинам добре жилося за сербської влади. Так, Мара Керняйц відкрила магазин, Мірко Ждиняк конфіскував автомобілі вигнаних односельчан, а колишній офіціант Янко Киш став директором великого підприємства – Аграрноіндустріального комбінату (Poljoprivredno industrijski kombinat – РІК) (Такач, 1992с, с.9; Вікі, 2001, с.49–50).

На початковому етапі хорватсько-сербської війни побутові конфлікти між селянами (наприклад, безрезультатні спроби одного з покупців збити ціну на олію) накладалися на політичні симпатії (один з учасників суперечки був членом ХДС, другий – комуністом), що з часом призводило навіть до вбивств при зведенні рахунків.

Спочатку миклушевчан тероризували лише серби, згодом до них приєдналися й окремі русини, які за розпорядженням місцевих сербів навіть катували своїх односельчан (Вікі, 2001, с.84). За свідченням вигнаних петровчан, найважче їм було сприйняти не саму сербську окупацію, а зраду їхніх земляків. Селянам не було б так прикро, якби ці злочини чинили невідомі особи, а не їхні сусіди (Вікі, 2001, с.69). Як згадував один 60-річний петровчанський вигнанець, ”поки комуністи були при владі, вони [сусіди-сербофіли – М. Н.] були з комуністами. А коли прийшла ЮНА – приєдналися до неї, пішовши проти своїх людей, односельчан, сусідів” (Такач, 1992с, с.17).

Так, Яким Бучко свідчив, що, будучи сільським крамарем, відчував зневажливе ставлення з боку значної кількості односельчан, переважно через свої просербські погляди. Після зміни влади, коли Я. Бучко отримав посаду політичного комісара, ті ж люди вже просили в нього пробачення та благали не виселяти їх із села (Вікі, 2001, с.41).

Нові керівники Миклушевців (серб Й. Мишленович, русини Й. Киш і П. Лендер) до війни товаришували зі своїми односельцями, а Й. Киш навіть був кумом родини Хомів, але це не завадило її виселити (Вікі, 2001, с.51).

Янка Чордаша арештував русин Петро Лендер, а охороняв його теж русин Янко Киш. Той же Петро Лендер бив селян і знущався з них, навіть кидав гранати до людських обійсть. Сільський пекар Янко Мудрий брав участь у пошкодженні будівлі та майна місцевої греко-католицької церкви (Такач, 1992с, с.6, 9).

Жителя села Андрія Бикия було заарештовано за те, що його родичі воювали у хорватській армії. Сидячи у сільській в'язниці, він побачив серед представників нової влади свого племінника, зрадівши цьому, попросив у нього цигарку. Той відповів, що для такого дядька у нього немає цигарки і що загалом під час війни родичів немає (Viki, 2001, s.37).

75-річну жінку вигнали з Миклушевців сусіди та рідний онук, назвавши її “ушашкою”. Доходило до того, що брат проганяв сестру та брата, онук – бабу (Viki, 2001,s.55, 65).

В інтерв'ю воєводинському виданню “Руське слово” Яким Бучко пояснював примусове виселення мешканців Миклушевців співпрацею їх з хорватською владою і тим, що штаб ТО діє відповідно до приписів РСК (Такач, 1992с, с.7–8).

Один із захисників Миклушевців, член хорватської територіальної оборони села Славо Вереш, після окупації виїхав до родичів у Руський Керестур (Восводина). Там його затримали, приписавши членство у хорватській Національній гвардії. Влада Сербії скористалася цим інцидентом для розгортання кампанії під гаслом “Восводинці, виявіть ушашів” (Такач, 1992с, с.6; 1992е, с.14). Таким чином, і сербських русинів певною мірою долучили до колабораціонізму.

Серед хорватських русинів й українців мав місце і примусовий колабораціонізм. У зв'язку з тим, що вони компактно проживають у прикордонних районах між Сербією та Хорватією, у період воєнних дій велика кількість чоловіків була мобілізована до ЮНА або до хорватської армії, залежно від місця проживання, і вони фактично змушені були воювати проти своїх. Так, до лав сербської армії було насильно мобілізовано більшість миклушевчан (Jolić, 1993), а молодих хлопців із Петровців серби відправляли на фронт або на охорону різних об'єктів. При цьому місцевих сербів та колаборантів нікуди не забирали (Такач, 1992с, с.14, 17–18).

Разом з тим, частина русинів добровільно пішла на військову службу в РСК. Зокрема, за спогадами вигнаних мешканців Ловасу (села поблизу Вуковару), в їхньому населеному пункті бачили у військовій формі Зденка Магоча, Мирона Шимка і Наду Папугу (Такач, 1992с, с.9).

Боснійські серби також мобілізували місцевих українців (район Баня Луки), посилаючи їх на фронт воювати проти своїх же земляків із Хорватії (Burda, 1998, s.44). Зафіксовані випадки, коли ворогуючі сторони страчували полонених із числа українців лише за те, що вони були примусово мобілізовані до військових сил супротивника (Малиновська, 2002, с.17–18).

Траплялося, що поділ проходив усередині сімей. Так, один член родини Ждиняків був прихильником ЮНА і сербів, другий після захоплення села сербами пішов у партизани, третій воював у регулярній хорватській армії (Такач, 1992с, с.5–6).

В окремих випадках колабораціоністи рятували своїх земляків з ворожого табору. Так, Мірко Ждиняк, який з самого початку підтримував ЮНА, зумів звільнити із в'язниці свого брата Владо, заарештованого поблизу рідного села за членство в хорватській територіальній обороні (Такач, 1992с, с.5).

Під час воєнних дій, ще до захоплення заселених русинами й українцями територій, серби вдавалися до агітаційно-пропагандистських дій, аби показати Хорватію національним меншинам власної держави в негативному світлі. Зокрема, вони поширювали чутки, що усі русини воюють на сербському боці.

У 1995 р. Хорватія відмовилась від пасивної позиції і вдалася до тактики рішучих дій. В результаті збройної операції “Блиск” (30 квітня–4 травня 1995 р.) було відвойовано Західну Славонію. “Блиск” спричинив паніку у Миклушевцях, де населення було мобілізоване для відсічі, але до активних дій не дійшло. Вартову службу у Миклушевцях щодоби несло семеро осіб, здебільшого русини (Вікі, 2001, s.107, 139).

Унаслідок військової операції “Буря” (4–6 серпня 1995 р.) армія Хорватії ліквідувала владу Сербської Країни на території від Хорватської Костайниці і Петрині на півночі до Грачаца і Кніна на півдні, спричинивши черговий неспокій у Миклушевцях. Усіх чоловіків було мобілізовано в очікуванні нападу з боку Хорватії (Вікі, 2001, s.108,109).

Повернення Хорватії Східної Славонії, де проживало найбільше русинів й українців, передбачалося здійснювати поступово і під контролем УНТАЕС (Перехідної адміністрації ООН). За резолюцією Ради Безпеки ООН від січня 1996 р., Подунав'я мало бути реінтегроване до складу Хорватії до січня 1998 р. (Киш, 1997, с.7–8).

У ході реінтеграції відбувався складний процес повернення біженців та вигнанців, психологічної нормалізації соціальних стосунків й адаптації людей до нових обставин. Тривалий час зберігалось непомітне, але відчутне дистанціювання між колишніми вигнанцями і тими, хто пережив окупацію на місці. У Петровцях обидві сторони вважали саме себе більш постраждалими у війні (Бичанич, 1998). Репатріанти чекали вибачень від мешканців Миклушевців за те, що ті їх виганяли. Натомість, останні заперечували свою участь у чистках і зазначали, що ті самі залишили село. На спільні громадські роботи збиралися тільки колишні вигнанці. Фактично між двома категоріями людей не було довіри. В інтерв'ю “Радіо Вуковар” на запитання “Чи можливе подальше співжиття з тими, хто керував селом у війну?” миклушевчани відповідали, що “ми з ними посварилися назавжди” (Вікі, 2001, s.82, 128).

Повернувши Подунав'я під свій контроль, Хорватія намагалася притягти до відповідальності тих, кого підозрювала у військових злочинах та злочинах геноциду. Найбільш резонансною спробою такого покарання став так званий “миклушев-

ський процес”, для української громадськості цікавий насамперед тим, що стосується злочинів проти русинсько-української громади Миклушевців. Справа була спрямована проти тих, хто навесні 1992 р. депортував 98 та вбив чотирьох осіб із цього русинськоукраїнського села (Varga, 2016). Усі убиті були русинами (Zločin u Mikluševcima). У 1996 р. було звинувачено 35 осіб, третину з яких становили русини – мешканці Миклушевців (Varga, 2016). Поступово кількість обвинувачених зменшувалася – через смерть підозрюваних або брак доказів. 2009 р. суд визнав винними 12 осіб (по шість сербів та русинів) та засудив їх до позбавлення волі терміном від 4 до 15 років. Максимальні терміни отримали двоє – серб Йован Ціцо та русин Петро Лендер. Під час оголошення вироку були присутні підсудні Яким Бучко, Зденко Магоч та Дарко Гудак – лише етнічні русини. Інші обвинувачені оголошені у розшук, оскільки втекли переважно до сусідньої Сербії, а отже, були недоступні для судових органів Хорватії (Zločin u Mikluševcima). Тож вийшло так, що за злочин геноциду проти русинського населення Хорватії фактично було засуджено лише представників тієї ж русинської спільноти.

Таким чином, у хорватсько-сербському протистоянні недалекоглядна політика т.зв. Сербської Країни, спрямована на реалізацію плану “Велика Сербія”, не залишила українцям вибору, кого підтримувати. І за свій вибір вони заплатили високу ціну – вбитими, репресованими та депортованими. Однак і за таких умов мали місце випадки колабораціонізму русинсько-української діаспори із сербською окупаційною адміністрацією. Якщо не брати до уваги примусового колабораціонізму (насильницької мобілізації до лав сербських збройних сил), то добровільна співпраця мала різні причини: прагнення повернути владу, втрачену внаслідок виборів у 1991 р.; ностальгія за соціалістичною Югославією та стабільністю; намагання вирішити побутові конфлікти та поквитатися із сусідами. Як свідчать джерела (передусім, спогади очевидців), добровільний колабораціонізм серед мешканців Миклушевців та Петровців не був масовим. Про якийсь ідеологічний просербський колабораціонізм говорити складно. Загалом його масштаби (особливо порівняно з кількістю русинів й українців у хорватській армії) незначні. Серед українців він був менш поширений, аніж серед русинів, що можна також пояснити значно більшою кількістю останніх у регіоні. Характерно, що після реінтеграції Подунав’я Хорватія нікого не притягнула до відповідальності за колабораціонізм, натомість, за “геноцид” та “злочини проти людяності” було засуджено переважно осіб русинської національності. Однак це радше свідчить про недосконалість хорватського правосуддя (усі підозрювані серби на час винесення вироку виїхали з країни).

...

Список посилань

- Бичанич, Ю.-Х., 1998. Актуалносци о врацаню вигнатих Петровчаньох. Нова думка, 104, с.20.
- Киш, М., 1997. Мандат УНТАЕС-у и реинтеграция. Нова думка, 101/102, с.7–8.
- Костелник, В. та Такач, Г., 2008. 40 роки Союзу Русинох и Українцох Републики Горватскей. Вуковар: Союз русинів і українців Республіки Хорватія.
- Липовлянці на першій лінії фронту, 1992. Нова думка, 92/93, с.18–19.
- Ліський, Б., 2002. Антон Івахнюк – великий українсько-хорватський патріот. В: С., Бурда та Б., Гралюк, упор. Українці Хорватії: матеріали і документи. Загреб, с.62–73.
- Малиновська, О., 2002. Українська діаспора в південнослов'янських землях. В: С., Бурда та Б., Гралюк, упор. Українці Хорватії: матеріали і документи. Загреб, с.6–20.
- Такач, Г., 1991. Миклошевска воєна хронология (1). Нова думка, 90/91, с. 11.
- Такач, Г., 1992а. Миклошевска воєна хронология (2). Нова думка, 92/93, с.20–23.
- Такач, Г., 1992б. Миклошевска воєна хронология (3). Нова думка, 94/95, с.9–12.
- Такач, Г., 1992с. Миклошевска воєна хронология (4). Нова думка, 96/97, с.5–9.
- Такач, Г., 1992d. Петровци спадли медзи остатніма (1). Нова думка, 92/93, с.24–27.
- Такач, Г., 1992е. Петровци спадли медзи остатніма (2). Нова думка, 94/95, с.13–18.
- Такач, Г., 1992f. Петровци спадли медзи остатніма (3). Нова думка, 96/97, с.10–13.
- Biki, Đ., 2001. Rusini Mikluševaca u Domovinskom ratu 1991. Mikluševci.
- Burda, S., 1998. Iz rada Kriznog štaba Saveza 1991.–1993. g. (2). Нова думка, 106,с.43–45.
- Furminc, J., 1990. Na zajedničkom poslu suživota svih. Нова думка, 88, с.2.
- Jolić, S., 1993. “Мушим найсц синов гроб”. Нова думка, 98/99, с.13.
- Jurista, M., 1991. S nama u gardi ima i onih vaših. Нова думка, 90/91, с.10.
- Marijan, D., 2000. Jugoslavenska narodna armija u agresiji na Republiku Hrvatsku 1990.–1992. godine. Časopis za suvremenu povijest, Br. 2, s.289–321.
- Pap, N., 2015. Stradanje Rusina u Domovinskom ratu 1991./92. Vukovar: Savez Rusina Republike Hrvatske.
- Perić Kaselj, M., Škiljan, F. i Vukić, A., 2015. Događaj i etnička situacija: promjene identiteta nacionalnih manjinskih zajednica u Republici Hrvatskoj. Studia ethnologica Croatica, 27 (1), s.7–36. Доступно: <https://dx.doi.org/10.17721/2524-048X.2018.11.8-27>[Дата звернення: 1 серпня 2021]
- Radoš, I. i Šangut, Z., 2013. Branili smo domovinu: pripadnici nacionalnih manjina u obrani Hrvatske. Zagreb: Udruga pravnika “Vukovar 1991”.
- Šimunović, J., 1995. Rusini i Ukrajinci u Republici Hrvatskoj – doseljenje i stanje prije 1991. g. In: S., Burda, ed. Rusini i Ukrajinci u Republici Hrvatskoj (1991–1995). Zagreb, s.25–29.
- Szekely, A. B., 1996. Hungarian Minority in Croatia and Slovenia. Nationalities Papers, 24 (3), pp.483–489.

Tatalović, S., 1997. Manijinski narodi i manjine. Zagreb: SKD Prosvjeta. Varga, B., 2016. Tragedija Ukrajinaca i Rusina iz Vukovara. [online] Доступно: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/tragedija-ukrajinaca-i-rusina-iz-vukovara> [Дата звернення: 10 травня 2021]

Wertheimer-Baletić, A., 1993. Jedno i pol stoljeće u brojčanom razvoju stanovništva Vukovara i vukovarskoga kraja. Društvena istraživanja, 4–5 / God. 2, Br. 2–3, s.455–478.

Živić, D., 2006. Demografski okvir i gubitci tijekom Domovinskog rata i poraća. In: Z., Radelić, eds. Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat, s.420–483.

Zločin u Mikluševcima, 2016. Documenta. Centar za suočavanje s prošlošću. [online] Доступно: <https://www.documenta.hr/hr/zločin-u-mikluševcima.html> [Дата звернення: 15 липня 2021]

References

Q Biki, Đ., 2001. Rusyns of Mikluševci in the Homeland War of 1991. Mikluševci. (InCroatian)

Burda, S., 1998. From the work of the Crisis Staff of the Union 1991–1993 (2). Newopinion, 106, pp.43–45. (In Croatian)

Bičanić, J., 1998. News about the return of expelled citizens of Petrovci. New opinion, 104, p.20. (In Ruthenian)

Crime in Mikluševtsi, 2016. Documents. Center for Combating the Past. [online] Available at: <https://www.documenta.hr/hr/zločin-u-mikluševcima.html> [Accessed 15 July 2021] (in Croatian)

Furminc, J., 1990. At the co-working of coexistence. New opinion, 88, p.2. (In Croatian)

Jolić, S., 1993. “I have to find my sons grave”. New opinion, 98/99, p.13. (In Ruthenian)

Jurista, M., 1991. We have yours on guard. New opinion, 90/91, p.10. (In Croatian)

Kiš, M., 1997. UNTAES Mandate and Reintegration. New opinion, 101/102, pp.7–8.(In Ruthenian)

Kostelnik, V. and Takać, G., 2008. 40 years of the Union of Ruthenians and Ukrainians of the Republic of Croatia. Vukovar. (In Ruthenian)

Lipovlyanians on the front line, 1992. New opinion, 92/93, pp.18–19. (In Ukrainian)

Liskyi, B., 2002. Anton Ivakhniuk is a great Ukrainian–Croatian patriot. In: S., Burda and B., Gralyuk, eds. Ukrainians of Croatia: materials and documents. Zagreb, pp.62–73. (In Ukrainian)

Malynovs’ka, O., 2002. Ukrainian diaspora in the South Slavic lands. In: S., Burda and B., Gralyuk, eds. Ukrainians of Croatia: materials and documents. Zagreb, pp.6–20. (In Ukrainian)

Marijan, D., 2000. Yugoslav People’s Army in the aggression against the Republic of Croatia 1990–1992 years. Journal of Contemporary History, No. 2, pp.289–321. (In Croatian)

Pap, N., 2015. The suffering of the Ruthenians in the 1991/92 Homeland War.Vukovar. (In Croatian)

Perić Kaselj, M., Škiljan, F. and Vukić, A., 2015. Event and ethnic situation: changes in the identity of national minority communities in the Republic of Croatia. Studia ethnologica Croatica, 27 (1), s.7–36. Available at: <https://dx.doi.org/10.17721/2524->

048X.2018.11.8-27 [Accessed 1 august 2021] (In Croatian)

Radoš, I. and Šangut, Z., 2013. We defended the homeland: members of national minorities in the defense of Croatia. Zagreb: Udruga pravnika "Vukovar 1991". (In Croatian)

Simunović, J., 1995. Rusyns and Ukrainians in the Republic of Croatia – immigration and the situation before 1991]. In: S. Burda, ed. Rusyns and Ukrainians in the Republic of Croatia (1991–1995). Zagreb, pp.25–29. (In Croatian)

Szekely, A. B., 1996. Hungarian Minority in Croatia and Slovenia. Nationalities Papers, 24 (3), pp.483–489.

Takač, G., 1991. Miklushevtsi's military chronology (1). New opinion, 92/93, p.11. (In Ruthenian)

Takač, G., 1992a. Miklushevtsi's military chronology (2). New opinion, 92/93, pp.20–23. (In Ruthenian)

Takač G., 1992b. Miklushevtsi's military chronology (3). New opinion, 92/93, pp.9–12. (In Ruthenian)

Takač, G., 1992c. Miklushevtsi's military chronology (4). New opinion, 92/93, pp.5–9. (In Ruthenian)

Takač, G., 1992d. Petrovtsi fell among the last (1). New opinion, 92/93, pp.24–27. (In Ruthenian)

Takač, G., 1992e. Petrovtsi fell among the last (2). New opinion, 92/93, pp.13–18. (In Ruthenian)

Takač, G., 1992f. Petrovtsi fell among the last (3). New opinion, 92/93, pp.10–13. (In Ruthenian)

Tatalović, S., 1997. Minority Peoples and Minorities. Zagreb. (In Croatian)

Varga, B., 2016. Tragedy of Ukrainians and Ruthenians from Vukovar. [online] Available at: <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/tragedija-ukrainaca-i-rusina-iz-vukovara> [Accessed 10 may 2021] (in Croatian)

Wertheimer-Baletić, A., 1993. One and a half centuries in the numerical development of the population of Vukovar and the Vukovar region. Social research, 4–5 / God. 2, Br. 2–3, pp.455–478. (In Croatian)

Zivić, D., 2006. Demographic framework and losses during the Homeland War and postwar period. In: Z., Radelić, ed. The creation of the Croatian state and the Homeland War, pp.420–483. (In Croatian)

COLLABORATIONISM OF RUSYNS AND UKRAINIANS IN CROATIA DURING THE SERBO-CROATIAN WAR (1991–1995)

Mykola NAHIRNYI

Volodymyr-Volyn pedagogical professional college

named after A. Yu. Krymskyi

42, Ustyluz'ka str., Volodymyr-Volynsky, 44700

e-mail: mykola76@hotmail.com

Abstract

Background: Having lived for several centuries in areas with a polyethnic population, Croatian Rusyns and Ukrainians have repeatedly found themselves on the path of interethnic confrontation between Serbs and Croats. The events of the SerboCroatian War (1991–1995) were one of the peak moments of such confrontations in the Yugoslav state.

The Serbo-Croatian War is the most favorite topic of Croatian historiography of the entire period of independence. However, the question about the state of the Croatiannational minorities during the war was covered only by few researchers. Local researchers actually don't raise the issue of collaborationism in the 1990s.

Purpose: to assess the extent of collaboration of Rusyns and Ukrainians with self proclaimed Serbian Krajina, to find out the nature, motives and causes of this phenomenon.

Results: The Serbo-Croatian War of 1991–1995 was caused by the disintegration of the SFRY, Croatia's desire to secede from the Federation, and the presence of a large Serb minority on its territory that did not share that desire.

Because of military campaigns at the end of 1991, Croatian Serbs completely separated from Croatia, taking a quarter of its territory under control, and proclaimed the formation of the Republic of Serbian Krajina. It occupied the territory where a large part of the non-Serb population lived. In particular, most of the descendants of immigrants from Ukrainian lands were in a city Vukovar, villages Petrovci and Mikluševci (Eastern Slavonia).

The non-Serb population of Serbian Krajina (including Rusyns and Ukrainians) found itself on the path of a "Serbisation" policy of the occupied territories. So an occupation regime was established for Rusyns and Ukrainians of this region. Destruction, looting, rape, beatings, damage to the Greek Catholic Churches, "ethnic cleansing", brutal killings of particular families – this is the list of actions of the new government.

Territorial Defense headquarters were organized in each settlement occupied by the YPA and insurgent Serbs, which included individual Rusyns and Ukrainians who sympathized with official Belgrade.

Due to active collaboration with Serbs, some Rusyns from Mikluševci lived well under Serbian authority. They opened shops, hotels, businesses. Individual Rusyns from Mikluševci, at the behest of local Serbs, tortured fellow villagers and helped to deport them. According to the expelled locals, the hardest thing for them was not to accept the Serbian occupation itself, but the betrayal of their compatriots.

There was also a forced collaborationism. Due to the compact location of Ukrainians in the border areas between Serbia and Croatia, during the war a large number of Ukrainian men were mobilized to the YPA or the Croatian forces, depending on the place of residence.

In 1995, Croatia regained considerable territory during its armed operations. The return of Eastern Slavonia, where most Rusyns and Ukrainians lived, was to be done gradually and under the control of the UN Transitional Administration. During the process of reintegration a complex process of return of refugees and exiles, psychological normalization of social relations, and adaptation of people to new circumstances, has continued.

After the reintegration of the Danube region, Croatia has failed to establish an effective

mechanism for punishing war criminals. The so-called “Mikluševci’s process” gained considerable resonance. The case was directed against those who deported 98 and killed four people from Mikluševci in the spring of 1992 (all the victims were Rusyns).

The investigation was constantly delayed, and the number of defendants decreased due to the deaths of suspects or lack of evidence.

At the announcement of the sentence, only three ethnic Rusyns were present (other convicted had fled to Serbia and were inaccessible to the Croatian judiciary). So it turned out that only Rusyns were actually convicted for the war crime of genocide against the Rusyns.

Thus, during the Croatian-Serbian war, the policy of the so-called Serbian Krajina, aimed at implementing the “Greater Serbia” plan, left Ukrainians no choice as to whom to support. However, even under such conditions, there were cases of collaboration between the Rusyn-Ukrainian diaspora and the Serbian occupation administration. If we omit forced collaborationism (mobilization into the ranks of the Serbian armed forces), then voluntary cooperation had various reasons: the desire to regain power lost as a result of the 1991 elections; nostalgia for socialist Yugoslavia and stability; as a means of resolving domestic conflicts and settling accounts with neighbors. Voluntary collaborationism among the inhabitants of Mikluševci and Petrovtsi did not become widespread. It was much less common among Ukrainians than among Rusyns – but this can also be explained by the much larger number of the Rusyns in the region. After the reintegration of the Danube, Croatia did not prosecute anyone for collaborationism, but mostly Ruthenians were convicted for “genocide” and “crimes against humanity”. However, this rather indicates the imperfection of the Croatian judiciary.

Key words: Croatia, Rusyns, Ukrainians, Serbs, collaborationism, terror, Serbo-Croatian war.

Галина Саган
доктор історичних наук,
професор кафедри всесвітньої історії
Київського університету імені Бориса Грінченка
Київ, Україна

Святослав Рублик
магістр Факультету суспільно-гуманітарних наук
Київського університету імені Бориса Грінченка
Київ, Україна

ДІЯЛЬНІСТЬ КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИХ ТОВАРИСТВ УКРАЇНЦІВ РЕСПУБЛІКИ ХОРВАТІЯ ЗА ПЕРШІ ДЕСЯТЬ РОКІВ ХХІ СТ.

У Хорватії українська діаспора є однією з найактивніших спільнот поміж представників національних меншин. Незважаючи на доволі малу чисельність (близько 4 тис.)¹, українцям Хорватії вдалося заручитися підтримкою уряду та створити дієву мережу організацій і культурних товариств, які ведуть активне діаспорне життя та підтримують тісні зв'язки з Україною. Культурно-просвітні товариства (КПТ) українців Хорватії організовують заходи та приймають помітну участь у політичному житті Хорватії, долучаються до налагодження україно-хорватських відносин. Загалом, у Хорватії активну діяльність ведуть 8 українських КПТ: УКПТ «Кобзар» (Загреб), УКПТ «Іван Франко» (Вуковар), УКПТ «Леся Українка» (Осієк), УКПТ «Україна» (Славонський Брод), УКПТ «Тарас Шевченко» (Каніжа), УКПТ «Андрій Пелих» (Шумеч), КПТУ «Карпати» (Липовляни), УКПТ «Дніпро» (Рієка). У нашій статті ми розглянемо діяльність найактивніших з них: КПТУ «Карпати», УКПТ «Україна» та УКПТ «Іван Франко». Нагадаємо, що нами вже детально презентувалася історія ще одного активного товариства «Кобзар» із Загреба², тому у цій роботі ми не будемо окрема розглядати його діяльність, а

1 Українська громада в Республіці Хорватія. <https://croatia.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/pro-ukrayinsku-gromadu-v-respublici-horvatiya>

2 Саган Г., Рублик С. Українське культурно-просвітне товариство «Кобзар» м.

лише при потребі покажемо долученість «Кобзаря» до спільних проєктів з «Карпатами», «Україною» та «Іван Франко».

Для вивчення анонсованих питань у статті було залучено низку джерел та матеріалів. Найціннішою інформацією для нашого дослідження стали звіти та матеріали з діаспорної періодики, зокрема з журналів «Вісник», «Наша газета», «Нова думка» та ін. На шпальтах цієї періодики друкувалися активні громадські діячі української діаспори Загреба: Славко Бурда, Сергій Бурда, К. Тлустенко, О. Филлима, О. Маригинюк та ін., які писали про заходи, організовані тим чи іншим товариством.

Метою статті є висвітлення діяльності КПТУ «Карпати», УКПТ «Україна» та УКПТ «Іван Франко», виокремлення їх ролі у громадському і культурному житті українців в регіонах, якими вони опікувалися та по всій Хорватії загалом.

З-поміж наших товариств першим було засноване КПТ «Україна» у місті Славонський Брод 1979 року. Метою діяльності товариства анонсувалося плекання української культури та традицій. Географічні межі поширення роботи КПТ охоплювало Бродсько-Посавську область. При КПТ «Україна» було створено низку творчих колективів, які розгорнули активну діяльність. Зокрема, вони виступали на численних заходах, які проводилися у Республіці Хорватія: «Джаковачкі вишивки», «Вінковачка осінь», «Бродське коло», «Даруварське свято жатви», «Лідас», «Гарний мій Срієм», «Липовлянські зустрічі» та інші. Також товариство презентувало свою творчість закордоном: в Україні, Італії, Словенії, Сербії, Боснії та Герцеговини. Сьогодні товариство об'єднує близько 100 членів, згуртованих у два танцювальні колективи для дітей та дорослих, гуртки співу, художнього мистецтва, музичного та театрального гуртків. Очолює товариство голова Владо Карешин³.

19 грудня 1992 року було засноване Культурно-просвітне товариство українців «Карпати», з метою збереження мови, фольклорних танців, поезії та звичаїв українців, переселених у Липовляни, Сісачко-Мославачку область Республіки Хорватія, та культурного співробітництва з іншими українцями, які емігрували до Європи. У товаристві працює танцювальний ансамбль та самодіяльний хоролий колектив, який окрім співу, зберігає традиції української кулінарії та часто презентує українські національні страви. Головою КПТУ «Карпати» в Липовлянах є Іван Семенюк. - Наймолодшим товариством є УКПТ «Іван Франко», яке було створене українською громадою в м. Вуковар у 2003 році. Товариство визначило, що завданнями його діяльності буде праця над збереженням, плеканням

Загреб: 50 років діяльності. Українці Хорватії. Матеріали та документи. Книга п'ята. Загреб, 2022. С.53–88.

3 Члени президії і наглядової ради української громади РХ 2020.-2024 <https://www.uzrh.hr/uk/%d0%bf%d1%80%d0%b5%d0%b7%d0%b8%d0%b4%d1%96%d1%8f/>

та популяризацією української культури з метою зменшення асиміляції та якісної інтеграції у суспільство. Товариство діє у Вуковарсько-Сріємській області. Воно об'єднує понад сотню членів, прихильників української культури, які беруть участь у роботі гуртків: український самодіяльний хор та інструментальний ансамбль, дитяча група української народної творчості «Сонечко», українські народні звичаї і рукоділля, та журналістика. Основними видами діяльності, якими товариство реалізує свої статутні завдання – є пропаганда та плекання української культури, організація маніфестацій, видавнича діяльність та інформування про все українське в Хорватії та поза її межами. Основний захід, який організовує товариство – це Міжнародна маніфестація «Дні української культури». Також багато зусиль зараз товариство витрачає на будівництво Українського дому у Вуковарі.

Першим головою товариства був Василь Ворас (3 мандата), потім його змінив Ігор Семенюк (1 мандат). Чинним головою товариства є Стефан Бойко⁴.

Аналіз роботи КПТ розпочнемо з товариства «Карпати» з Липовлян, яке за обсягом діяльності є лідером поміж трьох організацій, яким присвячене дослідження.

У ХХІ столітті КПТ «Карпати» організовувало заходи, які вже були для них традиційним. Так, 1 лютого 2003 р. у приміщенні Будинку культури в Липовлянах відбувся четвертий Український бал. Подія зібрала понад 200 осіб з Липовлян, їх околиць та інших регіонів Хорватії. Поміж гостей було два творчі колективи: ансамблі «Тарас Шевченко» із Бая Луки та «Prva ruža» («Перша троянда») з Кутіни. Оскільки програма з року в рік повторювалася, організатори прагнули щоразу додати якусь родзинку. У 2003 р. неповторність вечора була забезпечена завдяки Кармен Валенті – ведучою з радіо «Квірінус», яка вразила всіх своїми жартами та винахідливістю.⁵

П'ятий Український бал «Карпати» провели 7 лютого 2004 р., в будинку культури Липовлян. У цьому році вечір мав свою неповторність. До заходу додався ще один цінний культурний зміст – мистецька виставка-продаж українського художника В'ячеслава Кривіцького, який живе і працює в Липовлянах. Цього разу, окрім естетичної атмосфери, художник подарував землякам одну зі своїх картин. На вечорницях окрім липовлян були й гості з інших сіл і міст. Також на свято прибули: Посол України в Республіці Хорватія пан Віктор Кирик з дружиною, мер Липовлян пан Стіпан Марканович, голова Муніципальної ради Липовлян пан Златко Даленяк з дружиною, представник Союзу Русинів і Українців пан Звонко Костельник, священники Римо-католицької та Греко-католицької Церков. Вечір

4 Члени президії і наглядової ради української громади РХ 2020.-2024 <https://www.uzrh.hr/uk/...>

5 Матієвич. І. Липовлянський бал КПТ-ва «Карпати». Наша газета. 2003 р. 2 березня. № 10. С. 2

відкрили короткою танцювальною програмою у виконанні учасників фольклорного гурту Липовського товариства. Ведучою вечора вже традиційно була пані Кармен Валента. Гостей розважав оркестр КППТ «Тарас Шевченко» з Баня-Луки. Під час вечері пригощали традиційними українськими стравами⁶.

У 2005 році «Карпати» організували шостий Український бал. Забава відбулася 5 лютого в міському будинку культури. Після привітання і вступної промови, фольклорно-танцювальна група виконала коротку, але цікаву програму.⁷ На сьомий бал (4 лютого 2006 р.) концертну програму підготувала фольклорна секція товариства. Упродовж вечора гостей розважав гурт El Costido з Липовлян та оркестр товариство «Тарас Шевченко» з Баня-Луки⁸.

Восьмий Український вечір (бал) (3 лютого 2007 р.) відзначився тим, що було багато бажаючих відвідати захід і всі квитки розкупили в перший день їх продажу. Також, до балу спостерігалася велика увага хорватських ЗМІ (зокрема телебачення)⁹.

2 лютого 2008 р. у Липовлянах проходив 9-тий Український вечір. Гостей розважали оркестри КППТ українців «Карпати» з Врбасу та місцевий гурт з Кутіни. У вступній частині господарі балу, члени КППТ «Карпати» представили 40-хвилинний мікс танців і пісень у виконанні фольклорної секції та хору товариства¹⁰.

На ювілейному, десятому балі, який проходив 7 лютого 2009 року, концертну програму для гостей підготували ансамбль фольклорного танцю, змішаний хор та дівочий дует від «Карпат», а також цікаві мистецькі номери запропонував ансамбль «Забава» з м. Кула (Сербія)¹¹.

Для членів КППТ «Карпати» березень завжди був наповнений низкою заходів. На початку місяця, як правило проводили річні підсумкові збори, на яких голова товариства М. Федак звітував про роботу за попередній рік, презентував плани на наступний рік. На таких зборах 2003 р. М. Федак розповів про наміри відвідати Україну, на що радістю відреагували члени товариства. Ця поїздка мала стати для

6 Fedak M. Lipovljanski duh tradicije. *Наша газета*. 2004 р. 7 березня. №20(3). С. 3-4.

7 Слота І. Український бал в Липовлянах. *Наша газета*. 2005 р. 6 березня. № 30 (3). С. 5

8 Slota I. Ukrajinski bal u Lipovljanima. *Наша газета*. 2006 р. 5 березня. № 40 (3). С. 3

9 VIII. Ukrajinska večer u Lipovljanima. *Наша газета*. 2007 р. 4 березня. №50 (3). С. 6-7

10 Nidogon G. Ukrajinska večer u Lipovljanima. *Наша газета*. 2008 р. 25 лютого. №59 (2). С. 3

11 *Розважальний вечір в Липовлянах*. *Наша газета*. 2009 р. 27 лютого. №69 (2). С. 8

більшості з них першим візитом до прабатьківщини. - Така подорож відбулася у 2005 році. Упродовж 4-х днів (26-29 травня 2005 р.) члени «Карпат» (44 особи) відвідали низку міст на заході України: Івано-Франківськ, Львів, Яремче і Галич. На зворотній дорозі делегація відвідала польське місто Ясло¹².

Зважаючи на кількість запланованих активностей на 2003 рік для КПТ обіцяв бути плідним не тільки у культурному, але і просвітньому плані. Про це говорить і проведений 9-го березня Шевченківський вечір на тему: «Така його доля». Наталка Горняк та Володимир Ардан, які були ведучими, доклали багато зусиль в успішність цього свята. Юні члени товариства: М. Федак, Т. Гожко, Д. Якович, С. Матяш, Й. Дорич і М. Мартиновські з гордістю декламували поезії Тараса Григоровича. У виконанні вокальної групи з музичним супроводом М. Поляк, прозвучали дві пісні на слова Кобзаря.

У 2004 р. Шевченківський вечір мав назву: «Краса, велич і трагедія України у творах Т.Г.Шевченка». «Карпати» провели свято 13 березня у приміщенні Будинку культури Липовлян. Товариство підготувало велику концертну програму, яку відкрив посол України в Республіці Хорватія Віктор Кирик. Пісня «Реве та стогне Дніпр широкий...» у виконанні хору під керівництвом О.Шнайдера і М.Поляк підняла на ноги всіх глядачів. Завершився вечір переглядом уривку з 9-ти годинного серіалу «Заповіт» про життя Великого Кобзаря. Члени товариства висловили щире подяку дипломатичному корпусові посольства за допомогу в організації та підтримці заходу¹³.

У 2004 р. Ярослав Лещешин на шевченковому святі виступив з доповіддю на тему: «Парадокс змісту поодиноких «атеїстичних» віршів дуже релігійного Шевченка», а у 2005 року, хоч доповіді не було, проте гостям хор товариства презентував цікаву концертну програму.¹⁴ Також слід відмітити, що захід проходив в меншому залі, тому частина глядачів слідувала за програмою через відчинені двері. Хор виконав низку пісень на слова Тараса Шевченкові у супроводі акордеону (Марія Поляк), а вірші читали: Людмила Кривіцкій, Мая і Івона Федак, Андреа Фалгіс, Іван Лалуш, Дамір Жабок і Мирослав Мркша. Короткий колаж даних про Шевченка, та про вибрані з цієї нагоди пісні оповідав письменник Павло Головчук (відомий Панас Бездольний)¹⁵.

12 Стежками предків Липовляниці відвідали Україну й Лемківщину в Польщі. Наша газета. 2005 р. 5 червня. № 33 (6). С. 1,6

13 Матієвич І. Шевченківський вечір у Липовлянах. Наша газета. 2004 р. 4 квітня. №21(4). С. 1,6

14 Вечір Тараса Шевченка в Липовлянах. Наша газета. 2005 р. 3 квітня. № 31 (4). С. 1-2

15 Шевченківський вечір в Липовлянах. Наша газета. 2006 р. 2 квітня. № 41 (4). С. 2

14 березня 2008 року літературний вечір КПТ «Карпати» був приурочений 170-річчю викупу з кріпацтва Тараса Шевченка. Основою вечора стала доповідь письменника Павла Головчука про життя і творчість Кобзаря. Після цього відбулася концертна частина свята за участю співочого гурту товариства, який виконав низку пісень – покладених на музику віршів Шевченка¹⁶.

У Шевченківський вечір 13 березня 2010 р. Павло Головчук прочитав доповідь на тему: «Шевченко в чеській літературі», а вокальний гурт запропонував гостям невеликий концерт¹⁷.

Окрім Шевченківських днів, у березні в Липовлянах відзначали день міста, день школи та день Парафії св. Йосипа. У 2003 р. до Дня міста «Карпати» приготували принагідний вечірній виступ на 19 березня. Кульмінаційною подією місяця були відвідини А.Лозинського – президента Світового Конгресу Українців (СКУ), та О. Даниляк – голови Світової Ради Суспільної Служби, які вперше зустрілися з українською діаспорою в Липовлянах. Вони відвідали міську раду, де їх радо прийняв голова О. Даниляк (українець за походженням). Візит закінчився святковим обідом у приміщенні «Карпат», де члени відбіркового комітету винесли на розгляд свої проблеми та плани майбутньої співпраці з СКУ та СФУЖО (Світова федерація українських жіночих організацій). Також «Карпати» вже розпочали готуватися до Великодніх свят¹⁸.

Святкові заходи липовлянського КПТ – це також нагода для зустрічі знайомих. Так, перед початком річної звітної сесії товариства було підмічено, що з трибуни у промовах, майже ніколи не чути – лемківський говір. Така рідкісність дивувала, оскільки більшість українців в Липовлянах є лемками. На питання про кількість липовлянців, які володіють лемківською говіркою, члени товариства зауважили, що дуже мало.¹⁹ Що може свідчити про певну втрату культурного спадку діаспорян.

«Карпати» традиційно в грудні відзначали річницю створення свого товариства. У 2002 р. товариство святкувало 10-ту річницю від дня свого заснування. На урочистому вечорі в Будинку культури Липовлян зібралося понад 250 гостей, для яких підготували цікаву концертну програму і святкову вечерю. На початку заходу з промовою виступив голова товариства пан Мірко Федак, який окрім привітання виголосив звіт про 10-річну діяльність товариства. Було приємно чути і пригадати про численні активності товариства протягом згаданого часу. Також,

16 Večer Tarasa Ševčenka u Lipovljanima. Наша газета. 2008 р. 23 березня. №60 (3). С. 7

17 Шевченківський вечір в Липовлянах. Наша газета. 2010 р. 23 березень. №78 (1). С. 3

18 Матієвич І. Березень в Липовлянах. Наша газета. 2003 р. 6 квітня. № 11. С.2

19 Липовлянські лемки. Наша газета. 2003 р. 6 квітня. № 11. С.3

присутніх привітали почесні гості: депутат Парламенту Республіки Хорватія, пан Борислав Гралюк, Посол України в Республіці Хорватія Віктор Кирик, начальник району пан Степан Марканович, голова Союзу русинів і українців Республіки Хорватія Іріней Мудрий, засновники товариства Мирослав Кіш і Любомир Горняк. Концертна програма була підготовлена творчими колективами КПТ «Карпати». Перлиною програми стала співоча група з акордеонним супроводом пана Михайла Семенюка. Також на сцені виступали і друзі товариства.

Зокрема, цікаву програму презентувало хорватське КПТ «Хорватське серце» з с. Одра-Жабно. Після офіційної програми гості мали святкову вечерю, під час якої свою музичну програму запропонував оркестр товариства «Тарас Шевченко» з Баня Луки (Боснія та Герцеговина)²⁰.

У грудні 2003 р. з нагоди одинадцятої річниці свого заснування КПТ «Карпати» організували цілонічний концерт у місцевому будинку культури. Присутнім була представлена насичена та різноманітна фольклорна програма. Крім трьох приймаючих танцювальних колективів, розділених за віком, були також виступи двох приїжджих культурно-мистецьких колективів, з якими тривала вже багаторічна успішна співпраця. Після вітальних слів президента товариства «Карпати», урочистості почала вести співробітниця товариства пані Кармель Валента. Танцювальний колектив «Карпати» презентували для гостей гопака, польку, повзунець, тропчанку, танок вівчарів, жартівливу гру «Три діди» та ін. Хореографом усіх композицій був Звонка Костельник. Також, учасники заходу з докором згадували, що не всі запрошені з українсько-русинської спільноти були присутні на урочистостях²¹.

Аналогічні концертні програми, приурочені заснуванню товариства, українці Липовлян проводять щороку, запрошують гостей з інших міст і країн^{22, 23}.

У 2004 р. в Києві відбувся Міжнародний форум творчості дітей української діаспори. Захід проходив під назвою «Українські діти світу» і був присвячений 190-річчю від дня народження Тараса Шевченка. На форум з'їхалися ансамблі з 14 країн світу, у тому числі з Хорватії, яку представляв КПТ українців «Карпати» з Липовлян. Головною подією першого дня став концерт у Національній опері України в Києві. «Карпагам» випала надзвичайна честь – виступити на тій знаменитій сцені з десятихвилинною концертною програмою. Також під час поїзди

20 Урочисте свято 10-ї річниці діяльності КПТ «Карпати» в Липовлянах. Наша газета. 2003 р. 5 січня. № 8. С. 4.

21 Koncert u Lipovljanima. Наша газета. 2003 р. 7 грудня. №17. С. 1,3

22 Godišnji koncert KPD ukrajinaca «Karpati». *Наша газета*. 2006 р. 3 грудня. №47 (10). С. 1,7

23 Pavlešin S. Trinaesta Obljetnica KPD «Karpati» iz Lipovljana. Наша газета. 2005 р. 4 грудня. № 37 (10). С. 4

«Карпати» побували в Черкасах і взяли участь у концерті під назвою «Вінок Кобзареві». На третій день візиту було заплановано відвідування сіл Моринці, Шевченково та Будич. Члени товариства відвідали музей Тараса Шевченка в Моринцях, оглянули інтер'єр копії його рідної хати та могилу матері, яка знаходиться на подвір'ї цього будинку. Також, у селі Шевченково відвідали будинок церковного «учня», де служив Тарас, а в Будичах – садибу, де він працював. Після цих екскурсій у селі Шевченкове відбувся концерт «Садок вишневий коло хати».

Символічно, що заключний концерт фестивалю «Діти України» відбувся в Каневі. Після концерту організатори подарували всім учасникам по примірнику «Кобзаря». Обдаровані численними заходами, гарними подіями, приємними зустрічами та цінними знаннями, члени КПТ «Карпати» висловили слова великої вдячності Посольству України в Республіці Хорватія, а саме Послу Віктору Кирику, який рекомендував це Товариство взяти участь у фестивалі, що став для «Карпат» чи не найбільшим з часу його заснування.²⁴

Під патронатом міністра культури Республіки Хорватія, за підтримки Ради національних меншин Республіки Хорватія з 2002 р. наприкінці літа почали проводити Фестиваль пісень і танців національних меншин Республіки Хорватія «Fest Nam». У 2004 р. 21 серпня Фестиваль проводили в Липовлянах. Того разу організаторами виступили адміністрація Сисак-Мославської жупанії, муніципалітету Липовляни та КПТ українців «Карпати». Цьогорічний фестиваль був також приурочений 110-річчю поселенню українців в Хорватії. На честь цієї події провели Круглий стіл, на якому обговорили питання імміграції українців до Липовлян²⁵

Проте, за рік-два Фестиваль почав втрачати свій задум. У 2005 році до нього долучалися лише українські, русинські і хорватські колективи²⁶. А в 2006 році на відкритті «Fest Nam» голови КПТ «Карпати» Марко Федак виголосив промову, у якій зазначив, що в їхньому регіону дуже потрібна така або подібна маніфестація, тому вона й організована, хоч змінено її профіль, тобто вона майже повністю базується на українській і русинській культурі. У програмі 2006 року взяли участь самодіяльні колективи з м. Рієки, с. Міклушевіці та м. Баня Лука (Боснія), а також і хорватський хор з Липовлян²⁷.

З 2005 року липовлянці вже стали проводити не фестиваль національних мен-

24 Slota I. Gostovanje lipovljanskog KPD «Karpati» u Ukrajini. *Наша газета*. 2004 р. 5 вересня № 24(7) С. 6

25 U Lipovljanima održan festival nacionalnih manjina. *Наша газета*. 2004 р. 5 вересня № 24(7) С. 6-7

26 Festival nacionalnih manjina FEST-NAM 2005. *Наша газета*. 2005 р. 4 вересня. № 34 (7). С. 1,8

27 Вечір пісень і танців українців і русинів в Липовлянах. *Наша газета*. 2006 р. 4 червня. №43 (6). С. 1,6

шин, а «Вечір пісень і танців українців» як огляд творчості самодіяльних вокальних груп і танцюристів українських товариств. Так, у 2010 році проходив вже п'ята маніфестація. Разом з творчими колективами «Карпат» в програмі виступили колективи від КПТ «Леся Українка» з Осієку, «Іван Франко» з Вуковару, «Україна» зі Славонського Броду та «Тарас Шевченко» з Канижи²⁸.

Культурно-просвітне товариство «Україна» зі Славонського Броду з початку XXI ст. намагалося регулярно проводити свої традиційні заходи. У січні з 1999 р. щороку «Україна» організовувала культурно-розважальний вечір, що за звичаєм називали балом. 2003 р. бал провели 18 січня. Учасниками програми було понад 300 осіб. Програму розпочав голова товариства пан Владо Каришин. Після культурно-мистецької програми, яку підготували танцюристи і хор КПТ «Україна», до ранку гостей розважали оркестри КПТ ім. Т. Шевченка з Баня Луки та мистецький колектив «Романс» з Гуні.²⁹ У подальші роки в заході стала брати менша кількість учасників. Проте, програма балу залишалася такою ж насиченою і цікавою. Окрім, членів «України» у концертній програмі виступали, як і раніше, гості з Баня Луки, Пнявора, Ген'ї^{30, 31, 32, 33, 34}.

З початку XXI ст. «Україна» започаткувала Фестиваль дитячої культурної творчості, який проводили у грудні. 27 грудня 2002 р. вже вдруге провели Фестиваль. Захід відкрив своїм привітанням голова «України» пан Владо Каришин. Також гостей вітав голова Союзу русинів і українців Республіки Хорватія Іринеї Мудрий. Загалом, на фестивалі виступило понад 130 дітей. У конкурсі брали участь ансамблі зі Славонського Броду, Шумеча, Липовлян, Петрівців і Миклушевців. Закривав Фестиваль пан Борис Гралюк – депутат хорватського парламенту, який підвів підсумок конкурсу³⁵. У 2003 р. 28 грудня провели IV Фестиваль дитячої творчості. Організатором фестивалю, як і минулих років, було КПТ «Україна». Цього разу було 180 учасників з 9 товариств. До концертної програми ввійшли

28 «Вечір пісні і танців українців 2010» у Липовлянах. *Наша газета*. 2010 р. 31 грудня. №81 (4). С. 6.

29 КПТ «Україна» в Славонському Броді – «Забава, забава аж до раня...». *Наша газета*. 2003 р. 2 лютого. № 9. С. 1.

30 Zastrižni N. Bal u Slavonskom Brodu. *Наша газета*. 2005 р. 6 лютого. № 29 (2). С. 3

31 Semenjuk M. Slavonsko Brodski bal 2006. *Наша газета*. 2006 р. 5 лютого. № 39 (2). С. 2

32 Semenjuk M. Ukrajinska zabavna večer u Slavonskom Brodu. *Наша газета*. 2007 р. 4 березня. №50 (3). С. 3

33 Бал КПТ-ва «Україна» у Славонському Броді. *Наша газета*. 2008 р. 30 січня. №58 (1). С. 3

34 Семенюк М. Бал КПТ-ва «Україна». *Наша газета*. 2009 р. 29 січня. №68 (1). С. 4

35 Розтанцьована самоодіяльна юність Фестиваль дитячої культурної творчості в Славонському Броді. *Наша газета*. 2003 р. 5 січня. № 8. С. 3.

українські та русинські пісні і танці³⁶. - 19 грудня 2005 р. на VI Фестивалі взяли участь культурно-мистецькі та освітні товариства: «Україна» зі Славонського броду (господарі), «Петефі Шандор» з Івановців, «Йсиф Костельник» з Вуковара, «Посавіна» зі Стара Градішка, «Тарас Шевченко» з Канижа, «Босна» з Тузла, «Яоаким Говля» з Міклушевці, «Обрешка» з Обрешка, «Андрій Пеліх» з Шумеце та «Яким Гарді» з Петровців. Також на цьому заході було близько 350 дітей учасників і глядачі³⁷.

23 жовтня 2010 р. в Славонському Броді відбувся вже дев'ятий Український міжнародний фестиваль дитячої творчості за назвою: «Ми діти козацького роду», на якому виступили учні українських класів з Вуковара, Петровців та Липовлян³⁸.

Також КППТ «Україна» в своєму регіоні виступало головним носієм різдвяних традицій. З цього приводу товариство регулярно проводило концерти в залі Народного театру Істри в м. Пула. До святкової програми залучалися хорватські та українські товариства з Пули і Пазіну³⁹. В Будинку робітників у Славонському Броді «Україна» регулярно організувала програму з нагоди свята св. Миколая. Організацією заходу займалася пані Олі Андрусенко^{40, 41}.

Не раз КППТ «Україна» долучалися до мистецьких маніфестацій, які проходилися в інших містах Хорватії. Як правило, товариство щороку виступали з концертною програмою на фестивалі «Петровацькі Дзвони»⁴².

У Вуковарі, у будинку Союзу русинів і українців Республіки Хорватія 16 березня 2003 р., відбулася установча сесія нового українського КППТ ім. Івана Франка. Ініціатор цієї події був заступник голови вуковарського КППТ «Йосиф Костельник», пан Василь Ворас. На сесії були присутні близько 60 майбутніх членів товариство і десяток гостей, між якими був депутат парламенту Хорватії, пан Борислав Гралок, та голови товариств зі Славонського Броду пан Владо Карешин і Шумеча пан Дарко Карамазан. Гості привітали присутніх і пообіцяли підтримку в організації

36 Карешин В. Фестиваль дитячої творчості . Наша газета. 2004 р. 4 січня. №18(1). С. 2

37 U Slavonskom Brodu Održana je 4. smotra dječjeg stvaralaštva. Наша газета. 2005 р. 2 січня. № 28 (1). С. 1,4

38 IX. Manifestacija dječjeg stvaralaštva u Slavonskom Brodu. Наша газета. 2010 р. 31 грудня. №81 (4). С. 4

39 Карешин В. «Україна» відбула концерт в Пулі. Наша газета. 2004 р. 4 січня. №18(1). С. 2

40 Semenjuk M. Svetoga Nikole u Slavonskom Brodu. Наша газета. 2006 р. 1 січня. № 38 (1). С. 4

41 Semenjuk M. Sveti Nikola u gostima KPD «Ukrajina». Наша газета. 2008 р. 2 грудня. №67 (10). С. 7

42 Vijest iz Slavonog Broda. Наша газета. 2004 р. 13 червня. № 23(6). С. 6

роботи молодого товариства. На сесії прийняли Статут КПТ «Іван Франко». Також вибрали президію товариства у складі: В. Ворас – голова, Й. Кавалко – секретар, С. Василик – скарбник, Ларіса Углешич, Тетяня Ласек і В. Матушинський – члени президії. При товаристві було створено низку секцій: хор (керівник Л. Углешич) звичаї і вишивки (керівник Т. Ласек), фольклор (керівник Звонко Костельник). До Союзу русинів і українців Республіки Хорватія КПТ «Іван Франко» надіслало прохання про прийом у члени Союзу, а для роботи секцій попросило дозволу три рази в тиждень користуватися приміщеннями товариства «Йосиф Костельник»⁴³.

27 березня 2003 р. КПТ «Іван Франко» разом з КПТ «Тарас Шевченко» з Канижі прийняли до Союзу русинів і українців Республіки Хорватії⁴⁴. Свій перший захід «Іван Франко» організував 12 червня 2003 р. Це був літературно-музичний вечір, присвячений великому українському письменнику Івану Франку. Святкову програму підготували учасники співочого гурту КПТ «Іван Франко» під керівництвом Ларіса Углешича. Також виступали українці зі Славонського Броду та бандуристка Маріанна Карпа з Липовлян. На вечорі було присутньо близько 130 гостей та запрошених, серед яких Олександр Левченко – заступник Посла України в Республіці Хорватія; Нікола Шафер – префект Вуковарсько-Сремської жупанії; Іван Маджарош – директор III початкової школи; Славко Бурда – голова Координаційної ради української національної меншини Республіки Хорватія; Габріел Такач – секретар Союзу русинів і українців Республіки Хорватія; президенти інших КПТ, національні меншини, священики та інші гості із Загреба, Рієки, Липовлян, Славонського Броду, Осієка, Шумець, Белі Манастира та Петровців⁴⁵.

29 грудня 2004 р. «Іван Франко» символічно відзначило завершення успішного першого року діяльності, провівши Веселий вечір, який відбувся в готелі «Дунай» у Вуковарі. На вечорі були присутні всі активні учасники асоціації, всі спонсори та інші, хто будь-яким чином сприяв роботі товариства протягом року. У своїй промові президент асоціації згадав діяльність товариства за рік та участь у заходах. У програмі також виступили члени КПТ⁴⁶.

43 У Вуковарі - нове товариство. Наша газета. 2003 р. 6 квітня. № 11. С.1

44 Pavlešić A. Skupština saveza rusina i Ukrajinaca RH : izvještajna / izborna = status quo. *Наша газета*. 2004 р. 4 квітня. №21(4). С. 1,3

45 Semenjuk M. Književna večer Ivana Franka u Vukovaru. *Наша газета*. 2004 р. 5 вересня № 24(7) С. 4

46 Semenjuk M. Zabavna večer KPD «Ivan Franko» Vukovar. *Наша газета*. 2005 р. 6 лютого. № 29 (2). С. 3

Іван Франко, український письменник

Пам'ятник Івану Франку в Ліпіку (Хорватія)

Наприкінці квітня 2006 р. представники КПТ «Іван Франко», двоє членів Ради української національної меншини міста Вуковар та представник української національної меншини Вуковарсько-Сремської жупанії відвідали українське місто Львів з метою налагодження культурно-освітньої та наукової співпраці. Проректор Львівського національного університету імені Івана Франка д-р Володимир Кириліг запропонував КПТ з Вуковару відвідали Львів ще у серпні та долучитися до концерту з нагоди 150-річчя від дня народження Івана Франка. Він також надіслав їм запрошення на Міжнародний науковий конгрес «Іван Франко»: дух, наука, думка, свобода», висловив зацікавленість у співпраці із загребськими факультетами та українськими організаціями Хорватії. З нагоди цього візиту до Львова українці з Вуковара поклали вінок до пам'ятника Іванові Франку та запалили свічки⁴⁸.

А вже в серпні 2006 р. зведений хор КПТ-в з Вуковару і Славонського Броду виступав у Львові на концерті з нагоди 150-річчя від дня народження Івана Франка⁴⁹. Також, практично у цьому ж складі об'єднаний хор КПТ «Іван Франко» і «Україна» 22-27 серпня 2008 року взяли участь в Міжнародному святі літератури та мистецтва «Лесині джерела» в Новгород-Волинському, де дали два концерти і один в Житомирі. Крім концертних виступів, у програмі цього візиту були спільні зустрічі та прогулянки з приймаючою стороною⁵⁰.

Проаналізувавши діяльність товариств, можна з впевненістю говорити про суттєвий вплив організацій на місцеву діаспору українців. Майже всі українці долучаються до заходів, які організовують КПТ «Карпати», «Україна» та «Іван Франко». Велика кількість заходів має постійний і традиційний характер. Можна помітити, що кожного року організатори стараються урізноманітнити програму традиційних заходів. Також, варто зауважити наявність специфіки діяльності кожного з трьох КПТ: «Карпати», «Україна» та «Іван Франко». Насамперед зазначмо, що визначальним чинником в утвердженні особливостей є чисельність місцевої діаспори, яка напряму зв'язна з кількістю заходів. Було виявлено, що чим більша українська громада, тим більше заходів вони проводять. Поміж досліджуваних товариств найчисельнішим є КПТ «Карпати». Вони щороку проводять чотири регулярних академій: Український бал, Шевченківські вечори, День Липовлян,

48 Predstavnicí ukrajinaca iz Vukovara u posjetu Ljvovu. *Наша газета*. 2006 р. 7 травня. № 42 (5). С. 2

49 Слідами Івана Франка. *Наша газета*. 2006 р. 1 жовтня. №45 (8). С. 1,5

50 З Хорватії на «Лесині джерела». *Наша газета*. 2008 р. 26 вересня. №64 (7). С. 9

Річниця створення КПТ «Карпати». Особливість діяльності КПТ «Карпат» полягає в тому, що вони помітно себе проявили в організації різних заходів та часто кооперуються з іншими КПТ, активно долучаються до подій, які проводяться на республіканському рівні.

Звіти діяльності КПТ «Україна» свідчать, що їхні заходи мають сильнішу дитячу складову. Вони спеціально для дітей організують фестивалі і активно залучають їх до усіх святкувань. На цьому фоні культурно-просвітнє товариство «Іван Франко», як наймолодша організація і малочисельна громада, не має такого потужного досвіду з організації діаспорного життя і тієї кількості активних членів, які б долучалися до діяльності в КПТ. На нашу думку, саме ці чинники обумовили той факт, що кількість заходів в «Івана Франка» було значно менше, ніж в «Карпатах» і «Україні». Загалом, варто зазначити, що діяльність проаналізованих нами товариств, суттєво були спрямовані на плекання українських традицій поміж діаспорян. Завдяки їх роботі, українці Хорватії можуть реалізувати свої потреби у спілкуванні з національними традиціями і передавати їх з покоління в покоління.

УКРАЇНЬСКА ТЕМАТИКА НА СТОРІНКАХ РУСИНСЬКИХ ВИДАНЬ ХОРВАТІЇ

Тривалий час видавнича діяльність хорватських русинів була пов'язана з місцевими українцями як зі спорідненою етнічною спільнотою. Згуртовані з 1968 р. у єдиний Союз русинів та українців Хорватії (далі – СРiУ), вони упродовж кількох десятиліть могли похвалитися кількома часописами та величезним розмаїттям публікацій у них. Там знайшлося місце не тільки для опису діяльності місцевої української громади, а й для інформації з прабатьківщини – України.

СРiУ розгорнув активну інформаційно-просвітницьку діяльність, видаючи часопис „Нова думка” (з 1971 р.), журнал для дітей та молоді „Віночок” (теж з 1971 р., хоча під патронатом Союзу перебував із 1980-х¹) та альманах «Думки з Дунаю» (з 1989 р.). Автори більшості публікацій видань СРiУ, принаймні наприкінці ХХ ст., дотримувалися думки, що русин – традиційна, а українець – актуальна назва одного народу².

Однак зміни в конституційному полі Республіки Хорватія початку ХХІ ст., що надавали значно більше прав національним меншинам³, призвели до загострення протиріч всередині СРiУ і, врешті, до розколу в русинсько-українському середовищі.

Формально Хорватія у стосунки між її національними меншинами не втручається, однак законодавче поле цієї держави та її політика у галузі забезпечення прав малих народів на своїй території фактично сприяє ментальному відокремленню

1 Такач Г. 50 числа часопису Венчик – Віночок – Vjenčić // Думки з Дунаю. – 2009. – № 11. – С. 127.

2 Бурда С., Сікорський, В. Слово представників Союзу на Всесвітньому форуму українців // Нова думка. – 1992. – № 94/95. – С. 44–46.

3 Shadow Report of Croatian Helsinki Committee, September 1999. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.cilevics.eu/minelres/reports/croatia/NGO/croatia_NGO.htm; Promjena Ustava Republike Hrvatske (2010.) [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://hr.wikisource.org/wiki/Promjena_Ustava_Republike_Hrvatske_%282010.%29

русинів від українців⁴. - З 2014 р. усі періодичні видання СРiУ перейшли під контроль Союзу русинів Республіки Хорватія, який вважає себе правонаступником створеної у 1968 р. організації. При цьому редакційна колегія цих видань не змінилася, а замість трьох мов використовують дві: русинську і хорватську.

Тож у даній науковій розвідці ми намагатимемось зрозуміти, як у згаданих виданнях змінилося висвітлення життя українців та України із 2014 року.

Мета пропонованої статті – з'ясувати, наскільки українська тематика присутня на сторінках періодики Союзу русинів Хорватії після розколу в середовищі русинсько-українських громад цієї країни та переходу діаспорних друкованих видань під виключний контроль русинської спільноти.

Розіб'ємо наш предмет дослідження на кілька складових відповідно до конкретних видань діаспори і розглянемо їх крізь призму висвітлення життя хорватських українців та подій в Україні.

Альманах «Думки з Дунаю». Останнім номером, де в цілому зберігався паритет публікацій трьома мовами, став № 13–14 за 2012-й рік. Щоправда, український контент цього номеру часопису переважно стосувався не життя місцевої громади, а подій в Україні (Куренівська катастрофа, хорватські вояки часів Першої світової в Галичині та ін.)⁵. Вже у 2013 р., коли ще єдиний Союз русинів і українців видав свій останній номер «Думок», українською мовою там публікувалися лише тематичні блоки (поряд з хорватською та русинською)⁶. Жодної україномовної статті немає, а хорватським українцям приділено увагу тільки у контексті розгляду діяльності спільного з русинами культурно-мистецького товариства у Винковцях⁷.

Перший виключно русинський номер, який видавав уже Союз русинів Хорватії (№ 16 за 2014 рік), українську тематику зачіпає фрагментарно. Так, тут опубліковано статтю М.Жироша, де він розмірковує на тему опору русинів Центрально-Східної Європи процесам асиміляції, засуджуючи при цьому політику «Руської матки», яка рішуче порвала з українцями⁸. Хорватських українців згадано в історичній статті М.Такач, присвяченій діяльності культурного товариства «Осиф Костельник» з Вуковару під час окупації Східної Славонії т. зв. Республі-

4 Нагірний М. Політичне русинство Хорватії // Проблеми слов'янознавства. – 2020. – № 69. – С. 198.

5 *Misli s Dunava* – Думки з Дунаю. – 2012. – № 13–14.

6 *Misli s Dunava* – Думки з Дунаю. – 2013. – № 15.

7 Балатинац А. 20 роки КУД-а Руснацох и Українцох з Винковцох // *Misli s Dunava* – Думки з Дунаю. – 2013. – № 15. – С. 87–93.

8 Жирош М. Обновйованє народного паметаня, а не препород и зрада своїх предкох // *Misli s Dunava* – Думки з Дунаю. – 2013. – № 15. – С. 106–125.

кою Сербська Країна (далі – РСК)⁹. У цьому ж номері, описуючи історію шкільництва у Петровцях, авторка (А.Балатінац) пише тільки про русинів, хоча у селі проживала чимала кількість українського населення¹⁰.

Українців згадували у статті, присвяченій історії товариства «Яким Гарді» з Петровців, оскільки воно раніше структурно підпорядковувалося СРІУ та було спільним для обох етнічних груп¹¹. Подібним чином подавався матеріал про ювілей діяльності товариства «Осиф Костелник»¹².

Матеріал, присвячений 45-ій річниці виходу «Нової думки», також містив згадки про СРІУ та українську мову часопису¹³.

Альманах публікував документи із засідання Ради русинської національної меншини, планом роботи якої передбачалась і співпраця з прабатьківськими землями, з-поміж яких згадано і Україну¹⁴.

Є статті, в яких фігурують українці – щоправда, разом із русинами у контексті страждання під час сербсько-хорватської війни¹⁵.

«Думки з Дунаю» неодноразово (як і «Нова думка») згадували діяльність спільного русинсько-українського товариства Приморсько-горанської жупанії «Рушняк» та Дні культури русинів і українців у Хорватії¹⁶. Зокрема, подано інформацію про тиждень культури русинів та українців цієї жупанії, візит художників з українського Ужгороду¹⁷, відвідини товариства «Рушняк» катедральним хором з того ж таки Ужгороду¹⁸ тощо.

9 Такач М. Активносци КУД-а „Осиф Костелник“ у вигнанстве од 1991. по 1999. рок // *Misli s Dunava – Думки з Дунаю.* – 2013. – № 15. – С. 30–70.

10 Балатінац А. 100 Роки школскогo будинку у петровцох // *Misli s Dunava – Думки з Дунаю.* – 2013. – № 15. – С. 106–125.

11 Дудаš В. 65. роки Културно-просвитногo друштвa „Яким Гарди“ Петровци // *Misli s Dunava – Думки з Дунаю.* – 2015. – № 17. – С. 30–38.

12 Гаргај Л. 50. obljetnica Saveza Rusina Republike Hrvatske // *Misli s Dunava – Думки з Дунаю.* – 2018. – № 20. – С. 39–45.

13 Павлович В. 45 роки Новей думки // *Misli s Dunava – Думки з Дунаю.* – 2016. – № 18. – С. 11–14.

14 Такач М. Зазбероване етнографскеј градзи у Миклошевцох (2005 – 2008. р) // *Misli s Dunava – Думки з Дунаю.* – 2016. – № 18. – С. 16 (15–39).

15 Варга Б. Трагедия Украинцох и Руснацох зоз Вуковару // *Misli s Dunava – Думки з Дунаю.* – 2016. – № 18. – С. 103–112.

16 Провчи В. КД Русинох и Украинцох Приморско-горанскеј жупанії „Рушняк“ успишни и у 2017. року // *Misli s Dunava – Думки з Дунаю.* – 2017. – № 19. – С. 94–95.

17 Провчи В. Манифестациј КД Рушняк ПГЖ // *Misli s Dunava – Думки з Дунаю.* – 2019. – № 21. – С. 54–57.

18 Провчи В. Госцоване Катедралногo хору з Ужгороду у Риски и Крижевцох // *Misli s Dunava – Думки з Дунаю.* – 2019. – № 21. – С. 54–57.

Висвітлювалося святкування 50-річчя Союзу русинів Хорватії, причому у світлі виключно співпраці русинів із владою Хорватії, не згадуючи, що тривалий час організація мала спільний з українцями характер¹⁹.

Видання публікувало псевдонаукову статтю С. Олеяра, що русини проживали ще у Київській Русі на території сучасної України, при цьому розділяючи їх та українців²⁰.

Русинські видання зовсім не цікавилися подіями в Україні (а це і Революція гідності, і повномасштабне вторгнення Росії), хоча визнавали, що їхні пращури переселилися на хорватські землі в тому числі і з територій, які входять до складу України, а отже, мають вважатися прабатьківщиною русинів.

Самі ж хорватські українці з'являлися на шпальтах видання час від часу. Їх поява обумовлювалась історичним контекстом – спогадами про заснування чи діяльність певних товариств (до розколу на початку XXI ст.) або ж спільний гіркий досвід під сербською окупацією в період сербсько-хорватської війни.

Українці згадуються мимохідь в публікаціях історичного змісту, присвячених черговим річницям Союзу чи його періодичних видань²¹. Або ж у передруках офіційних документів хорватської влади, як-от «Програма підтримки національних меншин»²².

У 2022 р. «Думки» констатували, що русини не змогли реалізувати свої плани, оскільки хорватський уряд через війну в Україні більше допомагав українським біженцям та їхній інтеграції до місцевих громад²³.

Водночас варто зазначити, що війну видання не ігнорувало. Серед його публікацій – Великодня панахида за жертвами війни в Україні; співпраця з українцями; зустріч з мером Рієки щодо біженців з України; вистави, присвячені війні в Україні, та вистави з нагоди 100-річчя культурної роботи русинів й українців Загреба; участь у гуманітарному концерті в Рієці для допомоги Україні²⁴.

19 Павлович В. 50. obljetnica Saveza Rusina Republike Hrvatske // Misli s Dunava – Думки з Дунаю. – 2018. – № 20. – С. 39–45.

20 Олеяр С. Писменосц предхристијанских Русинох // Misli s Dunava – Думки з Дунаю. – 2018. – № 20. – С. 125–133.

21 Павлович В. 50 роки Новей Думки // Misli s Dunava – Думки з Дунаю. – 2021. – № 23. – С. 23–31; Павлович В. 50 роки Венчика // Misli s Dunava – Думки з Дунаю. – 2021. – № 23. – С. 32–41.

22 Operativni program nacionalnih manjina za razdoblje 2021.-2024 // Misli s Dunava – Думки з Дунаю. – 2021. – № 23. – С. 7–22.

23 Балатинац А. Руснаци у Горватскеј през 2022. рок // Misli s Dunava – Думки з Дунаю. – 2022. – № 24. – С. 17–18 (5–18).

24 Провчи В. Робота КД „Рушняк“ ПГЖ у перших дзевец мешацох того року //

Часопис «Нова думка». Перший номер «НД» за 2014 рік (загалом це № 179) вийшов водночас останнім, який виходив під егідою СРІУ. Видання висвітлює роботу останнього засідання СРІУ, на якому його було перейменовано в Союз русинів Хорватії, який став офіційним видавцем журналу²⁵. З нагоди ювілею Теодора Фріцкоґа (почесного керівника СРІУ) згадано його діяльність на чолі Союзу та зв'язки з Україною²⁶.

У рамках історичних спогадів про діяльність товариств побіжно згадувались українці як співорганізатори цих товариств, зокрема, в матеріалі про історію русинсько-українського товариства Загреб²⁷. Хоча історію СРІУ подано як історію самих русинів²⁸, а культурне товариство Осіска описано як таке, що до 2010 р. було русинсько-українським, після чого українці відокремилися²⁹.

Події 2014 року в Україні не залишилися поза увагою журналу. Зокрема, подано інформацію про вибір П.Порошенка новим президентом України³⁰.

Висвітлено візит посла України у червні 2014 р. до Союзу русинів Хорватії. Він поінформував діаспору про поточні події в Україні, порівнявши проросійських сепаратистів із екстремістами з т. зв. РСК. Відповів на запитання про інфляцію та безпекову ситуацію на заході України. Сторони домовилися про подальшу співпрацю³¹.

Такі відвідини були непоодинокими. Так, у 2016 р. Посол України Олександр Левченко на зустрічі із членами Союзу русинів у Вуковарі розповів про ситуацію на Донбасі³². Часопис описав промову О. Левченка про агресію Росії, допомогу Україні з боку Хорватії, подібність історії обох народів³³.

Misli s Dunava – Думки з Дунаю. – 2022. – № 24. – С. 59–62.

25 Костелник З. Отримана порядна Скупштина Союзу Русинох и Українцох РГ // Нова думка. – 2014. – № 180. – С. 8.

26 Павлович В. Були то красни и плодотворни часи за Союз Русинох и Українцох РГ // Нова думка. – 2014. – № 180. – С. 23.

27 Пушкаш Я. Як преславени перши дзешец роки Руско-українского дружтва зоз Загребу // Нова думка. – 2014. – № 182. – С. 28.

28 Гаргай Л. Цо Союз Русинох Републики Горватскей // Нова думка. – 2023. – № 233. – С. 8–9.

29 Балатинац А. 40. роки КУД Руснацох Осіек (1. часц) // Нова думка. – 2023. – № 234. – С. 8–9.

30 Павлович В. Україна достала нового председателя Петра Порошенка // Нова думка. – 2014. – № 181. – С. 6.

31 Павлович В. Амбасадор України у Републики Горватскей нащивел Союз Русинох РГ // Нова думка. – 2014. – № 181. – С. 12.

32 Павлович В. Амбасадор України у РГ нащивел Союз Русинох РГ // Нова думка. – 2016. – № 191. – С. 8.

33 Делегация Союзу Русинох РГ на святочним визначованю 25. рочніци

Зі свого боку, делегація Союзу русинів неодноразово відвідувала святкові заходи з нагоди Дня незалежності України в українському посольстві у Загребі³⁴, а також була запрошена на відкриття у хорватській столиці пам'ятника Т. Шевченку³⁵.

Часопис містив серію публікацій про відвідини України як русинської прабатьківщини³⁶. Їх авторка, Славіца Чорак, у рубриці «Корені» писала про Києво-Печерську лавру³⁷, золотoverхий Київ³⁸, замок Паланок³⁹, гуцулів⁴⁰, Карпатські гори⁴¹ тощо. Були й географічні публікації про Україну⁴².

Українців згадували і під час візитів делегації Союзу русинів Хорватії до Словаччини та в руслі співпраці з місцевим Союзом русинів-українців⁴³.

Чимало українських тем піднімалося крізь призму діяльності Культурного товариства русинів й українців «Рушняк» із Ріски. Зокрема, серед таких новин – заходи з нагоди 200-річчя народження Т.Шевченка, у тому числі відвідини членами КТ «Рушняк» виставки малюнків українських дітей⁴⁴. Регулярно повідомлялося про щорічні Дні культури русинів та українців Приморсько-горанської жупанії,

независности України у Загребе // Нова думка. – 2016. – № 195. – С. 8–9.

34 Костелник З. У амбасаді України у Републики Горватскей отримал ше прием з нагоди 26. рочниці независности України // Нова думка. – 2017. – № 201. – С. 8; Костелник З. У Загребе шветочно означени 23. Дзень независности України // Нова думка. – 2014. – № 183. – С. 9; Означена рочниціа независности України // Нова думка. – 2019. – № 213. – С. 9.

35 Павлович В. У загребским населеню Травно одкрити памятник Тарасови Шевченкови // Нова думка. – 2015. – № 187. – С. 10.

36 Čorak S. Ukrajinska narodna baština // Нова думка. – 2014. – № 180. – С. 27.

37 Čorak S. Kijev – Pečerska lavra // Нова думка. – 2014. – № 181. – С. 27.

38 Čorak S. Zlatne kupole Kijeva // Нова думка. – 2014. – № 182. – С. 27.

39 Čorak S. Utvrda Palanok biser Zakarpatske oblasti // Нова думка. – 2014. – № 183. – С. 28.

40 Čorak S. Osebujni Nuculi // Нова думка. – 2014. – № 184. – С. 28.

41 Čorak S. Karpati // Нова думка. – 2014. – № 185. – С. 28.

42 Дулаш М. Часточка природи зоз Закарпат'я // Нова думка. – 2015. – № 186. – С. 22–23.

43 Костелник З. Делегация Союзу Русинох РГ од 30. марца по 2. април нацивела Союз Русинох-Українцох Словацкей у Прешове и Свидніку // Нова думка. – 2014. – № 180. – С. 9; Костелник З. Културно-уметніцки дружтва Союзу Русинох Горватскей наступели на 61. швету Русинох – Українцох Словацке // Нова думка. – 2015. – № 187. – С. 20.

44 Провчи В. Вистава малюнокх дзецох з України у Златар Бистрици // Нова думка. – 2014. – № 180. – С. 22; Провчи В. Тарас Шевченко од крипака до академика // Нова думка. – 2014. – № 184. – С. 14.

де власне і брав участь «Рушняк»⁴⁵, відзначення у Рісці чергових річниць Голодомору в Україні⁴⁶ тощо.

Товариство мало довготривалу співпрацю із Закарпаттям, що теж знайшло свій вияв на сторінках часопису⁴⁷.

Активісти «Рушняка» у журналі повідомляли про культурне життя своєї жупанії, у тому числі і з залученням українців: зокрема, про виставки українських художників у Рісці і Приморсько-горанській жупанії загалом⁴⁸.

У місті також у діяло Товариство русинів й українців «Калина», 15-річчю якого журнал присвятив окрему замітку⁴⁹.

Окрім Ріски, Україна й українці вряди-годи виринали на шпальтах видання і стосовно інших хорватських міст. Зокрема, Осієка, який відвідав дитячий хор з Мукачєвого⁵⁰, та Вуковару, члени КМТ якого («Осиф Костелник») відвідали Ужгород і Мукачєве на запрошення тамтешніх священиків⁵¹.

З часом спостерігаємо помітне зменшення уваги до українців та України на сторінках «Нової думки» і чимраз рідші згадки. Час від часу український контекст виринав лише завдяки активній діяльності вже згадуваного «Рушняка».

Варто зауважити, що деколи журнал давав неправильне написання термінів (укарїнске, укарїнци)⁵², однак, як нам видається, це просто помилки через неувважність редактора чи коректора, а не зумисна політика редакції.

45 Провчи В. Тидзень култури Русинох и Українцох Приморско-горанскей жупанії // Нова думка. – 2014. – № 181. – С. 17; Провчи В. Фестивал церковней музики Руснацох и Українцох Приморско-горанскей жупанії // Нова думка. – 2014. – № 181. – С. 26; Провчи В. Подобови вираз Руснацох и Українцох Приморско-горанскей жупанії // Нова думка. – 2014. – № 183. – С. 11; Провчи В. Дні култури Руснацох и Українцох Приморско-горанскей жупанії // Нова думка. – 2016. – № 192. – С. 18.

46 Провчи В. „Рушняк“ означел рочніцу Голодомору України 1932./33. року // Нова думка. – 2020. – № 219. – С. 21.

47 Провчи В. Владимир Провчи на подобовой колонії у України // Нова думка. – 2020. – № 217. – С. 11.

48 Провчи В. Вистава українского маляра у Матульох // Нова думка. – 2020. – № 219. – С. 22; Провчи В. Вистава українского маляра у Риеки // Нова думка. – 2018. – № 207. – С. 12.

49 Костелник З. Дружтво Русинох и Українцох „Калїна“ Риека преславлено перши 15 роки иснованя // Нова думка. – 2019. – № 209. – С. 7.

50 Балатинац А. Хор хлапцох з Мукачова (Україна) госцовал у Осієску // Нова думка. – 2014. – № 182. – С. 14.

51 Гаргай Л. Вуковарчане у України // Нова думка. – 2018. – № 208. – С. 28.

52 Костелник З. У амбасади України у Рєублики Горватскей отримал ше прием з нагоди 26. рочніци независносци України // Нова думка. – 2017. – № 201. – С. 8.

Початок повномасштабної агресії Росії повернув українські теми на шпальти. Так, перший після 24 лютого 2022 р. номер дає інформацію про збори Ради національних меншин Осієцько-Бараньської жупанії, в яких брала участь і представниця Союзу русинів РХ, які одногласно засудили російську агресію та ухвалили допомагати біженцям. Зауважено, що прибулі українці скромні і не хочуть багато⁵³.

З-поміж іншої вартої уваги інформації у «Новій думці» згадасмо таке: допомога українським біженцям на Великдень у Петровцях⁵⁴; організація товариством «Рушняк» двох концертів українських дітей-біженців⁵⁵; панахида у Рісці за жертвами війни в Україні та Голодомору 1932-33 рр.⁵⁶; допомога Ради нацменшин Осієцько-Бараньської жупанії біженцям з України⁵⁷; концерт у Рісці на підтримку України в річницю повномасштабної російської агресії, організований жінками-біженками⁵⁸.

Однак частка повідомлень про Україну залишалася незначною, а деякі номери (як-от № 229) зовсім ігнорували український контекст

Журнал для дітей та молоді «Віночок». Цілком інакша була ситуація з дитячим журналом «Віночок». Попри те, що він став русинським з № 69 у 2014 р., його зміст ще два попередніх так званих спільних номери уже не мав нічого українського, окрім дублювання назв рубрик (поряд з хорватським та русинським відповідниками). І в попередні роки частка україномовних текстів дитячого журналу була мізерною. Наприклад, у № 66 українською було опубліковано лише один вірш⁵⁹.

Тож не дивно, що перехід у підпорядкування Союзу русинів практично виключив український та україномовний контекст зі шпальт видання. Євромайдан, захоплення Криму Росією та АТО взагалі пройшли повз журнал.

53 Балатинац А. Єдногласно осуджена агресія на Україну // Нова думка. – 2022. – № 228. – С. 5.

54 Едляк В. Велька ноц у Петровцох у духу солидарносци и потримовки вибеженцом з України // Нова думка. – 2022. – № 228. – С. 13.

55 Провчи В. Два концерти українских дзецех зоз швицарскей у Матульох // Нова думка. – 2022. – № 230. – С. 13.

56 Провчи В. Свята Служба Божа и панахида у Риски за жертви войны и Голодомору у України // Нова думка. – 2022. – № 232. – С. 25.

57 Балатинац А. Рок хтори указал пошлїдки пандемії ковид-19, а бул означени и з войну у України // Нова думка. – 2023. – № 233. – С. 5.

58 Провчи В. 40. роки КУД Руснацох Осиек (1. часц) // Нова думка. – 2023. – № 234. – С. 22.

59 Лагудза Д. Метелик і жабенятко // Венчик – Віночок – Vjenčić. – 2013. – № 66. – С. 15.

Поодинокі згадки траплялися вряди-годи. Так, українці перелічені з-поміж інших 20 відсотків нерусинського населення Петровців⁶⁰. У журналі згадувався Союз русинів і українців, але дітям не пояснювали, що це таке і чим відрізняється від Союзу русинів Хорватії⁶¹.

Повномасштабна агресія Росії дещо відчинила завісу висвітлення українських тем. Так, «Віночок» повідомляв, що на урочистому відкритті 2022-го навчального року у церкві Петровців були присутні і біженці з України – діти та їхні батьки. «В них теж існує звичай, щоб із вдячністю та радістю прийти і брати участь у богослужінні. Наші колеги з України ведуть онлайн-навчання, як і ми під час ковіду» – писав «Віночок»⁶².

Видання також згадувало про участь дітей українських біженців у святі святого Миколая в Петровцях⁶³ та Осіску⁶⁴. Але загалом частка подібних матеріалів незначна і практично непомітна у загальному масиві матеріалів «Віночка».

Висновки. Усі три проаналізовані видання перебувають під видавничим контролем Союзу русинів, і, хоча загалом їхня редакторська політика подібна, але є певні розбіжності у висвітленні українського контексту, найменше якого – у дитячому журналі. І якщо відсутність військово-політичних тем у «Віночку» ще можна пояснити турботою про морально-психологічний стан дітей та молоді, то загалом відсутність згадок про Україну та українців вочевидь підкреслює політику Союзу русинів Хорватії на виховання молодого покоління абсолютно ізольованим від українського контексту.

На підставі опрацьованих публікацій у сучасних русинських виданнях (2014–2023 рр.) складається враження, що русини Хорватії вбачають в Україні (точніше, у її західній частині) свою прабатьківщину, а українців вважають народом, з яким їх поєднують спільні корені та походження, однак при цьому вони (русини й українці) є окремими етносами.

60 Пушкаш Я. Прецо руски родичи гледали же би їх дзеци не учили мацерински язык? // Венчик – Vjenčič. – 2014. – № 71. – С. 14.

61 Гаргай Л. 15 роки од шмерци Мелани Вашаш // Венчик – Vjenčič. – 2022. – № 103. – С. 4; Гаргай Л. 80 роки од народзєня Ганчи Папандриш Гаргай // Венчик – Vjenčič. – 2023. – № 104. – С. 4.

62 Седлак В. Благослов школярох у Петровцох // Венчик – Vjenčič. – 2022. – № 102. – С. 14–15.

63 Седлак В. Св. Миколай у Петровцох // Венчик – Vjenčič. – 2022. – № 103. – С. 13.

64 Балатинац А. Святи Миколай пришол и до Осіску // Венчик – Vjenčič. – 2022. – № 103. – С. 14.

УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА СЕРБІЇ НА СТОРИНКАХ «НОВОЇ ДУМКИ»

Заснований у 1968 році Союз русинів і українців Хорватії через три роки розпочав видавати свій офіційний друкований орган – часопис «Нова думка». За задумом редакції, він повинен був стати дзеркалом русинсько-української громади не тільки на території Хорватії, а й усієї Югославії. Тому частину площі цього друкованого видання було відведено під висвітлення подій в інших югославських республіках, зокрема, Сербії. У даній статті з'ясовується, які саме сторони життя та діяльності сербських українців отримали широке висвітлення на сторінках «Нової думки». Також робиться спроба прослідкувати, наскільки змінювався обсяг зацікавлення сербськими українцями з боку їхніх земляків-журналістів у Хорватії в залежності від періоду та суспільно-політичних обставин і подій, що відбувалися на території Хорватії та сусідньої Сербії.

Ключові слова: «Нова думка», Воєводина, Хорватія, українці, русини, публікації.

Founded in 1968, the Union of Ruthenians and Ukrainians of Croatia introduced its official publication, the Nova Dumka, three years later. According to the editorial board, it was to become a mirror of the Ruthenian-Ukrainian community not only in Croatia, but in the whole of Yugoslavia. Therefore, part of the area of this printed publication was set aside for coverage of events in other Yugoslav republics, in particular Serbia. This article clarifies which aspects of the life and work of Serbian Ukrainians have been widely covered in the pages of the Nova Dumka. An attempt has also been made to see how much the interest in the Serbian Ukrainians by their fellow-countrymen journalists in Croatia has changed depending on the period and the socio-political circumstances and events that took place in Croatia and neighboring Serbia.

Keywords: Nova Dumka, Vojvodina, Croatia, Ukrainians, Ruthenians (Rusyns), publications.

Тривалий час розселення русинів та українців на південнослов'янських землях відбувалося у межах єдиного державно-політичного простору. Спочатку це була

Австро-Угорщина, згодом – Югославія. Тому русинсько-українська діаспора цих територій поєднувалася низкою зв'язків різноманітного характеру, активно цікавилася життям споріднених громад у різних республіках однієї держави. Тож не дивно, що «Нова Думка» як офіційний орган Союзу русинів та українців Хорватії приділяла свою увагу висвітленню життя та діяльності своїх земляків із Боснії та Воєводини.

Завдання цієї розвідки – дослідити, про що саме писали журналісти даного видання стосовно русинсько-української спільноти Воєводини.

Територіальні рамки дослідження охоплюють період із 1971 р. (часу виходу першого номеру «Нової думки») до 2014 р., коли часопис мав спільний русинсько-український характер та зміст. Відтоді журнал перейшов у підпорядкування Союзу русинів РХ і став виключно русинським.

Зразком для «Нової думки» її ініціатори бачили видавничу діяльність русинів у Воєводині. Орієнтувалися вони на «Шветлосц» – літературний, культурний і суспільний часопис, який виходив у видавництві «Руське слово» (Kostelnik 2002: 22, 43).

Самі журналісти «Нової думки» згадували, що перед її заснуванням «Руське слово» у Новому Саді почало видавати додаток українською мовою (щомісячник), але це не задовольняло потреб у друкованому слові так, як це робила «Нова думка» (Kostelnik 2002: 196).

Перше редакційна колегія часопису була з різних місць Хорватії і з Нового Саду (Дюро Лаяк). На кінець 1970-х років частина редакції жила у Вуковарі, інші – у Баня-Луці, Новому Саді, Руському Керестурі та Шіді. У 1983 р. до редакційної Ради входив Михайло Ляхович зі Сримської Митровиці (Kostelnik 2002: 23, 83).

Сам журнал тривалий час друкувався у друкарні «Руське слово» в Руському Керестурі.

«Нова думка» публікувала матеріали про життя й роботу українців не тільки Хорватії, а й інших республік, насамперед, Боснії та Сербії (зокрема, Воєводини). На сторінках часопису зазначалося, що найбільше їхніх читачів є у Хорватії, а за нею – у Воєводині. Сама редакція наголошувала, що працює для русинів та українців не тільки Хорватії, а й цілої Югославії і збиралася поступово створювати свої кореспондентські пункти у Бачці, Сримі та Боснії (Kostelnik 2002: 27, 43, 199, 200).

На обкладинках журналу час від часу з'являлися фото будівель чи малюнки представників русинів та українців Воєводини.

У першому номері серед воєводинських тем опублікували огляд «Культурно-просвітне життя у Сріємі» (Шід, Бачинці, Беркасово, Бикич Дол, Сримська Митровиця) та висвітлювали питання фінансування «Руського слова» (Kostelnik 2002: 14,

24). - Часопис публікував статті та дописи воєводинських русинів та українців, зокрема, Романа Мизя з Нового Саду. Також виходили інтерв'ю з редактором часопису для дітей нашої діаспори в Югославії «Наша заградка» Михайлом Ковачем (Kostelnik 2002: 122).

Журнал публікував інформацію про зв'язки русинсько-української діаспори Воєводини з прабатьківщиною. Зокрема, згадуються візити поета Бориса Олійника та голови товариства «Україна» з Києва Володимира Бровченка до Руського Керестура та Нового Саду (Kostelnik 2002: 143, 164). Зокрема, В.Бровченко відвідав Новий Сад, де зустрівся з очільником Союзу русинів та українців Югославії Юліаном Тамашем. Відвідав кафедру русинської мови університету в Новому Саді, села Руський Керестур та Дюрдево, де зустрівся із главою крижевацької єпархії греко-католиків Славомиром Микловшем. Було підписано план співпраці товариства «Україна» і Союзу русинів та українців Югославії (Ляхович 1990а).

Писала «Нова думка» про гастролі капели бандуристів «Кобзар» з Тернопільщини на запрошення Товариства української мови, літератури і культури Воєводини та греко-католицьких парафій у Сремській Митровиці та Кулі (Ляхович 1991а). Своєю чергою русини та українці Воєводини їздили до України вивчати хореографію та здобувати інші навички (Kostelnik 2002: 146).

Висвітлювались контакти між українськими громадами різних югославських республік, зокрема, поїздки делегацій СРІУ до Воєводини, контакти загребського товариства з делегацією видавництва «Руське слово», участь мистецьких колективів у різноманітних культурних заходах тощо (Бурда 1991).

Широкий пласт матеріалу присвячено культурній діяльності земляків з-над Дунаю. Сюди можна віднести статті «Теперішній момент у культурі воєводинських русинів» Д. Латяка, «Деякі особливості традиційної матеріальної культури та звичаїв українців у Воєводині» Р. Мизя, «Діяльність русько-української секції в Сремській Митровиці» Я. Пушкаша, «Культурне життя русинів Бачки та Сриму разом із Прикарпаттям» І. Удварі та інші (Kostelnik 2002: 42, 56–57, 71).

На сторінках часопису публікувалися матеріали про культурну маніфестацію «Червона ружа» у Руському Керестурі, першу українську ТБ-передачу на новосадському телебаченні, культурно-мистецьку діяльність української секції у Сремській Митровиці, про створення там Товариства української мови та культурно-розважальні вечори (так звані «бали») у тому ж населеному пункті (Ляхович 1990b; Мизь 1991; Kostelnik 2002: 74, 84, 175, 179).

Увага приділялася і закордонним поїздкам мистецьких колективів українців Воєводини, зокрема, керестурцям на фестивалі у Медзилаборцях, а колективу імені Івана Сенюка з Кули – на фестивалі у Румунії та фестивалі «Берегиня» у Луцьку (Ляхович 1991d; Дудах 1991).

Журнал активно висвітлював поточну діяльність русинів та українців у Воєводині у галузі освіти. Виходили статті про викладання материнської (рідної) мови у Новому Саді, публікувалася інформація про вихід підручника для українських учнів СФРЮ, серед авторів якого були й українці Воєводини – Слава Біленька з Вербасу та Михайло Ковач і Іван Терлюк з Нового Саду (Kostelnik 2002: 31, 51).

На сторінках часопису Янко Олеяр публікував серію дописів про шкільництво русинською мовою у Руському Керестурі (Олеяр 1990а).

Певну увагу «Нова думка» приділяла і релігійному життю українців Воєводини. Причому з ослабленням влади комуністів зросла і частка таких матеріалів. Зокрема, описувалася робота новосадських адвокатів щодо повернення земельної власності руськокерестурському церковному товариству греко-католиків (Kostelnik 2002: 186).

Видавнича справа теж знайшла своє місце на сторінках «Нової думки». Зокрема, до сербсько-хорватської війни тут регулярно публікувалися огляди свіжих чисел «Шветлосци» – русинського видання у Сербії (Мудри 1990а; Мудри 1990б).

У журналі знаходимо інформацію про відзначення 45-річчя видавничого дому «Руське слово» у Новому Саді, представлення літературних творів Надії Ляхович, Ірини Гарді-Ковачевич, Юліана Тамаша, Штефана Гудака. Читачів знайомили і з монографічними працями, наприклад, до 30-ї річниці фестивалю «Червона ружа» (Ляхович 1991с; Мизь 1990).

Чимало матеріалів журнал присвятив етнографічним питанням культурної спадщини своїх земляків у Воєводині. Серед них – статті Б. Влахович «Весільні звичаї воєводинських русинів» та Ш. Гудака «Руські народні пісні у Югославії від Врабеля до Жганця і Тимка». У номерах 14-16 (за 1977 р.) у статті Є. Шашича «Слідами збирачів народних скарбів Михайла Ковача» подана інформація про красназвців з Нового Саду: Михайла Туринського, Юлія Говлю, Михайла Нярадія, Михайла Джуню (Kostelnik 2002: 48–49, 98, 107).

У фокусі часопису були й наукові заходи на території Воєводини, присвячені русинській та українській культурі, за участі науковців з-за кордону (Розгварка о рускей и украинскей култури у Новим Садзе 1991).

Чи не найбільше інформації про воєводинських русинів і українців «Нова думка» подавала у контексті їхньої історії та переселення на Балкани.

Окремі матеріали – як-от «Деякі особливості традиційної матеріальної культури та звичаїв українців у Воєводині» (автор – Роман Мизь) та «Русини Вербасу та Коцура у революційному русі та народно-визвольній боротьбі 1941-45 рр.» (автор – Володимир Бильний) – ще 1972 р. планували видати як Збірник праць І наукової наради русинів і українців Хорватії. Через фінансові труднощі справу

відклали. Окремі матеріали друкувалися у наступних номерах «Нової думки», а сам збірник у дещо підкоригованому вигляді вийшов через 17 років під назвою «Думки з Дунаю» як № 1 (Kostelnik 2002: 27, 28).

Серед загальних історичних праць «Нова думка» друкувала роботи Ф. Лабоша «Переселення русинів з Горниці до Бачки та Сриму», «Історія русинів Бачки, Сриму і Славонії 1745-1918», Я. Сабадоша – «Русини та українці Югославії між двома світовими війнами», історична розвідка чеського науковця Франтішека Тихого «Югослов'янські русини», «Галицька періодика міжвоєнного часу про українську еміграцію в Югославії» М. Литвина (Kostelnik 2002: 52, 54, 107, 115, 180).

Серію публікацій присвячено 100-річчю переселення українців на Балкани, зокрема, заходам влітку 1990 р. у Кулі, організованим місцевим КМТ ім. Івана Сеньюка Вуйка та Товариством української мови, літератури і культури Воєводини (Такач 1990а). До цієї дати журнал публікував працю Володимира Ноти «Шляхом довгим, тернистим...» (Нота 1990).

Чимало матеріалів історичного характеру присвячено відомим сподвижникам, діячам національного руху, знаним представникам культури. Це, зокрема, історична стаття І. Удварі з Ніредьхазі «Керестурець Михайло Мункачі – славіст-бібліотекар», «Велике діло Володимира Гнатюка за югославських русинів» В. Костелника (Kostelnik 2002: 99, 184) та ін. Висвітлювався і 100-річний ювілей з дня народження П. Різничя-Дяді, який святкували у Руському Керестурі 1990 р. (Олеяр 1990b)

Часопис публікував і важливі документи з історії переселення та перших років перебування нашої діаспори на південнослов'янських землях. Серед них – перша письмова пам'ятка бачванських русинів (лист пароха греко-католицької парафії Руського Керестура Георгія Росія від 1756 р.). До 175-річчя з дня народження Якова Головацького «Нова думка» опублікувала «Лист з Коцура Григорія Шооша Яковові Федоровичу Головацькому з 1860 року». У статті М. Мушинки «Голос коцурського русина сторічної давнини» йдеться про лист коцурського кравця Івана Югика, опублікований у львівському щомісячнику «Правда» за 1889 рік, де він описує звичаї своїх земляків. Стаття Р. Мизя «Знайдено нові документи про переселення русинів до Бачки» розповідає про документи 1757- 1776 рр., що стосуються Руського Керестура та Коцура (Kostelnik 2002: 97, 142, 146, 149).

Низку матеріалів присвячено окремим осередкам русинсько-української діаспори у Воєводині. Так, Новому Саду присвячені «Два століття русинів у Новому Саду», Керестуру – «Сценічна адаптація життя Руського Керестура у др.пол. ХІХ ст. Керестурське весілля» В. Костельника і Я. Олеяра та «Монографія Руського Керестура» того ж Я. Олеяра (Довгий 1990; Керечанин 1991); Коцуру – «Хроніка Коцура» В. Більні (Більня 1990а; Більня 1990b); Митровиці – стаття М. Ляховича «Русини у Сримській Митровиці» (Kostelnik 2002: 59, 135).

Період участі русинсько-української діаспори у Другій світовій війні представлений інформацією про видані СРiУ книги «Русини та українці у національно-визвольній боротьбі 1941-45» та «Іван Сенюк-Вуйко – народний герой Югославії» (Kostelnik 2002: 120).

Серед інших історичних матеріалів часопису – спогади Ю. Шерегія про відвідини Бачки та Сриму, «Етнологічний внесок у вивчення русинів у Беркасовому», стаття Іштвана Удварі «Шевченко і бачвансько-сримські русини» (Kostelnik 2002: 30, 37, 145).

З великим ентузіазмом редакція «Нової думки» сприйняла інформацію про підготовку до створення єдиного Союзу русинів і українців Югославії та активно висвітлювала ці заходи (Kostelnik 1990; Такач 1990b). Зокрема, друкувалися повідомлення про засідання президії союзу русинів і українців Югославії, починаючи з 23 червня 1990 р., оприлюднено план співпраці Союзу русинів й українців Югославії та його регіональних підрозділів на 1991 рік (Ляхович 1991e; Такач 1990c) тощо.

Часопис також розповідав про діяльність інших організацій: про річні збори Товариства української мови, літератури і культури Воєводини (Ляхович 1991b), про створення наприкінці 1990 року у Руському Керестурі товариства «Руська матка» та дискусії навколо її ідеології (Ляхович 1991f).

На початку 1990-х Югославія ще залишалася єдиною державою, тож контакти між русинами та українцями з обидвох боків Дунаю були досить тісні. Однак сербсько-хорватська війна змінила пріоритети висвітлення подій.

Дезінтеграційні процеси в соціалістичній Югославії, що прискорилися з 1990 р., суттєво вплинули на висвітлення життя та історії воєводинських українців у «Новій думці». На час виходу № 90 (1991 р.) зв'язки між Вуковаром і Руським Керестуром вже були розірвані, і редактор Владо Костельник працював над випуском у друкарні сам. Ще кілька співробітників журналу переїхали на територію Сербії: Юліана Фурмінц до Бачки Тополі, Михайло Ляхович – до Сримської Митровиці (Kostelnik 2002: 186–187, 211–212).

9 листопада 1991 р., вже у Загребі, після переїзду редакції із Вуковару, було прийнято рішення розірвати зв'язки із друкарнею «Руське слово» у Руському Керестурі, а СРiУ РХ вийшов зі складу СРiУ Югославії (Такач 1991a).

В умовах сербсько-хорватської війни інформація про воєводинських русинів фактично зникла зі сторінок часопису і носила радше спорадичний характер. Так, у воєнному виданні «Нової думки» за 1993 р. (№ 92/93) у рубриці «Світ з нами» опубліковано листи підтримки русинів Бачки на адресу земляків з Вуковару, Петровців та Миклушевців. Надруковано відкритого листа 24 лютого 1992 р. Товариства української мови, літератури і культури Воєводини на адресу низки

міжнародних організацій, югославської та сербської влади з описом страждань русинів й українців Славонії та вимогою зупинити геноцид щодо них (Терлюк 1991). У № 94/95 оприлюднено листа СРІУ Югославії президентові Югославії зупинити геноцид русинсько-українського населення з боку сербських паравійськових формувань у Східній Славонії та лист-звернення Союзу до українського президента Л. Кравчука (Kostelnik 2002: 229).

У військових обставинах русини й українці не мали можливості вести співпрацю зі співвітчизниками у Сербії та Боснії, яка до того була регулярна. У згаданих республіках примусово мобілізували русинів й українців і гнали їх, всупереч бажанню, воювати проти їхніх земляків на хорватському боці (Доповідь на XVI зустрічі національностей сусідніх країн 1991).

Загалом воєнні видання «Нової думки» згадують сербських русинів та українців майже виключно у контексті збройного протистояння у Східній Славонії. Так, часопис передрукував статтю С. Константиновича у «Руському слові» про страждання під окупацією та інформацію про збори 3 лютого 1992 р. у Новому Саді так званого «Громадського парламенту», організованого Руською маткою. На них обговорювали ситуацію та шляхи допомоги землякам з Хорватії (Константинович 1991). У № 94/95 за 1992 р. опубліковано листа неназваного читача з Воєводини про сербську пропаганду в автономному краї та зруйнований Вуковар. Там же зазначено, що активісти СРІУ Югославії під час візиту до редакції газети «Борба» скаржилися на геноцид щодо земляків за Дунаєм, побоюючись такої ж долі стосовно себе (Миливоевич 1992).

Воєнне видання № 96/97 передрукувало матеріали «Руського слова» про ситуацію в окупованих Миклушевцях, заселених переважно русинами та українцями, а також повідомило про збір мешканцями Керестура та Коцура гуманітарної допомоги для своїх земляків у Хорватії, постраждалих від війни (Такач 1992).

Водночас той же номер уперше за тривалий період подає інформацію невійськового характеру, зокрема, про мову русинів Воєводини. Наступні числа «Нової думки» публікують по одній замітці щодо земляків у Сербії, зокрема, про їхню видавничу діяльність (№ 98/99 за 1993 р.), громадських діячів (№101/102 за 1997 р.) та візит делегації до Словаччини у 1978-1979 рр. (№ 105 за 1998 р.).

Г. Такач та В. Костельник констатували, що через війну зв'язки з русинами та українцями Воєводини і Боснії були неможливі, а співробітники «Нової думки» з інших республік – недоступні (Kostelnik 2002: 230).

Лише з 2001 р. (у № 116) починають з'являтися регулярні повідомлення про життя земляків із Сербії, зокрема, співпрацю хорватських русинів та українців з русинами Воєводини («Костельникова ешень» отримана и того октобра 2001).

Поступово почало відновлюватись подання інформації різного характеру про во-

євоеди́нських українців. Зокрема, на сторінках «Нової думки» на початку ХХІ ст. можна прочитати про фестиваль української культури «Калина» у Кулі, фестиваль русинської народної пісні «Ружова заградка», фестиваль культури русинів та українців Сербії та Чорногорії «Червона ружа» у Руському Керестурі, співпрацю миклушевського КПП «Яким Говля» із будинком культури у Керестурі, гастрольну діяльність театральнo-драматичної студії «Арт» РНТ «Дядя» з Руського Керестура. Розглядалися події релігійного життя у Руському Керестурі, видавнича діяльність «Руського слова», книжкові новинки тамтешніх письменників та науковців (Гаргай 2004; Горняк 2005; Дітко 2005; Ерделі 2004а; Лікар 2005б).

Як і у передвоєнний період, значну увагу приділено історичним матеріалам. Так, до 80-ї річниці заснування Союзу русинських школярів подана детальна історія створення Руського народно-просвітнього товариства у 1919 р. у Новому Саді, тогочасна дискусія про ототожнення русинів з українцями, створення та діяльність русинської молоді у Коцурі, Дюрдево, Руському Керестурі (Лікар 2005а).

Актуальним залишилося висвітлення постаті Гавриїла Костельника крізь призму його зацікавлення усіма південнослов'янськими русинами – і бачванськими, і славонськими (Лікар 2004).

Не оминули увагою і спортивне життя: можемо знайти матеріали про футбольні команди «Русин» з Керестура та «Іскра» з Коцура та інформацію про діяльність Організаційного комітету спортивних ігор населених пунктів, де проживає наша діаспора, із залученням представників Вербасу, Руського Керестура, Коцура, Дюрдева, Нового Саду (Ерделі 2004б).

Загалом слід констатувати, що «Нова думка» стала своєрідною енциклопедією-літописом життя і роботи, минулого і сучасного, просвіти і культури русинів та українців не лише Хорватії, а й Боснії та Воєводини. Варто погодитися із багаторічним редактором цього часопису В. Костелником, що «у „Новій думці”, як у дзеркалі, відображено життя русинів та українців не тільки Хорватії, а й усієї Югославії» (Kostelnik 2002: 82).

Таким чином, з часу свого заснування журнал «Нова думка» активно висвітлював такі теми воєводи́нських русинів та українців: історію переселення русинів та українців до Бачки та Срієму; діяльність громадських діячів на національній ниві; активність культурно-мистецьких товариств, зокрема, гастролі серед хорватських українців; створення СРІУ Югославії (новий тренд 1990 р.). Сербсько-хорватська війна різко зменшила кількість інформації про воєводи́нських українців на шпальтах «Нової думки», однак з початком ХХІ ст. інтерес до своїх земляків із сусідньої держави відновився.

...

Використана література

- Бильня, Владимир. Хроніка Коцура (VII). Нова думка 81, 1990: 38–41.
[Bil'nâ, Vladimir. Hronika Kocura (VII). Nova dumka 81, 1990: 38–41]
- Бильня, Владимир. Хроніка Коцура (VIII). Нова думка 82, 1990: 37–38.
[Bil'nâ, Vladimir. Hronika Kocura (VIII). Nova dumka 82, 1990: 37–38]
- Бурда, Славко. З літопису нашого КОТ у Загребі (I). Нова думка 89, 1991: 8.
[Burda, Slavko. Z litorisu našogo KOT u Zagrebi (I). Nova dumka 89, 1991: 8]
- Гаргай, Ллобича. Волиця – капличка у керестурским хотаре. Нова думка 127, 2004:32–33.
[Gargaj, Lûbica. Vodica – kaplička u keresturskim hotare. Nova dumka 127, 2004: 32–33]
- Горняк, Михайло. Обсяжно о нукашней структури руского языка. Нова думка 129,2005: 39–40.
[Gornâk, Mihajlo. Obsâžno o nukašnêj strukturi ruskogo âzika. Nova dumka 129, 2005:39–40]
- Дітко, Лела. После Петровцох «Барон Минхаузен» и у Вуковаре. Нова думка 129,2005: 22.
[Ditko, Lela. Posle Petrovcoh «Baron Minhauzen» i u Vukovare. Nova dumka 129, 2005: 22]
- Довгий, Василь. Заклик пам'яти. Нова думка 84, 1990: 22–23.
[Dovgij, Vasil'. Zaklik pam'âti. Nova dumka 84, 1990: 22–23]
- Доповідь на XVI зустрічі національностей сусідніх країн. Нова думка 90/91, 1991:28–29.
[Dopovid' na XVI zustriči nacional'nostej susidnih kraïn. Nova dumka 90/91, 1991: 28–29]
- Дудаш, Лариса. Керестурци на фестивалє у Медзилаборцох. Нова думка 89, 1991: 14.
[Dudaš, Larisa. Keresturci na festivalê u Medzilaborcoh. Nova dumka 89, 1991: 14]
- Ерделі, З. Знова у Волиці. Нова думка 127, 2004: 31.
[Erdeli, Z. Znova u Vodici. Nova dumka 127, 2004: 31]
- Ерделі, З. Керестурцом и коцурцом перши места. Нова думка 127, 2004: 50.
[Erdeli, Z. Keresturcom i kocurcom perši mesta. Nova dumka 127, 2004: 50]
- Керечанин, В. Позарядово добре діло автора и видавача. Нова думка 88, 1991: 20–21.
[Kerečanin, V. Pozarâdovo dobre dilo avtora i vidavača. Nova dumka 88, 1991: 20–21]
- Константинович, Стеван. Бачки Русини о нашей трагедії. Нова думка 92/93, 1991: 32.
[Konstantinovič, Stevan. Bački Rusini o našej tragedii. Nova dumka 92/93, 1991: 32]
- Костелник, Владо. Пред снованьом Союзу Русинох и Українцох Югославії. Нова думка 80, 1990: 10–11.

- [Kostelnik, Vlado. Pred snovan'om Soûzu Rusinoh i Ukraïncoh Ūgoslavii. Nova dumka 80, 1990: 10–11]
- «Костельникова ешень» отримана и того октобра. Нова думка 116, 2001: 28.
- [«Kostel'nikova ešen'» otrimana i того октобра. Nova dumka 116, 2001: 28]
- Лікар, Дюро. Гавриїл Костельник. Нова думка 127, 2004: 42–43.
- [Līkar, Dūro. Gavriil Kostel'nik. Nova dumka 127, 2004: 42–43]
- Лікар, Дюро. Организованс руской младежи, школярох и студентох. Нова думка 129, 2005: 18–20.
- [Līkar, Dūro. Organizovanê ruskoj mladeži, školâroh i studentoh. Nova dumka 129, 2005: 18–20]
- Лікар, Дюро. Отримана рочна шадзка КУД «Яким Говля» у Миклошевцох. Нова думка 128, 2005: 22.
- [Līkar, Dūro. Otrimana ročna shadzka KUD «Âkim Govlâ» u Mikloševcch. Nova dumka 128, 2005: 22]
- Ляхович, Михайло. Володимир Бровченко перебував у Югославії. Нова думка 84, 1990: обкл. 2.
- [Lâhovič, Mihajlo. Volodimir Brovčenko perebuvav u Ūgoslavii. Nova dumka 84, 1990: obkl. 2]
- Ляхович, Михайло. Програми навчання руської і української мов виконані повністю. Нова думка 81, 1990: 8.
- [Lâhovič, Mihajlo. Programi navčannâ rus'koï i Ukraïns'koï mov vikonani povnistû. Nova dumka 81, 1990: 8]
- Ляхович, Михайло. Гастроли Струсівської капели біля Тернополя з України у Вуковарі, Сремській Митровиці, Кулі та Куцурі. Нова думка 86, 1991: 29.
- [Lâhovič, Mihajlo. Gastrolī Strusivs'koī kapeli bilâ Ternopolâ z Ukraïni u Vukovari, Srems'kij Mitrovici, Kuli ta Kucuri. Nova dumka 86, 1991: 29]
- Ляхович, Михайло. Зроблено великий крок вперед. Нова думка 88, 1991: 16.
- [Lâhovič, Mihajlo. Zrobлено velikij krok vpered. Nova dumka 88, 1991: 16]
- Ляхович, Михайло. «Крижни драги». Нова думка 86, 1991: 43.
- [Lâhovič, Mihajlo. «Križni dragi». Nova dumka 86, 1991: 43]
- Ляхович, Михайло. На святі «Берегиня» у Луцьку в Україні: вуковарці та кулянці. Нова думка 89, 1991: 6.
- [Lâhovič, Mihajlo. Na svâti «Beregina» u Luc'ku v Ukraïni: vukovarci ta kulânci. Nova dumka 89, 1991: 6]
- Ляхович, Михайло. Організаційна структура пристосовується потребам. Нова думка 87, 1991: 5.
- [Lâhovič, Mihajlo. Organizacijna struktura pristosuêt'sâ potrebam. Nova dumka 87, 1991: 5]
- Ляхович, Михайло. Основана «Руска матка» у Руским Керестуре: але програмни

- основи одручени. Нова думка 86, 1991: 40.
 [Láhovič, Mihajlo. Osnovana «Ruska matka» u Ruskim Keresture: alê programni osnovi odruceni. Nova dumka 86, 1991: 40]
- Мизь, Роман. Розкриті жіноче серце. Нова думка 82, 1990: 31.
 [Miz', Roman. Rozkrite žinoče serce. Nova dumka 82, 1990: 31]
- Мизь, Роман. Перша українська телевізійна передача у Восводині. Нова думка 89, 1991: 7.
 [Miz', Roman. Perša ukraïns'ka televizijsna predača u Voêvodini. Nova dumka 89, 1991: 7]
- Милівосвич, Ц. Пушце нас най жиєме. Нова думка 94/95, 1992: 23.
 [Milivoêvič, C. Pušce nas naj žiême. Nova dumka 94/95, 1992: 23]
- Мудри, Василь. «Шветлосц» число 1/90. Нова думка 81, 1990: 34.
 [Mudri, Vasil'. «Švetlosc» číslo 1/90. Nova dumka 81, 1990: 34]
- Мудри, Василь. «Шветлосц» число 2. Марец-април 1990 р. Нова думка 82, 1990: 33.
 [Mudri, Vasil'. «Švetlosc» číslo 2. Marec-april 1990 r. Nova dumka 82, 1990: 33]
- Нота, Володимир. Шляхом довгим, тернистим... (III). Нова думка 84, 1990: 11–12.
 [Nota, Volodimir. Šlâhom dovgim, ternistim... (III). Nova dumka 84, 1990: 11–12]
- Олеяр, Янко. 239 роки школства на руским язика у Югославиї (XII). Нова думка 82, 1990: 28–29.
 [Olêâr, Ânko. 239 roki školstva na ruskim âziku u Ūgoslaviï (XII). Nova dumka 82, 1990: 28–29]
- Олеяр, Янко. З нагоди 100-рочниці народзенья Петра Ризнича Дяді. Нова думка 81, 1990: 22–23.
 [Oleâr, Ânko. Z nagodi 100-ročnici narodzenâ Petra Rizniča Dâdi. Nova dumka 81, 1990: 22–23]
- Розгварка о рускей и украинскей култури у Новим Садзе. Нова думка 87, 1991: 23.
 [Rozgvarka o ruskej i ukraïnskej kulturi u Novim Sadze. Nova dumka 87, 1991: 23]
- Такач, Гавриїл. Врочисте відзначення ювілею в Кулі. Нова думка 83, 1990, обкл. 3.
 [Takač, Gavriïl. Vročiste vidznačennâ ūvileu v Kuli. Nova dumka 83, 1990, obkl. 3]
- Такач, Гавриїл. Основани Союзу Руснацох и Украинцох Югославиї. Нова думка 81, 1990: 6.
 [Takač, Gavriïl. Osnovani Soûzu Rusnacoh i Ukraïncoh Ūgoslaviï. Nova dumka 81, 1990: 6]
- Такач, Гавриїл. Перши крочаї справ заадніцтва и дїйносци. Нова думка 82, 1990: 14.
 [Takač, Gavriïl. Perši kročaï spram zaâdnictva i dïjnoscï. Nova dumka 82, 1990: 14]
- Такач, Гавриїл. Вельки препенки у організації роботи Союзу. Нова думка 90/91, 1991: 14–15.
 [Takač, Gavriïl. Vel'ki prepenki u organizacii roboti Soûzu. Nova dumka 90/91, 1991: 14–15]

Такач, Гавриїл. Миклошевска воєна хронологија (4). Нова думка 96/97, 1992: 5–9.
[Такач, Гавриїл. Mikloševska voêna hronologiâ (4). Nova dumka 96/97, 1992: 5–9]
Терлок, Иван. Відкритий лист. Нова думка 92/93, 1991: 31.
[Terluk, Ivan. Vidkritij list. Nova dumka 92/93, 1991: 31]
Kostelnik, Vlado. U bitku svojega naroda: 30 godina «Nove dumke». Vukovar : Savez
Rusina i Ukrajinaca Republike Hrvatske, 2002.

МОВА УКРАЇНЦІВ У СЕРБІЇ: МИНУЛЕ, СУЧАСНЕ, МАЙБУТНЄ

На прикладі української мови в статті розглянуто гіпотезу про існування домінантного та рецесивного варіанту мови. Домінантний варіант визначено як мову в місці зосередження основного масиву мовців, тоді як рецесивний – це мова меншини в країні з іншою офіційною мовою спілкування. Якщо розвиток та збагачення домінантного варіанту мови безпосередньо забезпечені її комунікативною функцією, то рецесивний варіант може зберігатися лише за сприятливих умов та виконує переважно етносимволічну функцію. У другій частині статті, на підставі звітування Сербії Комітету міністрів Ради Європи з виконання зобов'язань по захисту української мови, згідно з третьою частиною Європейської хартії регіональних або міноритарних мов, висвітлено заходи щодо збереження української мови в Сербії.

Ключові слова: еколінгвістика, українська мова, русинська мова, міноритарні мови, домінантний варіант, рецесивний варіант.

On the example of the Ukrainian language, the article considers the hypothesis of the existence of a dominant and recessive variant of the language. The dominant variant is defined as the language in the place of concentration of the main mass of speakers, while the recessive one is the language of a minority in a country with another official language of communication. If the development and enrichment of the dominant variant of language is directly provided by its communicative function, the recessive variant can be preserved only under favorable conditions and performs mainly an ethnosymbolic function. The second part of the article, based on the report of Serbia to the Committee of Ministers of the Council of Europe on the implementation of obligations to protect the Ukrainian language under the third part of the European Charter for Regional or Minority Languages, highlights measures for preserving the Ukrainian language in Serbia.

Keywords: ecolinguistics, Ukrainian language, Ruthenian language, minority

languages, dominant language variant, recessive language variant.

1.0 Екскурс у минуле

Українці в Сербії ось уже 130 років зберігають відданість своєму комунікаційному коду, який розвивався з опертям на українську літературну норму. Саме літературна норма стала для українців Сербії тим стрижнем, який упродовж років гуртував їх, підтримував чуття належності до однієї спільноти з особливим унікальним способом мислення та поглядом на світ, тобто тим комплексом знань, вірувань, навичок, асоціативних мереж, який сьогодні прийнято називати мовною картиною світу. Це відчуття дало змогу українцям в підавстрійській Боснії, соціалістичній Югославії та Республіці Сербія скеровувати об'єднані зусилля на організацію свого громадського та культурного життя в напрямку зближення з «материковим» народом, а самій спільноті забезпечити впродовж другої половини ХІХ та всього ХХ століття повноцінне існування й життєдайність.

Виникнення у сімдесятих роках ХХ ст. еколінгвістики (Haugen 1972) як особливої інтердисциплінарної наукової галузі, головним завданням якої є турбота про збереження різноманітності створених людьми мовних систем, зосереджує увагу на потребі поглибленого дослідження ситуацій, в яких відбувається постійне перемикання мовних кодів, що, зрештою, веде до повної відмови від одного із них, а також на пошук за ідеальними умовами мовного розвитку в певних історичних, соціокультурних, демографічних, але й суто біологічних обставинах, за можливостями й шляхами виправлення існуючих деформацій цього розвитку.

Якщо розглядати мови як культурні «види», які живуть в екосистемах, що мають вирішальний вплив на те, як вони розвиваються, можна відкрити цікаві напрямки досліджень (Bastardas-Boada 2019). Послугуючись метафорами з біології та генетики, сучасні мовознавці наполягають на нерозривному зв'язку між мовою та її носієм у відповідному оточенні – як суспільному так і чисто біологічному,¹ тобто на функціонуванні мови як однієї зі складових, якщо й не вирішальної складової, ноосфери.

У праці «Захист української мови як мови національної меншини в Європі» (Попович 2019) автором цих рядків було викладено оригінальну гіпотезу про домінуючий та рецесивний варіанти мови та сценарії їхнього конвергентно-дивергентного розвитку. Згідно з цією гіпотезою, кожна міноритарна мова, що водночас може бути державною чи офіційною мовою якоїсь країни, функціонує у

1 Див., наприклад, одну з таких моделей, згідно з якою мови залежать від своїх носіїв, подібно до паразитів, викладену в: Mufwene, 2008.

двох варіантах – домінантному мажоритарному (офіційному державному), який складають унормований стандарт разом з його мовно-територіальними відгалуженнями, та рецесивному міноритарному. Деколи мови функціонують лише в рецесивному варіанті, але за змінених геополітичних обставин можуть перейти в домінантні, і навпаки – домінантні варіанти мов стають рецесивними, якщо їхні носії вимушені послуговуватися в офіційних сферах життя мовою, відмінною від своєї.

Терміни домінантний та рецесивний ужито в тому розумінні, в якому їх запозичено з генетики – домінантний варіант функціонує, виявляючи успадковані, обумовлені попереднім розвитком мови, диференційні ознаки без перешкод, а рецесивний виявляє ці риси лише за сприятливих обставин (Попович 2019: 76–77).

Якщо для повнофункційної стильової реалізації домінантного варіанту теоретично немає обмежень, оскільки живе спілкування та використання мови в різних галузях суспільного життя (господарства, адміністрації, освіти, науки тощо) забезпечують збереження та постійне оновлення абстрактної мовної системи, то рецесивний варіант (або варіанти) перебуває під постійною загрозою бути витисненим або навіть зникнути за несприятливих соціолінгвістичних умов. За сприятливих – рецесивний варіант стилістично розвивається і, коли для цього складаються відповідні суспільно-політичні обставини, стає домінантним (Там само).

Рецесивні варіанти української мови – це її говірки поза межами України. Перебуваючи в рецесивному стані, говірка внаслідок історичних обставин могла потребувати кодифікації. Коли рецесивний варіант значно відрізняється від домінантного на всіх рівнях мови, переважно на фонетичному та лексичному, може розпочатися процес пошуку вироблення нової норми, що нагадує домінантний стандарт, але відображає питомі риси говірки. Саме такий процес стандартизації пройшла, скажімо, говірка русинів сербської Бачки та хорватського Срему й Славонії (на сході Хорватії), яку першим унормував Гавриїл Костельник, у 1923 році, саме як говірку української мови (див. Костельник 1923; Поповић 2010).

Здавалось би логічним, що той рецесивний варіант, який розвивається з оперттям на норму домінантного, перебуває в кращому становищі, аніж той, що виробляє власну нову норму. Проте це не завжди так, оскільки розвиток мови залежить значною мірою від суспільно-політичних чинників, а набагато менше від внутрішньомовних показників, у чому нас переконує досвід розвитку українського та русинського рецесивних варіантів української мови в сербському регіоні Воєводина.

Пам'ятник Тарасу Шевченку в Загребі (Хорватія)

Тарас Шевченко, український письменник, художник і гуманіст,
духовний лідер українського народу

Якщо розвиток та збагачення домінантного варіанту мови безпосередньо забезпечено її комунікативною функцією, то рецесивний варіант виконує переважно етносимволічну функцію. Ця функція відома також, ще з праць Гердера та Гумбольдта, під назвою сентиментальної, яку протиставлено інструментальній (Edwards 1994: 128).

У діахронічному аспекті рецесивний варіант є відбитком зрізу певної стадії розвитку мови в минулому, що значно звужує сферу його вживання на сучасному етапі внаслідок згорнення функційно-стилістичної парадигми.

Подолання проблеми функційно-стилістичної неповноцінності рецесивного варіанту може та повинно бути надолужене шляхом викладання сучасного літературного стандарту домінантного варіанту в школах та вищих навчальних закладах, відведення літературній мові відповідного простору в ЗМІ, стимулювання розвитку літературного процесу та культури загалом у громаді.

1.1 Орієнтація на літературну українську мову

Загальний обсяг знань, які можна отримати автохтонною мовою національної меншини без домінантного варіанту, тобто тією, яка в жодній із країн не є панівною, здавалося б, не може дорівнювати обсягу знань, який можна одержати мовою меншини, що має свій домінантний варіант, оскільки в реальному житті кількість життєвих сфер, у яких функціонують міноритарні мови без домінантних варіантів, істотно обмежена.

Саме цими аргументами керувалися ті русини на теренах колишньої Югославії, що наполягали на потребі вивчення не тільки рідної говірки, але й українського мовного стандарту, який би, на їхню думку, зробив мову їхньої національної меншини повноцінною у функційному аспекті. Про це, наприклад, писав автор авторитетних підручників русинської мови Микола Кочиш у статті «Сучасні рішення у нашій мові та основні тенденції її подальшого розвитку» (1966): «...як народна говірка (мається на увазі говірка югославських русинів – Л. П.) вона, на мою думку та на думку більшості з нас, є діалектом української мови, який через особливі історичні обставини розвивався своєрідно та криволінійно. Як літературна мова вона була в минулому необхідною та корисною, та й зараз і ще довго в майбутньому буде необхідною та корисною. Об'єктивно дивлячись, однак, вона є анахронічним реакційним явищем, оскільки відійшла від загальної течії, в яку

зливались українські діалекти, що з часів Шевченка й дотепер вилились у єдину літературну мову. Збагачення нашої мови на основі української – справа ненова, а по-новому актуальна. Якби вдалося здійснити осмислену та планову орієнтацію на українську літературну мову, були б створені необхідні підстави поступового наближення до української літературної мови до тієї межі, за якою перехід з нашої мови на українську був би природнім, прийнятним, можливим» (Кочиш 1966: 90).

Свого часу перший кодифікатор говірки бачвансько-сремських русинів Гавриїл Костельник застерігав, що, якщо не орієнтуватися на українську мову в процесі стандартизації рідної говірки, альтернативним вибором може стати сербська: «Дзе не маме ище својо, там треба створиц нове слово, або вжац слово зос нашого кнїжкового [української літературної мови – Л. П.], або зос сербского языка, але треба тото слово применїц гу духу нашей бешеди» (Костельник 1975: 246).³

На потребі орієнтації говірки русинів Югославії на літературну норму української мови наполягали провідні культурні та громадські діячі з місцевих русинів-українців. Видатний русинсько-український письменник Михайло Ковач, якого можна вважати голосом совісті бачвансько-сремських русинів, у своїй книзі Діаспора (Ковач 1992: 32–33) записав: «Наша говірка корінням походить з говору 45-мільйонного народу», маючи на увазі українську мову. У неопублікованому щоденнику цього митця⁴ 8 грудня 1970 р. занотовано:

«Русинська мова – як ми її вживаємо – має повільно, але неминуче зійти на власне виродження і стати сумішшю югославсько-слов'янської лексики. Без знання української мови – я вважаю русинських мовознавців ковалями, які нахабно стверджують, що їхнє ремесло є достатньою гарантією того, що вони можуть також ремонтувати годинники.

Тих, хто взявся плекати русинську мову, але не вважає за потрібне оволодіти українською мовою, я вважаю ворогами народу і науки, це люди, які роблять нечесну роботу: беруться до роботи, якої не вміють робити або вміють, але з іншою метою в тій справі, аніж плекання рідної мови.

3 Гавриїл Костельник, однак, застерігає, що надмірне захоплення запозиченнями із сербської може призвести до перезасичення такого варіанту сербізмами. Скажімо, пишучи про запозичення із сербської графіки, у листі до священника Джури Біндаса (29 січня 1921 р.), Костельник попереджає про необхідність дотримуватися української орфографії, вживаючи графеми *ї*, *є* та поєднання літер *ль*, *ть*, *дь* тощо, а не *ји*, *је*, *лј*, *тј*, *дј*, мотивуючи це загрозою віддалення від рідної стихії: «Не тримајце ше горватско-сербскеј крайней фонетики, бо пре тото ше барз одалїце од укрїнского и руского (а Сербом на тото не треба мерковац)» (Костельник 1975: 338).

4 Висловлюємо щиру подяку дослідниці А. Римар, асистенту кафедри русинської мови в Новосадському університеті, що досліджує неопубліковані щоденники Михайла Ковача, за змогу скористатися цитованим записом.

[...] Українська мова необхідна русинській, як виноград для вина. Хто стверджує або діє, розвиваючи русинську мову, не знаючи української, робить вино без винограду. Я не стверджую, що такого вина немає, але стверджую, що воно – неприродне» (Ковач 1970–1975).

Ще один представник русинсько-української інтелігенції в Югославії Ю.Сопка у великій оглядовій статті «Наш язык і напрям його дальшого розвою», поміщеній у першому розширеному літературно-культурному додатку до газети Руске слово 6 червня 1965 р., писав:

«Справди, у нашим культурним животу стої як барз актуелна алтернатива: кед з таку праксу у нашим языку предлужиме и далее, єдного дня будземе и писац и бешедовац по сербски, або ще у процивним, у питаню нашого языка и його дальшого розвою, будземе справовац як и други народносци, та го будземе систематично и з потребу одредзену методу вже баржей приближовац у цалей язичней стругтури гу нашому магичному литературному языку [до української літературної мови – Л. П.], на чім богатим язичним фонду и сам постане богатши и останє наш» (Сопка 1965: 9).

Питання вибору літературної норми в процесі стандартизації говірки бачванських русинів неодноразово підіймалося як окремими представниками русинської інтелігенції в Югославії, так і на рівні суспільно-культурних організацій. Скажімо, у колективному листі редакції газети Руске слово, якого було направлено у Воєводинський крайовий комітет Союзу комуністів Сербії 8 жовтня 1967 р., зокрема, зазначено:

«Більшість югославських русинів-українців розмовляє специфічною мовою, що значно відрізняється від сучасної української мови, хоча й є її найвіддаленішим західним діалектом... Проте, незважаючи на те, що видавництво Руске слово з самого початку підтримувало намагання представників русинської народності писати на їхній розмовній мові, ніколи на наших сторінках не було висловлено позиції проти наближення сучасної української мови до представників русинської народності. У залежності від наявності відповідних кадрів та інших умов, спочатку лиш зрідка, а потім все інтенсивніше, друковано на наших сторінках тексти сучасною українською мовою. Проте ще більше зроблено в напрямку ознайомлення читача з нашим культурно-історичним минулим, пов'язаним з народом Західної України. Таким чином було розвинено чуття єдності з народами Західної України, та, водночас, гордості за власну культурну своєрідність, що є частиною багатой культурної скарбниці українського народу» (Сабадош 1973: 123–124).

Таких публікацій, особливо починаючи з сімдесятих років ХХ ст., коли проблема вибору орієнтації постала особливо гостро, було багато (див. Сабадош 1973; Румянцев 2010). Однак, попри всі факти, акцентовані проукраїнськими представ-

никами русинської інтелігенції, значна частина русинської спільноти, унаслідок певних суспільно-історичних обставин, що склалися в соціалістичній Югославії в другій половині ХХ ст., воліла не ототожнювати себе з українцями, а свою мову вважала, та й досі вважає, окремою слов'янською мовою, що функціонує в різних, відмінних між собою, рецесивних варіантах у декількох європейських країнах та на американському континенті.

Скажімо, сучасний дослідник проблем карпаторусинства Пол Роберт Магочі із цього приводу зазначає: «І в Америці і в Європі мали карпаторусини вельо вшиляких мен, а межди ыншими ай русин, руснак, лемко, карпато-росс, карпатоукраїнець. Йїх діалекты належать до українського языка, але в розпорі з тым вони, головно в Америці, не зувуться українцями» (Magocsi 1979: 274).

Подальша політизація питання карпаторусинства, особливо починаючи з 90-х років ХХ ст., жодним чином не сприяла зміні такої парадигми в Сербії, а вела до посилення протистояння двох таборів у середовищі русинської інтелігенції, представники одного з яких вважають себе русинами-українцями (див., наприклад, теорію Юліана Тамаша (2017) про нашарування ідентичностей, згідно з якою русинство повинне уживатися з визнанням належності до українського етносу), а друга наполягає на потребі вироблення стратегії розвитку поза історичним, культурним та мовним зв'язком з українським народом (напр.: Фејса 2019)⁵. Вирішальними подіями у становленні окремої русинської мови представники другого напрямку вбачають у виході в світ двох наукових публікацій (див. Фејса 2019: 5–6). Ідеться про Вступ до слов'янської філології під редакцією А. Є. Супруна та О. М. Калюти, в якій розглянуто русинську мову як окрему слов'янську мікромову (Супрун, Калюта 1981: 137–139)⁶, а також про монографію Русинська мова канадійського дослідника П. Р. Магочі (Magocsi 2004), що вийшла друком у рамках серії монографій Опольського університету, в яких подано опис усіх слов'янських мов.

5 У дослідженнях цього автора, однак, можна зустріти підтвердження того, що кодифікатори русинської говірки на теренах сучасних Сербії та Хорватії вважали її діалектом української мови, а радикальні зміни в підході до цього питання відбулись порівняно недавно, пор.: «Якщо русинський літературний стандарт у граматиці Костельника та Кочиша трактувався як діалект української мови, то в Граматиці русинської мови Юліяна Рамача (2002) його потрактовано як мову в повному розумінні цього терміна» (Фејса 2019: 10).

6 Автори цього навчального посібника А. Є. Супрун та О. М. Калюта зазначають, що при написанні розділу використано матеріали досліджень тартуського мовознавця О. Д. Дуліченка. У цитованій монографії М. Фейси (Фејса 2019: 5–6) при посиланні на цей розділ як віховий у становленні русинської мови не згадано, однак, про таке зауваження в ньому: «Русини считают себя частью украинского народа, но своей “материнской беседой” (родной речью) называют русинский язык» (Супрун, Калюта 1981).

Полишаючи це питання, хочеться бачити між його дослідниками людей неупереджених, здатних зрозуміти, що процес розвитку мови – це зміни в парадигмі лінгвальних об’єктів (Гриценко 2017: 7). Така парадигма охоплює не лише літературний стандарт та діалекти, але й рецесивні варіанти мови, яких стільки, скільки гомогенних анклав етнічних українців та русинів поза межами України. У цьому плані хочеться погодитися із зауваженням дослідників проте, що «[о]смислення руху діалектів, мови в цілому на осі часу доцільно розглядати в широко трактованій парадигмі екології мови, не обмежуючись виявленням і поясненням формальних перетворень лінгвальних ідіомів» (Там само) та наполягати на подальшому розгляді русинської та української міноритарних мов у Сербії як рецесивних варіантів української мови, що потребують захисту.

2.0 Сучасний стан

Сьогодні еколінгвістика, вийшовши з рамок зосередженості на суто лінгвістичних питаннях, розширила свої дослідження на питання мовного планування та мовної політики. «Усвідомлення гостроти кризи призвело до розвитку того, що можна назвати “лінгвістичним екологізмом”, чітко заохочує активізм і конституювання “політичної” еколінгвістики, здатної запропонувати зміни в соціально-економічній та культурній організації людських суспільств» (BastardasBoada 2019: 17). Із цієї точки зору відстоюють рівність мовних прав, а також необхідність боротися за їх збереження та надавати підтримку боротьбі за відсутність підпорядкованості та ієрархії між різними мовними групами.

Рецесивні варіанти, мови традиційних меншин – це переважно законсервовані говірки, а стандарт є нормативним узагальненням. Збереження рецесивних варіантів мов та заохочення до спілкування ними пропагує офіційна політика сучасної Європи, напрацьовуючи для цього особливі інструменти. Одним з таких інструментів є Європейська хартія регіональних або міноритарних мов.

Визначаючи характер завдань, які вирішуються засобами мовної політики, Богдан Ажнюк виділяє такі її основні джерела:

- 1) конституції та національні законодавства європейських держав;
- 2) міжнародні акти, що є юридичними інструментами, насамперед Європейську хартію регіональних або міноритарних мов та Рамкову конвенцію з прав національних меншин;
- 3) документи рекомендаційного характеру, що не мають юридично зобов’язальної сили, але віддзеркалюють погляди експертного середовища і справляють вплив на громадську думку, насамперед Загальну декларацію мовних

прав, прийняту на заключному засіданні “Всесвітнього конгресу з мовних прав” у Барселоні в 1996 р. і схвалену ЮНЕСКО, Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту» (1996 р.) та “Ословські рекомендації ОБСЄ щодо мовних прав національних меншин” (1998 р.);

4) рішення Комітету експертів Ради Європи щодо національних звітів про виконання європейської мовної хартії та експертні висновки про мовне законодавство конкретних держав, які надаються різними європейськими структурами, зокрема ОБСЄ, Венеціанською комісією і т. ін.;

5) наукові публікації з проблем мовної політики і мовного планування» (Ажнюк 2021: 102–103).

З усіх перелічених інструментів Європейська хартія регіональних або міноритарних мов є єдиним правовим документом, що зобов’язує країни, які його ратифікували, до виконання заходів щодо збереження та захисту міноритарних мов. За виконанням її положень слідкує Комітет експертів Ради Європи, чії періодичні звіти Комітету міністрів РЄ дають змогу створити правдиву картину про реальний стан захисту певної міноритарної мови. Оскільки Сербія підписала та ратифікувала Хартію, зазначивши в ратифікаційному документі десять мов, включно з русинською та українською, подальший аналіз захисту рецесивних варіантів української мови в Сербії буде засновано на останньому періодичному звіті Комітету експертів щодо Сербії (2018).

2.1 Європейська хартія регіональних або міноритарних мов – структура та механізм застосування

Термін «регіональні або міноритарні мови» стосується лише традиційних мов, тобто таких, що «традиційно використовуються в межах певної території держави громадянами цієї держави, які складають групу, що за своєю чисельністю менша, ніж решта населення цієї держави та відрізняються від офіційної мови (мов) цієї держави; він не включає діалекти офіційної мови (мов) [виділення – Л. П.] держави або мови мігрантів» (European Charter, 1992⁷).

Уже із самого визначення традиційних мов, що підлягають під захист Хартії, впливає основна проблема в застосуванні цього потужного і надзвичайно впливового правового механізму. Оскільки говірки певної мови не мають статусу мов меншин або регіональних мов у країні, де ця мова є домінантною, а в рецесив-

7 Тут і надалі цитовано за українським перекладом: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014> 1512.2021.

ному варіанті, при збереженні автентичної назви говірки, набувають такого статусу, це призводить до того, що рецесивні варіанти починають орієнтуватися на власний стандарт, що відрізняється від літературного настільки, наскільки самі говірки різняться від літературної норми.

Оскільки не існує попередньо встановленого переліку мов, які б підлягали захисту згідно з Хартією, для будь-якої країни або для Європи в цілому – кожна держава, що приєднується до Хартії, визначає свій перелік мов та їхніх назв. Тому говірка, автоглотонім якої може бути відмінним від назви домінантного варіанту, потрапляє під захист Хартії як мова, позаяк діалекти не підлягають захисту згідно з положеннями Хартії. Якщо ж говірка набуває статусу міноритарної мови в країні оточення, то може виникнути питання про її статус у країні спілкування її домінантним варіантом. Частина III Хартії не поширюється на всі мови, а лише на ті, які кожна держава визначає у процесі ратифікації, і питання переліку таких мов часто стає проблемним вузлом саме із зазначеної причини.

Необхідно передусім мати на увазі, що головне завдання Хартії полягає в уможливленні або полегшенні спілкування мовою меншини в приватному та суспільному житті, із чого випливає, що цей документ переслідує культурологічні, а не політичні цілі. Він створений для захисту саме рецесивних варіантів мов, що є домінантними в певних країнах або мов, яким загрожує зникнення.

2.2 Захист мовних прав українців у Сербії

Хартія набула чинності в Сербії в червні 2006 р. У ратифікаційному документі Сербії перелічено десять мов, щодо яких Сербія прийняла особливі зобов'язання, відображені в 43 обраних заходах Частини III. Це албанська, болгарська, бошняцька, ромська, румунська, русинська, словацька, угорська, українська та хорватська мови. Пізніше під захист Частини II потрапили говори буневців, волохів, а також македонська, німецька та чеська мови.

Право носіїв мови на її використання та збереження, згідно з Хартією, є невід'ємним правом представників національних меншин. При цьому розрізняють негативні та позитивні мовні права (Dunbar 2000: 91–92). Негативні мовні права виявляють себе в толерантності та відсутності дискримінації за мовною ознакою. Позитивні ж мовні права суспільство надає мовній меншині в багатьох сферах суспільного життя.

Якщо розглядати структуру Хартії з точки зору мовних прав, то негативні права загарантовані Частиною II Хартії, тоді як III Частина гарантує захист позитивних прав у різних сферах суспільного життя – починаючи з освіти й до транскордон-

ного обміну. - Окрім права на мову, як зауважив Б. Ажнюк, є підстави обговорювати дзеркальний варіант цієї формули – права мови на своїх носіїв, адже «носії певної національної мови, зазнавши асиміляції і втративши свою автохтонну мову, не зникають як істоти, тоді як мова, позбавлена своїх носіїв, приречена на загибель» (Ажнюк 2014: 25).

Саме тому метою Хартії є не підтримка прав етнічної групи, а «підтримка й заохочення регіональних або міноритарних мов як таких» (пункт 17 Пояснювальної доповіді Європейської хартії).

У Сербії згідно з даними останнього перепису населення (2011) мешкає 14.246 русинів та 4.903 українців⁸. Русинська мова, як уже було зазначено, розвивається за самостійною нормою, виробленою в 1923 р. Гавриїлом Костельником (див. про це питання докладніше Поповић 2010). Вона є однією із шести мов офіційного спілкування (серб. службени језик) у регіоні Воеводина.

Під час ратифікації Європейської хартії регіональних або міноритарних мов Сербія зробила заяву щодо тлумачення фрази «територія, де використовуються регіональні або міноритарні мови» – що вона стосуватиметься районів, де мови меншин в офіційному вжитку, відповідно до національного законодавства (ст. 3, п. 2 Закону про ратифікацію Європейської хартії).

У самій же Хартії (стаття 1b) зазначено: «Територія, на якій використовуються регіональні мови або міноритарні мови, означає географічну територію, на якій зазначені мови є засобом спілкування певної кількості людей, що виправдовує різні заходи щодо захисту й заохочення мов, передбачених цим документом».

Ці два визначення (із Закону про ратифікацію та тексту Хартії) не повністю узгоджені, оскільки українська мова не є в офіційному вжитку в жодній одиниці місцевого самоврядування (ні на всій її території, ані в будь-якій її частині), але її зазначено в ратифікаційному документі. Подолати це протиріччя можна за допомогою ухвалення так званої місцевої хартії міноритарних мов (Local Charter), якою б українській мові було загарантовано право офіційного вжитку в місцях найбільш зосередженого проживання українців, незважаючи на встановлене законодавством Сербії обмеження, згідно з яким кількість представників меншини повинне налічувати щонайменше 15% загального населення для запровадження мови цієї меншини в офіційний вжиток.

Першу місцеву хартію в Сербії було прийнято в 2021 р. в муніципалітеті Канижа, де більшість населення становлять угорці. Місцеві хартії міноритарних мов містять ті пункти Європейської хартії, що відповідають місцевій політиці та практи-

8 Згідно з даними перепису населення 2011 р.: <<https://www.stat.gov.rs/sr-Latn/oblasti/popis/popis-2011/popisni-podaci-eksel-tabele>> 15.12.2021.

ці та належать до компетенції муніципалітетів. Такі хартії готуються місцевою владою та компетентними національними радами національних меншин за експертної підтримки Ради Європи, а потім затверджуються муніципалітетом. Вони є планами дій, націлених на популяризацію міноритарних мов, що відповідають реальній ситуації на місці, та підтримують імплементацію Європейської хартії. Декілька регіональних або місцевих органів влади в різних європейських країнах застосовують положення Європейської хартії, які належать до їх компетенції, відповідно до місцевих хартій про мови меншин. Наприклад, у регіоні Ельзас два ельзаських регіони та 20 міст і муніципалітетів Ельзасу, включно зі Страсбургом, місцем розташування Ради Європи, прийняли місцеві хартії про мови меншин і втілюють в життя окремі положення Європейської хартії, попри те що Франція не ратифікувала її на державному рівні.

У 2022 р. Національна рада української національної меншини в Сербії спільно з Національною радою русинської національної меншини запропонувала представникам муніципальної влади прийняти місцеву хартію в місті Кула⁹, де проживає 1290 українців. Ухвалення такої хартії муніципальною асамблеєю дасть додатковий поштовх справі запровадження української мови в офіційний вжиток у цьому муніципалітеті.

2.3 Оцінка захисту мовних прав українців у Сербії

Згідно із IV доповіддю Комітету експертів Європейської хартії регіональних або міноритарних мов стосовно Сербії, 4-й цикл моніторингу (2018), зобов'язання Сербії щодо захисту української мови виконано незадовільно (див. §2.14¹⁰). Зокрема, не виконано більшість пунктів Статті 7 (Частини II), в якій сформульовано цілі та принципи Хартії, такі як: «7.1. необхідність здійснення рішучих дій, спрямованих на розвиток української мови та її збереження; 7.1.g надання особам, які не володіють українською мовою та проживають у місцевості, де вона використовується, можливості вивчати її за своїм бажанням»¹¹. Частково виконано лише пункт 7.1.f, яким передбачено належні форми та засоби викладання і вивчення

9 Згідно з даними перепису населення 2011 р.: <https://www.stat.gov.rs/sr-Latn/oblasti/popis/popis-2011/popisni-podaci-eksel-tabele>).

10 Комітет експертів (2018 р.), Четвертий звіт Комітету експертів стосовно Сербії, 4-й цикл моніторингу, Рада Європи, CM(2018)144, 30 жовтня 2018 р.: <[https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/reports-and-recommendations#%2228993157%22:\[17\]](https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/reports-and-recommendations#%2228993157%22:[17])> 15.12.2021.

11 Тут і надалі цитовано документ за посиланням: <https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016808ea872> 15.12.2021.

української мови на всіх відповідних рівнях. Про яку частковість виконання цього зобов'язання йдеться, розшифровано в наступній статті (8), де викладено оцінку заходів у галузі освіти. З 8 зобов'язань, передбачених цією статтею, не виконано ті, згідно з якими забезпечують надання дошкільної, початкової, середньої, професійно-технічної освіти, а також сприяння викладанню української мови як окремої дисципліни в рамках навчання дорослих і безперервного навчання. Із цієї статті виконано лише одне зобов'язання – забезпечено можливість вивчення української мови як окремої дисципліни в рамках університетської освіти, оскільки в Белграді з 1991 року в рамках кафедри славістики діють україністичні студії, а з 2002 р. вони готують фахових україністів.

Якщо йдеться про зміни порівняно з попереднім циклом моніторингу, то Комітет експертів зазначив, що: «На початковому рівні освіти (п. 1 ст. 8 п. п.) предмет “Українська мова з елементами національної культури” викладається лише дві години на тиждень з 1 по 8 клас. Дві години – це надто короткий термін, щоб вільно оволодіти українською мовою. За таких обставин учні зазвичай не мають реальних умов для вільного опанування мови, оскільки її вивченню та практичним заняттям приділено замало часу» (Там само).

У згаданій доповіді Комітету експертів Європейської хартії регіональних або міноритарних мов стосовно Сербії, 4-й цикл моніторингу (2018), також зазначені відсутність фінансової підтримки аудіовізуальній продукції українською мовою та обмежена підтримка культурної діяльності українською мовою за звітний період. Заакцентована відсутність заходів щодо перекладу українською мовою творів, створених іншими мовами та транскордонного співробітництва, попри відповідні національні угоди, що дало підстави зауважити, що стаття 14(а) ЄХРМ (Транскордонне співробітництво) виконується лише формально (Там само).

Українську мову вивчають у деяких школах Воєводини лиш факультативно, в рамках згаданого предмету «Рідна мова з елементами національної культури». Відсутність відповідного предмету в середніх школах, а також можливості вивчати українську мову в дошкільних закладах або школах для дорослих, сербський уряд мотивує недостатньою кількістю зацікавлених, браком відповідної ініціативи з боку Національної ради української національної меншини в Сербії, яка повинна звернутись до держави з подібною вимогою, та відсутністю відповідних кадрів¹². Не вдаючись до коментування перших двох причин, стосовно третьої можемо зауважити, що вона не відповідає дійсності, оскільки Белградський університет готує фахових україністів, щороку набираючи групу з 9–14 студентів.

12 Республіка Сербія (2020 р.), П'ятий періодичний звіт, представлений генеральному секретареві Ради Європи відповідно до статті 15 Хартії, MIN-LANG (2020), 6 лютого 2020 р., п. 28: <<https://rm.coe.int/serbiapr5/16809b8474>> 15,12.2021.

З іншого боку, запровадженню вивчення української мови в дошкільних закладах і школах не сприяють порогові обмеження, встановлені Сербією, згідно з якими мова меншини може бути мовою виховання в дошкільному закладі, якщо аж 50% батьків дітей проголосує за неї¹³, а для опанування мови в початковій, середній школі або гімназії, на рівні факультативного предмету, потрібно набрати 15 зацікавлених у цьому учнів.

2013 року ухвалено нові закони про початкову та середню освіту в Сербії. У статті 12 Закону про початкову освіту та виховання зазначено, що якщо цього вимагають менше ніж 15 учнів, навчання мовою меншини або двомовну освіту можна запровадити, отримавши схвалення Міністерства освіти (ст. 12(4))¹⁴ на підставі висновків, отриманих від відповідної національної ради після консультацій.

Для представників меншин, які навчаються в сербськомовних закладах, проводять заняття з рідної мови з елементами національної культури (ст. 12(5))¹⁵. У восьмилітніх школах із сербською мовою навчання викладання української мови з елементами національної культури організовано у зведених групах, де навчаються учні різних шкіл. Оскільки такі уроки дуже важко вписати в напружені графіки учнів, це стає однією з основних перешкод для якісної організації процесу навчання (учні нерегулярно відвідують уроки, що спричиняє брак систематичних знань із рідної мови).

Органи моніторингу Ради Європи визнали, що поріг з 15 учнів – надмірно жорсткий. Комітет експертів заявив, що «цей поріг зависокий для цілей Хартії, оскільки носії багатьох міноритарних мов у Сербії навряд чи досягнуть його»¹⁶. Сербська влада у відповідь на це зауваження зазначила, що поріг застосовується гнучко й бувають винятки, тобто заняття мовами меншин можна також організувати за меншої кількості запитів, за погодженням з Міністерством освіти¹⁷.

13 Ст. 5 Закону про дошкільне виховання та освіту (Sl. glasnik RS», br. 18/2010, 101/2017, 113/2017 - dr. zakon, 95/2018 - dr. zakon, 10/2019, 86/2019 - dr. zakon, 157/2020 - dr. zakon, 123/2021 - dr. zakon i 129/2021): <<https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-predskolskom-vaspitanju-i-obrazovanju.html>> 15.12.2021.

14 Закон про початкову освіту та виховання («Sl. glasnik RS», br. 55/2013, 101/2017, 10/2019, 27/2018 - dr. zakon i 129/2021): https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_osnovnom_obrazovanju_i_vaspitanju.html> 15.12.2021.

15 Там само.

16 Комітет експертів (2018 р.), Четвертий звіт Комітету експертів стосовно Сербії, 4-й цикл моніторингу, Рада Європи, CM(2018)144, 30 жовтня 2018 р.: <https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016808ea872> 15.12.2021.

17 Республіка Сербія (2017 р.), Четвертий періодичний звіт, представлений генеральному секретареві Ради Європи відповідно до статті 15 Хартії, MIN-LANG (2017) PR 6, 15 листопада 2017 р., п. 64: <<https://rm.coe.int/serbiapr4-encodoc/1680766d64>> 15.12.2021.

Комітет експертів відповів на цю заяву Сербії, що про такі можливості необхідно більше інформувати батьків майбутніх учнів: «Сербські органи влади повинні запровадити стандартний порядок інформування батьків та/або учнів про можливість створення класів із викладанням міноритарною мовою, де навчатиметься менше ніж 15 учнів, а також паралельно вести інформаційно-роз'яснювальну роботу щодо переваг та можливостей освіти мовами меншин»¹⁸.

Попри всі законодавчі акти та зусилля органів моніторингу Європейської хартії, кількість учнів, що вивчають предмет «Українська мова з елементами національної культури» за останні декілька років різко зменшилась. Якщо порівняти дані двох останніх періодичних доповідей Сербії, представлених генеральному секретареві Ради Європи відповідно до статті 15 Хартії (2017, 2020), кількість учнів зменшилась, якщо порівняти 2012/2013 навчальний рік, коли було зареєстровано їхню максимальну кількість – 160, та 2018/2019 навчальний рік, рівно в 10 разів (див. Таблицю 1).

Таблиця 1

Кількість учнів, що вивчають у Сербії предмет «Українська мова з елементами національної культури» – розподіл за школами та адміністративними одиницями – з 2010/11 по 2019/20 навч. рік¹⁹

Навчальний рік	Кількість адміні. один.	Кількість шкіл	Кількість учнів
2010/2011	5	11	97
2011/2012	5	10	120
2012/2013	5	10	160
2016/2017	5	9	137
2017/2018	5	9	111
2018/2019	5	7	16

Ініціатива про прийняття місцевої мовної хартії, з якою виступила Національна рада української національної меншини перед муніципалітетом Кула, могла б сприяти покращенню цих показників, оскільки, якщо така тенденція продовжуватиметься, вже за декілька років вивчення української мови зникне із сербських шкіл.

18 Комітет експертів (2018 р.), 4-й звіт стосовно Сербії (№ 16), п. 10: <https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016808ea872> 15.12.2021.

19 Республіка Сербія (2017 р.), Четвертий періодичний звіт, представлений генеральному секретареві Ради Європи відповідно до статті 15 Хартії, 15 листопада 2017 р., п.209; Республіка Сербія (2020 р.), П'ятий періодичний звіт, представлений генеральному секретареві Ради Європи відповідно до статті 15 Хартії, 6 лютого 2020 р., п. 1211. <[https://www.coe.int/ca/web/european-charter-regional-or-minority-languages/reports-and-recommendations#%2228993157%22:\[17\]](https://www.coe.int/ca/web/european-charter-regional-or-minority-languages/reports-and-recommendations#%2228993157%22:[17])>15.12.2021.

1.4. Екологія та емансипація мов національних меншин у Сербії (2021)

З метою дослідження питань реального стану захисту мов національних меншин у Сербії на філологічному факультеті в Белграді, у рамках предмету «Вступ до мовознавства» (2021), було проведено науковий проєкт «Екологія та емансипація мов національних меншин у Сербії», у якому брали участь студенти кафедри славістики філологічного факультету Белградського університету. У результаті експерименту студентами було опитано 2133 респонденти. Наведемо стисло дані про експеримент:

Вік опитуваних: 71 неповнолітній; 1390 – 18-29 років; 192 респонденти – 30-39 років; 248 респондентів – 40-49 років; 228 респондентів віком старше 50 років.

Суспільний склад: 1024 студенти, 72 учні, 40 медичних працівників, 124 вчителі, 35 викладачів, 66 економістів, 25 юристів, 44 інженери, 14 філологів, 10 програмістів, 20 художників, 24 пенсіонери, 18 працівників торгівлі, 12 безробітних, 605 представників інших професій.

Методика експерименту: метод приписування ознак

Матеріал: (1) список, що містить 10 запитань; (2) список міноритарних мов у Сербії.

Завдання:

- відповісти на запитання, мета яких – виявити рівень поінформованості громадян про міноритарні мови в Сербії та механізм дії Європейської хартії регіональних або міноритарних мов, а також про можливі порушення мовних прав;
- назвати перші асоціації, що спадають на думку при згадці про міноритарну мову в Сербії.

Результати: Опитування дало подібні результати, що виявили переважну необізнаність у питаннях міноритарних мов у Сербії.

Приклад: українська мова – 40,2% «без відповіді»; русинська мова – 44,4% відповідей «невідома мова».

У відповідь на завдання «перелічіть 10 міноритарних мов у Сербії», з 2133 респондентів 1480 респондентів назвали румунську, 901 респондент – русинську, 1674 респонденти – ромську та лише 245 респондентів – українську.

З 2133 респондентів 20,2% не відповіли на стимул 'українська мова', а 20% відповіло, що не мають жодних асоціацій. Такі відповіді, як російська мова (13,5%); Росія (4,7%); Крим (2%); а також СРСР; війна; конфлікт з Росією тощо, свідчать про вплив денно-політичних чинників на асоціативне поле, пов'язане з україн-

ською мовою у громадян Сербії. Відповіді на кшталт: російська по-болгарськи; тверда вимова російської мови; походить з російської; підпорядкована російській; російська з латиницею свідчать про абсолютну необізнаність опитуваних у Сербії з особливостями української мови, а також про дещо упереджене ставлення до її носіїв.

З іншого боку, позитивними реакціями на цей стимул можна вважати відповіді Тарас Бульба, Гоголь, казки, колискові тощо. Відповіді, що вказують на специфіку української графії – написання літер і та ї, свідчать про певну обізнаність деякого з опитуваних з українською мовою.

У свідомості громадян Сербії русинська мова майже не асоціюється з українською, про це свідчать результати опитування, за результатами якого на стимул 'русинська мова' реакція українська або Україна з'явилась лише в 57 респондентів, тобто в 3% від загальної кількості. Натомість, майже 9% (8,94%) респондентів відреагували на стимул реакцією Росія, або російська мова, а також, наприклад, чудові московські золоті храми; Москва. У 21 випадку русинська мова асоціювалася з президентом Росії Володимиром Путіним.

Найбільше занепокоєння, однак, викликає той факт, що 72% опитуваних у Сербії ніколи не чуло про Європейську хартію регіональних або міноритарних мов, а ще 53% вважає, що престиж мови визначається кількістю її носіїв.

Визнання за мовою меншини статусу непрестижної неминує веде до її усунення з офіційних сфер спілкування, перетворюючи її на мову «для хатнього вжитку», якої соромляться та яку вважають неповноцінною. Лиш безперервна освіта та виховання міноритарною мовою, починаючи з дошкільного віку, спрямовані на сприяння високому рівневі володіння нею, стануть поштовхом до розширення мовного репертуару дитини, а результатом цього процесу стане впевнене використання рідної мови в усіх сферах життя, з одночасним зростанням її суб'єктивної цінності, яка підвищує ймовірність передавання мови з покоління на покоління.

Піклування про запровадження двомовної освіти українською та сербською мовами має стати першочерговим завданням як української національної меншини, так і тих органів місцевого самоврядування в Сербії, які бажають реально підтримувати мовне розмаїття у своєму середовищі.

Опитування, проведене студентами Белградського університету, також показало, що ідеальним шляхом до вирішення проблеми недостатньої поінформованості громадян Сербії про національні меншини та їх мови, про права цих мов та обов'язки держави щодо їх захисту було б запровадження в рамках обов'язкового предмету «Громадянське виховання» (з 5 по 12 класи) курсу про міноритарні мови в Сербії, на якому б учні могли довідатись про мовне багатство своєї країни, навчались би поваги до мов етнічних меншин та їх носіїв.

3.0 Погляд у прийдешнє

Виходячи з попередньо сказаного, можна зробити такі висновки.

Українська мова традиційно присутня на теренах колишньої Югославії у двох рецесивних варіантах – говірках українського південно-західного наріччя.

Тенденція до наближення говірки бачванських русинів до українського літературного стандарту була суттєвою впродовж ХІХ–ХХІ століття, підтримувана видатними представниками русинсько-української громади у Воєводині.

Кодифікація русинської говірки стала поштовхом до розвитку окремої слов'янської мікромови острівного типу (Дуличенко 2009: 15), здатної на сучасному етапі виконувати інформативну та комунікативну функції в усіх сферах суспільного життя та всіх стилістичних реєстрах без обмежень.

Захист рецесивних варіантів української мови в Сербії на сучасному етапі забезпечують зобов'язання Сербії щодо виконання положень Європейської хартії регіональних або міноритарних мов.

Згідно зі звітом Комітету експертів стосовно Сербії (2018)²⁰, Сербія виконує свої обов'язки щодо захисту української мови недостатньо, що потрібно взяти до уваги представникам Національної ради української меншини в Сербії та іншим неурядовим організаціям української меншини, які можуть вжити рішучих заходів, спрямованих на покращення такої ситуації, зокрема, наполягаючи на прийнятті окремими муніципалітетами, у яких зосереджено проживають українці, місцевих мовних хартій, заснованих на положеннях Європейської хартії регіональних або міноритарних мов. З такими пропозиціями представники Національної ради української національної меншини можуть виступати спільно з представниками Національної ради русинської національної меншини, оскільки на територіях деяких муніципалітетів (Кула) зосереджено проживають як українці, так і русини.

Обізнаність громадян Сербії зі станом захисту міноритарних мов у Сербії є незадовільною, а поінформованість самих представників меншин про їхні права згідно з положеннями Хартії надзвичайно низька.

У статті 2.14.2. Четвертого звіту Комітету експертів Хартії стосовно Сербії (2018) викладено рекомендації щодо покращення заходів захисту української мови в Сербії. Комітет експертів закликає компетентні органи Сербії виконувати свої обов'язки відповідно до Європейської хартії регіональних або міноритарних мов, рекомендуючи їм такі невідкладні дії:

20 Комітет експертів(2018 р.),4-й звіт щодо Сербії (N 16),п.10

а) забезпечити освіту українською мовою на всіх належних рівнях;

б) розпочати введення української мови в офіційний ужиток з метою застосування положень Хартії в усіх галузях: (9) Судова влада, (10) Адміністративна сфера та публічні послуги, (11) ЗМІ, (12) Культурна діяльність, (13) Економічне та соціальне життя, (14) транскордонні обміни (Там само).

Комітет експертів також рекомендує:

1. підтримувати та заохочувати можливість вивчення української мови дорослими;
2. у межах території, де використовується українська мова, організувати курси з історії та культури, що стосуються української мови;
3. вжити заходи для заохочення україномовних громадян використовувати свою мову в кримінальному та цивільному судочинстві, а також у судочинстві, пов'язаному з адміністративними питаннями;
4. інформувати україномовних громадян про можливість подання до відповідних органів юридичних документів своєю мовою;
5. зробити доступними українською мовою найважливіші державні юридичні тексти, особливо ті, що стосуються користувачів української мови;
6. заохочувати місцеві відділення державних органів до оформлення документів українською мовою;
7. підтримувати публікацію офіційних документів українською мовою;
8. заохочувати до використання української мови у спілкуванні з працівниками держадміністрації;
9. запровадити адміністративну процедуру щодо запитів державних службовців зі знанням української мови та надання їм посад на території, де використовується ця мова;
10. звернути увагу місцевим органам влади на право використання імен та прізвищ українською мовою відповідно до орфографії цієї мови;
11. заохочувати та підтримувати транслявання програм українською мовою приватними теле- та радіостанціями;
12. заохочувати виробництво та розповсюдження аудіовізуальної продукції українською мовою;
13. підтримувати періодичні видання українською мовою;

- 14.заохочувати створення та поширення витворів культури українською мовою;
- 15.популяризувати твори мистецтва, створені українською мовою шляхом їх перекладу, синхронізації, постсинхронізації та забезпечення субтитрами;
- 16.на території, відмінній від тієї, де традиційно вживається українська мова, заохочувати культурні заходи українською мовою;
- 17.заохочувати регулярні заходи щодо популяризації української мови в рамках існуючих угод про транскордонне співробітництво на державному та регіональному рівнях (Там само).

Виконання цих положень стало б запорукою подальшого збереження та розквіту української мови на теренах Сербії, а за їхнім втіленням у життя потрібно слідкувати Національній раді української національної меншини та громадським організаціям українців Сербії.

Забезпечення такого навчального процесу, який би уможливив вивчення української мови та спілкування нею на всіх рівнях освіти, починаючи з дошкільного виховання – до опанування української мови в університетах Сербії, сприяло б досягненню функціональної та збалансованої двомовності українців Сербії, а самій українській мові гарантувало б існування на цих теренах і в прийдешності.

Використана література

Ажнюк, Богдан М. «Проблема мовних прав у сучасній соціолінгвістиці». Б. М. Ажнюк (ред.). Мовні права у сучасному світі. Ужгород: НАН України, Інститут мовознавства імені О. О. Потебні, Українське бюро експертиз НАН України, 2014: 22–37.

[Ažnůk, Bogdan M. «Problema movnih prav u sučasnij sociolingvistici». B. M. Ažnůk (red.). Movni prava u sučasnomu sviti. Užgorod: NAN Ukraïni, Institut movoznavstva imeni O. O. Potebni, Ukraïns'ke búro ekspertiz NAN Ukraïni, 2014: 22–37]

Ажнюк, Богдан М. Мовна політика: Україна і світ. Київ: Видавничий дім Д. Бураго 2021.

[Ažnůk, Bogdan M. Movna politika: Ukraïna i svit. Kiïv: Vidavničij dim D. Burago 2021]

Бестере-Дільгер, Юліане. «Ефективність Європейської хартії регіональних або міноритарних мов як знаряддя захисту мовних прав у слов'янських країнах». Б. М. Ажнюк (ред.). Мовні права у сучасному світі. Ужгород: НАН України, Інститут мовознавства імені О. О. Потебні, Українське бюро експертиз НАН України, 2014: 37–46.

[Besters-Dil'ger, Ūliane. «Efektivnist' Êvropejs'koï hartii regional'nih abo minoritarnih mov âk znarâddâ zahistu movnih prav u slov'âns'kih kraïnah». B.M. Ažnůk (red.). Movni prava u sučasnomu sviti. Užgorod: NAN Ukraïni, Institutmovoznavstva imeni O. O. Potebni, Ukraïns'ke búro ekspertiz NAN Ukraïni,2014: 37–46]

Гриценко, Павло Ю. «Динаміка діалектного континууму: гносеологічні параметри» (вступні зауваги). Діалекти в синхронії та діяхронії. Трансформація діалектного континууму і проблеми лінгвоєкології. П. Ю. Гриценко (ред.). Київ: Інститут української мови НАНУ, 2019: 7–14.

[Gricenko, Pavlo Ū. «Dinamika dialektного kontinuumu: gnoseologični parametri» (vstupni zauvagi). Dialekti v sinhroniї ta diahroniї. Transformaciã dialektного kon-Славистика XXVI/2 (2022)

82 Людмила Попович *tinuumu i problemi lingvoekologii*. P. Ū. Gricenko (red.). Kiїv: Institut ukraїns'koї movi NANU, 2019: 7–14]

Дуличенко, Александр Д. Jugoslavo-Ruthenica II. Роботи з рускей філології и исторії. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, Руске слово, 2009.

[Duličenko, Aleksandr D. Jugoslavo-Ruthenica II. Roboti z ruskej filologij i istorij. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, Ruske slovo, 2009]

Ковач, Михайло. Дневник 1970–75 (з регистрами), 286 ст. [рукопис].

[Kovač, Mihajlo. Dnevnik 1970–75 (z registrami), 286 st. [rukopis]]

Ковач, Михайло. Дияспора (драгописни и историйни есей). Нови Сад: Руске слово, 1992.

[Kovač, Mihajlo. Diãspora (dragopisni i istorijni esej). Novi Sad: Ruske slovo, 1992]

Костельник, Габор. Граматика бачвансько-рускей бешеди. Руски Керестур: Руске-Нар. Просвитне Дружтво; Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија, 1923.

[Kostel'nik, Gabor. Gramatika bačvan'sko-ruskej bešedi. Ruski Kerestur: Ruske Nar. Prosvitne Društvo; Sremski Karlovci: Srpska manastirska štamparija, 1923]

Костельник, Гавриїл. Проза. Нови Сад: Руске слово, 1975.

[Kostel'nik, Gavriїl. Proza. Novi Sad: Ruske slovo, 1975]

Кочиш, Микола. «Сучасни рушаня у нашим язичу и основни тенденциї його дальшого розвою». Шветлосц 1, 1966: 21–30.

[Kočiš, Mikola. «Sučasni rušanã u našim âziku i osnovni tendenciї jogo dal'shogo rozvoї». Švetlosc 1, 1966: 21–30]

Švetlosc 1, 1966: 21–30]

Поповић, Људмила. „Русини и Украјинци у Србији“. Зборник Матиче српске за славистику 78, 2010: 69–99.

[Popović, Ljudmila. „Rusini i Ukraјinci u Srbiji“. Zbornik Matice srpske za slavistiku 78, 2010: 69–99]

Поповић, Људмила. „Национална мањина у условима политичке кризе у земљи порекла“. Kretschmer, A.; Neweklowsky, G.; Newerkla S.M.; Poljakov F. (Hrsg.) Minderheiten in der slawischen Welt. Sprachkontakte und kulturelle Identitäten. Berlin–Bern–Bruxelles–A. Kretschmer, G. Neweklowsky, S. M. Newerkla, F. Poljakov (Hrsg.) Minderheiten in der slawischen Welt. Sprachkontakte und kulturelle Identitäten. Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Warszawa–Wien: Peter Lang, [Philologia Slavica Vindobonensia 5], 2019: 239–248.

[Popović, Ljudmila. „Nacionalna manjina u uslovima političke krize u zemlji porekla“. Kretschmer, A.; Neweklowsky, G.; Newerkla S.M.; Poljakov F. (Hrsg.) Minderheite

- n in der slawischen Welt. Sprachkontakte und kulturelle Identitäten. Berlin–Bern–Bruxelles–A. Kretschmer, G. Neweklowsky, S. M. Newerkla, F. Poljakov (Hrsg.) Minderheiten in der slawischen Welt. Sprachkontakte und kulturelle Identitäten. Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Warszawa–Wien: Peter Lang, [Philologia Slavica Vindobonensia 5], 2019: 239–248]
- Попович, Людмила. «Захист української мови як мови національної меншини у світлі Європейської хартії регіональних мов або мов меншин». Рамач, Я.; Дрозд Р. (ред.). Лемки, бойки, гуцули, русини – история, сучасність, матеріальна і духовна культура. Збірник наукових робіт з нагоди 100-річчя однованя Руского народного просвітнього друства і 65-річчя однованя Філозофського факультета Університета у Новим Садзе. Нови Сад – Słupsk: Університет у Новом Саду, Філозофський факультет, Akademia Pomorska w Słupsku, 2019: 75–123.
- [Popovič, Lúdmila. «Zahist ukraïns'koï movi âk movi nacional'noï menšini u svitli Êvrops'koï hartii regional'nih mov abo mov menšin». Ramač, Â.; Drozd R. (red.). Славистика XXVI/2 (2022) Мова українців у Сербії: минуле, сучасне, майбутнє 83 Lemki, bojki, guculi, rusini – istoriâ, sučasnost, materiâlna i duhovna kultura. Zbornik naukovih robotoh z nagodi 100-ročnïci od snovanâ Ruskogo narodnogo prosvitnogo društva i 65-ročnïci od snovanâ Filozofskogo fakulteta Univerziteta u Novim Sadze. Novi Sad – Słupsk: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Akademia Pomorska w Słupsku, 2019: 75–123]
- Румянцев, Олег. Питання національної ідентичності русинів і українців Югославії (1918–1991). München – Berlin, 2010.
- [Rumâncev, Oleg. Pitannâ nacional'noï identiçnosti rusiniv i ukraïnciv Ūgoslavii (1918–1991). München – Berlin, 2010]
- Сопка, Ю. «Наш язык і напрям його дальшого розвою». Руске Слово: Литературне слово, 6.06.1965: 8–9.
- [Sopka, Ū. «Naš âzik i naprâm jogo dal'shogo rozvoû». Ruske Slovo: Literature slovo, 6.06.1965: 8–9]
- Супрун А. Е., Калюта А. М. «Русинский язык». Введение в славянскую филологию. Минск: Высшая школа, 1981: 137–139.
- [Suprun A. E., Kalûta A. M. «Rusinskij âzyk». Vvedenie v slavânskuû filologiû. Minsk: Vyšejšââ škola, 1981: 137–139]
- Тамаш, Юлиан. Складане ідентитетох. Нови Сад: Руске слово, 2017.
- [Tamaš, Ūliân. Skladane identitetoh. Novi Sad: Ruske slovo, 2017.]
- Фејса, Михајло. Утицај српског језика на русински језик / Уплив сербског језика на руски језик. Нови Сад: Филозофски факултет, 2019.
- [Fejsa, Mihajlo. Uticaj srpskog jezika na rusinski jezik / Upliv serbskog âzika na ruski jâzik. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2019.]
- Фейса, Михайло. «Язык, литература и культура русской меншини у Сербії / Войводини». A. Kretschmer, G. Neweklowsky, S. M. Newerkla, F. Poljakov (Hrsg.)

- Minderheiten in der slawischen Welt. Sprachkontakte und kulturelle Identitäten. Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Warszawa–Wien: Peter Lang, [Philologia Slavica Vindobonensia 5], 2019: 239–248.
- [Fejsa, Mihajlo. «Âzik, literatura i kultura ruskeje menšini u Serbii / Vojvodini». A. Kretschmer, G. Neweklowsky, S. M. Newerkla, F. Poljakov (Hrsg.) Minderheiten in der slawischen Welt. Sprachkontakte und kulturelle Identitäten. Berlin–Bern–Bruxelles–New York–Oxford–Warszawa–Wien: Peter Lang, [Philologia Slavica Vindobonensia 5], 2019: 239–248.]
- Bastardas-Boada, Albert. From language shift to language revitalization and sustainability.
- A complexity approach to linguistic ecology. Barcelona, Spain: Edicions de la Universitat de Barcelona, 2019.
- Edwards, John. Multilingualism, London, New York: Routledge, 1994.
- European Charter for Regional or Minority Languages, 1992. Strasbourg. Український переклад: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014> 15.12.2021.
- Haugen, Einar. The Ecology of Language: Essays by Einar Haugen. Anwar S. Dil (ed.). Stanford: SUP, 1972.
- Magocsi, Paul R. The Shaping of a National Identity. Subcarpathian Rus', 1848–1948. Cambridge, Mass.; London, England, 1979.
- Magocsi, Paul R. (red.). Русинський язык. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej, 2004.
- Mufwene, Salikoko S. Language evolution, competition and change. London / New York: Continuum, 2008.
- Sabadoš, Janko. Uticaj odvojenog tretiranja rusinske od ukrajinske narodnosti u Jugoslaviji na njen kulturni i politički život. Magistarski rad. Beograd: Fakultet političkih nauka, 1973 [rukopis].

ПОЛІТИЧНЕ РУСИНСТВО ХОРВАТІЇ

У статті розглянуто процес зародження, кристалізації та еволюції політичного русинства на території Хорватії. Описано особливості цього явища упродовж кількох століть. Виділено причини та фактори, які зумовили піднесення політичного русинства у Республіці Хорватія у перше двадцятиліття ХХІ ст. Показано заходи хорватської влади, які сприяли активізації русинського руху. Проаналізовано погляди прихильників політичного русинства Хорватії. Висвітлено наслідки зміцнення позицій русинства у Хорватії для майбутнього як русинської, так і української спільнот (громад) цієї держави. Названо загрози, які несе з собою посилення русинської ідеології та розрив русинів з українцями у регіоні.

Ключові слова: Хорватія, русини, українці, політичне русинство, асиміляція, Союз русинів Республіки Хорватія.

Питання співвідношення понять “русин/русинський” та “українець/український” не нове. Попри очевидність твердження, що перше є історичною назвою другого, існують теорії, автори яких ставлять за мету обґрунтувати відокремленість русинів від українського народу. Цей постулат з політичними цілями намагаються використовувати як сусідні з Україною держави, так і ті, де проживають спільноти, що називають себе русинами, зокрема, для полегшення подальшої асиміляції таких спільнот. Не оминула така проблема і русинсько-українську громаду Хорватії.

Переселенці з українських земель на південнослов'янські терени становлять найдавнішу українську діаспору. Вона має свої особливості. Емігранти з українських земель, які прибували на територію Хорватії з середини ХVІІІ ст., ідентифікували себе як русини; ті ж, що переселялися сюди з кінця ХІХ ст., називали себе українцями. Їхнім об'єднуючим елементом залишалась належність до греко-католицької церкви.

Перехід із позиції русинства на позиції українства не зачепив південнослов'янських русинів, що емігрували із Закарпаття та Галичини: у ХVІІІ ст. він ще не

дійшов до Карпат, а в ХХ ст. русини були ізольовані від прабатьківщини (Белей, 1991, с.34).

Протягом тривалого часу відокремленого існування русинська мова засвоїла багато іншомовних елементів і значно відійшла від української. Саме ця віддаленість спричинила виникнення теорій, що піддавали сумніву їх український родовід, тобто, стверджували, що русини – це окремий слов'янський народ. Такі погляди і є політичним русинством, мета якого – обґрунтувати окремішність русинів від українців, зокрема у Хорватії.

Дистанціювання від українців не вирішило усіх нагальних питань місцевих русинів у Хорватії. Найбільш болісною проблемою для них залишається асиміляція. Упродовж півстоліття відбувається неухильне скорочення їх чисельності. Так, за переписом 1971 р., русинів налічувалося 3728, 1981 р. – 3321, 1991 р. – 3253 особи (Živić, 2006, s.438; State Report to Council of Europe FCNM submitted by Croatia, 13 April 2004). У 1991–2001 рр. кількість русинів у Хорватії зменшилась на 28 % (Tatalović, 2006, s.162), у наступне десятиліття – ще на 17% і зараз становить 1936 осіб (Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. Stanovništvo prema državljanstvu, narodnosti, vjeri i materinskom jeziku, 2013, s.11). За переписом 2011 р., середній вік русинів – 50 років, а це означає, що вони є “старою” народністю з усіма невтішними наслідками (Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. Stanovništvo prema državljanstvu, narodnosti, vjeri i materinskom jeziku, 2013, s.21).

Кількість тих, хто вважає себе українцями у Хорватії, теж постійно (хоч і не так швидко) зменшується: у 1971 р. таких було 2793, 1981 р. – 2515, 1991 р. – 2494, 2001 р. – 1977, 2011 р. – 1878 осіб (Živić, 2006, s.438; Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. Stanovništvo prema državljanstvu, narodnosti, vjeri i materinskom jeziku, 2013, s.21).

Питання політичного русинства доволі добре висвітлене в історіографії. Серед найбільш помітних дослідників Л. Белей (2017), М. Мушинка (2009), М. Панчук (1995). Однак у своїх працях вони висвітлюють політичне русинство в Україні (на Закарпатті), Словаччині, Сербії, Угорщині і т.д., залишаючи без уваги Хорватію. Тому автор вирішив заповнити дану прогалину.

Мета пропонованої статті – простежити зародження та розвиток ідей політичного русинства серед переселенців з українських земель на території Хорватії та визначити вплив цих ідей на перспективи розвитку й існування обох національних груп – як русинів, так і українців.

Загалом національна самоідентифікація перших мігрантів з України у Хорватію не була чітко сформованою. Уперше етнонім „русин” зафіксовано у переписі 1890 р. лише стосовно одного мешканця хорватських земель. Фактично їх було значно більше, про що свідчать результати наступного перепису (1900) – у ньому зафіксовано вже 2076 русинів (Zlodi, 2005, p.418). А у статистичних матеріалах

села Липовляни у 1905 р. переселенці з українських земель фігурують навіть під назвою “білоруси” (Мизь, 2002, с.146).

Напередодні Першої світової війни русини, у середовищі яких переважали русофільські тенденції, переважно з осторогою сприймали все українське, хоча у їхній громаді існували й проукраїнські настрої (Румянцев, 2008а, с.70–71, 127).

У 1919 р. південнослов’янські русини заснували Руське народне просвітне товариство, члени якого вирішили взяти за основу своєї літературної мови місцеву керестурську говірку. Тобто, вони обрали народну мову, якою щодня спілкувалися, а не українську літературну (Такач, 1993, с.24).

У міжвоєнний період контакти між українськими емігрантами різних міграційних хвиль міцніли. Це сприяло поширенню самоназви “українці”, яка існувала разом із назвою “русини” (Малиновська, 2002, с.14). У тодішній пресі русинів й українців Югославії переважала позиція, що русини – це відгалуження русько-українського на- роду від Карпат до Кавказу (Румянцев, 2008b, с.452).

Післявоєнні спроби об’єднання русинів та українців в одну національність не увінчалися успіхом. У головних русинських культурних центрах – Бачці (Воєводина) і Сріємі (хорватсько-сербське пограниччя) – існували винятково русинські настрої, що переходили в українофобію та москвофільство. Попри численні дискусії, мовою громади залишилась русинська.

Югославська влада сприяла становленню русинської національної свідомості – їй легше було управляти меншиною “без Батьківщини” (Румянцев, 2008а, с.15, 22). Ідеологія “братерства і єдності” усіх народів Югославії забезпечувала формування покоління без знань про своє минуле. Люди знали, що вони – русини, але де їх коріння – про це інформації не мали. Усе це сприяло денаціоналізації й асиміляції переселенців (Жирош, 2009, с.134).

У середині 70-х років ХХ ст. перемогла теорія, що русини є окремим національним суб’єктом, не пов’язаним з українцями (Румянцев, 2008а, с.187). У 1974 р. на державному рівні було прийнято рішення, що русини – це національна меншина із правом функціонування своєї мови у школі, пресі, в радіо- і ТБ передачах, у державній адміні-страції (Жирош, 2009, с.133).

Загалом останні два десятиліття існування СФРЮ (1970–80-ті роки) комуністична влада Югославії свідомо розділяла русинів і українців.

Дещо інакша ситуація склалася після розпаду союзної держави в Хорватії. Тут, на відміну від сербської Воєводини, у 1990-х роках не було створено сильної прорусинської організації на кшталт “Руської матки”, а роль виразника інтересів двох етнічних груп почав виконувати Союз русинів й українців Хорватії (СРiУ), заснований ще 1968 р. Про позицію СРiУ свідчать виступи його членів та очільників,

а також його видавнича діяльність, зокрема матеріали часописів “Нова думка”, “Віночок” та альманаху “Думки з Дунаю”. Автори більшості публікацій видань СРІУ, принаймні на- прикінці ХХ ст., дотримувалися думки, що русин – традиційна, а українець – актуальна назва одного народу (Бурда та Сікорський, 1992, с.44–45).

Щоправда, не все було так однозначно: в русинському середовищі Хорватії існували певні настроєність та опір такій об’єднавчій політиці Союзу. Консервативні русини ревно пильнували за тим, щоб зберегти певну дистанцію від українців. Свідчення цього – відзначення у 1999 р. 150-річчя переселення русинів до Миклушевців (Бучко, 1999), а згодом – 100-річчя переселення українців до Хорватії (Бурда, 2000), тоді не проводився єдиний захід під об’єднавчою назвою “русини-українці”, нарізно ж проведені святкові акції та урочистості не сприяли зближенню обох етнічних груп. “Літні школи” молоді теж, попри позірну спільність та єдність, фактично відбувалися окремо для русинів і окремо для українців.

Попри те, що спільна організація мала назву, в якій згадувалися обидві етнічні групи, регіональні осередки часто у власних назвах використовували тільки один етнонім – русини.

При уважному перегляді номерів “Нової думки” можна побачити неафішовану боротьбу між русинською й українською складовими Союзу. Як приклад такої боротьби – намагання українців перенести центр Союзу з Вуковара (переважно русинського) у Славонський Брод (переважно український), що було вороже сприйнято русинськими діячами, які у цьому вбачали спроби перенесення не просто осередку, а й центру прийняття рішень Союзу (Такач, 2001, с.3).

Ще один приклад протистояння двох гілок українства – суперечки щодо варіантів уживання двох етнонімів діаспори: “русини й українці”, або “русини-українці” (Izlaganje predsjednika Saveza mr. Irineja Mudrog na svečanoj sjednici 30. obljetnice Saveza Rusina i Ukrajinaca Republike Hrvatske, 1998). Предметом незгоди ставала й частота використання однієї чи другої мови у часописі (Стрехалюк, 1992).

Деякі статті часопису свідчать про незадоволення спробами об’єднання русинів та українців в одне ціле і намагання нівелювати окремішність русинів. Хоча для цього не було вагомих підстав: в журналі чимало матеріалу присвячувалося власне русинській проблематиці, зокрема лідерам русинського національного відродження та сьогодення – Олександрю Духновичу, Михайлу Врабелю, Ласло Чопею та ін.

Відчутним ударом по спробах об’єднавчої політики і причиною посилення русинського сепаратизму стала політика хорватської влади. Офіційний Загреб якраз долав наслідки хорватсько-сербської війни і під тиском Заходу змушений був прийняти низку законодавчих актів із розширенням прав національних меншин.

Так, у новій редакції хорватської Конституції від 1997 р. українці і русини були повернені (порівняно з редакцією від 1990 р.) у текст Основного закону, де вони згадувались у переліку державотворчих меншин, причому як два окремі народи (Shadow Report of Croatian Helsinki Committee, September 1999). Такий стан був закріплений і в змінах до конституції від 25 квітня 2001 р. та 16 червня 2010 р. (Promjena Ustava Republike Hrvatske (2010).

Конституційний закон про національні меншини Хорватії від 13 грудня 2002 р. надав великі права цим спільнотам і фактично перекреслив багаторічну узгоджену політику русинсько-української громади. 18 травня 2003 р. у Хорватії вперше за новим законом відбулися місцеві вибори до рад і представництв національних меншин – окремо для русинів та українців. Ці ради, що мали напівдержавну компетенцію, отримали право розпоряджатися коштами для різних програм і потреб. Фінансовий чинник відіграв чималу роль у послабленні СРiУ. Результатом суперечок усередині Союзу та бажання окремих осіб здійснювати власну політику розвитку української меншини у Хорватії став вихід із нього у 2008 р. чотирьох суто українських організацій, які й створили Українську громаду Республіки Хорватія (Филима, 2008). Її голова Михайло Семенюк згадував: «На жаль, наше «братерство» не могло більше існувати, і ми були змушені розділитися. Русини стали досить радикальними і демонстрували свою вищість над українцями. Тобто, вони себе не визнавали українцями і не були патріотами України» (Атаманюк, 2018). Без сумніву, це стало ще одним чинником посилення сепаратизму русинів (Атаманюк, 2010, с.26–27).

Із схваленням згаданого Конституційного закону було створено Координаційну раду русинської меншини в Хорватії (Румянцев, 2008а, с.242). Окрім того, існує низка регіональних русинських організацій.

З метою включення в роботу Всесвітнього конгресу русинів 20 травня 2003 р. у Петровцях засновано товариство “Руснак” на чолі з Любкою Фалц. Об’єднавши порівняно невелику кількість представників русинської меншини Славонії, воно пропагує незалежну політику русинства, стверджуючи, що Україна не є прабатьківщиною русинів. Головне завдання товариства – збереження національної ідентичності русинів, які повинні чинити спротив “змінюванню нашого та нав’язуванню чужого” (“Rusnak” Društvo Rusina u Republici Hrvatskoj). Створення своїх окремих осередків частина русинів сприйняла з захопленням: мовляв, нарешті здійснилася мрія, до якої вони йшли так багато років (Лікар, 2010, с.35).

Стосунки між різними русинсько-українськими організаціями складно назвати приязними. У Статуті СРiУ записано, що русини у складі цієї організації визнають Україну своєю батьківщиною, і цим вони відрізняються від тих русинів, які вважають, що не мають “материнської держави”. Останні закидали русинам зі СРiУ відсутність самостійності у цій організації та підпорядкування загальним русинсько-українським інтересам. Вони вважали, що СРiУ є штучним утво-

ренням невеликої групи людей, які тільки з особистої вигоди продовжують його утримувати (Ваји́ć, 2010).

Голова русинської меншини Загреба І. Мудрий на звинувачення у сепаратизмі та політичному русинізмі відповів, що спочатку сформувалася українська Координаційна рада, а вже після неї – русинська (Pavlešín, 2009, с.7); мовляв, українці першими проявили ініціативу відділитися від русинів, а не навпаки.

У своїй діяльності представники політичного русинства Хорватії керуються ідеєю канадського історика П. Р. Маґочія про русинів як окремих слов'янський народ зі своєю мовою і культурою (Маґочій, 2006).

У червні 2009 р. у Петровцях проходив Десятий світовий конгрес русинів. Перед проведенням заходу карпаторусинська делегація на чолі з П. Р. Маґочієм зустрічалася з представниками Посольства Хорватії у США. Ініціатори зустрічі порушили питання, чому товариство “Руснак” не може отримувати кошти безпосередньо від Ради національностей Хорватії, чому фінансування повинно відбуватися через “україноорієнтований” (за визначенням П. Р. Маґочія) Союз русинів та українців Хорватії (Дії України щодо визнання русинської національності залишаються суперечливими, 2008).

23 квітня 2010 р. у Загребі відбулася презентація книги П. Р. Маґочія про русинів “Народ нізвідки”, яку, крім автора, презентували і науковці з солідних установ Хорватії (Promocija ilustrirane povijesti Karpatorusina “Narod niotkuda” u Zagrebu). Книга фактично робить спробу легітимізувати існування окремої русинської нації, у тому числі й на території України (на Закарпатті).

Межа ХХ і ХХІ ст. – один із найсприятливіших періодів для розвитку національних меншин на території Хорватії. Хорватська влада внаслідок домовленостей після сербсько-хорватської війни 1991–1995 рр., в обмін на обіцянки євроінтеграції або ж подекуди й під тиском міжнародної спільноти (Киш, 2002), прийняла низку законодавчих актів у царині захисту прав нацменшин, які вважаються одними із найкращих у світі. Тож українці та русини Хорватії мають право на культурну автономію і на політичне представництво в органах влади різних рівнів (Атаманюк, 2010).

Формально Хорватія у стосунки між її національними меншинами не втручається, однак законодавче поле цієї держави та її політика у галузі забезпечення прав малих народів на своїй території фактично сприяє ментальному відокремленню русинів від українців.

11 вересня 2009 р. Рада у справах національних меншин Хорватії на пропозицію Координаційної ради русинської меншини затвердила як офіційні символи місцевих русинів: герб – щит з ведмедем та елементи хорватського герба-шахівниці, а також урочистий гімн – пісню “Браття-русини”. Встановлено і День русинської

меншини – 25 травня, який вперше святкували у Загребі 2010 р. І. Мудрий назвав цей день “днем гордості і щастя”, він заявив, що русинські символи мають велике значення, оскільки є вираженням окремішності русинів щодо українців (Лікар, 2010; Lipovac, 2010).

З 2014 р. усі періодичні видання СРiУ перейшли під контроль Союзу русинів Республіки Хорватія, який вважає себе правонаступником створеної у 1968 р. організації. При цьому редакційна колегія цих видань не змінилася, а замість трьох мов використовують дві: русинську і хорватську. На сторінках русинських видань читачів переконували, що зміни в законодавстві Хорватії щодо меншин сприяли поліпшенню становища насамперед українців, які тепер можуть обходитися без русинів (Щезова- не меншинских заедніцох у диаспори, 2015).

Переглянуто і положення щодо русинської мови. Тепер прийнято вважати, що її основа ближча до східнословачької говірки з українськими особливостями, а процес кодифікації русинської літературної мови триває досі. На думку Ю. Рамача, русинська мова формувалася у північно-східній Угорщині, на межі з українським Закарпаттям та Словаччиною (Дудаш, 2017).

Маючи державну підтримку, хорватські русини випускають мемуарно-дослідницьку літературу про життя своєї діаспори та події нещодавньої Вітчизняної війни за незалежність Хорватії (Domovinski rat) 1991–1995 рр., де і назви книг, і предмет уваги стосуються лише русинської меншини – без згадок про українців (Biki, 2001; Pap, 2015). Навіть спільна історія СРiУ трактується як діяльність Союзу русинів Хорватії (хоча він у назві мав слово “українців”) (50. obljetnica Saveza Rusina Republike Hrvatske, 2018).

Прихильне ставлення Хорватії до русинів бачимо й у тому, що праці згаданого П. Р. Магочія у своєму часописі “Hrvatska revija” публікувала “Матиця хорватська” (Magocsi, 2007).

Русини консервативного напрямку стверджують, що вони назвою подібні до росіян, за походженням ближчі до українців, тому змушені безупинно боротися за визнання своєї окремішності. Більшість русинів визнає Україну як прабатьківщину (“матичну країну”), яка вважає їх частиною української нації, але при цьому вимагає визнання своєї унікальності. Свою батьківщину (суміжні райони Угорщини, Словаччини і України) русини називають “Горніца”, або “верхня (гірська) країна” (Lipovac, 2010).

Загалом існує чимало публікацій активістів консервативного русинства Хорватії з обґрунтуванням специфічності русинів. Так, Нада Баїч заперечує існування “русинсько- української нації” на зразок абсурдності існування чехо- словацької. Вона звинувачує Україну в тому, що та асимілює русинів задля “незначного збільшення кількості українців у Європі” (Ваїїс, 2003, s.42–43).

Михайло Горняк стверджує, що якби русини й українці були одним народом, то русини називалися б українцями та говорили б українською, або українці називалися б русинами, а Україна – Рутенією (Гудак, 2007, с.123). Він переконаний, що під впливом південних слов'ян місцеві русини різняться (мовою, способом життя, звичаями і менталітетом) від своїх братів-русинів у Карпатах, а також що різниця між русином та українцем, які “не можуть зрозуміти одне одного без перекладача”, є більшою, ніж між українцем і білорусом чи росіянином. На думку М. Горняка, твердження, що південнослов'янські русини – найдавніша українська діаспора, є науковим безглуздом. Землі, звідки вони переселилися, ніколи не входили до складу Української держави (Ногіак, 2006). Очевидно, прабатьківщиною русинів дослідник вважає тільки Південно-Східну Словаччину та Північно-Східну Угорщину.

Ідея про великий, монолітний український народ не лише не об'єднувала русинів, а й більшою мірою збивала з власної дороги – таку думку активно пропагує Л. Медеши (Медеши).

На думку І. Мудрого, русини й українці Хорватії мають спільну організацію (СРІУ) тільки через подібність двох народів. Вони різняться мовою, яка визнана у світі і є важливою частиною їхньої самобутності. Специфіка русинів полягає у тому, що, на відміну від інших націй, вони не мають батьківщини; хоча “такою можна вважати Галичину, яка перебувала у складі кількох держав Східної Європи”. Русини змогли відстояти позицію, аби в Конституції Республіки Хорватія їх не пов'язували через дефіс з українською меншиною (Lipovac, 2010).

Прихильників русинського ізоляціонізму бентежить той факт, що у реєстрі об'єднань Хорватії Союз русинів і українців зареєстрований як асоціація національної меншини (а не меншин, як того б хотіли представники частини русинів). Співпрацю Союзу з Україною, особливо у сфері здобуття освіти на прабатьківщині, консервативні русини критикували, бо вбачали у цьому приховану асиміляцію та українізацію; мовляв, русини повертаються з України зі зміненою національною свідомістю (Ваји́с, 2010).

Русини критикували авторів-українців за те, що вони у своїх виданнях (зокрема у брошурі “Русини і українці в Республіці Хорватія 1991–1994”) назвали Петровці і Миклушевці “своїми автохтонними селами”, хоча більшість населення там становлять русини (Ваји́с, 2003, с.42–43). Книга “Українці в Хорватії” (Загреб, 2002), яка містить подібні оцінки, теж викликала різку критику консервативних русинів.

2010 р. у провідній хорватській газеті “Vijesnik” надруковано допис читача, обуреного тим, що в одному з попередніх номерів у кросворді на запитання “Назва українця у Карпатах” була відповідь “русин”. Він стверджував, що українці – не русини; у Конституції Хорватії зафіксовано, що русини – нація. Отже, їх

самостійність не підлягає сумніву. З-поміж іншого автор писав, що саме русини і тільки вони (без українців) – найбільші жертви хорватсько-сербської війни (Maštrović, 2010).

Загалом аналізований матеріал дає підстави стверджувати, що політичне русинство у Хорватії (як прояв окремішності русинів від українців), попри давню історію, не мало глибоких коренів. На відміну від Сербії, тут упродовж тривалого часу монопольну політику діаспорної громади визначав Союз русинів і українців Хорватії, який намагався враховувати інтереси усіх своїх членів. Його генеральною лінією була позиція, що русини – це окрема, та все ж гілка українського народу. Однак після внесення змін у хорватське законодавство на межі ХХ–ХХІ ст., які, з одного боку, знову відокремили русинів від українців, а з другого – позбавили СРiУ монопольного права на державне фінансування, відбувається піднесення політичного русинства Хорватії. Така ситуація, з огляду на пришвидшені процеси асиміляції у русинському середовищі та відсутність “материнської” держави, від якої вони могли б отримувати допомогу, ставить під загрозу не тільки довготривале панування ідей русинського сепаратизму серед більшості русинів, а й виживання їх як меншини. У цьому контексті продовжити своє існування русинська діаспора Хорватії може лише як частина (нехай і особлива) українсько-русинської громади. А за таких умов політичне русинство Хорватії також не має жодних перспектив для існування.

Список посилань

- Атаманок, Ю., 2018. Михайло Семенок: “Бути українцем у Хорватії – велика честь”. Час і події, 37, с.4.
- Атаманок, Ю., 2010. Українська діаспора в Хорватії. Думки з Дунаю, 12, с.24–29.
- Белей, Л., 2017. “Русинський” сепаратизм: націєтворення in vitro. Київ : Темпора.
- Белей, Л., 1991. Югославянских руснацох и украински бешеди Карпатского района. Нова думка, 86, с.34–35.
- Бурда, С., 2000. Маніфестація “100 років українців у Хорватії”. Нова думка, 113, с.2–5.
- Бурда, С. та Сікорський, В., 1992. Слово представників Союзу на Всесвітньому форуму українців. Нова думка, 94/95, с.44–46.
- Бучко, А., 1999. Програма з нагоди означованя 150-й рочніщи од приселеня Руснацох до Миклошевцох. Нова думка, 109, с.8–10.
- Гудак, Ш., 2007. Чи нам нашо стари предняци и познейша културно-просвитна елита охабела до нашлїдства фалшиву націоналну орієнтацію? Думки з Дунаю, 9, с.117–128.
- Дії України щодо визнання русинської національності залишаються суперечливими, 2008 [online] Доступно: <<http://ua-reporter.com/novosti/31680>> [Дата звернення: 7 серпня 2020].
- Дулаш, М., 2017. Язики у швецє. Думки з Дунаю, 19, с.65–72.
- Жирош, М., 2009. Проблеми збереженя національної ідентичності в діаспорі на прикладі русинів і українців у Сербії і Хорватії. Думки з Дунаю, 11, с.132–139.

- Киш, М., 2002. Для мене була честю можливість служити Хорватії, її народів і національним меншинам. В: С., Бурда і Б., Гралюк, упор. Українці Хорватії: матеріали і документи. Загреб, с.118–121.
- Лікар, Д., 2010. Події хтори записани зоз златними буквами – историйна шветочност за Руснацох. Думки з Дунаю, 12, с.30–36.
- Магочій, П. Р., 2006. Народ нізвідки: Ілюстрована історія карпаторусинів. Ужгород: Вид-во В. Падяка.
- Малиновська, О., 2002. Українська діаспора в південнослов'янських землях. В: С., Бурда і Б., Гралюк, упор. Українці Хорватії: матеріали і документи. Загреб, с.6–20.
- Медеші, Л. Руска традиція. [online] Доступно: <http://rusnak.info/tradicija-1.htm> [Дата звернення: 9 травня 2019].
- Мизь, Р., 2002. Поселювання українців до Липовлян і Нової Субоцьки від 1894 по 1973 рік і походження кожної родини. В: С., Бурда і Б., Гралюк, упор. Українці Хорватії: матеріали і документи. Загреб, с.139–163.
- Панчук, М., 1995. Політичне русинство в Україні. Політична думка, 2–3 (6), с.116–123.
- Мушинка, М., 2009. Політичне русинство на сучасному етапі. Народна творчість та етнографія, 4–5, с.47–58.
- Румянцев, О., 2008а. Галичина – Боснія – Воєводина. Українські переселенці з Галичини на території югославських народів в 1890–1990 роках. Київ.
- Румянцев, О., 2008б. “Руски новини” та “Рідне слово” – дзеркала двох українських громад Югославії в період між двома світовими війнами. Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: Історичні науки, 11, с.448–460.
- Стрежалок, В., 1992. Про мову воєнного видання „Нової думки”. Нова думка, 92/93, с.50.
- Такач, Г., 1993. О питанню такволаней українізації Русинох Пряшівщини. Нова думка, 98/99, с.24.
- Такач, Г., 2001. Зоз роботи Союзу. Нова думка, 115, с.2–3.
- Филима, В., 2008. У неділю, 20. січня 2008 року, у Славонському Броді відбулися установчі збори Української громади Республіки Хорватія. [online] Доступно: http://koukyu.ca/html/new_ukrainian_organization_in_.html [Дата звернення: 29 вересня 2019].
- Щезоване меншинских заєдніцох у дияспори, 2015. Думки з Дунаю, 17, с.113–127.
50. obljetnica Saveza Rusina Republike Hrvatske, 2018. Думки з Дунаю, 20, с.39–40.
- Вайіч, Н., 2003. Rusnaci (Rusini). Vinkovci.
- Вайіч, Н., 2010. Analiza broja Rusina u Hrvatskoj 1971. – 2001. i razlozi zašto nas je sve manje. [online] Доступно: <http://rusnaci-rusini.blogspot.com/2010/04/analiza-broja-rusina.html> [Дата звернення: 7 серпня 2020].
- Вікі, Ђ., 2001. Rusini Mikluševaca u Domovinskom ratu 1991. Mikluševci.
- Норн'як, М., 2006. Ваčванско-сремски Руснаци. [online] Доступно: <http://rusnak.info/arhiva2.htm> [Дата звернення: 18 липня 2019].
- Izlaganje predsjednika Saveza mr. Irineja Mudrog na svečanoj sjednici 30. obljetnice Saveza Rusina i Ukrajinaca Republike Hrvatske, 1998. Нова думка, 106, с.5.
- Ліповас, М., 2010. Warholovi sunarodnjaci izborili svoju posebnost. Vijesnik, 6. veljača, s.28.
- Magocsi, P.R., 2007. Rusini i Potkarpatje. Hrvatska revija, 4, 2007. [online] Доступно: <http://www.matica.hr/hr/348/RUSINI%20I%20POTKARPATJE/> [Дата звернення: 7 серпня 2020].
- Маїтровіч, З., 2010. Ukrajinci nisu Rusini. Vijesnik, 4. svibnja, s.44.

- Pap, N., 2015. Stradanje Rusina u Domovinskom ratu 1991./92. Vukovar.
- Pavlešin, A., 2009. Dan predstavnika rusinske nacionalne manjine u Zagrebu. *Наша газета*, 9 (76), с.7.
- Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. Stanovništvo prema državljanstvu, narodnosti, vjeri i materinskom jeziku, 2013. Zagreb : Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
- Promjena Ustava Republike Hrvatske (2010.). [online] Доступно: <http://hr.wikisource.org/wiki/Promjena_Ustava_Republike_Hrvatske_%282010.%29> [Дата звернення: 7 серпня 2020].
- Promocija ilustrirane povijesti Karpatorusina “Narod niotkuda” u Zagrebu. [online] Доступно: <http://www.rusini-zg.hr/Hrvatski/Magoci_promocija_knjige/Magoci_promocija_knjige_hr.html> [Дата звернення: 14 грудня 2019].
- “Rusnak” Društvo Rusina u Republici Hrvatskoj. [online] Доступно: <<http://www.petrovci.hr/udruge/18-rusnak/16-osnovni-podaci>> [Дата звернення: 17 лютого 2019].
- Shadow Report of Croatian Helsinki Committee, September 1999. [online] Доступно: <http://www.cilevics.eu/minelres/reports/croatia/NGO/croatia_NGO.htm> [Дата звернення: 19 липня 2020].
- State Report to Council of Europe FCNM submitted by Croatia, 13 April 2004. [online] Доступно: <[Croatia_Documents_Part1_Jan2007.pdf](http://www.croatia-documents-part1-jan2007.pdf)> [Дата звернення: 10 жовтня 2019].
- Tatalović, S., 2006. Nacionalne manjine i hrvatska demokracija. *Politička misao*, XLIII, br. 2, s.159–174.
- Živić, D., 2006. Demografski okvir i gubitci tijekom Domovinskog rata i poraća. In: Zdenko Radelic ... \et al.\, eds. *Stvaranje hrvatske drzave i Domovinski rat*, s.420–483.
- Zlodi, Z., 2005. Rusini/Ukrajinci u Hrvatskoj etape doseljavanja i problem imena. *Scrinia Slavonica*, 5 (1), rujan 2005, s.408–431.

References

- 50th anniversary of the Ruthenian’s Union of the Republic of Croatia, 2018. Thoughts from the Danube, 20, pp.39–40. (In Croatian)
- Atamanyuk, Yu., 2010. Ukrainian diaspora in Croatia. Thoughts from the Danube, 12, pp.24–29. (In Ukrainian)
- Atamanyuk, Yu., 2018. Mykhailo Semenyuk: “It is a great honor to be a Ukrainian in Croatia”. Time and events, 37, p.4. (In Ukrainian)
- Bajic, N., 2003. Rusnaks (Ruthenians). Vinkovci. (In Croatian)
- Bajic, N., 2010. Analysis of the number of the Ruthenians in Croatia 1971–2001 and the reasons why we are less and less. [online] Available at: <<http://rusnaci-rusini.blogspot.com/2010/04/analiza-broja-rusina.html>> [Accessed: 7 august 2020]. (In Croatian)
- Belej, L., 1991. Yugoslav Ruthenians and Ukrainian dialects of the Carpathian region. *New opinion*, 86, pp.34–35. (In Ruthenian)
- Belej, L., 2017. “Ruthenian” separatism: nation-building in vitro. *Kyiv: Tempora*. (In Ukrainian)
- Biki, Đ., 2001. The Mikluševci’s Ruthenians in the 1991 Homeland War. Mikluševci. (In Croatian)
- Buchko, A., 1999. Program on the occasion of the 150th anniversary of the resettlement of Rusyns to Mykloshevtsy. *New opinion*, 109, pp.8–10. (In Ruthenian)
- Burda, S. and Sikors’kyj, V., 1992. Speech by the representatives of the Union at the

- World Forum of Ukrainians. New opinion, 94/95, pp.44–46. (In Ukrainian)
- Burda, S., 2000. Manifestation “100 years of the Ukrainians in Croatia”. New opinion, 113, pp.2–5. (In Ukrainian)
- Census of Population, Households and Dwellings 2011. Population by citizenship, ethnicity, religion and mother tongue, 2013. Zagreb : Drzavni zavod za statistiku Republike Hrvatske. (In Croatian)
- Change of the Constitution of the Republic of Croatia, 2010. [online] Available at: http://hr.wikisource.org/wiki/Promjena_Ustava_Republike_Hrvatske_%282010.%29 [Accessed: 7 august 2020]. (In Croatian)
- Disappearance of minority communities in the diaspora, 2015. Thoughts from the Danube, 17, pp.113–127. (In Ruthenian)
- Dudash, M., 2017. Languages in the world. Thoughts from the Danube, 19, pp.65–72. (In Ruthenian)
- Fylyma, V., 2008. On Sunday, January 20, 2008, the constituent assembly of the Ukrainian community of the Republic of Croatia took place in Slavonski Brod. [online] Available at: < http://koukyu.ca/html/new_ukrainian_organization_in_.html > [Accessed: 29 september 2019]. (In Ukrainian)
- Hornjak, M., 2006. The Bacvan-Srem Rusnaks. [online] Available at: <<http://rusnak.info/arhiva2.htm>> [Accessed: 18 july 2019]. (In Croatian)
- Hudak, Sh., 2007. Did our old predecessors and later cultural and educational elite inherit a false national orientation? Thoughts from the Danube, 9, pp.117–128. (In Ruthenian)
- Kysh, M., 2002. I was honored to have the opportunity to serve Croatia, its people and national minorities. In: S., Burda and B., Gralyuk, eds. Ukrainians of Croatia: materials and documents. Zagreb, pp.118–121. (In Ukrainian)
- Lipovac, M., 2010. Warhol’s countrymen fought for their uniqueness. Vijesnik, 6. veljača, s.28. (In Croatian)
- Lyikar, D., 2010. Events written in gold letters are a historical holiday for the Rusyns. Thoughts from the Danube, 12, pp.30–36. (In Ruthenian)
- Magocsi, P. R., 2007. The Ruthenians and Subcarpathians. Hrvatska revija, 4, 2007. [online] Available at: < <http://www.matica.hr/hr/348/RUSINI%20I%20POTKARPATJE/> > [Accessed: 7 august 2020]. (In Croatian)
- Mahochij, P.-R., 2006. People out of nowhere: Illustrated history of the Carpatho-Rusyns. Uzhhorod : V. Padyak Publishing House. (In Ukrainian)
- Malynovs’ka, O., 2002. Ukrainian diaspora in the South Slavic lands. In: S., Burda and B., Gralyuk, eds. Ukrainians of Croatia: materials and documents. Zagreb, pp.6–20. (In Ukrainian)
- Mastrovic, Z., 2010. The Ukrainians are not the Ruthenians. Vijesnik, 4. svibnja, s.44. (In Croatian)
- Medyeshy, L. Ruthenian tradition. [online] Available at: <<http://rusnak.info/tradicija-1.htm>> [Accessed: 9 may 2019]. (In Ruthenian)
- Mushynka, M., 2009. Political Rusynism at the present stage. Folk art and ethnography, 4–5, pp.47–58. (In Ukrainian)
- Myz’, R., 2002. Settlement of the Ukrainians to Lipovlyany and Nova Subotska from 1894 to 1973 and the origin of each family. In: S., Burda and B., Gralyuk, eds. Ukrainians of Croatia: materials and documents. Zagreb, pp.139–163. (In Ukrainian)
- Panchuk, M., 1995. Political Rusynism in Ukraine. Political thought, 2–3 (6), pp.116–123. (In Ukrainian)
- Pap, N., 2015. The suffering of the Ruthenians in the 1991/92 Homeland War. Vukovar.

(In Croatian)

Pavlešin, A., 2009. Day of the representatives of the Ruthenian national minority in Zagreb. Our newspaper, 9 (76), p.7. (In Croatian)

Presentation of the President of the Association mr. Irinej Mudri at the solemn session of the 30th anniversary of the Alliance of the Ruthenians and the Ukrainians of the Republic of Croatia, 1998. New opinion, 106, p.5. (In Croatian)

Promotion of the illustrated history of the Karpatoruthenians “Narod niotkuda” in Zagreb. [online] Available at: <http://www.rusini-zg.hr/Hrvatski/Magoci_promocija_knjige/Ma-goci_promocija_knjige_hr.html> [Accessed: 14 december 2019]. (In Croatian)

Rumyancev, O., 2008a. Galicia - Bosnia - Vojvodina. Ukrainian immigrants from Galicia on the territory of the Yugoslav peoples in 1890–1990. Kyiv. (In Ukrainian)

Rumyancev, O., 2008b. “Ruthenian News” and “Native Word” – mirrors of the two Ukrainian communities of Yugoslavia in the period between the two world wars. Scientific notes of the National University “Ostroh Academy”: Historical Sciences, 11, pp.448–460. (In Ukrainian)

“Rusnak” Ruthenian Society in the Republic of Croatia. [online] Available at: <<http://www.petrovci.hr/udruga/18-rusnak/16-osnovni-podaci>> [Accessed: 17 february 2019]. (In Croatian)

Shadow Report of Croatian Helsinki Committee, September 1999. [online] Available at: <http://www.cilevics.eu/minelres/reports/croatia/NGO/croatia_NGO.htm> [Accessed: 19 july 2020].

State Report to Council of Europe FCNM submitted by Croatia, 13 April 2004. [online] Available at: <[Croatia_Documents_Part1_Jan2007.pdf](#)> [Accessed: 10 october 2019].

Strexalyuk, V., 1992. About the language of the military publication “New Thought”. New opinion, 92/93, c.50. (In Ukrainian)

Takach, G., 1993. On the issue of the so-called ukrainization of the Rusyns of Pryashiv region. New opinion, 98/99, p.24. (In Ruthenian)

Takach, G., 2001. From the work of the Union. New opinion, 115, pp.2–3. (In Ruthenian)

Tatalović, S., 2006. National minorities and Croatian democracy. Political thought, XLIII, br. 2, s.159–174. (In Croatian)

Ukraine’s actions to recognize Ruthenian nationality remain controversial, 2008 [online] Available at: <<http://ua-reporter.com/novosti/31680>> [Accessed: 7 august 2020]. (In Ukrainian)

Zhyrosh, M., 2009. Problems of preserving national identity in the diaspora on the example of Ruthenians and Ukrainians in Serbia and Croatia. Thoughts from the Danube, 11, pp.132–139. (In Ukrainian)

Zivic, D., 2006. Demographic framework and losses during the Homeland War and the postwar period. In: Zdenko Radelic, eds. The creation of the Croatian state and the Homeland War, pp.420–483. (In Croatian)

Zlodi, Z., 2005. Ruthenians / Ukrainians in Croatia: immigration stages and the name problem. Scrinia Slavonica 5 (1), rujan 2005, pp.408–431. (In Croatian)

POLITICAL RUSYNISM IN CROATIA

Mykola NAHIRNYI

Volodymyr-Volyn pedagogical professional college named after A. Yu. Krymskyi

42, Ustyluz’ka str., Volodymyr-Volynsky, 44700 e-mail: mykola76@hotmail.com

Abstract

Background: Historiography has long debated the identity of the terms “Ruthenian” and “Ukrainian”. It is obvious that “the Ruthenian” is the historical name of the modern name “the Ukrainian”. However, there are still theories that try to justify the separation of the Ruthenians and the Ukrainians, to recognize the Ruthenians as a separate nation – that is, they promote the ideas of political Rusynism (Ruthenianism).

Ukraine’s neighbors use a Ruthenian question for their own purposes, primarily to separate the Ruthenians from the Ukrainians in order to assimilate them more quickly. The Ruthenian-Ukrainian community in Croatia did not escape such a problem.

The question of political Rusynism is well covered in historiography. However, there are almost no works about political Rusynism in Croatia.

Purpose: Consideration of the origin and development of the ideas of political Ruthenianism among immigrants from Ukrainian lands in Croatia and the impact of these ideas on the prospects for the development and existence of both national groups – both Ruthenians and Ukrainians.

Results: An immigrants from Ukrainian lands who came to Croatia in the middle of the 18th century identified themselves as the Ruthenians; those who moved here from the end of the 19th century called themselves as the Ukrainians.

On the eve of the First World War, russophile tendencies prevailed among the Ruthenians. During the interwar period, contacts between Ukrainian emigrants of various migration waves strengthened. This fact contributed to the spread of the self-name “the Ukrainians”, which coexisted with the name “the Ruthenians”.

Post-war attempts to unite the Ruthenians and the Ukrainians into one nationality were unsuccessful. The Yugoslav authorities deliberately separated the Ruthenians and the Ukrainians, and contributed to the formation of the Ruthenian national consciousness.

The situation in Croatia was different. Here, the interests of the two ethnic groups were expressed by the Union of Ruthenians and Ukrainians of Croatia (SRiU). The position of the SRiU was that the Ruthenians were traditional, and the Ukrainians were the actual name of the same nation.

But there was resistance to such a policy of the Union among the Ruthenians in Croatia. Conservative Ruthenians sought to maintain a certain distance from the Ukrainians. In particular, they held separate festivals, “summer schools” for young people, and used the wording “the Ruthenians and Ukrainians” instead of “the Ruthenians- Ukrainians”.

The reason for the recent rise of Ruthenian separatism was the policy of the Croatian government. At the beginning of the 21st century, Croatia, under pressure from the West, adopted a number of pieces of legislation to strengthen the rights of national minorities. The new legislation gave great rights to national minorities (separately to the Ruthenians and separately to the Ukrainians), which leveled the long-standing common policy of the Ruthenian-Ukrainian community.

The disputes within the Union resulted in its split and the formation of several separate Ruthenian and Ukrainian organizations.

Ruthenian communities promote the preservation of the national identity of the Ruthenians, believing that Ukraine is not their homeland. Thanks to state support, Croatian Ruthenians publish memoirs about the life of their diaspora without mentioning the Ukrainians.

Activists of political Rusynism in Croatia accuse Ukraine of assimilating of the Ruthenians, denying a kinship of the Ruthenians and the Ukrainians. Views on a Ruthenian language were also revised. It is believed that its basis is closer to the East Slovak dialect with Ukrainian features.

The demarcation with the Ukrainians did not stop the assimilation of the Ruthenians in Croatia. For half a century there has been a steady decline in their numbers. At the same time, the Ruthenian minority is aging, its average age is 50 years.

Therefore, the accelerated processes of assimilation among the Ruthenians and the lack of a “mother” state from which they could expect help threaten not only to the long-term dominance of Ruthenian separatism’s idea among the majority of the Ruthenians, but also their survival as a minority. If the Ruthenians of Croatia, in order to save their community, decide to reunite with the Ukrainians, then even under such conditions, the political Rusynism of Croatia also have no prospects for it’s existence.

Key words: Croatia, the Ruthenians, the Ukrainians, political Rusynism, assimilation, Union of the Ruthenians of the Republic of Croatia.

МОЄ ВІРТУАЛЬНЕ ЗНАЙОМСТВО І НЕЗВИЧАЙНА ЗУСТРІЧ З ЛЮБОМИРОМ БЕЛЕЄМ

Перший раз я з професором Др Любомиром Белеєм віртуально зустрівся 32 роки тому. Тоді мені пан Микола М. Цап, тодішній редактор „Літературного слова“ (додатку в газеті „Руське слово“) запропонував перекласти, з української літературної мови на бачвано-руську, статтю співавторів Любомира Белея та Івана Ребрика під назвою „Джерела взаємин“. Властиво, це була презентація книги професора зі Словаччини Др Миколи Мушинки „Фольклор русинів Воєводини“. Переклад опубліковано в згаданому додатку (Но. 1, січень 1990, стор. 2). Зрозуміло, для мене як перекладача тоді згадані автори мали другорядне значення. Крім імен і прізвищ, я про них майже нічого не знав.

Вдруге, я, знову на замовлення пана Цапа, як перекладач, „зустрівся“ зі статтею проф. Белея під заголовком „Микола Кочіш як дослідник мови югославських русинів“ (переклад опубліковано в „Літературному слові“ Но. 8, червень 1990, стор. 2). Тоді я здобув враження, що автор цієї статті людина, яка серйозно займається мовознавством як наукою. Але, подрібнивши дані про нього я ані тоді ще не мав. Я уявляв собі, що це має бути людина старшого віку, принаймні мій ровесник (а мені тоді було 57 років!). Таку уяву мені підтверджувала й наступна його стаття під назвою „Де етномовний корінь югославських русинів“, опублікована у моєму перекладі теж в „Літературному слові“ (Но. 2, лютий, 1991, стор. 5).

Втретє, також віртуально, я „зустрівся“ з Любомиром у 1991. році. Тоді я, на замовлення пана Миколи М. Цапа, тоді вже й одного із редакторів журналу „Шветлосц“ („Світло“) отримав для перекладу серйозну наукову статтю проф. Др-а Любомира Белея „Русини у призмі словацько-українських культурних взаємин в середині XIX століття“ (а переклад оприлюднено в згаданому журналі (Но. 3, травень-червень 1991, стор. 62-65).

Моя наступна зустріч з Любомиром була вже справжня. А відбулася у 1994-му. році. Я, між іншим, тоді ще займався театром і як актор. Тоді мені було приділено

роль у п'єсі польського автора Славоміра Мрожека „Танго*“. Наш Руський народний театр „Дядя“ (сцена в Новому Саді) був запрошений виступити на Міжнародному фестивалі „Золотий лев“ у Львові 7-го листопада 1994. року. По дорозі додому ми зупинилися в Ужгороді, й 12-го листопада ми виступили в курорті „Карпати“ біля Мукачеве, а 13-го листопада – у Ляльовому театрі в Ужгороді. Оскільки в курорті було досить холодно, я там простудився і майже зовсім загубив голос. Тому я перед виступом в Ужгороді майже цілий день у готелі пролежав лікуючись, щоб до вечора набрав сили виступити на сцені.

У такій моїй нещасливій ситуації, з моїм колегою, нашим журналістом Велиміром Паплацко, на наш номер завітав ніхто інший, а проф. Др. Любомир Белей! Вони мали якусь спільну справу з Велиміром, а ми зустрілись випадково! Тут ми й дійсно познайомились, але, на жаль, довго розмовляти не могли! Я ледве висловив кілька речень, захриплий. Любомир це зрозумів і не настоював на довшу розмову. Врешті, вони з Велиміром мали свою справу і пішли. А мені з тої зустрічі залишилися в пам'яті такі його слова:

– Я знав, що ви займаєтесь літературою, перекладацтвом, журналістикою, ту і там наукою, а це, що і з театром для мене є несподіванкою!

На жаль, задля моєї простуди ми не могли детальніше обмінятися думками і пропустили нагоду ближче пізнати один одного!

Аж як я повернувся додому, я дізнався, що професор Др. Любомир Белей 29 років молодший від мене. Правду кажучи, мені тоді не виплядав на молодод. Сиве волосся, коротко підстрижена сива борода, показували його старшим ніж яким він був. Все таки, я тоді мав причину очікувати від нього у майбутньому ще багато наукових праць, зокрема мовознавчих, таких, які стосуються югославських (тепер воєводинських, що в Сербії) русинів.

Остання моя „зустріч“ з Любомиром – тепер уже й особисто знайомим – була у 2005-му році, коли мені довірено перекласти відповідні частини з української літературної мови на русинську у підручнику сучасної української літературної мови „Чуєш, брате мій“ (видання Союзу русинів і українців Сербії і Чорногпії, Н. Сад, 2005, друком вийшло у цічні 2006), автора Олесея Белея, рідного брата згаданого Любомира.

Вступне слово до цього підручника написав якраз проф. Др. Любомир Белей. За його словами, цей підручник було призначено у першу чергу „так потрібній справі поширення не лише української літературної мови серед русинів Бачки і Сриму, а й спонукатиме до пропагування „русого язика“ в Україні“. Закінчуючи своє вступне слово, Любомир ще додав: „Віриться, що ця скромна праця слугуватиме величній ідеї Соборності, в ім'я якої самозречно трудилися В. Гнатюк, Г. Костельник, Д. Няраді, А. Шептицький, Г. Надь, М. Кочіш, О. Мишанич та багато інших уславлених діячів нашої культури.“

На мою думку, і Любомир, разом з братом Олесьом, належать серед згаданих Любомиром ушавлених діячів нашої культури.

Треба ще додати, що у виданні НВУ „Руске слово“ Новий Сад у 2010-му році вийшла друком книжка Любомира Белея „Слов’янська мова, народження й життя мертвої мови“, Тут слово йде про церковнослов’янську мову, яку принесли з собою переселенці до Бачки і Сриму, та її вплив на живомовний „руський язык“.

Переселення на „той світ“ Любомира Белея є великою втратою не лише для українського народу на Закарпатті, а й для руської спільноти у Воєводині, що в Сербії.

Новий Сад, 14. лютого 2022. р.

Славко Бурда¹
громадський діяч, публіцист, журналіст
Загреб, Хорватія

УКРАЇНЦІ ХОРВАТІЇ

Позаминулого і минулого року українці Хорватії відзначали 120-у річницю свого переселення на територію нинішньої Республіки Хорватія, хоч присутність на цих теренах деяких видатних Українців – представників інтелектуальних, наукових, політичних та економічних кіл, а також духовенства зафіксовано в історії набагато раніше.

120-річчя переселення Українців на ці терени – це немалий період. Нині в Хорватії проживає п'яте-шосте покоління перших українських емігрантів. Минуло майже 280 років, відколи русини переселилися спочатку до Воєводини або тодішньої південної Угорщини, а потім до Хорватії, де проживають уже понад десять і більше поколінь. Саме тому емігрантська спільнота першої, другої та третьої хвиль вважається найстарішою русинсько-українською діаспорою у Світі.

Історія Українського життя в Хорватії

В кінці XIX та на початку XX століть у межах Австро-Угорської монархії Українці компактно населяли Славонію та Мославіну (сучасні Сисачко-Мославачку та Бродсько-Посавську жупанії). Це були вихідці з Галичини, меншою мірою – з Буковини та Закарпаття, а також лемки з південної Польщі. Нині вони проживають навколо сіл Липовляни, Нова Субоцька, Каніжа, Шумече, Буковле та інших близько 20 в Мославіні та Славонії. Більш детальні дані про це подані в першому збірнику статей і документів «Українці Хорватії», який побачила світ у 2002 році.

1 Славко Бурда, президент Українського культурно-просвітнього товариства «Кобзар», відповідальний редактор часопису «Слово Кобзаря» (Хорватія)

Ще до того, як галицькі Українці емігрували до Хорватії, точніше наприкінці XIX століття, закарпатські русини з Бачки перетнули Дунай, оселилися і жили у східній Хорватії та в західному Сріємі. Нащадки сучасних Українців, значна кількість яких сьогодні проживає у Вуковарсько-Сріємській жупанії, переселилися на цю територію після Другої світової війни з північної Боснії. Вони залишили депресивні райони і своє дуже важке життя, перетнули річку Саву і оселилися в Хорватії. Тоді більшість боснійських Українців залишилися в Бачці та в Сріємі, у Воєводині, з іншого боку Дунаю.

Окрім економічних емігрантів в Австро-Угорській монархії, слід згадати також політичних емігрантів з царської Росії або з центральних і південних частин України, які після Першої світової війни, рятуючись від більшовиків, отримали притулок і можливість залишитися в колишньому Королівстві Сербів, Хорватів і Словенців. То були цивільні й військові біженці з різних верств – од чиновників колишнього уряду в царській Росії до інтелектуалів усіх категорій, вчених, лікарів, письменників, інженерів, художників, акторів, оперних співаків, священників і вищого духовенства, офіцерів та солдатів білогвардійських генералів Врангеля та Денікіна. Серед них була також група донських та кубанських козаків.

Вони знайшли притулок в усіх частинах колишньої Югославії. Таку хвилю ми називаємо хвилею політичної еміграції. До неї належать члени військової й цивільної політичної влади Української Народної Республіки та Західно-Української Народної Республіки, а також невелика кількість тих, хто воював у лавах австро-угорської армії.

Перша світова війна призвела до великої кількості жертв в усьому Світі й у цих краях зокрема.

Версальським договором було підтверджено створення держави південних слов'ян – Королівство Сербів, Хорватів і Словенців, у межах якої опинилося близько 50 тисяч Українців і Русинів.

Окрім Османської імперії, зі світової сцени зникли Австро-Угорська та Російська імперії.

Емігранти всіх трьох міграційних хвиль за часів Австро-Угорщини і навіть нової політичної емігрантської хвилі з царської Росії почали співпрацювати в межах своїх можливостей, але вже тоді існували поділи не лише територіально-політичні, а й релігійні, культурні, національні й інтелектуальні.

Завдяки першим організаціям та культурно-політичній діяльності існувало кілька осередків: для Українців у Хорватії – Загреб, свого часу Белград, для Українців Боснії – Прнявор та Баня-Лука, для русинів Воєводини – Руські Керестур, Куцура та Нови Сад. На всій території колишньої Югославії існували спеціальні осередки для груп українських емігрантів четвертої хвилі або емігрантів з цар-

ської Росії. - Центром для українських греко-католиків була Крижевецька єпархія з єпархіальним центром у Крижевцях. У Загребі поряд з парафією св. Кирила й Мефодія існувала духовна семінарія, де навчалися і жили теологи або майбутні священики. Були й інші церковні центри для православних українців у Сріємі, в основному для Українців з центральної та східної частин України, тобто емігрантів четвертої хвилі.

Окрім Загреба, Українці й Русини в Хорватії жили переважно у сільських поселеннях чотирьох сучасних областей – у Вуковарсько-Сріємській, Осієчко-Бараньській, Бродсько-Посавській та Сісачко-Мославацькій жупаніях. Вони займалися землеробством і тваринництвом. Їхні нащадки й досі живуть на цих теренах. Лише після Другої світової війни, з посиленням індустріалізації, Українці почали залишати села й переселятися в міста. Слід зазначити, що чимало Українців покинули ці місця з політичних і економічних причин та оселились у західноєвропейських країнах. Ще більше Українці емігрували за океан – до країн Північної й Південної Америки, а також до Австралії.

У наш час, через 120 років після переселення на ці терени третьої міграційної хвилі, у північній Боснії залишилася лише невелика частина нащадків Українців – близько 2 тисяч. Така ж їх кількість проживає в Хорватії та трохи менше – в сусідній Словенії. Більшість із них населяє сучасну Сербію, точніше Воєводину, зокрема Бачку та Срієм (близько 5 тисяч). В інших країнах – у Північній Македонії та Чорногорії – Українців дуже мало.

Після розпаду Югославії в новостворені держави прибули й далі прибувають емігранти з України. Їх кількість складно точно визначити, оскільки не всі отримали громадянство цих країн і відповідно не відображаються в реєстрі виборців. Значна частина новоприбулих лише тимчасово проживає і працює в цих країнах, маючи намір повернутися в Україну. Серед новоприбулих Українців є й значна кількість українських громадян, які перебувають в змішаних шлюбах.

Вивчення історії Української спільноти в Хорватії

Багато вчених з декількох держав Європи й Світу досліджували українсько-хорватські еміграційні процеси, життя Українців між двома світовими війнами в Хорватії та в її столиці Загребі, а також їхні перші організації та хід поступової адаптації в суспільстві колишньої Югославії. До таких дослідників і вчених належать і фахівці-історики з України.

Про період з 1918 року по теперішній час українські вчені та дослідники написали велику кількість наукових праць, опублікованих в книгах та наукових

журналах України. Публікації про українських емігрантів у Хорватії виходили на всіх континентах, де живе і діє українська діаспора. В самій Хорватії у 2002 році Культурно-просвітне товариство Русинів і Українців Загреба видало збірник «Українці Хорватії: матеріали і документи (Книга перша)». Після виходу книги в світ нині покійному Роману Мизю протягом наступних п'ятнадцяти років удалося зібрати та опублікувати сім томів наукових праць і статей про переселення Українців у Боснію на більше ніж 2,5 тисячах сторінок. У підготовці матеріалів узяли участь понад 100 авторів, серед яких було й багато хорватських Українців.

100 років тому в Загребі засновано Українське товариство «Просвіта», яке стало базою організованого суспільно-політичного, культурно-мистецького й просвітнього життя Українців не лише в Хорватії, а й у всій колишній Югославії. Про осередки Українців у Загребі, Белграді, Любляні, Новому Саді, Зреняніні, Смедєреві, Сараєві, Бані-Луці та інших місцях пишуть і вчені з України.

Відомий український вчений-історик Олег Румянцев проводив дослідження з історії й збереження ідентичності Українців і Русинів на теренах колишньої Югославії. Він видав монографії «Галичина-Боснія-Воєводина» (2008), «Питання ідентичності русинів і українців колишньої Югославії» (2010), «Українці в Македонії» (2010) і далі пише й публікує нові праці.

Ще один український дослідник Валерій Власенко з Сумського державного університету також досліджує й публікує наукові праці на ці теми та бере участь у різноманітних наукових форумах, семінарах, круглих столах в Україні й інших країнах. Він також пише про перші організації Українців на Балканах у Королівстві Сербів, Хорватів і Словенців або в Югославії, а згодом у Хорватії, Сербії, Болгарії та Румунії.

У 2012 Микола Нагірний, видатний вчений з України, опублікував свою першу монографію під назвою «Хорватські русини та українці: суспільство, ідентичність, культура наприкінці ХХ століття». Його книга найкраще висвітлила боротьбу хорватського народу за незалежність та участь у ній Українців і Русинів. У книзі подано точну інформацію про Вітчизняну війну в Хорватії, про найбільші страждання Українців та Русинів від переселення до наших днів. М. Нагірний правдиво описав їхнє тогочасне життя та прагнення Кризового штабу русинів і українців Хорватії консолідувати постраждалу українсько-русинську громаду й допомогти українцям і русинам повернутися до своїх домівок у багатовікових осередках, зокрема до зруйнованого міста-героя Вуковара та навколишніх сіл. Непростим був процес відбудови міст і сіл, налагодження цивілізованого мирного, гідного життя, відродження традицій та звичаїв усіх національних меншин, відновлення культурної автономії та співжиття з корінним хорватським народом та з усіма іншими представниками різних національностей. Це були важкі часи і про них варто було видати окрему книгу, що професор Микола Нагірний і зробив на високому професійному рівні. За це йому вдячні в першу чергу Українці й Ру-

сини Хорватії. Вчений продовжив свою дослідницьку роботу в межах нинішньої Хорватської держави і в своїй другій монографії опублікував цікаві дослідження з минулого й сьогодення.

Високопрофесійна вчена-історик Галина Саган з Києва опублікувала кілька книг та низку наукових статей. Серед них слід відзначити її книгу «Югослави в ХХ столітті – державні та культурні зв'язки з Україною». Вона пише про всі сфери життя югославського суспільства і достовірно представляє діяльність русинсько-української громади з 1900 по 1990 рік. Галина Саган у новій праці описує виникнення політичного русинізму в Хорватії, його керівників і прихильників, які порушують та псують гармонійні відносини в русинсько-українській громаді, формуючи негативний образ своєї прабатьківщини – України як незалежної й суверенної держави.

Відома українська вчена-історик Оксана Гула виступила з двома науковими працями, висвітливши діяльність русинсько-українських культурно-просвітніх організацій між двома світовими війнами з 1918 по 1941 рік. Дослідниця пише про сучасні освітні наукові установи й університети в Хорватії, про вивчення української мови й літератури, про відкриття й роботу кафедри української мови та літератури на Філософському факультеті Загребського університету.

Наукові праці цих та інших українських вчених ми публікуємо в збірниках «Українці Хорватії». Підготовкою й виданням серії збірників займається протягом двох десятиліть автор цієї статті – ініціатор багатьох культурно-просвітніх заходів Української громади в Республіці Хорватія. У 1993 я вперше у незалежній Хорватії започаткував ушанування пам'яті жертв Голодомору в Україні у 1932–1933 роках; потім підготував і опублікував п'ять збірників «Українці Хорватії: матеріали і документи». Книгу першу опублікував у 2002-у. Потім настала 18-річна перерва. У 2020 вийшла друком книга друга, у 2021-у – книги третя й четверта, а в 2022-у – книга п'ята, яка завершила серію видань, присвячених 100-й річниці організованої праці й життя Українців у Загребі, 100-й річниці Українського товариства «Просвіта» в Загребі та 50-річчю Українського культурно-просвітнього товариства «Кобзар». УКПТ «Кобзар» за 50 років успішної діяльності, крім сорока виданих книжок, почав видавати у 2021 р. журнал «Слово Кобзаря». Наразі вийшло п'ять номерів, скоро вийде шостий. Найважливіше те, що журнал виходить виключно українською мовою і, крім друкованого, його можна читати і в електронному вигляді.

Слід зауважити, що видані в Україні праці про українську діаспору в Хорватії та колишній Югославії, мали невеликі наклади. Вони стали рідкістю, про них мало хто знає і мало хто їх має в Хорватії та в інших країнах колишньої Югославії. Все це спонукало мене як ініціатора ідеї, організатора й редактора видавати серію збірників про українську діаспору в Хорватії.

Видаючи серію збірників «Українці Хорватії», ми залучаємо до співпраці багатьох хорватських викладачів і студентів кафедри української мови й літератури Філософського факультету Загребського університету, які цікавляться українською історією, культурою та всім, що пов'язане з Україною. У рамках цього проекту студенти україністики перекладають хорватською мовою наукові праці українських вчених з України, готують власні статті до публікації в хорватських виданнях. На сьогодні вже видано понад 20 книг. Цей проект реалізовано завдяки активній роботі професора Євгена Пащенко, на жаль покійного, якому також допомагали інші викладачі кафедри. Працювала ціла група україністів, чия роботу щиро підтримували інші хорватсько-українські організації та установи, а фінансову допомогу надавало Міністерство закордонних справ та європейської інтеграції Республіки Хорватія. Також слід згадати, що віднедавна комерційні видавництва в Хорватії перекладають та видають книги відомих українських письменників.

Українці здійснюють власну інформаційно-видавничу діяльність у рамках культурної автономії. До проголошення незалежності в Хорватії вийшло лише кілька видань, а зараз ця кількість значно зросла і сягає до 100 видань. Серед хорватських письменників, журналістів і вчених слід відзначити Джуро Відмаровича, Здравку Злоді, Сергія Бурду, які пишуть та видають книги хорватською мовою про Україну та про хорватсько-українські взаємини.

Письменник та історик Джуро Відмарович, колишній Посол Республіки Хорватія в Україні, багато пише про сучасну ситуацію в Україні та про її багату культуру. З представників молодшого покоління найбільший доробок має Сергій Бурда, магістр журналістики. З його книг особливу цінність має «Історія України» хорватською мовою, якої у нас досі не було і яка нам конче потрібна, оскільки більшість нашого українського й русинського люду в Хорватії мало знає чи й зовсім не знає українську мову.

Донедавна Хорвати, на жаль, не відрізняли нас від руських і дуже мало знали про Українців як про окремих народ, про нашу історію, культуру, традиції й звичаї. Тому ми працюємо над поширенням знань про Українців, і це дає відповідні результати.

Нині запланували подальше видання серії збірників «Українці Хорватії» й готуємо книгу шосту. Важливо зазначити, що редактор уже зібрав велику кількість наукових праць згаданих науковців та нових авторів, які плануємо опублікувати в наступних збірниках «Українці Хорватії: матеріали і документи». - Вірю, що наступні збірники, які плануємо видати в найближчі роки, сприятимуть зосередженню маловідомого в Хорватії науково-дослідного матеріалу про Україну й українську діаспору на цих теренах, підготовленого високопрофесійними дослідниками, істориками з України, Хорватії й інших країн. Переконаний, що цей «поклик у минуле» заповнить порожнечу історичних знань.

Сьогодення Українського життя в Хорватії

З розпадом колишньої Югославії вже в новостворених державах, включно з Хорватією, за Українцями й Русинами зберігся статус національної меншини з правом на культурну автономію та реалізуються більші права меншин, з якими вони також мають право на своїх політичних представників у парламенті Хорватії та в адміністративному регіональному й місцевому (міському та муніципальному) управлінні та самоврядуванні. Після Конституційного закону про права людини та права національних меншин було прийнято декілька законів, які ще більше зміцнили становище та права національних меншин, зокрема української й русинської національних меншин у Хорватії.

Після того, як Хорватія й Україна проголосили свою незалежність, ми маємо останню хвилю української імміграції до Хорватії в основному для роботи, а також для шлюбу громадян України (переважно жінок) з громадянами Хорватії.

Церква завжди діяла окремо і мала свою функцію й місію. Русини й українці в Хорватії – переважно греко-католики. В кожному населеному українсько-русинському селі або місті в Хорватії є збудовані власні церкви та парафії. В Хорватії усі греко-католицькі церкви входять до Крижевецької єпархії, яка знаходиться під юрисдикцією Загребської митрополії, тобто Ватикану та Римського Престолу.

У 1968 було засновано центральну організацію – Союз русинів-українців Республіки Хорватія, що діяв до 2008. Під час Вітчизняної війни та вже у новоствореній Республіці Хорватія Союз русинів-українців ініціював створення нових культурних товариств у всіх районах, де проживають Русини й Українці. Таким чином, протягом десяти років до 2005 були створені нові культурні товариства. Коли Союз русинів-українців Республіки Хорватія припинив свою діяльність, він мав у своєму складі тринадцять юридичних осіб або тринадцять українсько-русинських культурних товариств. Це був успішний 40-річний період, коли центральна організація зросла з трьох організацій до тринадцяти добре організованих сільських та міських культурних товариств.

Певним чином, культурні товариства об'єднали українців задля спільного інтересу в розвитку, захисті й користуванні мовними, культурними, духовними та етнічними правами з метою збереження їхньої культурної та національної ідентичності. Разом з культурною автономією відбувалася поступова позитивна інтеграція українців до хорватського суспільства в постійній боротьбі проти асиміляції.

Усі набуті права українців у колишній соціалістичній Хорватії були перенесені в правову та законодавчу базу новоствореної незалежної держави Республіка Хорватія. Крім того, на заохочення міжнародного співтовариства та рекомендації Європейської комісії, Хорватія повинна була врегулювати законодавчу базу для

всіх нових та старих національних меншин, перш ніж стати рівноправним членом Європейського Союзу.

Європейські стандарти встановлені, і вони стають обов'язковими для всіх країн, особливо для всіх країн-членів ЄС. Для іммігрантів важливо знати законодавство країни, куди ви збираєтесь, а також міжнародні документи, міжнародні договори, конвенції та хартії.

Тому необхідно мати такі українські організації, які допоможуть і дадуть пораду кожному новоприбулому Українцеві, як вирішити багато питань і швидше орієнтуватися в новій країні. Хоч у європейських країнах існують посольства України, українські громадські організації дуже допомагають новоприбулим українцям, доки вони перебувають у фазі адаптації до життя в новому середовищі.

У Конституції Хорватії перелічено 22 національні меншини. Українсько-русинська національна меншина розділена комою в Конституції Хорватії, а Русини і Українці пишуться в алфавітному порядку. Відтоді в усіх адміністративно-правових документах Хорватії Русини та Українці реєструються як дві національні меншини й у хорватському переписові перелічені окремо. На державному рівні вони можуть висувати та обирати свого депутата до парламенту. При місцевій та регіональній адміністрації та самоврядуванні Українці і Русини зокрема обирають свої ради та представників.

Усі ці та багато інших нових обставин у 2008 році вплинули та призвели до поділу в Союзі русинів-українців Республіки Хорватія. З однієї центральної організації було створено дві: Українську громаду Республіки Хорватія та Союз русинів Республіки Хорватія. Є ще Товариство русинів «Руснак», яке не визнає Україну своєю материзною.

Що стосується самої структури та хто є членами цих організацій, слід зазначити, що ці організації складаються з автономних юридичних осіб або культурних товариств. Членами культурних товариств є нащадки іммігрантів та представники всіх чотирьох хвиль міграції. Ці культурні товариства включають членство старої русинської й української діаспор та новостворених товариств шляхом відокремлення цих діаспор та заснування нових товариств, до складу яких входить кілька нових товариств нещодавно прибулих українців або представників четвертої міграційної хвилі.

Індивідуальні міграційні рухи, виїзд з Хорватії та нові іммігранти до Хорватії Тут слід зазначити, що під час Вітчизняної війни в Хорватії ми мали значну кількість наших людей, які через війну залишили Хорватію та переїхали до деяких західноєвропейських країн, і близько сотні з них поїхали жити в заморські країни Канади, США та Австралії. Близько півсотні українських родин також іммігрували до Хорватії з північної Боснії.

Є також випадки, що дехто після перерви в дипломатичній службі залишився й оселився назавжди в Хорватії, а потім привезли членів своєї родини. Окрім оперних співаків та музикантів, у нас також є кілька художників, викладачів української мови й літератури, педагогів з біології, психології та інші. Деякі з них нині працюють на Кафедрі української мови й літератури на Філософському факультеті Загребського університету. Частина педагогів працює в початкових та середніх школах, викладаючи музичні предмети, а частина працює викладачами в українських класах, викладаючи українську мову та літературу з елементами виховання культури. Є й інші вихователі. Окрім них, у нас у Хорватії є лікарі, стоматологи та фізіотерапевти. Характерно, що новоприбулі Українці переважно населяють міські райони та більші міста. Їх у селах дуже мало, і це переважно жінки, які одружилися з місцевими «русинами» та «українцями». Усіх Їх сукупно налічується до півсотні у Східній Хорватії та Славонії, понад сотня в самому Загребі та стільки ж в Істрії, Рієці, Спліті та островах Адриатичного моря. Їх невелика кількість знаходиться в Західній Хорватії в околицях Вараждіна та Чаковця. Окрім них приїжджають будівельники та сезонні працівники для праці в ресторанах і готелях. Також є працівники на сезонних роботах, таких як збирання врожаю та різні врожаї сезонних фруктів та овочів.

Тут, у будь-якому випадку, потрібно розрізнити Українців, які оселились у Хорватії назавжди, й та тих, які тимчасово проживають і працюють у Хорватії. Ті, які постійно оселився в Хорватії, мають, крім українського, хорватське громадянство. У той час як ті, хто перебуває на тимчасовій роботі та мешканні, мають тимчасове проживання та українське громадянство, але не мають хорватського громадянства. Слід зазначити, що Українці з четвертій хвилі міграції до Хорватії, коли набувають хорватського громадянства, одразу підпадають під законодавчі рамки Хорватської держави. Отримавши хорватське громадянство й ствердивши свою українську національність, вони вже не відрізняються од місцевих Українців.

Основними детермінантами старої української діаспори в Хорватії є збережені мова, культура, релігія й традиція, що свідчить про їхню життєву силу в історичному, політичному та культурному середовищі, в якому не завжди були стимулюючі чинники. Основами виживання були і залишаються родина, церква, школа та незалежні установи, насамперед церковні, освітні, культурні й інформаційні.

Українська громада Республіки Хорватія

Українська громада Республіки Хорватія, як центральна і найбільша організація українців Хорватії, має в своїх лавах десять юридичних осіб або десять зареєстрованих українських культурних товариств. Тут слід зазначити, що всі Українці, які

мають хорватське громадянство, однаково задіяні у діяльності української громади в Хорватії. Новоприбулі Українці, набуваючи хорватського громадянства, повністю прирівнюються до представників старої української діаспори. З десяти зареєстрованих культурних товариств чи українських організацій три повністю складаються з членів новоприбулих Українців чи емігрантів четвертої хвилі міграції. Це культурні товариства в Осієку, Спліті та Рієці.

Новоприбулі Українці спробували створити зовсім нову організацію в Загребі під назвою Українська ініціатива в Республіці Хорватія, та з невідомих причин організація не склалась, і їхні ініціатори досі збираються неофіційно на каву. Тут також слід зазначити, що велика кількість новоприбулих Українців уже залучена до діяльності існуючих культурних товариств або раніше створених українських організацій у Загребі, Вуковарі, Славонському Броді та Ліповлянах.

Центральна організація – Українська громада Республіки Хорватія має головний офіс у Вуковарі. Організацією керує Керівний орган або Президія, у її склад входять 7 представників старої української діаспори та 6 представників новоприбулих Українців. У Хорватії діє також Товариство української культури.

Представники старої української діаспори та новоприбулі Українці були рівною мірою задіяні в останніх виборах, які відбулись цього року. І зараз вони вирішують усі питання разом.

Українці в Хорватії мають Центральну бібліотеку русинів-українців Республіки Хорватія, заснована в 1995 році, та Кафедру української мови й літератури на Філософському факультеті Загребського університету.

Важливо також згадати, що в 1995 році відкрито Посольство України в Республіці Хорватія. За останні 25 років Українці Хорватії та всі українські організації ефективно співпрацювали з Посольством України. Реалізовано багато спільних програм та проєктів з популяризації України в Хорватії. Минулого і цього року новий посол ініціював створення Українсько-хорватського академічного форуму. Форум, створений минулого року, реалізував кілька проєктів.

Окрім українських культурних організацій, у Хорватії діють хорватсько-українські асоціації: Хорватсько-українське товариство в Загребі та Ліпіку і Товариство хорватсько-українського співробітництва в Загребі.

Українська громада Республіки Хорватія та всі її організації в Хорватії співпрацюють з органами влади на державному, регіональному й місцевому рівнях, з церквою в Хорватії та Україні, а також з усіма відповідними організаціями та установами щодо національних меншин у Хорватії.

Українська громада Республіки Хорватія разом зі своїми членами чи культурними товариствами, крім своєї постійної діяльності в Хорватії, додатково працює

на поліпшення відносин Хорватії з Україною. Розвинуто співпрацю з великою кількістю закладів культури, громадських організацій та університетів України.

Українська громада Республіки Хорватія є членом Європейського та Світового конгресів Українців. Представники української національної меншини з Хорватії брали участь у всіх Форумах українців в Україні. Представники Української громади Республіки Хорватія беруть участь у заходах та програмах на багатьох конференціях, семінарах, які віднедавна організовує цифровий віртуальний Інтернет on line та платформа Zoom.

Для повноцінної діяльності Української громади Республіки Хорватія нам також потрібна допомога з боку України, зокрема, забезпечення стажування кваліфікованих фахівців, які покращили б роботу наших культурних товариств та їх танцювальних та музичних ансамблів шляхом оновлення старого та вивчення нового репертуару.

Ми також очікуємо допомоги від України щодо покращення роботи вчителів, оновлення шкільних програм та підручників. Окрім того, ми очікуємо допомоги від України для відкриття нашого етнографічного музею в деяких місцях, де українська діаспора живе більше століття.

Ми чекаємо, аби експерти з України переглянули фонд нашої центральної бібліотеки русинів-українців у Загребі, а також очікуємо допомоги та поради щодо покращення української інформаційної діяльності в Хорватії.

Солідарність Хорватії з Україною під час Визвольної війни

Після 24 лютого настала нова ситуація в Хорватії по прийому та облаштуванню біженців – вимушених мігрантів з України.

До відома, станом на 8 травня 2023 року в Хорватії перебуває 22 531 переселенець з України, з них жінок – 11 211 або 49,8%, чоловіків – 3 840 або 17% та дітей – 7 480 або 33%. Також із загальної кількості осіб, які прибули з України, 126 осіб є громадянами третіх країн. Станом на 7 травня 2023 року в порядку тимчасового захисту перебувало 22 237 переселенців з України.

28 лютого 2022 року відбулася сесія Уряду Республіки Хорватія щодо поточної ситуації в Україні. Роз'яснено пропозицію Рішення про створення Міжвідомчої робочої групи з питань здійснення заходів по прийому та догляду біженців з України. До складу Міжвідомчої групи увійшли також представники української національної меншини в Хорватії. Міністерство внутрішніх справ координує роботу Міжвідомчої робочої групи, а управління цивільного захисту Міністерства

внутрішніх справ виконує професійні, технічні та адміністративні завдання. Основним завданням групи є злагоджена дія всіх компетентних органів і установ та здійснення заходів, спрямованих на надання гуманітарної допомоги, прийом та опіка біженців з України. На засіданні Уряд також створив Постійну групу з питань упровадження й моніторингу виконання міжнародних обмежувальних заходів та Експертну робочу групу з координації й підтримки надання медичної допомоги біженцям з України.

Крім існуючих українських організацій та інституцій, слід відзначити місію Крижевецької єпархії на чолі з єпископом Міланом Стіпічем, засновану Карітасом і Червоним Хрестом, які постійно допомагають біженцям з України. Греко-католицька Крижевецька єпархія заснувала місію по всій Хорватії для всіх духовних потреб біженців з України, більшістю православного віросповідання, які знайшли своє тимчасове проживання в Хорватії.

Важливо зазначити, що ситуація в Хорватії для Українців після масштабної російської агресії проти України змінюється день у день. Після прибуття великої кількості біженців з України на тимчасове перебування в Хорватії відкрилися нові можливості в діяльності місцевих українських громад. Пожвавилася діяльність українських товариств, зокрема, нещодавно у Вуковарі відкрито Український дім.

Також у Загребі отримано приміщення для Українського дому або інформаційного центру для співпраці та всілякої допомоги переселенцям з України, які здебільшого згуртовані й зараз до свого повернення тимчасово проживають у столиці Хорватії. Інформаційний центр площею 150 квадратних метрів використовується для адаптації та інтеграції біженців з метою надання їм можливості збереження ідентичності, інтеграції без асиміляції до повернення в Україну.

Завдяки зусиллям Українців Хорватії та особливо Українського культурно-просвітнього товариства «Кобзар»², які разом з політичною партією «Хорватські су-

2 Коментар редактора книжки «Українці Хорватії» Славка Бурди: Завдяки успішній співпраці з редактором «Українського світу» п. Олександром Шуркалом через нього мені підказали з редакції «Наука і Суспільство». написати коротку статтю про українців Хорватії з нагоди 100-річчя виходу часопису. У додатку — вітальний лист, який я надіслав до редакції «Наука і Суспільство» з нагоди того знаменного й значущого ювілею.

„Шановні друзі, шановний головний редакторе та члени редакції й редколегії журналу «Наука і Суспільство»! Вітаю вас зі 100-річчям першої публікації вашого науково-популярного, цінного та шанованого журналу «Наука і Суспільство», якого ми знаємо як одного з найстарших в Україні.

Нещодавно Українці Хорватії відзначили 120-річчя свого переселення в цей край ще за часів Австро-Угорської держави. Також ми відзначили 100-річчя заснування в Загребі першої української організації в Хорватії – Українського товариства

вереністи» ініціювали проведення у парламенті Хорватії 15 березня 2023 року Круглого столу щодо визнання Голодомору геноцидом Українського народу.

Круглий стіл став фундаментальною платформою для діалогу, самоаналізу та вирішення питання про визнання Голодомору геноцидом. Одразу після цього відбулося визнання з боку Уряду Республіки Хорватія, який підтримав пропозицію щодо Декларації клубів більшості політичних партій. А 28 червня 2023 року пар-

«Просвіта», яке розпочало роботу 1922 року в новоутвореній державі Королівство Сербів, Хорватів і Словенців. Так само минулоріч ми відзначили 50-річчя Українського культурно-просвітнього товариства «Кобзар» у Загребі, яке з 2021 р. видає журнал «Слово Кобзаря».

Також виповнилося 50 років заснування Культурно-просвітнього товариства Русинів-Українців у Республіці Хорватія за часів колишньої Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія. А цьогогоріч виповнилося 15 років Українській громаді Республіки Хорватія – центральній культурно-освітній організації, офіційно заснованій 20 січня 2008 року в місті Славонський Брод.

Від початку проживання Українців у Хорватії та в самому Загребі було налагоджено співпрацю з культурними організаціями й установами, зокрема, з редакціями різних часописів в Україні, особливо у східній Галичині періоду Австро-Угорщини та між двома світовими війнами. Видавці українських часописів у Хорватії постійно шукали контактів з редакціями різних часописів, які виходили в Україні. Співпраця розвивалася поступово і не завжди була успішною. До Другої світової війни в Хорватії виходили журнали «Вісник», «Русинські новини» та «Рідне слово», «Думка» а в повоєнний період – «Нова думка», «Вісник» «Наша газета» і тепер «Слово Кобзаря». Редакції цих часописів старалися публікувати новини з України і далі налагоджують контакти з українськими редакціями для обміну інформацією. Лише після проголошення незалежності України та Хорватії контакти й співпраця між редакціями набули більшої інтенсивності. Передусім це співпраця з редакціями часописів Західної України й менше з редакціями часописів Києва. Співпраця в основному залежала від ініціативи редакторів наших часописів у Хорватії та взаємного відгуку й можливостей різних редакцій з України. Ми пам'ятаємо різні часописи й газети, які приходили на нашу адресу в Загребі, зокрема, «Жовтень», «Дзвін», «Україна», «Рідна школа», «Літературна Україна», «Вісті з України», «Слово Просвіти» й багато інших.

Сьогодні все дещо по-іншому: настала ера Інтернету й нових технологічних можливостей, на інформаційному полі працюють потужні мережі й велика кількість порталів. Кожна газета й журнал мають свою електронну версію й свій портал. Тож відкрилися нові можливості для співпраці та обміну інформацією.

Шановні друзі, колеги з поважного журналу «Наука і Суспільство», користуючись нагодою, ми, працівники інформаційної сфери Української громади в Хорватії, вітаємо вас зі знаменним 100-річчям і бажаємо подальших творчих здобутків, багато цінних і цікавих наукових досліджень та статей про суспільне життя в Україні й українській діаспорі для єднання українських читачів в Україні й Світі. Слава Україні ! Загреб, 9 липня 2023 року Славко Бурда, президент Українського культурно-просвітнього товариства «Кобзар», відповідальний редактор часопису «Слово Кобзаря» (Хорватія)

ламент Хорватії 129 голосами одноголосно прийняв Декларацію про Голодомор 1932–1933 років в Україні геноцидом Українського народу.

Необхідно наголосити, що Уряд Республіки Хорватія та всі гуманітарні організації зробили все, аби полегшити життя біженців з України та допомогти цілому Українському народові в його Визвольній війні та утвердженні вільної Української держави.

Загреб, 9 липня 2023 р.

РОЗДУМИ, ПРИКЛАДИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ З ХОРВАТІЇ ЩОДО ВИМУШЕНО ПЕРЕМІЩЕНОГО НАСЕЛЕННЯ З УКРАЇНИ¹

24 лютого 2022 року росія розпочала повномасштабне вторгнення на територію України. Хорватія – країна, яка добре знає реалії війни, адже понад 30 років тому її народ теж виборював свою незалежність.

Враховуючи тривалий досвід і Вітчизняну війну в Хорватії, яка тривала з 1991 року до 1998 року, коли територія східної Хорватії та західного Срієму шляхом мирної реінтеграції була повернута під адміністративну територіальну цілісність і суверенітет хорватської держави.

Після початку війни та сербської агресії менш ніж за рік з'явилася велика кількість вигнанців та біженців у Хорватії. Кількість зросла, коли почалася війна в Боснії та Герцеговині. Усі вони звернулися по допомогу до Хорватії. Хорватський уряд під час війни у відповідь заснував Міністерство у справах вигнанців і біженців, яке за допомогою інших організацій та установ координувало всю проблему переміщеного населення. Я це добре знаю, бо тоді був секретарем Кризового штабу русинів і українців Республіки Хорватія, який опікувався вигнанцями та біженцями русинами та українцями зі Східної Хорватії, і це тривало до їхнього повернення додому чи мирної реінтеграції Східної Хорватії.

Я думаю, що цей досвід Хорватії може бути прикладом того, як Україна має дбати про своїх біженців.

В Україні ми маємо дві особливо підкреслені міграції, спричинені війною та російською агресією. Перша відноситься до населення, яке втекло з постраждалої

1 Стаття Славка Бурди: „Роздуми, приклади та пропозиції з Хорватії щодо вимушено переміщеного населення з України опублікована в Збірнику Міністерство освіти і науки України Міжнародний інститут освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка», Міжнародна науково-практична «Українські вимушені мігранти: інтеграція, ідентичність, повернення» ст.28-34.

від війни території щоденних запеклих боїв і осіло в спокійніших частинах України, не покидаючи країни, та інших біженців, які знайшли тимчасове житло за кордоном, більш-менш в Європі, а деякі також виїжджали в заморські країни до Америки, Австралії.

Останні не в меншій кількості і знаходяться там у більшій кількості в європейських країнах, які є членами Європейського Союзу, які після початку війни і до цього виконували директиви, тобто стандарти для тимчасового проживання або проживання та піклування про них та певні права з отриманням тимчасового проживання, щоб надати їм усіляку допомогу, хоча б певною мірою полегшити жахи та страждання, спричинені війною та їх адаптацію та інтеграцію в існуючу систему країни, в якій вони повинні бути та проживати до закінчення війни і до моменту, коли в Україні будуть створені умови для їх повернення.

Тут також варто згадати людей, які були примусово вивезені до РФ, це додаткова проблема, і, наскільки мені відомо, йдеться про велику кількість дітей, а також дорослих. Проте помітно, що російський агресор працює дуже злягоджено, видаючи їм документи та заявляючи, що вони вийшли з українського громадянства та добровільно прийняли громадянство.

Після закінчення війни Україні доведеться за допомогою міжнародної спільноти відбудувати та готувати зруйновану країну до повернення та прийому переміщеного населення. Це буде довготривалий процес і потрібно продумати і налагодити всю систему держави, щоб спонукати переселенців повертатися в країну. У той час, як чоловіки переважно на роботі чи на фронті, жінки та діти – в еміграції. Сім'ї розділені, деякі частини України повністю зруйновані – все доведеться робити з нуля. Це буде нелегко, будуть великі жертви і найгірше те, що це займе багато часу. Я вважаю, що слід створити спеціальне Міністерство у справах біженців і вигнанців і Міністерство у справах діаспори через біженців, які після закінчення війни не відразу повернуться в Україну. У Міністерстві у справах біженців і вигнанців має бути розроблена система на рівні, що і як працює міністерство на національному рівні держави, а всі інші на рівні району, області, міста і села. Окрім міністерства, яке досі займається вирішенням усієї проблеми повернення осіб, на його думку, окрім головного міністерства у справах біженців, усі інші профільні міністерства, міністерство праці та соціального захисту, міністерство освіти, міністерство охорони здоров'я та соціального захисту тощо також мають бути залучені.

У випадку, якщо біженці з України не хочуть повертатися в Україну і хочуть залишитися в тих країнах, де вони мали тимчасове проживання, це нове питання, яке необхідно розглянути в майбутньому. Ми знаємо, що термін тимчасового перебування для біженців продовжено до 2024 року. Так є майже у всіх європейських країнах, особливо для членів Європейського Союзу, для яких Європейський Союз, поки вони мають статус дозволу на тимчасове проживання, забезпечує

проживання, харчування, медичне обслуговування, а також вони мають право на працю, освіту та деякі інші права. Після адаптації кожна країна, яка прийняла біженців з України, уможливила зарахування дітей та молоді до початкової та середньої освіти та вступ до університетів та коледжів. Що стосується інтеграції в існуюче суспільство країни, в якій вони тимчасово проживають, курси мови, історії та культури проводяться в країні, в якій вони тимчасово проживають, з метою, якщо вони залишаться і не повернуться в Україну, це буде корисним для них у навчанні, працевлаштуванні та майбутньому житті в цій країні. Щоб розмежувати інтеграцію та асиміляцію, біженцям з України дозволено продовжувати онлайн-навчання за шкільними програмами України. До країн їх тимчасового перебування доставляються книжки та інші педагогічні матеріали, які дають змогу дітям навчатися та навчатися українською мовою, плекаючи власну культуру, зберігаючи традиції та звичаї. Існуючі церкви будьякої релігії служать для допомоги та задоволення всіх духовних потреб біженців з України, які перебувають у своїй країні до моменту повернення в Україну.

Переселенці з України після 24 лютого 2022 року, коли російський агресор жорстоко напав на Україну, мають статус тимчасового проживання, тобто є громадянами України та підпадають під дію законодавства України та правил, що випливають з директиви Європейського Союзу і, звичайно, як це вирішується законодавством країни, в якій тимчасово проживає переміщене населення. Кожна країна окремо вирішує питання свого перебування та постійного проживання. У багатьох країнах існує закон про прийняття до свого громадянства.

Критерії для отримання громадянства відрізняються від країни до країни, одним із основних є перебування в цій країні не менше 5 років, потім знання мови та письма, історії та культури тощо. Критерії різні в Європі, Америці, Австралії, Африці та Азії.

Навіть якщо так станеться, а може статися, що велика кількість не повернеться в Україну або залишиться в діаспорі, я вважаю, що в Україні має бути створено Міністерство у справах українців-емігрантів або української діаспори. Це міністерство могло б значно краще та ефективніше вирішувати загальну проблему разом із МЗС України (або з майбутнім Міністерством закордонних справ та євроатлантичної інтеграції) та з усіма країнами, де перебувають емігранти з України. Важливо побудувати систему, яка допоможе всім українцям

(без українського громадянства) і громадянам України, які, на мою думку, навіть можуть отримати подвійне громадянство, але питання «подвійного громадянства» більш складне, і я не вдавався б у розробку цього питання.

Дуже важливо, щоб у кожній країні в існуючому правовому законодавстві були забезпечені всі права людини переміщеного населення, а також право української національної меншини на свою культурну автономію, право на власну мову, куль-

туру, освіти, право сповідувати свою релігію, право брати участь в державному та місцевому управлінні та самоврядуванні. Одним словом, вони мають право на збереження своєї національно-культурної, мовної та релігійної ідентичності.

Багато європейських країн, які є членами Європейського Союзу, включили це у свої конституції та спеціальні конституційні закони, що стосуються прав людини та прав національних меншин, і дуже велику кількість інших законів, які регулюють статус їхніх громадян, які не належать до лав нації більшості, але з меншин та етнічних спільнот, у яких є рідна материнська країна, у нашому випадку Україна. Важливо зазначити, що на збереження національно-культурної ідентичності українців у діаспорі впливають три важливі чинники, а саме власна держава – Україна, те, як вона ставить і вирішує своє питання в діаспорі, законодавство держави в країні де меншина проживає, як вирішили питання статусу національних меншин або різних національних та етнічних груп, і третій важливий факт – це те, як ця меншина організована, як її організації та установи працюють над вирішенням цілого ряду питань, пов'язаних із збереженням і розвитком національно-культурної ідентичності².

Додатки

1. Прийняття переселенців з України станом на 8 травня 2023 року. До відома, станом на 8 травня 2023 року в Хорватії перебуває 22 531 переселенців з України,

2 Збірник Міністерства освіти і науки України Міжнародного інституту освіти, культури та зв'язків з діаспорою Національного університету «Львівська політехніка», Міжнародна науково-практична «Українські вимушені мігранти: інтеграція, ідентичність, повернення» - УДК 314.7

Голова редколегії: Ключковська І. (к. пед. н., доц.), Україна Редколегія: Галайчук О. (к. філол. н.), Україна Гнатюк В. (PhD), Україна Горда О. (к. філол. н.), Україна П'ятковська О. (к. е. н.), Україна Руснак О. (магістр філології), Україна Трумко О. (к. філол. н.), Україна Українські вимушені мігранти: інтеграція, ідентичність, повернення : Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, 25 травня 2023 р. – Львів, 2023. – 315 с. URL: <https://miok.lviv.ua/?p=22856>.

До збірника увійшли тези та матеріали доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції «Українські вимушені мігранти: інтеграція, ідентичність, повернення», що відбулася 25 травня 2023 р. Об'єктом наукового обговорення стали питання міграційних процесів з України в умовах повномасштабного вторгнення росії, особливості аналізу потоків вимушених мігрантів, їхнього правового регулювання у різних країнах світу, виклики збереження української ідентичності за кордоном, а також проблеми повернення українських мігрантів до України. Збірник призначений для широкого кола науковців, студентів, аспірантів, викладачів, а також громадських організацій, діяльність яких пов'язана з міграційною проблематикою. Відповідальна за випуск: Оксана П'ятковська Комп'ютерна верстка: Ірина Білоус

з них жінок – 11 211 або 49,8%, чоловіків – 3 840 або 17% та дітей – 7 480 або 33%. Також із загальної кількості осіб, які прибули з України, 126 осіб є громадянами третіх країн. 7 травня 2023 року під тимчасовим захистом перебувало 22 237 переселенців з України.

2. Заходи, що проводяться Оперативними силами цивільного захисту. • Цілодобовий зв'язок із Центром координації реагування на надзвичайні ситуації (ERCC) у Брюсселі. Механізм ЄС із цивільного захисту активовано.

- Оперативний центр цивільного захисту щодня 24/7 моніторить ситуацію у світі, а також в'їзд переміщених осіб з України до Республіки Хорватія та координує всі дії, отримані за повідомленнями ЖЦ 112 та інших служб, інформує Міжвідомчу робочу групу.
- Було сформовано оперативну групу, яка разом із посадовими особами Управління цивільного захисту, оперативних сил системи цивільного захисту, Міністерства закордонних та європейських справ, Міністерства праці, пенсійної системи, сім'ї та соціальної політики, Міністерство оборони Республіки Хорватія та Управління поліції забезпечують в'їзд до Республіки Хорватія, збирають і консолідують всю інформацію про збільшення можливостей розміщення переміщених осіб у прийнятних і колективних категоріях розміщення та вносять дані про розміщення переміщених осіб та закладів розміщення у веб-додатку NICS. Безпосередньою підтримкою в роботі Міжвідомчої робочої групи є Оперативна група та Оперативний центр цивільного захисту.
- З 20 березня працює веб-сайт з усією інформацією та даними, необхідними для реалізації прав переселенців з України в Республіці Хорватія: <https://hrvatskazaukrajinu.gov.hr/>
- З 20 березня запроваджено Єдиний безкоштовний номер 114 – номер телефону для обслуговування переселенців з постраждалої від війни України (можна отримати інформацію про проживання, харчування, охорону здоров'я, освіту дітей, трудово-правовий статус тощо).
- З 9 квітня Хорватський автоклуб (НАК) надає безкоштовну допомогу переселенцям з України на дорогах Хорватії. Механіки ХАКу усувають несправність на місці події, а евакуатор ХАКу транспортує розбитий або пошкоджений автомобіль до найближчого СТО. Українські біженці, які проживають або подорожують через Хорватію, можуть звернутися до НАК за допомогою в дорозі за телефоном (+385) 1 1987 або (+385) 1 4693-700.
- Останні дані про ситуацію з переселенцями з України можна знайти за посиланням: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>

3. Деякі інші суміжні заходи, пов'язані з переселеним населенням з України.

3.1. Діяльність Європейського центру сучасних мов Ради Європи – підтримка переселенців з України. Європейський центр сучасних мов (ECML) запустив вебсайт із рекомендаціями та ресурсами для підтримки та зміцнення мовної інтеграції переміщених осіб з України як в освітній системі, так і в інших установах. Зміст – це ретельно відібрані, готові до використання ресурси ECML для вчителів усіх предметів, які доповнюються ресурсами та рекомендаціями, розробленими в рамках проекту LIAM Ради Європи, а також інструкціями Європейської Комісії.

Зміст доступний за посиланням Ресурси ECML для вчителів усіх предметів. Вебсайт наразі доступний лише англійською мовою, і робота над його оновленням триває. Однак різні види діяльності також доступні хорватською мовою, наприклад, вікторина «Омани щодо мов і багатомовності», яка доступна хорватською мовою за посиланням: <https://edl.ecml.at/Facts/Mythorfact/tabid/3262/language/hr-HR/Default.aspx>

ЄБРР співпрацює з неурядовими організаціями Хорватії для підтримки інтеграції біженців з України.

3.2. ЄБРР запускає ініціативу щодо економічної інтеграції біженців з України в Хорватії. Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) запустив проєкт підтримки економічної інтеграції біженців з України до Хорватії. Ініціатива у партнерстві з двома хорватськими організаціями – SVOJA та Solidarna – підтримуватиме залучення українців до ринку праці з акцентом на приватний сектор.

Цей проєкт технічного співробітництва базується на попередній ініціативі клієнтів ЄБРР із приватного сектору в Хорватії, особливо із секторів роздрібною торгівлі та харчової промисловості, з метою пошуку роботи для біженців з України, переважно жінок, які почали прибувати до Хорватії рік тому, після вторгнення Росії в Україну. Проєкт є частиною Рамкової програми розвитку громадянського суспільства ЄБРР, інноваційної грантової програми для встановлення партнерства та надання підтримки широкому колу зацікавлених сторін громадянського суспільства в країнах, де працює Банк.

У рамках проєкту фундація «Солідарна», одна з хорватських неурядових організацій, співпрацюватиме з асоціацією «СВОЯ», яку минулого року заснували українки, які прибули до Хорватії. Асоціації співпрацюватимуть з метою надання можливостей для подальшого розвитку навичок та працевлаштування біженців з України в Хорватії. Працевлаштування біженців з України також сприятиме розвитку хорватської економіки, особливо шляхом заповнення вакансій у таких секторах, як роздрібна торгівля чи готельний бізнес, а також працевлаштування в ІТ-секторі.

Проєкт «Ініціатива приватного сектора з інтеграції біженців з України» підтри-

мується Фондом технічного співробітництва TaiwanBusiness – ЄБРР. Про це на офіційній презентації в Загребі повідомила керівник тайбейської місії Управління економіки та культури Кетрін Чанг. У Хорватії Фонд уже надає донорську підтримку флагманській програмі ЄБРР «Жінки в бізнесі», а в Україні тайванські донорські кошти підтримали компанії з транскордонної доставки пошти та посилок.

У рамках цього проекту в Хорватії Асоціація SVOJA співпрацюватиме з фондом «Солідарна» не лише у підтримці економічного залучення українців, а й у розбудові власної організаційної спроможності. Асоціація SVOJA спочатку була підтримана у 2022 році грантом від Агентства ООН у справах біженців (UNHCR), і вже побудувала мережу, яка складається з понад 1200 українських біженців у Хорватії. Вони надають українцям консультації з працевлаштування, допомогу у складанні резюме та безкоштовні курси

3.3. Повідомлення для шкіл – процедури, що передують закінченню 2022/2023 навчального року і стосуються учнів-переселенців з України під тимчасовим захистом у навчальних закладах Республіки Хорватія.

- Рішення про зарахування учнів, переміщених з України, до 1 класу загальноосвітньої школи у 2023/2024 навчальному році.
- Включення дітей біженців та студентів з України в освітню систему Республіки Хорватія.
- Проект IRCiS – підтримка вчителів та шкіл в інтеграції учнів з України.
- Діяльність Європейського центру сучасних мов Ради Європи – підтримка переселенців з України.
- Освітній контент для викладачів та студентів з України.
- Зобов'язання інформувати компетентного шкільного лікаря про включення учнів, переміщених осіб з України під тимчасовим захистом, до шкіл Республіки Хорватія.
- Залучення дітей, переселених з України, до ранньої та дошкільної освіти.

**П'ЯТЬ КНИГ „УКРАЇНЦІ ХОРВАТІЇ“ СЛАВКА БУРДИ
– ДОРОГОЦІННИЙ ВНЕСОК ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНЦІВ
НА ПРОСТОРАХ КОЛИШНЬОЇ ЮГОСЛАВІЇ**

Протягом двох десятиліть Славко Бурда, відомий культурно-громадський діяч української громади в Республіці Хорватія, підготував і опублікував п'ять книг „Українці Хорватії, матеріали і документи“. Книгу першу він, з допомогою історика за фахом і також відомого громадсько-культурного діяча в Хорватії, опублікував у 2002-му році (видавець було КПТ русинів і українців Загреба). Потім настала 18-річна перерва. У 2020-му році вийшла з друку книга друга, у 2021-му році книга третя і книга четверта, а у 2022-му – і книга п'ята!

У вступному слові до книги першої, під заголовком „Від упорядників“, зазначає:

„Книгу „Українці Хорватії“ видаємо з нагоди відзначення 80-річчя заснування Українського товариства „Просвіта“ та 30-ї річниці плідної діяльності Культурно-просвітнього товариства русинів і українців Загреба. Її мета – ознайомлення ширшого кола читачів з столітнім життям та діяльністю українців на просторах Хорватії. Сподіваємось, що це видання, яке збило воедино і глибокі наукові дослідження різноманітної тематики, і промовисті рядки документів, і виступи на важливих форумах, і свідчення очевидців, дасть більш синтезовану, цілісну картину історії і сучасного становища українців і русинів Хорватії.“

Трохи далі упорядники наголошують:

„Це перший такого роду збірник друкованих статей, матеріалів та документів на тему переселення українців на територію Хорватії, їх більш ніж столітньої організованої освітньої і культурної діяльності, боротьби української національної меншини за збереження своєї культури і національної ідентичності.“

При кінці свого спільного вступного слова упорядники підкреслюють:

„Слід зазначити, що у збереженні української ідентичності на Хорватському просторі чи не найбільша заслуга належить Крижевацькій єпархії, священству і греко-католицькій церкві. Святкуючи 100-річний ювілей з часу переселення українців на Хорватський простір та 80-ту річницю Українського товариства „Просвіта“, заснуванням якого і було закладено основу культурно-освітньої й іншої діяльності українців на хорватських просторах, ми видаємо цю книгу „Українці Хорватії“ написану про нас, об’єктивно висвітлюючи (хронологічно та тематично) нашу працю по збереженню національної ідентичності.“

А Борис Гралюк, у своїй частині вступного слова визначає:

„Це видання має мету відтворити цілий період часу від заснування Українського товариства „Просвіта“ у Загребі до початку Другої світової війни, діяльність носіїв активності „Просвіти“, відносини між українцями, переселеними з так званої Великої України, а зокрема і в основному – з західноукраїнських етнічних просторів, та тими, які прийшли раніше з назвою „русини“ і які залишилися до сьогодні з тією старовинною назвою нашого народу.“

„Культурно-просвітне Товариство русинів і українців Загреба цією збіркою частково виконує завдання чесних попередників, носіїв ідеї раніше заснованої української „Просвіти“ – „об’єднати усіх... живучих русинів-українців на культурно-просвітній основі...““

А Славко Бурда, відповідальний за випуск, визначає, що ця книга немає наукових амбіцій, „вона є тільки ширшою збіркою матеріалівмі документів, загальним оглядом“,

Цими цитатами, краще ніж своїми словами, ми пояснюємо мету упорядників коли розпочали опублікувати свій проект. Натомість, реальність перевищила амбіції упорядників! У книжці переважає науковий зміст. Білшість статей це передруки раніше опублікованих праць. Шкода тільки, що не наведено джерела їх першого опублікування, щоб науковці могли покликуватися на них.

У наступних чотирьох книгах упорядник Славко Бурда частинно це зауваження поправив і, крім наведення публікацій в яких статті вперше опубліковані, подає й короткі дані про їхніх авторів разом з фотографіями! А там, де таких дань немає, можемо уявляти, що вони друкуються вперше.

Книга перша „Українці Хорватії, матеріали і документи“ містить 25 статей 19 авторів з Києва, Харкова, Нью Йорка, Парижа, Лондона, Нового Саду, Загреба, Славонського Броду та Липовлян.

Після майже двадцятирічної перерви, Славко Бурда продовжує оприлюдненням розпочатого проекту Книгою другою. Видавець цієї книги Українська громада Республіки Хорватія і Українське культурно-просвітне товариство „Кобзар“ За-

греб, 2020 р. за підтримки Ради національних меншин Республіки Хорватія.

Книгу другу упорядник Славко Бурда присвятив 120-ї річниці переселення українців на територію сьогоденної Республіки Хорватії.. Вона охоплює 35 статей. Переважають роботи авторів з України. Крім них, свої наукові роботи публікує і упорядник Славко Бурда.

Книга третя містить 30 наукових праць (в тому числі й дві рецензії) та статей від 18 авторів. Видавець цієї книги тільки Українське культурно-просвітне товариство „Кобзар“ Загреб, 2021 р. за підтримки Ради національних меншин Республіки Хорватія. Збірник підготував Славко Бурда.

Славко Бурда у вступному слові визначив, що у цій книзі в основному публікується добірку неопублікованих наукових праць та статей авторів з України, з якими упорядник усіх трьох книг прокладав мости співпраці протягом минулого року. Крім того, було відновлено і співпрацю з деякими авторами з Воєводини та Хорватії, а їх наукові праці та статті опубліковані у цій книзі. Як зазначив у своїй рецензії мій друг академік др Микола Мушинка (Словаччина), це переважно передрук раніше публікованих статей здебільшого за межами Хорватії (з наведенням першоджерел передруків), але й статті, публіковані вперше.

При кінці свого вступного слова підготувач і відповідальний за випуск Славко Бурда підкреслює:

„За науковими працями згаданих авторів, які опублікували свої наукові праці у всіх трьох книгах про українців Хорватії стоїть професійний досвід роботи з джерелами, величезна кропітка праця та чисельна кількість наукових книг про життя української діаспори. Бо ж йдеться про період, що охоплює трохи менше трьохсот років або трьох століть. Багатьох авторів вже немає в живих, покійного Зиновія Книша, Михайла Фірака, академіка Олекси Мішанича, Романа Миза, Любомира Белея, Івана Терлюка, Юрія Шерегія, Євгена Пашенка, в той час як деякі з них вже перетнули восьми десятиліття життя, а це Юрій Латяк та академік Микола Мушинка.

Книга четверта, це властиво збірник наукових праць наукової конференції, яка відбулася 8-го жовтня 2021-го року в Загребі. Видавець Українська Громада Республіки Хорватія і Українське культурно-просвітне товариство „Кобзар“ Загреб, 2021, за підтримки Міністерства науки і просвіти Республіки Хорватія. Книга містить 15 наукових праць від 17 авторів та співавторів. Вона відрізняється від попередніх тим, що всі ці праці друкуються вперше. Тому підготувач Славко Бурда у вступному слові висловлює подяку усім учасникам наукової конференції за успішну співпрацю та супровідні наукові статті, які сприятимуть якнайширшому знайомству з українською діаспорою в Хорватії. Минуло 120 років з часу переселення українців з України до Хорватії. Цей період не великий, але життя українців-емігрантів було і залишилося багатим і змістовним. Українці Хорватії

інтегровані в хорватське суспільство, але зберегли свої звичаї, традицію, мову, релігію та культуру.“

А академік Микола Мушинка пише, що четверта книга Славка Бурди „Українці Хорватії“ є вагомим внеском у дослідження одної з найменших українських діаспор в Європі. Я зовсім згідний з його думкою.

Книга п'ята закриває коло передбаченого проєкта. Славко Бурда присвятив її 100-тій річниці організованої праці та життя українців у Загребі, 100-тій річниці Українського товариства „Просвіта“ в Загребі, та 50-річчю Українського культурно-просвітнього товариства „Кобзар“. Видавець Українське культурно-просвітне товариство „Кобзар“ Загреб, 2022 р. за підтримки Ради національних меншин Республіки Хорватія.

Книга містить, крім вступного слова упорядника, три розділи авторських праць. Розділ перший: наукові статті; розділ другий: журналістичні статті; розділ третій: огляди та рецензії. Разом 17 внесків від 18 авторів та співавторів.

Варто відзначити, що ця остання (п'ята) книга из серії “Українці Хорватія” переважно трактує сучасне життя українців Хорватії через діяльність Культурно-просвітнього товариства “Кобзар” Загреб.

Академік М. Мушинка у своїй рецензії зауважив, що, „як це часто буває, не всі зголошені надіслали свої доповіді до друку“ у четвертій книзі. Причину цьому пояснив упорядник Славко Бурда у п'ятій книзі так:

„Ми знаємо, що обстріли з боку російського агресора були по всіх містах України. На самому початку жорстокого наступу російського агресора на Україну ситуація була дуже невизначеною. Однак коли з'явилася можливість і нам вдалося налагодити контакт, ми визначили й узгодили терміни виходу їхніх наукових статей, які ми включимо до збірника або до п'ятої книги, подібно до того, як ми робили в перших чотирьох книгах. Мені приємно відзначити, що всі вони вчасно надали свої наукові статті, і зараз ми маємо п'яту книгу.“

Висновок

Після прочитаних п'ятих книг, яких підготував та опублікував Славко Бурда протягом з 2002 по 2022 рік, можемо сміло підтвердити, що він зробив велике діло представленням нинішнім генераціям науковий огляд історії та значної частини мало доступних, або до сіх пір навіть і недоступних, інформацій із життя українсько-русинської національної спільноти не лише в Хорватії, а й на просторах цілої колишньої Югославії. Це зовсім і зрозуміле, бо ця спільнота і зараз тісно

пов'язана з українською національною спільнотою в Боснії й Герцеговині (яка там поселилася під назвою „русини“ переважно з Галичини), та здебільшого звіттам одна частина переселилася до Хорватії. А також ця спільнота і сьогодні у тісному зв'язку з бачвансько-сремськими русинами і українцями, зпоміж яких одна частина русинів переселилася на правий бік Дуная, до західного Срему і Славонії ще у XIX столітті, та українцями і русинами які проживають в Бачці.

Славко Бурда заслуговує велику вдячність від українсько-русинської спільноти не лише у Хорватії, а й тих, які проживають на просторах цілої колишньої Югославії.

А що до дальшої роботи над подібними матеріалами та документами, оскільки я вважаю, що згаданими книгами закрито коло проекту і подано „цілісну картину історії і сучасного становища українців і русинів Хорватії“, на мою думку було б краще підготувати нову серію (якщо є реальних умов), або принаймні принагідну публікацію під новим заголовком (що можна вважати реальнішим). А що до статей про сучасне життя та діяльність українців Хорватії, було б дуже корисним теперішнє „Слово Кобзаря“ перетворити до регулярного журналу, публікованого квартално, або принаймні два рази на рік. Зрозуміло – така ідея вимагає постійну і значну фінансову та кадрову базу, без якої вона залишається лише ідеєю.

УКРАЇНЦІ СЛОВЕНІЇ

Цікаво згадувати і писати про події, пов'язані з минулим і створенням першого товариства українців у Словенії. Сьогодні все виглядає дуже просто – ти живеш в іншій країні і з гордістю кажеш, що ти є представником іншої нації і хочеш реалізувати свої права, культурні, етичні, політичні тощо. З самого початку скажу, що не було, і навіть зараз все не так просто. Простіше, жити спокійно і присвятити себе тільки собі, своїй роботі, родині та друзям, не виявляючи своєї особистості. Є люди (як наприклад, я), які хочуть більшого. Ми хочемо розповісти іншим щось про себе та свій народ. І це був хороший початок, який затягнувся на кілька років. Для цього потрібно було багато читати та стежити за подіями навколо та спостерігати за тим, що роблять інші.

Перше українське об'єднання в Словенії мало назву Товариство українців у Словенії – Карпати. Його 2005 заснував Андрій Гевка. Під цією назвою єднаються українці, які потрапили до Словенії з різних причин, доля привела їх у Республіку Словенію, тут вони прийняли словенське громадянство й залишилися назавжди. Завдяки проголошенню незалежності Словенії й України, а також спорідненості наших народів, не важко сказати, хто ми і звідки наше коріння.

В товаристві також багато українців, що прибули з України після 1991 року. Вони нам принесли “свіжий вітер і натхнення”, бо походять з нашої незабутньої Батьківщини. Вони нам вагомо допомагають у вивченні сучасної літературної української мови і знайомлять із життям наших земляків.

Звичайно, є також дуже важлива спільнота українців, яка називається: Українці в Словенії. Не можна забувати про нову реальність та асоціації, які виникають останнім часом, пов'язані з мігрантами з України та біженцями, які досі «шукають своє місце під сонцем» у Словенії. Через війну і жахіття війни в Україні ще невідомо, що з ними буде і де вони будуть жити.

Крім нашої асоціації Культурне товариство Любляна - Київ існує і діє ще, Культурно-освітня організація «Рукавичка», голова - Ольга Періч. Все інше, що сто-

сується українців, пов'язане з роботою окремих осіб і певних груп людей, які об'єднуються, організовуються між собою і проводять акції, протести, збори допомоги, виступи в ЗМІ тощо.

Оголошено про створення ще одного українського об'єднання під назвою «Разом». З цією асоціацією ми маємо намір об'єднати наші зусилля і працювати на благо всіх, хто пов'язаний з українцями та Україною.

Коротка історія українців у Словенії

Ми усвідомлюємо, що минуло багато часу від переселень наших прадідів з кінця XIX та початку XX сторіччя. Шкода, що через історичні та політичні умови після розпаду могутньої Австро-Угорщини мало хто з нас мав щастя відвідати й побачити Україну. Так минуло більше сотні років українського блукання світами у пошуку “землі обітваної”.

Значним здобутком для нас було встановлення міцних контактів із Посольством України в Любляні. Хоча більшість із нас має словенське громадянство, ми охоче спілкуємось із членами Посольства. Ми коректно співпрацюємо, намагаємось їх постійно знайомити із Словенією і приносити користь обом державам. Ми пишаємось нашими знаннями мов та культур. Ми дуже зацікавлені допомагати одним та другим у різноманітних видах діяльності, а саме: перекладами, організацією зустрічей та культурних подій, поїздками в Україну і по Словенії тощо.

Після десяти років активної роботи в Товаристві українців у Словенії – Карпати, у 2015 році разом з Інною Демченко Фреліх та Йозе Шимцем заснували Культурне товариство Любляна - Київ. Його мета, насамперед, справедливість. Бачимо, що в Республіці Словенія багато українських «патріотів», котрі дбають тільки про себе і свою славу. Ми цього не хочемо і не підтримуємо. Нове Товариство складається з найбільш перспективних людей, котрим не байдужа нинішня ситуація в Україні і котрі є справжніми патріотами в душі, а також із наших друзів-словенців. Прагнемо показати, що насправді означає бути українцем. Товариство матиме не політичний підтекст. Будемо старатися, щоб Словенія і світ дізнавалися правду про Україну.

Незважаючи на те, що український народ має давню історію і самобутню культуру, з якою, можливо, не зовсім знайомі усі народи колишньої Югославії, проте, з боку згаданих народів ми майже ніколи не відчували належної пошани. Виняток становить Республіка Словенія та частково Хорватія. У цих державах українці стали відомими лише після здобуття Україною незалежності і розпадом Югославії. Слово «Україна» народи колишньої Югославії розуміють абсолютно не-

правильно. Переважна більшість думають, що це якась область або провінція на межі держави, якою свого часу була в Хорватії так звана «Сербська країна».

Українці в Словенії, працюємо у багатьох напрямках. Намагаємось різнобічно знайомити українців зі Словенією і приносити користь обом державам. Ми дуже зацікавлені допомагати нашим співвітчизникам в усіх галузях. Наприклад, перекладами, організацією зустрічей та культурних подій, поїздками в Україну та в Словенію тощо.

Культурне товариство Любляна - Київ складається з громадсько-активних людей, яким не байдужа нинішня ситуація в Україні і які є справжніми патріотами, а також із наших друзів-словенців. Прагнемо показати, що насправді означає бути українцем.

Ми обурені війною Росії проти України, складовою якої є інформаційна пропаганда. Багато подій, що відбуваються в Україні висвітлюються не об'єктивно і неупереджено, часто суть підмінюється відвертою брехнею і завідомо хибними поясненнями. Ми, небайдужі представники української діаспори в Словенії: люди з різними громадянствами, різних національностей, віку та віросповідань, але нас єднає одне - Україна.

Глобальні цілі і досягнення за або: Що ми робили останні роки:

- Регулярне проведення культурних акцій, які стали традиційними.
- Покращили імідж нашої держави та знищили негативні кліше та забобони, щодо Українців.
- Зміцнили українську громаду Словенії.
- Культурний діалог зі словенським суспільством, інформаційна робота, ефективна співпраця з Посольством України в Словенії.
- Виставка українських художників в місті Любляна і по всій Словенії.
- Публікація і переклад, свіжі новини з України для Словенців в мережі на інтернеті та на сайті www.situacija.si та співробітництво із словенськими, українськими та іншими ЗМІ.
- Забезпечення об'єктивного інформування української громади в Словенії та інших країнах, широкої словенської громадськості про поточні події в Україні та серед українців за кордоном, сприяння формуванню позитивного іміджу України, протидія інформаційній агресії проти України з боку Російської Федерації.
- Ми забезпечили оновлення системи безпеки та функціонування сайту Української громадської організації «Любляна-Київ», а також періодичне оновлення

інформації на ньому, яка стосується об'єктивного моніторингу подій в Україні, в житті української громади в Словенії та загалом – українців за кордоном, а також діяльність української громадської організації «Любляна-Київ».

- Участь представників української діаспори Словенії на лекціях, презентаціях та конгресах українців на території України або в інших державах
- Співпраця та спільні проекти «Альпи-Адрія», представників товариств трьох країн (Італія – «Україна- Фріулі» м.Удіне, громада Трієсте, Словенія.
- Нам вдалося видати кілька книжок, дуже пишаємося виходом нашої останньої книги Найвідоміші українські страви - словенською мовою.
- Шевченкові дні та Культурна програма в Любляні і в Штанієлі
- Відвідування поважних гостей з України та світу.
- Участь у міжнародних груп: Українське суспільство - Словенія, Хорватія, Італія, Угорщина (Альпе – Адрія).
- Виступ співаків і фольклорних гуртів.
- Читання віршів Т. Шевченка ... З цієї нагоди була видана книжка автора Андрія Гевки пов'язаного з факсиміле перекладу «Кобзаря», Т. Шевченка.
- День пам'яті жертв Голодомору (організація панахиди та церковної служби).
- Дні культури України «культурний мікс – Борщ» в Любляні та інших містах Словенії:
- Хо́да вишиванок , день української культури в Любляні (українська їжа, напої та української пісні).
- Запрошення українських митців (письменник або режисер) в рамках фестивалю.
- Презентація -українська їжа, напої та української пісні.
- Презентація української писанки в словенії, міжнародна співпраця, обмін словенсько- української традиції писання писанки.
- Щорічна зустріч-фестиваль українців Словенії та інших держав балкану («Альпи-Адрія».
- Відеозаписи про україну та її історію для мешканців Словенії.
- Фестиваль українців словенії та інших держав балкану «Альпи - Адрія».
- Святкування Святого Миколая.
- Українське кіно в Словенії.
- Українська суботня школа (Любляна).
- Відео-записи про Україну та її історію для мешканців Словенії на каналі ютуб.

Крім перерахованих видів діяльності – КТ «Любляна-Київ» має дуже хорошу

співпрацю з культурними товариствами з колишньої Югославії, особливо з Хорватії – товариством «Кобзар»- Загреб, товариством «Каліна» - Рієка», та іншими.

Українці в Словенії колись і тепер

Словенія, як і Україна, має свою давню історію. Впродовж віків словенці, подібно до українців, постійно боролися за свою мову, ретельно оберігали її від германізації, від романізації, від ілліризму. Проте не дивлячись ні на що, вони завжди усвідомлювали свою безпосередню причетність до сім'ї слов'янських народів.

Щодо приходу українців на словенські терени, слід підкреслити, що колись зв'язки між Словенією та Україною були набагато глибшими, ніж останніх п'ятдесят років. Варто не забувати, що вся Західна Україна (Галичина та Буковина) була в складі Австро-Угорської монархії, з чого випливає, що понад п'ять мільйонів українців разом із словенцями, хорватами та боснійцями жили в спільній державі. А це означало тісний зв'язок між усіма переліченими народами й вільний рух з однієї області в іншу. Українцям і словенцям було цікаво познайомитися з чужими краями.

Ми нарахуємо кілька періодів міграції українців на словенські землі:

- Прихід українців у часи Марії-Терезії та Австро-Угорщини,
- Обмін науковців, що навчалися у Відні,
- Українці в Словенії після першої світової війни,
- Українці в Словенії після другої світової війни (колишня Югославія),
- Українці в Словенії перед і після проголошення незалежності,
- Прибуття біженців з України після 24 лютого 2022 року.

Друга хвиля еміграції була після Першої Світової війни, а наступна – після Другої Світової. Також багато українців приїхало до Словенії перед і після проголошення незалежності Словенії. До того ж, сюди у 1990-х роках прибули біженці з Боснії і Герцеговини, що на той час була охоплена громадянською війною. Територіально вони розселені в містах Любляна, Цельє, Марібор, Есенце – рівномірно по всій території Словенії.

До прибуття біженців з України після 24 лютого 2022 року в Республіці Словенія

перебувало близько 3 тис. українців. Приблизна кількість біженців на сьогодні становить 8 тисяч осіб. Інша категорія українців - це громадяни України, які мають дозвіл на тимчасове та постійне проживання у Словенії, а також колишні громадяни України, які нещодавно набули словенське громадянство. Здебільшого це українські економічні емігранти. Чоловіки працюють переважно на будівництві, а жінки - у сфері обслуговування. Працюють також як дрібні підприємці, керівники фірм, лікарі, спортсмени, працівники підприємств різних форм власності, музиканти, а також студенти словенських вищих навчальних закладів.

Багато людей у Словенії та за її межами, в тому числі й з українським корінням про нас взагалі нічого не знають. Вони не знають про славне минуле, про нашу історію, про наш великий внесок в історію людства. Здебільшого нас порівнюють із росіянами і неправильно тлумачать, що ми той самий народ. І ще багато чого можна додати. Але, при цьому, ми не встигаємо сказати, що відбувається навколо нас. І це саме наш найбільший виклик: ми повинні неодмінно та терміново довести і показати, хто ми є, звідки ми і від кого ми походимо. А це дуже складне й відповідальне завдання.

Незважаючи на все це, українці рідко опускають руки і втрачають надію. Надія на краще завтра і краще майбутнє існує завжди, доки вона вічна.

Щодо українців у Словенії наведу кілька прикладів, наведу трохи інформації про Словенію. Згідно з переписом населення 2002 року в Словенії проживає 83,06% словенців. Тому 17% мешканців є представниками інших націй і народностей. І це досить цікава інформація: сербів – 1,98%, хорватів – 1,81%, боснійців – 1,1%, мусульман – 0,53% (що стосується етнічної приналежності), а також 0,41% боснійців і 0,2% македонців. Угорців – 0,32%, італійців – 0,11%. Аналізуючи ці дані, слід враховувати, що респондентам не потрібно було відповідати на це запитання.

Особливості словенської системи? Італійці та угорці століттями живуть у Словенії компактно, на території, де вони не вважають себе іноземцями чи іммігрантами, а по праву вважають себе корінним, корінним, місцевим населенням, а в деяких з них, вони, більшість. Це також охоплюється терміном – автохтонність.

Автохтонність (корінність) означає, що хтось «походить з місця, де живе, рідний, тубільці». Є пропозиції, які вимагають рівності (паритетних прав) для різних меншин в межах однієї держави (корінних і некорінних, старих і нових, «великих» і малих тощо), особливо коли йдеться про колективні права меншин. У Словенії часто критикують так зване подвійне право голосу представників італійської та угорської національних громад. Чинним правилом є те, що кожна меншина повинна користуватися рівнем захисту, який визначається як мінімум на міжнародному чи європейському рівні.

Що стосується нас, українців та інших, то конституційний устрій у Словенії гарантує кожному, незалежно від національності, свободу вираження своєї національності, плекання своєї культури та використання своєї мови та письма, особливо в судочинстві в державних та інших органах, які вирішують їх прав.

З іншого боку, ми говоримо про сучасні національні спільноти меншин, створені переважно з економічних іммігрантів з інших частин колишньої федерації та тих, хто працював в армії, на митниці та подібних федеральних установах, але залишився в Словенії та створив тут сім'ю, а також біженці, які приїхали до Словенії під час війни і не хочуть, а часто не мають куди повернутися. У Словенії представники цих націй не проживають разом. Їх розкидано по країні. Звичайно, вони користуються всіма тими індивідуальними правами, які притаманні представникам усіх національних спільнот (вираження національної приналежності та культури, користування власною мовою та писемністю взагалі та в судочинстві в державних органах).

Слід зазначити, що до здобуття незалежності всі жителі Словенії мали однакові права, незалежно від того, чи були вони громадянами Словенії чи будь-якої іншої югославської республіки, а з здобуттям незалежності дію такого устрою було продовжено до моменту набуття громадянства.

Яку церкву відвідують українці Словенії?

Українці Словенії були переважно греко – католики, але зараз ситуація змінилася. Після приходу нових хвиль мігрантів та біженців, після незалежності Словенії та України та після трагічних подій після нападу Росії на Україну, українці православного віросповідання також оселилися в Словенії. Проте ми не бачимо в цьому жодних перешкод. Для багатьох українців це взагалі не має значення.

Ми ходимо до будь-якої церкви, яка не пов'язана з агресією проти українців. Маємо Українську греко - католицьку церкву у м. Метліка (100 км від Любляни). Словенці переважно дуже шанують нашу церкву, адже вони у більшості є римо - католиками. До нашої церкви приходять українці, словенці та інші народи. Нещодавно в Любляні була створена нова церковна громада греко-католиків під проводом священника Михайла Гарді.

Тепер про важливіші успіхи нашої діяльності. Як ми вже зазначали, створення першого товариства в Словенії передбачає активну роботу і творчість. На першому місці була популяризація нашого найбільшого і найважливішого українського поета, письменника і батька української нації Т. Шевченка.

Опус, присвячений батькові українського народу – Т.Г. Шевченку». В основі були закладені наступні завдання:

- Перевидання словенського перекладу «Кобзаря»,
- Лекції, присвячені Тарасу Шевченку і Францу Прешерну,
- Погруддя Т. Г. Шевченку і Погруддя Й. Абраму в Штанелі (2010),
- Репродукції виставок художника і поета Т. Г. Шевченка.
- Факсиміле перекладу «Кобзаря», Т. Г. Шевченка

Андрій Гевка, був головним організатором і автором наступних проєктів:

У 2007 році перевидання словенського перекладу “Кобзаря” Шевченка, що стало для всіх нас знаменною подією.

Переклад здійснив священик Йосип Абрам, який зробив надзвичайно багато для словенців і українців. Відтоді збереглося лише кілька примірників, які на сьогодні становлять раритет. Саме тому я вирішив перевидати цей переклад і оживити в пам’яті події сторічної давнини. Передмову до перевидання написали др. Володимир Осольник, професор ф-ту філософії Люблянського університету і Андрій Гевка, а супровідне слово – др. Янез Гриль.

Ще одне зауваження: у Штанелі, рідному місті перекладача Йосипа Абрама, крім згаданого перекладу під орудою “гетьмана Остапа” (др. Янеза Евангеліста Крека) освічені словенці з найвищого духовенства створили “Запорізьку Січ”. Саме там, понад сто років тому, вони збиралися, зачаровані хоробрістю й звитяжною боротьбою української Козаччини. Боротьба українського народу була для словенців одним із джерел натхнення й мужності для здійснення своїх віковічних мрій.

Коли ми все це згадаємо, нас охоплює радість, що ми можемо продовжити те, що певний час лишалось забутим. Середньовічне місто Штанел чекало більше сто років, і зараз готове оживити старі часи. Середньовічне Місто Штанел постав місцем паломництва для всіх свідомих українців і словенців, котрі не забувають про своє минуле, про свої коріння.

Одразу після цього почали збирати матеріали для видання першого українсько-словенського підручника. Це сталося тому, що кількість новоприбулих українців у Словенії значно зростає. Також ми започаткували уроки словенської мови для українців.

Українсько-словенський розмовник-довідник: «Два кольори».

Це дуже якісна книга, Андрія Гевка - Ірина Гнатенко, в якій поєднано кілька елементів: путівник, путівник і коротка інформація про Словенію. Книга була і залишається невід'ємною частиною вивчення словенської мови для українців у Словенії. На підході друге видання книги, на яке читачі чекають з нетерпінням.

Погруддя Т. Г. Шевченку і Й. Абраму в Штанелі (2010)

Проект був підтриманий наступними жертводавцями: фірмою “Горене – Велене”, приватним підприємством “Іскратель – Крань”, будівельною компанією “Перчіч” та громадою Комен. Всю організаційну роботу взяв на себе засновник Товариства “Карпати” Андрій Гевка та власники будинку в м. Штан’ель Власта та Войко Маркочіч.

У відкритті погрудь взяв участь Надзвичайний і повноважний посол України у Словенії Вадим Примаченко. У своєму виступі він зазначив: »Для мене особлива честь брати участь у цій урочистій події. Показовим є і те, що це дійство відбувається напередодні Дня Конституції України, вільної і незалежної України, про яку так мріяв Тарас Шевченко. Стало доброю традицією: там, де живуть українці, – з’являються пам’ятники Кобзарю. Можна також сказати, що за географією пам’ятників Шевченку можна вивчати і території розселення українців у світі.

З іншого боку наявність цих пам’ятників свідчить і про шану тієї чи іншої країни до України. За останніми даними, у 48 – ми країнах світу встановлено 1100 пам’ятників Шевченку, більше половини з них – в Україні. Сьогодні до цього списку додається ще одна країна – Словенія, і пам’ятників стає 1101. Не можемо не сказати і про те, що перекладач Шевченка Йозе Абрам черпав у його поезії не лише творчу наснагу, але й розширив власний кругозір. “Кобзар”, виданий у 1907 році у його перекладі, містив не лише переклади віршів Тараса Шевченка, а й дослідження української історії та культури, з наголосом на славетні сторінки минулого України, зокрема, – Запорізької Січі.

Сьогоднішня акція є символічним прикладом єднання народів, “наведення мостів” між дружніми націями. Кількість гостей, присутніх на цьому святі, є ще одним свідченням зацікавленості у взаємному пізнанні словенської та української культур.

Хотів би окремо подякувати автору погрудь – відомому словенському скульпто-

ру – Мірсаду Бегічу, подружжю та власникам будинку, де народився Й.Абрам, та усім спонсорам, котрі сприяли тому, щоб сьогоднішнє свято відбулося«...

У цій, для всіх нас, українців, які проживають у Словенії, надзвичайно важливій події взяв участь в культурній програмі всесвітньо відомий ансамбль “Карпати” з Липовлян (Хорватія), яким керує Іван Семенюк. А також культурно – просвітнє товариство українців ім. Т. Шевченка з Пнрнявора (Боснія і Герцеговина) під керівництвом Андрія Сватка. А ще приїхав редактор журналу “Наша газета”, бандурист Алекса Павлешин із Загреба (Хорватія). Крім українських ансамблів виступили також і словенські, а саме дитячий хор “Антон Шібеля”, хори шкіл міста Комен та Дутовле.

Своїм мелодійним українським співом, який переплітається із запальними українськими танцями, ансамблі створили чудовий настрій для численних учасників цієї події. Після урочистої частини і культурної програми влаштували святковий обід, де були різноманітні словенські та українські напої і наїдки. Гості роз’їхалися з чудовим і піднесеним настроєм.

Встановлені погруддя Т. Шевченку та Й. Абраму будуть сприяти подальшому зміцненню словенсько – українських відносин, а середньовічне місто Штан’ель стане місцем паломництва для всіх словенців та українців, які не забули минуле.

Промоція книжки «Лицар без броні»

У 2008 р. вийшла у світ книжка (сербською та українською) “Лицар без броні”. У книжці розповідається про історичні мандри великого українського народу з великої Галичини, їхнє переселення в Боснію після закінчення 500 - річного панування в Боснії Оттоманської імперії і після Берлінського конгресу 1878 року та анексії Австро - Угорщиною. Почуття поезії маю в собі дуже довго. Почав писати вірші як був маленьким.

Лекція у Львівському Національному Університеті ім. І. Франка, промоція книг, візит до Жовкви та Ужгороду.

В суботу, о 5 годині ранку 23 квітня 2016 року на запрошення Львівського Національного Університету було реалізовано промоція книжки «Лицар без броні». Основна мета полягала у промоції літературних робіт українсько-словенського письменника і поета Андрія Гевки. До цього запрошення приєдналися також Кабінет літератури української діаспори ім. Петра Гоя і кафедра слов’янської філо-

логії. - Дану зустріч було організовано паном Давором Лагудзою. Андрій Гевка, українець зі Словенії, у Всесвітній день книги і авторського права мав честь презентувати плід своєї багаторічної праці, яка пов'язана з темою життя українців в діаспорі. Студенти, викладачі та інші присутні мали змогу почути багато пригод, життєвих ситуацій, щасливих і сумних моментів життя українців, які народилися далеко від батьківщини своїх предків. Слід зазначити, що таких людей і таких людей і подібних історій дуже багато, і що люди люблять читати ці історії.

Отже, 26.04.2016 о 15.30 ми зібралися у великому конференц-залі філологічного факультету у Львові. У найпрестижнішому залі, де виставлено знамениті картини українських художників відбулася презентація книг: "Лицар без броні", "100 найкрасивіших українських пісень в словенському перекладі" і українсько - словенський розмовник "Два кольори". Модератором лекції була професор Алла Татаренко. Гостями були викладач словенської мови у Львові: професор Примож Лубей та студент Давор Лагудза. Всі присутні були вражені ретельно обраною програмою та самою лекцією. Кожний з нас був дуже добре підготовлений і наші завдання ми виконали добре, спонтанно та бадьоро.

Викладач словенської мови в Львівському університеті, Примож Лубей сказав декілька слів про історію відносин між Словенією та Україною. У цьому університеті наполегливо працюють і успішно викладають словенську та хорватську мови. До того ж, в університеті працюють також викладачка Мар'яна Климець та викладач, доцент Наталя Гороз. Пан Лубей розповів, що кафедру відкрили в 2008 році і що його трохи пізніше запросили працювати викладачем. Він з особливою увагою підійшов до презентації книг та наголосив на важливості розповсюдження слов'янських мов, зокрема, словенської та про важливий внесок українських вчених в розвиток словеністики.

Він коротко представив свою кафедру словенської мови і проінформував про культурні і літературні події, пов'язані зі Словенією, що відбуваються у Львові.

Українська співачка, Христина Волошак зі своїм дитячим секстетом, сценічно втілили деякі витяги з книги «Лицар без броні». На лекції був присутній також журналіст, Юрій Атаманюк, який це все занотував та сфотографував.

Презентація книги поетичної збірки священика о. Михайла Й. Гарді – «Відтепер у вічність»

Нарешті, настав час для представлення книги о. Михайла Й. Гардія. Перше слово мала панні Маніца Ференц, яка вперше представила автора о. Михайло Й. Гардія, потім ще рецензента і редактора пана Андрія Гевка і проф. Др.. Володимира

Осольника. Для того я вирішив надіслати вам деякі думки, які тоді сказав всім присутнім: Міцна, як смерть любов (Андрій Гевка - Рецензія на книгу).

Що стосується книги поезії «Відтепер до вічності» треба зазначити, що це перша книга в Республіці Словенія, яка написана в русинською та словенською мовами. Русинська мова є східно - слов'янська мова котра відрізняється від української та російської. Більшість лінгвістів русинську мову рахують як окремою та самостійною мову. Поезія о. Михайла J. Гардія була створена протягом багатьох років, з дитинства до сьогоднішнього. Тим не менш, ми можемо відкрито сказати, що все його життя нерозривно пов'язане зі співом та поезією.

При писанню почуття та моїх відгуків я згадав в собі слова з Євангелія від св. Івана. "Як Я вас полюбив, так і ви любитися межі собою" (Ів 13,34), або слова з віршів Високий пісні: "Сильна, як смерть любов". Ці слова мене водили по всьому написаному супровідному тексту. І, нарешті, я зрозумів, що дійсно багато текстів в цій книзі, пов'язані з тасмниціями життя, кохання, ненависті і смерті.

Любов і смерть, самотність, виживання, програні війни; хвороби і біль; хресний шлях, доля, надія, моя Вітчизна, світло й темрява. Спізнали будемо, що спокуса є дуже висока, помилки - незворотні. поет питає нас. Справа в тому, що нам завжди хтось краде нашу долю і веде нас в безодню невідомого зла. Навіщо ми таке щось допускаємо, чому не залишати зла на самому початку, якщо в наперед знаємо, що всі війни будуть втрачені?

Презентація книги А. Гевка: «Сто найкрасивіших українських пісень».

Коментар словенського журналіста Йозефа Павліча пов'язаний з виданням словенською мовою книги «Сто найкрасивіших українських пісень»:

Пан Андрій Гевка, письменник і поет з українським корінням, закінчив дуже складне завдання: з великої кількості пісень українського народу, він вибрав і переклав (переспівав) на словенську 100 пісень, які входять до числа найкрасивіших українських пісень, а також додав нотний запис, що б ми, словенці, ці пісні могли співати.

Він вирішив видати ті пісні, які входять до числа українців у країні і за кордоном та котрі найбільш популярним. Пісні розділені на вісім розділів, починаючи з авторських пісень та народних романсів і закінчуючи дитячими і колісковими. До збірки також увійшли пісні за такими розділами: історичні, козацькі та патріотичні, романтичні, жартівливі, про жіночу долю та обрядові. При цьому йому допомагав журналіст Юрій Атаманюк зі Львова, великий знавець української культури та пісень.

Презентація книги А. Гевка «Тарас Шевченко і Словенія».

Післямова, допомога в перекладі тексту, рецензія, модератор – Інна Демченко Фреліх. Гість вечора – др. Володимир Осольник з факультету мистецтв у Любляні.

Малесеньке гарне середньовічне селище Штаньель (Štanjel) на південному заході Словенії, неподалік Італії. В цьому селищі в XIX столітті жив Йоже Абрам священик римо-католицької церкви, письменник, драматург, перекладач та організатор товариства альпіністів в рідних краях, де, як і всюди по Словенії, без пагорбів та гір – нікуди...

Гуляючи по Штаньелю, біля однієї не простої хатини можна побачити два погруддя. Один – в капелюсі, з такою трохи зухвалою посмішкою.. Другий – серйозний, з вусами. Що ж спільного між ними?.. Що спільного між священиком, який от саме в цій хатині народився, і чий бюст в капелюсі тут стоїть, і другим бюстом?.. На одному підпис: Йоже Абрам, на другому: Тарас Шевченко. Ще згодом, вийшла книга «Шевченко і Словенія» автор якої є Андрій Гевка словенець українського походження, поет, письменник, перекладач, завзятий борець за українську ідею, мову, правду, який створив цю не маленьку цікаву ілюстровану книгу в пам'ять про українського пророка, батька українського народу. Ця книга була представлена публіці 3-го березня 2017 в столиці Словенії Любляні.

Істинна історія про українців та Україну

У 2012 році я видав книжку словенською мовою «Resnicna zgodba o Ukrajincah in Ukrajinii» («Істинна історія про українців та Україну»). У цій книжці описано про досі невідому українцям сторінку історії – тяжкий бій на Соцькому фронті на річці Ізонцо у Словенії. По обидва боки фронту вели боротьбу понад 10% вояків українського походження. Проте, на жаль, про участь у цьому страшному бою вояків-українців згадують дуже мало. У словенській літературі підкреслюють, що то були росіяни. Там теж воювали дві дивізії Українських Січових Стрільців. Вони воювали на боці Австро-Угорщини винятково проти росіян на передовій лінії. - Пам'ятну каплицю на горі «Вршіч» у Словенії, яку називають „російською“ (словенською *ruska*), насправді збудували вояки, в основному, українського походження. Тому, насправді, вона повинна б називатись «Українська каплиця». Тим більше, її архітектура – це типовий зразок дерев'яних церков, які можна побачити в українських Карпатах. А ще про будівництво каплиці свідчать написані імена в'язнів українського походження.

Лекції, призначені: Т. Г. Шевченку і Францу Прешерну

Тарас Шевченко і Франс Прешерен були сучасниками. У них було багато спільного як у творчості, так і в мисленні. Тому я вирішив написати дослідження про цих велетнів і порівняти їхні духовні традиції. Люди в Словенії та в усьому світі були дуже вражені такою діяльністю і були дуже здивовані тим, як це можливо, що існує стільки подібності між людьми, які жили за тисячі кілометрів один від одного.

Що ще важливого зробило Культурне товариство Любляна - Київ?

- Організація демонстрацій підтримки України під час Євромайдану та російської агресії та Великої війни.
- Ініціатива створення факультету українознавства (ще не реалізовано).
- Ініціатива визнання Голодомору (визнано у 2023 році).
- Популяризація укр. кухня та захист її особистості.
- Співпраця та допомога в охороні українського борщу в Словенії, що згодом дало результат, а саме включення його до списку нематеріальної культурної спадщини людства ЮНЕСКО (Інна Демченко Фреліх - також переклад словенською мовою).
- Просування української кухні на каналі YouTube зі словенськими субтитрами (Інна Демченко Фреліх, як учасниця КТ Любляна – Київ, також опублікувала пару рецептів на каналі YouTube).
- Співпраця та ініціатива у встановленні статуї «Галограма Європи» відомого словенського скульптора, автора словенського герба пана Марка Погачника.
- Боротьба за право на чесне та неупереджене висвітлення ситуації в Україні, без впливу російської пропаганди. На жаль, у цій сфері ще багато роботи, оскільки багато словенських журналістів все ще перебувають під медійним та інтелектуальним впливом Російської Федерації.

Створення міжнародної української громади «Альпи-Адрія»

Українсько-словенським культурним товариством «Любляна-Київ», українсько-хорватсько-русинським гуртом «Калина Рієка» (Хорватія), українським культурним товариством в м.Удіне «Україна Фріулі» (Італія), товариством укра-

їнців в м.Трієсте (Італія). - Ми, українські громади країн балкансько-альпійського регіону, усвідомлюючи необхідність координації спільних зусиль для підвищення ефективності діяльності українських громад в нашому регіоні домовилися та проголошено, про створення спілки українських громад «Альпи-Адрія».

Метою створення є взаємодія та координація нашої діяльності на користь України та наших громад на території країн нашого перебування.

Для досягнення поставленої мети координація діяльності буде здійснюватися шляхом:

- Обміну інформації про плани діяльності громадських рад, проекти і програми, що розроблені та /або реалізуються на відповідній території, заходи, які необхідно провести, з метою створення єдиного інформаційного поля;
- Сприяння у проведенні інформаційної кампанії; спільні зустрічі та обмін інформацією, яка є важливою для всіх громад регіону;
- Організація визначних заходів (концертів, виставок, лекцій, тощо) на найвищому рівні з максимальним залученням місцевого населення країни перебування;
- Спільна боротьба з російською кремлівською пропагандою та всіма її можливими проявами та прибічниками; обмін корисним досвідом та ініціативами, пов'язаними з цією діяльністю;
- Спільна співпраця між громадами для покращення іміджу України та взаємодопомога в розвіюванні міфів та негативних стереотипів про Україну та українців.

Таким чином ми намагалися представити діяльність нашого товариства та діяльність українців у Словенії та на міжнародній арені. Нинішня ситуація в Республіці Словенія тісно пов'язана з ситуацією в Україні, яка бореться з лютим і лицемірним ворогом. Усе це дає нам, українцям, ще більше сил згуртуватись і робити ще більше.

ВНЕСОК БІЛИХ ХОРВАТІВ У ПРОЦЕС ЕТНОГЕНЕЗУ УКРАЇНЦІВ

Безумовно, українці належать до східного слов'янства. Однак незаперечним є той факт, що на процес формування українського етносу вплинули й іраномовні кочові племена Причорномор'я (скіфи, сармати, кіммерійці), і хозари, і кочівники князівських часів (берендеї, торки, чорні клобуки). Важливе місце у цьому переліку повинні займати племена білих хорватів.

Суспільно-політичні зміни, які відбуваються у нашій країні останніми роками, впливають не тільки на політику й економіку. Вони також висувають на перший план питання ідеології, національної ідеї, світосприйняття кожного українця та пошук ним свого місця і місця своєї країни у світі, у нинішній системі цінностей.

У цьому контексті важливим є пошук свого коріння, своїх історичних витоків. Раніше українцям нав'язували стереотипи про «общерусскость» великорусів, малорусів і білорусів, згодом – про «єдину коліску» трьох братніх народів. Тепер панівною видається теза про те, що українська народність сформувалася на основі семи південноруських племен: сіверян, полян, деревлян, уличів, тиверців, волинян (бужан, дулібів) і білих хорватів. Наявність останніх у цьому переліку викликає чимало запитань, адже загальновідомо, що хорвати належать до південної гілки слов'янства.

Мета нашого дослідження – з'ясувати, чи можна вважати білих хорватів східнослов'янським (давньоукраїнським) племенем, і в якій мірі це можна робити, що визначає наступні завдання:

- простежити виникнення та міграцію білих хорватів, з'ясувати етимологію їхнього етноніму;
- розглянути їхній суспільно-політичний розвиток на території України;
- виявити паралелі у сучасних хорватів та українців Карпат у топоніміці, гідроніміці, ономастиці, етнографії й ін.

Проблема походження й історії білих хорватів – не нова, нею почали займатися

ще у XIX ст. Загалом існує обширний пласт досліджень, присвячених історії Прикарпатської Хорватії. Про неї писали чеські (П. Шафарик, Л. Нідерле), польські (Х. Ловмянський), хорватські (В. Клаїч, М. Баленовіч), українські (В. Ідзьо, Б. Тимошук, Л. Сікора, С. Пеняк), російські (О. Шахматов, В. Сєдов, М. Державін, В. Іванов) історики – і цей список можна продовжувати. Концептуально дослідники розходяться у виробленні спільного бачення історії білих хорватів – це й не дивно, оскільки матеріалів до їхнього вивчення, насамперед письмових, не надто багато, що дає нагоду для вироблення власних концепцій.

Ми ж спробували зосередити свою увагу на розвитку Хорватської цивілізації на Прикарпатті з наголосом на спільних рисах українців і хорватів – як у давнину, так і в сучасний період. Комплексних і синтезованих робіт такого плану з хорватського питання ще не було. Тож у цьому полягає наукова новизна й особистий внесок автора.

Те, що територію Прикарпаття у давнину заселяли племена білих хорватів, сьогодні є фактом історично доведеним. Проте аргументованим залишається і твердження багатьох учених, що представники цього етносу не завжди були слов'янами.

Більшість дослідників схиляється до думки про іранське походження етноніма «хорвати». Так, М. Фасмер встановив, що іранська основа слова «хорват» може означати «пастух»; сама назва могла виникнути від антропоніма «Хорват» і стосуватися спочатку його роду, а згодом племені.

Найдавнішою згадкою хорватського імені вважають стелу перського царя Дарія I, де у списку іранських племен його імперії згадано народ «Харахватіш». Це назва як народу, так і сатрапії, яка обіймала частину сучасних Афганістану, Пакистану й Ірану. Внаслідок тривалих мовних процесів відбулася послідовна зміна хорватського імені: Харахватіш – Харават – Хархват – Хороход – Хорохvat – Хороат – Хорват [.

О. Трубочев вважав, що у Передній Азії слов'яни й іранці були єдиним народом під іменем «хорвати» [9, с. 38-39].

На думку Т. Гамкрелідзе та В. Іванова, у II тис. до н.е. спостерігається відхід слов'ян від іранців. Вони розділяються на хетів і гетів, останні з яких і трансформуються у слов'ян [4, с. 34-67].

Хорватські вчені Е. Херман і Й. Кулінеч стверджують, що «перші хорвати були не слов'янського, а сарматсько-аланського походження». Лише оселившись у Прикарпатті у середовищі слов'ян, вони ослов'янилися [31, с. 223].

Хорватський дослідник І. Мужіч розробив готську теорію походження хорватів, за якою серед слов'ян Прикарпаття у II-III ст. н.е. поселились готи, які вплинули

на традиції та розвиток хорватів [34, с. 46-47]. Проте археологічна наука це заперечує [11, с. 30].

Існує і т. зв. «тюрська (аварська)» теорія походження хорватів, озвучена О. Кронштейнером, яка ґрунтується на термінах «жупан» та «бан», де «бан» – помічник, а «жупан» – голова. Цю термінологію ототожнюють з тюрко-башкирською спадщиною [32, с. 137-157].

Чимало дослідників відстоюють «карпатську» теорію походження даного етноніму та вважають, що хорвати – не прийшли, а автохтоне населення Прикарпаття. Раніше воно було відоме під іменем карпів.

Археологічні дослідження показали, що на даній території протягом усього I тис. н.е. існував єдиний ритуал поховання, засвідчений курганными могильниками карпатського типу з погребальним обрядом трупоспалення. Район поширення культури Карпатських курганів, що належить племінному об'єднанню карпів, збігається з територією, на якій за археологічними джерелами розміщують слов'ян-хорватів [15, с. 62-63].

П. Шафарик зазначав, що давнє населення Карпат називало гори архаїчними словами: Хриб, Грби, Хрибати, які були інтерпретовані римлянами як Карп, Карпи, Карпати. Саме римляни дали латинську назву горам – «Карпати», а місцевий народ назвали карпами. Згодом візантіїці позначають його як хорватів, але назву гір не змінюють [27, с. 56-58].

Якою б не була істинна версія походження хорватів, практично ні у кого не викликає сумнівів, що своє ім'я вони принесли з Азії на Дон, потім у Галичину й, у кінцевому результаті, на Балкани.

У III ст. іраномовні племена на просторах Причорномор'я починають розпадатися, щопосприяло приході хорватів на береги Дністра та Збруча [29]. Звідти хорвати зробили колонізацію прилеглих областей Галичини та Волині [26, с. 48-67].

На погляд А. Майорова, хорвати приходять у Галичину саме у період Великого переселення народів [29]. Сталося це під час гунського нашествия, коли окремі хорватські загони приєдналися до армії завойовників і разом із ними дісталися Прикарпаття. Тут хорвати встановили панування над слов'янським населенням і з часом асимілювались у його середовищі, передавши частині слов'ян своє ім'я [7].

Костянтин Багрянородний подав нам територію розселення хорватів. За його свідченнями, Біла Хорватія обіймає Карпати й усе Подністров'я: «...починається ...у Причорномор'ї, межуючи там з печенігами... і включає в себе і землі Тиверського князівства» [1, с. 131-137].

Згідно висновків Б. Тимощука, окрім Карпат і верхнього Подністров'я, хорвати

у VIХ ст. займали усі східні притоки Дністра від його витоків до ріки Збруч [24, с. 5-7]. На думку С. Пеняка, стародавні хорвати проживали у Прикарпатті та регіонах верхнього Дністра і переселились частково до Закарпаття у VI-IX ст. н.е [11, с. 343].

Протягом VII ст. багато слов'янських племен вирушило у різних напрямках зі своєї прабатьківщини. Частина білих хорватів залишилася у Карпатах, але більшість прийняла запрошення Візантії обороняти її північні кордони від кочових народів і рушила на південь на Балканський півострів. Їхніми нащадками є сучасні хорвати [22, с. 31].

Міцна феодална державність сформувалась у хорватів Прикарпаття внаслідок воєн з Аварським каганатом в ост. чв. VI ст. н.е. – на поч. VII ст. н.е. [11, с. 320].

Хорватська держава охоплювала Прикарпаття та Подністров'я, частину польських і чеських земель [1, с. 131-135]. На чолі князівства замість виборних військових вождів ставали князі, що одержували спадкову владу й опиралися на постійну військову дружину [11, с. 356].

Велика кількість знайдених візантійських та арабських монет говорить про жваву міжнародну торгівлю, внаслідок чого хорватські князі мали могутню політичну владу [8, с. 76].

Внаслідок соціально-економічного розвитку у хорватів з'являються городища, в яких концентрується політична хорватська адміністрація. Час функціонування городищ хорватів припадає в основному на VI-X ст., аїхній інтенсивний розвиток – на IV-VIII ст. [11, с. 287].

Головним політичним і соціально-економічним центром на території хорватів був Перемишль [11, с. 299]. Водночас український археолог О. Корчинський вважає столицею хорватів Стільсько. Це місто нараховувало 40 тисяч населення; лише дитинець займав площу 15 гектарів [19].

До IX ст. належить і перша писемна згадка про інший помітний центр – Галич. В описі подій кінця IX ст. угорський Анонім короля Бели згадує галицького князя, котрий гостинно прийняв у себе угорського вождя Альмоша, коли угри переходили у Панонію [11, с. 356].

У X ст. землі Подністровської Хорватії попадають спочатку під осподарсько-економічний, а згодом під політичний вплив Києва.

Про перші контакти білих хорватів і династії Рюриковичів, яка утвердилася у Києві 882 р., автор «Повісті минулих літ» згадує під 907 роком: «Пішов Олег на Греків... Узяв він множество варягів, і словен, і чуді, ... і хорватів...» [18].

Хорвати брали участь у воєнних кампаніях Олега проти Візантії (907 і 911 рр.),

однак у війнах Ігоря проти греків (941 і 944 рр.) серед переліку племен і народів, що були у складі київського війська, ми їх не знаходимо. Можливо, на той час залежність білих хорватів від київських Рюриковичів була номінальною або її взагалі не існувало.

В останнє у «Повісті минулих літ» хорвати згадуються під 993 р. (хоча окремі автори схильні вважати такою датою 992 р. [21, с. 87]). Інформацію подано лаконічно: «Пішов Володимир на Хорватів» [18] – тобто, йдеться про війну офіційного Києва та Білої Хорватії. У час війни на Русь, як союзники хорватів, напали печеніги [11, с. 648]. Також союзниками Хорватії у цій війні виступили поляки. Проте князь Володимир переміг і Хорватське князівство було включене до складу Русі [16, с. 24-26].

Однак залишок Хорватської держави зберігся у вигляді Перемишльського, а згодом – Галицького князівства [11, с. 300, 403]. На думку В. Ключевського, підкорені хорватине змінили суспільно-державних звичаїв, а руські князі, які правили Галичиною, залежали від тародавнього укладу хорватського суспільства [14, с. 106-107].

Можемо припустити, що місцева знать зуміла зберегти свій вплив, перетворившись на галицьке боярство. Загальновідомо, що місцеві бояри були найбільш непокірними до князів з-поміж усіх українських князівств.

Увійшовши до складу Київської імперії, русини-горяни продовжили творити українську історію. А нападками білих хорватів на наших західних теренах є сьгоднішні лемки, бойки, гуцули та закарпатці [2].

Про близькість хорватів Українського Прикарпаття та Далмації говорить тотожність атеріальних культур, зокрема, поховальний обряд (трупопалення), культурні та фольклорні традиції, тотожність яких чітко фіксується археологічною та лінгвістичною наукою [30, с. 252-253].

Попри значну територіальну відособленість, хорвати та прикарпатські українці і дотепер мають чимало спільного.

Хорватські антропологи зауважили, що у Хорватії та Галичині існує специфічна раса – савідна (від річки Сава у Хорватії). Ця раса майже ідентична динарській, але характеризується світлими комплекціями (очі, волосся, шкіра – на відміну від темних динарських). Савіди особливої концентрації сягають у Хорватії, північній Боснії та Галичині, щосвідчить про спільне коріння хорватів і галичан [29].

Припускають, що хорватська мова у XII ст. була офіційною в Галичині, оскільки нею 1144 р. було написане Галицьке Євангеліє [11, с. 563]. Це дозволяє припустити, що ще у XII ст. далматійські та галицькі хорвати були єдиним етносом [10, с. 92-93].

Таку гіпотезу підтверджує й угорське джерело XII ст., за яким «народ, що зараз в Галичині називається Русія-албі, раніше називався Хорватос-албі, хорватський народ».

Угорські королі мотивували бажання приєднати Галичину до угорської корони тим, щовони нібито хочуть возз'єднати другу частину хорватського народу до першої, яка підпорядкована угорській короні у Далмації [11, с. 296, 325-326].

Хорватський слід також містить «Слово о полку Ігоревім». О. Гонсорський вважав, що пам'ятка написана карпатською мовою із сильним впливом галицького культурнокрнязівського поетичного центру.

І. Сребрянський зазначав, що вся лексика «Слова» – старогалицька і належить хорватам; її автор – теж галичанин, який ще у XII ст. добре знав її стародавню історію [11, с. 563].

Можна припустити, що з часом хорвати у Галичині, підпавши під загальноруський культурний вплив, набрали рис загальноруської (української) народності [11, с. 632].

Предки південних слов'ян у Карпатах до свого виселення на Балкани були безпосередніми сусідами сучасних прикарпатських українців, а, отже, формували сучасну українську мовну спорідненість.

Серед слов'ян тільки хорвати й українці у своїх мовах мають ікання, тобто старослов'янське «Ѣ» перейшло в українській мові та в ікавських говірках хорватської не у загальнослов'янське «е» чи «є», а в «і»: свіча = sviča, діва = diva, вітер = vitar. Цю фонетичну зміну лінгвісти вважають характерною для іранських, а не слов'янських мов. Хорватська (кайкавське наріччя) й українська мови утворюють зменшувальні форми у типово іранський спосіб – через додавання суфіксів -ек, -ак, -ук, -ик (-ік) [29].

В українській і хорватській мовах є чимало тотожних слів: ватра, хижа, зять, стрий, вуйко, кут, торба, леміш та інші.

В окремих районах Хорватії на означення подяки і досі вживають близьке галичанам слово «декію» (з наголосом на другому складі) [28].

У відмінюванні іменників збережена II праслов'янська палаталізація (укр. муХа ~ муСі, хорв. муНа ~ муSi). У першій особі множини загальне для всіх дієслів закінчення -мо («знаємо, пишемо») має паралелі у білоруській, сербській, хорватській і верхньолужицькій мовах [25].

У галицьких говірках у дієсловах III форми однини, як правило, відсутній суфікс -ть: літературне говорить, робить, галицьке говоре, робе. Це наближує галицький варіант мови до хорватських зразків, в яких суфікс -ть повністю відсутній.

Серед галицизмів збереглися такі звороти: «мисмо пішли», «висте зробили» тощо. Це пряма аналогія з підметом і присудком «я є» відповідно до хорватської I (mismo) та II (viste) форми множини.

Окрім того, у вимові галицьких діалектів української мови ненаголошений звук «И» завжди наближений до «Е»: «седіле на ганку», «вода з кренеці», – що безумовно зближує цей варіант мови з хорватською, оскільки у ній звук «И» взагалі відсутній.

Такі слова, як вуйко, стрийко, швагро, що позначають родинні зв'язки, поширені у карпатському регіоні України та майже не зустрічаються на решті території. У той же час хорватська мова має практично ідентичні відповідники: *juak, strik, šogor*.

На думку Г. Півторака, на основі діалекту хорватів сформувалися закарпатський і бойківський говори української мови [21, с. 87].

Численні хорватські топоніми ідентичні з українськими, зокрема з галицькими [19]. Існує чимало топонімів виразно іранського походження, спільних для Хорватії та Галичини: Дора, Самбір, Бистриця, Ямниця й ін.

Антропонім «Маджак» зустрічається у Галичині та належить до числа антропонімів бойківського походження. Етимологія даного антропоніму може бути введена із хорватської мови, від іменника «мадеж», який має значення «вроджена пігментна пляма» [13, с. 81].

Назва «Галичина» теж може бути хорватською. Біля Галича є Галчина могила, а одним з племен хорватів були галчі. Хорватський історик В. Клаіч наголошував, що Перемишль, Бужеськ, Велинь (Волинь), Червен, Плісненськ і Радече – це міста білих хорватів [29].

Архаїчні слов'янські топоніми Карпатських гір (Брда, Вда, Гвда, Вкра, Скрва, Бльг, Попрад, Гор та ін.) характерні для хорватської мови, якій притаманна концентрація приголосних [11, с. 313, 615].

З хорватами у Галичині також слід пов'язувати населені пункти Хоров'ятка, Хорбач, Хринечівка, Храбач [17, с. 123-126].

Впадає в очі і подібність назв водойм у сучасній Хорватії та українських Карпатах: верхньодністерська річка Барбара і притока Сави *Barbara*; потік Шандровець у Україні та річка *Šandrovac* у Хорватії, Сян у Галичині та Сана у Хорватії [3].

Спільні паралелі із хорватами маємо також в ономастиці. Так, прізвища «Лютич», «Балич», «Лимич», «Українчик» зустрічаються у Галичині та Хорватії та є досить поширеними [12, с. 135]. В архівних документах сіл Лікоть і Дидьово (Львівська область), знаходимо багато інших хорватських прізвищ: Драбин, Славич, Галич,

Дибач, Борута, Мулик, Халик [33]. Є і такі, що безпосередньо пов'язані з цим слов'янським етнонімом: Хорват, Горват, Гаргат, Гарват.

Існування східно-хорватського етносу у Галичині навіть у XII-XIII століттях можна припускати згідно прізвищ основних боярських родів: Молибожич, Єльчич, Судич, Халдієвич, Щепанович, Кормильчич і багато інших, виявлених у Галицько-Волинському літописі [23, с. 2-10].

Під час міграції у Панонію угри застали у Карпатах слов'ян-хорватів, про що можуть свідчити прізвища: Карпач, Хорбич, Хрибич, Хрипович, Хрибович, Грибович, Корпич та ін. Такі прізвища у населення Українських Карпат відомі і сьогодні [15, с. 21-49].

Документально відомі з XII ст. перші герби Хорватії, як правило, містили на червоному чи синьому фоні золоту зірку над срібним місяцем. Аналогічні герби (з XIV ст.) мали представники галицько-руської шляхти у Польщі. Подібність у гербах була притаманна і містам. Зокрема, емблеми із використанням зірок і півмісяця мали та мають Тереховля, Підгайці, Калуш, Дубно, Тернопіль, Сенява й інші, – тобто райони південносхідної Польщі, Галичини та частини Волині, де могли осісти хорватські роди (наприклад, хорвати коло Дубна) [6].

Спільні риси є й у символіці, зокрема, веселки. І. Франко писав, що «народ уявляє собі райдугу, як якусь істоту, що випиває воду із джерел». У хорватів побутує прокляття: «Щоб тебе райдуга всосала!». Аналогічні уявлення поширилися по Бойківщині у вигляді народної фраземи «веселка воду п'є» [13, с. 119-120].

Українська культура Прикарпаття сформувалася на традиціях племен білих хорватів. Наприклад, традиційне вбрання місцевих селянок бере початок ще від одягу VIII ст. і майже у незмінному вигляді дійшло аж до XX ст. Те ж саме стосується чоловічого вбрання X ст. [20].

Хорватський дослідник В. Баленовіч наголошував на ідентичності орнаментів вишивки славонських хорватів і рівнинних галичан, а також хорватів Загор'я та галицьких гуцулів [29].

Навіть після кількох віків християнізації як і для хорватів, так і для галичан, суттєвою компонентою релігійності було певне дуалістичне розуміння світобудови духовного світу. Бог і Чорт у свідомості пересічного хорвата та галичанина приблизно однаково сильні. Священик і ворожка користувалися однаковою повагою та сприймалися як представники рівнозначних сил [29].

Добре відомий Збруцький (Збручанський) ідол з язичницького пантеону дослідниками теж відноситься до ареалу хорватської релігійної культури [24, с. 5-7].

Таким чином, наведений матеріал дозволяє припустити, що прикарпатські хорвати викристалізувалися з конгломерату низки етносів – як мігрантів зі сходу,

так і автохтонів західноукраїнських земель. У VI-VII ст. більша частина хорватів переселилася на Балкани, однак ті, хто залишилися, продовжили розвивати державотворчі традиції на Прикарпатті. Після приєднання Білої Хорватії до Русі місцева знать зуміла зберегти свій вплив, перетворившись на галицьке боярство.

Увійшовши до складу Київської імперії, хорвати продовжили творити українську історію. А нащадками білих хорватів на наших західних теренах є сьгоднішні лемки, бойки, гуцули та закарпатці.

Українська культура Прикарпаття сформувалася на культурних традиціях білих хорватів. Їхні предки у Прикарпатському регіоні до свого виселення на Балкани були безпосередніми сусідами праукраїнців, а, отже, формували сучасну українську мовну спорідненість.

Українці та хорвати дотепер мають чимало спільного – у мові, культурі, топонімах, гідронімах тощо. Розглянуті спільні риси двох народів дозволяють стверджувати, що Біла Хорватія є важливою та невід’ємною складовою історії як українців, так і хорватів.

Український літератор Дмитро Павличко заявив про свою одночасну причетність до трьох народів: «Я – білий хорват, русин та українець» [5, с. 22]. Цим він виразно показує близькість доль хорватів та українців Карпатського регіону.

Загалом численні паралелі між хорватами та галицькими українцями – як у давнину, так і сьогодні – свідчать про те, що літописні білі хорвати Прикарпаття нікуди не зникли, а інтегрувались у загальноукраїнський етнопростір, зберігаючи при цьому неповторність свого регіонального колориту.

Вивчення спільних коренів хорватів та українців, їхньої історії, культури, традицій, релігійного світобачення у контексті з’ясування етногенезу Галичини є предметом подальших досліджень.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Багрянородный К. Об управлении империей / Константин Багрянородный. – М., 1989. – 496 с.
2. Біла (Велика) Хорватія – проукраїнське державне утворення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.spadok.org.ua/bila-chorvatiya/bila-velykachorvatiya-praukrayinske-derzhavne-utvorenyya>
3. Вербич С. Гідронімія басейну верхнього Дністра / Святослав Вербич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reftrend.ru/800975.html> – Назва з екрану.
4. Гамкрелідзе Т.В. Индоевропейский язык и индоевропейцы / Тамаз Гамкрелідзе, Вячеслав Иванов. – Тбилиси, 1984. – Т. II. – 1049 с.
5. Гралоук Б. Хорватсько-українські взаємини від археології, міфології, етнографії

- до топонімії й мови / Борис Гралюк // Нова думка. – 1999. – № 108. – С. 21-22.
6. Гуцуляк О.Б. Королівство Священних Вершин (Scando-Slavica у Верхньому Подністрров'ї) / О.Б. Гуцуляк, П.П. Дрогомирецький, Б.П. Томенчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.svevlad.org.rs/bajoslovlje/konferencija/guculjak.html>
7. Драбчук І. Походження прикарпатських хорватів / Іван Драбчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://galslovo.if.ua/index_old.php?st=950
8. Древняя Русь. Город. Замок. Село [отв. Редактор Б.А. Колчин, гл. ред. Б.А. Рыбаков]. – М.: Наука, 1985. – 431 с.
9. Этнографическое обозрение (Москва). – 1993. – № 4. – С. 38-39.
10. Исаевич Я.Д. Культура Галицко-Волынской Руси / Ярослав Исаевич // Вопросы истории (Москва). – 1973. – № 1. – С. 92-93.
11. Ідзьо В. Галицьке Королівство: найвище державне сходження Карпато-Дністровської цивілізації / Віктор Ідзьо. – Івано-Франківськ: «Сімік», 2015. – 887 с.
12. Кириї В. Давня Русь – неоміфи та реалії / Віктор Кириї, Любомир Сікора. – Дрогобич, 2010. – 280 с.
13. Кириї В. Етногенеза субетносу бойків у контексті етнокультурних реалій давньої історії Європи / Віктор Кириї, Любомир Сікора. – Дрогобич, 2010. – 200 с.
14. Ключевский В.О. Курс русской истории / Василий Ключевский. – М., 1937. – Т. I. – 625 с.
15. Кобычев В.П. В поисках прародины славян / Вениамин Кобычев. – М., 1973. – 168 с.
16. Королюк В.Д. Западные славяне и Киевская Русь в IX-XII веках / Владимир Королюк. – М., 1964. – 260 с.
17. Крип'якевич І.П. Галицько-Волинське князівство / Іван Крип'якевич. – К., 1984. – 176 с.
18. Літопис руський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/litop.htm>
19. На Львівщині знайшли столицю Білої Хорватії [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://anthrohistory.ipb.su/lofiversion/index.php/t302.html>
20. Півторак Г. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов / Григорій Півторак [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/pivtorak/pivt.htm>
21. Півторак Г. Українці:звідки ми і наша мова / Григорій Півторак. – К.: Наукова думка, 1993. – 200 с.
22. Магочій П.-Р. Народ нізвідки / Павло-Роберт Магочій. – Ужгород, 2006 – 120 с.
23. Руський Літопис [пер. Л. Махновця]. – К.: Дніпро, 1989. – 591 с.
24. Тимошук Б.А. Восточнославянская община VI-X веков н.э. / Борис Тимошук. – М., 1990. – 188 с.
25. Тищенко К. Правда про походження українців / Костянтин Тищенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/1112178>
26. Трубочев О.Н. Ранние славянские этнонимы – свидетели миграции славян / Олег Трубочев // Вопросы языкознания (Москва). – 1974. – № 6. – С. 48-67.

27. Трубачев О.Н. Славяне и Карпаты / Олег Трубачев // Симпозиум по проблемам карпатского языкознания, (24-26 апреля 1973 г.): тезисы докл. и сообщ. / редкол. С.Б. Бернштейн [и др.]; АН СССР, Институт славяноведения и балканистики. – М.: Наука, 1973. – 67 с.
28. Хорватський слід [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://stopchativ.kosiv.net/selo/31-khorvatskyislid.html>
29. Явір Іскра Б. Хорватське питання: до проблематики слов'янських племінних союзів на території Галичини / Борис Явір Іскра [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zbruc.eu/node/20667>
30. Batović Š. Tragovi ilirske kulturne baštine u narodnoj kulturi našeg primorskog područja / Š. Batović, O. Oštrić. – Mostar, 1968. – 282 s.
31. Goldštein I. O etnogenezi Hrvata u ranom srednjem vijeku / Ivo Goldštein // Migracijske teme. – Zagreb, 1989. – Br. 2-3. – S. 221-228.
32. Kronstejner O. Gabes unter den Alpensneen eine kroatische Gruppe / O. Kronstejner // Witner slavischen. – Jahrbuch, 1978. – № 24. – S. 137-157.
33. Leksik prezimena Socijalisticke Republike Hrvatske / [Valentin Putanec; Petar Šimunović]. – Zagreb: Institut za jezik, 1976. – 772 s.
34. Mužić I. Podrijetlo Hrvata / Ivan Mužić. – Zagreb, 1989. – 273 s.

Нагірний Микола Внесок білих хорватів у процес етногенезу українців

У статті розглянуто виникнення та міграцію білих хорватів, зроблено спробу з'ясувати етимологію їхнього етноніму. Простежено їхній суспільно-політичний розвиток на території України. Проаналізовано паралелі у сучасних хорватів та українців Карпат у топоніміці, гідроніміці, ономастиці, етнографії й ін. На підставі лінгвістичного, етнографічного й іншого матеріалу висловлено припущення про тотожність білих хорватів і населення Українського Прикарпаття.

Ключові слова: хорвати, Карпати, етногенез, українці, міграція

Nahirnyj Mykola The Contribution of the White Croats in a process of ethnogenesis of Ukrainians

The article deals with the origin and migration of White Croats. An attempt to find the etymology of their ethnonym is made. Nowadays there is no certainty about the precise process of ethnogenesis of Croats. The existing hypotheses sometimes are completely opposite in meaning. However, one could argue that the Carpathian Croats crystallized from a conglomerate of a number of ethnic groups – a migrants from the east and an autochthons of Western Ukraine.

Most researchers are inclined to think about the Iranian origin of the ethnonym «Croats», as evidenced by the toponymic and linguistic arguments. The Carpathian (autochthonous) theory is a quite common, according to which the Croats got their name in the Western Ukraine. Also other theories are presented: Gothic, Turkic, Sarmatian-Alanian etc.

The social and political development of the Croatian tribes in Ukraine are shown. A strong feudal Croatian state was formed as a result of wars between the Croats and Avar khanate in the last quarter of the VI century and on the beginning of the VII century.

Many found Byzantine and Arabian coins in Halychyna are explained by international trade between these regions and Carpathian area. Due to the development of trade relations in the Croats appear the settlements, in which the Croatian political

administration is concentrated. The major administrative centers of White Croatia were Przemyśl, Stilsko and Galich.

In the tenth century the Carpathian Croatia has appeared under economic (and later under the political) influence of Kievan Rus'. The remains of the Croatian State saved in the Carpathian region as Peremyshian and later (from 1141) – as Galician principality. The local nobility has saved own influence, becoming the Galician «boyarstvo» (nobility). Becoming as a part of Kievan Empire, the Croats continued to create Ukrainian history.

The parallels between the Croats and the Ukrainians of the Carpathians in toponymic, linguistic, ethnographic and others features are analyzed in the article. Ukrainian culture of the Carpathian region formed on the cultural traditions of the White Croats. The ancestors of the South Slavs in the Carpathian region were immediate neighbours of the modern Carpathian Ukrainians and thus formed the modern Ukrainian language affinity. Maybe the Croatian language was the official in Galicia until the twelfth century because the Galician Gospel was written in 1144 by this language. Croatian influence also contains «the Word about Igor's regiment» («Slovo o polku Ihorevim»). The assumption is suggested about the identity of the White Croats and the population of the Ukrainians in the Carpathians on the basis of linguistic, ethnographic and other materials.

In general, many parallels between the Croats and the Ukrainian Galicians – in ancient times and today – indicate that the White Carpathian Croats have not disappeared, but were integrated into Ukrainian nation (in particular its west part) while maintaining the uniqueness of its regional character. The descendants of the White Croats on our western territories is today's Lemkos, Boykos, Hutsuls and Transcarpathians. White Croatia is an important and integral part of the history of the Ukrainians and the Croats.

Keywords: Croats, Carpathians, ethnogenesis, Ukrainians, migration

Рецензенти:

Казьмирчук Г.Д., д.і.н., професор

Кривошея Ір.І., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 03.02.2016 р

ПАМ'ЯТНИК ІВАНОВІ ФРАНКУ У ЛОВРАНІ

Пам'ятний знак у Ловрані, присвячений видатному українському письменникові, мислителю і політичному діячеві Іванові Франкові (1856 – 1916), встановлено, за погодженням із місцевою владою, на території приморського парку поруч з історичною набережною Лунгомаре на узбережжі затоки Кварнер в Адриатичному морі на честь перебування Івана Франка у Ловрані (Villa Central, лютий-квітень 1909 р.).

Урочисте відкриття пам'ятного знака відбулося 22 жовтня 2022 р. з нагоди Першого парламентського саміту Кримської платформи (Загреб, 25 жовтня 2022 р.) за участі Голови Верховної Ради України Руслана Стефанчука та Голови Хорватського Сабору Гордана Яндроківича.

Ідея увічнення пам'яті Івана Франка у Ловрані постала завдяки ініціативі Посла Василя Кирилича. Ще в січні 2021 року він домовився з мером міста Ловран Бояном Сімонічем про майбутній пам'ятний знак.

Скульптурну композицію та інформаційну таблицю було виготовлено видатними українськими митцями – Володимиром і Василем Одрехівськими – завдяки фінансовій та організаційній підтримці Львівської обласної військової адміністрації (голова – Максим Козицький). Наукову концепцію проєкту та обґрунтування символічних сенсів пам'ятного знака розробив доктор Богдан Тихолоз, директор Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка.

Концепт пам'ятного знака

Пам'ятний знак на честь перебування Івана Франка в Ловрані – це алегорична скульптурна композиція «Поет і Птах» роботи відомих українських скульпторів

¹ На основі загальної інформації на офіційній сторінці Дому Франка Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка від 22 жовтня 2022 року до друку підготував Славко Бурда

Володимира і Василя Одрехівських, що складається з двох символічних фігур та інформаційної таблиці з усіма необхідними поясненнями.

Одна з фігур уособлює Поета, що, у філософській задумі, виснажений важкою недугою і понадсильною працею, немовби схилився під тягарем власних крил.

Друга – це Птах натхнення, мрії, надії, який стремить увись, повсякчас готовий злетіти до вершин творчості.

Філософсько-естетична концепція пам'ятного знака багатопланова і включає в себе два основні аспекти: біографічний та міжнародний.

Біографічний аспект(контекст особистого життєвого й творчого шляху Івана Франка)

Саме в «тихій хорошій Ловрані», над цілющим Адріатичним морем, Поет черпав силу й натхнення для нового злету. Тут він не тільки оздоровився фізично, а й підійнявся на душі, здобув сили для нового творчого злету.

«Поет і птах» – втілена в образах вічна драма творця і творчості, земного й небесного, матеріального і духовного, людини і мрії. Життєві випробування й страждання, що хияють особистість додолу, і невичерпна сила людського духу, спроможного піднятися над буденністю до справжніх осяянь, – це вічна історія, застигла у бронзі.

Доки стоятиме цей пам'ятний знак над синім Ядром, доти втомлений життям Поет прагнутиме знову злетіти, щоб «побуять свobodно в вишині», а Птах мрії манитиме його у незнану даль.

Міжнародний аспект(контекст українсько-хорватських відносин)

Історія тривалих культурних, політичних і економічних взаємин українського й хорватського народів має чимало прикладів справжньої солідарності і взаємопідтримки. Сьогодні, коли український народ героїчно протистоїть російській військовій агресії, Хорватія надає діяльну допомогу і уособлює для українців європейську солідарність у боротьбі з навалою новітнього варварства.

В цьому контексті постать Поета є уособленням мужнього українського народу, який в напрузі і зосередженні виконує свою історичну місію оборони гуманістичних цінностей Західної цивілізації та потребує допомоги й підтримки.

Образ Птаха набуває сенсу символу майбутнього, мрії про вільну і рівноправну співдружність європейських народів на засадах взаємної поваги, партнерства і конструктивної взаємовигідної співпраці.

Адже саме «в народів вольних колів» мислив Іван Франко майбутнє й України, і Хорватії.

Зв'язки Івана Франка з Хорватією

У контексті українсько-хорватських міжкультурних зв'язків особливо знаковою є постать Івана Франка (1856–1916) – видатного українського письменника, перекладача, науковця, філософа, громадського й політичного діяча, одного з головних творців модерної української національної ідентичності та активного промотора багатомірного загальноєвропейського цивілізаційного діалогу.

Іван Франко, зокрема, гаряче цікавився хорватською культурою, досліджував і перекладав українською зразки хорватського фольклору і твори хорватських письменників, був учнем видатного вченого-славіста хорватського походження Ватрослава Ягича, під керівництвом якого захистив докторську дисертацію у Віденському університеті.

Крім того, Іван Франко двічі відвідав хорватські міста-курорти: Ліпик у Славонії (березень-квітень 1908) та Ловран в Істрії (лютий-квітень 1909). Там він оздоровлювався, відпочивав та черпав натхнення для своєї творчості, попри тяжкий стан здоров'я у той період його життя.

Таким чином, Хорватія посідає важливе місце в житті і творчості Івана Франка, а його особа є повноважним представником української культури, ідентичності та державності в загальноєвропейському і світовому контексті.

10 березня 2011 року на честь перебування Івана Франка у Ліпіку, як знак українсько-хорватської дружби і стратегічного партнерства, з ініціативи Посла України у Республіці Хорватія (2006–2009) Маркіяна Лубківського та за підтримки місцевої влади і центральної влади Хорватії на території парку медично-реабілітаційного центру «Torlice Lipik» було встановлено погруддя українському письменникові роботи українського скульптора Костянтина Добрянського.

Пам'ятник став важливим компонентом історико-культурного ландшафту Ліпіка як бальнеологічного курорту загальноєвропейської слави.

А 22 жовтня пам'ятний знак Іванові Франкові постав і в Ловрані, на узбережжі Адріатичного моря, як знак солідарності і взаємної поваги українського й хорватського народів, а також їхнього спільного протистояння новітньому варварству заради цінностей свободи, культури і людяності.

Саме Іван Франко був і досі залишається одним із ключових творців української незалежності і яскравих символів українського волелюбного духу.

Команда проєкту

Ініціатор проєкту та координатор від Посольства:

Василь Кирилич

Міжнародний куратор проєкту:

Маркіян Лубківський

Координатор проєкту від Львівської обласної військової адміністрації:

Іван Собко

Автори скульптурної композиції:

Володимир Одрехівський

Василь Одрехівський

Науковий куратор проєкту, автор концепції:

Богдан Тихолоз

Проєкт реалізовано за підтримки:

Верховної ради України

Посольства України у Республіці Хорватія

Львівської обласної державної адміністрації

Муніципалітету Ловрана

Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка

Опубліковано 22 жовтня 2022 року на офіційній сторінці Дому Франка (Львівського національного літературно-меморіального музею Івана Франка)

<https://dimfranka.lviv.ua/>

Науково-просвітницький інтернет-портал Франко:Наживо

<https://frankolive.wordpress.com/>

Науково-популярна інтернет-енциклопедія «Franko from A to Z» (українською, англійською та німецькою мовами)

<http://fromatoz.dimfranka.lviv.ua/>

Володимир Сергійчук,
завідувач кафедри історії світового українства
Київського національного університету імені Тараса Шевченка,
доктор історичних наук, професор.

СЛАВКО БУРДА ЯК ОДИН У ПОЛІ ВОІН

У сучасному українському зарубіжжі небагато таких людей, як Славко Бурда. Він не тільки багаторічний провідник українців Хорватії, а й невтомний літописець діянь їхньої громади в цій невеликій країні. Бо ж тут немає потужних наукових чи освітніх інституцій, зрештою, кількість українців у цій країні також невелика.

І якщо знати Славка Бурду кілька десятків років, то можна переконатися, що саме він може до певної міри замінити ті інституції, бо вміє координувати зусилля українців для одержання необхідного результату. І йдеться тут, насамперед, про історію української меншини в Хорватії, чому він приділяє дуже багато уваги. Яскравим свідченням цьому – ось цей уже шостий збірник, який присвячується українській громаді Хорватії.

Як і в попередніх випусках, тон збірнику задає вступне слово незмінного упорядника, де визначено основні пріоритети видання, акцентується увага на ключових проблемах, вказуються головні завдання українців Хорватії в нинішній, надзвичайно складній ситуації для світового українства, зрозуміло, в першу чергу, на їхній історичній Батьківщині.

Це, зокрема, засвідчується статтею професорки Національного університету «Острозька академія» Алли Атаманенко, котра присвячується підтримці українцями Хорватії Великої Батьківщини, котра кривавиться нині в боротьбі не тільки за власний державний суверенітет і непорушність власних кордонів, а й воює за всю Європу, весь цивілізований світ.

Оскільки цього року відзначається 90-річчя Голодомору-геноциду 1932 – 1933 років, то, зрозуміло, пропонований Славком Бурдою збірник вміщує спеціальну статтю професорки Галини Саган, котра дає аналіз різних акцій української громади Хорватії на підтримку визнання парламентом цієї країни нашої національної трагедії геноцидом.

А далі естафету перехоплює чи не найвідоміший сучасний дослідник українства на Балканах, завідувач кафедри історії України Сумського національного

університету Валерій Власенко. До речі, той, хто мав би вже давненько надати до захисту докторську дисертацію на вказану проблематику. Цього разу читачам запропоновано розповідь про громадсько-політичного діяча української громади в Югославії Василя Андрієвського (за матеріалами його архівно-слідчої справи).

Він, зазначає автор, належав до керівного складу українського товариства «Промісвіта», Української громади в Белграді та Союзу українських організацій Югославії, брав участь в об'єднаному русі української еміграції в Європі, неодноразово зустрічався з Головним отаманом Української Народної Республіки Андрієм Ливицьким.

Треба наголосити, що Славко Бурда дуже стежить за всіма розвідками, що стосуються такої видатної постаті походженням з цих земель, як о. Гавриїл Костельник. Тож він привертає увагу до нього через статтю видатного українського історика Ярослава Дашкевича. Той намагається вивірити всі нюанси, які стосуються ролі цієї людини в організації так званого Львівського собору УГКЦ в 1946 році.

Але для читачів надзвичайно важливі особисті спогади Ярослава Дашкевича про Г. Костельника, який особисто навчав автора статті релігії у VI класі Академічної гімназії у Львові у 1941- 1942 шкільному році. Для історії дуже важливими є спогади Я. Дашкевича власне про цього викладача: «Отець Костельник приходив до класу завжди напружений, заглиблений у свої думки. Посмішка, радість або доброта ніколи не відбивалися на його суворому обличчі. На стіл, за яким сидів, він дивився, як на церковний амвон, і з ораторським мистецтвом сипав на нас моральні науки».

Важливе для нас й інше спостереження Я. Дашкевича, яке допомагає зрозуміти духовні витoki в майбутній діяльності Костельника: «Ще з родинного Руського Керестура Г. Костельник приніс зі собою наївне протонародне москвофільство, залишки якого зберігалися в ньому, незважаючи на безперечний щирий український патріотизм».

До речі, краще зрозуміти оцінки Ярослава Дашкевича постаті Гавриїла Костельника допомагає спеціальна стаття о. Олега Гірника, котрий зазначає: «... навіть такі досвідчені науковці, як Ярослав Дашкевич, допускалися певних помилок, тим більше, що він був істориком, а не богословом, що наголошує в статті. Зрештою, професор Дашкевич був достатньо критичним до самого себе і під кінець життя піддавав ревізії власні погляди на причини, які спонукали Костельника стати на чолі «львівського псевдособору 1946».

Помітне місце посідає стаття Янко Рамача про роль церкви і духовенства в збереженні національної ідентичності українців на теренах колишньої Югославії. Ним розглянуті всі основні етапи вкорінення українців-переселенців у цей регіон.

Зрештою, всі матеріали збірника, які готували Олег Румянцев, Микола Нагірний, Людмила Попович, Юрій Латяк, Андрій Гевка та інші автори, поглиблюють наші знання про розселення українців у Хорватії та навколишніх теренах. А приклад Славка Бурди стверджує, що й один може бути воїном на культурному фронті.

УКРАЇНЦІ ХОРВАТІЇ / МАТЕРІАЛИ ТА ДОКУМЕНТИ
Книга шоста

Матеріали зібрав та до друку збірника підготував
Славко Бурда

Книга видана за підтримки Ради національних меншин Республіки Хорватія

Запис СІР доступний у комп'ютерному каталозі Національної та
університетської бібліотеки в Загребі під номером 001190997

ISBN 978-953-96527-7-5

Загреб, 2023 р

